

TISZTELT ALBÁRÓ ÚR! KEDVES ALPOLGÁR ÚR!

Kolnai Aurél és Menczer Béla levelezése

1938–1973

Szerkesztette

Balázs Zoltán – Tóth Miklós Bálint

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Tisztelt Albáró úr! Kedves Alpolgár úr!
Kolnai Aurél és Menczer Béla levelezése
1938–1973

Tisztelt Albáró úr!
Kedves Alpolgár úr!

Kolnai Aurél és Menczer Béla
levelezése 1938–1973

Szerkesztette

Balázs Zoltán – Tóth Miklós Bálint

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2025

Az eredeti leveleket az MTA Könyvtár és Információs Központ bocsátotta a kiadó rendelkezésére.

Szerzők

Balázs Zoltán | ORCID: [0000-0001-8081-3471](https://orcid.org/0000-0001-8081-3471)
Tóth Miklós Bálint | ORCID: [0009-0004-3882-837X](https://orcid.org/0009-0004-3882-837X)

Kiadja a Nemzeti Közszerológati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Karácsony Fanni
Olvasószerkesztő: Fülöp Éva
Korrektor: György László
Tördelőszerkesztő: Kőrösi László

DOI: https://doi.org/10.36250/01173_00

ISBN 978-615-6598-81-3 (nyomtatott)
ISBN 978-615-6598-82-0 (elektronikus PDF) | ISBN 978-615-6598-83-7 (ePub)

© A szerkesztők, 2025
© A szerzők, 2025
© A kiadó, 2025

Minden jog védve.

Tartalom

<i>Szerkesztői előszó</i>	9
Felhasznált irodalom	16
1938–1942	17
Menczernek 1938. szeptember 26.	17
Menczernek 1942. március 20.	18
1954–1955	29
Kolnainak 1954. április	29
Menczernek 1954. április 20.	34
Kolnainak 1954. augusztus 24.	36
Menczernek 1955. április 18.	40
Kolnainak 1955. április 19.	43
Kolnainak 1955. június 4.	48
Menczernek 1955. advent utolsó hete	56
1960	61
Menczernek 1960. július 5.	61
Kolnainak 1960. július 19.	64
Menczernek 1960. augusztus 2.	68
1964–1965	73
Kolnainak 1964. január 16.	73
Menczernek 1964. április 10.	79
Kolnainak 1964. április 18–22.	81
Menczernek 1964. május végén	84
Menczernek 1964. augusztus 11.	87
Kolnainak 1965. január 3.	88
Kolnainak 1965. január 13–14–15–17–20.	97
Menczernek 1965. január 19.	109
Kolnainak 1965. március 22.	111
Kolnainak 1965. április 23.	117
Kolnainak 1965. június 16.	119
Kolnainak 1965. július 6.	125
Menczernek 1965. június 6.	130
Kolnainak 1965. július 6.	133
Kolnainak 1965. július 12.	135
Menczernek	140
Kolnainak 1965. augusztus 7.	144
Menczernek 1965. augusztus vége	146
Kolnainak 1965. augusztus 31.	152

Hozzáfüzött folytatás: szeptember 1.	156
Kolnainak 1965. október 2.	160
Kolnainak 1965. november 12–16.	161
1966	171
Kolnainak 1966. február 21.	171
Menczernek 1966. március 24.	177
Kolnainak 1966. március 28.	179
Menczernek 1966. július 8.	186
Kolnainak 1966. július 10–12.	190
Kolnainak 1966. július 7.	198
Menczernek 1966. július 19.	201
Kolnainak 1966. augusztus 2.	206
Kolnainak 1966. augusztus 3–7–9.	209
Menczernek 1966. augusztus 13.	222
Kolnainak 1966. szeptember 6.	225
Menczernek 1966. szeptember 14.	227
Menczernek 1966. december 26.	229
1967	231
Kolnainak 1967. február 1–2.	231
Kolnainak	235
Menczernek 1967. február 15.	242
Kolnainak 1967. április 21–24.	244
Menczernek 1967. április 20.	252
Menczernek 1967. május 13.	258
Kolnainak 1967. május 15.	261
Kolnainak 1967. május 16.	264
Menczernek 1967. május 22.	267
Kolnainak 1967. május 31. – június 1.	270
Kolnainak 1967. június 19.	276
Menczernek 1967. június 23.	280
Kolnainak 1967. szeptember 23.	284
Kolnainak 1967. november 13–16.	289
Menczernek 1967. december 26.	298
1968–1969	303
Kolnainak 1968. február 21.	303
Menczernek 1969. január 11.	305
Kolnainak 1969. március 10.	309
Menczernek 1969. március 16.	311
Kolnainak, 1969. június 10.	313

1970	317
Menczernek (dátum nélkül, kontextus alapján)	317
Kolnainak 1970. február 4.	318
Menczernek 1970. július 30-án megkezdve	322
Kolnainak 1970. október 8.	332
1971	335
Kolnainak 1971. április 1.	335
Kolnainak 1971. augusztus 22. – szeptember 1.	339
Menczernek 1971. október 8.	343
1972	345
Menczernek 1972. havas 28.	345
Kolnainak (kontextusból valószínűsíthető dátumozással)	348
1973	357
Menczernek 1973. április 1.	357

Vákát

Szerkesztői előszó

Kolnai Aurél és Menczer Béla fennmaradt levelezése bő harminc évet fog át. Leveleket közzétenni egyszerre izgalmas és kockázatos vállalkozás. Izgalmas, mert különleges betekintést nyújt két ember gondolat- és érzésvilágába, ugyanakkor kockázatos, mert az olvasó érdeklődését le kell kötnie. Kolnai és Menczer levélváltásai elsősorban gondolati tartalmuk miatt fontosak, ezért azokra az olvasókra számítunk, akiket a 20. századi magyar és egyetemes történelem, a politikai filozófia és az általános bölcsélet érdekel – természetesen személyes, esszéisztikus, olykor csipkelődő, olykor egészen értekezésszerű stílusban. Mindenekelőtt azonban néhány szóval hadd mutassuk be Kolnait és Menczert.

Kolnai Aurél minden bizonnyal ismertebb, hiszen már több tanulmánya is olvasható magyarul, sőt, Füst Milánnal és Jászi Oszkárral folytatott levelezéséből is több darabot publikáltak: ezek szintén kiemelkedően érdekes olvasmányok.¹ Kolnai 1900-ban született, Stein Aurél néven, vezetéknévét *A Pál utcai fiúk* ismert szereplője után vette fel. Kamaszként a polgári radikálisokhoz kötődő Galilei Körhöz tartozott, első tanulmányát Jászi Oszkár jelentette meg a *Századunkban*. A háború alatt „antantpárti” volt, mivel a német törekvéseket (amelyeknek szerinte a Monarchia inkább csak függvénye volt) igazságtalanabbnak és hübriszel terheltebbnek érezte. Az őszirozás forradalom és a Tanácsköztársaság azonban egyaránt riasztotta: Kolnai mindvégig kispolgárnak tartotta magát, a szó pozitív értelmében. Már 1919-ben Pozsonyba, majd Bécsbe költözött, ahol filozófiai stúdiumokat folytatott. Gyorsan bekerült Freud szűkebb környezetébe is, de meglepően korán, huszonéves korában kiábrándult a freudi pszichoanalízisből. Főként baloldali lapokba dolgozott. Közben doktori disszertációját is megírta, éspedig Max Scheler fenomenológiai-értékelméleti elképzeléseit eredeti módon továbbgondolva. Többek között a nagy angol debattőr konvertita, Gilbert K. Chesterton hatására katolizált. 1938-ban jelent meg a *The War Against the West* című műve, amely a jobboldali radikális, nemzetszocializmusba torkolló német filozófia és eszmetörténet mély, bár olykor esszéisztikus-pamfletszerű, de monografikus igényű ideológiakritikája. A könyv, jelentős terjedelme dacára, komoly visszhangot váltott ki Angliában. Az Anschluss elől Kolnai Párizsba távozott, de a francia összeomlás káoszában mint kényszerű német állampolgárt internálták. Toulouse-ban házasságot kötött Gémes Erzsébettel, akivel kalandos úton menekültek Vichy-Franciaország területéről a Pireneusokon át Spanyolországba, Portugáliába, majd az Egyesült Államokba. Egyetemi oktatói múltja nem lévén, Kolnai alkalmi írásokból jutott némi jövedelemhez, felesége is dolgozott, de igen szerény körülmények között éltek. A negyvenes évek végén Kolnai már mind a bal-, mind a jobboldali totalitarizmus éles bírálója volt, de az amerikai demokrácia totalisztikus tendenciáit is erős kritikával szemlélte, s mindennek következtében határozottan konzervatív politikai

¹ A *Világosság* c. folyóirat különszámot szentelt Kolnai munkásságának (1997/5–6.). Ebben olvashatók ezek a levelek, továbbá Litván György, Francis Dunlop és Kiss Endre egy-egy tanulmánya, valamint egy interjú Fejtő Ferencsel Kolnairól.

világnézetűvé vált. Jelentős előrelépésként végül tanári állást kapott a québeci katolikus Laval Egyetemen. Növekvő ellenérzései az akkori, meglehetősen doktrinér tomizmussal szemben azonban arra késztették, hogy ismét Európában keressen lehetőséget: Spanyolországban (ami egyik szerelme volt) vagy Angliában. Az utóbbi sikerült, a Nuffield Alapítvány ösztöndíját kapta meg, később pedig a Bedford College (University of London) tanára lett. Mindez azonban az ekkor már idősnek számító Kolnai számára nem adhatta meg az igazi egyetemi karriert. Kollégái mindvégig tisztelték a hajlott hátú, kissé különc, idős közép-európai filozófust, aki elképesztő műveltséggel és nyelvtudással rendelkezett, de nem volt könnyedén beilleszthető a domináns brit analitikus filozófiai tradícióba; fenomenológiai filozófiája Angliában – akkor még – nem volt divatosnak mondható. Mindazonáltal Kolnai rendszeresen publikált a legjobb brit filozófiai folyóiratokban, és kimutatható hatást gyakorolt olyan jelentős filozófusokra, mint Bernard Williams és David Wiggins. Érdemes megemlíteni, hogy Karl Popper egészen rendkívüli zseninek tartotta, akitől – saját bevallása szerint – többet tanult, mint bárki mástól. Kolnai utolsó, befejezetlen műve az utópia, az utópikus észjárás vagy gondolkodásmód kritikája volt, amely poszthumusz jelent meg. Kolnai 1973-ban hunyt el, szívinfarktus következtében. Bécsi évei alatt olykor hazalátogatott (magyarul is publikált), de az Anschluss után sohasem tért vissza Magyarországra.

Filozófiájának teljes körű bemutatására itt nem vállalkozhatunk – az érdeklődő olvasó erről más forrásokból alaposan tájékozódhat,² s persze a levelezésből is alkothat magának némi képet. Kolnai erőssége az aprólékos, finom fenomenológiai elemzés, a „dolgok” (például érzelmek, érzések, érdekes módon többnyire negatívak: undor, gyűlölet, félelem, gőg; ritkábban pozitív viszonyok, értékek: megbocsátás, méltóság) körbejárása, szemügyre vétele, majdhogynem élvezése, ha tetszik, egyfajta filozófiai ingyenkedés – amit még jobban alátámaszt a barokkos vagy inkább rokokó stílus, néha játékosság, a gazdag nyelvezet, a részletek kidolgozása. Mindamellet Kolnai mindig pontosan tudja, hová akar eljutni, mi a fő mondanivalója, így a lényeges gondolati tartalom sohasem vész el. Mindez a levelekben is tükröződik, még kevesebb akadémiai kötöttséggel, így remélhetőleg az olvasó szintén élvezetét leli Kolnai stílusában és gondolkodásában. Ahogy jeleztük, az utópia kritikája poszthumusz jelent meg, s általában is elmondható, hogy Kolnai ismertsége növekszik, részben amiatt, hogy a brit analitikus filozófiai hagyomány képviselői egyre nagyobb érdeklődéssel fordulnak a korai, még nem egzisztencialista fenomenológia felé, részben módszereit, de talán nagyobb mértékben témáit átvéve. Kolnai korábbi írásai is újabb kiadásokat élnek meg. A nemzetiszocializmus ideológiájának bírálatát pedig egy igen alapos és tudományos apparátussal ellátott német fordításban is olvashatjuk (magyarul sajnos még nem).

Menczer Béla 1902-ben született, két évvel tehát fiatalabb volt Kolnainál, ugyancsak a Galilei Körhöz tartozott, s úgyszintén a polgári radikalizmus hatása alá került. Viszont ő sem lett marxista/bolsevik, vagy éppen anarchista. A Tanácsköztársaság bukása után Magyarországon maradt, ám izgatásért letartóztatták és elítélték (egy kis, fiatalokból álló körben szervezett „ellenzéki” tartalmú előadásokat), másokkal együtt. Néhány hónap

² Lásd az előző lábjegyzetet, valamint DUNLOP 2002; BALÁZS 2003.

múlva szabadult, a rendőri felügyeletet megunva azonban ő is Bécsbe emigrált. Rövidesen Párizsba folytatta útját, ahol a Károlyi-féle emigrációban tevékenykedett, megismerkedett az olasz és orosz emigrációval is, és segítette, amennyire tőle tellett, az érkező magyarokat (pl. József Attilát). Egy darabig Illyés Gyulával bérelt közös szállást. Főleg újságíróként, ahogy ma mondanánk, külpolitikai elemzőként kereste kenyerét. Berlinben is szerencsét próbált, de a német szociáldemokrácia egyre növekvő üldözöttsége miatt nem volt sokáig maradása: Londonban telepedett le. Kolnaihoz hasonlóan azonban ő is egyre kritikusabban szemlélte a baloldalt, élesen ellenezte Károlyi szovjetbarátságát. Főleg Londonban, ahol egyébként a Labour értelmiségi köreihez kapcsolódott, sokat olvasott a 19. századi magyar és európai történelemről. Az a meggyőződés alakult ki benne, hogy mind a liberális, mind a polgári radikális történelemszemlélet, nem is beszélve a marxistáról, ideologikus és káros. Menczer a radikálisnak (legalábbis ezekhez képest radikálisnak) mondható konzervatív olvasatot tartotta egyrészt történetileg helytállónak, másrészt – politikai konzekvenciáit tekintve – helyesnek. Metternich, Friedrich Gentz, Donoso Cortés, Alexis de Tocqueville, Frederic Le Play, illetve írásaik lettek a fő támaszai és forrásai. Menczer leginkább diplomáciatörténésznek nevezhető, de nem az akadémiai, egyetemi oktatói, hanem mindig a gyakorlatiasabb pálya vonzotta. Gyakorlatiasabb beállítottsága és, mondhatni, afféle háttérszervezői, eseményeket befolyásolni vágyó alkata miatt Menczer a világháború, s főleg a francia összeomlás sokkja alatt mindenáron és azonnal tenni akart valamit: az elsők között csatlakozott de Gaulle Szabad Francia Erőéhez. Részt is vett a sikertelen dakari expedícióban, majd különböző afrikai állomáshelyeken szolgált, járőrözött a sivatagban és képezte az újoncokat. Extravagánsnak hat – persze nem annak szánta –, hogy európaiként az afrikai Freetownban (Sierra Leone) lépett be a katolikus egyházba. A malária közben egyre jobban gyötörte, így Európába küldték, ahol de Gaulle sajtószolgálatánál dolgozott a háború végéig. Feleségét (Marjorie Riest) is itt ismerte meg. Leszerelése után folytatta újságírói munkáját, de foglalkozott irodalomkritikával is: angol nyelvű magyar irodalomtörténetet (összefoglalót) publikált.³ Kitűnő szervezői és társasérzékekkel rendelkezett, anyagi biztonságban élt, így sokat utazott, és szoros kapcsolatban maradt a magyar emigrációval, ideértve az 1945-ös és 1956-os hullámot is (Kolnai jóval zárkózottabb személyiség volt, és szerényebb körülmények között élt). Szerzője volt több emigráns magyar lapnak is. Talán különös, de Menczer markáns konzervatizmus mellett is lojális maradt ifjúkori ismerőseihez, illetve nem tagadta meg korai polgári radikális forradalmiságát. Ezért is történhetett, hogy a hetvenes években háromszor is járt Magyarországon, ahol a munkásmozgalom történetét kutatóknak adott információkat, interjúkat, s maga is megnézhetette a Horthy-korban keletkezett aktáit. Meglepő volna, ha találnánk még egy 20. századi magyar értelmiségit, aki egyszerre mondhatta el magáról, hogy Károlyi Mihály legbelőbb környezetéhez tartozott, jó ismerőse volt a fél Kerenszkij-kormány, Nitti-kormány, valamint az abesszin császár és környezete; aki kedélyesen teázott Horthy Miklóssal Escorialban és misére ment Jászi Oszkárral Londonban; aki a legjobb londoni és párizsi

³ MENCZER 2021 [1956]. *A Commentary on Hungarian Literature*. Első kiadás: Amerikai Magyar Kiadó, 1956. A második: Creative Media Partners, 2021.

baloldali szalonokban forgott, miközben József Attila verseit fordította franciára; aki közelről ismerte de Gaulle-t és Maurice Schumannnt, valamint Berei Andort és Demény Pált. Menczer történészként is folytatta a tevékenységét, elsősorban a 19. és 20. századi közép-európai történelemmel, azon belül is a Monarchia történetével foglalkozott, saját bevallása szerint azon igyekezve, hogy az osztrák történetírás klisészerű és téves Magyarország-képét korrigálja, természetesen nem a „nacionalista” olvasatot képviselve, hanem a reális magyar szempontokat és érdekeket érthetővé téve. Menczer 1983-ban hunyt el.

Kivételesen szerencsés körülmény, hogy mind Kolnai, mind pedig Menczer megírta az életrajzát, ámbar mindketten egy bizonyos pontig: Kolnai 1952-ben, Menczer pedig 1946-ban fejezi be a történetet.⁴ Kolnai esetében további részleteket tudunk meg tanítványa, Francis Dunlop biográfiájából.⁵ Menczer esetében kevesebb ilyen információval rendelkezünk.⁶ Ezeket a forrásokat támpontként használtuk egy-egy bizonytalan utalás tisztázásához. Természetesen egy levelezés közrebocsátásánál nem életrajzírási szempontokat követünk, mindazonáltal a két forrástípus egybevetése hasznos és szükséges.

A levelezőtársak gyakorlatilag egyívásúak, iskolatársként viszonyulnak egymáshoz. Mikor Menczer a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában helyezte el a hagyatékát, benne Kolnai leveleivel, egyik levélre ráírta, hogy ebben a stílusban kizárólag egymás között leveleztek: mintegy elnézést kérve az utókortól az olykor szemtelen és nem mindig igazságos megjegyzésekért is, amelyekkel a kortársaikat, a történelmi személyiségeket illették, vagy olykor nem annyira finom és árnyalt ítéletekért, amelyeket „kiróttak” valakire (néha egymásra, főleg Kolnai – a két évvel fiatalabb – Menczerre). Mindez érthető, sőt, ez teszi élővé a szövegeket. Hogyan keletkeztek ezek? Kolnai első, nagy terjedelmű levele 1938-ban íródott, az utolsó röviddel halála előtt. A kettő között nagyon eltérő sűrűségű a levelezés, aminek részben oka lehet, hogy egyes darabok elvesztek, de valószínűbb, hogy a két barát eszmecseréje önmagától pezsdült föl időről időre. Emögött pedig az is lehet, hogy Kolnai Angliába költözése után többször is személyesen találkoztak, így egyes levelek az élő eszmecsere folytatásai, illetve azok előkészítései. Egyértelműen megállapítható, hogy vannak elveszett darabok, sőt, olykor egy-egy oldal is. A kéziratári anyagban vannak olyan töredékek is, amelyeket nem lehetett kronológiailag besorolni. Ezeket nagyrészt kihagytuk. Főként a többet író Menczer esetében állapítható meg, hogy egyes leveleket napokig fogalmazott, kiegészített, folytatott, olykor naplószerűvé téve őket. A sűrűbb levélváltások időszakában előfordulhatott, hogy a levelek keresztezték egymást, továbbá nyilvánvaló, hogy a keltezés és a postára adás nem ugyanaz az aktus, főleg több napon át írt episztolák esetén. Ezért előfordult, hogy a sorrendiségben a keltezést „felül kellett írunk”, mivel a kontextus – a levelek tartalmi összefüggései – ezt megkövetelték. Összességében azonban jól követhető és élvezhető gondolatfolyam keletkezett.

⁴ Magyar nyelven: KOLNAI 2005. Menczer Béla életrajza angolul: *Bread Far From My Cradle* (BALÁZS 2023).

⁵ Lásd az előző lábjegyzetet.

⁶ Terjedelmesebb tanulmányt Lee Congdon közölt róla, amely magyarul is olvasható: CONGDON 1998. Menczer több életrajzi anyagot is készített (naplók, önéletrajzi összefoglalók kéziratban), és vele is készült interjú: FODOR 1975.

A levelek tematikája változatos. Igen sokszor kerül szóba a magyar, a közép-európai, az európai történelem, a kiegyezés, a duális állam külpolitikája, az I. világháború, vagyis főleg a 19. és a 20. század első fele. Ezek a történeti fejtegetések azért különösen értékesek, mert a hazai és a jól ismert narratíváktól eltérő szemléletet tükröznek. Nem a domináns nemzeti liberális, de nem is a polgári radikális elbeszélést követik, hanem – mondhatni – a konzervatív-birodalmi logikát, a megszokott magyar nézőpont helyett az egész Monarchiát szem előtt tartva, egyfajta Ferenc Ferdinánd–Fejérváry/Kristóffy-tandem által progresszív, de nem radikális és utópisztikus módon kormányzott birodalmat elképzelve. Kolnai 1919 után lényegében elidegenedett Magyarországtól, és élete végéig fenntartotta ellenérzéseit a dualizmus magyar világával szemben. Számára ez egy „sobriánus”, bezárkózó, hübriszben szenvedő ország volt, dualista birodalmi keretei között megérett a pusztulásra. De a bécsi elit németbarát és még nagyobb gögőtől ajzott politikáját sem kímélte. Menczer maga is radikális úton indult el, de ahogy jeleztük, londoni tanulmányai idején szembefordult a függetlenségi-kossuthiánus hagyománnyal. Erősödő konzervatizmusa mindvégig megtartotta az antinacionalista vonalon, ám jól érzékelhető, ahogy az ötvenes évektől mind határozottabban hangsúlyozta a dualizmus, illetve a dualista Magyarország értékeit, civilizációs teljesítményét, a polgári radikális bíráló igazságtalanságát. Kolnai ebben kevésbé követte, de az ő leveleiben is kitapintható a korábbi kíméletlen és – legalábbis magyar szemmel olvasva – igazságtalannak tűnő kritika visszafogottabbá válása. Talán a legpregnansabban a Tisza Istvánra vonatkozó értékelések változásában érzékelhető tetten, hogy mindketten számos ponton felülvizsgálták korábbi – még a polgári radikális korszakukból – eredő éles ellenérzésüket. Sőt, Kolnai már korán észlelte, hogy a Horthy-korszak magyar szellemi útkeresése mennyivel mélyebb és termékenyebb, mint a dualizmus nivója (ebből a korszakból Adyt mindig is kimagasló kivételnek tekintette). Bár ebben a levelezésben 1956 alig kerül szóba (nem maradtak fenn levelek ebből az évből), Kolnai hosszú tanulmányban méltatta a világ első antikommunista forradalmát,⁷ s föltételezhetjük, hogy a magyar világról alkotott képén ez jelentősen módosított. Egyáltalán nem mellékes, hogy végső soron legjobb barátai, s persze felesége is magyar volt; s hogy a magyar nyelvet mindvégig fölényes tökéletességgel beszélte.

Talán meglepheti az olvasót, hogy (Menczer esetében részleges) zsidó származásuk ellenére egyikük sem reflektál különösebben az antiszemitizmusra, s főleg nem a magyar zsidóság rettenetes tragédiájára, sőt, egy-egy megjegyzésük ma már alkalmasint maga is antiszemitának tűnhet. Az előbbi körülményre nézve csak azt az óvatos föltételezést tehetjük, hogy noha mindketten egyfajta gunyoros formában vállalták saját származásukat (a levelezésben pedig előfordulnak jiddis kifejezések), ennek már nem tulajdonítottak lényeges szerepet, és főleg nem rokonszenveztek a cionizmussal. Katolikus, egyetemes-civilizációs identitásuk volt, kiegészítve egy szintén birodalmi brit azonosulással. Ettől természetesen minden antiszemitizmus távolt állt, és Menczer bőségesen bírálja is a dualizmus kori antiszemita nézeteket. Ami pedig antiszemitának ható megjegyzéseiket illeti, azok főként az egyébként szintén zsidó származású Karl Kraus hasonló nézeteit tükrözik, aki kíméletlenül ostromozta a „bécsi háborús uszító zsidó sajtót”, különösen is

⁷ KOLNAI 2005, valamint a *Világosság* (1997) különszámában is olvasható.

a *Neue Freie Presse*t; továbbá Menczer történelmi-politikai felfogását, amelyben a kapitalizmus többek között a hagyományos agrárius értékrend fölbomlasztójaként inkább negatív szerepet töltött be (noha Menczer sosem volt szimplán tradicionalista), s ebben jelentős része volt a Magyarországon tagadhatatlanul jelentős, részben zsidó származású nagyipari, banki elitnek.

Mindkettejükre igaz tehát, hogy e levelezés részben lenyomata, részben valószínűleg inspirálója tudományos-filozófiai gondolkodásuknak is. Menczer hosszan fejtegeti konzervatív társadalom- és történelemelméletét. Szerinte a kíváncsi és a történelem által (persze viszonylagosan) igazolt társadalmi-politikai elrendezés kulcsproblémája a földhöz való viszony, a jól hangolt és az emberi esendőséget is figyelembe vevő meritokratikus társadalmi rend, az egyensúlyon alapuló külpolitika, a valódi képviselőket megvalósító alkotmányos és monarchikus parlamentarizmus, a szerves és szociális szempontokat figyelembe vevő belső társadalmpolitika. Kolnai nem mulaszt el rámutatni arra, hogy ez az elképzelés is szenved utópikus hibáktól. Ő sem relativista, de számára a „konzervatív” politikai berendezkedés ismérve mindenekelőtt az erkölcsi helyességre való törekvés és a politikai hübrisztől való óvakodás. Több helyen is megfogalmaz fontos filozófiai gondolatokat, talán a legértékesebbek a politikai jobb- és baloldal „fenoménját” elemző passzusok. Ezeket másutt részletesebben is kifejti, a fontos és érdekes elem az, hogy Menczerrel szemben – aki a baloldalt valahogy inherensen rossznak tartja – a politikai pluralizmus önértékét igyekszik megragadni, mindkét oldalban valami lényegi és a másikkal nem helyettesíthető konstitutív elemet azonosítva. Mindezeket csak figyelemfelkeltésnek szánjuk, nem tudományos elemzésnek.

Végül röviden összefoglaljuk a szöveggel kapcsolatos szerkesztői döntéseket:

- Mivel a levelezés nem publikálásra készült, ezért a könnyebb olvashatóság kedvéért utólag egységesítettük a tipográfiát, a helyesírást, a névhasználatot. Mindenütt a mai szabályokat vettük figyelembe, kivéve, ahol az eltérés stilisztikai értéket képvisel (pl. 'iszonyú' helyett 'isszonyú'; továbbá mindkét szerző szívesen játszott a szavakkal, nevekkel, ezt a játékosságot is megtartottuk). A levelezők gyakran éltek a kiemelés lehetőségével (Kolnai tudományos művei is tele vannak ilyenekkel); az írógép erre leginkább aláhúzással adott lehetőséget, a szerkesztők ehelyett a ma gyakrabban használt kurzív betűszedést alkalmazták. A dupla idézőjeleket a valódi idézésre korlátoztuk, a jelentésmódosító funkciójú idézőjelek szimplák, csakúgy, mint a függő beszéd és a fejből idézés idézőjelei.
- A szerzők esetleges szerkesztési pontatlanságait (pl. rossz számozás, kihagyott sorszám) is korrigáltuk.
- A szövegen belüli [zárójelek] mindig szerkesztői betoldást jelentenek, ezek többnyire fordítások vagy ma már nem vagy ritkán használt, illetve más nyelvből magyarított kifejezések magyarázatai.
- A levelezőtársak olykor maguk is alkalmaztak lábjegyzetet. Ezeket a főszöveggel megegyező tipográfiával közöljük.
- Saját lábjegyzeteinket kurzív betűszedéssel közöljük. Ezek fő célja további releváns információk közlése (pl. életrajzi adatok), elvértve feltűnő tévedések korrekciói.

Névjegyzéket a teljes kötethez nem állítottunk össze, egyrészt azért, hogy minél gördülékenyebben olvasható szöveget adjunk közre (ne kelljen hátralapozni), másrészt azért, mert az életrajzi adatok részletessége sokszor eltér. Ha célszerűnek látszik, egy-egy név újabb említésekor lábjegyzetben utalunk vissza a korábbi lábjegyzetre. Nem volt szándékunk a szöveg minden adatának ellenőrzése, lévén a levelek nem tudományos publikációra készültek. Az olvasónak szem előtt kell tartania, hogy a levelezőtársak, főleg közismert történelmi eseményeket kommentálva vagy értelmezve, olykor hiányos vagy téves információkat is közölhettek egymással. A magyar olvasó számára jól ismert személyeket (pl. Kossuth, Petőfi, Széchenyi, Sztálin, Roosevel, Churchill) nem lábjegyzeteltük, illetve azokat sem, akikkel kapcsolatban elegendő életrajzi információ található a főszövegben. A levelekben esetleg helytelenül leírt neveket helyesírásiilag korrigáltuk, a további hibákat (pl. téves keresztnév) a lábjegyzetekben javítottuk. Nem mindig sikerült minden adatnak utánajárnunk. Főleg Menczer esetében okozott ez nehézséget, s különösen az általa használt források szabad idézése (ami levelezésben persze természetes) miatt óva intenénk az olvasót attól, ezeket közvetlenül forrásként használja. Egyáltalán nem túlzás azt állítani, hogy Menczer alkatában a sznobizmus vonása elég markáns volt, ezért levelei teli vannak „fontos emberekre” vonatkozó információkkal, arisztokratikus előnevekkel és hasonlókkal – ezek egy részét, ahol tudtuk, pontosítottuk.

- Teljesen irreleváns információkat (találkozók helyszínének, időpontjának megbeszélését) nem közlünk, de jelezzük a helyét: [...].
- Mindkét partner kivételes nyelvtelenség volt. Németül, angolul, franciául mindketten anyanyelvi szinten beszéltek, s persze megvolt a latin és ógörög alapismeretük. Továbbá spanyolul is jól tudtak, Menczer olaszul is, sőt, valamelyest arabul is megtanult, Kolnai pedig szerbül. A levelezésben nem ritka a francia és a német szövegrészlet, s előfordul angol és spanyol mondat, latin és jiddis kifejezés, szó. Ezeket a főszövegben szögletes zárójelbe téve lefordítottuk.
- Minden igyekezetünk ellenére is maradtak azonosítatlan források, adatok, nevek, ha csekély számmal is. S persze a szerkesztők sem tévedhetetlenek, így a tévedés jogát fenntartjuk. A pontatlan vagy hiányos adatok esetleges közléséért előre is köszönetet mondunk minden figyelmes és jobban informált olvasónak. Mindezekkel együtt is reméljük, hogy az olvasó igazán élvezetes és a maga műfajában páratlan kiadvánnyal találkozhat.

Legvégül köszönetet mondunk Ablonczy Bálintnak a kézirat szakmai ellenőrzéséért, Fülöp Éva olvasószerkesztőnek a rendkívül gondos és precíz munkáért, sok-sok hiba kijavításáért, valamint Hörcher Ferencnek, az NKE Eötvös József Kutatóközpont igazgatójának a levelezés megjelentetéséhez nyújtott támogatásáért.

Balázs Zoltán
Tóth Miklós Bálint
szerkesztők

Felhasznált irodalom

- BALÁZS Zoltán (2003): *Kolnai Aurél*. Budapest: Új Mandátum.
- CONGDON, Lee (1998): Menczer Béla. Egy konzervatív fejlődése. *Magyar Filozófiai Szemle*, 42(4–6), 551–563.
- DUNLOP, Francis (2002): *The Life and Thought of Aurel Kolnai*. Aldershot: Ashgate.
- FODOR Ilona (1975): Menczer Béla Párizsban. *Valóság*, 18(10), 32–49.
- KOLNAI, Aurel (1938): *The War Against the West*. London: Gollancz/New York: The VikingPress.
- KOLNAI Aurél (2005): *Politikai emlékiratok*. Ford. Balázs Zoltán, Palotai Borbála. Budapest: Európa.
- BALÁZS, Zoltán szerk. (2023): *Bread Far From My Cradle. Autobiography written by Béla Menczer*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Világosság* (1997), 38(5–6). Különszám.

1938–1942

Menczernek 1938. szeptember 26.

Testvérem az Úrban!

Mindenekelőtt – második leveledre csak annyit, hogy tökéletesen igazad van és minden pontban egyetértek. Ellentmondásul még csak, visszavonulásban, tisztán formailag ennyit: hogy a dolgokat (főleg az olasz tárgyat értve) ily sokoldalúan és éles judíciummal mérlegeled, ez előbbi leveledből nem tűnt ily világosan ki. Továbbá, sohasem inszinuáltam, hogy könyvem Te tartottad volna túl hosszúnak – hanem a bírálók nagyrésze; és képzelheted, mit szoltak volna, ha még száz oldallal több, nem beszélve arról, hogy Gollancz⁸ a fejemhez vágta volna, amit így is majdnem megtett.

Most meg azt teszi, hogy eredeti érdeklődése ellenére vonakodik Pacifizmus-vitairatomat kiadni. Okai nem világosak. A W. a. W.-ról [The War Against the West] azt írja, hogy jól kel el; szó van egy újabb olcsó, esetleg rövidített kiadásról is.

Én azt hiszem (de ez a részlet diszkrét!), hogy kommunista-marxista lelkiismerete az, ami ezt a könyvet nem nagyon képes bevenni. Joggal. De ok-e ez arra, hogy ne tétesék kísérlet mégis megjelentetni azt? Persze nehéz dolog. Kissé át szeretném dolgozni, rövidítéssel és koncentratív átcsoportosítással egybekötve. Te ott élsz Londonban és mindent tudsz – volna-e egy ötleted erre nézve? [Jászi] Oszkárnak is írtam egy esetleges amerikai kiadó irányába, mivel a War etc. amerikai kiadásban, úgy látszik, igen sikeres, legalább a *New York Times* kolosszális recenziója után ítélve. A kiadóról (Viking Press) semmi közelebbit nem tudok, nyilván ő is bolsi, és egyelőre nem szeretnék hozzá fordulni. – Vajon kit érdekelhetne itt a dolog? Ez a könyv sokkal alkalmasabb volna franciára való lefordításra. Az új vázlatot itt küldöm. Kb. kétszáz vagy valamivel több oldal volna.

A helyzetet teljesen reménytelennek tartom az utolsó napok valamivel keményebb hangulata ellenére. A Csehszlovákián elkövetett, világtörténelmi példa nélkül álló gyalázatos hóhéri árulást visszacsinálni nem fogják, ČSR [Csehszlovák Köztársaság] e sátáni kor keresztre feszített Báránya, és nem lesz lehetséges még csak szólni sem e szennyes, a fasisztáknál aljasabb hedonista férgeket, hogy gaz orgyilkos tettükbe hamarosan *sang- und klanglos* [szó és hang nélkül] bele fognak döglenni. Ha csak hamarosan el lehetne menekülni Amerikába! Nem kétlem, hogy egy-két félesztendő múlva Hitler párizsi és londoni ispánjai bárkit (és bármit) ki fognak neki adni, akire (és amire) éppen fáj a foga. Consummatum est [Bevégeztetett]. Ez a civilizáció már elég soká élt, Isten adta, Isten elvette, dicsértessék az Ő neve, ámen.

Bugyorból bugyorba át mélabúsan üdvözl

Aurél

⁸ Victor Gollancz (1893–1967): a Victor Gollancz Ltd brit kiadó megalapítója, Kolnai The War Against The West c. művének kiadója. Kolnai, Aurél (1938): *The War Against the West*. London: Gollancz.

Menczernek 1942. március 20.

Kedves Muki,

Azt még meg tudom valamennyire érteni, ha beteges is – mert e bajtól magam sem vagyok egészen ment –, hogy valakinek még mindig fájjon a hasa a Monarchia eltűnése miatt. Isszonyú bűnei,⁹ salakjai és nevetségességei, s a hozzáfűződő butítások, irrealizmusok és ízléstelenségek, voltaképpen ettől is elvehetnék az ember kedvét, ha épeszű; de kell-e merőben és ridegen épeszűnek lenni? Elvégre mégis a Monarchiának *valami értelme* és funkciója volt. Mégis más valami, más formátumú és terű, másképpen nyílt és gazdag világ volt, mint Csehszlovákia, a többi utódállamról nem is beszélve. Tisztán igazságossági szempontból, 1867–1914, *lehetne* azt az állítást megkockáztatni, hogy egy cseh otthonabb volt a ciszlajtán Osztrák Császárságban, mint egy német vagy magyar Csehszlovákiában. Hallottam már olyan hangokat is, melyek szerint Nagyromániában és Délszláviában magyarnak lenni nem volt sokkal irigylendőbb állapot, mint románnak vagy szlávnak lenni a '18 előtti Nagymagyarországon. Ezt nem hiszem, de azt inkább, hogy a közigazgatás Romániában még korruptabb volt, Délszláviában nem sokkal kevésbé erőszakos (talán nem is sokkal kevésbé korrupt?).

Fennáll az az érzésem, hogy az 1867–1914-i osztrák belső úton való továbbhaladás lehetősége nagyobb reményekkel kecsegtethette az igazságosság, szabadság, emberi méltóság és életgazdaság barátját, mint a nacionalista impériumocskákra való feldarabolás. Ezért megfontolandó történelmi kérdést látok abban, ha gyakorlati jelentősége semmi nincs is, *teljesen magától értetődő-e*, hogy Masaryk Tamás és követői helyesen cselekedtek 1914 decembere és a háború vége között. Engem ez tépelődésre készítet; minden tisztelem és rokonszenvem ellenére nem tudok teljes kétségtelenséggel lelkesedni Masaryk döntéséért és államalkotásáért. Nem szövődött-e bele valamely téves megítélés és elégtelen megfontolás, valamely pontokon 'rövid' bölcsesség is? Sőt, bár ez sokkal valószínűtlenebb, még talán valamicske erkölcsi inadekváció is? Nem léteztek-e mindenekfölött ténybeli; de esetleg egyes elvi faktorok is, melyeket a morva bölcs kissé túl-, illetve alábecsült?

Különös, hogy korunk irodalma mennyire figyelmen kívül hagy egyes hatalmas tragédiatémákat. A második világháború nem az, de az első inkább; bizonyos fokig az orosz forradalom is (meggondolva főleg azt, amire csodálatosképpen még soha sehol utalást nem olvastam, hogy a majdnem teljesen reménytelen hadihelyzet az Egyesült Államok 1917. febr. 1-i döntése után hirtelen a győzelem biztosságát súrolóan reményteljessé változott, s Oroszország éppen *erre* omlott össze, jóllehet akkor nem állt fenn végzetes hadiszerhiány sem!!); de Masaryk elhatározása s vállalkozása, München s ennek 45–48-i förtelmes utójátéka: ez egyszerűen *követeli* Sekszpír újrafellépését!

⁹ Nem kizárólag szlávok (és románok), hanem régebben olaszok és magyarok ellen is elkövetett bűnei. (Gf Batth. L. kivégzését, ha valaminőcske jogalapja volt is, gyilkosságnak tekintem.) És még német-osztrákok ellen is. (Az alkotmányok elsikkasztása 48–49 után, ellentétben a porosz monarchiával.)

Ámde hogy valaki az ocsmány sobrijóska-világot tekintse nosztalgiával és rehabilitációs velleitásokkal, kállaybénizzen,¹⁰ tiszázzon, rézezzon¹¹ és restitúciózzon, ehhez a perverzitásnak olyan csúcsfoka kell, mely engem, akinek voltak ily irányban némi becsvágym, a szürke átlagemberség lehangoló tudatával tölt el. Legközelebb már mehetnék szónokolni egy PEN-gyűlésen Mann Tamásról, Einstein Béláról és Zweig Istvánról¹² (Ferdinand Z., azt hiszem, egy orvos volt) vagy Polgár Alfrédéről¹³ – ha engednének.

Egy kis ellenméreg gyanánt mellékelem Moldovan Józsefnek (eredetiben nyilván csodaszép) költeményét. Komoly ebben az, hogy ha nacionalista impériumról képzelegnék a Duna-medence táján, akkor már ezerszer inkább románról. Ez talán lesz is még valaha, ki tudja. Ha minden tekintetben viszont oly nyugodt volnék, mint abban, hogy még egy történelmi sánsza a sobrizmusnak a világ végéig nem lesz, és a dualista kriminálstikli napjai '18-ban az örökkévalóságig bezárultak, akkor a boldog emberek közé volnék sorolható (ha ilyen létezik).

másnap

Trombita harsog, dob pereg.
Nyerít az őrnagy pej lován.
Engem a lárma háborít.
Hátrafordul és bátorít:
'Hadször leszel, ha győzünk, gyerek!'
Vigyorgok hülyén, tétován.
Kövér a pej, az őrnagy se sovány.
Köztük szuszogva reng a nyereg.

Mit besorgtem Gesichte,
Begierig fragte Herr Hartung:
'Was gibt's denn zum Abendbrot,
Nichte?'
'Zwei leckere Fischgerichte
Aus den Fischen, die Pista fischte.'
Dies war eine Erwartung,
Die Hartungs Laune erfrischte.¹⁴

Közbevetőleg.

a) Miért volt, én legalábbis mindig így éreztem, az eufóriától és szorongásrohamoktól rázott, gögtől, lustaságtól, bírvágytól és frázisoktól puffadó sobri-gettóvilág gyűlölete és tüntető megvetése intenzívebb, mélyebb és engesztelhetetlenebb az elnyomott románsággal, mint az elnyomott szlávssággal szemben? (Alapjában persze a németet sem szerették, ám a porosz arrogancia és teljesítőképesség imponált nekik, és szervilis farkcsóválásra készítette őket.) A tótocska iránt még valami megvető rokonszenvet is éreztek olykor; ez Mixátból világosan kitűnik. (A 100%-os elmagyarosítás kossuthista

¹⁰ A 'nemzetiségekkel jól bánni' ama hátsó gondolattal, hogy ettől majd annál inkább 'beolvadnak majd', képmutatás és ostobaság. Ez pl. Jászának is szól. Megint más: azzal a céllal, hogy lojalitásukat megnyerjük. Ez olyan kockázat, amit vállalni kell. *Kállay Béni (1839–1903): a Monarchia közös pénzügyminisztere, Bosznia kormányzója, történész, diplomata.*

¹¹ *Réz Mihály (1879–1921): a Tisza István-korszak fontos kormánypárti publicistája, tisztviselője, a magyar „faji” (nemzeti) szupremácia szószólója.*

¹² *Stefan Zweig (1881–1942): osztrák író, drámaíró, újságíró.*

¹³ *Alfred Polgar (1873–1955): ausztriai születésű zsmnaliszta, színházkritikus és író, a bécsi modernizmus kiemelkedő alakja.*

¹⁴ Aggodalmaskodva, / kíváncsian kérdé Hartung úr: / 'Öcsém, mi lesz a vacsora?' / 'Két finom halfogás / a halból, amit Pista fogott.' / Ez aztán olyan kilátás volt, / ami Hartungot jókedvre derítette.

ideálját a nagygrárok és hízópapok egyáltalán nem is vallották őszintén; ez kellemetlenül demokratikus lett volna, s a magyar glóbusz szépségén csorbát ejtett volna.) A román, a rutén–huzul¹⁵–goráltól¹⁶ eltekintve, a legnyomorúságosabb fajzat volt, csak távoli és kevés történelmi múlttal, Erdélynek csak naturaliter létező megnevezetlen nemzete (s lakosságának kétharmada), analfabéta, erkölcsileg is fejletlen, inkább szifilizált mint civilizált. Emellett nagyszámú és szapora. Emellett mégis egy önálló külállammal háta mögött, mely erősebbnek számított Szerbiánál. Végül mindenkifölött a sobrik ösztönösen érezték – ezt persze nem mondták volna, nem is gondolták valósággal, ahhoz már elemi értelmi képességeik is hiányoztak volna; de azért valami homályos fenoménmeglátás, Vernehen, facultas aestimativa [megértés, felfogóképesség] bennük is volt –, hogy a románban egy *esszenciálisan* sokkalta magasabbrendű potenciális civilizáció fenyegette őket, mely a magyar tér egész keleti határán állott, s a magyar teret nyugat felé nagy mélységben penetrálta (míg belsőmagyarországi tót már régen csak elenyésző nyomokban létezett, és a szerb előzékenyen magától kihalt). Elvégre valahogy csak érezniük kellett, hogy másvalami az ázsiai steppékről berajzott, majd külsőlegesen krisztianizált-europeizált kumán és pecsenyég [kun és besenyő], és megint más az antik Rómának elveszett-elzúllott, de mégis fennmaradt, és új kijegecedés felé haladó, hatalmas vitalitású, nem egy kerek gettóra szorított, hanem nagy térbe teremtett elágazása s kialakulása a Tisza és a Krím-félsziget között. Az olyan, eötvöskároly kéjbenlihegő méztollára való vadállat, mint br. Kemény János¹⁷ ironikus praktikája, mellyel a román jóformán sohasem oláhnak, hanem mindig rómainak nevezi, tükrözi ezt a *malgré soi* [akaratlan, öntudatlan] meglátást; Kemény valahol tudatának egy nyirkos lyukában vonítva sejtette, hogy a röhögve rómainak csúfolt, 1848–49-ben kellemetlenül létezőnek bizonyult pária, legalábbis öhozzá képest – római. 'Quadrupedescu' bukaresti parvenü aszfaltgorilla (a név nem Keménytől vagy Eötvöstől, hanem Sir Galahad = Bertha Dinertől származik)¹⁸ olcsón pózolhat St Moritzban mint párizsi gavallér, jól van; s egyes 'román kéjencek' (a *Kambana* radoszlavov-orgánumból, 1916)¹⁹ előbb sajátíthatták el az illatszer, mint a szappan és víz használatát; meglehet; a magyar urakra ez nem jellemző: szintén meglehet. De azért talán a román parasztok mégsem ily olcsón s ennyire tisztán pózból beszélnek egy latin nyelven, ahelyett, hogy botokudul²⁰ makognának, wie ihnen der Schnabel gewachsen sein sollte [ahogy éppen a csőrük nőtt]. A keményjános-sobrik *féltek* a román jövőtől, bevallatlanul sejtve a román igény értelmes és jogosult voltát. Nem is beszélve arról, hogy még az eszelős II. Vilmos is románbarát volt; egy szép napon egy épeszű németbirodalmi államvezetés hatékonyabban lehetett volna az, és a sobri uracso-kért való rajongást a padlásra relegálhatta volna (ami a tótokat s a horvátokat illeti is).

¹⁵ *Huzulok vagy huculok: a mai Ukrajna nyugati és Románia északi részén élő népcsoport.*

¹⁶ *Gorálok vagy gurálok: lengyel–szlovák határon élő nyugati szláv népcsoport.*

¹⁷ *Kemény János (1823–1896): a Szabadelvű Párt egyik erdélyi képviselője több cikluson át, Kemény Zsigmond fivére.*

¹⁸ *Bertha Eckstein-Diener (1874–1948): írónő, feminista történész, az ún. Arthurians-kör tagja, amelyben ő a Sir Galahad nevet viselte.*

¹⁹ *Kambana: bolgár lap.*

²⁰ *Botokudok: braziliai törzs.*

Fontos volt annak 'bebizonyítása', hogy a románok semmiképpen sem a dáko–órómaiak utódai, hanem a Balkánon 'keletkezve' onnan 'szivárogtak be' a török elől menekülve (Karácsonyi kanonok: „Százezer baj és millió jaj egy tévedés miatt”), míg az nem volt baj és jaj, hogy a tótok merőben és hivatalosan Szvatopluk ivadékai, és nem a svédek vagy a kasubok²¹ elől szivárogtak be nemrégiben Morvaországból.

b) Miért volt oly fontos Horvátországot pizakkolni [bosszantani], a Zágráb–Bécs vasútösszeköttetést megakadályozni stb., mikor a horvátokat úgysem akarták elmagyarosítani (vagy csak talán Kremsner Jenő²² akarta volna), és elnémetesedésük, sőt elszerbesedésük veszélye úgysem forgott fenn? Ez nem annyira a horvátok vagy általában a szlávok, mint inkább 'Bécs' ellen irányult. Nem áll az, amit sok baloldali képzel(t), hogy a sobri-kossuthisták egyszerűen a nemzetiségeket akarták nyúzni, s ennek kedvéért gazsuláltak 'Bécsnek', mely, félő, ha megharagszik, egy vagy más nemzetiség ügyét felkarolhatná ellenük; illetve hogy csak nemzetiségnyúzási (és parasztfogási) motívumból folytattak 'áellenzéki' hepciáskodást 'Béccsel' szemben. Céljuk mindig kettős, lehetne mondani, hármas volt: i) oligarchiájukat érintetlenül fenntartani, a magyarországbeli nemmagyar nemzeteket részben 'beolvasztás' által kiküszöbölni, részben elnyomni, nyomorúságos állapotban tartani, az értelmiségből s a befolyásból kizárni; ii) a Birodalmat funkcióiban lehetőleg korlátozni, mint őket befelé zavaró erőt és civilizatórikus befolyást kiküszöbölni, az ő fuchtlíjuk [uralmuk] alatt tartani; iii) – a tiszta kossuthisták, akik a tisztességesebb elem voltak, itt nem számítanak – viszont a Birodalmat mint hatalmi apparátust mégis bizonyos fokig konzerválni, s azt saját érdekeik szolgálatára kényszeríteni. Nekik nem valamilyen magyar különállás kellett, ami tényleg 1848 előtt is mindig volt (mint mondod), hanem látszatra szimmetrikus dualizmus, valójában csak osztrák autonómia s a Habsburg-presztízs, katonaság, pénzérő misbraucholása [rossz használata] a sobri-oligarchia javára. Ezért volt olyan lényeges Horvátországot dohos és bűdös avitikus [ósdí] közjogi marhaságok rabulisztikus 'igazoló' [sic] alapján megtartani sobri pasaliknak, és a föderatív irányban kifejlődő tulajdonképpeni Birodalomba való természetes beilleszkedését megakadályozni. Céljukon túllőttek. A Birodalmat addig nyomorgatták, amíg a különben is érzékeny és bajoktól hemzsegő, bár gyönyörű feladatra hivatott szervezet elpusztult, de csak miután a maga szolgálatában rengeteg magyar vért is öntött (oligarcha vért is), és vele pusztult nem ugyan a magyar nemzeti állam, de a nemzetállamként berendezett magyar nacionalista impérium is. Ferencjóska és hülye beustlije²³ 67-i hiábavaló, erkölcstelen és öngyilkos kapitulációjára egy olyan Magyarország, mely mintegy br. Eötvös József szellemétől vezetettetett volna, mesés feltételek között válaszolhatott volna egy többé-kevésbé értelmes és önmérséklő politikával; ezt a valóságban még Deák sem akarta. Ehelyett magukat erkölcsi-szellemi tespedésre és rothadásra ítélték; a Birodalmat végképpen halálra; de saját aljas rendszerüket eo ipso szintén halálra. Ezért bezzeg nem kár; a Birodalomért annál inkább, mert ennek új

²¹ *Kasubok: nyugati szláv népcsoport, a mai Lengyelország északi-északnyugati részén élnek.*

²² *Rákosi Jenő (1842–1929) hírlapíró, a Budapesti Hírlap főszerkesztője, a „30 millió magyar” koncepciójának hirdetője, akinek eredeti neve Kremsner volt.*

²³ *Friedrich Ferdinand von Beust (1809–1886): német-osztrák politikus, az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere.*

megindulása a fennkölt Staatsgrundgesetz²⁴ alapján (melyeknek egy kommjája többet ért az 'ösi alkotmány' összeset tineffjénél [marhaságánál]) az egész európai történelem egyik legszebb és legreménykeltőbb folyamata lett, és így az átkos Kiegyezést (restitúció my arsehole [a seggem]) egy történelmileg ahhoz kötött áldással valamelyest egyensúlyozta. De Hyde elnyelte Jekyllt. Sőt, érdekes módon, J. a H.-t egy értelemben még felül is múlta hyde-ségben. Ha a Gonoszt szolgálod, végül tenmagad valahogyan még gonoszabbá válhatsz. Mert 'Bécs', a Ballplatz²⁵ és speciel a Berchtold-kör²⁶ értelmében, *nem* volt simpliciter [egyszerűen] a sobri-uralom végrehajtó szerve vagy clearing-hídja Berlinhez, hanem valami sui generis, with a substance in its own right [saját lényeggel rendelkező]. Mintegy reszpönzív metasztázisa a magyar és a porosz karcinómáknak egyben; ezeknek áldozata, de ugyancsak a végső megsemmisülésbe beleerőszakolója is. A dohos-pohos sobriknak és korbácsuhogató ispánjainak nem volt annyira szívügye Európa aktív megtámadása, mint a Ballplatznak, bár amazok iniciálták, és tették kvázi elkerülhetetlenné ezt a politikát, mely '14 júliusában mégis még az ő Tiszapistájukban is némi bizalmatlanságot és pillanatnyi vonakodást keltett. Az in effigie [távollétében, jelképesen] felakasztott Andrássy-démon visszatért a Ballplatzra, és ő akasztotta fel realiter [a valóságban] a Birodalmat, de a maga undok nyaka is beletolódott ezúttal a hurokba.

c) Egy szó a nagy – és csakugyan nagy – Bismarckról. Az egész világ ismeri és feledésbe merülni nem engedi az emsi sürgöny néven ismert stiklit.²⁷ Nem vette azonban tudomásul, amit Bülow²⁸ abszolút hitelesen, mint naivan lelkes és megbánás nélküli bűnrészes ír le: a császár (I. vagy Nagy Vilmos) beleegyezését az átkos Andrássy-szövetségbe (Gastein, '79) Bismarck Németország különböző részeiből datált fiktív petíciós levelek felmutatásával érte el, melyeket a külügyi hivatal négy-öt magas funkcionáriusának kellett parancsára költeniük. Ebben már igen sok benne van a nürnbergi bombákból (14), majd egy elkövetkezendő Legnagyobb módzsereiből. A folytatólagosság mégis sokkal nagyobb, mint néha gondolná az ember. Persze hogy Bismarck, akiben már ennyi volt az unheimlich [rémisztően különös] csirkefogó kalandorból, lelke mélyéből kellett hogy kedvét lelje a mi sobriinkban. – Most végül áttérek a voltaképpen érdekesre.

Egy angol szakkönyvben a latin s a görög nyelvekről azt olvasom, hogy a román nyelv inkább a tartósabban romanizált Illyriát, mint a felszínesebben romanizált Dáciát tükrözi. Lehet. De vajon miért és hogyan alapítottak végül az illyriai kucó-oláhok nemzetet Erdélyben s a Havasalföldön (onnan továbbhatolva Moldvába stb.)? Ki elől Illyriában kellett oly hanyatt-homlok menekülni, s éppen északkeletre, és miért volt *itt* a talaj oly kedvező? Lehetetlennek tartom, hogy valamilyen kontinuitás a dákoromán múlttal *ne* játszott volna lényeges szerepet. – Sokat töprengtem már afölött is, miért lett az ógörög

²⁴ *Lényegében az 1867-es kiegyezés osztrák alkotmánya.*

²⁵ *Ballplatz: az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériuma épületének helye.*

²⁶ *Leopold Berchtold (1863–1942): az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere az I. világháború kitörésekor.*

²⁷ *Bismarck német kancellár a spanyol trón ügyében III. Napóleonnak küldött sürgönyt az uralkodói akaratot meghamisítva a diplomáciában szokatlanul durvára szövegezte, a sajtónak kiszivárogtatta, kiprovokálva ezzel a francia hadüzenetet.*

²⁸ *Bernhard von Bülow (herceg) (1849–1929): meghatározó német külpolitikus, majd kancellár II. Vilmos idején, bizalomvesztéséig.*

az újjörög formájában egységes nyelvvé, míg a klasszikus és a konyhalatin mint élő nyelv teljesen eltűnt, és viszont mintegy nyolc latin vagy román vagy romance nyelvet nemzett. (Azt bizony nem tudom, nagyobb különbség van-e az olasz és a konyha?latin közt, mint az ógörög, a koiné dialektos és az újjörög közt.)

A Horthy-rezsim a sobrizmus felfokozása, a fasizmus és náciizmus felé való kiteljesülése és kiélezése, rikítóbban szennyes újkiadása (vö. *Színházi Élet*)²⁹ volt, de másrészt a sobrizmus sírja is. Nekem már 1930 táján feltűntek az akkor alakulóban levő komolyabb, autentikusabb, szolidabb magyar értékek. Ez talán összefüggött a zsidó sajtó totális hatalmának megtörésével; de talán azzal is, hogy a neonacionalizmus minden tobzdása ellenére (s a közszabadságok nagyfokú zsugorodása ellenére), az uralkodó tabuk és fétisek árnyékában, a nemzeti köztudat mégsem oly totálisan volt immár beleszorulva a hazugság, önámítás és önellentmondás kategóriáiba. Hogy Nagymagyarországot nem egyetlen egységes nemzet lakja, hogy román vagy tót stb. ajkúnak lenni nem egyszerűen élet- vagy lélektani fogyatékoság, hogy nem kell egyaránt királyhűnek és kurucnak lennünk, hogy a világ nem le meilleur des mondes possibles [a létező világok legjobbika] (hogy a 'boldog békeidő'-ben az volt: hülye illúzió, de nosztalgia, és nem az adott realitás félreértelmezése), ez mégis valahogy a helyzetből világossá lett sokak előtt; a mágнас- és dzscentri-életeszmény abszolút töretlensége megszűnt; sok nemzsidó gondolkozni kezdett tanulni; a teljesen felelőtlen baloldali aszfaltmentalitás is valami komolyabbnak adott helyet. Itt mintha valamely tényleges haladás is történt volna; vagy mégis csak kiütközőnk belőlem egy ponton az elnyomhatatlan sovíniszta érzéksalódás? – Hogy Ferenc J. oly sokáig élt, annyira túlélte magát (növekedve mágikus presztízsből), ez nemcsak azért volt nagy közbaj, mert lehetetlenné tette, hogy Ferenc Ferdinánd reformtörekvéseivel sorra kerüljön, hanem még lényegszerűbb strukturális okokból is. [...]

Tehát mindenképpen helyesen cselekedett-e Masaryk Tamás – 64 éves korában: pompás pipa! – 1914 őszén–telén?

1. Nem tehető-e fel a kérdés, hogy mindennek dacára s a frivolán elindított háborúban is el kellett volna ismernie valamelyes lojalitás-kötelezettséget a Koronával s Ausztriával szemben? Semmi esetre sem volt erre a cseheknek annyi okuk, ni mucho menos [még kevésbé], mint a 60-as évek, s főleg a 67-i kapituláció óta a magyaroknak. Ha volt cseh (pl. klerikális), aki igenis elismert egy illetén erkölcsi szempontot, ezt sem tudnám eleve tévesnek és kárhozatosnak bélyegezni. Azt mondanám, lelkiismereti kérdés. Masaryk persze, Körbertől³⁰ ebben megerősítve, anticipálta Ausztria belső rendjének s a szlávok sorsának súlyos rosszabbodását a Központi Hatalmak győzelmének esetében. Helyezkedjünk hát egyszerűen cseh és praktikus távlatba.

2. Felteszem most a háború győzelmes kimenetelét a Központi Hatalmak számára. Ez a kimenetel szeptember közepe óta korántsem látszhatott bizonyosnak; csak a gorlicei áttöréstől kezdve, 1915 nyarán s őszén át vált, mondjuk, nagyon valószínűvé (de itt is

²⁹ 1912 és 1938 között létező népszerű budapesti színházi, irodalmi és művészeti képes hetilap; hasábjain a korabeli hírességek magánélete és pletykák is rendszeresen megjelentek.

³⁰ Ernest von Körber (1850–1919): liberális osztrák politikus, az Osztrák–Magyar Monarchia osztrák felének miniszterelnöke 1900 és 1904 között, ill. 1916-ban.

még Oroszország s főleg a Brit Impérium távolról sem voltak végkimerültek). Masaryk alkalmasint (döntése pillanatában) az antant győzelmét érezte valószínűbbnek; részben reakcióként arra, hogy az első intenciójú német haditerv a gyors totális győzelemre megíródott volt. Ám felteszem most, '14 decemberében állva, a Központi Hatalmak eljövendő győzelmét. Ez a mi szempontunkból (csehek, általában szlávok és nemnémetek–nemmagyarok) katasztrófa, legalább is súlyos vereség, nagy süllyedés és szenvedések forrása, és pedig nem valószínűen, hanem egészen bizonyosan. S e tény független attól, hogyan viselkedünk. A föderalista újjárendezés, a sobrizmus megingatása irreális célokká válnak – beláthatatlan időre.

Kérdés mármost csak ez: cseh rebellis és függetlenségi, birodalomárulási akciókkal (vezérünkkel s egyes híveivel az ellenséges külföld levert táborában) nem tehetjük-e helyzetünket *még* komorabbá, még katasztrófálisabbá, még orvosolhatatlanabbá?

Nem tudom megítélni. De valami kockázatát ennek mégis látom. Pl. talán ez esetben a győztesek a cseh nemzetet masszívan kiirtják vagy gyarmatokra deportálják stb., s talán, ha többé-kevésbé vesztég maradunk, akkor ezt mégsem teszik. Talán. De ami talán, az tényező. Azt merném susogni: Masaryk, természetesen legtisztább patriotikus és igazságossági indokokból, súlyos felelősséget vállalt magára népének sorsával szemben. Hja, ha mindenki olyan aggályos aggastyán volna, mint én, soha senki sem fogna hősi aktív vállalkozásba. Lehet. El kell tűrnöm e replikát válasz nélkül.

3. Most viszont felteszem, hogy a háború az antant győzelmével végződik. (Bizonyos értelemben, persze nagyon kevésbé várt módon, ez következik be '18-ban.) Masaryk a döntés korszakában ezt valószínűbbnek véli, s erre épít. Feltéve most, hogy feltevése ténybelileg helytálló, jól – helyesen – épít-e rá? Ez nem értetődik eleve magától. Mert ha az antant győz, és mi nem tettünk egyebet, mint morogtunk, lanyhán viselkedtünk, szláv jogokat és föderalizálást követeltünk, s ilyen okokból számos vezető és kisebb patriótánk börtönben ül, akkor erős sánsz van rá, hogy a Monarchiát újjárendezhessük föderalista, demokratikus és vagy orosz- vagy nyugatbarát (esetleg mindkettő) alapokon. Ezt az sem zárja ki, hogy lényeges szláv és esetleg román (s persze olasz) területeket elvesztettünk. Masaryk hozzá is segíthette volna a Monarchiát e veszteségek némi korlátozására. A helyzet így is nagyon kényes volna, de talán kezelhető. A primér katasztrófa, amin már nem lehetett volna változtatni, maga a bécsi klikk által az emberiség ellen, gonosztevő frivolitással elkezdett háború volt. Adva e katasztrófát, még mindig a legkedvezőbb megoldás lett volna, hogy a Birodalom elveszti a háborút, de életben marad (amit tulajdonképpen az antantvezetők legtöbbször eredetileg, sőt még 1917-ben, akart). Hogy ez cseh szükségesség volt, azt minden egyéb meggondolás mellett – melyeket fölösleges itt exponálnom – az előző cseh politikai irodalom, nemcsak Palacký,³¹ hanem például maga Masaryk különböző passzusaiból is igazolhatjuk. De Masaryk számára, úgy látszik, a végzetes július 23-i bécsi aktus és folytatása kizárták, illetve érvénytelenítették ezt a koncepciót. Ezt meg tudom érteni, de fenntartásaim vannak. Masaryk itt mintha a cseh nemzetnek és Közép-Európa civilizált rendjének fölébe helyezte volna a fenséges gesztust: 'Úgy? Ezt cselekedtétek? Vérpadra veletek!' Berchtold Lipót és bűntársai *nem*

³¹ František Palacký (1798–1876): cseh történész, politikus.

kerültek a vérpadra, csak a Birodalom, mely mégis még valami mást *is* jelentett, mint az 1908–14-i külpolitikai kurzust, és ennek különböző alapjait és nyúlványait. Nem látok tisztán, de úgy rémlik nekem, mintha ez valamit lerontana M. államférfiúi nagyságából.

Elvégre nem akart-e ő még egy-két évvel annak előtte a Ballplatz és Szerbia között közvetíteni? Ha azóta a Ballplatz jóvoltából szörnyűséges dolog történt is, evidensen következik-e ebből, hogy a Birodalom fennmaradása és reformálása többé nem cseh érdek, és hogy egy Német- és Oroszország között kisállamokba szétforgácsolt Duna-Európa a kívánatosabb megoldás? Éppen M. számára, aki oly bizalmatlan volt a pánszlávizmussal és muszka imperializmussal szemben? További ellenvetésem: M. túlbecsülte a Nyugat befolyásolási lehetőségét és akarátát *in the long run* [hosszú távon]. Államalkotását egy kétségbeesett, torz, kontár kísérletnek tartom. Ezt bővebben kifejteni München után aligha kell. Nem mintha ő Münchent '14-ben előre láthatta volna, de a probléma adatait pontosan láthatta. Ám, úgy látszik, naivan hitt 1) a demokrácia bűvhatalmában, 2) az emellé még kigondolt mesterséges biztosítékok megbízható és tartós voltában.

De ha M. belebocsátkozik aktív vállalkozásába, akkor he is *committed to this course* [kényszerpályára kerül] – a feldaraboláshoz, az önálló ČSR-hoz, a föderáció helyében a problematikus kis nemzeti államok sémájához (az időlegesen legyőzött német nagyhatalom ellenséges szférájában, közbül az ellenséges Csonkamagyarországgal, és még tetejébe egy kétséges magatartású Lengyelországgal!). Miután úgy döntött, ahogy döntött, többé nem volt lehetséges győzelem esetén a Monarchiában élnie mint politikai vezetőegyeniségnek, s az egész föderalista koncepció körülbelül *lehetetlenné* vált. Döntéséből következett a feldarabolási program és propaganda kikerülhetetlen szükségessége is.

4. Közbevetőleg. Masaryknak *előre* kellett *körülbelül* tudnia, hogy miféle lesz az új cseh önálló állam; hogy nemzetállam volta csak nagyfokban fiktív lehet (a szlovák nem problémátlanul azonos nemzet a csehvel; a német részek nélkül az állam lehetetlenség, a német részekkel együtt éppenséggel nem nemzetállam); hogy egy miniatűr töredék torzképe lesz a régi Ausztriának, vagy mint föderatív állam merőben a német orbitba [térbe] tartozik. Nem ugyan módszereiben, hagyományaiban és szellemében, de strukturális alapvázában – formulájában – ČSR egyenesen kissé a sobriánus Nagymagyarországra emlékeztet, amennyiben Habsburg-Ausztria, ha sajnos nem is volt kiépítetten és kifejezetten föderatív birodalom, és ha német nemzeti előjele volt is, korántsem hirdette magát egységes nemzetállamnak, melyben csak úgy véletlenül némely idegenajkú polgárok vagy nemzeti kisebbségek élnek.

Még közbevetőleg. Jakš³² úr hazudik, rosszhiszeműen ferdít – mert lehetetlen, hogy ebben tévedne –, mikor azt állítja, hogy Masaryk '12–'13 tájt nem akart komolyan közvetíteni a bécsi hatalmi centrum és Szerbia között. Akart (vagyis, mint kifejtém, '14 őszén döntő *fordulatot* végez), csak nem tudott, mert Berchtold Lipót egy dolgot akart vaskarattal: a Szerbiával meg *nem* egyezést. A nemes gróf, mint mindenki tudja, elfintortotta finom orrocskáját: ő nem áll szóba ilyen obskurus firkászokkal, akik fontoskodva valakiké akarják magukat feltolni, és közvetítői díjat, valamint társadalmi presztízst szerezni maguknak. Egész bizonyosan gyakran szóba állt ökelme *éppen ilyenekkel*,

³² A szerzőt nem sikerült azonosítani.

jóllehet izraelita tintászok voltak, s nem voltak sem képviselők, sem egyetemi tanárok, sem vaskos, terjengős (és kissé lapos) szociológiai kötetek szerzői. Persze ezeket nem mint Szerbiával közvetítőket hallgatta meg, hanem szerbellenes fürge hecctolluk használatára adott nekik utasításokat, pinkét [pénzt] és khövet-et (kudos).³³ Így kell a nemes gróf bürokratikus korrektségét és kékvérű finnyáját értelmezni.

5. Et nunc venimus ad fortissimum, illetve talán ad punctum saliens. [S most érkezünk el a csúcshoz, illetve talán a fordulóponthoz.] Egy további dinamikus dimenzió bevonása nélkül oda konkludálnék, hogy egészben véve mégis okosabb lett volna Masaryknak a szubverzió zászlaját *nem* kibontani – ezzel egyrészt felidézve a legszörnyűbb kimenetel (Központi Hatalmak győzelme és vérengző szlávellenes megtorlás) veszélyét, másrészt elvágva az optimális (osztrák-föderalista) fejlődés lehetőségét; és hogy ha ezt én ma tudom, nyilván ő tudta akkor. Igen, csak hogy a további dinamikus dimenziót nem lehet nem bevonni. Eddig ugyanis úgy érveltünk, mintha a háború kimenetele egy, a mi elhatározásunktól teljesen független jövőbeli (most még ismeretlen) adottság volna. De Masaryk a hadihelyzet '14 őszi egyelőreleges stabilizációja után úgy látta – nyilván érvényes megfontolásokból, s mint tudjuk, objektíve helyesen –, hogy a háború immár nem fog egyhamar eldőlni, hanem még évekig fog tartani. Kimenetele pedig akkor nem látszhatott *foregone conclusion*nak [előrelátható eredménynek], tehát centrális kérdésként merült fel, fogná-e, és mennyire fogná a cseh szubverzív akció, vagy mondjuk szabadsághadjárat a hadihelyzet alakulását *befolyásolni*. Masaryk okvetlenül úgy érezte, hogy ő akciójával nemcsak felkészül az antant győzelmének (melyet magában véve a valószínűbb eshetőségnek tartott akkor) *kiaknázására*, hanem egyben *elősegíti* (s ha így van, akkor talán egyenesen *eldönti*: mint ahogy ha én hét-nyolc hampstead³⁴ ingadozó választót rá tudnék venni, hogy Brooke-ra³⁵ szavazzanak, ez de facto eldönthetné Brooke győzelmét a jelen marginális helyzetben) e győzelmet. Megtörtént-e ez a valóságban? Nem tudom; talán mások tudják. Azt gondolhatnók: ha USA semleges maradt volna, a háború mindenesetre elveszett volna, Masaryk, Beneš, Vojta Beneš,³⁶ maffia és légiók ide vagy oda; USA beavatkozáva, a háború meg volt nyerve, még ha az egész cseh nemzet mint egy ember a leghősiesebben is ontja véréát a feketesárga zászlók alatt (s viszont USA beavatkozását magát nyilván nem Vojta Beneš és Tomáš Masaryk eszközölték ki, hacsak nem tévedek teljesen). De ezt M. nem tudhatta, sőt én sem merem azt mondani, hogy tudom. Mert mi történik, ha '18 tavaszán a habsburgi seregek egy fokkal erősebbek a csehek intakt hűsége folytán, s ennek következtében a németek akkori túlereje a nyugati fronton még 2-3 hadtesttel nagyobb lesz, miáltal Amiens-nél nem majdnem és reparábilisan, hanem teljesen és irremediábilisan törnek át? Ezzel még Washington és Tokiót nem foglalták el, sőt Londont sem, de mégis: ha Franciaország összeomlik és a németeknek sikerül Angliában kikötni – nos? „Pintercsászárhorváth: ezt faggyazd meg, hékás” (Szabó Dezső).³⁷ Tegyük hozzá, hogy Masaryk akciója volt egyúttal a szignál a horvát–szlovén

³³ A gépirás pontosan így néz ki, de „khövet” jelentését nem sikerült azonosítani.

³⁴ Hampstead: londoni városrész, ahol Menczer ekkor lakott.

³⁵ Henry Brooke (1903–1984): brit konzervatív politikus.

³⁶ Vojta Beneš (1878–1951): Edvard Beneš fivére, szintén politikus.

³⁷ SZABÓ DEZSŐ (1939): Az egész látóhatár. Monor: Püski – Magyar Élet, 256.

elszakadási és délszláv-egyesülési mozgalomra is. Nem világos tehát, hogy M. abszurd mértékben túlbecsülte volna akciójának hatáslehetőségeit. Ehhez hozzájárulhattak még: 1. lelki elviselhetetlensége annak, hogy belsőleg az antant győzelme mellett döntve akaratilag, ehhez majdnem semmit se járulna hozzá (amennyiben a szelíd, passzív ellenzéki mormogásra szorítkozik prágai lakásában ülve), 2. a félelem attól, hogy az esetleg mégis győztes antant a csehek feje fölött kiegyezik Ausztriával, s a szlávok helyzete alig lesz jobb, talán részben egyenesen rosszabb lesz, mint a víg berchtoldi ultimátum előtt, és esetleg még 3. a *személyes* becsvágy szurkálása is: az akció nélkül ő legjobb esetben a már öregedő, hamarosan kiérdemülendő M. képviselő és tanár úr marad, míg az akció a cseh nemzetet és őt magát világprotagonistai szerephez juttathatja. Ezt maliciózan látnám? Nem állítom, mint ténnyt, de vajon lehetetlen, vagyis Tamás jellemével összeférhetetlen-e? Talán, de nem bizonyosan. Ha még élénk, friss erejű és munkabíró, éppen egy 63-on túli férfiú gondolhatja: 'Eh, nagyon sok időm már nincs eddigi természetnél *magasabbra* nőni: ezt az egyszeri, mirakulózus alkalmat nem mulasztom el!'

Ez az 5. pont a mérleget lényegesen M. javára billenti az én *ex post* [utólagos] kifogásaimmal szemben. Egyértelmű végleges konklúzió? Nincs. A penetráló átgondolás, a nagy belső szabadság, a heroikus cselekvés, a jog és igazságosság fanatizmusa M. elhatározásában nyilvánvalóan dominálnak. Mégsem vagyok képes *nem* látni benne egy árnyalatát a hübrisznek, s az inkább másod- mint elsőrendű bölcsességnek is. Adalék a Praxis majdnem reménytelen átláthatatlanságához és megítélhetetlenségéhez.

Tisztelettel benyújtom a szakemberi széknek.

Stein³⁸ Auluska IX. o. tan.

[...]

³⁸ Kolnai eredeti neve Stein volt. Másutt Stein Tamásként írja alá a levelét, a Tamás a keresztségben fölvetett név.

Vákát

1954–1955

Kolnainak 1954. április

Kedves Aurél,

Úgy látszik, csak árnyalati eltérések vannak köztünk. Felfogásom, amely szerint az egész bölcsélet fogalmak helyes meghatározásával és alkalmazásával foglalkozik, úgy látszik, már másnak is eszébe jutott, valami Wittgenstein nevű bölcseletőnek,³⁹ akiről mostanában is sok szó esik, de akinek művéről mit sem tudok, kivéve azt, hogy a gondolatait az én kiadatlan műveimből plagizálta; sejtelmem nincsen arról, hogy balti származású orosz hadvezér volt-e vagy prágai izmaelita⁴⁰ német anyanyelvvel – halványan emlékszem valami gróf Wittgensteinre, aki Sándor cárt szolgálta Napóleon ellen, talán attól származik, de ennél mi sem kevésbé fontos.⁴¹ Fontos csak az, hogy igazat mond – feltéve, ha azt írta, amit recenzorai állítanak.

Természetesen nincsen végleges logikai Isten-bizonyíték, s illet Szt. Tamás sem produkált. Főleg azért nem, mert nincsen szükség rá. Ha pl. irodalomról van szó, *A* ama nézetét fejezi ki, hogy a világirodalom két legfőbb remekműve Camoë⁴² *Luziadája* és Ibsen *Peer Gyntje*, amelyeket azonban ő sajnos eredetiben nem tud elolvasni, mert se portugálul, se norvégül nem tud, azt válaszolom neki, hogy felfogása talán helyes, de legyen óvatosabb a végleges értékeléssel, addig, amíg portugálul és norvégül megtanul. *B*-nek viszont, aki tud úgy portugálul, mint norvégül, s a két művet, elolvasás és hosszú tanulmány után lebecsüli, azt válaszolom, hogy bár én az ő zseniális kompetenciájával és tanulmányaival nem rendelkezem, fordítások alapján úgy látom, hogy nézete túlzott, mert bizonyos józan esztétikai ítélete annak is lehet egy műről, aki azt csak fordításban ismeri, és tudomásom szerint sokan élvezték ily módon a két művet – s én magam is. *C* esetleg azt teszi hozzá a vitához, hogy őt a portugál nyelv szardíniára, s a norvég nyelv heringre emlékezteti, míg az ő szájjpadlása csakis édesvízi fogásra van berendezve, s ezért Camoënek és Ibsennek fölébe helyezi Herczeg Ferencet. Válaszom erre, hogy ízlése válogatja. Ellenben *D*(iabolus) állíthatja csak azt, hogy a *Luziadák* és a *Peer Gynt* remekművek ugyan, de kifogásolható bennük az, hogy helyes portugálsággal és norvég-séggel vannak írva, továbbá az, hogy szerzőik a portugál és norvég szavakat – portugál ill. norvég grammatikai és mondattani elvek szerint sorakoztatják, és szavalóik vagy színészeik portugál és norvég kiejtési szabályok figyelembevételével ejtik ki azokat. Továbbá *E*(szeveszett) az, aki azt állítja, hogy ő csodálja Camoë-t és Ibsent, de nem tudja elhinni azt, hogy a nevezett műveket ők írták, s még azt sem látja bebizonyítva, hogy

³⁹ Ludwig Wittgenstein (1889–1951): osztrák–brit filozófus, a 20. század egyik legmeghatározóbb gondolkodója.

⁴⁰ Izmaelita: mohamedán kereskedő a középkori Magyarországon.

⁴¹ Peter Wittgenstein (1769–1843): valóban II. Sándor egyik tábornoka, Kutuzov után rövid ideig az orosz hadsereg főparancsnoka volt. Porosz hercegi címmel tüntették ki.

⁴² Luís Vaz de Camoë vagy Camões (1524 vagy 1525–1580): portugál költő, fő műve *A lusiadák*.

a két poéta valóban élt, miután születési és halotti bizonyítványaik portugálul és norvégul vannak, s e nyelvek más nyelvre lefordíthatatlanok, és mindazok, akik azokon mint anyanyelvükön beszélnek, egyáltalán nem szavahihetőek, mert közismert delúziókban és hallucinációkban szenvednek.

Az Egyház ajánlhatja a keresztény fogalmak teljesebb elsajátítását, s inthet némi óvatosságra a netán tudatlanságból származó túlbuzgóság ellen. Helyesen teszi azt is, ha a túlságosan részletes ismeretekből származó netáni kevélység ellen inti alázatra az abban szenvedőket. Nem vehető rossz néven az sem, hogy túlságosan sajátos egyéni ízlésüket követőket gyengéden figyelmezteti arra, hogy ízlésük szabad ugyan, de csakis egyéni, másokra nem kötelező, mások számára még csak nem is meggyőző, s ezért csakis addig számíthat kíméletre és türelemre, amíg szintén kíméletes és türelmes a mások egyéni ízlése iránt, miután az *egyéni ízlés tekintély alapja nem lehet*, nem úgy, mint a tárgyi argumentum stb. (Bár a tekintély igazi alapja nem a tárgyilag helyes argumentum, hanem az elismert felsőbbbségtől nyert, tárgyi érvekkel is alátámasztott, de bizonyos fokig kézzelfogható megbízatás: pl. a rendőr egyenruhát visel, sőt gumibotot is, ami kézzelfogható, éppúgy, mint hatósági szolgálati könyvecskéje, amely igazolja azt a tényt, hogy ő valóban rendőrbiztos. Viszont tárgyi argumentum kell annak bizonyítására, hogy a törvény, amelyet a rendőr alkalmaz és végrehajt, nem egy őrzőgő zsarnok vérszomjas szeszélyének csillapítására hozott, és nem a rettegés eszközeivel hajtja végre, hanem józan morális elveken alapszik, és a józan belátásra és a közérdekre apellál – normális esetben erőszak nélkül. Viszont egyáltalán nem látom be, miért tartozik az Egyház és a Teológia bármi válasszal az ördögösöknek, akik állítólag Istent elismerik, de megismerhetősége kinyilatkoztatott létét, vagyis a *hit rendszerét* tagadják, vagy az eszeveszetteknek, akik 'bizonyítékot' kívánnak, bár ugyanakkor azok elől elzárják elméjüket, bizonyíthatatlan állításokkal és valószínűtlen, ellenőrizhetetlen feltevésekkel. A fogalmak helyes voltának bizonyítéka (Bonald algróf),⁴³ hogy rendszerbe foghatóak, egyértelműek, egyéni ízlésre való tekintet nélkül meghatározhatók, és hogy minden nyelvben egyaránt előfordulnak, s egyikből a másikba pontosan lefordíthatók. A fogalom a nyelvben létezván, helytelen nem lehet. Ellenben kétértelmű fogalom az, amely nem adható vissza (bár fordíthatatlan árnyalatai minden nyelvnek vannak, s ezek a költészetnek az illető nyelven fontos elemei, sőt a gondolati prózának is, pl. Karl Kraus⁴⁴ szójátékai). Egy nyelven sincs szükség arra, hogy Hit, Remény és Szeretet helyett Szt. Pál görög szavait használjuk, Istent sem szükséges az élő nyelveken Theosnak, Deusnak vagy Jahvének nevezni, habár a görög, latin és héber szó elemzése érdekes és tanulságos lehet; ha görög és latin szavakat használunk, azt technikai egyszerűsítésből tesszük (pl. teológia stb.), bár azok esetleg le is fordíthatóak. Ellenben a modern irányok kétes volta már abból is kitűnik, hogy a 'kommunizmus'-sal kapcsolatban már a latinok sem gondolnak közösségre, hogy a szocializmusért meghaló 'mártírok' között nemcsak eltérések akadnak a 'társadalom' fogalmi

⁴³ Louis de Bonald (1754–1840): francia ellenforradalmi politikus, filozófus. Menczer a vicomte címet fordítja algrófnak.

⁴⁴ Karl Kraus (1874–1936): osztrák költő, esszéista és újságíró, a Die Fackel (Fáklya) egyszemélyes szerkesztője és szerzője. Kolnaira különösen jelentős hatást gyakorolt, de Menczer is idézi, lásd még: 231. l.

meghatározásában, de még csak eszükbe sem jut meghatározni, hogy mi a társadalom; és mindenre gondolnak, csak a társadalomra nem, a 'szocializmus' szó kapcsán.

A jenkok [jenkik] görögül kénytelenek vallásukat 'Demokráciának' nevezni, viszont Jehovát le tudják fordítani Godnak, bár esetleg nem sokan törődnek közöttük létevel és akarásával. A God, Gott, Dios, Dio, Dien, Deus stb. nyilvánvalóan *kétségtelen*, a demokrácia viszont nyilvánvalóan *kétes fogalom*, legalábbis vitás, márpedig a szuverenitás 'vitás' *nem lehet*.

Bülow-t én németül olvastam, amikor megjelent (1930 körül). Egy jó történetre emlékszem belőle. II. Vilmos (civilizációnk fő gyilkosa, szerintem is!) egy alkalommal (1895 körül?) Brandenburgban leplezte le a Nagy Választó⁴⁵ szobrát, vagy ott tartott valami csapatszemet a szokásos badar beszéddel, amely ellen kikelt, már nem tudom, hogy Richter Jenő,⁴⁶ vagy Windhorst,⁴⁷ vagy Bebel⁴⁸ a Reichstagban, vagy valamelyik idegen nagyhatalom. Nagy volt a botrány, főtt a kancellár feje (ha jól emlékszem, nem annyira Bülow-é, aki csak külügyér volt még, hanem Hohenlohe-Langenburg Klodvig⁴⁹ hercege) a Brandenburger Rede miatt. Egy-két hétig mindenki Vilmos újdonsült örültségéről beszélt, Richternek, Windhorstnak, Bebelnek, a B. T.-nek⁵⁰ és a Simplicissimusnak⁵¹ más se kellett, Harden Miksáról,⁵² Napember Lipótról⁵³ (*Frankfurter Zeitung*) és főképpen a markába röhögő öreg Bismarckról nem is szólv! E napokban járt valami, a helyes német kiejtést és a der, die, das-t csak úgy-amúgy ismerő magyar, aki Berlin utcáin tájékozódva, megszólítja a sarki rendőrt: Bitte, Herr Wachtmeister, wo ist hier der Brandenburger Tor? – Se, Männeken, wenn Se 'gen unsren Kaiser hetzen, werd' ich Se *verhaften*!!⁵⁴ Hogy van ez francra fordítva?

Veillot Lajos⁵⁵ *Irodalmi és politikai keverékekből*. Szerző 1850-ben Brüsszelben felkereste gróf Daruváry Kelemen magyar főrend, szentbirodalmi fejedelem és ny. szkv. [nyugalmazott és szolgálaton kívüli] osztrák udvari és államirodárt,⁵⁶ akit meg akart agitálni saját klerikalizmusa javára, de aki szokása szerint nem állt kötélnek. 1814-ben, beszélt a nyugalmazott államirodár, ő meglátogatta a toulouse-i híres fegyházat; más forrásból kiderül, hogy azért, mert a Szövetséges Hatalmak mendemondákat hallottak arról, hogy Napóleon-ellenes öreg királyista [royalista] összeesküvők, spanyol és német ellen-

⁴⁵ Frigyes Vilmos (1620–1688): brandenburgi választófejedelem, porosz herceg.

⁴⁶ Eugen Richter (1838–1906): német liberális politikus és újságíró, kitűnő szónok, a szabadversenyek kapitalizmus híve.

⁴⁷ Ludwig Windthorst (1812–1891): német politikus, a Katolikus Centrum Párt vezetője.

⁴⁸ August Bebel (1840–1913): német szocialista politikus és író.

⁴⁹ Valószínűleg Hohenlohe-Langenburg Karl Ludwig (Klodvig) hercegről (1829–1907) van szó, de említésre méltó politikai szerepet nem játszott.

⁵⁰ Valószínűleg a Berliner Tageblatt c. liberális lapra utal.

⁵¹ Simplicissimus: 1896-ban alapított német satirikus hetilap.

⁵² Maximilian Harden (1861–1927): befolyásos német újságíró és szerkesztő. A háború idején a német törekvések támogatója, utána pacifista; a Freikorps-legények súlyosan megsebesítették. Svájcban hunyt el.

⁵³ Leopold Sonnemann (1831–1909): német újságíró, kiadótulajdonos és politikus.

⁵⁴ Kérem, biztos úr, hol van itt a Brandenburgi Bolond? – Jóember, ha a császárunk ellen izgat, le fogom tartóztatni! – a nyelvi poén, hogy a kapu 'das Tor', a bolond 'der Tor'.

⁵⁵ Louis Veillot (1813–1883): francia író, újságíró, intranzigens katolikus publicisztikájáról volt ismert.

⁵⁶ Klemens Wenzel Lothar von Metternich (1773–1859): osztrák államférfi, a Habsburg Birodalom kancellárja.

állók stb., akiknek halála hatáságilag nem volt igazolva, ott vannak elfelejtve és bezárva az amnesztia ellenére, amely már a fegyverszünetben is benne volt. Lajos király (18-ik) egy magasrangú hivatalnokával elkísértette a Szövetségesek főmegbízottját Toulouse-ba, hogy győződjék meg, s amennyiben a hír igaz, legyen jelen kiszabadulásuknál. A főmegbízott az osztrák udvari és államirodár volt, aki vitt magával orosz, poroszt, angolt és spanyolt is. Nem talált, csak egy-két aktát, már rég elhalt spanyolokról, nápolyiról stb. De kikérdezte a direktort, az orvost, a papot stb. a fegyencélet szépségeiről és kétségtelen árnyoldalairól; beszélt a fegyencekkel is. Feltűnt neki, hogy sok fegyenc késsel és más veszélyes eszközzel dolgozik a műteremben, hogy hegyen-völgyön át járnak a szabadba dolgozni, vízbeugrási lehetőségekkel. Semmi elővigyázati rendszabály. 'Nem származik ebből baj?' – 'Soha' – mondá a direktor – 'az őrség csupa kiszolgált katona és töltött fegyverrel jár.' – 'De nem lesz egy fegyenc se öngyilkos?' – 'Soha. Még csak kísérlet sem történt húsz év óta. Pedig a legtöbb hosszú időre van elítélve, némelyik életfogytos, s csak kivételes kegyelem útján szabadulhat. Családja, barátja, ismerőse a legtöbbször nincs, jövője még kevésbé. Öngyilkos még se lesz egyik se, és türelmesen reméli szabadulását.' 'Mindez azt jelenti, herceg', jegyzé meg Veuillot Lajos, 'hogy a Szabadság nagy erő. Még reménye is elég ahhoz, hogy a legszerencsétlenebb embert is életben tartsa. Remélem, Főméltóságod is így értelmezte az ottani tapasztalatot.' – 'Oh! igen' mondá a főrend – 'a Szabadság – az Élet! Ami azt jelenti, *hogy elviselése igen nehéz*. A kiszabadult fegyenc igen gyakran öngyilkos lesz. Vallás nélkül a Szabadság öngyilkossággal vagy új bűncselekménnyel végződik; vagy ha ez még el is marad, igen sokan kétséges adománynak tekintik a Szabadságot, és szeretnének bűn és erőszak nélkül megszabadulni tőle. A bölcs és a hívő belenyugszik a Szabadságba, és méltósággal viseli azt. Az esztelen lelkesedik érte. A kétségbeesett ember el akarja veszíteni.'

Csekélységem szerint ugyanez az Egyenlőség problémája is! Az Egyenlőség sem ragyogó. A hős és a gonosztevő szeretne a többi felé kerekedni, a Szent szeretné a többi szolgálni, az Egyenlőség színvonala alatt. Napóleon és Sztálin több akar lenni az Egyenlőknél, Szent Ferenc kevesebb. A legtöbb ember azonban nem lesz sem Napóleon, se Szent Ferenc, se Sztálin, hanem 'egyenlő' lesz a többivel. Ebbe belenyugodni *bölcsesség*. Evvel büszkélkedni döreség, ezt követelni ízléstelenség. Persze az Egyenlőségben belül is vannak jogosan megkövetelt egyéni mértékek, s aki bölcsen megnyugszik az Egyenlőségben, még mindig igényt tarthat egyéni elbírálásra, saját személyiségére, foglalkozásának társadalmi mértékére, az adott helyzet szükségleteinek méltányolására egyes egyéni cselekedeteiben stb. Az egész politikai és szociális kérdés az, hogy a Szabadságért és az Egyenlőségért lelkesedünk-e, vagy hogy bölcs rezignációval belenyugszunk-e a nem mindig kényelmes Szabadságnak és a vágnak dőre, de bizonyos fokig szabálynak elfogadható Egyenlőség emberi sorsába.

Ez utólagos hozzászólás recenziódhoz (1953 elején) Kühnelt–Leddihn⁵⁷ könyvéről. Armstrong-vitához majd legközelebb szólok hozzá. Lényegében igazad van. A bölcelet lényege *tárgyi érvelés*, feltétele józan ítélőképesség-határa bizonyos elvontan meg sem

⁵⁷ Erik von Kuehnelt-Leddihn (1909–1999): osztrák származású amerikai konzervatív filozófus, író.

határozható, de tapasztalat és autoritás alapján elismert tények elfogadása (Isten, a Szavak értelmes volta, az erkölcsi törvény szükségessége; az emberi fogyatékoság stb.), amelyek rendszerbe foglalandók, amelyeknek értéksorrendje sok vita tárgya lehet, s amelyeknek meghatározása soha sem teljes, és örökre kiegészítésekre szorul s amelyeknek speciális területekre való alkalmazása (állam, tudomány, művészet stb.) szinte minden nemzedékben másképp szükséges. Fő kérdés: az elfogadás *miértje, mikéntje és határa*.

Üdv [B]

Menczernek 1954. április 20.

Kedves Bélácska,

Mindennel körülbelül egyetértek, speciálisan az Egyház bölcseletbe avatkozási jogaira, valamint a Szabadságra és Egyenlőségre vonatkozó eszméidre nézve is, mondjuk ama hozzátevéssel, hogy a szabadságnak és egyenlőségnek *mint követelménynek*, ti. amennyiben *legitim* követelmény, fő gyökere az embernek mint olyanak tökéletlen és bűnös volta, tehát annak meggondolása, hogy semminő tekintélyi és felsőbbbségi pozíció abszolút nem lehet, hanem elhatárolásra, meghatározásra és szabályozásra (ez alatt nem annyira *constitutional checkeket* mint objektív szabályokban és törvényekben való *coining outot* érték,⁵⁸ szemben a szeszélyuralommal) szorul; másik gyökere pedig a világtényeknek *alapvetően azonos adottsága* megosztott és tökéletlen emberi értékek számára: a tényálladék szuverenitása.⁵⁹ Thus we may well agree to disagree but very slightly – which is more comfortable, human and fruitful than agree totally. [Egyetérthetünk abban, hogy nem értünk teljesen egyet – ez kényelmesebb, emberibb és gyümölcsözőbb, mint a teljes egyetértés.]

Wittgensteinről csak annyit tudok, hogy osztrák is volt, angol is, mint Pribram Alfréd Ferenc⁶⁰ nemes történelemtanárunk Bécsben. Én ezt az iskolát nem szeretem, mert legalábbis elsődleges értelme szerint a terminuselemzés ürügye alatt intuitív-pluralistatapogatózó-tökéletlen-de-mint-olyan-biztos-és-érvényes világismeretünk *dekonstrukciójára* tör. Éppen most beszéltem Stuart edinburghi logikatanárral, aki itt a McGillen [McGill University] vendégtanár, s aki arról biztosít, hogy Ayer⁶¹ első fellépése óta *tényleg* lényegesen változott (okosodott, mérséklődött) volna, és hogy Bölcsesség János tanár,⁶² Kármhidán [Cambridge], *tényleg* a legbölcsebb volna ez iskolában.

A kitűnő *Der Brandenburger Tor*-anekdotára Bülow-ban emlékszem, de a fránc formulázásra nem. – Be kell vallanom, hogy a Napember Lipótról mintha most hallanék életemben először. (Sonnemann – semmiképpen nem hangzik nekem ismeretesen.)

A toulouse-i fegyház anekdotája számomra teljesen új volt. Erősen emlékeztet a túloldalon közölt, 1942-ből származó versemre, mely a Nagy Hindu Háború (2017–18) mondakörét részben megörökítő katonadal és művers-ciklusomnak befejező darabja. (*Politikai Lantos Költészet*.) Tudnod kell, hogy akkor még köztársaság volt – elnök Szvenderszky

⁵⁸ *Alkotmányos fékek helyett inkább a szabályok pontos meghatározását.*

⁵⁹ *Kolnai egyik fontos filozófiai tanulmánya: KOLNAI, Aurél (1960): The Sovereignty of the Object: Notes on Truth and Intellectual Humility. In SCHWARZ, Balduin V. (szerk.): The Human Person and the World of Values. New York: Fordham University Press, 57–81.*

⁶⁰ *Alfred Francis Pribram (1859–1942): brit-osztrák történész.*

⁶¹ *Alfred Jules Ayer (1910–1989): neves logikai pozitivistafilozófus.*

⁶² *John Wisdom (1904–1993): Wittgenstein egyik követője.*

Menczernek 1954. április 20.

Károly, aki pályáját mint sekrestyés kezdte volt Kapuvárott; utódja, az utolsó elnök, és a királycsináló Dömöck Tamás. 2023-ban lépett trónra III. Ulászló, addig Lovik Ulászló Simon, I. Fruzsina mostani királynő nagyapja.⁶³

Üdv – Aurél.

[...]

⁶³ Kolnai egyik hobbija a politikai fantáziagyártás volt, egy jövőbeli Magyarországról is készített ilyet, abban az ország neve valamiért Ulászló.

Kolnainak 1954. augusztus 24.

Kedves Aurél,

Mi valamivel messzebbre mentünk a szokottnál, és így csak most értesülök kivégzési szándékról, amelyre alább még visszatérek. Párizs (borozás a bencés-pincében Szalay Jeromos⁶⁴ atyával) Szent Sebestyén [San Sebastião] (pezeták bezsebelése és zászlódísz Frankónak [sic]), Leon (Szent Izidor bazilika, gyönyörű katedrális és Szent Márk ferences kolostor), Santiago (Lope de Vega performálás szabad ég alatt a katedrális előtt és mászás a toronyra); Oporto (szép főter, venyige, ötven papot szentelt az érsek megérkezésünk tiszteletére, és sok marhát vágatott), Coimbra (Oxford kismiska hozzá képest), Fatima (a XXIV-ik évszázadban híres látványosság lesz), Batalha, Lisszabon (pityizálás [iddogálás] Horthy Miklós tengernagy és kormányzó úrnál [...] – aki a nácikról egész okos dolgokat mondott – derék óliberális lett, és Neked is ezt ajánlja, ha élsz sok évig), József Ferenc fhg. enyhén trottli, tudós dilettáns, Anna fhgnő (szász kir. fenség) elragadó és bájos teremtmény. Kurizáltam Lupescu⁶⁵ asszonynak (öregedő kéjhölgy). Visszajövet tündéri Salamanca (második vizit, 1953 május óta), és I. Károly fuenterrabiai kastélya. Azután ismét Párizs, pálinkával a bencéseknel. (Jeromos, Gácsér Imre,⁶⁶ Rezek Román,⁶⁷ stb.) Montmartre, fogaskerekűn. London. Hogy el ne felejtsem feljegyezni: némi komoly tanácsokat is adtam útközben Spanyolhon jövőjét illetőleg Szent Jakab girbegörbe utcájában Frederigo Suarez Vertagnek⁶⁸ és Angel Lopez Amo⁶⁹ elvtársaknak. (Ifj. Bourbon Károly is ott volt, de őt nem láttuk.)

Kivégzési szándékaidat – fenntartásokkal – helyeslem. Az ilyesmi célhoz csak ritkán vezet. Íme Horthy Miklós is életben hagyta az Andicsot,⁷⁰ a Bereit,⁷¹ – Sándor Pált,⁷² sőt a Deményt⁷³ is, aki – igaz, hogy a Gerő azóta eltett láb alól –, kipótolta Horthy Miklós utasításait (sok mulasztása volt az öregnek, de én csak Afrikáról, Leclercről,⁷⁴ a sivatagi hadjáratról és általános stratégiai elvekről beszéltem vele, Gerőről és Bereiről nem). Neked persze nincsen jogod panaszkodni tomista bóherekről [növéndékekről]. Ki türte

⁶⁴ Szalay Jeromos (1896–1964): római katolikus pap, bencés szerzetes.

⁶⁵ Magda Lupescu (1899–1977): II. Károly román király szeretője, majd későbbi felesége.

⁶⁶ Gácsér Imre (1915–1997): római katolikus pap, Brazíliában hunyt el.

⁶⁷ Rezek Román Sándor (1916–1986): bencés szerzetes, tanár, költő, műfordító.

⁶⁸ Frederigo Suarez Vertagnek (1917–2005): feltehetően elírás, valószínűleg Federico Suárez Verdeguer spanyol katolikus papról van szó.

⁶⁹ Ángel López-Amo (1917–1956): jogász, egyetemi oktató.

⁷⁰ Andics Erzsébet (1902–1986): kommunista politikus, történész.

⁷¹ Berei Andor (1900–1979): kommunista politikus, közgazdász, Andics Erzsébet férje, Kolnai egyik ifjúkori közeli barátja volt a Galilei Körben.

⁷² Sándor Pál (1901–1972): marxista filozófus.

⁷³ Demény Pál (1901–1991): kommunista politikus, valóban megjárta Horthy és Rákosi börtöneit is, de megélte a rendszerváltást, sőt, parlamenti képviselő lett. Később Menczer – egyik önéletrajza szerint – találkozott is vele.

⁷⁴ Philippe Leclerc de Hauteclocque (1902–1947): francia tábornok, a II. világháborúban a Szabad Franciaország egyik katonai vezetője.

a Polányi⁷⁵ létét 1924-ben? Én nem, vagy csak Reád való tekintetből. Ha eme daganat nem keletkezik a föld színén, soha nem kerül sor a tomista ellendaganatra. Minden gonoszság és sötétség oka Polányi Karli, aki, ha tőlem függ, már rég megszűnt volna, még az Arany Golyóban (1923/24), de Te védelmedbe vetted. (Kovács György-i ravasz fondorlatokkal.)⁷⁶

Ha radikális pártot akarsz alapítani, számíts reám. De ne a Jászi-féle radikális pártot alapítsd, amely Polányitól büzlött, hanem az eredeti és igazi Radikális Pártot, amelyet Kristóffy József darabontminiszter⁷⁷ 1907-ben alapított meg Méray-Horváth Károly⁷⁸ segédletével. Ehhez csatlakozott, mint az ellenkoalíció oszlopa, Áchim András parasztvezér,⁷⁹ a dinasztikus népi mozgalom feje. (Ellenkoalíció Wekerle–Apponyi–Andrássy–Kossuth Ferenc ellen.) II. József a népjog és a haladás nagy uralkodója volt. Az ő életművét kívánta folytatni estei Ferenc Ferdinánd, Szarajevó nélkül II. Ferenc császár. Olvasd el Kristóffy emlékiratait. A radikális jelzõt aztán elcsenték Kristóffytól 1) Jászi, aki érzelmességből átpártolt Justh Gyula⁸⁰ kurucvezérhez; 2) Polányi, aki svihák volt, mint a Méray-Horváth, de tehetség nélkül (Méray-Horváth tehetséges volt). Miért nem éltünk akkor? Csak tíz évvel kellett volna előbb születnünk, és Supka⁸¹ helyett a Krisztinavárosban Kristóffyt választhattuk volna Németbogsánban [Bogsánbánya, Románia], és Áchim Andrást Békéscsabán. Igaz, a klerikálisoknak is használt volna az Általános Titkos, de főképpen mégis a Trónt erősítette volna az. (Ellenkoalíció: Kristóffy, Áchim, Zboray⁸² – vagyis dinasztikus liberál-radikális polgárság, parasztpárt és a klerikálisok autokrata-szociális, nem demagóg-nemzetieskedő szárnya.) Minden klerikalizmus ellenszere: *Keresztény, népi monarchia* (ennek nagy államférfiai: Witte,⁸³ Pobjedonoszcev,⁸⁴ Metternich, Ferenc Ferdinánd, Schwarzenberg Felix,⁸⁵ Szécsen Antal⁸⁶ stb.). Ez egyben az ellenszere az angol cukrozott kommunizmusnak is (Webb, Polányi, Kingsley Martin).⁸⁷ Nagy angol államférfija a keresztény népi monarchiának

⁷⁵ Polányi Károly (1886–1964): gazdaságtörténész, szociálfilozófus, a Galilei Kör első elnöke, a harmincas években is támogatta a szovjet államot.

⁷⁶ Kovács György a Kolnai–Berei–Kovács baráti társaság harmadik tagja, Menczer visszaemlékezései szerint később a bécsi egyetem Orvostudományi Karának professzora.

⁷⁷ Kristóffy József (1859–1928): a „darabontkormány” minisztere, az általános választójog egyik fontos képviselője. Visszaemlékezései: KRISTÓFFY József (1927): Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926. Budapest: Wodianer. Erre Menczer többször is hivatkozik.

⁷⁸ Méray-Horváth Károly (1859–1938): újságíró, író, szociológus.

⁷⁹ Áchim L. András (1871–1911): gazda, agrármozgalmi vezető, országgyűlési képviselő.

⁸⁰ Justh Gyula (1850–1917): politikus, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt vezetője. Az egyik legismertebb és legbefolyásosabb ellenzéki politikus a dualizmus korában (1905-ben, az ellenzék győzelme után rövid ideig házelnök).

⁸¹ Supka Géza (1883–1956): régész, művészettörténész, író, újságíró, politikus.

⁸² Zboray Miklós (1866–1940): ügyvéd, politikus.

⁸³ Szergej Witte (1849–1915): orosz kormányfő.

⁸⁴ Konstantin Pobjedonoszcev (1827–1907): orosz politikus.

⁸⁵ Felix Schwarzenberg herceg (1800–1852): német–cseh származású arisztokrata, politikus, az Osztrák Császárság miniszterelnöke és külügyminisztere.

⁸⁶ Szécsen Antal (1819–1896): konzervatív politikus, történész.

⁸⁷ Sidney Webb (1859–1947): angol Labour-politikus, a New Statesman egyik alapítója. Kingsley Martin (1897–1969): brit újságíró, a New Statesman főszerkesztője. A Galilei Kör számára fontos referenciaszemélyek voltak.

Disraeli,⁸⁸ nagy német gondolkozói Gentz Frigyes⁸⁹ – de a porosz von Radowitz,⁹⁰ sőt a porosz *Aczél Gyula*⁹¹ sem megvetendő. (Meglep, hogy Sonnemann Lipótot nem ismered; negyven évig szerkesztette a Frankfurter Újságot. Régi német demokrata volt, és szócsöve Frigyes trónörökös angolbarát elveinek Bismarck, de főleg II. Vilmos ellen. Ha Frigyesnek gégerákja nincs, Sonnemann lett volna az új korszak nagy teoretikusa 1888 után, talán kancellár is lett volna III. Frigyes korában.)

Portugália hasonlít Belgiumhoz és Hollandiához. Csúnya nyelv, de szép ország. Spanyolhon, zöldebb éggel, polgárabb, józanabb, némileg filiszter ország. Olygarchikus, s ezért valamivel köztársaságibb, mint Hispánia, amely *népi, és ezért monarchikus*. Az igazi reformok útja keresztény népi monarchia. Ilyen nincs, s ezért a világ *stagnál*. De a bolsevizmus után lesznek újra népi pártok s népi trónok az olygarchiák ellen. Minden antiklerikalizmus helyes, amely dogmatikus és keresztény bázison áll, minden demokrácia és egyenlőségi törekvés helyes, amelynek bázisa szigorúan tradicionális és monarchikus, minden szociális reform helyes, amely az *osztályrétegződés lényegét* helyesli és *igenli*. Helytelen dolgok: a) osztályok eltörlését célzó szocializmus. Emlékszel arra, hogy Palágyi Menyhért⁹² bölcselő kivette a krétáját, és fehér vonalat húzott a tábla közepére. Felírta a vonal felé: „Marx tana.” Vonaltól jobbra: „előnyei.” Balra: „Hátrányai.” Hátrányai voltak többen, s én ezt, mint anarchoszindikalista, helyeseltem, de a Goldmann⁹³ nem. Ez 1917 őszén volt. De hol? A Galileiben aligha, mert Palágyi Menyhért nem volt cégéres progresszív. Tán a Társadalomtudományok Szabadiskolájában?⁹⁴ Te is ott voltál? A szünetben Szende Pál⁹⁵ azt mondá a Goldmannak: 'Lenin rosszul jár el, Kerenszkijnek⁹⁶ igaza volt. Rossz, ha a németek megnyerik a háborút.' Helyeseltem Szendének. Alighanem Te is. A Goldmann aztán tözsdedügnök lett Bécsben, talán Hitler kiirtotta, de nem hiszem, mert a kiirthatatlan szörnyek egyike volt (mint pl. a Koestler). De tán ennyi is elég az 'Emlékezzünk régiekről' rovat számára.

Üdv! Béla

⁸⁸ Benjamin Disraeli (1804–1881): brit konzervatív politikus, az Egyesült Királyság kétszeres miniszterelnöke.

⁸⁹ Friedrich von Gentz (1764–1832): német diplomata, író, politikai gondolkodó.

⁹⁰ Joseph von Radowitz (1797–1853): konzervatív porosz politikus és tábornok.

⁹¹ Friedrich Julius Stahl (1802–1861): német alkotmányjogász, politikai filozófus és politikus.

⁹² Palágyi Menyhért (1859–1924): tanár, filozófus, fizikus.

⁹³ Talán Goldmann György (1904–1945): szobrász, pártmunkás, a pesti Goldmann tér névadója.

⁹⁴ Társadalomtudományok Szabadiskolája: a Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1909-ben alapított szabadiskolája.

⁹⁵ Szende Pál (1879–1934): közgazdasági író, politikus, a Károlyi- és a Berinkey-kormány pénzügyminisztere.

⁹⁶ Alekszandr Fjodorovics Kerenszkij (1881–1970): orosz mérsékelt szocialista politikus, miniszterelnök.

Vizsgakérdések:

- a) Ki volt „Európa legnagyobb panamistája”? [Lukács László]⁹⁷
- b) Ki idézte Spengler Oszvaldot,⁹⁸ igen helytelenítő megrovások mellett, az 1920–22-i Nemzetgyűlésen? [Giesswein Sándor kanonok]
- c) Mily tanát vetettük el Neurath Ottónak⁹⁹ az Arany Golyóbisban? [Guildszocializmus]
- d) Mely porosz gróf utólagos naplója erősíté meg Karl Kraus II. Vilmosra vonatkozó információit? (Fackel, 1924 ősze) [Zedlitz–Trütschler Robert]
- e) Jellemezze a jelölt Kenedi Géza¹⁰⁰ szociológiáját, és általában a *Husadik Század* disszidenseit és ellenfeleit (Gratz Gusztáv,¹⁰¹ Réz Mihály stb.)
- f) Mit tud a jelölt a késői pozitivistákról? (Yves Guyot,¹⁰² Jean Finot,¹⁰³ Emile Durkheim¹⁰⁴ stb.)
- g) Naumann Frigyes terve¹⁰⁵ és Szabó Ervin¹⁰⁶ ellenérvei, különös tekintettel Oppenheimer Ferencre.¹⁰⁷
- h) Henry George¹⁰⁸ hatása Braun Róbertre¹⁰⁹ és György Jánosra.

⁹⁷ Lukács László (1850–1932): politikus, miniszterelnök. Lásd még 545. l.

⁹⁸ Oswald Spengler (1880–1936): német filozófus.

⁹⁹ Otto Neurath (1882–1945): osztrák–német közgazdász, filozófus és szociológus.

¹⁰⁰ Kenedi Géza (1853–1935): ügyvéd, író, újságíró, országgyűlési képviselő.

¹⁰¹ Gratz Gusztáv (1875–1946): politikus, publicista, történétíró.

¹⁰² Yves Guyot (1843–1928): francia politikus, közgazdász.

¹⁰³ Jean Finot (1858–1922): francia újságíró, szociológus.

¹⁰⁴ Émile Durkheim (1858–1917): nagy hatású francia szociológus.

¹⁰⁵ A Husadik Század folyóirat 1916-ban vitát rendezett erről a magyarul is megjelent könyvről, erre utalhat Meczer: NAUMANN, Friedrich (1916): Középeurópa. Ford. Kircz Andorné. Budapest: Politzer és Fia.

¹⁰⁶ Szabó Ervin (1877–1918): szocialista társadalomtudós, könyvtárigazgató.

¹⁰⁷ Franz Oppenheimer (1867–1943): német szociológus, társadalomteoretikus, főleg államelmélete volt nevezetes, munkássága jelentősen hozzájárult a szociális piacgazdaság koncepciójához.

¹⁰⁸ Henry George (1839–1897): amerikai közgazdász, politikus, újságíró.

¹⁰⁹ Braun Róbert (1879–1937): szociológus, könyvtáros, falukutató.

Menczernek 1955. április 18.

Kedves Bélácska,

Subchronicus lappangó hüléses gyengélkedéssel időm legnagyobb részét ágyasházamban töltve, ma fog el a viszketeg, hogy múlt év aug. 24-ről keltezett látszólag négyoldalas, tartalmának gazdagságát tekintve könyvterjedelmű leveledre válaszoljak; úgy értem, részlegesen – kis részben – válaszoljak, mert a Memoárok¹¹⁰ még a gyomromban fekvén, könyvet írni semmi kedvem, sőt viszont másrészt már meg is kellene kezdenem az *Utópia bírálata* c. könyvet, melyre kaptam is valamicske ösztöndíjat a Nuffield Alapítvány néven szereplő érdemes birodalmi intézménytől.¹¹¹

Sok fontosra tehát, fájdalom, nem térhetek ki. De miért is vagy Te, ahelyett, hogy akár koncéz [concise – velős, tömör] klasszikus akár üres fecsegő volnál, egy dús fecsegő?

Vizsgakérdések. Yves Guyot, már elfelejtettem. Jean Finot, a hosszúéletűség bölcsellete. Durkheimről jóformán mindent tudok, 1916–19 ő volt (a néha látható Jászi mellett) láthatatlan főistenem. *Az öngyilkosság szociológiája* kitűnő munka, igen élvezetes benne a statisztikai anyag okoskodó feldolgozása. *A társadalmi munkamegosztás*-ról szóló fő műve, vagyis annak ellentétsemája (solidarité mécanique ou religieuse [mechanikus vagy vallási szolidaritás] és solidarité organique ou basée sur la division du travail [organikus vagy munkamegosztáson alapuló szolidaritás] igen érdekesen simul Spencerhez¹¹² (military society – industrial society) [katonai társadalom – ipari társadalom], és kontrasztál Tönnies-szel¹¹³ (Gemeinschaft-Gesellschaft [közösség–társadalom], ahol fordítva, *előbbi* tűnik organikusnak, és *utóbbi* mechanikusnak). Különös módon még soha sehol sem akadtam összehasonlításra a két ellentétpár (D. [S] és T.) között; nekem első gondolatom volt, mikor 1922 körül T.-t olvastam.

Hogy’ tehetsz ilyet – hát nem végeztél görögöt? –, hogy oligarchia helyett „olygarchia”-t írsz? Ezt Mixátnak talán meg lehet bocsátani, de Menczernek nem, mert az ígények itt mások (oligos-oligarchia-oligámia).

A tobzódásnak azt a fokát, amit Te becses nőddel üzől – ez a nyári ibéri utazás – megbocsátani lehet, de nem irigyelni nem. *Das lebt sich!* mondtuk mi héberek ilyesmire [Kb. ez a jó élet]. De Te lefőzted még Marjorie-t is [Menczer felesége], mert neki meg kellett elégedni Navarrával, Baszkfölddel, Leónnal és Lusitániával, míg Te mindezek tetejébe még Horthyt és József Ferencet is szopogattál. A *Genußproletarier* [élvező proletár] sárga pillantását vetem rád (így nevezett engem egyszer Biró Pali,¹¹⁴ mert az akkoriban divatos

¹¹⁰ *Memoárok*: Kolnai Politikai emlékiratok című kötetére utal, amelyet 1955-ben fejezett be, s amelyhez az ihletet saját bevallása szerint egy Menczerrel folytatott beszélgetésből merítette. Az angol eredeti csak posztumusz jelent meg: KOLNAI, Aurel (1999): Political Memoirs. Szerk. Francesca Murphy. Lanham: Lexington. Magyarul: KOLNAI Aurél (2005): Politikai emlékiratok. Ford. Balázs Zoltán, Palotai Borbála. Budapest: Európa.

¹¹¹ *Posztumusz kötetként*: KOLNAI, Aurel (1995): The Utopian Mind and Other Papers. Szerk. Francis Dunlop. London: Athlone.

¹¹² Herbert Spencer (1820–1903): angol filozófus, szociológus, biológus.

¹¹³ Ferdinand Tönnies (1855–1936): német szociológus, közgazdász és filozófus.

¹¹⁴ Biró Pál (1881–1955): közgazdász, politikus, üzletember.

licenciózus [szabados] szexuális dőzsölést és habzsolást állítólag az irigység hangnemében ítélt meg. A magam részéről arról álmodozom, hogy még ez ősz folyamán egy-két hót a délnek (Sevilla) szentelnék, amire több szükségem volna öt év Ujjork-Boston és főleg tíz év Kebek [Québec] után – a cukorbetegnek korántsem kell így az inzulin, mint az én nyákhártyáimnak az afrikai napsütés –, másrészt azonban, míg 1952-ben még Hozzád képest is gazdag voltam, addig ma Hozzád képest (nemcsak Genuß)proletár vagyok, fel sem tételezve azt, hogy Te azóta jelentősen gazdagodtál volna.

Indiszkkrét és reménytelen kérdés ugyan, de mi *speciális* bajod van Neked ezzel az áldatlan Polányival? (Talán Shaw Bernátot,¹¹⁵ neki egyik eszményképét, sem szeretted? Mert én nem. Bár ma már látom, hogy igen okos ember volt és jól írt – N. B., Chesterton¹¹⁶ Candide-kritikájára tett megjegyzése igen helyes, és kitűnő fókuszba sűríti *a katolikus ember egyetemleges világnézeti fölényét és logikai gyöngeségét, gondolkodni-nem-tudását* egyaránt: a Hitigazság két oldala, 1. hogy tényleg *igazság*, egyedülálló és pótolhatatlan, és éltet és orientál és aranyoz; 2. hogy kultuszával az embernek a *schlicht, straight* [egyenes, egyszerű] akármilyen és nyílt *igazsághoz* mint olyanhoz való viszonyát elfojtja, megsemmisíti, elsilányítja és meghamisítja; a klerikalizmus egy *tartalmában* jól irányzott, tragikusan kikerülhetetlen *pragmatizmus*.) Polányit soha nem szerettem, és már régóta nem-szeretem, de sokat tanultam tőle, és nagy intellektuális értékeket látok benne, sokkal többet, mint a svihák és sarlatán Méray-Horváth K.-ban. Veszedelmes fráter, aki civilizált államrendben nem járhatna-kelhetne szabadon, és lényegében, bár Te ezt talán nem is látod, vulgáris ember is; örülök, hogy 1942 óta nem kellett látnom. De honnan e speciális fobia? Mert egyebekben nem tapasztaltam, hogy mindig Dániel Arnold¹¹⁷ véleményeit visszhangoznád.

Természetes, hogy *olyan* Radikális Pártot akarok, mint az áldott emlékü, noha húzás-hoz nem jutott Kristóffyé volt, vagy lett volna! Mindazt, amit e kontextusban írsz – Jászi hülye elhajlásáról, a Keresztény Népi Monarchiáról stb. – az utolsó betűig változatlanul aláírom. A baloldal ellen is, az 'úri' anarchisták és önző rövidlátók ellen is, a szektárius és demagóg klerikalizmus ellen is éppen ez, csak ez az üdvösség útja; és minden részlet-állásfoglalásom, tűnjék bár a konkrét ténykörülményekre vonatkoztatva reakciónak, liberálisnak, klerikálisnak vagy szocialistának, a Keresztény Népi Monarchia eszméjében fogantatik. Különös lelkesedéssel írom alá azt a formulát, hogy minél messzebbre megyünk liberális és egalitair (demokratikus és szociálreformer) irányban, annál jobb, feltéve, hogy a tradicionális és monarchikus keret, és az osztályrétegződés ténye szigorúan és hangsúlyozottan respektáltatnak. (Ami természetesen a reformoknak szükségképpen tartalmát is színezi – és valóságosabbá teszi.) Ennek talán van egy általánosabb bölcséleti háttere is: amit a Whitehead¹¹⁸ *fallacy of misplaced concreteness*ének mintájára *fallacy of misplaced abstraction*nak neveznék,¹¹⁹ vagyis *korrektív* elveknek a hozzájuk tartozó absztrakciók (pl. egyenlőség) kapcsán kiterjesztése *végző struktúraprincípiumokká*,

¹¹⁵ George Bernard Shaw (1856–1950): Nobel-díjas író drámaíró.

¹¹⁶ Gilbert Keith Chesterton (1874–1936): angol filozófus, író, kritikus.

¹¹⁷ Dániel Arnold (1878–1967 vagy '68): közgazdász, közíró.

¹¹⁸ Alfred North Whitehead (1861–1947): angol matematikus és filozófus.

¹¹⁹ Mindkét hiba az absztrakt és a konkrét felcserélésére utal, fordított irányban.

miáltal eredeti és evidenciával átélt értelmük odavesz, és öldöklő idolumokká válnak. Ezt Chesterton is pedzegette – és hiszen főleg erről akarok az Utópiában írni: a végzetes lépés a baloldaltól vagy ellenzéktől a szubverzióhoz, a reformtól (mely *követelménye* az emberi realitásnak) az utópiához, vagyis a Realitást mint olyat támadó ellenformához.

De mit úcolsz Te engem écákkal, hogy olvassam el Kristóffy Emlékiratait? *Je ne demande pas mieux!* [Jobbat nem is kívánok!] Ez a spanyol éghajlat és föld élvezése mellett leghőbb vágyam. Nem tanácsolnád azt is, hogy legyek erőteljes, lángeszű, gazdag és hatalmas? Azt mondd meg, hogy juthatnék hozzá! Egyelőre csak Eötvös Károly¹²⁰ és Mixát különböző 'ízes' hülyeségei vannak kezem ügyében. Sőt, precarius mai állapotomban is még pénzt is adnék érte!

Palágyi Menyhértet – aki igen tehetséges fickó lehetett, bár túlságosan az undok Klages Lajos¹²¹ befolyása alatt volt – én sohasem láttam, és bizonyos vagyok benne, hogy az én időmben ('16–18) nemhogy a Galilei Körben, de a Társadalomtudományi Szabadiskolában sem szerepelt.

Sok egyébről, nem is oly sokára, személyesen.

Főüdv!

[...]

¹²⁰ Eötvös Károly (1842–1916): politikus, ügyvéd, író.

¹²¹ Ludwig Klages (1872–1956): német filozófus, pszichológus, grafológus, Kolnai a nemzetiszocializmus egyik forrásának tekintette elsősorban életfilozófiáját, részletesen bírálva a The War Against The West-ben.

Kolnainak 1955. április 19.

Kedves Aurél,

Én is a pedantéria gyanújába esem, amikor megírom, hogy egyetértek az elmondottakkal, de mégis vállalom e gyanút, mert még sok mindent lehetne hozzátenni a Montreali *Kis Újság*¹²² hasábjain közzétett igen bölcs leveledhez, s még pedig oly dolgokat is, amelyekre talán nem is gondoltál, miután inkább történelmi és társadalomtani axiómákban kifejezhető dolgokról van szó, nem elvont és szigorúan metafizikai igazságokról.

A legfőbb pont az, hogy a XX-ik század hülyeségi versenyében, amelyre oly sok pályázó akad, az első díjat, feltétlenül és minden kétséget háttérbe szorítva, az *underprivileged* szó és fogalom a zsenialitás határáig idióta feltalálójának kell kiosztani. A magam szerény 52 éves praxisában ehhez fogható baromsággal még nem találkoztam. Alighanem Te se. A feltaláló egyszerűen nem tudja azt, hogy mi a privilégium? Vajon tudja-e, hogy mi a Lysoform?¹²³ Tán csak azért nem tudja, mert ama másfél avagy két milliárd boldogtalanok egyike, akik zengzetes és oly kifejező magyar idiómánkat nem értik, s így nem tudják, hogy privilégium a *kiváltság* fogalmának latin fordítása. Vannak kiváltságos és kiváltság nélküli emberek. De mi a fenét jelentsen ez összefüggésben az *under*? Nem eléggé azok? S ha például nem akarnak azok lenni?

Kiváltság kitüntetés, *kivétel* stb. nem jog vagy igény, hanem valami különös méltányossági, teológiai síkon Kegyelmi Tény. A szó világosan kifejezi azt, hogy valami többségből vagy átlagból való kiválásról szól az ének. Tapasztalatilag rendszerint *kivételes* szolgálatok jutalmazása a *kiváltság*. Az orvost nem tüntetik ki azért, mert pulzusokat számol, szívveréseket hallgat, lélegzetet rekordál, s a végén aszpirint vagy hashajtót ír fel, s a patikust sem azért, mert a felírt hashajtót előállítja, és bizonyos összeg ellenében a betegnek átengedi, ellenben ha ezen felül valami orvostudományi felfedezést is tesz vagy kötelességét kivételesen nehéz és veszélyes körülmények között teljesíti, oly körülmények között, amelyek a kötelesség alól voltaképpen felmentenék, akkor kijár neki a Szent Lukács-rend vagy az akadémiai tagság, vagy – ha ez a szokásosabb – a Kir. első osztályú véredény.

A hadosztályparancsnok telefonál a 985. magassági ponton fekvő lövészárokba: 'Örnagy úr, nem tudom az ön zászlóalját felváltatni, és anyagi utánpótlásom sincs. Amennyiben a gyalogsági állást tarthatatlannak ítéli, vonuljon vissza, és csatlakozzék a harmadik vegyes dandár tartalékához, ahol új parancsokat fog kapni. Ha azonban a helyszíni körülményeket úgy ítéli meg, hogy a további ellenállással vagy esetleges ellentámadással ártani tud az ellenségnek, Önre bízom a döntést!' A zászlóaljparancsnok erre összes géppuskáit a végkimerülésig kattogatja, szuronyrohamot vezényel, s külön tisztí járőr élén befurakodva az ellenséges tüzérési állásba ott még néhány sikeres robbantást végez, és végül sebesülten visszavonul. Ezért Mária Terézia Rend járna, de ha csak vaskoronát kap, akkor *underprivileged*.

¹²² *Sem a lapot, sem a cikket nem tudtuk azonosítani.*

¹²³ *Lysoform: fertőtlenítőszer.*

Ha csak átlagos szolgálatát és kötelességét teljesítette volna, nem járna érte kitüntetés. Azért sem jár kitüntetés, hogy egy állampolgár egy büntényről informálja a rendőrséget, mert tudomásának elhallgatása bűnpártolás, esetleg hamis eskü volna, amit a törvény megtorol. Ellenben a csendőr őrmester, akit a betyárbanda megsebesített, és aki golyóval a mellében mégis tovább üzte a betyárokat, elnyeri a nemzeti és vitézlő címet – mint privilégiumot. Namármost ki az az underprivileged? Mindenkinnek van persze némi privilégiuma. Pl. az, hogy oldalba bökkje, fülébe súgja, hogy 'szomorú vagyok'. Az autóbusz hullámszó tetején huszonhat másik utas volt. Ezek közül ő pont engem bökött meg, tehát az én privilégiumom az ő szomorúságának bevallását meghallgatni. Mezopotámia királyi követének az a privilégium jár, hogy az egyszerű britek őt 'kiválóságodnak' szólítják, a múlt és távoljövő Magyarországon *még helyesebben* Kegyelmes Uramnak. Miután ő a királyi hatalom képviselője és közvetlen részese, igen helyes és kifejező a 'Kegyelmes' cím, miután a királyi hatalom lényege az oly *kegyelmi* jogok gyakorlása, mint a rangemelés, a címadományozás, a kitüntetés – vagy más esetben a bűnbocsánat és a büntett következményei alóli felmentés. Egy egyszerű pénzért tett szolgálat kifizetése vagy egy áru árának a megtérítése vásárlás esetén nem kegyelmi tény, hanem kötelezettség. Kegyelem az, ami kivételes; és társadalmi vagy állami szempontból a kegyelem gyakorlása ott helyes, ahol egy kivételes érdem vagy egy kivételes enyhítő körülmény áll fenn. Vagy egy kivételes funkció betöltésére kell alkalmas embert találni.

Az 'átlag kiváltságosítása' fából vaskarika. A kivételt vagy a kiváltságot rendszerint valamilyen társadalmi szükségesség indokolja. Háborúban szükség van az átlagnál leleményesebb, ügyesebb és bátrabb katonára. Zavarosabb időkben az átlagnál furfangosabb detektívre, mert az átlagos detektív a ravaszabb és jól szervezett banditákat nem tudja lefűlni stb. Viszont, hála az égnek, nyugodt és csendes időkben elég, ha az átlagos autóbuszvezető forgatja a kereket, mert súlyosabb baleset az útvonalon már egy évtized óta nem volt, s a Chalk Farm és Croydon között minden az autóbusz elleni rablótámadás valószínűtlen.

Mi szükség van hát a bus-conductor [kalauz] 'kiváltságosítására' vagy kiemelésére? Saját jól felfogott érdekében valószínűleg ő kívánja a legkevésbé, hogy szolgálatában valamilyen kivételes helyzet forduljon elő. Sőt, egyik utasa, aki bankpénztáros (vagyis a buszvezetőnél magasabb társadalmi osztály tagja, és esetleg jobban is keres) szintén nem kíván oly kivételes helyzetbe kerülni, mint a pénztára ellen intézett fegyveres rablótámadás vagy az egyetemes infláció, bár az első esetben talán kitüntetést kapna a rablókkal szemben tanúsított bátorságáért; s a másik esetben viszont lehetséges, hogy számos pénzügyminiszter bukása után talán egy egyszerű, derék bankpénztárosnak jutna eszébe a zseniális ötlet, amely a pénzügyeket rendbe hozza, és amelynek szerzőjét Őfelsége bárói rangra emelné.

Aki privilégiumot akar, az lépjen oly pályára, ahol az szerzhető. A papira, ahol könnyen lehet valaki szent – esetleg úgy, hogy Kínában mártírhalt hal. A tudósira vagy a művészire, ahol az egyéniség kivételes megítélése része a műkritikának, vagy ahol az új felfedezésnek, az új stílusnak stb. mindig van bizonyos fokig némi társadalmi szükségessége. A katonaira vagy a tűzoltóira, amelyek lényege a kivételekre való

felkészültség. Ellenben semmi társadalmi szüksége nincs az átlag (common man stb.) 'privilegizálásának', miután mindenkinek természetes joga a *kivételes helyzetek lehetővé kerülése, sőt az azoktól való jogos félelem*. A privilégiumot mindig és kizárólag valamilyen veszedelem, vagy szenvedés vagy állandó gyengeség indokolja, kezdve a legelterjedtebb privilégiumon, a *nőkén, a civilizált társadalomban*. Semmi privilégiumra nem tarthat igényt az erős, boldog, megelégedett *common man 'post-historia'* (l. B[ela] M[enczer]: *La Situación histórica del tiempo actual*, Madrid, 1952) és a „*post-civilisation or Democracy*” (l. Aurel Kolnai) eme hőse. Ami a Common Man ideáljában helyes és jogos, az éppen a kivételes helyzetek elkerülésére való jog elismerése.¹²⁴

Persze az még külön agylágyulás, hogy oly privilégiumokat, amilyenre semmi szükség nincs, és amelyekre az átlag egyáltalán nem áhítozik, oly embereknek adjunk, akik az arra való képességet semmivel sem bizonyítják be, még néhány iskolai feladat elégséges osztályzatot érdemlő elvégzésével sem. Mert a kiválást, kitüntetést stb. három dolog indokolja:

1. annak társadalmi haszna,
2. annak vágya ill. akarása annál, aki kiváltságok stb. kedvéért hajlandó *kivételes szolgálatok tételére*,
3. a képesség egy kiváltságot jelentő állás (pl. a titkos tanácsosság és a m. kir. udvari kancellárság) betöltésére.

Ezzel szemben persze könnyen megeshetik, hogy vannak e téren tévedések, visszaélések, vagy igaztalanságok. Kezdve a rossz tanulón, aki talán tehetséges, csak félénk vagy ideges, vagy korai nemi krízisekben szenved, vagy csak tanárával szemben van kölcsönös ellenszenvi viszonyban; és végezve a tudóson, aki talán lapos és tehetségtelen, csak szorgalmas és főleg csak plagizáló – sokakat ér igaztalan és túlzott büntetés, vagy indokolatlan és túlzott kitüntetés. Viszont minden élet abszurd és unalmas 'fenn és lenn' lehetőségek nélkül, és az iskola, amelyben ilyesmi nincs, *semiben sem hasonlít az emberhez méltó élethez*. Az egész 'post-civilization of Democracy' önellentmondó, amikor egyrészt az átlagjogok biztonságát, másrészt a kivételek általános, titkos kiváltságát ígéri – és ebben van centrális hazugsága. A helyes ideák az átlag biztonsága és a kivételes érdem kivételes jogainak elvi elismerése. A fő kérdés persze csak itt kezdődik: mily formában és mily intézményekben leljen a 'normális' és 'átlagos' oly kifejezést, amely igényeit a jogos területekre redukálja, és a 'kivételes' oly elismerést, amely a társadalmi szükségletnek *hic et nunc*, a jelenben megfelelne. De erről majd július 9. után, ha majd megérkeztél. Általában azt hiszem, hogy az igazi 'social promotion' (báróság és azon felül) igen helyesnek bizonyult; ezért követtek el az emberek aránylag legkevesebb gázsgot, s ez volt az egyetlen, amelyért sokan hajlandók voltak ingyen és önzetlenül is szolgálni. Már nagyobb bajok forrása volt a pénzzel való jutalmazás, még nagyobbaké persze a jutalomként nyert nyers hatalom (NKVD, Gestapo-befolyás).

¹²⁴ Lásd ehhez KOLNAI, Aurel (1999): *Privilege and Liberty and Other Essays in Political Philosophy*. Szerk. Mahoney, Daniel J. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Lexington Books.

Persze az agylágyulás egyik további terméke az is, hogy a régi kultúra a leisurely class tulajdona volt. Alighanem Goethe elég elfoglalt ember volt, amikor a második Faustot írta, és alighanem a Burgtheater nézői között akadt oly udvari tanácsos is, aki egy Schlegel–Tieck¹²⁵ féle Shakespeare-bemutatót megelőzőleg tizenkét órát ült a cancellárián vagy a k.k. Schatzamt-ban [államkincstár] akták között, vagy oly orvostanár, aki a XIX. század elején is nyolc-tíz órát rendelt. Még az sem lepne meg, ha kiderülne, hogy Richelieu bíborosnak egy Corneille-bemutató¹²⁶ napján a harmincéves háború miatt volt némi hosszadalmas levelezése, amely kedvelt szórakozását megzavarta. Sőt, tovább megyek, alighanem Colbert¹²⁷ is elmulasztott néha egy Molière-premiert, valami királyilag szabadalmazott hajóstársaság ügyei miatt, amelyek szabad ideje megrövidítésére kényszerítették, arról nem is szólva, hogy a kultúrát produkáló emberek valószínűleg dolgoztak is; nem tudom hány rabszolgája volt M. Tullius Cicerónak, de alighanem beszédeinek diktálása némi munkát jelentett, Samuel Pepys¹²⁸ pedig még fel is jegyezte, hogy az Admiralitáson olykor annyi dolga volt, hogy nem tudta Dryden¹²⁹ új művét elolvasni. Egyébként mi köze van Newton felfedezésének, Shakespeare nyelvezetének, Mozart muzsikájának ahhoz, hogy mily jövedelmű tanulók vagy felnőttek tanulják, hallgatják vagy olvassák? Ezek értékek, minden társadalomtól függetlenül, vagy nem értékek, barbárok szemében. Newton fizikája igaz vagy nem igaz –, hogy gazdag vagy szegény szülők gyerekei tanulják, az kit sem érdeklő szempont. Persze a vagyonos osztály fiai is tanultak valamit. Nelson talán mégis tanult valami asztronómiát, ami a hajózáshoz kellett, és az ifjú Wellington¹³⁰ is tanították pl. némi földrajzra és térképészetre, hogy tudjon hadat vezetni, s egy-két nehezebb jogi vizsga nélkül talán még Bacon¹³¹ sem lett Lordkancellár. De amint mondd, lesznek még más idők is! Oly iskolák, ahol majd nem lehet a pad alatt gombozni, mert a pad feletti gombozás lesz a főtantárgy mindenki számára – no privilege! jelszóval. A pad felett kell majd mindenkinek egyenlően, kivétel nélkül, főtantárgyként gombozni. Mi lesz velünk, régi jó pad alatti gombozókkal?

Addig is ölel: [B]

Ad.

Meghalt a vezérünk! [Károlyi Mihály] Sokáig titkoltuk nagy hólyag voltát, de abban mégis igazunk volt, hogy 1917-ben fennkölt emlékezetű Károly királyunk meg kellett volna hogy mentse a Monarchiát a *Károlyi-párt akkori programja alapján*. Meg is kísérelte a Sixtus-levéiben. Lényegében a Batthyány Tivadar¹³² műve tartalmazza a korról a legtöbb igazságot; persze az előző Kossuth-apoteózisa egészen helytelen. Mindenekelőtt

¹²⁵ Schlegel–Tieck: August Schlegelre (1767–1845) és Ludwig Tieckre (1773–1853), neves német Shakespeare-fordítókra utal.

¹²⁶ Pierre Corneille (1606–1684): a klasszikus francia dráma nagy alakja.

¹²⁷ Jean-Baptiste Colbert (1619–1683): XVI Lajos nagyhatalmú főminisztere, korai gazdaságpolitikus.

¹²⁸ Samuel Pepys (1633–1703): angol politikus, író, naplója megkerülhetetlen kortörténeti dokumentum.

¹²⁹ John Dryden (1631–1700): angol költő, drámaíró, kritikus.

¹³⁰ Wellington hercege (1769–1852): ír származású tábornok, politikus.

¹³¹ Francis Bacon (1561–1626): angol filozófus, politikus.

¹³² Batthyány Tivadar (1859–1931): politikus, országgyűlési képviselő.

Kossuth nagynémet- és poroszbarát volt 48-ban, bár tán csak azért, mert jobb szerette volna a Dunát és völgyét teljesen kivonni a német szférából, s ezt az utóbbit átengedni a porosznak. De ez sem lett volna jó. Némi németiség a Duna-völgyben feltétlenül kell, s ez csak osztrák lehet. Az *Egykorú Szemle* májusi számában parentálom Vezérünket.¹³³ Persze csak a főbb tények regisztrálására volt helyem, elemzésre nem, de olvasd el, mint ifjúságunk egy emlékét régiekről.

Emlékszel Garami¹³⁴ művére? És Böhm Willy¹³⁵ vacakjára? A Jászié 'a jászizmus és revíziója' fejezetre tartozik. Ellenben *nagyérdekű* Kristóffy József, elég jó a Gratz Gusztáv is, a háború katonai részéről elég érdekfeszítő József főherceg, meg fog lepni, ha elolvasod. Nagy számár, de *tisztán katonai dolgokban* volt némi magához való esze. Nem volt nagy stratégia, de jó hadtestparancsnok volt. Stratégia csak kettő volt: Auffenberg,¹³⁶ akit aljasul eltávolítottak, és az örült ellenszenves, de tehetséges Hoetzendorf Conrad.¹³⁷ Jók voltak, de másodrendűek: Jenő fhg.¹³⁸ Dankl,¹³⁹ Brudermann¹⁴⁰ – Böhm-Ermolli¹⁴¹ mediokris, Krauss Alfred¹⁴² túlbecsült. Kár, hogy Jenő nem írt memoárokat; talán utólag jelenik meg. Bardolff¹⁴³ náci lett élete végén, de könyvében van néhány igazság. Rettentően buta magyar könyv 1914/18-ról Gabányi honvédezredes, bár a kárpáti csatákat ismeri.¹⁴⁴ By far the best: *Hoffmann német tábornok*.

¹³³ MENCZER, Bela (1955): Count Michael Karolyi. The Contemporary Review, May, 306–309.

¹³⁴ Garami Ernő (1876–1935): szociáldemokrata politikus, miniszter.

¹³⁵ Böhm Vilmos (1880–1949): szociáldemokrata politikus, hadügyminiszter.

¹³⁶ Moritz Auffenberg von Komarów (1852–1928): gyalogsági tábornok, az Osztrák–Magyar Monarchia hadügyminisztere.

¹³⁷ Franz Conrad von Hötzendorf (1852–1925): tábornagy, a Monarchia fegyveres erőinek vezérkari főnöke.

¹³⁸ Habsburg–Tescheni Jenő főherceg (1863–1954): tábornagy, a déli front főparancsnoka.

¹³⁹ Viktor Dankl von Krasnik (1854–1941): vezérezredes, hadseregparancsnok.

¹⁴⁰ Rudolf von Brudermann (1851–1941): lovassági tábornok, hadseregparancsnok, kudarcai miatt már 1915-ben nyugdíjaztatta magát.

¹⁴¹ Eduard von Böhm-Ermolli (1856–1941): tábornagy, hadseregparancsnok.

¹⁴² Alfred Krauß (1862–1938): gyalogsági tábornok.

¹⁴³ Carl von Bardolff (1865–1953): altábornagy, több parancsnoki posztot is betöltött.

¹⁴⁴ Gabányi János (1871–1934): aktív tiszt, majd hadtörténész.

Kolnainak 1955. június 4.

Kedves Aurél,

Jövedeled híre öröndetes, s Lányi Gyuri¹⁴⁵ jól fogja kiegészíteni a Stammtisch-t a finchley-strassei bécsi kávéházban (valódi kávéház, tele zsidókkal, vagyis a valóság kritériumával).¹⁴⁶ Azonban oly fontos kérdésekkel, mint amilyeneket felvetsz, alig várhatok július 7-ikéig.

1. Görögöt végeztem. Nyilvánvalóan szórakozottságból tettem görög hibát, ha valóban tettem. Már nem emlékszem rá.

2. Ha nem Palágyi Menyhért, akkor talán Pályi Ede.¹⁴⁷ Ez szerepelt 1916–18 körül a T.T.T.¹⁴⁸-ben, bár sokkal jobboldalibb volt Jászinál, és azután nem lett államtitkár Károlyi alatt – fő törekvése volt a magyar Labour Party, marxizmus nélkül, s e célból ő találta ki Garami Ernőt, mint ’posszibilis’ szocdemet.

3. A Társadalomtudományi Társaság vitájának címe *A társadalmi fejlődés iránya*.¹⁴⁹ Szabó Ervin (akit Diener-Dénes Józsi¹⁵⁰ bácsi, aki Horthy akcentusával beszélt magyarul, Szoba Ervinnek nevezett) azt érvelte benne, hogy Geöztue kisasszony,¹⁵¹ Gratz Gusztáv stb. arról beszélnek: mi lenne jó? A marxizmus azt mondja el, hogy „mi lesz?” s e kérdésre más világnézet nem tud plauzibilis választ adni. A vita nem 1908-ban, hanem 1904-ben folyt le.

A ’valami Hegedüs’¹⁵² megjegyzése elég helyes. Azt kívánta mondani, hogy jobb orvos a háziorvos a specialistáknál, s bár az ilyenekkel esetleg külön konzultációt kell folytatni, az egyszerű gyakorló, a beteget jól ismerő háziorvosé a legfőbb felelősség. Ez egészen józan politikai álláspont; *commonsense* stb. Egyébként a nevezett azonos Hegedüs Lóránttal: bankdirektor, m. tanár valami link szakmában (nemzetgazdaságtan?), munkapárti képviselő, Tisza baloldali követőinek egyike. Ezek általános titkosok [értsd: tanácsosok] voltak, de fel akarták vinni a valóságos titkosig, és ezért nem Jászit követték, hanem Tiszát. (Gratz Gusztávból lett is valóságos titkos.) Ebben volt is valami. A szociológok fő ellensége a régi közjogi ellenzék volt, s ezt csak Tisza tudta eredményesen letörni. Persze lett volna Tiszánál az 1905/6-iki darabont parancsúr Kristóffy József, de Jászi sem mert darabonciáskodni az ő oldalán, sőt a Justh Gyula kuruc lovát nyergelte meg társadalomtudományi körrel. Hegedüs Lóránt bácsit egyébként jól ismertem, barátja volt atyámnak. Unokaöccse volt ’nevezett Jókai Móricnak’, akit a szakállas

¹⁴⁵ George A. Lanyi (1913–1981): Jászi Oszkár utóda az Oberlin College-ben.

¹⁴⁶ A Finchley Road a hitleri Németországból menekültek afféle londoni gyűjtőpontjává vált, a helyi kalauz is Finchleystrassének hívta. A mai Berlinben igazi utcanévként is ismert.

¹⁴⁷ Pályi Ede (1865–1930): újságíró.

¹⁴⁸ T.T.T.: Társadalomtudományi Társaság.

¹⁴⁹ A vitában minden politikai irányzat szerepelt, a Huszadik Század közölte a fontosabb írásokat, amelyeket különlenyomatként is megjelentettek (1904).

¹⁵⁰ Diener-Dénes József (1857–1937): szociáldemokrata politikus, művészettörténész, író.

¹⁵¹ Geöcze Sarolta (1862–1928): keresztényszocialista gondolkodó, pedagógus, szociológus.

¹⁵² Hegedüs Lóránt (1872–1943): pénzügyminiszter, közgazdasági szakember, az MTA tagja.

és száz évet ért Madarász József¹⁵³ „honára nézve káros egyénnek ismert”. Mamája Jókay Károly komáromi főispán leánya volt, aki Mórictól eltérően megtartotta az y-t 48-ban, bár később szabadelvű főispány [sic] lett, Andrássy Gyula idején. 1910 táján e Jókay-leány és a Jókai-leány (Laborfalvi Róza¹⁵⁴ első házasságának leánya, akit Móric örökbefogadott) díszes matrónák voltak, s úgy találták, hogy a kicsike (ti. csekélységem) okos és illedelmes. Az előbbi Hegedűs Sándort¹⁵⁵ vette férjül; ez később Hungaro-Croata gőzös volt Fiume és az isztriai fürdőhelyek között, de előbb Tisza Kálmán alatt m. kir. ker. miniszter. A másodiknak férje Feszty Árpád kiccsmázoló, a rettentő körkép körképezője, és körképzőkörü elnök. Ami Hegedűs Lórántot illeti, Fényes Lacihoz¹⁵⁶ hasonlított jóízű epikureus humorban, de inkább lírikus volt, mint puritán. Bankdirektornak link volt, tanárnak alighanem csapnivaló (már szakmája is!), de jó tárcaíró volt. Különbözött Hermann Bahrtól¹⁵⁷ és Egon Friedelltől¹⁵⁸ abban, hogy írni is tudott, és némi köze is volt a régi Európához és Magyarországhoz (jó anekdoták, úti élmények stb.). Néha írt ugyan oly szörnyű és ízléstelen sznobságokat, mint a ’felépítés’ (Wagner, Beethoven stb. ’felépítései’), de értett a zenéhez is. A liberalizmusnak a jó öreg háziiorvoshoz hasonlítása is mutatja, hogy volt esze.

4. Semmi esze nem volt se Supkának, se Csécsynek.¹⁵⁹ Az előbbi tisztességtelen, az utóbbi tisztességes hülye volt egész életében. 1945-ben elkezdettek papramorgó, jó öreg antiklerikális progresszív szerepet játszani, de Rákosinak akkor progresszív katolikusok kellett volna, s így csúful megjárták ’48-ban (már ti. 1948-ban), mert azután már progresszív-katolikusokra se volt szükség, mert megindult az egyházüldözés.

5. Geöcze kisasszony valóban számárságokat beszélt 1904-ben, de az általános választójog ennek ellenére a pesztilencia [pestis] egyik nemének bizonyult a legtöbb országban. Persze dinasztikus parasztpárt-konzervatív munkáspárt is lehetett volna belőle Magyarországon, amint Kristóffy akarta, és a korrumpált liberális rendszer bankár- és dzsentriuralmát korrigálhatta volna népi monarchikus párttal (Hodza¹⁶⁰ és szlovákjai bevonhatók lettek volna, a horvátok és a románok is). Tisza egyébként éppen a román kérdésben egyáltalán nem volt nacionalista; Jászi még ebben is tévedett. Tisza diktatúrája aránylag szociális és haladó szellemű volt, Tisza *liberalizmus*a volt maradi és valóban reakciós; ez ma már világos. Belőle lehetett volna Cavour,¹⁶¹ Bismarck, III. Napóleon-szerű haladó diktátor is – éppen nemzetiségi politikája folytán. Nagy tévedése az volt, hogy ellentétben Ferenc Ferdinánddal, nem látta a pétervári kormányhoz való közeledés

¹⁵³ Madarász József (1814–1915): politikus, országgyűlési képviselő.

¹⁵⁴ Laborfalvi Róza (1817–1886): színésznő, Jókai Mór felesége.

¹⁵⁵ Hegedűs Sándor (1847–1906): újságíró, politikus, miniszter, az MTA tagja. Menczer a róla elnevezett gőzhajóra utal.

¹⁵⁶ Fényes László (1871–1944): politikus, oknyomozó újságíró, a bolsevikok és Horthy börtönét is megjárta, a fehérterror kérlelhetetlen ellenfele, országgyűlési képviselő.

¹⁵⁷ Hermann Bahr (1863–1934): osztrák író, drámaíró, rendező és kritikus.

¹⁵⁸ Egon Friedell (1878–1938): osztrák kultúrtörténész, drámaíró, színész és újságíró.

¹⁵⁹ Csécsy Imre (1893–1961): író, polgári radikális politikus, országgyűlési képviselő, a Társadalomtudományi Társaság elnöke.

¹⁶⁰ Milan Hodža (1878–1944): szlovák újságíró, politikus, Csehszlovákia miniszterelnöke.

¹⁶¹ Camillo Benso di Cavour (1810–1861): olasz politikus, az egyesült Olasz Királyság első miniszterelnöke.

lehetőségét, és *liberalizmusból* cárellenes maradt, ez sodorta őt szerencsétlen módon II. Vilmos szörnyű oldalára, amikor Witttével is kereshette volna az egyezséget. Kristóffy parancsúr igen helyesen állapítja meg, hogy a magyar 48-asság volt az osztrák–orosz közeledés egyik legfőbb akadály, mert Ferenc Ferdinánd Goluchowski¹⁶² és Aerenthal¹⁶³ útján Giers¹⁶⁴ báró cári külügyérrel kereste a megegyezést; emiatt nem szereti F. F. a 48-asokat. Ott azonban még Kristóffy is téved, hogy „a régi szentszövetségi eszme helyett a modern kapitalizmus teremthetett volna Oroszországgal sokat ígérő új kapcsolatot”. Régi szentszövetségi eszme *nem is volt*. Azaz, csak a Krüdener¹⁶⁵ báróné zagyva Hellseher [pokollátó] és teozófusfejében volt ilyen, de Metternich vele semmi viszonyt nem folytatott. A Metternich fejében csupa ész és bölcsesség volt, a kisujjában is több, mint a radikális idióták fejében. ‘Szentszövetség’ nem volt, de *igen helyesen* volt orosz–osztrák–porosz szövetség, az esetleges jakobinus-imperialista forradalmi veszély felújulása ellen, s *ugyanakkor* volt *osztrák–angol szövetség*, a netáni orosz terjeszkedés ellen a Balkánon. Ez az utóbbi különben bevált 1827-ben a görög kérdés megoldása körül, amikor is Oroszország elesett a válság fögyümölcsétől, s azt Metternich jóvoltából Anglia kapta meg. Franciaország az angol–osztrák szövetségbe kezdett belekapcsolódni, főleg Lajos Fülöp¹⁶⁶ alatt. E nagy uralkodó és Metternich már kezdték megegyezni Olaszország semlegesítése körül, és ha a francia jakobinus ellenzék nincsen, ez sikerül is. Már a restauráció is közeledett Angliához; ha a franciák nem oly szeleburdiak, lett volna nyugati és keleti szövetség, és Ausztria mind a kettőnek *fő tagja*. Ez egyrészt a pánszláv decembristák, másrészt a francia radikális elemek miatt nem ment simán, s Metternich ezért e két elemet nem kedvelte.

6. Gróf Batthyány Lajos sajnálatos esete. Jól kiderül minden részlete az 1932-ben kiadott okmánytárból, amelyet összerendezett Károlyi Árpád¹⁶⁷ (nem gróf, de a grófokkal távoli rokon kurtanemes), m. kir. főlevélhordó a cs. kir. bécsi főlevéltárban (Herrengasse és a Burg között, Wien I.). Ez történt: Németújvári gr. Batthyány Lajos valaha aktív tiszt volt, és reverzálist is adott kviettirungja [leszerelése] alkalmából, hogy császári és királyi csapatok ellen soha harcolni nem fog. (Ezt mindenkinek alá kellett írni, aki tiszti rangjáról lemondott, vagy tartalékos állományba lépett.) A haditörvényszéki eljárás formális alapja tehát az volt, hogy B. L. szolgálaton kívüli aktív tiszt, s nem az, hogy miniszterelnök is volt. De ez csak formális alap vala, a lényeg más.

A lényeg az volt, hogy Batthyány egész politikáját belülről szabotálta Kossuth, a főzsi-vány, s ennek szolgálói, Pulszky Ferenc¹⁶⁸ (a Supka elődje és mintaképe) és Wargha

¹⁶² Agenor Maria Goluchowski (1849–1921): lengyel politikus, az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere.

¹⁶³ Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912): osztrák–magyar politikus, diplomata, a Monarchia külügyminisztere.

¹⁶⁴ Nyikolaj K. Giers (1820–1895): orosz politikus, külügyminiszter.

¹⁶⁵ Barbara von Krüdener (1764–1824): nagy hatású balti német misztikus, teológus.

¹⁶⁶ I. Lajos Fülöp (1773–1850): 1830 és 1848 között Franciaország királya.

¹⁶⁷ Károlyi Árpád (1853–1940): történész, az MTA tagja.

¹⁶⁸ Pulszky Ferenc (1814–1897): politikus, régész, a kiegyezés után hazatért, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója lett, az MTA tagja.

István.¹⁶⁹ Ez a Wargha titkár volt a bécsi m. kir. Kancellárián. Gleichschaltolt régi hivatalnok, aki túlbuzgósága jutalmául remélt hivatalban maradni az új rezsim alatt. Később felmentette magát, amikor is a Szent Koronát visszaszerezte Szemere Bertalantól, akit titkos londoni misszióján 1853-ban a m. kir. rendőrség költségén felkeresett (Londonban, hotelszobán!), de 48-ban nagy kossuthista volt. Pulszky járatos volt Bécsben; elvett egy nagyon gazdag frankfurti bankárlányt, aki rokona volt az osztrák minisztereknek. Ezenkívül Pulszky jobban tudott németül, mint a többiek, mint műtörténész ösztöndíjakat is kapott az udvartól olasz utazásokra. (Világnézetileg: neo-pagan Renaissance-rajongó, Burckhardt.¹⁷⁰ Angliában is járt, és ismerte a Shelley–Byron-i köröket.) Ő lett már a bécsi magyar államtitkár Esterházy Pál herceg volt londoni nagykövet minisztersége alatt, de ez az utóbbi tetőtől-talpig fekete-sárga lévén, rövidesen visszalépett; ki nem állhatta az új rendszert, és Pulszkyra ruházta egész hivatalát.

Az okvetetlen Jellačićtól a bécsi miniszterek is szerettek volna megszabadulni; Batthyány azt ajánlotta, hogy Bécs ejtse el Jellačićot, s ő elejti Kossuthot. Ebbe Bécs már belement, de Pulszky indiszkrécióból nyilvánosságra hozta Jellačić elbocsájtását, s evvel megakadályozta a sikeres megoldást. Batthyány háta megett Pulszky és Wargha Kossuthnak jelentgettek, és bőven mérték a kancellária *titkos pénzeit* a bécsi szenny-sajtónak féktelen magyarbarát, ill. nagynémet uszításokra a horvátok ellen. Végül is Batthyány és a liberális osztrák miniszterelnök (Wessenberg János báró) megegyeztek: Pestre küldetett, *az egyezés alapján*, gr. Lambert Ferenc tábornok, magyarbarát-nak ismert régi jó katonáember, mint *békebiztos*, hogy lecsillapítsa Jellačićot, és hogy a *márciusi alkotmány lényegének sérelme nélkül* gondoskodják a katonai egységről. Neki Jellačić kénytelen lett volna engedelmessé válni, mert rangban felette állott.

Azonban Pulszky, ill. a kancellária pénzén a csatornasajtó elkezdte lármázni Bécsben, hogy Lamberg és Jellačić egy húron pendülnek, s hogy a Kamarilla kijátszotta a magyarokat (igazában a horvátokat játszotta ki). Lamberg meggyilkolták Pesten. Erre Batthyány azonnal lemondott, igaz felháborodással bélyegezve meg a valóban örült cselekményt. Batthyány erre Wessenberggel a következőkben állapodék meg: új kormány a magyar konzervatív pártból, házfeloszlatás, ideiglenes összbiradalmi ostromállapot Windischgraetz vagy gr. Gyulai-Edelsheim¹⁷¹ tábornok alatt, *az alkotmány teljes visszaállítása*, ha a szerbek, románok stb. majd lecsendesültek. Jellačićnak pénz küldendő, hogy csapatait fizetni tudja, de a kinevezendő összbiradalmi főparancsnok nyugton tartja őt, és nem engedi meg, hogy magyar földre lépjen. Miután azonban a konzervatív vezér, akit Batthyány utódnak ajánla, nem tudott Erdélyből azonnal megérkezni (báró, később

¹⁶⁹ Wargha István (1808–1876): az osztrák rendőrség ügynöke, a Szent Korona rejtékhelyének megtalálója.

¹⁷⁰ Jacob Burckhardt (1818–1897): svájci kultúr- és művészettörténész.

¹⁷¹ Gyulai Ferenc (1798–1868): tábornok (az Edelsheim nevet csak adoptált fia vette föl, szintén tábornok), hadügyminiszter Schwarzenberg kormányában.

gróf Vay Miklós),¹⁷² ideiglenesen kineveztetett *ügyvezető magyar miniszterelnöknek* báró Rédey Ádám ny. lovassági tábornok – *Batthyány ellenjegyzésével*.¹⁷³

De Pulszky erre tüntetést rendezett a hadügyminiszter ellen, aki – *a megegyezés alapján* (a Jellačić elbocsajtása eventúálisan volt elhatározva, ha e közeledési lépésre nem adná be a derekát, Pulszky kinyomatja, mint befejezett ténnyt) – Jellačićnak pénzt és felszerelést volt küldendő. A hadügyért (gr. Latour Ferdinánd) meggyilkolták – rettenetes és aljas módon, és Pulszky ezt a gázságot sajtója útján mint forradalmi hőstettet dicsérte. A megegyezés szerint Batthyáynak már útlevelet írtak, hogy Svájcba menjen, és majd csak akkor térjen vissza, amikor utódja – 1850-ben vagy 51-ben – új parlamentet választat. Azonban Batthyány, félve attól, hogy nejét, aki vele Svájcba volt távozandó, Bécsben feltartóztatják (persze nem a liberális császári kormány, hanem a forradalmárok, akik Batthyányt már árulónak kiáltották ki), gyorsan visszament burgenlandi birtokára. Ott mint vármegyei nemzetőrkapitány részt vett egy díszszemlén, amely Jellačić ellen irányult, de nem beszélt Jellačić ellen – és nem buzdított másra, mint a rend és a fegyelem megőrzésére. A paktumot nem hozta nyilvánosságra, nem akarván Wessenberget megelőzni, és esetleg a végrehajtásnak ártani fecsegéssel (48. október).

Mármost a vénasszonyok, Hofratok [udvari tanácsosok], Jockey-Club-tagok súgdo-lózni kezdettek; Batthyány kétszínű szerepet játszott, törbe csalta Lamberget, ő rendezte a hadügy elleni tüntetést, sőt a Latour-gyilkosságot is. Persze ez nem volt igaz. Azonban az egyébként komoly és emberséges érzelmű Windischgraetz is gyanakodni kezdett. Elannyira, hogy amikor a magyar parlament küldöttséget menesztett hozzá, válasza az volt, hogy Deák Ferenc, gróf Mailáth Antal és Mailáth György országbíró urakat fogadja, de Batthyány Lajos „előbb tisztázza magát”. (A három urat is ‘csak mint urakat’ kívánta fogadni, mert a parlament, mint ilyen, már fel volt oszlatva.) Jellemző részlet: amikor Batthyány Deák Ferencet kérdezte, mi a különbségtevés oka *két márciusi miniszter között*, Deák azt felelé, hogy ‘amit együtt tettünk, azért én is felelős vagyok, s azt vállalom is. De a Te lelkiismereted dolga megmondani, hogy más dolgokkal, amikről én és a többi miniszterek nem tudnak, vádolható vagy-e.’ Vagyis Deák is gyanakodott, hát még mennyivel inkább Windischgraetz! Amikor W. Pestet bevette, Batthyányt letartóztat-ták (49. január). Az aktákból kiderül tisztán, hogy rendesen bántak vele, a kihallgatások, tanúvallomások stb. tisztességesen vannak jegyzőkönyvezve. Védőügyvéd hadbíróságok előtt nem volt szokványos, de az Auditor-Kapitány kötelessége volt a védelmet éppoly objektíven összefoglalni, mint a vádat, s ezt meg is tette. Tanáccsal is *köteles volt szolgál*ni, ha a vádlott, nem ismerve a törvényt, nem tudta védekezését törvényre alapítani. Ezt is megtette. Batthyány tanúit mind meghallgatták – még a fogva levő Warghát is.

A végén az Auditor *kifejezetten úgy foglalta össze a vizsgálat eredményét, hogy Batthyány a Latour- és Lamber-gyilkosság ügyében teljesen tisztázva van*, és a bécsi

¹⁷² Vay Miklós báró (1802–1894): jelentős Széchenyi-követő politikus, pályája is hasonlóan alakult, élete végén a Főrendiház elnöke is volt, egyúttal a református egyház befolyásos főgondnoka.

¹⁷³ Récsy Ádám báró (1775–1852): tábornok, 1848. október 3-án nevezte ki a király, de már 7-én lemondott, miután az Országgyűlés vád alá helyezte amiatt, hogy miniszterelnöki kinevezését saját maga ellenjegyezte (Menczer tehát itt téved; ettől függetlenül vélhetően sokféle politikai terv létezett a magyar-oroszági helyzet megoldására).

tüntetést (illetve fosztogatást és lázadást) a Hadügy ellen *nem ő szervezte*. Ellenben: 1) Kiküldötte Párizsba Teleki Lászlót,¹⁷⁴ bár tudta, hogy csak Bécs illetékes külföldön követeket tartani. 2) Túlmenően a szentesített törvényeken honvédeket toborzott, és több pénzt adott ki, mint amennyire törvényes felhatalmazása volt. 3) Frankfurtba küldötte Szalay Lászlót¹⁷⁵ és Pázmándy Dénest,¹⁷⁶ vagyis 'külhatalmakkal' folytatott perverz viszonyt. 4) Tudván, hogy Jellačić reguláris császári tábornok, ellenállást parancsolt ellene, s nemcsak a törvényes honvédségnek, hanem a számfeletti törvénytelennek is.

A bíróság tehát két ponton felmentette, és négy ponton elítélte Batthyányt. Más, mint halálos ítélet *Hochverrat* [felségárulás] *esetén* lehetetlen volt; az enyhítő körülmény Code Napoleon-i fogalma a terézi katonai törvény (MTMg.: Maria-Theresianisches Militär-gesetzbuch, rendszerint rövidítéssel idézve) előtt ismeretlen volt. A bűnösség kimondása kész halálos ítélet volt tehát – mint az angol törvényben is. (Régebben itt sem volt ügyvéd high treason [felségsértési] ügyekben!) Persze az ítélet nagyon kétes. Ezek a dolgok megtörténtek ugyan, de 1848 októbere előtt, és bár nyilvánosan tudottak voltak, szó sem volt ezek miatt bűnperről egészen a Latour-gyilkosságig. Két nappal a gyilkosság előtt Wessenberg még mint alkotmányos miniszterrel tárgyalt Batthyányval, bár mind e dolgokat az újságból tudta. Egyébként az is valószínű, hogy Batthyány a kossuthista Teleki Lászlótól szabadulni akart, és ezért küldte félhivatalosan Párizsba. Frankfurt pedig nem volt külhatalom, a bécsi kormány egyben szövetségi tag is volt, Pázmándy és Szalay pedig távolról sem voltak kossuthisták, hanem komoly emberek – igaz, hogy Wargha Frankfurtról külön jelentést küldött Kossuthnak és *porosz támogatásról* biztosította őt konfliktus esetén, de erről Batthyány nem tudhatott, és azonkívül Wargha egész bizonyosan hazudott is. (Lehetetlen, hogy a konzervatív katolikus, aránylag osztrákbarát von Radowitz porosz támogatást ígért volna, mégpedig a küldöttek háta megett, egy titkár útján!)

A bécsi minisztertanács halálos ítélet lehetőségét sejtve, *éles hangú határozatban felszólította* Haynaut, hogy a halálos ítéleteket általában ne kezelje ostromállapoti alapon, hanem terjessze fel Bécsbe. Schwarzenberg félve attól, hogy Haynau erre lemond, és evvel az *egész helyzet felborul*, enyhítette a határozat hangját. Így hát Haynau egyszerűen úgy értelmezte a dolgot, hogy neki a teljhatalmat már egyszer és mindenkorra megadták, és csak a befejezett tényeket közölte Bécsnek, tudomásulvétel végett. Ez így folyt egészen 1850 júliusáig, amikor aztán Haynaut (az öreg Metternich sürgetésére!) visszahívták Pestről. Schwarzenberg nem magyargyűlöletből bízta meg Haynaut '49 áprilisában, hanem mert Windischgraetznek nem sikerült tárgyalás útján a régi tiszteket áthozni a császári oldalra. Sürgős volt az ügy, mert ha még soká tart a magyar cécó, a poroszok teljesen felülkerekednek Frankfurtban az osztrákok rovására, és az oroszok megindulnak 'rendet csinálni' *Ausztria nélkül*. Így hát energikus katonát nevezett ki, és belement az orosz segítségbe is, amely azonban nem volt *döntő*. A Haynau-féle főserég 160.000–180.000 embere közül tízezer volt orosz; Haynau nyerte meg a döntő offenzívát,

¹⁷⁴ Teleki László (1811–1861): politikus, író, az MTA tagja.

¹⁷⁵ Szalay László (1813–1864): politikus, jogász, publicista, történétíró, az MTA tagja.

¹⁷⁶ Pázmándy Dénes (1816–1856): politikus, a Képviselőház elnöke.

s az orosz csak a Felvidéken zárta el a visszavonulás útját, de portyázáson kívül komoly csatát nem vívott.¹⁷⁷ Fő szerepe volt az oroszoknak, hogy udvarias levelet írt Görgeynek, aki már régen várta az alkalmat arra, hogy a fegyvereket becsülettel letehesse. (Jobb lett volna, ha már Windischgraetz ír ily levelet április előtt, de neki ezt nem engedték meg, presztízszokokból.) Haynau azután felbőszült azon, hogy nem előtte tették le a fegyvert, s elkezdett haditörvénykezni. Írja Schönhals tábornok: „Ha őhöz – Haynauhoz – fordulnak, oly emberséges feltételeket szab, mint Komáromban. De nem fordultak hozzá, és így nem voltak feltételek, csak a kemény haditörvény.” Persze ez Haynau részéről oktalanság volt – és rettenetes következményekkel járt Ausztriára nézve, de *lélektani magyarázat*, s mint ilyen hiteles, mert Schönhals Haynau barátja volt.

7) Görgey Arthur. Persze, hogy nem volt forradalmár. Cs. és kir. aktív tiszt volt, kvietált [leszerelt, nyugállományú], mert engedély nélkül akarta nőül venni tábornoka gyermekeinek francia nevelőnőjét '48 előtt. '49-ban azután az új honvédségnél reaktívalható volt, mert ott nem kellett házassági engedély és vagyoni kaució nőülési esetben. Francia nevelőnők férjei számára tehát a honvédség jobb volt a közösnél, bár a közösen jobban nézték el a törvénytelen közösülést, mint amilyenből a Haynau is született. (A hesseni nagyherceg színésznő szeretőjétől.) Görgey nem a forradalomba lépett, hanem *a törvényes honvédségbe*, s ott esküt tett ama hiszemben, hogy az a reverzálissal, ill. régi cs. kir. esküjével nem ellenkezik. Így hát esküje értelmében Görgey a márciusi alkotmányért harcolt, s ennek alapján letette volna a fegyvert, amint csapatainak katonái becsületét garantálják. Hibája volt azonban, hogy a trónfosztó határozat után (49. IV. 14.) nem mondott le, mint mások (Gáspár tábornok). Talán félt, hogy nélküle a hadsereg felbomlik, és fosztogató bandává züllik. Ez maradásának egyetlen magyarázata. A többi tábornokok (a lengyel kalandorokat kivéve) Görgeyt követték.

Ha már megmaradt Görgey a sereg élén, viszont jobban teszi, ha kifejezetten ír a cárnak és 'kegyes közbelépését' kéri az összes magyarok javára. De úgy hitte, hogy ezt mint saját fejéért való folyamodást fogják fel, s *ettől irtózott*. Kész volt haditörvénytörvény elé állni, de a cár az ő részére név szerint kért kegyelmet. Erről Görgey nem tehetett, ezt ő soha se kérte. Miklós cár levele F. J.-hez a többi tábornokot név szerint nem említi.

Tanulság: 1) ha még egy oly link pasi üzen, mint Kossuth Lajos, mindnyájunknak tudni kell, hogy mit tegyünk. 2) A bécsi 'erste Gesellschaft' [kb. a szalonok társadalma] butább grófjai és grófnői Batthyányra dühöngtek, mert ez nekik kuzinjuk volt, Kossuthnak pedig a Jockey-Clubban nem volt kuzinja. 3) Alfréd herceg tábornagnak előbb kellett volna eldöntenie, mit tesz: vagy tárgyal, vagy győz, de a győzelem halasztása tárgyalás reményében, de komoly kezdet nélkül, helytelen stratégia. 4) Kitűnő lett volna a Batthyány–Wessenberg terv, ti. Jellačić csendes nyugalalmazása és Kossuth egyidejű elejtése, de előbb kellett volna hozzáfogni. 5) A katonák kivégzése, rendes és fegyelmezett fegyverletétel után, elítélendő, miután a fegyverletétel elérte a pacifikálás célját. Ellenben helyes és indokolt volt a Lamberg- és Latour-gyilkosok kivégzése. *Pusztán erre kellett volna Haynauinak szorítkozni* – minden más per nélkül.

¹⁷⁷ Körülbelül 200 ezer orosz katona jelenléte a határokon belül azért elég jelentősen befolyásolta a magyar hadsereg képességeit és lehetőségeit.

Ui. Pulszky Ferenc 1869-ben túlzott deákista volt – és életfogytáig az is maradt (1893). Második nejét, özvegyen, még ismertem az első világháború elején. Az első nej hívei szakácsnőnek mondták, de ez nem igaz, az unokák nevelőnője volt, negyven évvel fiatalabb Pulszkynál, de hát nem bánta, mert Pulszkyné akart lenni, nem csak olyan Méltóságos asszony. Pulszky nagy stréber volt, de emigrációja után nem kedvelte Kossuthot. Kossuth se őt. Kossuth azt állítja, hogy az egész Dunai Konfederáció-terv *Pulszkyé volt, nem az övé*, és hogy azt a volt *turini kormány inspirálta* (Cavour utódjai, akik Turinból [Torinóból] Firenzébe költöztették a kormányt). Podmaniczky Frici¹⁷⁸ (a kockásruhás és pofaszakállas rémregényíró, aki 1913-ig élt) helyesen jegyzé meg: „*E Konfederáció Reichsratba küld bennünket Belgrádba a rácok közé. Akkor már jobb a német Reichsrat Bécsben.*” Frici báró pedig 48-as huszárhadnagy és régi emigráns volt. 1862-ben vitte haza pofaszakállát és pepita ruháját, s abban állt a Váci utca sarkán, déli 12 órakor 1913-ig.

Fő üdv [B]

[...]

¹⁷⁸ Podmaniczky Frigyes (1824–1907): politikus, országgyűlési képviselő, író, Budapest egyik meghatározó fejlesztője. Valóban írt műkedvelőként regényeket.

Menczernek 1955. advent utolsó hete

Kedves Béla albáró!

(Mert ezt a címet okvetlenül megérdemled, és az Időfölötti Impériumban nyilván meg is fogod kapni, miután néhány röpké évezredet a *Tablet*-béli Opera-smúz miatt a szigorított Tisztítótüzből leültél volt légyen.)¹⁷⁹

Puhalsz Pista tudorhoz elmennék, ha volna ok feltételezni, hogy ő tud erről és beleegyezik. Én persze ezt nem kérdezhetem meg tőle, minthogy ezzel a meghívást mintegy rákényszeríteném, illetve alternatívét őt abba a kínos helyzetbe hoznám, hogy ridegen 'Nem, Maguk ne jöjjenek'-kel kelljen válaszolnia.

Puhalsz tudor nem tévesztendő össze néhai jó Puhallo Pállal.¹⁸⁰ Ha nem tudnád, ki volt az, akkor – (hozzám képest) zsenge korod ellenére – avatatlanul adod ki Magad tegnapi osztrák–magyar szakértőnek, és e tárgyban még oktatásra szorulsz, mielőtt minket jogszerűen oktathatnál.

Mármost – monstre-terjedelmű leveled, gondolnám, a legjobb, amit valaha írtál. Többféle apró hozzászólásom volna, de mindez egy átfogó egyetértés keretében. Sajnos, mindnyájan (vagy ha nem, igen sokan) jobb leveleket írunk, mint 'felelős' munkákat. Hát persze, az alaphelyzet sokkal könnyebb; ezerféle bénítás elesik, és ezerféle sallang fölösleges.

A radikális irodalom szociológiáját mindenestre Albáró Úrnak kellene megírnia. Nagy és jól megfogható téma, melyben hatalmas anyagot természetes, szerves módon lehetne elvont eszmei szempontokból formálni. Én, álszemérem nélkül merem kijelenteni, e munka kitűnő olvasója lennék (ami nem semmi, a kutyafejét!)

Világos, hogy a szubverzióknak bizonyos tradicionális presztízstökével is kell dolgoznia, továbbá tradicionális szempontokra való félhazug appellálással is. Szüksége van elismert nevű tudósokra, olyasféle bölcselőkre, mint Hegel, akik konzervatívok, de kétértelműek, és szubverzíve is értelmezhetők, megközelíthetetlen erényhősökre stb. Az is igaz, hogy a magasfeszültségű síkon valóságos, a 'szentre' valahogyan emlékeztető aszkétikus típusokat találunk: a késői-középkori spirituálisok (Virág Joakim)¹⁸¹ és bogomilok¹⁸² (belső kör), Robespierre, Lenin, Hitler (bár Hitlernek a szubverzióhoz tartozása ambiguitással tele). Valamit érzek ebből Lukács György és Polányi Károly elvtársakban is.

Mindamellett a szubverzió mocsarában buján tenyésznek a különféle erkölcsi mocsarak és normális érzékiségek-falánkságok is; továbbá a szubverzióhoz szervesen hozzátartozik az *elvi* immoralizmus is, mely a *destruálendő* (nem a szovjet) társadalom destrukcióját van hivatva szolgálni. Kraus immoralista *bias*-át korántsem látom tisztára konzervatív előjelűnek. Ő nem is egészen tudta, hogy mit akar, nem nagyon gondolta át

¹⁷⁹ Célzás Menczer cikkére: MENCZER, Béla (1955): *Tales from the Vienna Ring. The Reopening of the Opera and the Burgtheater*. The Tablet, 1955. november 5., 453–454.

¹⁸⁰ Paul Puhallo von Brlog (1856–1926): az osztrák–magyar cs. és kir. hadsereg tábornoka.

¹⁸¹ Joachim da Fiore (1130?–1202): rendalapító, misztikus teológus, nézeteinek egy részét az egyház elítélte.

¹⁸² Bogomilok: eretneknek nyilvánított keresztény gnosztikus irányzat követői.

a témát. Ne feledd, hogy ha későbbi idejében, nagyrészt a pacifista és szocialista ellenmérgek hatásaképpen, ki is lökte szervezetéből a nietzschei méreg jórészét, attól egészen sohasem tudott megszabadulni. Emellett, kifogásolható életmódja ellenére, volt benne valami a mintegy testetlen kanti aszkétából is. (Egyébként nekem Biró Pali azt mondta, hogy hébe-hóba tisztaéletű színésznők is előfordulnak. Nem tudom, igaz-e, bár szigorú logikai ellentmondást nem látok ebben.)

Talán a szubverzív operáció más-más szektoraiban és más-más időbeli fázisaiban van szükség inkább puritán-moralista, avagy inkább szublimis-immoralista hangsúlyokra. Mindkettőre szükség van, és egyik sem a progresszív *eroico furore* [hősi düh, szent harag] voltaképpen témája és motívuma. Értékelést illetőleg semmi okom szégyenkezve elrejtteni azt, hogy a kicsapongást elítélem. Az erkölcsi alapkérdések nem lehetnek a politikai (noha alapvető) állásfoglalás függvényei. A hazugság nem azért rossz, mert a szubverzióban lényeges szerepet játszik (az utópista tudat az objektív valóság fogalmával hadilábon áll!), és az *igazságtalanság*, már ti. az *igazi igazságtalanság* – nem az ún. szociális igazságtalanság, ami alatt a demagóg bitangok és *dupe*-jeik az egyenlőtlenséget értik, valamint még inkább azt, hogy a társadalmi lét nem szorítható be egy átfogó terv kereteibe – az igazi igazságtalanság, mondom, *mindig rossz*, jöllehet minden tradicionális egyenlőtlenség és hatalom körül *képződni tendál* igazi igazságtalanságoknak egy szövedéke (a gazdagnak, előkelőnek, előjogosnak stb. való *illegitim* kedvezések, pl. ha olyan nőstények, kik bár jómódúak, de cicomaőrületük kielégítése számára nem elég gazdagok, a divatáruházban lopkodnak és felfedeztetve, nem börtönbe kerülnek lopás, hanem luxus-üdülőintézetbe 'kleptománia' miatt). *Ez is sokkal kisebb baj* a szubverziónál – hát persze! a polgárosult élet salakja kisebb baj a polgárosult élet elpusztításánál! – de azért *semmiképpen sem menthető*. Sőt, éppen ez a *konzervatív* álláspont, szemben a *másodlagos jobboldali abwehr* [háritó]-*mentálitással*; amennyiben a *politika mint totális perspektíva* már az utópista-pszichózis tünete. (Ez válasz, részlegesen, elméletiprobléma-fogalmazásaidra is. L. különben Mannheim *Das konservative Denken*, Archiv für soziale Wissenschaft, mely nyilván M. legérde-mesebb munkája. – De *ezekről* részletesebben megírandó Utópia-kritikámban.)

Én írtam volna azt, hogy az irodalomban óriásokra van szükség? Ha igen, semmi esetre sem úgy értettem, hogy mások nem létjogosultak. Hiszen már ahhoz is, hogy óriások egyáltalán keletkezhessenek, sok-sok nem-óriás előfutárszerű, ösztökélő, corresponsiv és rezonanciás szerepe szükséges. De úgy gondolnám, hogy ez fordítva is áll: a jó középszer aligha alakulhat ki valaminő óriások sugárzása nélkül. Kérdés, létezik-e irodalmi élet *hamis óriások* szereplése nélkül; de ezeknek illegitim és leleplezendő volta mégsem lehet kérdéses. Mindenesetre Mixli [Mikszáth] polémiája a Jókai-kritikusok ellen jogosulatlan devocionalizmus [odaadó tisztelet]. Ha oly kirívó defektusok és mélyen karakterbevágó művészi tisztázatlanságok, mint a Jókaié le nem szögeztek – mert a gólyától nem lehet a hód erényeit kívánni és viszont – akkor semmi kritikának sincs értelme. Hogy Mix „nem képmutató, hanem naivan kópé”¹⁸³ volna? Nem látok tisztán. Ehhez mégis mintha túl értelmes lenne; mert ostobának nem találom. *Mennyire*

¹⁸³ *Véltetően* Menczer egy korábbi levelét idézi.

képmutató egyáltalán a tipikusan *korrupt* mentalitás? Nem lényege-e a jellemnek egy olyan *Angefaultheit*-ja [rothadtsága], mely az ítéletet mint értelmi funkciót is súlyosan megsebzí, s ily módon, szemben a szárazan tiszta képmutatással és a primitív, vak naivsággal, a *hamis jóhiszeműség* faszcinálóan komplex, és különlegesen undorító lelkiállapotát nemzi? De azt hiszem, emellett volt M.-ban valami, ha nem is éppen az óriásból, de mégis valami derengése a nagyságnak, tehát korrupciója mögött *valami* kristálytiszt, megtámadhatatlan eleme a fájdalomnak és tragikumnak. Ezért távolról sem csupán cinikus apologétája a posványban röfögő sertésnyájnak ... *és hiszen ezért olvasható egyáltalán!* De naivság-e ez? Aligha. Inkább Jókait menti ki valamennyire butaságának és jellemhiányának gödréből valami igazándi, anyagi naivság. De vannak más kvalitásai is: valami gazdagság, élményközvetlenség, oly fantázia, mely szerintem igazi stb. Míg viszont Mixli *okos* ember volt, bölcselőnek sem egészen utolsó! Így pl. az *Akli Miklósban*¹⁸⁴ véletlenül egy helyen felfedezi a logikai kontextus fogalmát, mely a mai egészséges bölcselkedésnek (a fenomenológia és a logikai pozitivizmus helyeslendő gerezdjei, Newman bíboros *Illative Sense*-e¹⁸⁵) központjában áll.

Mindaz, amit Haynauról, a cenzúráról stb. írsz, rendkívül érdekes, és számomra evidensnek tűnik.

Nagyon jó Nyáry kapcsán a 'beavatottság' és a 'semmibe való beavatottság' elemzése. Ennek klasszikus kivirágzása, talán nem is tudod, Polányi Károly, aki minden kis fasiszta sajtósakálba egy nagy gondolati különpozíciót olvasott bele. Általában, reális tényezők (Pali, Bandi, Gyuszi stb.) *rövidzárlatszerű, misztikus* eszmei interpretációja, éppígy az eseményeké is – amely hegeli örületet és erőszakot P. K. a 'tisztá objektivizmus' álarca alatt űz.

A lényeges az, hogy mint írod, „a »valami« beavatottjai *ellenőrizhetők*”. Már ti. *aránylag jobban* ellenőrizhetők. Ezenkívül a semmibe való beleintuáció nagyobb eredetiséget, bámulatraméltóbb zsenit is árul el. Vö. az olyan 'felfedezéseket', mint Polányié, hogy pl. Owen még Marxnál is döntőbb jelentőségű – nem mintha a marxizmus elavult vagy (ami tényleg) lényegében dögletes volna, Ördög ments, de ez *pikánsabban hat*, és esetleg jobban el is fog csábítani bizonyos polgári dekadenseket, olyan kolnaikat és efféléket. *And he is not even quite wrong!* for Owen's fundamental objection to Christianity, i.e. to the idea of Individual Conscience, does indeed constitute a central point and a grand Satanic achievement! [S még csak nem is egészen téved! mivel Owen alapvető ellenvetése a kereszténységgel szemben, vagyis az egyéni lelkiismerettel szemben, valóban központi jelentőségű és óriási sátáni lelemény!] [...]

A világpolitikai helyzetet *konkrétan* a lehető legsötétebbnek látom – ha nem történik csoda, a kommunista világállam néhány éven belül megalakul –, de óvlak ettől az *a priori* eszmei pesszimizmustól: hogy a téveszmék megcáfolása haszontalan munka, hogy az ellenforradalom is a forradalom szándékait hajtja végre, hogy a rezsimek mind

¹⁸⁴ Mikszáth kisregényének a főhőse: MIKSZÁTH Kálmán (1908): Akli Miklós cs. kir. udv. mulattató története. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság.

¹⁸⁵ Ennek a műnek az egyik kulcsfogalma: NEWMAN, John Henry Cardinal (1903): An Essay in Aid of a Grammar of Assent. London – New York – Bombay: Longmans, Green, and Co.

egy kutya stb. Ezek olyan elkényeztetett esztéták türelmetlenségei és sopánkodásai. Erről talán majd többet élőszóval; egyébként, ha nekiülsz és kissé elgondolkodol, Magadtól is könnyen át fogsz látni a sémák szofisztikus voltán. Az lehet, hogy minden kornak vannak valamiféle közös nevezői és szükségletei; az is lehet, hogy egy bármily jószándékú és intelligens ellenforradalom is kevesebbet ér, mint *ha a tradicionális rezsimnek sikerült elkerülnie a forradalmat, és folytatólagosságban fennmaradnia*. De mi következik mindebből? Az, hogy a *nun einmal* [éppen] adott realitások mindig határolják célkitűzési lehetőségeinket, és hogy a politika a kisebb rossz művészete (95%-ban, igaz, útszélsőség); és az, hogy a *társadalmi intézménytartalom nem* a rezsimek fő karakterisztikuma. Hanem az, hogy a rezsim a tisztesség, józanság, tapasztalat és jószándék *jegyében áll centrálisan*, avagy az állam az utópista örület megszállottjainak zsákmánya. A (voltaképpen királyi hatalom nélküli, kétes legitimitású) Brit Monarchia nemcsak nemzeti (faji stb.), hanem *kormányformai* okokból is testesít meg, *szocialisztikusabb berendezkedése ellenére*, olyanmily magasabb polgárosultságot a francia köztársaság forradalom-szifilisszel fertőzött vakarcsánál, s az amerikai köztársaság barbár újvilág- monstrumánál, mely szintén, bár másképpen, a forradalom bélyegét hordja magán.

Albáró Úrnak és Albáróné úrhölgynek tisztességtudó osztálykülönbségi fenntartással szent Karácsonyt és vidám Újévet kíván

Kolnai Aurél tudor, kispolgár.

Jobb lenne Stuart-dinasztia? Lényegében igen. De jobb lenne-e, ha a Cromwell-söpredék uralmon marad és a Restauráció meg sem történik? Istennek hála, hogy nem így történt!

Vákát

1960

Menczernek 1960. július 5.

[...]

Sápadtarcú Főnök,

Kávéházi fecs talán inkább, ha visszajöttem Tinóútvárról (12–15.) [Newcastle], esetleg egy napot a prágai sonka spanyol hazájában is töltök. (A prágait ugyanis a spanyolok jamón de Yorknak hívják, míg a kassait jamón serranónak, vagyis hazai hegyi – füstölt – sódarnak.)

Az idei jamboree (Tinóútvárott) vasárnap, 14-én este 8–fél 10 a létezésbölcseleti erkölcsstanról tartandó szellemlakomával zárul. Előlakmározók: Manser R. A.¹⁸⁶ (Dél-hampváros [Southampton]), Kolnai A. T. (Londony); borbíró: MacIntyre Ala(z)dár,¹⁸⁷ Líd (sajnos, nem Lodz: 'Rosa, wir fahren nach Lotts!') [1915], vagyis Litzmannsburg [1940–45]. Ha netán keresztény volnál, imádkozz lelkemért.

Nem tudom, az úr szombaton, 20-án még helyben lesz-e, amely esetben megint lehetne olyan délelőtti kafécserl a Francesban. Bár előadást a Tüttösöknek, nem tudom, miért tartsak én: inkább tartson az úr, s én majd illedelmesen felszólalok. Eddig még egy kukkot sem szóltam saját, unalmas előadásomon kívül. Mrsvszk¹⁸⁸ úgyis megtiltotta, hogy fasizmust emlegetsek, mert vannak nálunk elvégre Horthy-hívek (aláértve: nyilászok) is stb. Azután zsidótól bűn, ha az antiszemitizmus valamely alakját korholja, de az is, ha védi stb. stb. Persze hogy alapfelfogásoddal egyetértek, de a kérdés nem könnyű (vö. a demokrata többség-kisebbségfogalom csalóka átvitelét a permanens – nem fluktuáló – többségre-kisebbségekre, valamint az igazságosság antinómiáját: az igazságos, jogot-tulajdont tisztelő *viselkedésmód* és az igazságosérzékünket kielégítő, egaliter, bár *talán* nem uniformista *helyzet*-, minta-, tényállás-, boldogságösszeg-koncepciók között, l. Zsuvnel Bertalant is¹⁸⁹). Jelzem: a magyar kifejezés bár egyfelől bosszantóan félreérthető és komikus, pl. 'igazságügy' – lehetetlen volna 'igazságosságügy' –, de másfelől bölcseletileg mélyre mutató is. Truth lies at the core of Justice; vö. fráncul c'est juste = c'est vrai [Az igazságosság magja az igazság.]. Mi az alapvető, abszolút igazságtalanság? Dreyfust, ha *nem* kémkedett (árult), elítélni kémkedés (árulás) *miatt*, abból az indokból, hogy *zsidó*. De az az államelv, hogy 'zsidót nem tűrünk tisztként hadseregünkben', már nem oly feltétlenül és evidensen igazságtalan. Ellenben még ma is előtt a düh, ha visszagondolok arra az ismeretlen komiszpofájú magyar papra, akit 1925-ben Innsbruckban a Mária Terézia úton így hallottam társához szólni: 'Azok a gazember

¹⁸⁶ Anthony Richards Manser (1924–1995): brit filozófus.

¹⁸⁷ Alasdair MacIntyre (1929–): skót–amerikai morálfilozófus, filozófiatörténész, a modern erényetika klasszikusa.

¹⁸⁸ Vélhetően Marsovszky Ivorról van szó (később is előfordul).

¹⁸⁹ Bertrand de Jouvenel (1903–1987): francia filozófus.

anarchista gyilkosok, Sacco és Vanzetti...’ Hogy’ mer olyanokat gyilkosnak nevezni, akikről éppen a tény nem bizonyos, hogy gyilkosok-e? Ha halálbüntetés volna kiszabva minden anarchista tevékenységre, ezt nem tartanám feltétlenül igazságtalannak!

Nem veszed észre, hogy az *Akadémiai Lapok*ban közölt futtatásod azt látszik implicálni, hogy minden katolikus propaganda, misszió, apostolkodás egy nemkatolikus közületben természetjogilag bűncselekmény? [...]

A német hatalmi akaratnak többek közt az volt a baja, hogy nem voltak – *speciálisan* nem voltak – *meghatározható céljai*.

Neked hibául rovom fel, hogy nem vagy képes a dolgokat *antantszempontból* vagy komolyan *német*, porosz–német–postbismarcki szempontból átgondolni, hanem föltétlenül kötve maradsz egy Habsburg–Tiszapista szemponthoz és kerethez (amely nagylelkűen lemondhat Belgium, sőt, Elzász–Lotharingia német megtartásáról, vagy ha muszáj, még Dél-Trentinóról is, de osztrák–magyar ’kártérítő’ nyereségekkel).

Honnan ez az iszonyú fejetlensége Németországnak B[ismarck] O[tto] elcsapásától kezdve, maximumot érve el Bülow menesztése és KidWächt¹⁹⁰ halála után, Bethmann-nal,¹⁹¹ Jagowval,¹⁹² Moltke der Neffével,¹⁹³ mint elképesztő szimbólumokkal. A császár hisztérikus lusta hólyag volt, jól van. De hogy ezáltal képes volt magát körülvenni és helyettesíthetni, akikhez képest ő még egy józan és elmés bölc volt! Amikor azt mondta, „Ich hätte daraufhin nicht die Mobilmachung angeordnet” [„Nem rendeltem volna el emiatt mozgósítást”], nem érezte-e, hogy a Wilhelmstraße nem Londont, hanem *őt* vezeti az orránál fogva, s nem üthetett volna-e az asztalra, minden előbbi felelőtlen uszításai és blankcsekkjei ellenére: ’Nun, *ich* mache jetzt Ordnung! Ich *ordne* die Mobilmachung nicht an!’ És: ’Ich hetze England nicht künstlich gegen mich, ich erleichtere den Churchills und Crewes ihre Aufgabe nicht, ich rühre Belgien nicht an, ich pfeife darauf wenn Berchtold demissionieren muss!’ [’Most akkor *én* csinálom rendet! Nem mozgósítunk!’ És: ’Nem fogom Angliát mesterségesen magamra uszítani, nem könnyítem meg a Churchill és Crewes dolgát, nem nyúlok Belgiumhoz, füttyölök arra, hogy Berchtoldnak vissza kell vonulnia!’] Némelyek szerint szerepet játszott a félelem Au-Mg elpártolásától egy ’kaunitzi koalíció’¹⁹⁴ irányában. Mily marhaság! Mintha erre bárminő lehetőség lett volna, mintha Németországot nem az orosz–osztrák ’fatális’ konfliktus, és *csak* az hurcolta volna egyáltalán a háború szélére. Úgyde 12–13-ban Berlin még jól az orrára tudott koppantani Bécsnek anélkül, hogy Pétervárnak kiszolgáltatta volna. És ’13-ban KidWächt már nem is élt. Közben tehát kiderült, ily gyorsan, hogy a leszámolás Oroszországgal (és Angliával, egyszerre) elkerülhetetlenné vált?

¹⁹⁰ Alfred von Kiderlen-Waechter (1852–1912): hivatásos német diplomata, rövid ideig külügyminiszter.

¹⁹¹ Theobald von Bethmann-Hollweg (1856–1921): német politikus, Németország kancellárja.

¹⁹² Gottlieb von Jagow (1863–1935): német politikus, külügyminiszter.

¹⁹³ Helmuth J. L. von Moltke (1848–1916): német katonatiszt, a német császári hadsereg vezérkari főnöke.

¹⁹⁴ Kaunitzi koalíció: Wenzel Anton von Kaunitz osztrák diplomata nevével az osztrák–francia–orosz együttműködésre utal.

II

Egy-két apróság.

- (i) Emlékezetem szerint a magyar sajtóban akkoriban megmagyaráztattott, hogy nincs elrendelve 'dzsihad', hanem csak 'fatva.' A dzsihad állítólag azt jelentette volna, hogy az egész gyaur világ ellen szentháborút folytatunk, ami nem lett volna 'a practical proposition' ['praktikus álláspont'].
- (ii) A gallipolli katasztrófát nemcsak török keménység, hanem különlegesen hülye angol puhaság is okozta. A suvlai briliáns partraszállás után, ahol a teljesen meglepett törökök nem is fejtettek ki szervezett ellenállást, az angol parancsnok legelső dolga volt hosszabb pihenőt elrendelni, hogy az ellenségnek ideje legyen kényelmes újjászoportosulásra és erődítésre. Gentleman-hadjárat.
- (iii) Számomra az antanttal való feltétlen magam-azonosítása kb. '13 tavasza óta axióma volt; itt mint magától értetődőt feltételeztem, de persze gondoltam speciálisan arra is, nem lehetett volna-e a háborút, ha már kitört, lerövidíteni. Mindenesetre ebben a helyzetben inkább úgy, hogy az egyik fél merész és eszes döntő operációval hamarosan megnyeri, mint hosszas elhúzás útján. Tehát az a kérdés is megfontolásra méltó: akkor miért ne a németek? Ha ez nekem nincs is ínyemre, és ha Te inkább revanche pour Sadowáról [bosszú Sadowáért] álmodozol is. Némely hosszú háború leronthat civilizációkat, ha nem is mindig bármelyik. A németek hatalmas győzelmekkel kezdtek – és még folytatták '14 dec. és főleg '15 nyarán: tehát talán inkább ők? Ezzel szemben állt, hogy magában véve nehezen elképzelhető dolog volt akkor egy angol–oroszl (és francia–olaszl) koalíciót gyorsan, döntően és véglegesen legyőzni. Oroszhon kidőlése után elképzelhetővé vált, de tekintettel az USA-ra, már megint csak nagyon nehezen. A német hatalmi bázis, természetileg, túl kicsiny volt a hegemonia megvalósításához, s még a hitleri hódítások után is az maradt. Ahhoz viszont, hogy Hitler München idején vagy után 'should reasonably realize his immense assets' [észszerűen beérje hatalmas nyereségeivel], természete szerint nem volt alkalmas, alles für die Katz [minden füstbe ment]: Sztálin, Mao.
- (iv) (Az antant) 'relative rokonszenvesebb volt, mint ...': ezt a túlóvatosságból és ímmel-ámmalságból eredő botlást néha hivatásos logikusok is elkövetik. Ha csak rokonszenvesebb, akkor mint jelenthetne a 'relative', és ha csak *relative*, akkor *relative* rokonszenves, komparatívusz nélkül. A mutatóujjam nem *relative* hosszabb, mint a kisujjam. Talán azonban lehetne ilyesféle értelme: *A* egyes tekintetben jobb mint *B*, mely tekintetek a legfontosabbak: tehát *A* jobb mint *B*, de nem mindenben jobb, és sem *A* sem *B* nem sokkal jobb a Deákné vásznánál. Mégsem mondanók, hogy Pali *relative* tisztább életű Pistánál, mert Pista promiszkuus pederasztá, bár nőktől tartózkodik, míg Pali promiszkuus nőcsábász, bár fiúkkal nem enyeleg.

[...]

Kolnainak 1960. július 19.

Tek. Tudományos kútfő és főhatóság!

Oly sokrétű bölcselemet, mint amelyet a *Moral theme in political division*¹⁹⁵ tartalmaz, kimerítően elemezni csak a finchleystrassei kávéházban és előszóval lehetne, és ez még lehetséges is volna e hó 25-e előtt vagy augusztus hó 25-e után. Addig is azonban néhány *windnote* [széljegyzet]:

Az erkölcs természetesen nem független a politikától, ezt a Szerző Úr állítja, s ehhez alulírottak hozzátevése nincs. Azonban az erkölcs és a politika viszonyát a jobbpárt mégis az igazsághoz némileg közelebb járva jellemzi, míg Szerző Úr olvasója esetleg ama tévedésbe eshetik, hogy a jobbpárt és a *Sinister*-párt¹⁹⁶ között lényeges különbség nincs, mert mind a kettő sokban túloz, és mind a kettőnek voltak történelmi – s meglehetősen recens – kinövésai. (Erről még alább) alatt.) A jobbpárt ugyanis azt vallja, hogy a meglévő, a megteremtett, a létező már önmagában érték, és nemcsak tartalma által válik azzá. Vagyis hallgatólagosan tudomásul veszi a jobb-párt azt, hogy a Teremtő célja rejtett és emberi értelemmel fel nem fogható, míg a balogok szerint az ember célja a teremtés, az ember nem teremtmény, hanem teremtő. Konkrét, adott esetben Anglia, Franciáhon stb. önmagukban a balogok szerint mit sem érnek, akkor kezdjük sorsukat szívünkön és szívünket homlokunkon viselni, amikor ezek *progresszív* államok lesznek. (Mellékesen, a progresszivitás kritériuma változik. Spanyolország csak úgy lehet progresszív, ha miniszterei aktív istentagadók, mert szociális biztosítás bevezetvén, munkásvédelem, törvényhozás stb. nem változtatnak ama tényen, hogy Franco-Spanyolország reakciós.) A jobb-pártot Spanyolhon, Frankhon, Anglia stb. önmagáért érdekli, míg a sinistránsok a legszívesebben elpusztítának valamennyit, egyiket sem kedvelik önmagáért, egyik iránt sem éreznek azért rokonszenvet, mert e honok olyanok, mint amelyenek, hanem azért lelkesednek időnként egy-egy honért (Szovjethon vagy Masarykovia vagy Kongó-Bongó) mert ottan valami megsemmisült, ami 'anomália' volt (cárizmus vagy Habsburg Birodalom vagy 'imperializmus'). Semmi köze a balszélnek pl. Szent Vencelhez nem volt, csakoly kevésbé, mint Szent Istvánhoz vagy Szent Boleszlávhoz, de cseh, és nem magyar vagy lengyel hazafi volt – kötelességből – minden balog, mert Prágában néptanítók, ill. antiklerikálisok kormányoztak, míg esetleg Magyarországon vagy Lengyelországban talán megeshetett, hogy egy magasabb hivatalnoknak klerikális háttére volt. (Ritkán esett meg, mert pl. Pilsudski nem volt klerikális, és Bethlen István nem volt katolikus, de ez Sinisteréknek mindegy; Pilsudskit vagy Bethlent meg kell abcúgolni, mert ők oly nemzetet kormányoztak, amely nem dinasztia- és nem egyházellenes forradalomból származott, ellenben éljen Benes Ede, mert ő egy katolikus birodalmat rombolt össze.)

¹⁹⁵ KOLNAI, Aurel (1960): *The Moral Theme in Political Division*. Philosophy, 35(134), 234–254. Magyarul: KOLNAI Aurél (2000): *Az erkölcsi megosztottság politikai értelme*. In BALÁZS Zoltán (szerk.): Kolnai Aurél. Budapest: Új Mandátum, 181–198.

¹⁹⁶ *A sinister mai jelentése sötét, baljós – archaikus jelentése: bal.*

1870-ben minden angol balek (Gladstone-t is beértve) lelkesen tapsolt Bismarcknak, 1909-ben minden balek imát mondott Togo admirálisért.¹⁹⁷ Mi volt a poroszok és a japánok erőnye? Alig mondható, hogy Bismarck és Moltke népbarát lettek volna, és Togo admirális sem volt a Fabian Society¹⁹⁸ tagja vagy a Sidney és Beatrix Webb¹⁹⁹ tanának tanára. Még inkább a III. Napóleonnak nevezett Boustrapa-Badinguet²⁰⁰ volt demokrata, mint Bismarck, aki *még cézárista sem volt*, mert *immunis* volt minden demokráciára. Még inkább Witte gróf volt munkásbarát szociálpolitikus (nem sokat tudok róla, de azt mégis, hogy ez volt), semmint Togo tengernagy. Azonban a porosz barbár volt az osztrákkal és a frankkal összehasonlítva, és a japán mongoloid szintén barbár a fehér emberrel szemben, ennek folytán a haladó balek kötelessége a 'feltörekvő, új réteg' diadalát üdvözölni, mert *ami van, az csak rossz lehet*, míg a 'feltörekvő, új elem', ha már erőnye nincsen is, rosszat helyettesít.

Ezzel szemben a jobbparti klasszikus bölcselek – pl. báró Leibniz Gottfried²⁰¹ és lovag Gentz Frigyes Hofratok – összhangzatba igyekeztek kerülni az isteni kinyilatkoztatással (bár úgy báró Gottfried, mint lovag Frigyes lutheránus eretnekek és nacionalista bölcselek maradtak k. k. Hofrat létükre). Vagyis elfogadták, *primárisan*, hogy Istennek jó szándékai voltak a teremtéssel, és Isten műve csak *akcenciáiban* korrumpáltatott. Lovag Gentz Frigyes pl. még azt sem kifogásolta, hogy Amerika az *egyenlők* demokratikus társadalma legyen, mert amint (1800 körül) írta volt, az amerikánusok valóban egyenlők valának, és *nem* mint ideált posztulálták, hanem mint *tényt* állították az egyenlőségi állapotot.

Amikor az orvosdoktor a betegnek kúrát rendel, nem célja a pácienszt görög istenné, félistenné vagy hőrosszá tenni. Megvizsgálja a pácienszt, s azután egyéni gyengeségeihez, hibáihoz és fogyatékhöz szabja a kúrát, egyéni szervezetének ismerete alapján. Eszébe sem jut azt állítani, hogy a páciens gégején növő tumor 'feltörekvő új elem', és hogy a páciens elnémulása előny. Kivágja a tumort, s azután a páciens újra beszél – talán számárságot, de saját mondanivalót, és érthető szótagolással. Ellenben a sinister doktor véleménye az volna, hogy a gégetumor következménye gyanánt fellépő dadogás vagy beszédhiba *új stílus*, s ezért az csak jó lehet. Vagyis a jobbszél szerint az ember azért érték, mert ember s olyan, amilyen. Esetleg főleg hadvezetésre alkalmas német-római fejedelem, esetleg főleg szatócsságra alkalmas szatócsfi. Az is megeshetik, hogy fejedelem létére alkalmatlan a fejedelemségre, és az is, hogy szatócsfi létére rátermett a tengetérszetre, s e pályán az admiralitásig viszi fel. Minderre sok példa akad – Mária Terézia görög szatócs fiából csinált hercegi ranggal felruházott táborszernagyot és nagykövetet

¹⁹⁷ Tógó Heihacsiró (1848–1934): a japán császári hadiflotta admirálisa, az 1904–1905-ös orosz–japán háború japán hőse.

¹⁹⁸ Fabian Society: a brit Munkáspárthoz köthető, mérsékelt szocialista szervezet.

¹⁹⁹ Sidney Webb (1859–1947) és Beatrix Webb (1858–1943): a brit szocialista mozgalom történetében kiemelkedő szerepet játszó közgazdász házaspár, lásd még 87. ljt.

²⁰⁰ Boustrapa: V. Hugo nevezte így gúnyosan III. Napóleont, Boulogne–Strasbourg–Paris nevéből (a császár „kalandjainak” helyszínei). Badinguet: ilyen nevű festőművész ruhájában szökött meg Fort Hamból III. Napoleon, szintén gúnynevévé vált.

²⁰¹ Gottfried Leibniz (1646–1716): német polihisztor, matematikus, fizikus, filozófus.

a Grassalkovich²⁰² személyében. Ellenben a balszél abból indul ki, hogy a születés hibáját jóvá kell tenni, mert a születés már elvben eredendő bűnben való fogamzás volt. Vagyis *szabály* és ne kivétel legyen az, hogy a fejedelem rangján alól viselje magát, homoszexuális legyen, vagy ha már nem az, sarki kurvát vegyen nőül, s minden ily cselekedete a demokrácia diadala, míg a szatócs és a lakatos semmiképpen se kövesse atyja mesteriségét, hanem miniszterelnök legyen. Rousseau János-Jakab tagadta az eredendő bűnt, de szerintem az igazi balszélnek nem ő a tudora, ő inkább udvari bolondja volt egy arisztokrata társaságnak. Az igazi balszéli tudorok *janzenisták*,²⁰³ nem tagadják, hanem *túlozzák* az eredendő bűnt, azt tanítják, hogy az élet főleg *jóvátételre* adott alkalom, mert 'a lét bűn'. Kivel sem rokonszenvez kevésbé a balszél, mint az oly asztalossal, aki asztalos akar maradni, s nem akar miniszterelnök lenni. A jobbszél esetleg túl türelmes a méltatlan fejedelemmel szemben, és esetleg némi gyanúval fogadott holmi korzikai ügyvédfit a francia császári trónon, de alapjában helyesen vélte, hogy a fejedelem legyen *méltó fejedelem*, s az ügyvédfi, ha többre akarja vinni az ügyvédségnél (bár ez sem méltatlan foglalkozás), érje be a Maréchal de France ranggal, s az evvel járó örgrófsággal vagy hercegséggel, mint Grassalkovich szatócsfi az osztrák birodalomban. Kivételek vannak, és helyes, hogy legyenek, de a lét a jobbpárt szerint elég jó szabálynak is. Az 'osztály' javíthat saját sorsán, és üdvös törekvés az osztályt, mint ilyet magasabb szintre emelni, de diktátor, király, uralkodó stb. az 'osztály' mint ilyen ne legyen, mert ezek egyént, és nem osztályt kívánó funkciók.

Nem kétlem, hogy vannak és voltak jobbszéli és balszéli kilengések. Azonban a balszél akkor enyhül, amikor jobb felé leng ki, míg a jobbszél akkor hibáz, amikor balul üt ki. A balszelet enyhíti pl. az, hogy az orosz flotta és hadsereg, vörös zászló alatt is, fegyelmezett és komoly flotta és hadsereg, hogy szovjet mezben ugyan, de megvédte orosz honát és megakadályozta egy birodalom felosztását – bár a brit flotta és hadsereg is ezt tenné!

Ellenben a jobbszél *balfelé* lengése a katasztrófa. Például, amikor a jobbszél forradalmi kalandor kezébe adja országa sorsát pl. III. Napóleon vagy pláne Musso[lini] és Hitler Adolf. III. Badinguet [III. Napóleon] balszéliségből tűzte zászlajára a nemzetiségi elvet, amiből a taljánnak és a porosznak az adott esetben csak haszna, de a franciának kára lehetett, azonban ő – III. Badinguet – az elvont elvet honánál jobban kedvelte. Hasonlóan, mi köze sem volt Musso Benitonak az empirikus, valódi taljánhoz. Nem a taljánhoz való egyéni kötelékből és érzelemből vitte politikáját, hanem elvont eszmét – izmust – akart diadalra vinni pl. az 'erősebb' és 'fiatalabb' nemzet győzelmét kívánta az öregtróttli nemzetekkel szemben. Lásd 1940. június 10-i hadüzenetét; annak logikája szerint a jó fasisztának kötelessége lenne Itáliát elpusztítani, amennyiben Itália 'degenerált', régi nemzet volna, s a fasiszta nem Itáliáért harcol, hanem az 'ifjú' nemzetért, amely történetesen Itália („Gott, der eben England strafft” [„Isten, aki éppen Angliát bünteti”] – Karl Kraus),

²⁰² Grassalkovich Antal gróf (1694–1771): nagybirtokos, koronaőr, Mária Terézia bizalmasa. Menczer adatai pontatlanok, de az igaz, hogy Grassalkovich elképesztő karriert futott be.

²⁰³ A protestáns tanokhoz közel álló katolikus dogmatikai és politikai reformmozgalom, amely a 17–18. században, elsősorban Franciaországban terjedt.

vagyis nem azért vagyok Anglia ellensége, mert Anglia az isteni törvényt megsértette, hanem mert a történelem éppen úgy hozza magával, hogy Isten – valamilyen szeszély folytán, amelynek sem az észhez, sem az erkölchöz semmi köze – éppen Angliára pikkel, és én a felsőbb hatalomnak kedvence, kegyeltje és szeszélyeiben eszköze vagyok; szeszélyeinek eszköze, nem értelmes és morálisan felfogható szándékainak engedelmes és törvényét tisztelő szolgája. Végülis Hitler Adolf bal-, és nem jobboldali motívumból kívánta az izraelitát irtani. Azért, mert az izraelita (bár nem mindig, de általában) művelt és jómódú, nem azért, mert az izraelita hagyományellenes (mellékesen sok izraelita az sem volt, pl. Julius von Stahl nem volt az, sem Hazay Samu báró gy. tábornok²⁰⁴). Persze Adolf sem jó, sem rossz izraelitát nem látott közelebből: a kultúrát gyűlölte és tudatlanságból azt hitte, hogy azt a zsidók csinálják. Még azt sem tudta, hogy az árja Thomas Mann csakoly túlbecsült kommersziális talentum volt, mint a szemita Emil Ludwig²⁰⁵ vagy Stefan Zweig; és hogy Goebbelsnél a 'zsidó' zszurnalisztának soha komplettebb proto- és archetípusa nem akadt.

Egy szó, mint száz. A jobbpárt alaphite, hogy az értéksor *irreverzibilis*, a balpárt semmit irreverzibilisnek nem fogad el. Atya-Fiú-Szentlélek: három egyenlő Istenség, de a sor *nem cserélhető fel*. Isten, király, haza – mind a három szent, de a sorrend ez, és semmi más nem lehet. (Hogy a király legyen a törvény vagy a törvény a király, már felcserélhető, de nem úgy, hogy a törvény király voltát, vagy a király törvényszerű kötelességét kétségbe vonjuk; a törvényt monarchiában megszemélyesítjük, köztársaságban nem, ez ízlés dolga.) Authority and Liberty – ez a sorrend (Hierarchie der Werte [az értékek hierarchiája]: Theodor Haecker²⁰⁶) és ez vissza sem olvasható. Az ember szabad, de azért, mert erre teremtve van, vagyis van auctora, teremtője, aki szabadnak képzelte el, és szabadsága tiszteletében a teremtés *ténye* a tisztelendő. A szabadságot az auctoritas elé nem lehet helyezni, azaz a szabadság nem helyezhető a Rend elé, amely a szabadságnak és (Charles Maurras,²⁰⁷ idézve Kolnaiban p. 242., 3. lábjegyzet) az igazságnak alapfeltétele.

Főmagasságod aláztos szolgája és tanítványa.

²⁰⁴ Hazai Samu (1851–1942): katonatiszt, vezérezredes, honvédelmi miniszter.

²⁰⁵ Emil Ludwig (1881–1948): svájci–német író, újságíró.

²⁰⁶ Theodor Haecker (1879–1945): német katolikus író, fordító, a nemzetiszocializmus ellenfele, a Sophie-testvérek inspirálója. Lásd még 466. ljt.

²⁰⁷ Charles Maurras (1868–1952): francia jobboldali politikai gondolkodó.

Menczernek 1960. augusztus 2.

Béla Örbáró Úrnak
Aurél Alpolgár Úr

[...]

A *Szabály és a Kivétel*²⁰⁸ merőben szociálfilozófia. Az alapgondolat egészséges, a józan ész talajából fakad. A tisztázást nem találom oly sikerültnek, viszont a bevezető rész nagyjából fölösleges. – Vö. már most e józanész-szerű látásmódot (az ember ember mint olyan ... és például német ... és Schmidt-Kurz-Detlev... de továbbá mérnök, jobb-oldali centrum stb. stb.) à la de Maistre²⁰⁹ (és nem Rosenberg Alfréd)²¹⁰ hülyeségével: 'Én még soha »embert« nem láttam, csak németeket, franciákat, olaszokat...' (A német nem volt bajor, vesztfál vagy holsteini?)

4. o. utolsó kikezdés: nekem szívemből van írva. Persze nem változtat azon, hogy ez az Államhoz *esszenciálisan* nem elegendő (Council... People...) az aktív és predomináns mozgási tendencia: jobb, ha az Államfőnek úgy kell ezzel *számolnia*, hogy az formálisan is ki legyen fejezve. Továbbá: érvek vannak az államfő dinasztikus, viszont szenatoriális meghatározása mellett is. A szabály-kivétel aspektusra való viszony áll-e itt éppen előtérben? Nem nagyon látom. Az arisztokrata az, aki igen graciózan tud a szabály fölött elnézni anélkül, hogy azt el akarná törölni – főleg a saját maga, illetve a 'hozzánk tartozó' javára. Előző kikezdés: Hogy mely elv *érvényes* (helyes) és hogy mely elv tekinthető *elvnek*, ez két különböző kérdés, és az elvekhez való ragaszkodás pláne egészen más téma, mint az, hogy *milyen* elveket *fogadjunk el*. E kikezdés tehát súlyos problémákat merőben odavetően, s emellett zavart keltően sejtet, megoldási vonalat nem jelezve. Örbáróságod, mint mindig mondtam és mondom, igen okos dolgokat tud írni (amiről téves volna azt képzelni, hogy hiszen ezt akárki tudja – sőt...), de az önellenőrzésnek ellensége, és ha az okos dolog nem jut éppen eszébe, akármi megteszi, mintha a bölcsesség teteje volna. Ez baj. Nyilván összefügg a rossz lapocskákba és hasonlókbá (is) való írás (szokásszerű) üzésével.

2. o. alsó kikezdés: A *proper names* [tulajdonnevek] – téma nagy szerepet játszik a mai angol bölcséletben (logikában), bár én keveset olvastam az irodalomból... A nyelvek közérthetősége és a szavak s kifejezések *egyértelműsége* az adott nyelv határain belül: Örbáróságod, nem ilyen egyszerű ez, az Isten szerelméért!

5. o. Meglehet, megtörténhetik bármikor, hogy egy olyan *trend* nyomul előtérbe a köz-közegben, mely éppen megfelel Örbáró, vagy az Alpolgár, vagy mindkettejük ízlésének. Én ilyesmit látok is a mai francia szoc.fil. irodalomban (Jouvenel, Raymond A.,²¹¹ etc.). De az Örbáró ezt itt túl mohón látszik keresni, és erőszakosan feltételezni.

²⁰⁸ A Kolnai által hivatkozott Menczer-szöveget nem találtuk meg.

²⁰⁹ Joseph de Maistre (1753–1821): francia konzervatív politikai gondolkodó, diplomata.

²¹⁰ Alfred Rosenberg (1893–1946): német politikus, nemzetiszocialista teoretikus, ideológus.

²¹¹ Raymond Aron (1905–1983): francia filozófus, szociológus, politikatudós.

Óvakodjunk a Galilei Kör és a hasonlókbeli hegelmarx-zsurnalisztikus baloldali haladás-posztulálás és 'virrad már'-retorika jobboldalra átállítva tovább-alkalmazásától (l. az utolsó kikezdést is).

Az Alpolgár félreeső cikkecskéjére (melyet azért küldött be, hogy végre egyszer mint oligográf ő is beküldjön valamit, s egyéb egyelőre nem volt neki) vonatkozó szöveg, bár inkább mint szöveg, semmint mint voltaképpí bírálat, sajnos sokkal tartalmasabb és élvezetesebb a *Szabály és Kivétel*nél. Azért sajnos, mert persze emez jelenik meg nyomtatásban, s amaz *nem*. E gyakori fonák helyzetet, hogy legjobb mondanivalóink feljegyzésekbe, levelekbe és könyv-széljegyzetekbe szorúlnak, formális írásművekbe nem jutnak bele, *all too well* [túl jól] ismeri Alpolgárságom is.

Ez tehát tele van olyasmivel, ami számomra ízes és érzületemmel egyezik; csak ellenvetés voltát nem látom nagyon. Örbárá és Alpolgár nyilván (oly helyen élve, hol igazi politikai élet van) legtöbbszörre egy pártra szavaznának, többszörre ugyanazokat a vezéreket követnék stb. Mindketten egy transzcendens erkölcsi rendet elismerő, hagyomány- és tekintélyigenlő, pluralisztikus, jogállami és humánus, preferenciálisan monarchikus jobboldali rend hívei. (Tévednék? Aligha, Palika.) Volnának egyébként vett Örbárá-idézeteim is ennek megtámasztására. *Hol az ellentét tehát, ezen belül?* [...] Örbárá a baloldaliság esszenciálisan legitim funkcióját (az *erkölcsi tiltakozás*, az ellenzék mint olyan jogosultsága, a tekintélyek határolása stb.) nem veszi *mint olyat* tudomásul (tévesen), azt híven, hogy ezt már a vallási transzcendencia *is megteszi* (nyilván alábecsüli is a klerikalizmus elfajzási tendenciáját, s a Thron-und-Altar [trón és oltár] ellenforradalmi szövédményét) ... ezt tehát, a kritikai ész bevonását, a tekintélykorlátozást, a jogmeghatározást s az ehhez kapcsolódó *egyenlőségi síkokat* (egyenlőség se nem egyenlők, se nem egyenlőtlenek, hanem jogalanyok mint olyanok és tudatalanyok mint olyanok közt, s ennek korolláriumi az együttélésben!), nem látja baloldalinak, hanem mintegy bölcsen, sőt – mert ő maga jobboldali akar lenni – igazán jobboldalinak. Alpolgár viszont ezt éppoly alapvetően baloldalinak látja, mint – kezdettől fogva – az identitarizmus és emberistenség (antropoteizmus) elfajzási vonalát is, mely éppoly kevésbé akcidentális excesszus, mint a jobboldal mély viszonya a *reckless* [nemtörődöm, hanyag] praktikus immoralizmus lehetőségéhez, s az erkölcsi követelmények elől (létértékekre hivatkozással) kibújáshoz. Miért jobboldali mégis Alpolgár – *ha az?* Mert egyetért Örbárával a Rend s a Hagyomány (beleértve a transzcendens erkölcsi törvényt mint *elismert érvényességet*) *elsődleges* nélkülözhetetlenségével és védelmezendőségével (még az erkölcsi követelmények *tényleges alkalmazásán* – a baloldal aktusa – *felül* is!). S mellesleg ma, *hic et nunc*, *praktikus* jobboldali élezettsége (Alpolgárnak) túlmegegy *világnézeti* jobboldaliságán, egyszerűen mert ma a baloldali geneziszű és jegyű excesszív világepepestis az urgens téma, amely feltétlen primátust igényel.

Igy viszont Örbárá beleesik klasszikus kelepcekbé: 'jó' jobboldalt kontrasztál 'rossz', undok baloldallal, a *nem* hitleri, sőt nem is mussolini-i és kimondottan tradicionalista régebbi (sőt, részben még létező) jobboldal lelkiismeretlen undok cinizmusait és hazugságtechnikáit, *imposztorális* [csaló] demagógiáit elfelejti vagy eszkomptálja [leszámítolja = értékén alul veszi] mint a baloldali demagógiát utánzó degenerációkat (ami nem igaz! nagyrészt fordítva! vö. az ortodoxizmus szerepét a rossz – s nem is csak a moszkvai –

baloldalon!), és végül a jobboldal *rosszfajta* balraahajlását (kalandorszeretet stb.) kontrasztálja önkényesen a baloldal *jó fajta* jobbrahajlásával (józanodás, hadseregszervezés, államfenntartás). Ám a baloldal jobboldali zsarnokság- és butítás-kölcsönzéseit nem veszi tekintetbe, sem a jobboldali hatalmak áldásos működését baloldali intelmek, sürgetések, ellenőrzések és (felvilágosult abszolutizmus, sőt, Bismarck) meggyőzések nyomása és inspirációja alatt.

Pedig a számomra leglelkesítőbben kitűnő politikai maximák egyike – szó szerint nincs előttem, de meg kell hogy legyen valamelyikben a sok nagy papírborítékok között – éppen Örbáró egy levelében áll, s az ő legvelejében józan, megélt, gondolt és egészséges alapattitűdjét fejezi ki: „Amennyiben kétség fölé van emelve a királyi tekintély, a hagyomány mint összetes, az Istenhit s a transzcendens érvényű imperatív erkölcsi rend, valamint az osztálytagozódás és magántulajdon elve, ezen kereten belül nincs olyan foka az egyéni és közlési szabadságnak s az alsó osztályok jóléti és polgári státusa emelésének, melyet én nem helyeselnék.” (*Majdnem* szó szerint.) *Ennek nyomán* nevezi Alpolgár néha magát *egy rigorózus és intranzigens* keresztény konzervativizmus házában *szélsőbaloldalinak*.

Én (Alpolgár) *nem* szeretnék oly világban élni, *melyben nincs baloldal is*, nemcsak a kormányzó tekintélyek jó és bölcs volta formájában, hanem kifejezett, megtestesült baloldali élű *tényezők* formájában is.

Ezzel valahogy összefügg a metodikai ellentét, mely ugyan inkább léti divergencia mint tézisek ellentéte. Örbáróságod *feledi*, hogy mi az, egy szigorúan *bölcséleti* tanulmány, melynek fő funkciója a tárgyilagos, sőt eleve semleges *lényegelemzési* (ezek az anglosok inkább úgy mondanák, jelentéselemzési, de én nem annyira így, mint inkább úgy), és csak másodlagosan, merőben közvetve, *tartalmi praktikus állásfoglalást irányítani hivatott*: mondom, Örbáróságod *feledi* ezt, *avagy* tagadja létjogosultságát (*melyik?* ezt Alpolgárságom nem tudja). Kell-e ezt tovább magyarázni? Azt hiszem, nem. Külsőleg: a *Philosophy*-ban legalábbis Alpolgár (aki nem üzemi vagy irodalmi tekintély) soha egy *nyíltan jobboldali tendenciájú* tanulmányt nem közöltethetne, talán baloldalt sem (Acton²¹² szerkesztő és pártfogóm enyhén, diszkréten *jobboldali* érzelmű!), sőt talán nálam sokkal etablirozottabb [beágyazottabb] fiúcskák sem. Szerintem *erre való s csak így legitim* a bölcsélet (megalkuvás nélküli ellentétemet a thomas-marxizmussal²¹³ jól ismeri Örbáróságod), és *kell hogy legyen* (már, másodlagosan, praktikai előtisztázó funkciója végett is! de *elsősorban nem* azért, hanem önmagáért, az ember szellemi létéért, és csak e nyílt távlatú kerülőúton át teljesítheti *ama* funkciót is; minden *célmonizmusnak* esküdt ellensége vagyok). Alpolgár pedig inkább vagy főleg erre való; ez mellékes, lényeges, hogy mindenestre itt, ez alkalommal ezt úzi. Sőt, a kiindulási téma nem is a jobb- és baloldal lényegmeghatározása, hanem az etikai relativizmus fallácia voltának megtámasztása *egy* oldalról: hogy a klasszikusan ellentétes politikai alapmagatartások,

²¹² H. B. Acton (1908–1974): angol politikai filozófus.

²¹³ Kolnai az általa doktrinérnek tartott neotomista megközelítésre utal, amely szerinte Aquinói Tamás módszerét filozófiai ideológiává merevíti.

bár *strukturálisan kontrasztáló etikai intenciókat* foglalnak magukban, de nem testesítenek meg ellentétes vagy diszparát *tartalmi morálkódexeket*.

Egészen más kérdés persze, mennyire *jó* bölcséleti kísérlet ez. Talán gyöngé, triviális, sokszorosán támadható. De *tagadom*, hogy *azzal* az érvel, miszerint *nem a politikai (jobb- vagy baloldali) állásfoglalás vonalába* van ágyazva.

Mellékág: tényleg egyszerűen 'semleges' állásfoglalás *nyilatkozik meg* Alpolgárságom művecskéjében? Nem hiszem. Lásd a kicsúcsosodást az *illusion-delusion* formulában. Nem elég világos-e, hogy a *legnagyobb veszély* (ti. jobb-, ill. baloldali alapattitúd lényegében rejlő veszély) egy döntő *test*, és hogy a baloldali morálmeghamisítás, egyoldalúsítás és ellenkezőbe átcsapó önmegsemmisítés az *őrület (delusion)* árnyékával, az összemérhetetlenül nagyobb veszély, mint a morál jobboldali betisztátlanítása, bénítása és ártatlanítása a hatalmak szempontjából (*illusion*) [becsapás]? Hogy az erkölcsi élmény megtartása, balanszálása, etablirozása elsődlegesebben fontos, mint az erkölcsi követelmény komolyan vevő érvényesítése a valósággal való teljes azonosulásának rögeszméje jegyében? S nem ez a centrális kontraszt dominálja-e a képet, főleg a végző oldalakon, s az idézetekben? Amennyiben a cikk 'felszólít' vagy 'int', a tiszta fogalomelemzés mezében, s annak alárendelve, nem *bizalmatlanságra* int-e a jobboldal, de a *borzalomra* a baloldal elfajulási (mindkét oldalon lényegszerű elfajulási) vonalával szemben? Nincs-e jelezve a baloldal tendenciája arra, hogy erkölcsi túlfeszítettség jegyében a *legtangilisebb* [legkézzelfoghatóbb] erkölcsi szabályok brutális *elvi és* tényleges felrúgását propagálja? Nem *jobboldali* gondolati séma-e (a liberális tolarenciával korántsem azonos!) maga a jobb- és baloldaliság szükséges *együttlétezése*, s nincs-e ez ki is mondva?

[...]

Vákát

1964–1965

Kolnainak 1964. január 16.

Pontok concerning 1914 and all that [1914-et illetően és egyebek]

A puskaport valóban inkább Berchtold Schwarz²¹⁴ OSB semmint Berchtold Graf Hantsch OSB találta fel.²¹⁵ Az utóbbi érdemeit egyébként eléggé hideg udvariassággal méltatom a *Quarterly*-ben (64. 2. Folge, ápr. hó végén). Talán jobban tettem volna mégis, ha a Friedjung-Forgách hamisítványok hiányzó történetét kifogásolom,²¹⁶ de ez őszintén szólva nekem sem jutott eszembe. Én arról már érdeklődők előtt mondtam véleményt (a néhai *Revue de la Paix*-ben),²¹⁷ de még egyszer el kellene azt mondanom, mert azóta sok nézetemen változtatott az idő, s ki kellene fejeznem, hogy ezen *nem*. Friedjung nagy bakot lőtt, ez annál súlyosabb beszámítás alá esik, mert Friedjung két egész okos könyvet is írt *Österreich und der Krim-Krieg* és *Das Zeitalter des Imperialismus*. (Híres műve *Der Kampf um die deutsche Hegemonie*²¹⁸ csapnivaló, vagy még csapásra sem alkalmas, nyalakodásra volt szánva, részben az öreg, de még élő Bismarcknak akart nyalni, részben Kálnoky Gusztávnak²¹⁹ – aki mellesleg, neve ellenére, nem volt magyar, míg Berchtold, neve ellenére, forma szerint díszmagyar volt). Friedjungot Forgách ugratta be, azután Aerenthal-Lexa benn hagyta a pácban, mert neki – Lexa Alajosnak – valóban volt sütnivalója. (Mellesleg számos könyvben Aerenthalnak írják, s ez nekem inkább világít be, alighanem Kalászvölgyi előnevet kapott az 1813-as hadseregszállító Lexa a bárósításkor, és nem Becsületvölgyit – de Hantsch Aehrenthalt ír; *Thal* német archaizmus, de *Ähre* soha nem volt, archaikusan sem, csak *Äre*. Azonkívül a becsületnek mezeje van – ti. a harc-tér –, de völgye alig, a völgyben inkább kalász terem. Ehrenburg van, ti. derekak vára; Ehrenberg is, amely hegyen ilyen vár épül, de Tal? de ennél mi sem kevésbé fontos!) A lényeg, hogy Forgách the Forger [a hamisító] Friedjung Henriket beugratta. Ő, F. the F. belgrádi követ volt egy ideig, és tudhatott szerbül. Nagy marhaság volt Friedjung esete, de nagy disznóság Forgách részéről.

Forgách. Árnyalati eltérésekkel egyetértünk. Azonban parasztot Forgách nem nyúlt, erre nem volt szüksége, mert morvaföldi zsidó bárónő mamájáról börzemilliók

²¹⁴ Berthold Schwarz: 14. századi német alkimista, bencés (OSB) szerzetes.

²¹⁵ Menczer ironizál: Hugo Hantsch (1895–1972) osztrák történész könyvére céloz: HANTSCH, Hugo (1963): Leopold Graf Berchtold, Grandseigneur und Staatsmann. Graz: Styria Vg.

²¹⁶ Heinrich Friedjung (1851–1920): osztrák történész, publicista, a kiegyezést osztrák oldalról megalázonak tartotta. Később politikai karriert is befutott. Forgách János gróf (1870–1935): osztrák–magyar diplomata, az agresszívabb birodalmi külpolitikát követelő fiatal generáció tagja. 1909-ben botrányos perben lepleződött le egy Szerbia lejáratására irányuló machináció, Friedjung valóban hamisított dokumentumokat tett közzé.

²¹⁷ Ezt a szöveget nem találtuk meg.

²¹⁸ Menczer valószínűleg erre gondol: FRIEDJUNG, Heinrich (1897–1917): Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859 bis 1866. Stuttgart–Berlin: Cotta, 1901–1902.

²¹⁹ Kálnoky Gusztáv (1832–1898): politikus, az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere.

maradtak reá, és nagybanki összeköttetések. Modern gróf volt, smart és börzéző grófi sznob, Benedikt²²⁰ kedvence. Miként, mint valódi népfí, protestáns nem-gentry és nem-gróf, kedvence volt Zangnak²²¹ és az akkori *Neue Freie [Pressé]*-nek ’66 előtt. Benedek Lajos,²²² a jó Haudegen [kb. vitéz], de nem hadvezér, aki az egész porosz–osztrák ügyből mit sem értett. Persze Benedek mellett szól egy és más (terve nem lett volna rossz, ha ismerte volna a végrehajtás politikai feltételeit, és hadtestparancsnoki minőségben jó katona volt). Forgách mellett úgyszólván semmi. Azért volt osztályfő, mert Benediket rossz magaviseletért Szilassy (és nem Szilácssy) Gyula²²³ sokszor beírta az osztálykönyvbe. Az osztálykönyv azóta ki van adva, s abba Szilassy beírta, hogy „Benedikt uszított”. Szilassy (bárá Gyula) öskonzervatív demokrata volt, atyai ágon erdélyi, anyai ágon svájci–francia patrícus. Mint erdélyi, konfederálni kívánta a románokat, mint félsvájci protestáns a Reichspostra is fittyeket hányt; ezért tették el láb alól Athénbe, Bernbe, Stockholmába²²⁴ stb. az osztályfőnökségről, amelyet Szentpétervárott érdemelt ki, mint Berchtold Poldi ottani esze, aki 1908/09-ben jól bevált.

Redlich Pepi.²²⁵ ’Er war ein sehr grosser Mann, er hat ’s mir selber g’sagt.’ [Nagyon nagy ember volt, ő maga mondta nekem.] (Nestroy).²²⁶ Rokona volt Forgách mamájának, s az ő cukorbárá nagybátyja nemzette Brünbnben, morva földön, Masaryk Tamást, aki Garrick²²⁷ sohasem volt, Masaryk is alig. Pepi papája textiles volt, nem cukros, de szintén milliós, habár csak a Hofratságig vitte, nem a báróságig. Jó tulajdona Pepinek: ki nem állhatta Hatvany Lajos-Lacit,²²⁸ akihez pedig lelkiileg és szociológiailag úgy hasonlított, mint egy tojás a másikhöz. Azaz mégis volt különbség: Pepi aprólékos, tudományos ember volt (ebből Laciban is volt egy és más). Szilárd és elaborátus elméletekkel, amelyek iránt (és általában is komoly pedantériák iránt) Lacinak nem volt érzéke. (Benne több volt a humor.) De intimpista volt mind a kettő, Laci inkább az irodalom, Pepperl inkább a szociológia és politika terén, bár Bahr Ármint és Hoffmannstahl Hugót²²⁹ ő finanszírozta, sőt Andrian Poldi bárónak²³⁰ is ő volt a mecénása, vagy legalább is a haverja („dunkle Stimme” Karl Krausnál és varsói konzul, aki – Bahr Ármint szerint – Baudelaire-t szavalt Varsóban).²³¹ Laci inkább francia olvasmányairól szokott fecsegni, Pepperl inkább anglo-amerikamániás volt, és a bécsi egyetemen is *amerikai* kormányt ant adott elő. (Nem Staatswissenschaftot [államtudományt], hanem Regierungslehrét [kormányzattant].

²²⁰ Moriz Benedikt (1849–1920): a bécsi befolyásos Neue Freie Presse főszerkesztője, háborút támogató cikkei miatt Karl Kraus állandó céltáblája.

²²¹ August Zang (1807–1888): üzletember, a Neue Freie Presse egyik alapítója.

²²² Benedek Lajos (1804–1881): osztrák tábornok, lásd még a 696. l-j-t Menczertől.

²²³ Szilassy Gyula (1870–1935): az Osztrák–Magyar Monarchia diplomatája.

²²⁴ Az utóbbi poszt valószínűleg téves információ.

²²⁵ Josef Redlich (1869–1936): osztrák politikus, pénzügyminiszter.

²²⁶ Johann Nestroy (1801–1862): osztrák drámaíró, színész.

²²⁷ Masaryk valóban nem a Garrick, hanem a Garrigue nevet vette föl amerikai felesége után.

²²⁸ Hatvany Lajos (1880–1961): író, kritikus, irodalomtörténész, a Nyugat egyik alapítója, neves mecénás.

²²⁹ Hugo von Hofmannsthal (1874–1929): osztrák író, költő, drámaíró. Bahr, lásd 157. l-j.

²³⁰ Leopold Andrian (1875–1951): osztrák író, költő, diplomata.

²³¹ Menczer Kraus expresszionista színművére utal. KRAUS, Karl (1977): Az emberiség végnapjai. Ford. Tandori Dezső. Budapest: Európa. Az I. felvonás 19. jelenetében szerepel Hofmannstahl és Andrian, akihez Kraus valóban azt írja: „forró, sötét hang”.

Te is hallgattad?) London és Párizs között Pepperl és Laci Berlinben közösen hardenkodtak²³² s alfredkeszteltek.²³³

Mégis leestem a székről Linzben 1957-ben, amikor is Pokorny Stibor drótostót és Miskolczy Gyula²³⁴ nyilvános rendetlen közölték velem, hogy Masaryk nem-Garrickot Redlich cukorbáró nemzette. Persze ez nem oly bizonyos, mint Friedrich Pista²³⁵ Pálffy hercegi származása (ez, Károlyi Mihály földosztó bolsi-kurucvezér szerint, semmi kétséget nem szenvedett, és ezt a Károlyi-Pálffy család egésze tudta), de Pokorny drótostótvezérnek plauzibilis adatai vannak, és egy Prahovski Vacak vagy hasonló című lapot 1928-ban el is koboztak, mert valamely koboza a Masaryk-Redlich relációt megénekelte.

Klerikalizmus. Van valami a közölt kritikában, de még rosszabb a Jászi-féle puerilis [gyerekes] perfekcionizmus, amely szerint egyházat és államot egyaránt szenteknek kell kormányozni, és a Szent fogalmához az intranzigens intellektuel áll a legközelebb. Szerintem azt Szt. Ferenc meríti ki, aki azonban mégis elismerte a pápát, a püspököket, sőt a világi rendet is. Saját igazi és helyes forradalmának végrehajtásában az auctoritast mint ilyent soha nem támadta meg. Nekem a trónok (még a pápai trón is, ami nem azonos a péteri örökösödéssel) csak azért kellenek, mert a radikális szociálreform ellen is kell némi ellensúly, csak Mária Terézia és Kaunitz voltak eléggé biztosan a nyeregben ahhoz, hogy ne féljenek a komoly társadalmi átalakulásoktól. 1789 után az uralkodók megrémültek. Ez a jakobinusok bűne. Nélkülük tovább folyt volna a Kaunitz herceg bölcs kultúrimerializmusa és népi monarchiája, amit azonban már József császár naiv baklövésai és főleg Angliával való felesleges összetűzései is (Belgium) kompromittáltak, ha nem is végleg.

Magyar betyáruralom. Ebben is sok az igazság. De mégis jobb színvonal volt Kállay Béni, Szilágyi Dezső,²³⁶ sőt Tisza István is, nem is szólva Szécsen Antaltól, Sennyey Páltól,²³⁷ id. Szőgyény-Marich Lászlórtól,²³⁸ Dessewffy Emilről,²³⁹ Aurélról²⁴⁰ és Marcelről.²⁴¹

1918 után: Hlinka,²⁴² Tiso,²⁴³ Pokorny még drótozni-foltozni sem tudtak, s sokkal inkább ugrottak Hitler ölébe pl. Kállay Miklósnál vagy Teleki Pálnál. *Nagy marhának*

²³² *Harden, lásd az 52. l.-et.*

²³³ *A hivatkozott személyt nem tudtuk azonosítani.*

²³⁴ *Miskolczy Gyula (1892–1962): történész, levéltáros. A másik hivatkozott személyt nem tudtuk azonosítani.*

²³⁵ *Friedrich István (1883–1951): függetlenségi párti politikus, katona, hivatásos labdarúgó-játékvezető, a Károlyi-kormány tagja, de már a bolsevikok elől elmenekült. Miniszterelnök néhány hónapig 1919-ben (aug. – nov.). 1951-ben elítélték, néhány hónap múlva elhunyt. Menczer adatát Friedrich származására nézve nem tudtuk ellenőrizni, annyi bizonyos, hogy születési helye (Malacka, Pozsony vármegye) valóban Pálffy-birtok volt.*

²³⁶ *Szilágyi Dezső (1840–1901): jogász, politikus, igazságügy-miniszter.*

²³⁷ *Sennyey Pál (1822–1888): jogász, politikus, országbíró.*

²³⁸ *id. Szőgyény-Marich László (1806–1893): jogász, politikus, császári és királyi kamarás.*

²³⁹ *Dessewffy Emil (1814–1866): újságíró, politikus, az MTA tiszteleti tagja és elnöke.*

²⁴⁰ *Dessewffy Aurél (1808–1842): író, politikus, a fontolva haladás gondolatának képviselője.*

²⁴¹ *Dessewffy Marcel (1813–1886): jogász, társadalomtudós, nagybirtokos. Emil, Aurél és Marcel fivérek voltak.*

²⁴² *Andrej Hlinka (1864–1938): római katolikus pap, politikus, a szlovák nacionalizmus nagy hatású alakja.*

²⁴³ *Jozef Tiso (1887–1947): római katolikus pap, politikus, az 1939 és 1945 között létezett szlovák bábállam elnöke.*

bizonyult Maniu,²⁴⁴ sőt nagy kollaboránsnak is. Nem lett énekes halott az usztácsi [usztasa] horvátokból sem. A csehek jó k. u. k. bürokraták voltak '18 előtt, s azok maradtak '18 után is, amit a nagy hazug Benes Ede és a bohóc Masaryk Jankó úgy állítottak be, mint a jenki demokrácia diadalát. A délszláv rendezésnek talán jó útját járták a horvát granicsár katonák (Sarkotić báró),²⁴⁵ de Tisza István megkísérelte a Kállay Béni követését, liberalizmusból szerbbarát volt, mert a horvát katonákban udvaroncokat, klerikálisokat és a keleti keresztények ellenfeleit látta (vö. Nádasdy Béla ezredes művét: *Tisza István boszniai útja 1918-ban*, és Tonelli Sándor feljegyzéseit Sarkotić István báróval 1925-ben folytatott beszélgetéseiről).²⁴⁶

F[erenc] F[erdinánd]. Sokban volt igaza, de mégis helytelen, hogy a németek kedvéért teljesen lenyelte, kritikátlanul, Berlin álláspontját a román kérdésben, és nem támogatta Tiszát éppen az egyetlen pillanatban, amikor Tisza nagyrészt F. F.-i útra tért. 1914-ben Tisza komolyan gondolkozott valamelyes szerb–román–magyar közeledésen. Ez indokolja 1914. júliusi álláspontját is. A buta Tisza-hívek ezt nem tudták, a számár Tisza-ellenfelek szintén nem, de F. F.-nak több esze lehetett volna. Annyi, mint Czerninnek²⁴⁷ akkor még volt; kár volt Tiszát éppen ezen a ponton bosszantani, csak azért, mert Berlinnek sürgősen kellett a román szövetség és a petróleum, és F. F. akarta ezt (Tiszánál gyorsabban) szállítani II. Willynek.

Czernin. Csak egy mentsége van: nem a Sixtus-levélre gondolt 1918. márciusban, hanem az Armand–Revertera-conversatióra.²⁴⁸ Persze azt sem kellett volna kifecsegni, s evvel Clemenceau-t²⁴⁹ provokálni. Ezt Cz. azért tette, mert a németek k. u. k. csapatoikat kívántak a nyugati frontra. Ezt se Wekerle, se Spitzmüller,²⁵⁰ se Czernin nem akarta megadni. Hogy mégis befogja a porosz Schnautzét [pofát], Cz. szerencsétlen módon nekiment Clemenceau-nak, és provokálta ezt a veszélyes ellenfelet.

Nebbich [mellesleg] IV. Károly király. Nagyobb nullítások [nullák] csak '45 óta vannak, a köztársasági elnökök, Heuss,²⁵¹ Schärf,²⁵² Lübke,²⁵³ Körner.²⁵⁴ Persze így sem menthető az, hogy IV. Károly letagadta a Sixtus-levél lényegét [A. von] Cramon vezér-

²⁴⁴ Iuliu Maniu (1873–1953): román jogász, politikus, Románia miniszterelnöke.

²⁴⁵ Stephan Sarkotić von Lovćen (1858–1939): az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének horvát származású vezérezredese, Bosznia-Hercegovina területi kormányzója.

²⁴⁶ Menczer összekever két művet. NÁDASDY Béla (1938): Az utolsó kísérlet. 1918. Tisza István gróf utolsó politikai misszója. Budapest: szerzői kiadás; TONELLI Sándor szerk. (1941): Tisza István utolsó útja. Sarkotić István báró vezérezredes, Bosznia-Hercegovina utolsó tartományi főnökének naplója. Szeged: M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem. Tonelli Sándor (1882–1950): főleg közgazdasági íróként volt ismert.

²⁴⁷ Ottokar Czernin gróf (1872–1932): cseh politikus, az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere az I. világháború idején.

²⁴⁸ Armand–Revertera-conversatio: az I. világháború során Franciaország és az Osztrák–Magyar Monarchia közt zajlott titkos tárgyalásokra utal, mely során Abel Armand gróf és Revertera gróf a békekötés feltételeiről egyeztettek.

²⁴⁹ Georges Clemenceau (1841–1929): francia politikus, kétszeres miniszterelnök.

²⁵⁰ Alexander Spitzmüller (1862–1953): osztrák jogász, politikus, bankigazgató, a Monarchia pénzügyminisztere.

²⁵¹ Theodor Heuss (1884–1963): német liberális politikus, az NSZK első elnöke.

²⁵² Adolf Schärf (1890–1965): osztrák szocialista politikus, Ausztria elnöke.

²⁵³ Heinrich Lübke (1894–1972): német kereszténydemokrata politikus, az NSZK második elnöke.

²⁵⁴ Theodor Körner (1873–1957): osztrák szociáldemokrata politikus, Ausztria elnöke.

ezredes és Hohenlohe Gottfried előtt. Nyíltan megmondhatta volna, hogy Ausztria hajlandó feladni Galíciát a független Lengyelország javára, hajlamos a románoknak (vagy az új ukrán államnak, ha lenne ilyen) átadni Bukovinát, Itáliának Trentinot, de ezzel szemben Németország adja fel Elzászt, és adjon a francia iparnak rajnai szenet és vasat. Kárpótlás lett volna Ausztriának: 1) katolikus délszláv önálló, trialista állam (Szlovénia, Horvátország, Bosznia horvát része, Dalmácia); 2) Albánia; 3) valószínűleg főherceg, vagy szász, bajor stb. Habsburg-rokon a lengyel trónon, lengyel monarchia komoly – osztrák-porosz módszerekből tanult – adminisztrációval, Pilsudskiak nélkül; 4) Szomália, Kelet-Afrikában, vagy más flottabázis, közelebb – azaz a Kelet-Középtengeren, esetleg a csatorna bejáratánál, vagy Libanon valamely keresztények által lakott városában. A protektorátusok, flottabázisok stb. ma idejüket múlták, de 1917 tavaszán szó lehetett és volt is róluk (Pármai Sixtus herceg tanúsága szerint: mondja Sixtus ökelme, hogy nem képeztek volna nagy értéket, mais l'expérience coloniale manquait a l'Autriche–Hongrie et elle aurait pu tirer avantage de cette innovation [a gyarmati tapasztalat hiányzott Ausztria-Magyarországnak, hasznot húzhatott volna ebből az innovációból]). Legalább is az történhetett volna, hogy Ausztria közvetlen érdekkapcsolatba léphetett volna az angolokkal és a franciákkal, és kiszabadul a tisztán német szférából.

Caeterum censeo quod semper dici (in Hispania) [Fenntartom, amit mindig is mondtam]: Ausztria főbaja az volt, hogy a Kaunitz-féle tervek nem tudtak befejezést nyerni. Kaunitz főpolitikája: 1) szövetség Franciaországgal; 2) a Földközi-tenger francia–osztrák zónafelosztása; 3) jó keleti kereskedelmi és gazdasági eszközökkel a török fokozatos pacifikálása és a görög életre keltése; 4) Bourbon–Habsburg kis-, ill. középállamokból talján konföderáció; 5) béke Angliával, bár nem engedve meg neki az indiai út kizárólagos monopóliumát; 6) béke, sőt szövetség Oroszországgal, de nem engedve meg a keleti keresztények védelmének monopóliumát.

Összeomlott minden kaunitzi politika 1789-ben, mert a forradalommal Franciaország visszatért a XIV. Lajos-i izolációhoz, az 1756-i Choiseul-féle²⁵⁵ szövetség után. Nem kétséges, hogy a szövetségi politika soha nem volt népszerű Franciaországban, dicsőséget sem sokat hozott a konyhára, de amaz előnye mégis megvolt, hogy minden európai koalíciós politika csak *franciaellenes* lehetett, míg Kaunitz módot adott a franciáknak a részvételre. Vagy legalábbis arra, hogy a koalíciós gondolat franciaellenes éle eltompuljon. 1814-ben Metternich a franciákkal való súrlódás lehetőségeit akarta kiküszöbölni, ezért végleg feladta Belgiumot, Vorder[Elő]ausztriát – sőt szívesen elismerte volna Beauharnais-t és Marat-t is, hogy ne legyen több osztrák francia súrlódás Italiában sem (ez külön fejezet). Ez 1814-ben helyes volt, de a távoli következmény mégis az volt, hogy Ausztria elvidékiekedett, elparlagosodott, civilizált nyugati hatalom létre az oroszhoz hasonult, és a porosz királysággal ellentétben a német szellemi fellendülésből is kizáródott. Ellenben az elvidékiekedésnek véget vethetett volna a Kuebeck-Friedrich²⁵⁶

²⁵⁵ Étienne François, duc de Choiseul (1719–1785): francia diplomata, politikus, Franciaország külügy-minisztere.

²⁵⁶ Karl Friedrich von Kübeck (1780–1855): osztrák államférfi.

List²⁵⁷–Bruck²⁵⁸–Prokesch²⁵⁹–Széchenyi irány: *Drang nach Osten* [előretörés keletre]. Itt volt a Birodalom főhivatása, és a *görög felkelés idején az angol–francia–osztrák szövetség körvonalai már jelentkeztek*.

Ellenben 1870-től kezdve a *Rajna sokkal fontosabb lett a Dunánál*. A nagy hajók a jó amerikai piacra vittek gépet és más iparcikket (pl. Csehországból az Elbán és Hamburgon keresztül). Ezzel a keleti piac versenyezni nem tudott. List–Kuebeck–Bruck stb. sem tudhatták 1830–50-ben, hogy 1916-ra harminc-nyolcvanezer tonnás gőzhajók lesznek (Marconi-távíróval), s hogy Trieszt, folyó-delta hiányában nem tud tizenötezer tonnán felülit futtatni. Azt sem tudták, hogy *1880 után* a szén-vas rajnai combine-ből új *német gépipar* származik, amely mindent lefőz, amíg *1910 után* még a gépipart is lefőzi a *német vegyészet is*, közben az amerikai gabona és húskonzerv oly könnyen lesz Európába szállítható (nyolcvan-ötezezer tonnás gőzhajókon), hogy a bécsi–prágai–budai iparnak széles agrárbázisa fokozatosan, de feltartóztathatatlanul *elszegényül*.

Persze ez nem ment baklövéseket, de e fontos tények nélkül, Benedek, Berchtold, Mensdorff,²⁶⁰ Forgách, Esterházy (idősb Mór) és Esterházy (ifj. Pál) annyi bakot lőhettek volna, amennyit tetszik, s az Állam mégse kerül bajba. A fő oka a hanyatlásnak a geographiai eltolódás volt, először a németek, majd Amerika és Oroszország javára.

És mint már mondtam („La Situación histórica del tiempo actual”, Madrid 1952)²⁶² minden eszme *akkor hevít*, amikor már nem aktuális. List–Kuebeck-i eszme hevítette Naumann Frigyes és Jászi Oszkár 1914–15-ben, amikor Sieghart Rezső²⁶³ már közölte Poldi gróffal, hogy a német vegyipar *egymilliárdot* keres Amerikán évente, az összes többi ipar a Monarchián, Szerbián, Románián és Bulgárián tán 150–200 milliót, s ezért a németeket az egész Mitteleuropa hidegen kellett volna hogy hagyja. [...]

²⁵⁷ Friedrich List (1789–1846): közgazdász-teoretikus.

²⁵⁸ Karl Ludwig von Bruck (1798–1860): osztrák politikus.

²⁵⁹ Anton von Prokesch-Osten (1795–1876): osztrák tábornok, diplomata, politikus.

²⁶⁰ Albert von Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein (1861–1945): a Monarchia erős angol kapcsolatokkal rendelkező diplomatája.

²⁶¹ Esterházy Miklós Mór (1855–1925): császári és királyi kamarás.

²⁶² A szöveget nem tudtuk azonosítani.

²⁶³ Rudolf Sieghart (1866–1934): osztrák jogász, bankár.

Menczernek 1964. április 10.

[...]

*Hencz Károly*²⁶⁴

Már előfordult velem, hogy valamire rosszul emlékeztem (pl. nemrégiben helyesen javítottad ki Ollivier²⁶⁵ halálhírét, melyet én 1914-nek véltem, 1913-ra: bár ennél nagyobb gondjaink vannak), de Hencz néppárti volta világképemnek olyan konstansa volt, mint pl. hogy gyermekségem és ifjúságom idején Vilma királynő uralkodott Hollandiában, vagy hogy a peloponnészoszi háborúban Athén és Spárta voltak a főellenfelek.

Az ilyesmit az ember nem adja fel azonnal és küzdelem nélkül, még ha egy az illető téren tudósabb férfiú ellentétes verdiktje sújtja is föbe. Pláne, mióta DeKoninck²⁶⁶ hajdani főnökömmel 1945 vége tájt az az emlékezetes, egészen fantasztikus esetem történt, aki egy egészen örült morális nézetet vágott fejembe, mint Aq[uniói] Sz. T. nézetét és érvelését – ami azonban számomra nem az én emlékezésemmel ellentétes, hanem csak engem villámcsapásként meglepő és megbotránkoztató állítás volt –, miáltal én Tamást tökéletes és közveszélyes hülyének voltam kénytelen tartani: míg kilenc év múltán!!! (még Kebekben voltam) egyszerre csak kikerestem a *Summában* Tamás illető nézetét, és hűledezve fedeztem fel, hogy az, hasonló érvelési kontextusban, pontosan az ellenkezője, vagyis megfordítottja volt annak, amelyet DeKoninck (a világ egyik tamáselvi [tomista] főpápája!) neki tulajdonított, az érvelést ennek megfelelően durván leegyszerűsítván és megcsonkítván.

Egyelőre tehát nem kapituláltam, hanem csak kérdőjelt tettem az emlékezésem mellé. Elvégre csalhat, de csalhatna M. Albert memóriája is.

Mivel ma fogművi okokból amúgy is Holborn környékére kellett mennem, benéztem a British Museumba, és ott bekukkantottam a Révai Nagy Lexikonba. Ám Hencz K. neve mint címszó nincs benne. Ej! gondoltam, nézzük meg Keglevich Istvánt.²⁶⁷ Hát arról egy hasábnyi van! És íme: „párbajban ölte meg Hencz Károly néppárti képviselő.” (Jób-Kontúr kötet, 399. o. 1. bekezd.) Ez tehát az én magánfantazmám mégsem volt. A Révainak nem is lehetett rá oka, hogy ezt hazudja. (Hazudik ott, ahol erre nacionalista motívumai vannak.) Nos tehát?

De felvetődik az a kérdés, nem mégis valami ténylegesre emlékszel-e. Teljesen lehetetlen-e, hogy Hencz a párbaj és a koalíció uralomjutása között – kb. egyévnyi – időszak alatt átlépett a Függetlenségi Pártba, és ez küldte talán államtitkárnak a kormányba?

²⁶⁴ Hencz Károly (1877–1946?): politikus, országgyűlési képviselő.

²⁶⁵ Émile Ollivier (1825–1913): francia politikus, miniszterelnök. 1870-ben az általa kidolgozott alkotmány a császárság rendszerét liberalizálta, sikeres népszavazás útján, de a francia–porosz háborúban ez elbukott. Felesége Liszt Ferenc lánya volt.

²⁶⁶ Charles De Koninck (1906–1965): belga–kanadai katolikus filozófus, teológus, Kolnai tanszékvezetője.

²⁶⁷ Keglevich István (1840–1905): politikus, színházi intendáns. Elszegényedett, de érdemei miatt kegydíjat kapott, ami miatt több sértés is érte a Parlamentben. Hencz Károlyval egy ilyen miatt vívott párbajt. Keglevicz profi vívó volt, de már idős, Hencz pedig nem értett a víváshoz: az eredmény az lett, hogy a gróf egy vágásnál egyensúlyt veszítve az ellenfél kinyújtott kardjával önmagát nyársalta föl.

Talán éppen a párbajbotrány miatt nem csinálhatott volna nagyobb karriert mint néppárti politikus? Talán mégis volt egy-két tagja a püspöki karnak, akik enyhén óvást emeltek volna ez ellen? Ezt már én nem tudom. Elvégre az, amit én klerikalizmusnak nevezek – „die Ketzer tötend, doch den Sündern mild”,²⁶⁸ a keresztény (ill. keresztény szentesítésű és egyháziilag kodifikált) erkölcsi törvény kevésre becsülése a római, egyházi érdek, hatalom és jellegzetesség mint legfelsőbb szempont javára; a gonoszság jóváhagyása, mert ettől a butaság és juhszerű vezethetőség növekedését remélik stb. stb.; az ún. Igazság *verdinglicht* [tárgyasult] kultusza az *igazság* s a Szentlélek arculcsapásával stb. stb. – bár mindig inherens tendenciája a katolicizmusnak, sőt annak, remélni merném, nem is legbelső konstitutív lényege. Lásd azokat a papokat, akik XV. Lajost többször fenyegették az abszolúció megtagadásával, ha szennyes magánéletén nem változtat valamit. (Míg II. Izabellánál ezt jóindulatúan ’szankcionálták’, hogy e szerencsétlen királynőt, aki nem volt sem egészen ostoba, sem egészen hitvány ember, rossz erkölcsi lelkiismerete által annál biztosabban tarthassák meg, lelkiismereti kompenzációképpen, a klerikális politika abszolút támasztékaként.)

Természetesen a klerikalizmus sötét fenoménján keveset változtat, hogy mik voltak pontosan a Hencz körülményei. Csak ez különösen kirívó eset, amennyiben a párbaj (pláne halálos: tehát valódi emberölés, noha természetesen nem gyilkosság) 1. nem titkos vagy titkolható magánbűn, 2. nemcsak erkölcsileg kárhoztatandó, hanem éppen a katolikus egyház által disztinktíve elítélt és exkommunikációval fenyegetett cselekmény (igen helyesen!). Ennek enyhe, minden konzekvenciát mellőző eltérésével az Egyház nem flagránsan [szembetűnő módon] demonstrálja-e, hogy legsajátabb elveit, amennyiben azok csak *erkölcsiek* és nem (politikailag, jogilag, anyagilag, lélektanilag) *egyházhatalmiak*, nem veszi komolyan? Igaz, hogy a fogamzásgátlást roppant komolyan vette és veszi, bár éppen ezt látom igen *kérdéses* erkölcsi elvként.

Üdv
Stein Tamás

²⁶⁸ *Conrad Ferdinand Meyer svájci költő* Hutte utolsó napjai c. *versciklusából* vett idézet, kb. „az eretnek pusztuljon, a bűnössek csak szelíden”.

Kolnainak 1964. április 18–22.

[...]

Nincsen most más baja magának? Gábor Andor, 1912.

Párbajok és más bajok

Fontos és izgalmas történelemszociológiai probléma rejlik a tény mögött, hogy 1910 körül az ófeudális nádori, országbírói, báni családok miért párbajoztak oly ritkán, míg dzsentri, zsidó, sváb polgári tartalékos tisztek oly gyakran. A párbaj tisztí szokás volt. A hadsereg úgy vélte, hogy a tisztnek mindig és mindenütt kockázattal kell helyt állni, s ha nem követel elégtételt vagy nem ad ilyet, bőrét féltő rossz tiszt. Azért kellett az aktív tisztnek mindig egyenruhát és kardot viselni, hogy ne lehessen Drückeberger [sunnyogói] kényes helyzetben: pl. valaki éppen vízbe fúlt. A tiszt ruhájáról felismerhető volt, és neki kellett elsőnek utána ugrani – persze ingre vetkőzve. Egy kéjenc éppen erőszakot készült tenni egy ártatlan szűzön, a tiszt köteles volt kardját és pisztolyát használni stb. Valaki 'pfuj!' -t a kötelességét teljesítő közegre, mint Hédervári Lehel²⁶⁹ a t. Házban; a jelenlévő tiszt megkardlapozta az ilyen fickót, mint Gerő Vilmos százados Hédervári Lehelt.

1866 után Kuhn báró, John báró²⁷⁰ és más közös hadügyek *moltkésítették* a k. u. k. hadsereget. Mindenféle vezérkari, törzstiszti stb. vizsgákhoz kötötték az előmenetelt, s az ilyesmit ösztöndíjas tanfolyamokon lehetett csak letenni. Ezért a k. u. k. hadsereg egyre inkább polgárfi vagy szerényebb nemesi körökből kezdett állani. A régi nagy katonacsaládok vagy visszaléptek a katonai pályáról, vagy csak úgy kapitányi rangig szolgáltak, s aztán diplomatának, miniszternek, helytartónak, főispánnak mentek. 1848 előtt a leghíresebb hochfeudal [felső arisztokrácia] nevekből állt a tábornoki kar: Windischgrätz hg. tábornagy, Schwarzenberg tábornagy (és Felix altábornagy), gr. Károlyi Lajos tenger- nagy, gr. Nádasdy Tamás lovassági tábornok, gr. Gyulay Zsigmond lovassági tábornok (híres erdélyi család, később csak leányágon, mint Gyulay-Edelsheim), gr. Hadik András tábornagy, gr. Hadik-Barkóczy tenger- nagy, gr. Teleki Ádám gyalogsági tábornok, gr. Hal- ler Ferenc tábornagy és horvát bán (Jelačić előtt), gr. Pálffy Mór tenger- nagy; a XVIII. században hg. Esterházy Miklós és Pál tábornagyok, Charles-Emanuel de Ligne hg. tábornagy, a napóleoni háborúkban sok német uralkodó herceg osztrák tábornok (Coburg herceg, Reuss hg., Hohenzollern-Sigmaringen hg., Hohenlohe-Oehringen hg. stb.) A XVIII. és kora XIX. század során vagy hat Liechtenstein herceg tábornok, sok gr. Colloredo, gr. Kolowrat tábornok, több Metternich tábornok is volt.

Továbbá: a nagybirtok kezeléséhez is úgy 1860 óta szakiskolát kellett végezni, sok nagybirtokos ezért közgazdaságtant, erdészetet és bányaszakot tanult, s nem stratégiát (pl. gr. Hadik János), vagy nagy név ellenére aránylag szegény lévén kereskedelmi tengerésznek ment, s nem hadinak (gr. Batthyány Tivadar elvtársunk). Végül is

²⁶⁹ Hédervári Lehel (1876–1932): jogász, politikus, országgyűlési képviselő.

²⁷⁰ Franz Kuhn von Kuhnfeld (1817–1896) és Franz von John (1815–1876) közös hadügyminiszterek voltak.

a Ballhaus-vizsgához újabban közgazdaságtant, nemzetközi jogot stb. írtak elő; Schwarzenberg Felix úgy időnként dragonyos volt, időnként lisszaboni és turini követ, de ez '66 után már nem ment. Voltak ugyan katonakövetek (pl. Giesl báró altábornagy Belgrádban),²⁷¹ de ezek mind vezérkari és Ballhaus-vizsgát tettek. A kettőre csak nagyon szorgalmas ember vállalkozott.

1914-ben már alig volt ófeudális tábornok, bár néhány még akadt: hg. Schönbürg-Hartenstein lovassági tábornok, gróf Herberstein tb., Frigyes fhg. első hadsegéde, Schwarzenberg hg. tiroli vadász brigadéros, vezérőrnagy, de a vezérkar nagyobb része polgári volt (Bardolf tb., Metzger ezredes, Böhm-Ermolli, Dankl), bár nagyrészt bárósítva vagy grófi rangra emelve (Conrad von Hoetzendorf báró, Dankl 1916-ban gróf, Károly király trónra lépte után). Kivétel volt Lobkowitz hg. budapesti hadtestparancsnok, 1905–11.

A Pálffy, Esterházy, Batthyány, Zichy családok '48 után mint Kossuth-ellenes, de egyben anti-Bach konzervatívok nemigen mentek többé aktív tisztnak. Volt még, úgy 1913-ig, Esterházy Alajos herceg lovassági tb. magyar testőrkapitány, gr. Pejachevich Iván tb. főhadsegéd (pontos képmása Ferenc Józsefnek, kivéve, hogy bal karja Königrätznél amputáltatott, s erről felismerhető maradt). Továbbá: 1885 körül Prohászka [Ottokár] elkezdte az addig csak magától értetődően katolikus Esterházy, Pálffy stb.-akat *klerikalizálni*. Nagy része volt a klerikalizálásban Pálffy Miklós hercegnek,²⁷² aki huszártiszt korában, 1880 körül Friedrich Istvánt nemzette a pozsonyi kasszírővel,²⁷³ de később igen jó katolikus lett; ennek nővére, Pálffy Geraldine [1836–1915], Károlyi Mihály mostoha-anya volt, és megpróbálta Mihályt klerikalizálni, de sikertelenül. (Jobban klerikalizálta, mint nagynéni, Friedrich Istvánt; egyébként e Károlyi-Pálffy Geraldine saját fia, Károlyi József, főlegitimista klerikális volt, de mint mamája is, erősen baloldali, szociális katolikus, kereszténydemokrata.)

Vagyis: 1867–1914 között az arisztokráciában háttérbe szorult a katonai pálya, míg – más okokból – erősödött a tudatos katolicizmus. Nagyrészt, mert a német centrumvezérek jórésze a magyar főnemesség rokona volt bajor-rajnai ágakon (Franckenstein báró,²⁷⁴ a londoni osztrák követ apja, még bajor volt és Apponyi-rokon, ő volt, Windhorst mellett, a fő-centrumvezér, sőt emigrált és osztrák lett a Kulturkampf idején. Az Eötvösök rokona volt Ketteler báró püspök, Károlyi-rokonok voltak a Pappenheimék, Bellestremek és más centristák.) A párbaj ritkult, részben a polgárosodás, részben a katolicizmus miatt. Apponyi Albert soha nem párbajozott – *elvből* –, Rakovszky István viszont, mint volt aktív tiszt, elfogadott ugyan kihívást, de nem intézett soha ilyen senkihez. Ő aktív Rittmeister volt, s csak azután lett politikus.²⁷⁵

A párbajt eredetileg az Egyház teológiai és nem morális okból tiltotta: ugyanis a párbaj tulajdonképpen *Istenpróba* volt, nem becsületvédelem. De mint ilyen harapódzott

²⁷¹ Wladimir Giels von Gieslingen (1860–1936) nyújtotta át követi minőségben a Szerbiának szóló ultimátumot.

²⁷² Pálffy Miklós (1861–1935): nagybirtokos, herceg.

²⁷³ Ez megbízható történelmi forrás híján nem erősíthető meg, lásd 235. lj.

²⁷⁴ Georg von und zu Franckenstein (1878–1953) a náciizmus ellenfele, az Anschluss után Londonban maradt. Fölmenői között valóban van Apponyi-lány.

²⁷⁵ Rakovszky: lásd 500. lj.

el a XVII. század muskétásai között, elannyira, hogy Richelieu külön törvényt hozott, amely a *halálos párbaj életben maradt felét* halállal büntette. De ez sem használt, bár egy La Rochefoucauld herceget (a *Maximes* szerzőjének apját) tényleg lefejeztek emberölés miatt. Híres párbajhősök voltak a második császárság ifjai. Rochefort, Clemenceau, Léon Daudet, Arthur Meyer, Edouard Drumont. Viszont Lassalle Ferdinand élete második párbajában 1864-ben már meghalt. Párbajban ölte meg gr. Károlyi István gr. Zichy-Ferraris Viktort 1881-ben. Sok párbajt vívtak: gr. Széchenyi István, gr. Teleki László, gr. Batthyány Lajos az 1830-as, '40-es években. Híres párbaj 1868-ban: Pulszky Ferenc és Jókai Mór. Valamikor, 1870 körül, pisztolypárbaj volt Wahrmann Móric bankár és Hermann Otto természetbúvár között. [Menczer itt megismétel egy korábban már megírt, jól ismert anekdotát.] A civil párbajt az osztrák törvény sokkal szigorúbban tiltotta, mint a magyar, s ezért a bécsi párbajozók Pozsonyba mentek verekedni. Viszont Grinzingben váltott golyót báró Kemény Zsiga regényíró és *Pesti Napló* főszerkesztő 1801-ben Kecskeméthy Aurél²⁷⁶ osztrák föderalista gyászvitézettel, aki a Reichsratba akarta vinni a magyarokat, s állítólag Falk Miksa is váltott Bécsben egy-két golyót, talán Tisza Kálmánnal is. (Vö. Kecskeméthy Aurél *Naplója*, 1849–1876.) De a legtöbbet Teleki László félkegyelmű gróf párbajozta, s ennek öngyilkosságáról először hihető volt, hogy Zsedényi Ede udvari tanácsos²⁷⁷ párbajban lötte le. De Kecskeméthy Aurél megállapította, hogy ez nem így volt. IV. Károly valóban megtiltott minden párbajt a hadseregben. Sőt, tüntetésből kinevezte Ledóchowski lengyel grófot (a jezsuita pater generalis²⁷⁸ fivérét) főhadsegédnek, ezredesi ranggal. (A főhadsegéd addig mindig tábornok volt, s azonkívül a lengyel gróf 1904-ben lemondott tiszti rangjáról, mert katolikus meggyőződésből megtagadott egy párbajt. 1914-ben visszakapta rangját, vitézség címén.)

Hencz Károly tehát eredetileg néppárti volt. *Dont acte*. [Elismerem.] De a kurzus alatt, 1920-ban, mégis nagyatádistá, horthysta, szabad királyválasztó minőségben volt ismeretes, és mint Rakovszky, Beniczky nagy ellenfele. Megsebzette kardpárbajban Feleky Géza,²⁷⁹ *Világ*-szerkesztő, rövidlátó, literátus jampec Gömbös Gyulát 1922-ben. 'Hát tiszt létére még vívni se tud az a marha?' – kérdezte Rakovszky Stefi v. b. t. t. [valóságos belső titkos tanácsos], ez időben nagy barátja a *Világnak*. Gömbös egyszer Peyser Károly szocdem képviselőt provokálta. Peyser válasza: 'én a háborúban tüzér voltam, pisztolyhoz és kardhoz nem értek. Feldhaubitx-ágyúval szívesen párbajozom.'

Üdv! [B]

Vázsonyi Vilmos eleinte nagy párbajellenes propagandát végzett, de 1905-ben mégis párbajozott Szüllő Gézával²⁸⁰ (később magyar kisebbségi vezér ČSR-ban).

²⁷⁶ Kecskeméthy Aurél (1827–1877): ügyvéd, újságíró, a márciusi ifjak egyike, Széchenyi döblingi bizalmasa, cenzor, egyúttal jelentős és népszerű publicista, „birodalmi” liberális.

²⁷⁷ Zsedényi Ede (1804–1879): politikus, országgyűlési követ, később képviselő.

²⁷⁸ Włodimir Ledóchowski (1866–1942): lengyel nemes, jezsuita generális (a rend legfőbb vezetője).

²⁷⁹ Feleky Géza (1890–1936): író, a Magyar Hírlap vezető újságírója.

²⁸⁰ Szüllő Géza (1873–1957): nagybirtokos, politikus, az MTA tagja, a Magyar Keresztényszocialista Párt elnökeként képviselői mandátumot nyert a prágai parlamentben.

Menczernek 1964. május végén

Nemes Dandárgróf!

Megvan Neked Faludy *Emlékiratai*? Loló²⁸¹ nagyon ajánlta: igen érdekes volna, bár sok a hazugság benne (L. szerint F. kóros hazug). Nem a Zsarnokság (*Bizánc*) verseskötet, hanem az ez után megjelent *Emlékiratok*.²⁸² Emez a kalapácskovácsi [Hammersmith, London] közkönyvtárban nincs meg.

K[árolyi] M[ihály] *Emlékirataiban* nyilván egész csomó olyan valótlanosság van, ami a hazugság és a hanyagság, illetve tudatlanság és zaggyvaság közt elterülő mérhetetlen alkonyatöv-mocsár valamelyik pocsolyájából miazmálódott fel. De lehetnek benne utólagos, pártvonalas belehamisítások is. Mindenesetre sok kihagyás, bár gondosan megőriztek néhány olyan helyet, melyből kiderül, hogy K. M. *nem* volt teljesen korrekt és pártiskolailag kiképzett marx-leninista; nem is mint ilyen kell nekik, át sem ment volna a vizsgán.

A Bethlen földadó-leszállítása nyilván főleg a 'feudális' urak mentésére volt való (akiknek gazdasága erősen fogyott), és nyilván a kisparasztoknak is használt, esetleg valamilyen értelemben és időtartamra az országnak mint olyannak. Nehéz az ilyesmit elbírálni – általában: short view, longer view, very long view... [rövidtáv, középtáv, hosszútáv] diszkrepancia – én nem értek hozzá eleget.

Az én benyomásom az, hogy Gömbös vulgáris, fontoskodó, zavarosfejű sötét alak volt, jólelkű semmi esetre, alkalmasint ostoba is, de *nem* kegyetlen. Fürst és Sallai²⁸³ kivégzése korántsem elég ahhoz, hogy ennek bélyegét üsse rá, ha persze akkor bolsevista lázadás veszélye nem is fenyegetett. Hiszen még Maura²⁸⁴ is jóváhagyott több statáriális kivégzést 1909-ben a barcelonai Véres Hét után (s akkor viszont nem volt bolsevizmus mint *világveszély*, de 1932-ben igen). (1909. okt.-ben Maura a Ferrer Feri²⁸⁵ anarchista kótyagkolompos kivégzésébe bukott bele, aki nem tartozott a barcelonai zavargások *legközvetlenebb* rendezői közé.) Franco, ha esztétikailag kevésbé ocsmány jelenség is, mint akár Gömbös, akár Mussolini, jóval kegyetlenebb, csak az utolsó húsz évben ezt kevésbé fitogtatja. A Hitlerrek, Himmlerek stb. kegyetlensége sokszorta kórosabb és kicsapongóbb volt; Francóé és sok más spanyolé sokkal szervezesebb, s összefügg a spanyolságot átható antik és ótestamentumi lélekösszetevővel. A bolsiké a legközelebb rokon az inkvizítorokéval, bár azt hiszem, hogy gonoszabb és totálisabb (valamivel).

Hogy már akkor (1930-as évek eleje) a vörös terror apokaliptikus tobzódása nem sértette a progresszív humanista lelkek érzékenységét, az viszont nagyon sértette az enyé-

²⁸¹ Vámbéry Róbert (1907–1999): *Vámbéry Rusztem fia, Kolnai egyik barátja.*

²⁸² *FALUDY György* (1961): *Emlékkönyv a rótt Bizáncról.* Válogatott versek. London: Magyar Könyves Céh. *Magyar Írók Szövetsége Külföldön*; *FALUDY, György* (1962): *My Happy Days in Hell.* Ford. Kathleen Szász. London: Andre Deutsch.

²⁸³ *Fürst Sándor* (1903–1932) és *Sallai Imre* (1897–1932): *a biatorbágyi merényletért ártatlanul kivégzett kommunista politikusok.*

²⁸⁴ *Antonio Maura* (1853–1925): *spanyol miniszterelnök.*

²⁸⁵ *Francisco Ferrer* (1859–1909): *katalán anarcho-szindikalista teoretikus, pedagógus, mozgalmár.*

met (erre konkrétan emlékszem, mert akkori – 1929 utáni erősen baloldalivá vált – hangulatommal összeütközött, s legkorábbi lökés volt 1939 óta fejlődő újabb és messzibb jobbratolódásom irányában: mely 1943–52-ben kulminált, s azután lehiggadt). Különös módon erre vonatkozó kifakadásaim 1932 körül Bécsben politikai környezetemre kevés benyomást tettek, noha ezek többnyire afféle (kissé balra kacsintó) katolikusok voltak, akik később nagyrészt inkább alkalmazkodtak a Dollfuss-fasiszmushoz,²⁸⁶ mint én.

Az az érzésem van, hogy ha valamilyen okból olasz földön kellene élnem – ami nem vágyam, több, más ok mellett azért sem, mert a nyelvet ki nem állhatom –, sokkal jobban érezném magam Rómától délre, főleg Nápolyban s talán Szicíliában, mint északabbra (eltekintve, gondolom, Velencétől). Spanyolországban ugyan különösen szeretem Zaragozát, és nem hiszem, hogy Andalúziában nagyon szívesen élnék. De úgy képezelem, egyáltalán Dél-Olaszország spanyolosabb világ, mint Észak-Olaszország – Nápoly és Valencia közelebb állhatnak egymáshoz, mint pl. Turin és Pamplona stb. A fasizmus északközépi és északi jelenség volt, római kevésbé (azt hinném), és délolasz legkevésbé. A spanyol falangizmus – eltekintve az erősen köztársasági-anarchista-bolsevik előjelű Valenciától – legerősebben Valladolidban vert gyökeret, melynél kellemetlenebb várost keveset ismerek, pláne összehasonlítva a közeli és szintén ókasztli – búbájos – Burgosszal! Emellett engem a valladolidi Ateneóban [kb. kulturális központ] jól fogadtak; a helyi lap 'színes' tudósítást is adott, melyben azt írta rólam: „Magas, szikár, sovány, fekete, markáns – kissé kasztli földművelőre emlékeztet.”

Hogy „egy gazdasági fázis csak egy politikai formát tűr”, valóban durva tévedés, mely viszont igen fontos téma. (E tévedést élesen bíráltam is az *Errores del anticomunismo*-ban, 1952 végén.)²⁸⁷ Ha így volna, nem léteznék Praxis, tehát nem léteznék Történelem sem. A marxista válasz erre az, hogy hogy az országharc témája voltaképpen nem alternatív megoldási tervek, hanem a megoldást-akarók, s a megoldástól-vonakodók ellentéte. De ez a naturalista-misztikus önazonosítás-a-fátummal alaptalan illúzió (mely legvégső soron még az érdekellentét tényével is ellenkezik). Az embernek, tehát 'a' társadalomnak is, nincs kiszabott útja, melyet csak az *inercia* gátolna, hanem utak között választunk (persze '...unk', ez sok további problémát zár magába): maga a bolsevik aktivizmus győzelme Oroszországban példája egy ilyen, a társadalomra – kedvező körülmények között – ráerőszakolt útválasztásnak. Ebben az evolucionista-fatalista téveszmében a bolsevizmusnak egy óriási erőforrása rejlik, de egy rejtettebb gyengesége is, mely talán még megakadályozhatja viláгурalmának megszilárdulását (persze már ma valahogyan ható gyengeségi tényező). Mert ez egyrészt ugyan a cselekedni kénytelen és cselekedni akaró embernek roppantul erős támasztékot, bizonyossági és biztossági érzetet, kényelmes leegyszerűsítést nyújt, de viszont olyan degradációját jelenti emberalatti színvonalra, mely magának a tézis hívóinak és hasznélvezőinek lelkierejét kell hogy előbb-utóbb aláássa. A 'helyesnek' ez a vélt monopolizálása – más szóval: hogy a politikai harc nem igazi harc, hanem lényegében mindig csak egy a progresszív oldal számára szellemileg kényelmes, az ellenfél (áldozat) számára eleve reménytelen mopping-up [szórványos ellenállást

²⁸⁶ Engelbert Dollfuß (1892–1934): osztrák fasiszta politikus, kancellár.

²⁸⁷ KOLNAI, Auréle (1952): *Errores del Anticomunismo*. Madrid: Rialp, S. A. (franciából fordítva).

felszámoló] művelet – nem maradhat megbosszulatlanul: l. a Hitlerrel kötött paktumot, melyet két év múltán egy csaknem véglegesen diadalmas invázió követett. Igaz, hogy a kereszténységben is erős eleme van meg e magatartásnak, de nagy különbséggel: a transzcendens távlat kizár minden folytatólagos haladási illúziót; a keresztény az akart győzelmet nem tekinti egy természeti-történelmi folyamat magasabb fázisának a 'lebo-nyolítás' útján (s ennek különböző implikációi; de erre már lusta vagyok).

Az akarat-mint-szuverén és értékteremtőről még gondolkoznom kell. Pozitív és negatív összefüggése a fent vázolt marxista fatalizmussal. L. még Melléklet.

Üdv
A.

Menczernek 1964. augusztus 11.

Nagybáró Úr!

(Ez nekem jobban tetszik az Algrófnál.)

[...]

Ha Renan Ernő²⁸⁸ ezt ilyen bonaldiasan érti, akkor rosszul fejezi ki, amit gondol. A 'mindennapos népszavazás' formulájában a nemzet létének mint a merőben önkényes akaratok eredőjének apoteózisát látom, s így is szokásos értelmezni. Persze hogy a valóságban – eddig Bonalddal teljesen egyetértek – minden akarat, döntés, választás, emberi alkotás stb. csak annak keretében s ahhoz viszonyítottan létezik, *ami már van*: sőt nemcsak már van, mint Istentől kiszabott keret és természeti invariáns, hanem mint történetileg 'geworden' [lett], emberektől tervszerűen megalkotott realitás, relatív konsztans. Husserl²⁸⁹ élete vége felé ezt jól látta, és Popper szerint 'legtöbb ismeretünk forrása a tradíció'. Ugyanekkor azonban egyes (s aztán megint más) pontokon, szerény fragmentárius stílusban, folyton nyesegetni, gyomlálni, reformálni, mesterkedni, alkotni kell: enélkül konzerválni sem lehet, és nagy távlatban nézve úgy-ahogy már mindig ez történt is! A merev, vak, makacs dac (Abwehr)-konzervativizmus abszurdításának belátására nem annyira a jövőről való ábrándozás, és a jelen 'új' voltán való megrészegülés vezet, mint inkább egyetlen sommáris átpillantása a *múlt*nak. Persze gyakoriak a voltaképpeni forradalmi válságok is, s arra kell igyekeznünk, hogy lehetőleg *elkerüljük* őket az ellenállás és a reform judiciózus alkalmazása útján. Miért? mert, ha rosszak: bennük az ember magát logikailag-szükségesen az irracionalitásnak, az értékelési konspektus helyében egy vak és impulzív dinamikának szolgáltatja ki magát.

Igen jól látod a nemesi és a polgári *étosz* közti kontrasztot. Persze vannak más (és nem osztályhoz kötött) *étosz*ok is, s a különböző *étosz*ok overlappolnak (sich überschneiden) [átfedik egymást], és amalgámokat képeznek egymással és az időben változnak is. Miféle 'megoldásra' gondolsz? Érvényes etika eleve nem lehet *egy étosz*, vagyis egy adott morális lelkiállapot függvénye. Köztudomású, hogy a polgári *étosz* a nemesinél inkább hordja magában az erkölcsi kötelem élményének *formális struktúráját*, és ennyiben jobb: nekem úgy tűnik, hogy a Tízparancsolathoz közelebb áll (míg a görög erény-, sőt bölcsességfogalomhoz inkább a másik). Az *étosz* bírálható valami, bizonyos fenntartásokkal – mintegy politikailag – alkalmazandó és követendő is, de sohasem etikai *mérőléc*. Amennyiben katolikus *étosz* van, a keresztény moráltól való differenciációjában természetesen ez sem. A tipikus ez vagy az (nemes, polgár, paraszt, pap, intellektuel) sohasem 'a jó ember', bár 'a jó ember'-hez való de facto közelítés nem nélkülözheti *étoszok átélését*.

[...]

19-én elutazom Bürüszlőbe [Brüsszel]. Sieg Heil! A.

²⁸⁸ Ernest Renan (1823–1892): francia orientalista, vallástörténész, filozófus.

²⁸⁹ Edmund Husserl (1859–1938): német filozófus, a fenomenológiai vizsgálati módszer megalapítója.

Kolnainak 1965. január 3.

A főtézisek lényeges konklúziójában, ti. hogy csakis *felülről* végrehajtott radikális orvoslal segíthetett volna a fennálló bajokon 1919 előtt, *teljesen egyetértünk*. Ezt F[erenc] F[erdinánd] helyesen gondolta, s volt benne annyi szuverén bátorság és akarat (fejedelem lévén, nem szervilis, subserviens [beosztott, szolgálatkész] klerikális sekrestyés, s nem is a divatos liberalizmus intellektuális sznobja, hanem valódi katonafejedelem), hogy akarta is – s talán a felmerülő ellenállásokkal valóban elkészült volna, kellő eréllyel és tapintattal. (Ámbár kétes, hogy emberei alkalmasok voltak-e a kijelölt célra.) Kristóffyról, terjedelmes műve ellenére, túl keveset tudunk, Szécsen Miklós, Antalovics²⁹⁰ a diplomácián kívül más területen nem bizonyította be képességeit, Zichy Jánost²⁹¹ sokszor vártuk, de sohase jött, Terstyánszky²⁹² brutális akaratérő volt, de semmi hadvezéri képességet nem bizonyított be, négy és félévi háború alatt – még csatát sem vesztett, mert komoly csatateret soha nem volt, oly teátrális marhaságokat kivéve, mint „Vorwärts, mit der Kavallerie und wenn Sie auch alle krepieren!” [Lovasság, előre, ha bele is döglenek!] – Czernin Ottokár.²⁹³ F. F. kedvence, kapkodó, hebehurgya dilettánsnak bizonyult, F. F. kedvenc vörösei Renner Károly²⁹⁴ és Diner-Dénes Józsi bá²⁹⁵ voltak – egy administrator mediokritás [középszerű ügyintéző], és egy sokoldalú műveltségű, tudós publicista, aki azonban még Károlyi-államtitkárnak is rosszul vált be; kedvenc nemzetiségi politikusai Hodzsa Milán főpanamista és korrupcionista, és Maniu Gyula ünnepélyes, felfújt hólyag voltak – az előbbi legalább némi eszély és opportunista tapintat birtokában, az utóbbi erényes hipokrita, képességek nélkül, afféle Stafford Cripps,²⁹⁶ oláh-balkáni verzióban. Brosch ezredes²⁹⁷ vitéz és okos katona volt – hősi halála 1914 szeptemberében Rava Ruskánál elvágja feltevéseink útját, sohasem fogjuk megtudni, hogy több is lakott-e benne, mint egy értelmes, politikában tájékozott vezérkari tiszt s egy bátor, vitéz ezredparancsnok a tiroli császár vadászok élén? Talán hadvezér is volt, s katona-államférfi, egy szelídített, egészségesebb, józanabb Schwarzenberg Felix.

F. F. dinamikus egyéniségnek indult; ezt tette két nemzedéktársa, III. Viktor Emmánuel, aki morbid abuliában²⁹⁸ végezte be pályáját, és II. Vilmos, aki sokat rontott, keveset javított új, ’bátor’ iniciatíváival – és nagyon rosszul végezte! De lehet, hogy éppen az O–M. Monarchia alkalmasabb volt a királyi iniciatívákra, mint a Risorgimento szabad-

²⁹⁰ Szécsen Miklós (1857–1926): diplomata, politikus – Szécsen Antal fia (ennyiben „Antalovics”).

²⁹¹ Zichy János (1868–1944): legitimista politikus, kultuszminiszter.

²⁹² Terstyánszky Károly (1854–1921): vezérezredes, a Monarchia hadvezére az I. világháború idején.

²⁹³ Czernin, lásd 247. ljt.

²⁹⁴ Karl Renner (1870–1950): osztrák szociáldemokrata jogász, politikus, Ausztria kancellárja, majd elnöke.

²⁹⁵ A név olykor Diner, olykor Diener formában fordul elő, mind a kettő helyes. Lásd még 150. ljt.

²⁹⁶ Stafford Cripps (1889–1952): brit munkáspárti politikus, ügyvéd, diplomata.

²⁹⁷ Alexander von Brosch-Aarenau (1870–1914): Ferenc Ferdinánd vezető katonai tanácsadója. A sarajevói merénylet után kilátástalannak ítélte a birodalom jövőjét, maga kereste a hősi halált.

²⁹⁸ Halálos cselekvésképtelenség – Menczer természetesen átvitt értelemben beszél az utolsó olasz király halálának okáról (tüdőembóliában hunyt el).

kőműves légköre, és a groteszk, porosz-bizantinizmus, annak Bülow-jaival és Eulenburgjaival.²⁹⁹

1867, and all that [1867 és a többi]. Nem lehetett a magyarokat tartósan büntetni avval, ami a többieknek jutalom gyanánt volt szánva, a Schmerling-féle³⁰⁰ 1861-i egységes alkotmány (elismerem) liberális és igazságra törő előjelével. Ebben Treitzschkének³⁰¹ igaza volt, bár eme Treitzschke sok hazugság atyja volt más téren, és szász létére, saját országa ellen, porosz bérenc. Lehetetlen volt 67-ben kitérni a régi magyar autonómia visszaállítása elől. Persze ez módosítások nélkül sem ment már. Erdélyt talán még vissza lehetett állítani, mint autonóm egységet, de a katonai határörvidéket már sehogy se. (Bánát, Bácska, Szerémség, Krassó-Szörény.) Ez csak civil adminisztráció alá kerülhetett, s az nem lehetett bécsi, i. e. német. Eötvös 68-ban megcsinálta a horvát kiegyezést, megcsinálta a nemzetiségi törvényt is. Szécsen Antal pedig reámutatott arra, hogy *csak az erdélyi alkotmányban* volt a nemzetiség jogi fogalom, *s csak az osztrák államstruktúrában* meg a történelmi állam fogalma, mint alapkő. (Az 1860-as októberi diploma, az egész fordulat 1860-ban, Szécsen Antal, Dessewffy Emil és id. Szögyény-Marich László műve volt, ők az autonómia visszaállítását követelték, de a magyarokat igyekeztek a nemzetiségi igazságnak megfelelő alkotmányra bízni, amit Deák és Eötvös meg is ígértek.) Az 1848 előtti autonómiában voltak elvek, amik függőben maradtak '67 után is: 1) az 1790: X. tc. kimondta, hogy diplomáciai szerződések kötésénél magyar képviselet lesz, ha a szerződés *közvetlen magyar* érdekert érint – azaz balkáni ügyekben;³⁰² 2) 1848-ig független vámterület is volt, azaz független magyar gazdasági terület; 3) a hivatásos K. K. hadseregen kívül elvben volt magyar insurrectio, militia – avagy bárhogy is nevezzük. Ezekre vonatkozólag korszerű módosítás kellett, s emez ajtót hagyta nyitva a tíz évenként megújítandó 'kiegyezés'. Ezt nevezte Plener Ernő báró³⁰³ tréfásan a „Monarchia auf Kündigung”-nak [„felmondásos Monarchia”].

Eötvös 68-iki törvényhozásához a nemzetiségi képviselők, Vlád Aurél³⁰⁴ a románok, Milocsevics Szvetozár³⁰⁵ a szerbek részéről nem járultak hozzá. Deákot utánozva, ők is a passzív ellenállás terére léptek. Deák evvel megsemmisítette az 1860-as októberi eredményt (és megakadályozta Szécsen Antal kész tervét a cseh királyság alkotmányának visszaállítására). Vlad és Milocsevics 68-as magatartásának eredménye az volt, hogy a 68-as törvény tényleges végrehajtása elmaradt, hogy Tisza Kálmán pártja rövidesen felülkerekedett. Az asztmatikus, öregedő Deák kezdett a sorból kidőlni, kezdte a boltot undorral elhagyni, mert az üzletek kora sehogy sem illett az epikureus, rurális, Horatius-olvasó country-squire ízléséhez. Eötvös 1871-ben hirtelen meghalt, Andrássy Gyula zseniális, de felületes grand seigneur volt, aki csak arra várt, hogy Bécsbe kerüljön, mert

²⁹⁹ Philipp von Eulenburg (1847–1921): német diplomata és zeneszerző.

³⁰⁰ Anton von Schmerling (1805–1893): osztrák államférfi.

³⁰¹ Heinrich von Treitschke (1834–1896): német nacionalista politikus, történész, közíró.

³⁰² A törvény illet nem tartalmaz, hanem az ország alkotmányos autonómiáját mondja ki.

³⁰³ Ernst von Plener (1841–1923): osztrák politikus.

³⁰⁴ Aurel Vlad (1875–1953): román ügyvéd, politikus, Románia pénzügy-, majd kultuszminisztere.

³⁰⁵ Helyesen Svetozar Miletić (1825–1901): magyarországi szerb politikus, képviselő, a kiegyezés ellenfele, 1878-ban börtönbüntetésre is ítélték.

az egész magyar légkör untatta. Lónyay Menyhért³⁰⁶ okos és derék férfiú volt, de csak a pénzügyek terén, s nem volt átfogó politikája.

Így jött Tisza Kálmán, ügyes demagóg, cinikus realista, amerikai típusú pártszervező tehetség – *laza verdienen* [megélhetési] alapon ’reálpolitikus’, kis fiók-Bismarck, de radikálisabb, mint liberális.

Persze – magyar analógia. Van és nincs is, mint minden analógia. Volt annyiban, hogy csak magyar politikai akarat volt a Monarchiában, más nem. Volt német bürokrácia, amibe beolvadt a cseh is, volt császári hadsereg (amiben Gyulay vagy Benedek nem voltak – magyar létükre sem – magyarok, amelyben Radetzky³⁰⁷ nem volt cseh, Puhallo³⁰⁸ nem volt rutén, Krobatin³⁰⁹ nem volt horvát, Jablonski herceg³¹⁰ nem volt lengyel). Volt szláv ideológia. Német liberális politika csak kevés volt (Schmerling, majd Beusi), német radikális ideológia több (Moritz Hartmann,³¹¹ Schönerer³¹² stb.). A paraszti lojalitásra épülő egyházi politikát (Schwarzenberg bíboros,³¹³ Thun Leo gróf,³¹⁴ Brunner Sebestyén³¹⁵) felváltotta a luegeri³¹⁶ tömegmozgalom, városi bázissal – ez supranationalisnak, ’osztráknak’ indult, de nem integrálta ez sem a nemzetiségeket. Szláv ideológia is volt, szláv politika azonban csak kevésbé.

A Monarchia egy ideig csak a magyarokra tudott támaszkodni. A németek kifelé tendáltak, a szlávok, románok, olaszok szintén. A magyaroknak *nem volt hová tendálni*. Ők csak úgy maradhattak együtt, ha a Monarchia megmarad. Ellenben ami szerb, horvát, román elit volt, az magyar és osztrák iskolában nőtt fel. Így hát Kállay Béni úgy gondolta, hogy magyar bázisról kell a Balkánt megszervezni, de ennek az előfeltétele, hogy a Monarchiában megizmosodjék a magyar állam, gazdaságilag is. Az ipari életforma a paraszti izoláltságot s ennek nemzetiségi keserveit megszüntetni volt készülöben, Budapest ipari centrum lett, a magyar bankok kezdték a Balkán gazdasági szervezését. ’Igazságos’ etnikai határokról nem lehetett szó. A történelmi és földrajzilag is indokolt államkereteket megzavarni sem Magyarországon, sem Csehországban nem volt okos vagy célszerű. Ellenben a Bécs–Buda–Prága háromszög köré egy gazdasági rendszerbe csoportosulhatott a Balkán, amelynek ez az orosz láncnál kedvezőbb érvényesülési lehetőség volt.

Ami a németeket illeti, Ausztria német része külön federáció volt, ez nem léphetett a Bismarck-birodalomba, ahol egyébként csak a centrumot erősítette volna, amit Bismarck

³⁰⁶ Lónyay Menyhért (1822–1884): politikus, miniszter, az MTA elnöke.

³⁰⁷ Joseph Wenzel Radetzky (1766–1858): osztrák–cseh nemes, császári–királyi tábornagy.

³⁰⁸ Puhallo, lásd 180. ljt.

³⁰⁹ Alexander von Krobatin (1849–1933): osztrák császári és királyi tábornok, a Monarchia hadügyminisztere.

³¹⁰ Helyesen: Alexander Felix Jablonowski (1808–1857): császári–királyi tábornok, részt vett a magyar szabadságharc elleni hadműveletekben.

³¹¹ Moritz Hartmann (1821–1872): cseh–osztrák költő, politikus.

³¹² Georg Ritter von Schönerer (1842–1921): pánnémet eszméket hirdető, osztrák nacionalista politikus.

³¹³ Friedrich zu Schwarzenberg (1809–1885): osztrák bíboros.

³¹⁴ Leo Thun (1811–1888): osztrák író, politikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter.

³¹⁵ Sebastian Brunner (1814–1893): osztrák katolikus író. Lásd még a 813. ljt.

³¹⁶ Karl Lueger (1844–1910): osztrák politikus, Bécs polgármestere, a populista politika előfutára.

sehogyan sem akart. Ami a szlovák álmodozást illeti a Szvatopluk-birodalomról, ez a Rákosi Jenő harmincmillió magyarjánál is nagyobb, *köbre emelt marhaság* volt; Szvatopluk Kr. u. 970 körül, Sziléziából és Morvaországból elindulva, meghódította a már azóta rég kihalt besenyőket és maradék avarokat. Huszonöt évvel később Árpád legyőzte Szvatoplukot és meghódítottjait meghódította. Ő sem alapított államot, de Szt. István állammá tette az ő hódítását, míg Szvatopluknak ilyen utódja nem akadt.

A porosz állam és a magyar állam között ott az analógia, hogy mind a kettőben volt politikai akarat és állami struktúra – erősebb a többi, környező félállamnál. Ha a magyarok elszlávosodnak, amint a litván–szláv–balti poroszok elnémetesedtek nyelvükben, akkor is a Kárpát-völgyből és a Közép-Dunáról indult volna el a Balkánt és Közép-Kelet-Európát egyesítő birodalmi törekvés – annak jó és rossz, de kikerülhetetlen következményeivel.

Ezt látták a (szívesen elismerem) kis számú, okos magyarok: Kállay Béni, Grünwald Béla,³¹⁷ Asbóth János,³¹⁸ Réz Mihály. Ez derengett a fiatal Tisza István előtt is, akinek idejét és erejét azonban felőrölte a sok ellenfél, az Andrássy-féle intrikus kaszinói emberek, az 'eretnek' nevére keresztet vető udvarhölgyek, a parlamenti csöcselék obstrukcionista szélhámosai és marháái, a (75–80%-ban szlovák) hecckáplánok, a hecckáplánoknál is primitívebb román heccpópák és heccnéptanítók, a radikális szamarak, a züllött Ady Endre részegségi tüneteit aprópénzre felváltó kalmárjai; nem hiszem, hogy Tisza István megmentett volna bennünket, és atyjának egész rendszere inkább akadály, mint előmozdítója volt a jónak. Gründoló, panamista cimborái is voltak, élettől, valóságtól, kortól idegen Burianjai³¹⁹ is – de valahogy mégis csak kimagaslott környezetéből, s ha F[erenc] F[erdinánd] férfit és vitézt keresett, s nem lakájokat vagy udvari bolondokat, akkor mégis vele kellett volna kezdenie a közeledést. Bismarck elég politikus volt ahhoz, hogy felismerje azt, hogy a Monarchiában a magyarok a centrális elem, és F. F. ebben követhette volna Bismarckot, hiszen ő is a német szövetség alapján állt.

Apponyi. Ez egy előkelő, dekoratív, eklektikus mediocritas volt, tehetséges műkedvelő, de nem államférfi. Még az ifj. Andrássy Gyulával sem ért fel, mint politikus. Konzervatívnak indult, elfejlődött a mérsékelt 48-asságig. Azonban szolgálai klerikális sohasem volt, a [Katolikus] Néppártba be sem lépett, a polgári házasságot 1894-ben megszavazta, Montalembertet³²⁰ vallotta mesterének, liberális katolikus volt, egyénileg napi misére járó hívő, de ez az ő magánügye. A csendőri erőszakhoz pedig soha semmi köze nem volt, ilyesmi volt Liptószentmiklóson 1907-ben, de bizonyosan sokkal több volt ilyen Bukarestben Brătianunál,³²¹ és Belgrádban Pacsics Nikolánál,³²² anélkül, hogy ezen az unalmas, de feltűnési viszketegben szenvedő Björnson³²³ felháborodott volna.

³¹⁷ Grünwald Béla (1839–1891): politikus, történész, az MTA tagja.

³¹⁸ Asbóth János (1845–1911): konzervatív politikus, író, újságíró, az MTA tagja.

³¹⁹ Burián István gróf (1851–1922): diplomata, politikus, a Monarchia közös külügy- és pénzügyminisztere.

³²⁰ Charles de Montalembert (1810–1870): francia liberális katolikus politikus, publicista.

³²¹ Ion I. C. Brătianu (1864–1927): román politikus, belügy- és külügyminiszter.

³²² Nikola Pašić (1845–1926): szerb diplomata, politikus, a Szerb Királyság, majd a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság többszörös miniszterelnöke.

³²³ Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910): Nobel-díjas norvég író, költő.

Miniszternek Apponyi nem volt rossz, értett az operához, a múzeumokhoz, az egyetemhez. Ami népiskolai törvényét illeti, el tudok képzelni nagyobb zsarnokságot, mint a felekezeti népiskolák (görögkeleti, evangélikus, r. kat.) kb. egyharmadának államosítása, s az államnyelv kötelező tantárgyként való tanításának elrendelése.

*Horthy Muki, Bethlen Pista, Kugler-Gömbös.*³²⁴

Az első jó tengernagy és politikai nullitás, a második okos ember volt, de nem illett a felfordult Európába, s csak a régi fogalmakban tudott gondolkozni, a harmadik nagyképű, zagyva, számár és handabandázó demagóg volt. A kommunizmus, a felfordulás, a Magyarország köré csoportosított lehetetlen új képződmény *hisztériát* hozott létre. Ha az emigráns Károlyi Mihály nem örül meg, és Jászi kevésbé szektárius szobatudós, eljött volna az új Október ideje. A kisebb Magyarországon kb. tényleg valami Lovász-rezsim³²⁵ lett volna aktuális, ami a demokrácia alapján a kisebb Magyarország számára *modus vivendit* talál az új nemzetekkel. De persze ennek a régi Magyarország pozitívabb erőit integrálni kellett volna, ez nem lehetett rendszeresen és állandóan az egész magyar érzelmi komplexumával szemben tapintatlan (mint a bécsi emigráns sajtó). Ez nem lehetett parasztibb az igazi parasztnál, sem szocialistább az igazi munkásoknál, sem nemzetségibb Hlinkánál és Hodzsa Milánnál. Ezt a sanszot elrontotta Jászi masarykiz-musa és benesizmusa, Károlyi moszkovitasága, az üres, humbug, tartalmatlan Kunfi³²⁶ nagyképű, radikális ausztromarxizmusa, amely azt a látszatot keltette, hogy az októberi emigráció rosszabb lenne Bethlennél, ha visszatérne.

Így hát maradt Bethlen, mint kisebbik rossz, úgy a Gömbösökkel, mint az októbristákkal szemben. A komolyabb jobboldalt (Gratz Gusztáv, Rakovszky István³²⁷ stb.) végleg kompromittálta a zagyva, meggondolatlan, ügyetlen királypuccs, a komolyabb baloldalt az emigrációban is izolálta Jászi szektarianizmusa.

Persze más kérdés, hogy Hitlernek ellent tudott volna állni akár a komoly jobbszárny, akár a komolyabb balszárny. Hitler lett volna Gömbös nélkül is s vele, saját honában, se Treviranus,³²⁸ Brüning,³²⁹ és Gördelér,³³⁰ se Severing³³¹ és Höltermann³³² nem készültek el, holott Treviranus és Brüning elég okosak voltak ahhoz, hogy a német őrjöngést a reparációs kérdésben leszereljék, és a német aspirációkat valamennyire racionalizálják, s a Severing pártjának legalább is az az érdeme megvolt, hogy Spartacust 1919-ben leverte.

³²⁴ Gömbös távoli német felmenőire utal (Kugel: golyó, gömb).

³²⁵ Lovász Márton (1864–1927): író, újságíró, politikus, vallás- és közoktatásügyi, illetve külügyminiszter.

³²⁶ Kunfi Zsigmond (1879–1929): politikus, irodalomtörténész, újságíró.

³²⁷ Rakovszky István (1858–1931): földbirtokos, politikus, a Nemzetgyűlés elnöke, a Katolikus Néppárt alapítója, képviselője. 1920 után is legitimista-konzervatív ellenzéki képviselő.

³²⁸ Gottfried Reinhold Treviranus (1776–1837): német orvos, természettudós.

³²⁹ Heinrich Brüning (1885–1970): német politikus, Németország kancellárja.

³³⁰ Carl Friedrich Goerdeler (1884–1945): német konzervatív politikus, bürokrata, közigazdász.

³³¹ Carl Severing (1875–1952): német szociáldemokrata politikus.

³³² Karl Höltermann (1894–1955) német szociáldemokrata politikus, újságíró.

A klerikalizmusról általában. Truly remarkable [igazán figyelemreméltó] amit a József-komplexumról mondasz.³³³ Persze, hogy a klérus nem tűri az igazi férfit, mert magának követeli az *atyaságot*. De volt, és még talán lehet is keresztény férfideál, a lovagi, fejedelmi férfideál, keresztény hangsúllyal.

Persze ez az, amiről klerikális légkörben szólni is tilos. Barbey d'Aurevillyt³³⁴ meg sem szabad említeni, mint katolikus író és gondolkozót. Joseph de Maistre-t, Donosót,³³⁵ Bonaldot el kell intézni, mint tradicionalista reakciót, aki zavarja a klérus jó viszonyát a demokráciával. Még Veüllot se kell, mert az is militáns volt, nem sekrestyész és nem akcióvezér, ámbár független militáns ultramontán. Csak az egészen gyáva, alkalmazkodó, pipogya, tomista bócherék [tanítványok] kellene, akik megírják újra meg újra, hogy Szt. Tamás voltaképpen whig volt, s még inkább Marxo–Darwino–Freudista. Még Frédéric Le Play-ről³³⁶ sem szabad beszélni, mert ő ugyan egész életét a szociális kérdésnek szentelte, de a kereszténységet elsősorban erkölcsi fegyelemnek, és a munkát Isten parancsának fogta fel, nem pedig az elsőt az erkölcsi szkepszis és lanyhaság tanának, és a munkát főleg a materiális követelések ürügyének. Szent Ágoston, Pascal is veszedelmesek; ezek küzdő lelkek voltak, és azt tanították, hogy Istent elsősorban szeretni kell, és nem tudományosan bizonyítani. Még Bossuet³³⁷ is veszélyes, püspök létére. Még valami. Nkrumah³³⁸ vagy Nehru³³⁹ megütözik azon, hogy mi a civilizációban Isten kezét látjuk, hogy a rendben, az uralomban, a hatalomban Isten rendelését követjük, hogy Isten neve és pusztája léte a rendet, a hatalmat, a civilizációt mérsékletre és humánusra inti, hogy civilizáció, rend uralma, etika nélkül a hatalom mit sem ér, bár százmillió szavazattöbbség az alapja. Hogy a magasabb és alacsonyabb rendű hatalom között az alapvető különbség az, hogy Isten tisztelete, az Isten akarata előtt való meghajlás a magasabb rendű emberi rend jele.

Persze evvel nem akarom a szerzőket kritika nélkül lenyelni. Tudom hibáikat, *sok minden fenntartásom van mindegyikkel szemben*, nem írhatom mind ide azokat.

De legalábbis mind az emberi alázatot és a harc és a szenvedés Isten kedvéért való morálját választották centrális témául, és nem az emberi ész és tudomány csalhatatlan voltát, amely Istent be tudja bizonyítani, sőt még a Mária szüzességét is – amit én Mária iránti szeretetből hiszek és vallok, de nem okoskodásból. Máriát hódolattal szeretni lehet, de logizálni nem.

Mind azt hitték, hogy Isten az emberen és a világon megkönyörül, a harci erény, a munka fegyelme és izzadságos, nehéz volta kedvéért, az áldozat elfogadása gyanánt, s ezt még 'bizonyítani' sem akarták, mert Isten szeretete ezt diktálta nekik alapmotívumul, bár ezt a szeretetet olykor egész profán aktualitások (háborúk, forradalmak, politikai,

³³³ *A hivatkozás vélhetően egy elveszett Kolnai-levéltől lehet.*

³³⁴ Jules Barbey d'Aurevilly (1808–1889): francia kritikus, regényíró, *Menczer egyik kedvenc katolikus szerzője.*

³³⁵ Juan Donoso Cortés (1809–1853): spanyol diplomata, politikus, politikai gondolkodó.

³³⁶ Pierre Guillaume Frédéric Le Play (1806–1882): francia katolikus szociológus, utazó, a családszociológia megalapítója, *Menczer fontos szerzője.*

³³⁷ Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704): francia katolikus püspök, teológus.

³³⁸ Kwame Nkrumah (1909–1972): ghánai politikai gondolkodó, politikus, Ghána miniszterelnöke, majd elnöke.

³³⁹ Dzsaváharlál Nehru (1889–1964): indiai politikus, a független India első miniszterelnöke.

vagy csak irodalmi események) keltették fel bennük. Ellenben ma azt kell vallani, hogy az ember csodálatos antropológiai, pszichológiai, közgazdaságtani bizonyosságai már oly szilárdak, hogy itt az ideje annak, hogy szegény Istenen megkönyörüljünk, s amennyiben a szegény Szentháromság nem felel Marx–Darwin–Freud–Huxley–Jung–Lukács György–Koestler Arthur–J.P. Sartre stb. tanár urakkal túl sokat, elismerjük létét, amelyet a nevezett tanár urak evolúció, akkumuláció, Weltgeist, Vaterkomplex [világszellem, apakomplexus] stb. néven amúgy is tanítottak. S még a kissé durván fogalmazott 'parancsot' (sic!) sem vesszük rossz néven, hogy a férfi verejtékkel keresse kenyerét, és a nő fájdalommal szülje gyermekét, mert a szakszervezeti tarifaszabályozás már úgyis túl van a verejtéken, és a szülés ellen is vannak már biokémiai pilulák. (Persze azt mi csak belgáknak vagy portugáloknak ajánljuk, a belga vagy portugál nők szüljenek kevesebbet, a kínai nők ellenben többet, mert az ő szülésük technikai bázist ad az új haladásnak.)

Azonban ezt a legrosszabb fajtájú tomista klerikalizmust még Lueger se ismerte. Ez új fejlemény. XIII. Leó és a Piuszok – sok más hibájuk lehetett – erről még mit sem tudtak. IX. Pius még okkal félt az olasz carbonarik törétől, Garibaldi veresínges bandájától. A pápát a tör nem fenyegette személyesen, de a derék Rossi³⁴⁰ annak áldozatául esett. Ellenben, ha a rendőrállamok szövetségét akarta is IX. Pius a Garibaldi-banda ellen, sarkára állt Bismarckkal szemben a Kulturkampfban, és nem tagadta meg Windhorstot. XIII. Leo már enyelgett a III. Köztársasággal, bár evvel sok célt nem ért, az ő halála évében jött Émile Combes.³⁴¹ X. Pius még mondott valamit, elítélte a modernistákat, nem azt mondta, hogy 'szép szép, azonban talán mégis van Kinyilatkoztatás!' Az 'igen, igen – nem, nem' circumlocutiókkal [körülrásokkal, mellébeszéléssel] való helyettesítése X. Pius után kapott lábra, s azóta is tart, sőt talán éppen most éri el tetőfokát!

Agrárkérdés. Soha nem elleneztem semmilyen földreformot. Azonban a legbárgyúbb földreform alighanem az lett volna, amit radikálisaink ajánlottak. A lényeg az urakhoz hasonlóan még senki se kerülte meg! A lényeg az volt – és az ma is! – hogy az agrártermelést meg kell menteni, hogy az emberhez méltó termelés az, amelyben a munkamorál érvényesül, azaz, hogy a paraszti és szerény kézművesi munka, vagy földmunka, mint ilyen, tiszteletre méltó, s a család méltóságának alapja. Hogy a független, birtokos egzisztenciák száma a társadalom egészségének fokmérője, hogy a könnyebb munka keresése nem haladás, hanem a munkának, mint emberi rendeltetésnek a megvetése. Hogy az államnak, ha méltó emberekből és önérzetes polgárokból akar állni, birtoklehetőségről kell gondoskodni, és segítenie kell az önállóságra és polgári függetlenségre való törekvést, munka által.

Hogy a modern fejlemények ezt az alapigazságot elhomályosítják, hogy az emberek menekülnek a keményebb munka, a felelősség, az önállóság következményei alól, bár a kenyér már fogy, és rövidesen semmilyen kézzel (ill. szeretettel és áldással) létrehozott cikk nem lesz. Hogy mindent feláldozunk a gyors pénzért, még avval sem törődve, hogy ez inflációt hoz, nyílt és érezhető inflációt ugyan nem (amelyet Schacht³⁴² vagy

³⁴⁰ *Pellegrino Rossi (1787–1848): itáliai közgazdász, államférfi.*

³⁴¹ *Émile Combes (1835–1921): francia politikus, Franciaország miniszterelnöke.*

³⁴² *Hjalmar Schacht (1877–1970): német közgazdász, bankár, politikus, gazdasági miniszter.*

Rist³⁴³ vagy Montague Norman³⁴⁴ még meg tud állítani), hanem veszedelmes, társadalmat romboló, burkolt hitelinflációt, amelyért a már progresszív hülyék úgy lelkesednek, de amelyből igen nagy új bajok fognak egy csúf napon még keletkezni.

Még Károlyi Sándor nagybirtokos³⁴⁵ és Prohászka Ottokár püspök³⁴⁶ is ezerszerte jobban értette, hogy itt miről volt szó, mint baloldalunk, és még Hadik János³⁴⁷ is ezerszerte komolyabb reformer volt, amikor a Hangyában koncentrált az agrár-piackutatást; továbbá egyedül a Monarchiában volt *Földhitelintézet*, s egyedül az 1847-i törvény (szerzője az Apponyi György³⁴⁸ – Szőgyény-Marich Kancellária) nyitott nagyobb hitel alapot a földvásárlásra, és egyedül az 1847-i törvény vállalta át az államra a paraszti birtokterhek egy részét. Az industrialisták (ez volt a Tisza-liberálisok réme) bűne az volt, hogy állami ellenőrzés nélkül a bankoknak engedték át ezt a kérdést, a bankok pedig a nagy hitbizományoknak nyújtottak hitelt, mert azt könnyű volt tíz-húsz éves lejáratra betáblázni. A következmény az volt, hogy 1880 és 1910 között négyszeresre emelkedett a hitbizományok száma, a nagybirtok egyre nagyobb lett, a kisbirtok egyre kisebb, míg az agrárszövetkezeteken kívül senki se szerzett új agrárpiacokat – vagyis a földbirtokos réteg (a kis-, közép- sőt sok nagybirtokos is) egyre jobban eladósodott.

Ebben a jogi cím a birtokra harmadrendű szerepet játszott csak. Angliában soha nem szűntek meg bizonyos birtokjogcímek, de a gyakorlatban ez keveset számít. A fontos a belső és külső piac biztonsága, a rendszeres tehermentesítés (tízévenként, vagy öt-venként – mindegy!) a földvásárlási lehetőség, az ahhoz szükséges hitel könnyítése. A telekkönyvi birtok az esetek 60%-ban nem volt tényleges birtok, s itt az állam valóban segíthetett volna megváltásokkal és új birtokok létesítésével. (Egy jó miniszter, mint Darányi Ignác³⁴⁹ sokat tett ezen a téren.)

Azon azonban senki nem tudott változtatni, hogy az amerikai, brazil stb. gabona az európai gabona árának ártott, s azon is nehéz volt változtatni, hogy a magánbank ne tartsa az ipart jobb üzletnek, mint a földterményt. Sokat segített a félagrárius ipar fejlődése (cukor, bőr, faipar stb.). De itt is több állami szabályozásra lett volna szükség, és pedig olyanra, amely az iparosodás felébe helyezi az agrárérdeket, szociális okokból, azért, mert az agrárnépesség a független, önálló, politikai bázisul szolgáló elem egy szabadságot és függetlenséget kívánó államban.

De ez a kérdés csak azért állt rosszabbul, mint másutt Európában, mert iparilag a Duna-vidék a Rajna-vidékkel nem volt versenyképes. Ha az ipar fel tud virágozni, rajnai módra, az agrárjólét esését és gyors átalakulását agrárszegénységgé észre sem vesszük. Persze akkor is megmaradt volna a fontos szociális szempont, az agrárgazdaság szüksége, nemzetpolitikai szempontból.

³⁴³ Charles Rist (1874–1955): francia közgazdász, bankár.

³⁴⁴ Montagu Norman (1871–1950): angol bankár, jegybankelnök.

³⁴⁵ Károlyi Sándor (1831–1906): nagybirtokos, szövetkezeti politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

³⁴⁶ Prohászka Ottokár (1858–1927): katolikus püspök, hitszónok, országgyűlési képviselő.

³⁴⁷ Hadik János (1863–1933): nagybirtokos, politikus, miniszterelnök.

³⁴⁸ Apponyi György (1808–1899): nagybirtokos, konzervatív politikus, Magyarország főkancellárja.

³⁴⁹ Darányi Ignác (1849–1927): jogász, agrárpolitikus, földművelésügyi miniszter.

Ebből kiindulva minden földreform helyes, ezt tagadva minden földreform hazugság, elsősorban a kommunista földreform, ami tagadja a családi függetlenség posztulátumát, mint kiindulópontot. Az agráriusok többet gondolkoztak ezen, mint az industrialisták (persze a komoly agráriusok, nem a züllött gentry-ivadékok, akikről Mixát anekdotázik). A német súlypontfordulat volt azonban az első és legfontosabb faktor, amely nélkül a krízisen, ha lassan is, de átestünk volna. Voltak koronajavadalmak, kihalt családok birtokai, pusztán névleges, jövedelmet nem hajtó birtokok – s ezek már 1850 óta cseréltek gazdát. Ha aránylag ritkán, annak oka az volt, hogy az Igénylők nagy része városba ment – avagy Amerikába – még ha kapott volna is földet.

Kolnainak 1965. január 13–14–15–17–20.³⁵⁰*További replikák*

Horváth Zoltán (tudtommal nem azonos az öreg H. Z.-nal, aki 1922–26-ban Nagy Vince-Rupert Rudi stb.-vel Kossuth-párti képviselő volt, hanem annak szocdem névrokona, talán fia; ez egyébként mellékes). Művét én is ismerem, s abban vannak érdekes tények és igazságok is. Azonban én soha nem állítottam, hogy Réz Mihály liberális nemzetiségi politikus volt, vagy románbarát, sőt tudom, hogy Tisza István 1913-i közeledését a románokhoz nem helyezte, bár egyébként Tisza-lapokba írogatott (*Az Újság, Magyar Figyelő* stb.) Azt állítom viszont továbbra is, hogy érdekes és eredeti politikai bölcslő volt, aki színvonalban, nyugati műveltségben, szociológus tájékozottságban nem maradt alul Jászin, s aki oly problémákat vetett fel, amelyeket érdemes továbbgondolni, sőt igazságokat is mondott, amelyekre progresszív kedvenceink csak jóval az ő gondolati színvonalával tudtak felelni, nagy jelentőséget tulajdonítva ama ténynek, hogy főszolgabíró volt – és evvel művei el is voltak intézve! Mellesleg Jászi első négy-öt művét miniszteri titkár korában írta, s elvégre a földművelési minisztériumban, Darányi Ignác elnöki osztályán, min. titkárnak lenni sem erkölcsösebb, sem erkölcstelenebb állapot nem volt, mint gr. Andrássy Gyula belügyes kinevezése folytán főszolgabírálni valahol Erdélyben. Mind a kettőhöz néhány évi [egyetemi] hallgatás kellett Concha Győző³⁵¹ főklerikálisnál, egyszersmind Pulszky Ágost³⁵² és Pikler Gyula³⁵³ főszabadkőműveseknél, báró Láng Lajos³⁵⁴ eszenci liberálisnál, és Timon Ákos³⁵⁵ apponyista 48-as hatőkörnél és unalmárnál. Történelmet is kellett hallgatni, vagy Ballagi Aladár³⁵⁶ mulatságos, nem mindig ostoba kuruc fecsegőnél, vagy az igen intelligens s néha egész szellemes labanc Angyal Dávidnál,³⁵⁷ vagy mind a kettő helyett a hevesen Tisza-párti, de okmányait jól ismerő Marczali Henriknél,³⁵⁸ akit Lukács elvtárs³⁵⁹ is kinevezett a Történelmi Intézet elnökének, akit ezért Haller István³⁶⁰ kurzusdemagóg és panamista kitett az egyetemről, s aki ettől kezdve Vámbéry³⁶¹ pápa progresszív beatukai [boldogjai] közé tartozott, élte utolsó éveiben.

³⁵⁰ Menczer több napon át írta a levelet, a dátumozás így naplószerű, ezeket egyben közöljük.

³⁵¹ Concha Győző (1846–1933): jogász, politikatudós, egyetemi tanár, az MTA tagja.

³⁵² Pulszky Ágost (1846–1901): jogfilozófus, szociológus, politikus, az MTA tagja.

³⁵³ Pikler Gyula (1864–1937): jogbölcslész, egyetemi tanár.

³⁵⁴ Láng Lajos (1849–1917): közgazdász, politikus, az MTA tagja.

³⁵⁵ Timon Ákos (1850–1925): jogász, egyetemi tanár.

³⁵⁶ Ballagi Aladár (1853–1928): történész, nyelvész, az MTA tagja.

³⁵⁷ Angyal Dávid (1857–1943): történetíró, irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

³⁵⁸ Marczali Henrik (1856–1940): történetíró, egyetemi tanár, az MTA tagja.

³⁵⁹ Lukács György (1855–1971): marxista filozófus, politikus, egyetemi tanár, az MTA tagja.

³⁶⁰ Haller István (1880–1964): újságíró, keresztényszocialista politikus, miniszter.

³⁶¹ Vámbéry Rusztem (1872–1948): Vámbéry Ármin fia, radikális politikus, előtte bíró, büntetőjogász, később neves védőügyvéd. Emigrációja és a világháború után hazatért, majd washingtoni nagykövetté nevezték ki, második emigrációja során végleg Amerikában maradt. Fia Róbert, Kolnai barátja. Rusztemet is védte 1922-ben, amikor izgatásért perbe fogták és elítélték.

Réz Mihály quintessentiája az, hogy dominatiók, impériumok, államok soha más, mint kisebbségen nem alapultak, s a demokrácia, az egyenlőség, a liberalizmus talpkövek nem lehetnek, hanem csak a megszilárdult dominatiók későbbi fejleményei, engedmények, luxusok, amelyeket a bajban nem lévő állam megenged magának – amíg új, súlyos vész nem fenyegeti. Birodalmat, dominatiót alapítani csak elittel, túlsúlyú nemzettel, túlsúlyú állammal lehet (aminek minősége lehet jó, vagy rossz, vagy 'olyan, amilyen'). A nyelvközösség az ilyesmiben segédeszköz volt Bismarcknak vagy Cavournak, de ha a bajorok vagy a badeniek más nyelven beszélnek, mint a poroszok, Bismarck akkor is porosz szupremáciát alapított volna, kisállamok övezetének porosz klienssé tételével. Alighanem Cavour is, ha Savoya tiszta francia lett volna, ami nyelvét illeti; mert akkor is Savoya-Piemont lett volna az aránylag erős és független politikára képes félszigeti állam, és a félsziget *nagyobb államra* és *dominációra* alkalmas földrajzi keret volt. Richelieu-t, Mazarint,³⁶² XIV. Lajost semmiben nem akadályozta az, hogy a hollandusok, a svájci kantonok, Nápoly, a rajnai kis fejedelemségek más nyelven beszéltek és nem franciául; ezekből vontak politikai övet a Bourbon-Monarchia köré, a Habsburgok viszont szlávokból, németekből, magyarokból, olaszokból, románokból építettek rendszert, dominatiót. XIV. Lajos hugenottákat küldött a gályákra otthon, de védte a vallásszabadságot Hollandiában, nehogy a katolikus Habsburg lenyelje Hollandiát; izgatta az olaszokat a reneszánsz időkől maradt 'fuori i barbari' [ki a barbárokkal]³⁶³ jelszavakkal a császáriak ellen, viszont nem bánta, ha barbár germánok tölték a Bourbon-szekeret Hollandiában vagy a Rajna-parton; s míg otthon abszolút király volt, Rákóczi Ferencnek még a rendi alkotmányért való lelkesedését sem vette rossz néven, ha ez I. Leopold híres vastag ajkára keserű szájját hozott. Viszont I. Leopold, ifjú fővel jezsuita novícius, sem sírt, amikor III. Orániai Vilmos elűzte Angliából apósát, II. Stuart Jakabot, a katolikus Bourbon-barátot, és Lajos ellen szövetségre lépett Poldival.

Réz Mihály szerint birodalmárok (mint Bismarck) és forradalmárok (mint Lassalle)³⁶⁴ az adott helyzet szerint, néha csak taktikából, mint jogkiterjesztők lépnek fel, de dominatiót ők is *elite* és *szupremáciára alapítanak*, nem egyenlőségre és liberalizmusra. Jogkiterjesztő volt minden Árpád-király, minden Habsburg-császár, hogy megnyerje a kisebbséget és eliminálja a rivális majdnem-fejedelmet (Csák Mátét vagy Rákóczi Ferencet), aki csak egynemzetű lehet, s nem lehet jöttment, tegnapi bevándorolt. Kennedy is inkább négerbarát, mint angolszász barát volt, mert négerből nem lesz elnökjelölt, de angolszászból igenis *lehet* ez.

Mármint Réz Mihály úgy gondolta, hogy e tényekkel szemben mit sem ér a dominációnak, az impériumnak, mint *ilyennek* erkölcsi elvetése, és mint jövő perspektívát sem ismerte el azt, hogy az emberiség hétről-hétre erkölcsileg haladván, a csúnya imperialis-

³⁶² Jules Mazarin (1602–1661): olasz–francia bíboros, diplomata, államférfi.

³⁶³ *Ti. Itáliából: II. Gyula pápa jelszava a franciák ellen, de Machiavelli is barbároktól való felszabadításra buzdít A fejedelem utószavában.*

³⁶⁴ Ferdinand Lassalle (1825–1864): német jogász, szocialista politikus.

ták és gaz dominálók kora rövidesen lejár. Azon törte inkább a fejét, hogy miként lehet saját országa javára e tényekből valami gyakorlati következtetést levonni. Hogy azokban tévedett, lehetséges. Sőt, a történetek után, valószínű is. *De érveivel foglalkozni kell.*

Nem szándékom egész tanát tapssal és zajjal kísélni ('Úgy van! Úgy van!' a jobb-oldalon, morgás a középben, 'le vele! le vele!' a baloldalon). Csak azt állítom, hogy ilyen és hasonló problémák felvetése nélkül az egész osztrák–magyar fenomén taglalása és értékelése tíz krajcárt sem ér. Senkit nem állítok be rózsaszín angyalnak, se Kaunitzt, se Metternichet, se Dessewffy Aurélt, se Széchenyit, se Tiszát stb. Őket mind történelmi jelenségeknek tartom és semmi másnak, de igyekszem őket összeurópai összefüggésben látni. Az 1914-et megelőző európai összefüggés világos, s annak magyar képlete is van – sem a legjobb, sem a legrosszabb! Az összefüggés:

- 1) liberális, némileg anglofil szellemi légkör a politikában,
- 2) bismarckos Realpolitik, Machtpolitik [réálpolitika, hatalmi politika],
- 3) állami centralizáció, nagy léptekkel, részben üdvös, részben elkerülhetetlen, korszerű reformokkal, de súlyos károkkal regionális szabadságokra, nemzeti kisebbségekre,
- 4) *fekete és vörös* új fellépések polgári liberalizmus és nemesi konzervativizmus ellen, népi katolicizmus, szociáldemokrácia,
- 5) gyors iparosodás, külkereskedelem, gyors gazdagodás, súlyosodó agrárválság, amerikai kivándorlás a parasztnépből, agráradósodás, bankok gazdagodása, kispolgári önállóságok veszélyezett helyzete.

Mármost a magyar tények ezeknek eredményei. Nem vagyok vigyázó az 1b) osztályban. Ha az lennék, talán megelégednék a tábla kettéosztásával, s az egyik oldalra felírnám az idegen mintaképeket, s a másikra a magyar oppozita numbreket, talán így:

Jók

Alexis de Tocqueville
John Stuart Mill
Benjamin Disraeli
Emmanuel Frei von Ketteler püspök³⁶⁵
Liechtenstein Alajos herceg³⁶⁷
Bismarck Otto
Ld. Palmerston³⁶⁹

Rosszak

b. Eötvös József
Asbóth János
Kállay Benjámin
gr. Majláth József³⁶⁶
gr. Zichy Nándor³⁶⁸
Tisza István
id. gr. Andrássy Gyula

³⁶⁵ Wilhelm Emmanuel von Ketteler (1811–1877): báró, mainzi püspök.

³⁶⁶ Gr. Mailáth József (1858–1940): Mailáth György országbíró fia, számos közéleti és köztisztviselői funkciót töltött be (Tisza-szabályozás), egyúttal zeneszerző is volt.

³⁶⁷ II. Alajos (1796–1858): Liechtenstein hercege 1836 és 1858 között.

³⁶⁸ Zichy Nándor (1829–1911): politikus, országgyűlési képviselő.

³⁶⁹ Lord Palmerston (1784–1865): az Egyesült Királyság miniszterelnöke.

Mgr. Lavigerie³⁷⁰
E. W. Gladstone
Émile Ollivier – Léon Gambetta³⁷¹
Macmahon tbgy.³⁷²
Joe Chamberlain³⁷³
Campbell-Bannerman³⁷⁴
Sidney Webb

Prohászka Ottokár
Deák Ferenc
Tisza Kálmán
Horthy Miklós
Lónyay Menyhért
Széll Kálmán
Jászi Oszkár

Az idegenek nem voltak mindig jók, a magyarok nem voltak mindig rosszak. Összefüggések és százféle módon *kvalifikálható*, de mégis sokat megvilágító *árnyalati precízióra* szoruló, de mégis lényegbe vágó hasonlatosságok vannak. A XVIII. század naiv antik-modern ellentétpárjait sem művelem, amely talán így festene:

Jók
Sulla
Marius
Cicero
Catilina
Uticai Cato
Tiberius Graechus

Rosszak
Bethlen István
Gömbös Gyula
Vázsonyi Vili, Apponyi Albert
Károlyi Mihály
Fényes Laci
Beniczky Ödön³⁷⁵

Nem faragok képeket, és nem imádom azokat. Az utolsó ítéletet átengedem az Úrnak *qui iterum venturus est cum gloria* [ki újra eljön dicsőségben: idézet a Credóból]... Az én szerény historico-publicisztikai feladatomban csak az, hogy áttekintő képeket adjak, összefüggésekre mutassak rá (amik azután, ismétlem, kvalifikálhatóak), az aránylag rejtett és kevésbé megvizsgált anyagot feltárjam, és ezzel a történelmi látkört szélesítsem, a fenomen jelentőségét a mai perspektívából értékeljem – vagyis inkább az ily értékelést megkönnyítsem, esetleg néhány még aktuális korjelenség megértéséhez is hozzájáruljak (pl. 1956), vagy egy-két, még talán a jövőben is aktuális tanulságot levonjak. Már most, ami az I-eseket illeti:

Horthy Muki: elmegyek a kritika ama határáig, ameddig elment Wedgewood ezredes,³⁷⁶ Varjassy Lajos szegedi miniszter,³⁷⁷ Beniczky Ödön. Tovább egy *fél lépéssel* sem. E három férfiú ismerte Horthyt, ellenfele volt, s bepillantása is volt. Károlyi, Jászi, Szende, Kunfi sohasem látták Horthyt, találgattak, rendszere belső struktúrájába bepillantásuk

³⁷⁰ Charles Lavigerie (1825–1892): francia bíboros.

³⁷¹ Léon Gambetta (1838–1882): francia újságíró, politikus.

³⁷² Patrice de Mac-Mahon (1808–1893): francia politikus, katonatiszt.

³⁷³ Joseph Chamberlain (1836–1914): brit politikus.

³⁷⁴ Henry Campbell-Bannerman (1836–1908): brit politikus, az Egyesült Királyság miniszterelnöke.

³⁷⁵ Beniczky Ödön (1878–1931): legitimista politikus, belügyminiszter.

³⁷⁶ Véltetően báró Josiah Wedgewood (1872–1943): brit Liberal/Labour-politikus, katonatiszt. Az utalás forrása ismeretlen.

³⁷⁷ Varjassy Lajos (1852–1934), újságíró, politikus, számos pozíciót töltött be, legfontosabb: Arad jelentős polgármestere volt.

soha nem volt, hetedkézből voltak informálva – attól eltekintve, hogy Károlyi diletáns kalandor, Jászi nemes szándékú, de egyoldalú szektárius, Szende okos és komoly, érzékeny tisztességű férfiú, de már passzív természete miatt is vezérségre alkalmatlan politikus és történelmi szintézisre alkalmatlan szellem, Kunfi üres, tartalmatlan, már rég felpukkadt hólyag volt, egykor fanatikus hajlammal, később durva cinizmussal. Wedgewood és Varjassy megegyeznek abban, hogy Horthy 'buta katona'-típus volt, saját szakmáján kívül (amelyben kitűnő volt!) műveletlen ember, Varjassy Lajosnak ily dolgokat mondott: „higgye el, doktor úr, én is demokrata vagyok, ha egy derék szegény embernek szüksége volt reám, szívesen adtam mindig egy-két koronát neki.” S mikor Varjassy megjegyezte, hogy a demokráciának más az értelme, pl. az általános választójog, Horthy hozzátette: „az már inkább szocializmus, de vannak persze keresztény szocialisták is”, mint pl. Esterházy Móric! Beniczky elmondta, hogy Horthy ugyan az egyes atrocitásokról nem tudott, s azokat sohasem rendelte el, de józanítás és csilapítás helyett, amint az egy komoly feljebbvaló és idősebb férfi kötelessége lett volna, elvadult, tömeghisztériában szenvedő, éretlen és a négyévi háborúban gyakran elzúllott fiatalok között inkább bátorított, számár és felelőtlen szavakkal, lelkes csapatszellemnek vélve az erkölcsi züllés tüneteit, és a hetvenkedés legcsúfabb formáit. Azonban Horthy mégsem maradt csak ez 1945-ig, okos ember ugyan soha nem lett belőle, de a 20-as évek betegségéből mégis kigyógyult, és tengerészi anglofiliája, lényegében mégis konzervatív és keresztény nevelése a teljes náciizmust soha nem tudták elfogadni. Kunfi Zsigárol nem sok jót gondoltam már életében sem, de amint neki elhittem, hogy mint kultúremler (mert ez volt) ösztönösen húzódozott a bolsiktól, úgy valami tradíció, nevelés és kultúra Horthyban is maradt; sőt még Böhm Vili sem volt egészen azonos Cserny Józseffel³⁷⁸ vagy Szamuely Tiborral,³⁷⁹ bár formálisan népbiztosa volt az összes fegyveres erőknél, s mondott olyanokat, hogy „vagy győzünk, vagy meghalunk, de meghalni nem akarunk!”

Hogy ezek finom disztinkciók? De hát nem lett volna jobb 1849-ben tüzetesebben megvizsgálni, hogy Batthyány Lajos mennyire volt politikailag és mennyire büntetőjogilag felelős, hogy csak jóváhagyta-e a titkos alaptól való kiutalásokat a bécsi és pesti szélbal sajtónak, avagy aktíve felbujtott-e a Lamberg- és Latour-gyilkosságra? Nem lett volna jobb Franciaországban Lavalt,³⁸⁰ aki elvégre minisztere volt egy pl. Amerika és Oroszország által elismert kormánynak, szenátori bíróság elé állítani, amint ezt az 1875-ös francia alkotmány miniszteri felelősség esetére elrendeli? Ehelyett proklamáltak egy IV. Köztársaság nevű zagyvaságot, a felszabadítást, amely lényegében a törvény helyreállítása volt, megtették forradalomnak és erőszakforrásnak, minden jogi alapelv felforgatásával kizárták a bíróságból az esetleg elfogulatlan magisztratúrát, miután csak szervezetből delegált Résistant [ellenálló] ítéltetett collaborateur felett, azaz csak győztes ellenfél bukott politikus felett – mind e dolgokat pedig de Gaulle (akinek Horthynál jóval több esze van!) jóváhagyta, s az angol sajtó (de Gaulle-ellenes, amikor de Gaulle

³⁷⁸ Cserny József (1892–1919): haditengerész, a Cserny-csoport néven elhíresült terrorkülönítmény vezetője.

³⁷⁹ Szamuely Tibor (1890–1919): kommunista politikus, népbiztos, a kommün terrorszervezetének vezetője.

³⁸⁰ Pierre Laval (1883–1945): francia szocialista, majd konzervatív politikus, több miniszteri pozíciót is betöltött, utóbb miniszterelnök is volt, majd a Vichy-rezim prominense. A háború után vitatható perben halálra ítélték és kivégezték.

Szíriában vagy másutt *jogos francia érdeket* védett) tapsolva helyeselte. A finom disztinkciók igen fontosak a történelemben; Beniczky Ödön lovagi jellegű bátor férfiú volt, s ezért is fontos, hogy azt mondom-e róla, hogy erkölcsi és politikai felelősség terheli Zalaegerszeg felállításáért, mint 1919. nov. – 1920. márc. között belügyminisztert, vagy pedig azt, hogy bikacsőket és csendőri puskatust használt védtelen foglyok és néha nők ellen, ami Egerszegen és a Zrínyi utcában bizony előfordult amaz időkben.

Hitler, Musso. más kategóriák. Náluk nem kérdés, hogy tudtak-e atrocitásokról, ők akartak hatalmasok lenni, hogy gyilkolhassanak, ők keresték a hatalmat *e célból* és nem vállalták – de Horthynál más a helyzet, ő vállalta a hatalmat, s ő a hatalom nélkül nem lett volna csavargó, mint Hitler, hanem nyugdíjas kegyelmes úr és középirtokos, mint sokan mások (elég kényelmesen) az ő rendjéből Kis-Magyarországon.

Horthy választása. Jól tudom, hogy pimasz, taknyos tisztecskéek karhatalmi minőségben igazoltattak képviselőket a választás napján (1920. márc. 1.) a Parlament lépcsőjén. De ez akkor történt, amikor már köztudomású volt, hogy Horthy odamegy, s ottléte alatt e tisztecskéek ’testörködtek’ – egész feleslegesen, bután és fontoskodva. Már *napok óta bizonyos volt, hogy Horthy az egyetlen komoly jelölt*, és március 1-én megválasztják. József fhg-t megtiltotta az antant, bár Friedrich még agitált mellette. Apponyit nem akarták a kiscgazda-kálvinisták, mint nagyon katolikust, sem a régi néppárti keresztény nemzeti egyesülés-tagok, mert nekik liberális volt, s mindig távol maradt a Néppárttól. Apponyi viszont saját maga sem akart semmilyen belpolitikai funkciót vállalni – csak békedelegátus és hasonló akart lenni. Andrássy egész pártja az ifjú mágncsoport volt (Sigray,³⁸¹ Pallavicini³⁸² stb.). A 160 szavazatból így József fhg. kapott 10-et, Apponyi 8-at, Andrássy 4-et,³⁸³ a többi – pártközi egyezés folytán – Horthyra esett volna, ha a karhatalom nincs ott, különösen mert a többi posszibilis jelölt *mind eleve nemet mondott*, és Szurmay [Sándor] tábornok (akinel tapogatóztak), azt mondotta, hogy vagy legyen József tábornagy, mint rangidősebb katona, vagy Horthy, akinek nem volt rangidősebb feljebbvalója, mint tengerésznek, de kevésbé rangidős katona mit sem vállalhat, ha József tábornagy eleve ki van zárva. Hogy a jogfolytonosság még a király által kinevezett magasrangút kívánt, nem volt vitás ama körben. Szó lehetett volna Wlassich Gyula báró utolsó főrendi elnökről és országbíróról, aki a régi rendben a legfelsőbb polgári méltóság volt, és Csernoch bíborosról, mint a legfőbb egyházi méltóságról, de ez ’feudalizmus’ lett volna, míg a Nemzetgyűlés általános titkosi demokrácia alapján állt. (Szocdem párt nélkül, de annak részvétele sokat nem változtatott volna; lett volna, ha ők is szavaznak, 20-25 szocdem, de ennél több aligha. Így volt 70 er. nemz. egy., 70 kiscgazda, 6 szabadelvű-demokrata – Vázsonyi, Ugron,³⁸⁴ Bárczy István³⁸⁵ stb. – 14 pártonkívüli, köztük Apponyi, Gratz Gusztáv, Bethlen István.)

³⁸¹ Sigray Antal (1879–1947): legitimista politikus.

³⁸² Pallavicini György (1881–1946): politikus, királyi kamarás.

³⁸³ Az Országgyűlési Napló tanúsága szerint 141 érvényes szavazatot adtak le, ebből 131 esett Horthyra, 7 Apponyira, 3 pedig üres, ill. érvénytelen volt.

³⁸⁴ ifj. Ugron Gábor (1880–1960): politikus, miniszter.

³⁸⁵ Bárczy István (1866–1943): jogász, politikus.

*Biller Irén 'Vasmacska.'*³⁸⁶ Hát igen, ezt már el is felejtettem! Ez is volt. Persze ezt nem a bécsi radikális kávéházban találták ki, mert ott a 'minden papi dogmatizmustól mentes', 'mintaszerű keresztény' Hock János páter³⁸⁷ törvénytelen gyermekeinek számlása elég dolgot adott. De közben Stavisky³⁸⁸ pénzeket adott radikális főszerkesztőknek, Prince³⁸⁹ vizsgálóbíró halva találták, mint Bárczi Benőt, J. H. Thomas szakszervezeti vezér és angol miniszter 20.000 forintot vett fel budget-titkok közléséért, Stanley Sidney³⁹⁰ galiciánernél pezsgőztek angol Labour-miniszterek, Felix Gouin, a IV. [köztársaságos] szociáldemokrata miniszterelnök bort szállított, Le Trocquer szociáldemokrata parlamenti elnököt rózsaszín balleten érték,³⁹¹ Profumót³⁹² Keeler Christine³⁹³ habtesztén – és így tovább! Mind hősök ők, mind férfiak, mind hív és hazafi – mint Hédervári Kont³⁹⁴ és harminc nemese.

Ismét klerikalizmus. Hogy a *Reichspost* és a *Zászlónk*³⁹⁵ mit írt nemzeti ellenfelekről, muszkákról, szerbekről, románokról, már nem tudom. De Hoyos Alexnek³⁹⁶ és Forgách Jánosnak, Conradnak, Stürgkh-nek,³⁹⁷ Buriánnak stb. annyi köze volt a *Reichspost*hoz, mint az *AZ[ászlónk]*-hoz, ahol viszont Fritz Austerlitz,³⁹⁸ Karl Leuthner,³⁹⁹ Perners-toiffer,⁴⁰⁰ Ludo Hartmann⁴⁰¹ bizonyították a német kultúrfölényt a muszkákkal szemben, már '14 előtt is, mint a *Szociálistizmus* folyóirathoz, ahol 1915-ben főleg Szabó Ervin hordta össze a Marx–Engels idézeteket, annak bizonyítására, hogy a két egyházatya mily jó német honfi volt 1870-ben. A muszka–román–szerb orthodoxiának egyébként sok előnye lehet, de bizonyosan ez is Mária-kultuszt 'üz' (ami nélkül egyébként a leghelyesebb

³⁸⁶ Biller Irén (1897–1989): színésznő, táncosnő.

³⁸⁷ Hock János (1859–1936): katolikus pap, politikus, író. A törvénytelen gyermekekre való utalás tényalapját más forrásból nem tudtuk ellenőrizni.

³⁸⁸ Alexandre Stavisky (1886–1934): francia üzletember, kalandor-sikkasztó, botrányainak kiderülése a francia belpolitikát alapjaiban rázta meg, s a bal- és jobboldal közötti ellentéteket kritikus időszakban (1934–35) élezte tovább.

³⁸⁹ Albert Prince: 1934-ben meggyilkolt francia vizsgálóbíró.

³⁹⁰ Sidney Stanley (1899–1969): lengyel származású brit üzletember.

³⁹¹ André Le Troquer (1884–1963): francia politikus, a Nemzetgyűlés elnöke (1954–1955; 1956–1958). 1960-ben egy év felfüggesztett börtönre ítélték a „rózsaszín balett” botrányában: olyan orgiákon vett részt, amelyeken kiskorú lányokat kényszerítettek szexuális kapcsolatra idősebb, befolyásos férfakkal.

³⁹² John Profumo (1915–2006): brit politikus.

³⁹³ Christine Keeler (1942–2017): angol modell, Profumo szeretője.

³⁹⁴ Hédervári Kont István (?–1393): Luxemburgi Zsigmond által harminc társával együtt kivégeztetett nemes, ismert Arany-ballada szól róluk.

³⁹⁵ Zászlónk: a Regnum Marianum katolikus mozgalom fiataloknak szóló lapja (1902 óta, 1947–90 között nem jelenhetett meg). A Reichpost az osztrák katolikus egyházhoz tartozó napilap volt (1938-ig jelent meg).

³⁹⁶ Alexander Hoyos, báró (1876–1937): osztrák diplomata.

³⁹⁷ Karl von Stürgkh (1859–1916): osztrák konzervatív politikus, Ausztria miniszterelnöke.

³⁹⁸ Friedrich Austerlitz (1862–1931): osztrák szociáldemokrata politikus, képviselő.

³⁹⁹ Karl Leuthner (1869–1944): osztrák szociáldemokrata politikus.

⁴⁰⁰ Helyesen: Engelberg Pernersstorfer (1850–1918): eleinte nagynémet, majd szociáldemokrata újságíró, politikus, a Reichsrat alelnöke.

⁴⁰¹ Ludo Moritz Hartmann (1865–1924): osztrák történész, diplomata és szociáldemokrata politikus.

a belépés a francia radikális pártba – ha ott még M. Homais⁴⁰² a vezér és nem a gyanús Edgar Faure⁴⁰³ s kissé katolikusbarát köre), ez is *magasabb* rendnek tartja a szerzetes-séget, még ateista házasságnál is, ez is 'klerikális'.

Persze, hogy minden párt saját ideológiáját vitte a háborúba. Delbrück⁴⁰⁴ pl. a porosz, protestáns Aufklärung [felvilágosodás] fölényét az orthodoxiával szemben, fel sem vetve a kérdést, hogy a bajor gránátos és a tiroli vadász miért harcoljon a porosz Aufklärungért. Holott Delbrück valóban kitűnő fej és nagy tudós volt.

Mixát. Minden régi vezetőrétegnek van kissé cinikus, satirikus, mulatságos, sokszor leleplező krónikása, s az ilyesmi csak *belső* ember lehet. Saint-Simon,⁴⁰⁵ Marcel Proust, Léon Daudet,⁴⁰⁶ Boswell,⁴⁰⁷ Greville,⁴⁰⁸ Evelyn Waugh,⁴⁰⁹ Christopher Sykes.⁴¹⁰ Szalon-emberek, udvari pletykások, politikusok ismerősei. Ilyen volt Mixli. Az ilyen ember *belső* ugyan, de nem valóban *számottevő*. Saint-Simon a legfontosabbról *mit sem tudott*; Colbert-t, Louvois-t, Villars marsallt,⁴¹¹ a politikát irányító alapelveket, a stratégiát, a tengeri hatalmi törekvést alig említi, és soha nem értette. Boswellnek sejtelve nem volt Chatham⁴¹² politikájáról, azt sehol sem elemzi. Proust és Léon Daudet bejáratosak voltak, de egyikkel sem beszélt pl. Poincaré,⁴¹³ Cambon,⁴¹⁴ Delcassé⁴¹⁵ vagy Lyautey⁴¹⁶ valami fontos dologról. Evelyn Waugh Mayfairben klubtag volt 1930 körül, de alig hiszem, hogy Eden⁴¹⁷ a külügyet vagy Montagu Norman⁴¹⁸ a valutaválságot vele beszélte volna meg. Mixát képviselő és ismert író létére lehetett Casino-tag az Országosban, de nem volt igazi 'intéző' pl. Kállay Béni, Darányi Ignác, Baross Gábor⁴¹⁹ minisztériumi munkatársa, vagy Károlyi Sándor, vagy Majláth József főtitkára az OMGE-nál [Országos Magyar Gazdasági Egyesület]. Már Gentz, Prokesch, Kuebeck pletykás naplói nem oly

⁴⁰² Flaubert Bovaryné c. regényének egyik alakja a meglehetősen elviselhetetlen, közéleti babérokra vágyó Monsieur Homais.

⁴⁰³ Edgar Faure (1908–1988): francia politikus, Franciaország miniszterelnöke.

⁴⁰⁴ Hans Delbrück (1848–1929): német hadtörténész.

⁴⁰⁵ Henri de Saint-Simon (1760–1825): francia szocialista politikai gondolkodó.

⁴⁰⁶ Léon Daudet (1867–1942): francia királpárti író, újságíró, Maurasszal együtt az Action Française alapítója.

⁴⁰⁷ James Boswell (1740–1795): skót életrajz- és naplóíró, ügyvéd.

⁴⁰⁸ Charles Greville (1794–1865): angol naplóíró, krikettjátékos.

⁴⁰⁹ Evelyn Waugh (1903–1966): angol regényíró.

⁴¹⁰ Christopher Sykes (1907–1986): angol író.

⁴¹¹ Colbert, lásd: 127. l. François-Michel le Tellier, Marquis de Louvois (1641–1691): hadügyminiszter; Claude de Villars (1653–1734) neves tábornok.

⁴¹² William Pitt, Chatham első grófja (1708–1778): whig párti brit politikus, miniszterelnök.

⁴¹³ Raymond Poincaré (1860–1934): Franciaország elnöke, háromszoros miniszterelnöke.

⁴¹⁴ Jules-Martin Cambon (1845–1935) és fivére, Paul Cambon (1843–1924) egyaránt fontos francia diplomata volt, így Menczer bármelyikükre utalhat.

⁴¹⁵ Théophile Delcassé (1852–1923): francia külügyminiszter.

⁴¹⁶ Hubert Lyautey (1854–1934): francia tábornok, hadügyminiszter.

⁴¹⁷ Anthony Eden (1897–1977): brit konzervatív politikus, külügyminiszter, 1957–1959 közt az Egyesült Királyság miniszterelnöke.

⁴¹⁸ Montagu, lásd 344. l.

⁴¹⁹ Baross Gábor (1848–1892): gazdaság- és közlekedéspolitikus, a „vasminiszter”.

saint-simoniak vagy mixátosak, mert e pletykások egyben mégis csak komoly intézők is voltak s ezért – nem oly mulatságosak.

1710–20 körül sok mindenben láthatott jól Saint-Simon, de tán mégis csak fontos e korban Louvois adminisztrációja, Villars stratégiája és diplomáciája, a merkantilista politika is. Daudet minden pletykája igaz lehet, de Poincaré, Philippe Berthelot,⁴²⁰ Jules Cambon s Paul Cambon talán valami mással is foglalkoztak, mint bon mot-kal, amelyeket Mme de Boynes vagy Mme de Noailles szalonjában ez vagy az elejtett, s talán Mme Ménard-Dorian⁴²¹ szalonjának látogatásán kívül még Viviani⁴²² és Millerand⁴²³ is leültek olykor-olykor, minisztériumukban valami hivatali ügyben döntendő, legyen az külkereskedelem vagy pl. útépités, afrikai hajózás vagy adóreform.

Talán volt valami komoly tevékenység is 1900 körül Párizsban, 1880 körül Budapesten s az ilyenre vonatkozó is történelmi forrás, a casinói karikatúrán túl. Ami az *úr-cseléd* viszonyt illeti, hát bizony a 2. világháború előtt nemigen fordult elő, hogy a húszéves angol tisztecske az ötvenéves kiszolgált altisztet szolgálaton kívül Mr. Brownnak szólította volna, s mikor Afrikában brit főhadiszálláson voltam, nagy *újítás* volt, hogy hadnagyoknak megengedettett az, hogy egy whiskyre belépjenek az altiszt mess [kantin] bájába, mert már túl sok olyan hadnagy volt, aki Cambridge-ben régebben együtt tanult egy olyan altiszttel, aki nem volt hajlandó őt szolgálaton kívül Sir-özni. A magyar cselédleányt faluhelyen tegeztek. Kiszagdáéknál (de bizonyosan nem előkelő gentryházban) talán még a pofon is előfordult – a Kiszagdáné ténsasszony olyant a saját leányának is adott. Ellenben Mariskának vagy Boriskának volt a cselédleány szólítandó, gróféknál is, nem Brownnak vagy Smithnek, mint az angol középosztályban, ahol a Misst még 1935-ben is megtagadták a servanttól, mint erre még jól emlékszem. S a falusi bíró tán védte a pofont, de még jól emlékszem komoly angol lapokra, amelyekben kinyomták magas rangú bírák elnöki vicceit (1935 körül!) a verő pedagógia és testfenyítő jog védelmére.

Persze nem jut eszembe eme dolgok elmúlását sajnálni. De kétlem, hogy az úri 'hallja kend!' megóvása, vagy a nyakonvágás jogának megőrzése lett volna pl. Baross Gábor, Wekerle Sándor⁴²⁴ vagy akár Tisza Pista politikájának fő motívuma és szellemi irányító elve. Hogy még csúnyább dolgokat mondtak az oláhokról, mint az angolok olykor az írekről? Talán elolvasandó Jakabffy Imre⁴²⁵ könyve is, amiben igen szép román idézetek is vannak a magyarokra vonatkozólag, erdélyi lapokból, *magyar uralom alatt megjelent évkönyvekből*. Ha pedig Eire [Írország] határos lett volna 1939-ben vagy 1914-ben a német birodalommal, és félő lett volna, hogy a németek is segítséggel törnek be Angliába, még szebb idézetek álltak volna az írekről ama lapokban, melyekre még emlékszem – s magam

⁴²⁰ Philippe Berthelot (1866–1934): a francia külpolitika jelentős alakja, diplomata.

⁴²¹ Madame Aline Ménard-Dorian (1850–1929) híres „radikális szalonjában” Menczer is megfordult.

⁴²² René Viviani (1863–1925): francia politikus, miniszterelnök az első világháború első évében.

⁴²³ Alexandre Millerand (1859–1943): francia jogász, politikus.

⁴²⁴ Wekerle Sándor (1848–1921): jogász, politikus, Magyarország I. polgári származású miniszterelnöke.

⁴²⁵ Jakabffy Imre (1850–1930): belügyminisztériumi államtitkár, országgyűlési képviselő.

sem kedveltem de Valera⁴²⁶ úr amaz ötletét, hogy égve hagyja Eire lámpáit, hogy a Luftwaffe jobban találja meg Angliát. (Amíg *nagyon komoly angol fenyegetést* nem kapott, ugyanis ezt tette!!! Erről még ma sem szeretnek az angolok beszélni, de ez tény!)

De egy szó, mint ezer: nem vagyok bíró, sem a hibátlan emberben, sem a tökéletes rendszerekben nem hiszek. Egyszerűen avval foglalkozom, hogy a helyzeti összefüggéseket kutatom, az eszmék és a praktikus szükségletek kölcsönhatását, a vallási atavizmusok és politikai koncepciók szerepét az egyének és a tömegek lélektanában, a szerencse és a pech közbelépteinek jelentőségét, az eszmék származási helyét és idejét – s mindez részben történelem, részben publicisztika a még aktuális dolgokról, részben szociológia, részben Cosmói⁴²⁷ eszmecsereanyag.

Szinte már hihetetlen, hogyan kerítették egy elmúlt nemzedék során, bölcseleti feneket múltó helyzetekhez, hogyan varrtak történelmi kabátot bölcseleti gombhoz, s hogy hogyan zavarta ez meg néha egyébként okos fők tisztánlátását, múltó, átmeneti helyzetekre vonatkozólag, amelyeknek adottságai között teljesen jogos lehetett, ha egy okos fő és derék hazafi – minden fenékkerítés nélkül – saját országa érdekével azonosítja magát.

Gondolj Belloc⁴²⁸ helleno-romanizmusára, mint antantideológiára, és mint a 'barbárok' elleni ideológiára!! Mert ugyebár, mi sem világosabb, mint az, hogy Ranke,⁴²⁹ Mommsen,⁴³⁰ Willamowitz-Moellendorf⁴³¹ a helleno-román szellem barbár ellenségei voltak, míg Max Aitken – Beaverbrook⁴³² és Harmsworth Northcliffe-ről⁴³³ csak úgy csepegett a Platón és a Vergilius szelleme! Vagy pedig gondolj ama német tanárra (mert elfelejtem, ki volt ő, de még tudom, merre volt hazája), aki a katonai 'monarchikus felsőségért' viselt háborút, Arisztotelész-idézetekkel, mélyen megvetvén, mint dekadent, a démoszthenészi Advokatenrepublikot [ügypéldkörtársaságot]. Mert, ugyebár, a cári birodalom soha nem volt katonai monarchia? És Tisza István, Radoslavov⁴³⁴ szövetséges miniszterelnökök, Bethmann-Hollweg kancellár, Berchtold, Forgách stb. ugyebár soha joghallgatók nem voltak, s csak monarchikus, katonai felsőbbiségtant hallgattak?

Vagy mit szóljunk ama számaráságról, amelybe még az oly okos fő, mint Bainville⁴³⁵ is olykor beleesett, amely szerint az antant a paraszti párt volt a technikai hybris ellen – mert ugyebár, Poincaré és Lloyd George⁴³⁶ földtúrók voltak, ellentétben Hindenburg⁴³⁷ nagyiparossal? És így tovább!

⁴²⁶ Éamon de Valera (1882–1975): ír függetlenségi politikus, tanár, országa kétszeres miniszterelnöke és végül elnöke.

⁴²⁷ Valószínűleg a Cambridge Cosmopolitan Club volt Kolnai és Menczer rendszeres találkozóhelye, a „Cosmo” rövidítés többször előfordul.

⁴²⁸ Hilaire Belloc (1870–1953): katolikus francia–angol író, történész.

⁴²⁹ Leopold von Ranke (1795–1886): német történész.

⁴³⁰ Theodor Mommsen (1817–1903): német történész, ókortudós.

⁴³¹ Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf (1848–1931): német klasszikus filológus.

⁴³² Max Aitken (1879–1964): Beaverbrook l. bárója, kanadai–brit politikus, üzletember.

⁴³³ Alfred Harmsworth (1865–1922): brit sajtómágnás, kiadótulajdonos, politikus.

⁴³⁴ Vasil Radoslavov (1854–1929): bolgár liberális politikus, kétszeres miniszterelnök.

⁴³⁵ Jacques Bainville (1879–1936): francia történész, újságíró, az Action Française fontos alakja.

⁴³⁶ David Lloyd George (1863–1945): brit liberális miniszterelnök.

⁴³⁷ Paul von Hindenburg (1847–1934): német tábornok, Németország elnöke.

Addig is: természetesen nem jut eszembe alkotmányok dekrétum útjani életbeléptetése. Ez osztrák betegség: II. József császáré, Schmerlingé 1861-ben, Schuschniggé⁴³⁸ 1936-ban. Az ilyesmi nem él, még ha sok jó is van benne; ez nem kilenc hónapig az anyatestben fejlődő és végül emberré lett embrió, hanem homunculus.

Viszont irányadás törekvésekre mégis szükséges, s a törekvés végső formai kifejezése is intézményekben, amelyek részben már vannak, de amelyeket államtestbe kell integrálni, szabályozott státussal (pl. szakszervezetek, szövetkezetek, ipari federációk stb.). Ez történhetik 20-30 év alatt, folyamatosan, evolutíve, de a légkört és a hangsúlyt elő kell készíteni, hogy *a mise en forme* [az egész formája] evidenter legitim legyen. ('Legitimitási evidencia' – igen helyes fogalom és kifejezés!)

Fő elv: *hangsúlyváltozás az egész késő XX-ik századi zenekarban*. Colbert-i merkantilizmus és Smith Adam-i *Wealth of Nations* óta fő követelmény: az állam *hatalmi versenyképessége* alapjául minél több, minél nagyobb produkció, több export, nagyobb teherbírású gép, még gyorsabb közlekedés stb. Itt már sok lépést előre aligha tehetünk. Azonkívül pl. Belgiumot soha nem tudjuk Amerikává modernizálni és az USA-val hatalmilag versenyképessé tenni, bár Belgium nem éppen ipartalan állam, vagy commercium nélküli földműves ország. Az sem program, hogy lássuk el Indiát 450 millió autóval, televíziós szekrénnel stb. – amint találtunk számára 450 millió kenyéradagot. S az, hogy még egy új supersonic jet-modell készüljön, amely az eddigi 6 órás London–New York repülést 4 óra 52 percre redukálja, aligha érdekel még valakit. Az sem, hogy az exportból 2-3 milliárd évi dollár folyik-e be, vagy csak 1,85 milliárd.

Ellenben vannak helyes, új célok, államiak és szociálisak – persze nem az, hogy még heti 1,6-tal milyen kategória fizetését lehet tovább emelni, vagy hogy a Health Service heti bélyege 7,6 helyett 6,6 legyen-e.

A helyes állami és szociális, szigorúan a XX. sz. végére aktuális cél – itt az idő! most vagy soha! – az állam igazi funkciójának helyes felfogása és definiálása. Az állam nem még nagyobb és még nagyobb hatalom, amelyet még több supersonic jet-erővel kell ellátni, hanem szabályozója és garantora annak, hogy X földrajzi területen az erőforrások X nemzet javára fordíthatnak; hogy minden szabad polgár azt teszi, amit a törvény *nem tilt*, és minden kormány azt, amit a *törvény kíván*; hogy az egyéni és családi tulajdon biztonságos, míg a nemzeti és társadalmi részesedés az egyén és család tulajdonában méltányos és jogos és normálisan elhatárolt; hogy a társadalmilag szükséges munka sem nem durva kényszer, sem nem esztelenül aránytalan jutalom eredménye; sem nem ideológiai hipokrizis, hanem szükséges fázis az ép eszű és ép testű polgárok nevelésében; avagy pedig méltányosan elismert, védett és tiszteletet parancsoló *önkéntes* tevékenység, szabad polgárok részéről, akik a vállalt kockázatok és áldozatok fejében nyereségre és biztonságra is számítanak – teljes joggal!!!

⁴³⁸ Kurt Schuschnigg (1897–1977): *Ausztria kancellárja*.

Alkotmány és agrár-ipari tervem e szükséges hangsúlyváltozást akarja formailag kifejezni – odavetett, ideiglenes korigálható módon –, ami persze nem jelenti azt, hogy a mélyebbre menő probléma és törekvés (*munkamorál, munkafogalom, tulajdonmorál, állammorál*) nem fejeződhetik ki más (és jobb) módon is.

Tehát Cosmo, péntek, 22-én, 4.15–4.30 perc. Üdv! [B]

Menczernek 1965. január 19.

Ha feljönne Le Play,
A tömeg leköpné.

Aber, aber. Ilyen államépítési és képviselet-sokszorosítási játékokat mind, csintalan fiúcskák, üzőgettünk. A főbaj az, hogy a csapongó képzelet bélyegét hordozzák magukon, hiányzik bennük minden legitimitási *evidencia*, és nem szolgálhatnak alapul semmi élethordozó kohézióknak a parlamenti testületben. Dollfuss-Suš [Schuschnigg] ehelyett négy- vagy ötféle 'tanácsot' állítottak fel (papíron) diktatúrájuk homlokdiszlete gyanánt; inspiráló elmélésük, Spann Otmár,⁴³⁹ maga nevezte 'alkotmányukat' – joggal – farsangi tréfának. Nénéné. Persze a korporatív államnak *csak* karikatúrái létezhetnek, mert magában véve egy fantom, mely valami iniciális elgondolási hibán alapszik. Azt hiszem, ez az, hogy a képviseleti rendszert valami deskriptív társadalom-, illetve társadalmi relációk-összességét-*leképezési* feladattal téveszti össze. Továbbá, ezzel bár szorosan összefüggően, hogy a párt (*Parteiung*) természetes fenoménjét – mely, nem-formalizált formában, messze túlmegy a liberáldemokrácia keretein – nem veszi tudomásul. Más szóval a *politikai* spontaneitást. Más szóval, hogy a politika szférája nem az összetes társadalmi életváltozatosság, hanem a *kormányzat* tengelye körül alakul ki, és hogy a politika egy intézményesített, domesztikált, rendessé-normált *agonisztikát* jelent. A különböző érdekaspektusok bekapcsolását nem lehet papíron letervezni, ellenben a pártok realizálásában nagyrészt amúgy is megvalósul, azonkívül a kormányzat deliberációs előkészítésében is. Még a totaliter zsarnokságok is, *à la longue* [hosszú távon], társadalmi tényezőkkel való diskurzív *Auseinandersetzung*okra [összeütközésekre] kényszerülnek rendszeresen. A politikai szabadság létezése sokkal kevésbé gyökerezik képviseleti és társadalomszervezeti formákban, mint inkább a közszabadságokat elvben és *grosso modo* [nagyjából] gyakorlatban elfogadó kormánysszemélyzet létezésében; jellegzetes kifejezési formájuk a pártok pluralitása.

Mindazáltal – elismerem, 1. hogy a képviselet főfunkciója az *ellenőrzés* (de miben áll ez? milyen síkokon történik? milyen politikán túli vagy előtti előfeltételei vannak?), 2. hogy képviseletrendszeri reformokra általában, s azt mondanám, állandóan szükség van (állandóan azért, mert a képviselet autenticitásához szükséges, hogy annak újból és újból való korrekciója egy ébren tartott témát képezzen). Ezeket azonban sokkal részletesebbnek és megfontoltabbnak képném. Így pl. a regionális és az összarányossági szempontok közti egyensúlyt illetően. S elismerem 3. azt is, hogy kíváncsi valamilyen megtestesült léte a pártokfölötti, speciálisan az államot és annak folytatólágosságát s azonosságát képviselő tényezőjének (umpire [döntőbíró]). – A tervezettedben az államszerkezettel minden-további-nélkül összeötvözött gazdaságpolitikai posztulátumok érvényességét megítélni nem tudom. Maga ez a metodikai egység lehetetlen; de lusta volnék ebbe most mélyebben belemenni.

⁴³⁹ Othmar Spann (1878–1950): osztrák radikális konzervatív filozófus, szociológus és közgazdász.

NB. A nemzetiségi-federációs államban a képviselő és a pártrendszer problémái módosulnak – ezt Popovici⁴⁴⁰ nem értette meg; Rádl Manó⁴⁴¹ annál jobban. Sándor király⁴⁴² is ezzel küszködött utolsó, demokráciát-előkészítő-diktatúrás fázisában. Fel-tétlenül ellene volnék a *nemzetiségek federációjának* (ez a bolsevista elképzelés; nekik könnyű, mert a totaliter zsarnokság biztosítja az egységet és *néantizálja* [megszünteti] a nemzetiséget mint politikai tényezőt). *Legrokonszenvesebb* nekem a nagyosztrák típusú centralizmus, néhány kronlanddal [koronaországgal] (történelmi alapon) és nemzetiségi kamarákkal.

Ha a magyarokban több ész, erény és kultúrsubszztancia lett volna, nem dolgozhattak volna-e '67 után egy 'Szt István koronájának országai' koncepció irányában? Mely persze a nemzetiségeket nem degradálta volna a 'haza idegenajkú polgáraivá', hanem mintegy társországok koszorúját jelentette volna, egy cseh–osztrák–szlovén tömörüléssel lazábban összekötve? Talán éppen ilyesmi lebegett volna egy-két létező eszesebb ember, pl. Kállay Béni szemei előtt? Mert az igaz, hogy Habsburgnak a német főhatalmi állásból való kidobása után valami 'Buda mint súlypont' felé kellett orientálnia. De a tiszakál-máni szellem erre a lehető legalkalmatlanabb volt, s alkalmatlan már Deák és Eötvös is.

Bárzsingházi előadásodban sajnálatos módon a 'misszió' historista-romantikus, ködös teologomenonával [teológiai állítás, vélemény] is operálsz. Érdekes volna megvizsgálni, van-e e szónak *valami* értelme, és milyen esetekben volna alkalmazható. Általában arra az üres felfűvásra redukálódik, hogy ha létezem, és *valamit* leistolok [teljesítek], esetleg majdnem-leistolok, de úgy, hogy a mű végül megghiúsul, akkor valami misszióm volt vagy van. A propagandisztikus visszaélés: nem nyíltan kimondani, hogy ezt *mindenkinek* lehet tulajdonítani, hanem egy kiragadott kedvencre úgy alkalmazni, mintha neki, mert hát létezik, és egymást alkotott, *különleges* értelemben volna missziója. Pl. a magyaroké a honfoglalás, a török invázió feltartása. Valami akkor is lett volna e területen, ha nem ültek volna be a magyarok. Esetleg a törököknek is missziójuk volt *Zwischeneuropa* [köztes- vagy Közép-Európa] egységesítése – és így tovább. Mik a kritériumok? Én Pistát kiverem a házából, ott rendezkedem be, és azt a missziót látom el, hogy meg-akadályozom Jancsit abban, hogy ő fészkelje be magát ugyanoda. Ez valahogy *nem ambulat* [nem működik].

[...]

⁴⁴⁰ Aurel Popovici (1863–1917): román ügyvéd, politikus.

⁴⁴¹ Emanuel Rádl (1873–1942): cseh biológus, filozófus, tudománytörténész.

⁴⁴² I. Sándor (1888–1934): jugoszláv király.

Kolnainak 1965. március 22.

Bethmann-Hollweg: az idézet valóban kitűnő. Azonban jól mondotta Fichte: „ein deutscher Geist wird am Sinn für Tiefe erkannt. Manche haben diesen Sinn, die keine Deutsche sind, wie es auch Deutsche gibt, die ihn nicht besitzen.” [A német szellem a mélység iránti érzékről ismerszik meg. Vannak nem németek, akikben megvan ez az érzék, s nem minden német rendelkezik vele.]⁴⁴³ Amit B. H. Theobald ez idézetben tesz, csodálatos. Szakszerű technikai, adminisztratív sikkra akar helyezni egy problémát, amelyről nagyon jól tudja, hogy már kezdettől fogva túlhaladt minden adminisztratív és szakteretet. A cél világos: semmitmondás, fontoskodva, s ezzel a nagyon is világosan és feltűnően létező valami eliminálása. De ezt teszi (és sikeresen!) az egész mai világpolitika, a nem-németek is, die aber den Sinn für Tiefe haben [akiknek azonban van érzékük a mélység iránt], s így Fichte szerint lelki németek („anima naturaliter germanus”, mint azt én *Pan-Slav és Pan-German* c. művemben (1946)⁴⁴⁴ Fichte-kommentárként megjegyeztem. (Régen volt, Murray atya⁴⁴⁵ adta ki a *The Month*-ban, majd röpirat formában, Finster war's, der Mond schien helle! [Sötét volt, a hold világított].) A fontos: *védekezés a középszerűség fegyverével, a mediocritas, mint védelmi pozíció*. Ma ez állítólag békére vezet, 1919-ben ez volt a háború fő oka. Ugyanis Karl Kraus abban tévedett, hogy Berchtoldot, Forgáchot, Hoyost stb. kreténeknek és kaszinói léhűtőknek vélte, és még súlyosabban téved a fél, háromnegyed és egész marxizmus, amikor 'osztályérdeket' sejt mögöttük. Az uralkodó osztályérdek képviselői egész más emberek voltak, nagyrészt nem is politikusok, pl. kapitalista részen Lánczy Leó,⁴⁴⁶ Ullmann Adolf,⁴⁴⁷ agrárrésről gr. Hadik János vagy gr. Majláth József. Valamennyire (mint az indusztrializmushoz átpártolt agrár) Tisza István, de '14-ben még az utóbbi is aránylag józan és tisztességes álláspontot foglalt el, s ezt tette pl. Sieghardt Rudolf is (akinek ugyan a döntésbe semmi beleszólása nem volt, de aki legalábbis a németekkel való szorosabb szövetség ellen szólalt fel a háború későbbi során, és 16-ban minimumfeltételek mellett akart békekísérletet, az ausgebaut und vertieft [kiépített és elmélyített] zagyvaságokat *békeakadály*nak tartván, amibe a németek se mehettek be, mert az ő fő érdekük csak egy lehetett: nem Mitropa [Mitteleuropa], hanem világkereskedelmi szabadság, Angliával való megegyezés alapján).

Agrárvagyona volt Berchtoldnak, Forgáchnak is (Buriánnak nem volt, Conradnak sem volt, Hoyosnak alig volt, ő inkább bankvagyonnal bírt), de ehhez semmi köze nem volt az 1914. júliusi döntésnek. Kaszinótagok voltak sokan, de pl. Conradra vagy Buriánra ez sehogy sem jellemző – talán formálisan tagok voltak, de nem tipikus kaszinóemberek. Léhűtő sem volt egyik sem emez urak közül, ellenkezőleg formálisan nagyképzettségű, szorgalmas, stréber hivatalnokok, beképzelt, pökhendi technikusok és szakemberek voltak – olykor egy vagy más területen igen nagy kompetenciával is. Burián báró arcáról lerí

⁴⁴³ Az idézet forrását nem tudtuk azonosítani.

⁴⁴⁴ *Pan-Slav and Pan-German: A Parallel History of Ideas*. The Month, 1946.

⁴⁴⁵ John Courtney Murray (1904–1967): amerikai jezsuita pap, teológus.

⁴⁴⁶ Lánczy Leó (1852–1921): bankelnök, szabadelvű politikus.

⁴⁴⁷ Ullmann Adolf (1857–1925): közgazdász, bankár, politikus.

a közgazdaságtannal és pénzügytannal megtöltött *sub auspiciis regis*⁴⁴⁸ jogi tudorság, Conradéról lerí, hogy már fiatalon sem tetszik neki az egyszerű csapattisztiszi qualitas, hogy a lovagnál és a nőknél jobban érdekelte őt a tudományos német szakirodalom (nem is Clausewitz⁴⁴⁹ vagy Yorck von Wartenburg⁴⁵⁰ költői katonabölcseleők, akik *remekírók*, hanem wilhelminus szakunalmárok, mint Schlieffen⁴⁵¹ stb.).

Ahol Karl Kraus zsenije mégis fején találja a szöveget, az az Optimist és a Nörgler egy '18 tavaszi beszélgetése: 'O: Kein Zündholz fängt! N: Das kommt vom Ultimatum ab Serbien. O: Ich sage, kein Zündholz fängt! N: Weil es einem Dummkopf gelungen ist die Welt in Brand zu stecken. Hätte er in Juli 1914 vorausgesehen, dass 1918 kein Zündholz fangen wird, es hätte es der Welt nicht angetan...'⁴⁵² Itt van a lényeg. Nem kaszinóemberek, nem agrárok, nem kapitalisták, nem magyar feudálisok, még csak nem is kardcsörtető militaristák voltak a bűnösök, hanem aktaemberek, akik nem láttak túl a papíron, akik nem sejtették, hogy a katona nem gép, hanem ember is, hogy ötmillió ember felfegyverzése felborítja ötvenmillió lakos mindennapi életét, hogy megáll a földművelés, az ipar stb., habár a diplomácia és a 'katonai gépezet' kombinációja *formálisan* sikerül, már ti. ideig-óráig.

Amit Bismarck és Moltke úgy zseniális-amatőr módon '66-ban és '70-ben rögtönöztek, azt a következő negyven évben nem-zsenik rendszerré tették, szorgalmas stréberséggel. Nagyrészt nem is a régivágású arisztokraták. Berchtold ilyen volt, de se Forgách, se Hoyos, se Conrad, se Burián. Ifj. Andrássy Gyula nem csinált Ballhaus-karriert, még mint az apja fia sem, mert bohém, amatőr, írogató, műbarát mágnás volt, nem szigorú szakbürokrata. Apponyi Albert se. Hívták a Ballplatzra, hasonló okból, bár az ő papája is nagy kutya volt Metternich korában. A tehetséges, eredeti, önálló litterátus-diplomaták, mint Gentz Frigyes, Hügel⁴⁵³ és Hübner⁴⁵⁴ bárók, később már nemigen érvényesültek. Még valamelyest Beust, id. Andrássy, Haymerle⁴⁵⁵ idején (pl. Klaczko Julian,⁴⁵⁶ aki 1870-ben lemondott az osztályfőnökségről, hogy a Reichsratban poroszellenes beszédet mondhasson, Kállay Benjamin, osztályfőnök és magyar képviselő – még nem volt 'össze-

⁴⁴⁸ Kb.: kitüntetéses diploma (am. királyi védnökség alatt).

⁴⁴⁹ Carl von Clausewitz (1780–1831): porosz tábornok, hadtörténész.

⁴⁵⁰ Ludwig Yorck von Wartenburg (1759–1830): jelentős szerepet játszott a porosz hadsereg reformjában, sőt, a napóleoni háborúk idején döntően befolyásolta a porosz külpolitikát is.

⁴⁵¹ Alfred von Schlieffen (1833–1913): német tábornagy, stratégiai tervei fontos szerepet játszottak a német–francia katonai konfrontációban.

⁴⁵² Az emberiség végnapjai c. dráma 49. jelenetéből, részletesebben: O[ptimista]: Érdekes, ezek a gyufák nem gyulladnak! N [a gáncoskodó]: Íme, ez lett a Szerbiához intézett ultimátum vége! O: De én a gyufaszálak végéről beszélek itt! N. Azt mondtam: Ez a vége, hogy sikerült lángban borítanunk a világot. (...) Ha 1914-ben csak egyetlen egy olyan államférfi akad, aki becses fantáziájával felméri, hogy 1918-ra már a gyufák sem gyulladnak meg, nem teszi ezt a világgal!" (KRAUS, Karl [1977]: Az emberiség végnapjai. Ford. Tandori Dezső. Budapest: Európa.)

⁴⁵³ Friedrich von Hügel (1852–1925): osztrák katolikus apológéta.

⁴⁵⁴ Alexander Hübner báró (1811–1892), állítólag Metternich természetes fia. Lipcsében főkonzul, majd további diplomáciai karrier következett (Párizs, Róma–Vatikán). Később rendőrminiszter. Utíbeszámolókat is közzétett.

⁴⁵⁵ Heinrich Karl von Haymerle (1828–1881): osztrák diplomata, az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere.

⁴⁵⁶ Julian Klaczko (1825–1926): lengyel politikus, költő, újságíró.

férhetetlenségi' törvény, s a bürokrata politikus is lehetett – Asbóth János, Thallóczy Lajos⁴⁵⁷). Egyre jobban szakosodott a Ballplatz, és egyre inkább elvesztette kapcsolatát az étellel. Már Czernin Ottokár se jutott volna soha oda, ha F[erenc] F[erdinánd] nem tolja be saját bizalmi emberének, mert 'politikus' volt. Az sem volt jó ajánlólevél, hogy túlságosan grandseigneur [nagyúr] volt az apósa, Kinsky Ferdinand cseh herceg.⁴⁵⁸

Persze grófok és bárók voltak nagyrészt a Ballplatzosok, de főleg szakemberek, hivatalnokok. A fők között félpolgári, sőt félzsidó mágánások (mint Szilassy Gyula báró; anyai ágon svájci polgárfi, Hoyos Alex, anyai ágon Whitehead, protestáns, elvált nő fia, Forgách, zsidó bankunoka stb.). Poroszosodott osztrák kézben volt a fő befolyás, s ennek fő képviselője Conrad. Königrätzet a liberálisok kedvence, a polgári származású Benedek Lajos vesztette el, de még ez sem változtat azon, hogy a liberális historikusok (Friedjungtól, aki mediokris, de népszerű író, Marczali Henrikig, aki valóban nagy tudós volt) mind a Konkordátumra és az arisztokraciára tolják '66-ot. (NB: Benedek soproni evangélikus vallású körorvos fia volt, nem katolizált soha, s még csak nem is vonzódott az arisztokrácia felé. Az igazság: Benedek régimódi Haudegen [vitéz, öreg harcos] volt, remek csapattiszt, közepes vezérkari elme, nem versenyezhetett Moltkéval. Talán, ha Benedek dandárt parancsol Moltke-dandár ellen, kis ütközetben ő viszi el a babért, de nagy csatát önállóan '66-ig nem parancsnokolt.)

Persze nem célozom a Konkordátum és Kalksburg⁴⁵⁹ védelme. A hangsúly ott van, hogy '66 után, de főleg id. Andrassy Gyula után, a Monarchia egyre jobban kívánta az önállóságot, az egyéni politikai meggyőződést, úgy a diplomáciából, mint a hadseregből. Schwarzenberg Felix kezdte meg, rövid diktátorsága alatt, eme rosszul értelmezett polgárosítást. Neki kellett engedelmes eszközemberek, akik közt persze igen jó szakelme is akadt (Bruck, Bach⁴⁶⁰ stb.) Saját sógorát (Windischgrätz Alfred) ő menesztette, saját unokafivéreit (Károly tábornagy,⁴⁶¹ '13-as leipzig győző fiait) ő nem engedte az első helyekre, bár igen jó tábornok volt mind a három. A főtábornokok '14-ben mind polgárok voltak, Jenő főherceget kivéve. (Másod-, harmad-, negyedrendű tábornokok voltak Schwarzenberg György hg.,⁴⁶² Schönberg-Hartenstein Alajos,⁴⁶³ Liechtenstein János⁴⁶⁴ hg.-ek, Herberstein Zsigmond gr.⁴⁶⁵ – a főhelyeken a polgári elem 90%-ban dominált). De polgári elemből és gentryelemből is ki volt zárva a Ballplatzon az önállóság, az eredetiség, a mediocritáson való felülemelkedés: nem volt Gentz, Hübner, Klaczko vagy Kállay sem. Részben azért, mert Oroszország, a Balkán és Németország lettek a főállomások, a Nyugatból Ausztria kiszorult, angolos–franciás Gentzek, Kállayk nem kellett. Ez így

⁴⁵⁷ Thallóczy Lajos (1857–1916): politikus, történész, az MTA tagja

⁴⁵⁸ Ferdinand Bonaventura (1834–1904): Kinsky herceg.

⁴⁵⁹ Kalksburg ma Bécs 23. kerületének része, neve az 1683-as török ostromhoz is kötődik, nyilván erre céloz Menczer – tulajdonképpen tehát Bécsre.

⁴⁶⁰ Bárá Alexander von Bach (1813–1893): osztrák politikus, belügyminiszter.

⁴⁶¹ Karl Philipp zu Schwarzenberg (1771–1820): osztrák herceg, császári–királyi tábornagy.

⁴⁶² Nem tudunk ilyen nevű tábornokot azonosítani.

⁴⁶³ Alois von Schönburg-Hartenstein (1858–1944): vezérezredes, hadügyminiszter.

⁴⁶⁴ Liechtenstein János herceg (1873–1959): az osztrák–magyar haditengerészetben futott be karriert.

⁴⁶⁵ Menczer valószínűleg Johann Herbert von Herberstein altábornagyra (1863–1940) gondol, akinek apja volt Sigmund.

volt Némethonban is. Bethmann-Hollweg fő példája a mediocritásnak, bár Némethonnak volt világpolitikája Ausztriával szemben – s ma a mediocris technicizmus korát éljük Angliában is. Amíg a mediocritás felett állt Schwarzenberg Felix (nagy tehetség! nem volt baj, de hol volt az ilyesmi '14-ben? Tiszának befolyása volt, de nem volt oly értelem-ben teljhatalmú, mint Felix '48–'52-ben. Súlyos helyzet, amikor a technikus-bürokrata réteg *önállósul* (Das beste Volk, so lange es dient und nicht befiehlt, ist das Deutschtum. Es hat die Bestimmung zu dienen, wehe ihm und der Welt, wenn es je herrschen sollte! [A legjobb nép a német, amíg szolgál és nem parancsol. A hivatása a szolgálat, jaj neki és a világnak, ha uralkodni fog!]) Theodor Haecker, 1931).⁴⁶⁶

Persze, hogy Hollweg hazudott '14 július 28-án. Először is a 26-i lapokban a szerb válasz benne állt, nem kellett azt aktákból ismerni, bár lehet, hogy (26-a vasárnap lévén) az aktát B[ethmann]-H[ollweg] csak 27-én látta, mert a bécsi különfutár csak hétfőn jelentkezett, szombaton 25-én este indulván el Bécsből. De hát ez már nem is volt fontos! A Monarchiánk szakított a szerbekkel 25-én este 6-kor, hadat üzent 28-án reggel 9-kor, bejelentve ezt már a 28. reggeli lapban. Ezek után, most már miről volt szó? Az angol ajánlatról, hogy London és Berlin (mint a két *aránylag* barátságos nagyhatalom az öt között) működjék együtt, Grey⁴⁶⁷ nyugtasson az angol követ útján Pétervározt, és B-H. a német követ útján csitítson Bécsben. Ezen már mit sem változtatott a szerb válasz szó szerinti szövege, s az sem, hogy Szerbia mozgósított-e vagy sem. Egyébként *Leistung* [teljesítmény] B-H részéről szerb mozgósításról beszélni a válasz előtt, ezt a vádat a Ballplatz sem emelte, s evvel Berchtold & Co. sem indokolták a szakítást és a hadüzenetet. De a lényeg: szakszerű, technikai, bürokrata síkra tolni egy döntően fontos, elvi elhatározást, amely *per se* egész más síkon mozog; erkölcs és a Történelem elől oly fal mögé menekülni, mint az 'aktaszerű információ hiányos volta'. Nyilvánvaló, hogy Grey nem azt kérdezte Lichnowsky hg.-tól,⁴⁶⁸ hogy mi a szerb válasz, ezt ő tudhatta a bécsi és belgrádi angol követség útján, azonkívül Londonban voltak Mensdorff-Pouilly⁴⁶⁹ és Mičodakovič [fantázianév] osztrák–magyar, ill. szerb követek is. Azt kérdezte, hogy Berlin vállalja-e a szerepet az O–M. Monarchia felé, amit London vállal az orosz-szemben, hogy így lehetőség nyíljon a közvetlenül fenyegető *fő veszély* – t.i. az orosz–o–m. konfliktus – elhárítására. Erre B-H. válasza csak kettő lehetett: igen vagy nem! Másnap, 29-én, azonban Tschirsky⁴⁷⁰ mégis hangnemet változtatott Bécsben, s az angol ajánlat elfogadását kérte, de erre Conrad azt válaszolta, hogy már késő: 1) a már megkezdett háborút nem lehetett megállítani; 2) Belgrád megszállása nem volt, mint első fázis tervbe véve, és a Bosznia felől bevonuló Potiorek-sereg⁴⁷¹ egész haditervét fejtetőre kellett volna állítani, ha Belgrád megszállandó lett volna; 3) ha Szerbia angol közvetítésre ürti ki

⁴⁶⁶ Haecker ebben az évben a méltán nevezetes Vergil. Vater des Abendlandes [Vergilius, a Nyugat atyja] című nagyesszéjét publikálta, ebben azonban ez a mondat nem található. (HAECKER, Theodor [1931]: Vergil. Vater des Abendlandes. Leipzig: J. Hegner.)

⁴⁶⁷ Sir Edward Grey (1862–1933): brit liberális politikus.

⁴⁶⁸ Karl Max, Lichnowsky hercege (1860–1928): német diplomata.

⁴⁶⁹ Mensdorff-Pouilly, lásd 260. l.

⁴⁷⁰ Heinrich von Tschirschky (1858–1916): német diplomata, politikus.

⁴⁷¹ Oskar Potiorek (1853–1933) osztrák katonatisztre, Bosznia-Hercegovina katonai kormányzójára utal Menczer.

Belgrádot, O–M. szempontból nincs katonai elégtétel, és Szerbia inkább nyugodnék bele egy túlerő által ráért katonai vereségbe, mint egy Európa által reá kényszerített megaláztatásba, amely a szerbeket csak dühítené és nem szerelné le. 4) Valószínűtlennek látszott Conrad előtt, hogy Szerbia hat hónapig nyugodtan tűrné az O–M. haderőt Belgrádban. Talán elvben elfogadja az angol tervet, mint szerb kormány, de a hathavi megszállás alatt gerrillaakcióba léphetnek a szerb titkos szervezetek, s akkor a megszakított háborút újra fel kell venni.

Ebben az érvben kétségtelenül volt logika és realitás – Conrad nem volt kretén, Berchthold sem, aki Conrad nézetét a dolog e stádiumában elfogadta –, persze más kérdés, hogy ez a stádium bekövetkezett volna-e, ha addig nem történnek hibák, éveken keresztül.

A lényeg elég egyszerű. A fegyverkezési paritás volt az egész európai politika alapja a század elején, mint régebben a hatalmi egyensúly. Az utóbbi meghaladott, az előbbi *a priori* helytelen elv volt. Gentz lovagnak igaza volt, „*az egyensúly lehetetlenné vált*” a „*paix maritime*” [tengeri béke] által. Ha a tengeri főhatalom hadat visel, a blokádok által minden állam érintve van, a semleges is. Miután pedig az összes semlegesek sem tudják a tengeri főhatalmat megtörni, inkább vele tartanak, s így a tengeri főhatalomnak nem alkalmas szárazföldi alul marad. *A tengeri főhatalom könnyebben kap szövetségest.* Ha pl. Hollandia a németekkel, Napóleonnal, II. Fülöppel tart – garnizonokat kell élelmeznie, hadakat kell fizetnie, elnyomást szenved, szövetséges megszállás formájában. Angliához csatlakozva viszont egy kis állam keveset kockáztat; Anglia nem küld szárazföldi hadsereget, legfeljebb kissé kiszorítja Hollandiát vagy Dániát a világkereskedelemből, de nem nagyon: megteszi kisebb partnernek. Az egyetlen Angliától független nagyhatalom Gentz szerint (1804) Oroszország. Anglia politikája: minden országnak használó *paix maritime*, vagy minden ország ellen sikeresen folytatható *guerre maritime* [tengeri háború]. Jobb az előbbi – minden faux prestige [hamis presztízs] és érzékenykedés nélkül –, bár ez megbontja az 'egyensúlyt'. Oroszország ezt másként bontja meg: egyharmad Ázsia birtokában Oroszország is *túlsúly*, ezt nem lehet ellensúlyozni pl. francia Belgiummal vagy osztrák Lombardiával. Ellenben lehet hármas szisztéma: 1) Anglia és dependenciák, kereskedelmileg az önálló Amerikai Egyesült Államok, amelyeket Anglia nyitva tart, ha őt senki nem háborítja. Oroszország nyitva tart, ha őt senki nem háborítja, Európa számára is. 2) Oroszország, melynek jövője Ázsia. 3) Az egész többi Európa, osztrák–német–francia–olasz federáció. Ez utóbbi kiterjedhet Spanyolhonra és Portugáliára is, mert Európa segítségével Hispánia és Portugália valóban értékesíthetik Brazíliát, Argentínát stb. (Ez annyiban változott, hogy Bolívar után ibér-Amerika *angol* kliens lett.)

Európa, Anglia és Oroszország között, ez volt Metternich főpolitikája, amely mögött Metternich számára minden más kérdés *eltörpült*. Ami egyéb nézeteit illeti nagy kancellárunknak, ő se többet, se kevesebbet nem hirdetett 1809–48-ig, mint Kolnai Aurél 1965-ben: 'inkább I. Miklós, mint egy konspirátorkormány' – bármely hibái is voltak Miki cárnak (amelyeket Metternich nem tagadott!). „A legrosszabb kormány (írta a *Mon testament politique*-ben, 1847-ben, Mém. et Doc. Vol. VII. p. 640. sq.) az, amely »eszmét valósít«, ahelyett, hogy államot és népet kormányozna, amely az államot és a népet eszméknek rendeli alá. Az állam, a nép megfogható, bizonyos valóság, az eszme kétes, vitatható abstractio, ahhoz a legalitás senkit sem köt, csak a türelmetlen fanatikust, aki

viszont minden más lojalitást tagad; *az eszme nyugtalanít*, míg az állam célja a *nyugalmat biztosítani*. Az állam nem siettetheti a haladást. A társadalom halad, az állam dolga társadalmat oly biztonsági állapotban tartani, amely lehetővé teszi a haladást.”⁴⁷²

Minden hibája ellenére Metternichnek körülbelül ötszázszor, ezerszer több esze volt kisujjában, mint amennyi összes ellenfelének a fejébe fért – s amit ő már 1814-ben akart Európa számára, azt még Frédéric de Play is csak 1881-ben írta meg *La Constitution essentielle de l'humanité* avagy 'Sedan után köpönyeg' c. fő művében, élete 75-ik évében 'pour résumer tous mes ouvrages précédents' [hogyan összefoglaljam az összes korábbi művemet] – egy évvel elhunyt előtt. Ezt olvasnod kell, 75-ik életéved előtt!!! Én most már nem bánom, én 75 évet élek, mert ezt olvastam.⁴⁷³

Az 1800 után született és 1900 előtt meghalt legokosabb emberek: Karl von Rodbertus-Jagetzow⁴⁷⁴ (1803–1877); Pierre Guillaume Frédéric Le Play (1806–1882); Marxnál okosabb volt tanára, Bruno Bauer,⁴⁷⁵ sz. 1800 körül, m.: 1885 körül, okosabb lett 1849 után.

Egy furcsa és zagyva mű címe, amelyben mégis sok az igazság (1880 körül): Die drei Meister Deutschlands im XIX. Jahrhundert. 1) Bismarck, Meister der Politik, 2) Rodbertus, Meister der Wirtschaftslehre und der Geschichte, 3) Wagner, Meister der Kunst.⁴⁷⁶ Egyébként Rodbertus nem volt német. Svéd volt, de német nőt vett el, persze Landtag-képviselő volt 1848-ban, naturalizálás után. Több német egyetemen tanított jog- és társadalombölcseleti tárgyakat, azonban soha nem lett Ordinarius [rendes egyetemi tanár]. Írogatott és politizált neje junkerbirtokán Jagetzowban. Fő műve címe unalmas, de a mű kitűnő: *Staatswissenschaftliche Betrachtungen*, 1844.⁴⁷⁷ Olvasandó, de inkább Le Play után!

Cosmo e hét vége felé? Telefonáljunk! Üdv! [B]

Okos magyarok:

- 1) Gróf Szécsen Antal, 1819–1897
- 2) Asbóth János, 1845–1911
- 3) Kállay Benjámin, 1839–1903

⁴⁷² Az idézetet nem ellenőriztük.

⁴⁷³ A könyv valóban 1881-ben jelent meg, a mondatot így nem találtuk meg benne.

⁴⁷⁴ Johann Karl Rodbertus (1805–1875): német közgazdász, szocialista politikus, a munkaérték-elmélet képviselője.

⁴⁷⁵ Bruno Bauer (1809–1882): német racionalista filozófus, teológus.

⁴⁷⁶ WIRTH, Moritz (1885): Bismarck, Wagner, Rodbertus, drei deutsche Meister. Betrachtungen über ihr Wirken und die Zukunft ihrer Werke. Leipzig: Oswald Mutze.

⁴⁷⁷ Ilyen címmel nem található Rodbertustól könyv, de hasonlók igen.

Kolnainak 1965. április 23.

*Játékok és játékosok*⁴⁷⁸

Nem jut eszembe szóról szóra, de e téma egyik klasszikusa Pascal, aki körülbelül azt mondja, hogy a játék menekülés, *évasion du malheur humain* [az emberi bajoktól]. Ez janzenistán hangzik, de Pascal mégis sokkal okosabb volt a többi janzenistánál, s ha elolvasod újra, amit a témáról mond, látni fogod (*divertissements* [időtöltés, szórakozás: a *Gondolatok* egyik fontos fogalma]). A lényeg szerint az, hogy a világos, egyszerű, kiszámítható lehetőségek aránylag a játékban érvényesülnek még a leggyakrabban s leginkább, bár a forgandó szerencsének itt is nagy, sőt döntő része lehet. Márpedig az emberi fogalom az igazságról az, hogy az észszerűnek érvényesülnie kell. (L. Pascal egy más gondolatát portabilitás alatt.)

Erre én is sokszor gondoltam, s nem emlékezve világosan Pascal példáira, magam mondok ilyeneket. Az ügyesebb sakkjátékos is veszíthet játékot, a jó kártyás is kaphat rossz osztást, a jó atléta, éppen a verseny napján, nincs jó formában. Azonban két versenyző között a viszony mégis jobban calculabilis más emberek közötti viszonynál: pl. egy futballmérkőzés 3:1-re végződik egy csapat javára, holott a közönség a másik csapat győzelmét várta, egészen az utolsó tíz percig, pl. 2:1-re. De oly komplikációk, váratlan, tragikus fordulatok, szerencsétlenségek mégsem állnak elő a versenypályán, mint amilyen pl. egy szerencsétlen házasság egy férfi és egy nő között, akik eleinte illettek egymáshoz. Vagy pl. egy család felbomlása, a szülők és az elsőszülött fiú súlyos ellentéte miatt. Vagy: gyűlölködő, fatális, személyes ellenségeskedés két politikus között, akik egy ideig egy úton haladtak, pl. Tisza István és ifj. Andrassy Gyula. Avagy: súlyos anyagi katasztrófa, bankrott, bukás egy üzlet terén, amelyet egy egyébként kitűnő gazdasági ember tervezett, de amely (váratlan fordulat következtében) nem vált be. Amint Fortinbras végszavában mondja: Hamletből nagy király lehetett volna, ha... stb. Egy egész csomó körülménynek kellett volna másnak lennie. Talán az első vagy a második szerencsétlenséget még meg is lehetett volna állítani, néhány ily esetben, de éppen ezt, a döntő fordultnál, senki sem tudta, s így a szerencsétlenségek tovább fonódtak, teljes láncolatá.

A matematika ama játék, amelyben minden elv precíz – és helyesen alkalmazva érvényesül is, de semmilyen más téren ez nincsen így.

Persze játékelem minden tudományban van. Pl. a történelem mint tudomány, játéknak faszcináló: arról van szó, hogy egy eseményt, összes összefüggéseiben (az okoktól a következményekig) fel kell deríteni. Sőt, annak minden lehető analógiáját is meg kell vizsgálni, és e célból olykor aprónak látszó körülményeket is verifikálni kell, mert komoly értékítélet az esemény jelentőségéről másként nem lehetséges. Vannak természetesen tények, múltbeli dolgok, amik önmagukban még nem adnak fel történelmi problémát. Teljesen felesleges pl. azt tudni, hogy 1889-ben vagy 1873-ban mi volt a British Railways menetrendje, és hogy hívták a General Managert vagy a Victoria állomás-

⁴⁷⁸ Alkalmasint Kolnai egyik fontos és érdekes tanulmánya volt a téma apropója: KOLNAI, Aurel (1965): *Aims and Games*. Proceedings of the Aristotelian Society, 66, 103–128.

főnökét. De összefüggésben még ez is érdekes és felkutatandó lehet, pl. a történész azt vizsgálja, hogy a német ipar mennyire fejlődött és haladt az angol rovására, s ehhez adalék, hogy 1872 és 1900 között az angol–német forgalom hogyan nőtt, és hogy jobban nőtt, mint pl. az angol–francia forgalom és kereskedelem. Ennek helye lehet egy, az 1914-es háborút tárgyaló műben – persze túlzás és egyoldalúság nélkül, amely az egész 1914-et ily dolgokkal magyarázná.

Játék a teológia és a jog is. Az ismert szövegek, tények ott rendszerbe foglalandók, értékskála állapítandó meg a jelentőségről, következtetések vonandók le alkalmazás végett, s azután az alkalmazás tapasztalatai is összefoglalandók. De itt a premisszák már sokkal komplexebbek, mint a voltaképpeni játékban, és a formai, calculabilis elem érvényesülése nem oly közvetlen, koncentrált és látható, mint a futballpályán vagy a sakkasztalon. Biztos, ellenőrizhető, látható a futballszabály betartása a felek részéről, ellenben egy formailag helyesen okoskodó bírói ítélet esetleg etikai síkon, a caritas, a méltányosság stb. síkján, helytelen és embertelen, továbbá két technikailag egyaránt jó tudományos mű nem dönt el egy kontroverziát. Heidegger,⁴⁷⁹ Whitehead,⁴⁸⁰ Husserl és Durkheim egyenlő módon lehetnek tudományosak, ti. technikai értelemben, de mérkőzésük nem dönthető el számarányokkal. Pl. Durkheim 97 tényt igazol hitelesen elmélete javára, Heidegger csak 86-ot, tehát az eredmény 97:86.

Az egyszerűbb erkölcsi elvek (tisztas versengés stb.) csakis a játékban érvényesülnek koncentrált, látható, spektakuláris formában, s a közönség ezt elégtétellel látja, bár ugyanakkor rezignált bölcsességgel veszi tudomásul a szerencse és a véletlenfactor belejátszását, mert a józan eszű emberiség nem hegelianus és marxo–lukácsista, s az oly marxo–lukácsi ócska marhaságról, mint az absolute Verwirklichung der Geistes [a szellem abszolút megvalósulása] vagy – a Lukács tolvajnyelvén – Verdinglichung des Sinnes [az értelem eldologiasodása] nem is álmodozik.

⁴⁷⁹ Martin Heidegger (1889–1976): német filozófus, a 20. század egyik legmeghatározóbb gondolkodója.

⁴⁸⁰ Alfred Whitehead (1861–1947): angol–amerikai matematikus, filozófus.

Kolnainak 1965. június 16.

Igen sok szó eshetnék arról, hogy az adott összefüggésen kívül minek van értelme és minek nincs. Természetesen a sakkhúzás értelme csak a játék szabályaiból vezethető le, míg pl. a futás testedzés akkor is, ha nincs verseny, vagy a futás oka éppen a szükségesség (hirtelen megeredő eső s hasonló dolgok esetén – néha még az is lehetséges, hogy az ember élete függ attól, hogy tud-e ugrani vagy futni, vagy a más életét menti meg azáltal, hogy jó ugró, jó úszó, jó futó). De világos értelme van a sakknak és a kártyának is. Azért sakkozom, mert ügyesen, logikusan, gyorsan (és mégis a szabályok betartásával) tudok kombinálni. Erre ugyan semmi szükségem nincs e pillanatban (kivéve a játszmat), de bebizonyítom polgártársamnak vagy felebarátomnak, hogy ügyesen kombináló eszem van, és komoly esetben eme képességem az ő kárára fordulhat, ha ő netán ellenfelem, és javára szolgálhat, ha barátom. Az a helyzet, amit Pascal ír az udvariasságról: felállok, átadom a helyem egy idős úrnak vagy hölgynek, aki talán teljesen egészséges, és tudna ácsorogni. De e gesztussal azt mondom neki: Önnek, Asszonyom, nincsen ugyan szüksége segítségemre e percben, de tudomására kívánom adni, hogy ha volna, még sokkal jobban segíteném, mert minden szükség nélkül is „je m'incommode pour vous être agréable [alkalmazkodom, hogy kellemes legyen önnek]”. Minden verseny értelme hasonló. 1) Betartom a szabályt, mert gentleman vagyok. 2) Ha én vagyok az első, Ön, t. ugam, elismeri, hogy én vagyok a jobban felkészült, az ügyesebb stb. Ha Ön az első, én ezt elismerem Önről, de Ön is elismeri, hogy még a második, harmadik hely is tiszteletreméltó, s annak eléréséhez is kell felkészültség, komoly training, kitartás és hasonló erények.

S ez pl. az őrség értelme a Buckingham Palace előtt. Ófelsége biztonságban van, és ha bajban lenne, a civil rendőrség fűelné le a merényletjelöltet. Azonban mégis díszruhás, sisakos, kucsmás gránátos vagy dragonyos őrzi karabéllyal vagy szuronnal felszerelve. Miért? Mert az állam talpköve az, hogy van oly honfi, aki hivatásának tekinti az áldozatot, esetleg a hősi halált is vállalva, ha a király és haza bajban vannak. Ezt *demonstrálni* kell. És ezt lehet a végeletekig folytatni. Mit jelent az, hogy egy férfi egy hölgyet, tánc közben, karjába szorít? 'Elrabolhatnám Önt, Mademoiselle, karomban és hatalmamban van, s oda megy, ahová én vezetem. Mégis, mint gentleman, nem élek vissza erőmmel, a tánc végén visszavezetem helyére, s még ama kívánságát is respektálom, hogy utánam mással lejtse a táncot.' Mit jelent a kézfogás egy férfival? 'Szövetkezőnk közös ellenfeleink ellen. Nincsen ugyan e percben semmi szükség erre, de ha lenne...' Hölgyek köszöntése kézcsókkal: 'megcsókolhatom Önt, Madame, de ezt úgy teszem, hogy Ön a viszonzás alól eleve fel van mentve, mert nem ajkon, hanem kézen érintem ajakkal.' Lovaggá ütés: 'tudom, hogy Te lovag vagy, aki megüt, azt Te karddal visszaütöd, de én mint rendtársad és feljebbvaló nagymestered: megüthetlek, kardommal, mert engem Te nem ütsz vissza, elismerve szabályainkat.' S így tovább!

És mi még a művészet is? Senkit sem temetnek, de eljátsszák a Mozart Requiemet, mert a halandó közönségnek a tudtára kell adni, hogy a halál, mint a jövő zenéje szép is lehet. Nem lesz az enyém a szép énekesnő, mégis dekoltálva áll ki, és szerelemről énekel – felajánlja magát, de bízik abban, hogy csupa úriemberrel van dolga, aki nem

fogja erényét elrabolni, bármily kíváнатossá teszi önmagát. A végén a soprano hazamegy és nem fél senkitől.

Azaz: a szükséges, a *félre nem értendő*, egyszerű írásjelekkel, érthető szavakban közlendő. De a magasabb kultúrájú ember nem szorol arra, hogy mindent félre nem érthetően közöljenek vele. A civilizáció: *célzás*, *allusio*, *gesztus*, *jelbeszéd* (L. La situación histórica del tiempo actual, Madrid, Ateneo, 1952). A királyi hatalom célzásnak elég, mert eredetileg jó volt a célja (a politikai hatalom enyhítése a család által, mert az állam így humánusabb), de a kommunizmus nem finomul *alluzív*vá, azaz *civilizált*tá. Nincsen ugyanis igazság benne, mert az igazságra *célozni is elég*.

Azóta megtudtam, hogy e felfogásban nagy szellemmel találkoztam. David Urquhart⁴⁸¹ félbolond, de zseniális angol diplomata 1870–71-ben pamfletet írt arról, hogy a németeknek a sok nagy tudós mit sem használ. „Tánc és illemtanár kellene a népnek”, érvelt Urquhart (francia nyelven a *Revue Diplomatique*-ban), aki talán kevesebb fizikát tud, mint Helmholtz,⁴⁸² de tudja azt, amit a professzorok nem tudnak, hogy Bismarck ’illetlen’ háborút folytat, és az illetlenség az erkölcstelenség kezdete. Urquhart még azt is hozzátette, hogy az angolok a barbárság útjára térnek, mert higiéniaból fürödnek; a civilizáció útján járnak a törökök, akik *illemből* fürödnek, gőzben. Urquhart alapította a még meglévő Russell Square-i Turkish Bath-ot, s erre igen büszke e művében. A török viselt háborút rablóösztrönből, mondja, vélt becsületérzésből, olykor szükségből; soha nem viselt ’biztonságos’ háborút, mert jó technikai felszerelése miatt ’jó volt az alkalom’. Európa ’e német háborúkba fog belepusztulni’, jósolja, főleg, ’ha Auszriát és a törököket átengedjük a németeknek, mint szövetségeseiket, ahelyett, hogy angol segítséget nyújtanánk nekik az oroszok ellen’. – Végül: ’L’Europe va périr. La cause en sera l’empire de M. de Bismarck [Európa elpusztul. Ennek oka pedig Bismarck úr birodalma lesz].’

(Urquhart David konstantinápolyi brit követségi first secretary, majd councillor és chargé d’affaires [első titkár, tanácsos, ügyvivő] volt az 1830–40-es években. Palmerston menesztette, mint túl dühösen oroszellenes törökbarátot. Híres orientalista tudós is volt, sokat írt németül és franciául is, jól tudott törökül és arabul, de különöc hírcben állt, és a Foreign Office nem alkalmazta többé. Élt 1800-tól úgy a 80-as évekig.)

xxx

A végén kezdem, mert a végén felvetett kérdés az adandó válasz az előbbiekc megfejtése szempontjából a leglényegesebb. Hilaire Belloc sok félígazságot mondott, de az idézett tételnek [korábbi levél?] fele sem igaz. Emlékszem a szövegre: Belloc valami olyast mond, hogy Mr. X. a suburb lakója, tud írni, de főleg futball-pool bet-eket ír [kb. totózik], tud olvasni, de főként a lóversenyhírcet olvassa, hogy megtudja, hogy nyert-e vagy vesztett. Ezzel szemben az andalúz analfabéta még imakönyvet sem olvas, de kívülről tud imádkozni, tud lovat tenyésztetni és helyesen táplálni (s nem csak a más

⁴⁸¹ David Urquhart (1805–1877): skót diplomata, politikus, író. Menczer idézeteinek forrását nem kerestük vissza.

⁴⁸² Hermann von Helmholtz (1821–1894): német fizikus, orvos és filozófus.

lován nyereszkedni), s még szép Mária-szobrot is farag ehhez. Hát bizony ez csak harmadigazság. (Általában én Bellocról már elhunytakor írtam a madridi *El Ateneo* képeslapban – 1952? 1953? – Gonzalo de la Mora⁴⁸³ szerkesztősége idején: Szemben G[ilbert] K C[hesterton]-vel, aki nagy dialektikus, Belloc *megrögzött monologista* volt, saját mitológiájában élt: romanizmus, latin-katolikus parasztság. Szabadkőműves III. Köztársaság stb. Saját, e mitológiából merített kérdéseire válaszolgatott, míg Chesterton igyekezett az ellenfelet megérteni, neki felelni, s azután őt meggyőzni.

A szoborfaragás miatt az olvasás alól való felmentés Mózes- és Tízparancsolat-ellenes álláspont. A Tízparancsolat lényeges része, hogy *írva* van! Nem pedig faragva. Mi a mózesi reveláció? Egyszerűsítés, felülről jövő revolúció – bár fordulat, és nem forradalom értelemben. (Így már '89 előtt is használták a szót, pl. a Kaunitz–Choiseul-szerződés 1756-ban 'la révolution diplomatique' [diplomáciai forradalom] néven volt ismert, a Laplace-féle Cosmologia fő fogalma 'la révolution céleste' [az égbolt forradalma] stb.) A mózesi fordulat is szimplifikáció: csak egy, örökké volt, mindenható, mindenütt jelenlévő Isten van – nem öltözkéket változtató, olykor bikává változó Zeus, nem szeleket fúvó Poszeidón, nem Ízisz stb. Ugyanúgy nem faragunk, hanem *írunk*. *Monoteizmus és alfabet* [ábécé]: két szemita találmány! Jeleket ad Isten, amelyek *félreérthetetlenek*. [...] Itt kezdődik a helyes egalitarizmus. Két ember beszél és megérti egymást – esetleg tolmács útján, de ez nem a lényeg – két ember lényeges pontokban egyetért, bárhogyan különbözik kor, nem, vallás, rang, bőrszín, műveltség szempontjából, pl. abban, hogy az a szép idő, amikor a nap süt, hogy helyes az idő mérésére órát használni (60 másodperc 1 perc, 60 perc 1 óra), hogy tisztálkodni vízzel szükséges. Itt a helyes egyenlőségi elv!

Revelatio – Revolutio = egyszerűsítés. Oly jelekkel, amely minimális értelmi fokkal, félreérthetetlen és világos, a lényeg kifejezhető. És mi a lényeg? Tiszteld a *másét*. A más földjét, jószágát, b. nejét, jó hírnevét, tulajdonát, életét, életkorát. Vagyis: Ne lopj! Ne paráználkodjál! Ne tégy hamis bizonyosságot! Más feleségét ne kívánd! Ne ölj! és még a hasznavehetetlen öreget se öld meg, hogy 'hosszú életű legy' [a IV. parancs kiegészítése]. A társadalom e rendelkezéseket nem faraghatja szoborrá, de foglalhatja *írásba*, és az állam a szobrászatot nem oktathatja a tehetségtelennek, de az olvasni tudás tanítható a szerény tehetségnek is, aki megérti az oly feliratot, mint 'Private', 'Privé', 'Eingang verboten' [belépni tilos], 'Reserved' [foglalt] stb., s eme szabályok betartása által, szerény tehetsége szerint, a 'King's peace'-t, a Le Play-féle 'paix sociale'-t [társadalmi béke] elősegíti. Tiszteld a *másét*. Ebben implicite benne van, hogy Neked magadnak is van *valamid*. Sőt teljesen jogos, tiszteletre méltó *valamid*.

A Marx-féle proletár fő baja, hogy ő *nincs*, nem is volt és nem is lesz a sifonérban. Hogy diktál, mert nem tud írni, még hagyján. De ha legalább olvasni tudna, látná a sok felíratot s ebből tudná, hogy neki is van valamije, amit elvenni tilos. Amim van, azt közössé tehetem és megoszthatom. De ha a kiinduló pont a *semmi*, azt nem lehet elkommunizálni másokkal, mert az nincs. I. Miklós, III. Sándor, XIV. Lajos, sőt még Franco is azért elviselhetőbbek Leninnél, mert az ő közös nevezőjük mégiscsak a tulajdon

⁴⁸³ Gonzalo Fernández de la Mora (1924–2002): spanyol politikus, politikai filozófus, esszéíró, a Franco-rendszer ideológusa.

tisztelete, ami azt jelenti, hogy minden abszolutizmus ellenére elismerték a magánszféra jogos voltát. Elhiszem, hogy I. Ferenc rendőrséggel figyeltette az esetleges államelleneségek dolgait, s a Sedlnitsky⁴⁸⁴ rendőrei tán komisz és buta fráterek voltak. De mégis az aktív Staatsfeindet [az állam ellenségét] figyelték, és nem azt, hogy ki a buzgalmban talán kissé lagymatag alattvaló. Nem azt, hogy ki az olyan perverz pasi, hogy saját zsebére keres foglalkozási ágában, s nem elsősorban a nemzetgazdaság, az államgazdaság és az adópénztár javára szövi kereseti terveit.

Ezért semmi nem oly *inivable* [élhetetlen], mint a kommunizmus. Inkább panázzon Lukács László, inkább szeretkezzék XV. Lajos! Ahol 'minden a miénk', ott nincsen semmink. Mert az még soha nem történt meg emberrel, hogy ő 'mindent' kívánt volna. Tán nincs családi háza, s ez esetben házat kíván. Esetleg szépet és nagyot, nem akármilyent. Ha nincs kocsija, kocsit kíván – esetleg nagy Chevrolet-t és nem csak kis Renault-t. Ha éhes, ebédet akar; esetleg rántott csirkét, és a sonkás tojással nem éri be. De mindent kívánni annyi, mint lemondani az értelemről, a kvalitásról, a személyes érzelemtől és preferenciáról, arról, ami *jogos* lehet, sőt majdnem minden esetben jogos is. És az egyéni elképzelésről is, ami a legfőbb jog.

A proletarizmusnak előző, alig jobb formái a régebbi totális rendszerek: 'minden a nemzeté', 'minden a népképviselőté'. De még ez is enyhébb volt a gyakorlatban, mert a nemzet mégis körülírható és meghatározható (pl. földrajzi korlátai vannak – Maurras erre súlyt helyez és helyesen), a népképviselőtet valaki mégis megválasztotta kötött utasítással és mandátummal, míg a nincstelen proletár hatástalan, mert *nincs*. Azért nincstelen, mert nincs Istene, nincs hazája, nincs tulajdona – tehát mit is adhat ő? A régi jó imperializmus korában, a gazdag, jó erkölcsű, sok ügyességgel bíró angol adhatott valamit a szegény, ügyetlen, züllött hindusnak, a sok jóban fürdőző francia a sivatagban és kopár pusztán élő berbernek. De mi várható a prolitól, akinek csak *semmije* van, vagy csak mástól kisajátított tulajdona? Bár e proli *nincs* a valóságban, Lenin csinált, ha nem is nincstelen osztályt, hanem *szervezett, praktikus nihilizmust* (ateizmus, hazátlanság, antiindividualizmus, antiperszonalizmus, mint kiindulópontok), s e szervezett nihilizmus lett a másik nihilizmus mintaképe, amelyet bizonyos dörék ellenszereknek véltek. (A Musso–Hitler-féle 'minden az enyém!' a Lenin-féle 'minden a miénk!' visszhangja.)

Sartre, francia éles ésszel, erre már rájött. Persze az ő egész egzisztencializmusa *léttagadás*, a *to be or not to be* kérdést ő úgy válaszolja meg, hogy lenni is semmiség, éppen oly semmiség, mint nem lenni. De logikus fő, aki helyesen véli, hogy a szovjet lényege *nihilizmus*, bár nem tudom, mit vet szemére pl. Céline-nek vagy az egykori Montherlantnak,⁴⁸⁵ akik már Hitlerrel is rokonszenveztek, mint nihilisták, csakúgy, mint azóta Sartre Moszkvával, mint konzekvens nihilista.

⁴⁸⁴ Josef Sedlnitsky (1778–1855): 1815–48 között Bécs rendőrfőnöke volt.

⁴⁸⁵ Henri de Montherlant (1895–1972): francia esszéista, regény- és drámaíró, a német radikális jobboldalhoz hasonló irányzatot képviselte.

Mármost ez az, ami új, XX. századbeli jelenség, 1789-ben, 1830-ban, sőt még 1848-ban és '71-ben is, senki sem volt konzisztens nihilista. A 'tulajdon = lopás' képletet Proudhon⁴⁸⁶ állította ugyan fel 1848 előestéjén, de ebből nem vont le nihilista konzekvenciát. Ő csak azt állította, hogy kezdetben nem a földet az embernek adományozó Jehova volt, hanem az olümposzi tüzet féltékenyen őrző istenek klubja. Prométheusz ellopta e fukar istenek tüzét, s ezt jól tette. Az államtól Proudhon azt kívánta, engedje sokat lopni a prométheuszi (azaz igazi) embert, s erősítse meg őt *jogosan lopott* birtokában. Ami a gyakorlatban hasonlít a manchesteri liberalizmushoz, kivéve azt, hogy a szent, prométheuszi lopás eredményeit Proudhon főleg paraszti földbirtokban kívánta konkrétizálni. De nihilista mégsem volt, ámbar Donoso Cortés vele kapcsolatban sejtette a nihilizmus kezdetét, mondván, hogy a csak negatív ateizmus nem állhat meg, de keletkezhetik egy új, istenellenes, decalogus [tízparancsolat]-ellenes, konzisztens antiteológia és antivallás.

Nem osztom mindenben Chaimowitz Tamás⁴⁸⁷ és Russell Kirk⁴⁸⁸ lelkesedését Burke-ért, de valahol csak írni kell, és én ezért írtam itt-ott a régi jó *Modern Age*-be és azóta az *Oesterreichische Akademische Blaetterbe* (a *Deutsches Wirtschaftsdienst*től csak fizetést lehet húzni, ott polemizálni nem lehet, a *Nation Francaise* és *Itinéraires*-ben mitropai [közép-európai] példákkal csak ritkán lehet hatni, a *Nuestro Tiempo*-ban a liziform mibenlétét kell magyarázni, a *Wort und Wahrheit* túl hivatalosan vatikáni, az *Europäische Begegnung* Kiel-Hamburgban olyan földrajzimagazin-féle, a *Quarterlynek*, *Tabletnak* más hibái vannak stb.) Burke, Gentz és Co. sok okos dolgot mondtak, J. d. Maistre és Rivarol⁴⁸⁹ még többet, de a náluk stílusban laposabb Bonald volt az, aki a *fő dologra* elsőnek mutatott rá, ti. arra, hogy minden formai, alkotmányi, restauratív vagy hasonló kérdésen túl van a fontosabb, társadalometikai kérdés, s hogy a 1789-es elvek ott tévednek, amikor nem felelnek ama kérdésre, hogy mi a család, a munka, a termelési fegyelem stb. a tulajdon, az autoritás szerepe. Erre javasolta Bonald az új tudományágat és új történelemszemléletet,⁴⁹⁰ amelyet azután Tocqueville, Le Play és mások vittek tovább.

Egyébként jellemző, hogy Le Play szenátor volt ugyan 1856–70-ben, de éppen, hogy tudomásul vette III. Napóleont, nem lelkesedett érte, 1871-ben *Nos décastres* c. művében⁴⁹¹ nem támadta, bár nem is kedvelte a III. Köztársaságot; soha oly határozottan

⁴⁸⁶ Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865): francia anarchista-szocialista politikus, filozófus, közgazdász.

⁴⁸⁷ Thomas Chaimowicz (1924–2002): osztrák eszmetörténész-filozófus.

⁴⁸⁸ Russell Kirk (1918–1994): amerikai konzervatív politikai teoretikus, történész, irodalomkritikus. *Menczer konzervatív-katolikus szerzők írásaiból készült válogatásához ő írta az előszót.* MENCZER, Bela szerk. (1962): *Catholic Political Thought.* Illinois: University of Notre Dame Press.

⁴⁸⁹ Antoine de Rivarol (1753–1801): francia királypárti író, fordító.

⁴⁹⁰ Tocqueville Bonald-tanítvány voltát a *L'ancien régime et la Révolution* [TOCQUEVILLE, Alexis de (1994): *A régi rend és a forradalom.* Budapest: Atlantisz] előszava bizonyítja, ahol a szerző kifejti, hogy az igazi történelem a hatalomkezelés mindennapos szerepét kell hogy tisztázza, *une histoire administrative* [igazgatóstörténet]. Bonald címe: *Traité du pouvoir dans les sociétés religieuses et civiles* [Értekezés a hatalomról vallási és polgári társadalmakban] – és ehhez hozzáteszi az előszóban, hogy *traité sur l'administration pratique* [értekezés a gyakorlati kormányzásról] a célja.

⁴⁹¹ *Menczer valószínűleg erre gondol: LE PLAY, Frederic (1876): La paix sociale après le désastre. Paris: Alfred Mame et Fils.*

nem vallotta az egyházat teóriái alapjának, mint Bonald, és nem várt sokat az esetleges Bourbon-restaurációtól sem – míg Bonald 1830-tól haláláig (1839) azért küzdött. Holott Le Play nem volt alkalmazkodó, bekapcsolódó ember (Tocqueville sem volt az). Csak azt gondolta, hogy komoly történelemszemlélet mellett felismerendő az új fenomén is, és *csak analógiákkal* nem megyünk sokra, ismétlésekkel pedig még annyira sem!

Szóbelileg többet a Jeremiás próféta III-ik könyvéről („a lánc, amelyet eltörél, fából vala, a lánc, melyet kovácsolandsz, vasból leszen”). *Ez igen nagy téma.*⁴⁹²

Telefon a hétvégén s utána Cosmopolitika. Üdv!

⁴⁹² MENCZER, Bela (1948): *Chains of Wood and Chains of Iron*. The Tablet, 1948. március 20. 179–?. A Károli-fordításban járom, a katolikus (Szent István Társulat) kiadásában iga szerepel (nem lánc): Jeremiás 28. fejezet.

Kolnainak 1965. július 6.

Történelmi orvostan:

Meglehet, hogy szegény Ottó főherceget⁴⁹³ ártatlanul keverték rossz hírbe. Egy francia szerző a két háború között könyvet írt Károly és Zita dilettáns, ügyefogyott, de alapjában véve mégis igen helyes 1917. tavaszi békekísérletének apológiájára. Naiv, szentimentális, gyenge mű – a szerző nevére már nem emlékszem. Nem védi ugyan Ottót, de ahogy betegségét leírja (bőrhámlások, kisebb-nagyobb csonttörések, gyakori ujj- és bokaficamodások), ennek szimptomái az afrikai álomkóroknál észlelhetők. Ritka eset, hogy európai ember a trópusok alatt álomkórt kapjon, de előfordul: emlékszem egy olasz hadifogoly tisztre, aki a Kamerunban álomkórban halt meg 1941-ben. (Én jártam, mint hivatali tolmács, az akkor még nem hadviselő U.S. missziónál, e fogoly tiszt ügyében. Orvosi nézet szerint még három-négy hétig élhetett volna. Elintéztém, hogy repülőgéppel vigyék el Yaundéból Dualába, s innét az első portugál gép vagy hajó vigye Európába, hogy Itáliában haljon meg. Azonban már erre se volt idő, mert halála, amit az orvosok 3-4 héten belül bizonyosra vettek, már az elintézés hetében bekövetkezett.) Az álomkór szörnyű pusztítást végez a feketék között, de általában a fehér ember immunis ellene, míg fekete ember soha nem kap mocsári lázat, amelyet alig kerül el a trópusi fehér ember. (Néha igen enyhe és néha elég súlyos formában, a malária-halál ritka, de van ember, aki 20-25 rohamot kap, s olyan, aki soha második rohamot nem szenved.) Az álomkór első fázisa: egy-két hétig a beteg nem alszik, étvágytalan, rohamosan lefogy. Második fázis: egy-két heti teljes kimerültség, bárgyúság, közöny, hosszú alvások, szokatlan időben. Végző fázis: hámlás, törés, ficamodás végtagokban minden huszadik-harmincadik lépésnél, hallás, látás tompulása. Ha a harmadik fázis nem következik be, a gyógyulás esélye kb. 20%. A harmadik fázis beállta esetén a gyógyulási esély 0%. Az orvosok azt állítják, hogy az álomkór-infekció 10 évig cirkulálhat a szervezetben, mielőtt kitörne. Kisebb-nagyobb betegségeket okoz, amelyeket a doktorok félrekezelnék. Idejében felismerve az álomkór állítólag kezelhető volna. Más nézet szerint a nagyon kimerült szervezetben lép fel álomkór, olyanban, amely már elég súlyos más betegségeken esett át. Ez lehet V. D. [venereal disease: nemibetegség] is, de lehet más is, az álomkór maga *nemi úton nem* kapható el. Így hát, kicsapongó életmódja ellenére lehet, hogy Ottó csak álomkóros volt, az bizonyos, hogy betegségét valami afrikai vadászaton szerezte. Az európai orvosok az álomkórrol keveset tudnak. Brazzaville-ben Jean Pichat ezredes-főtörzsorvos (akit jól ismertem) huszonöt évig próbálta az álom-infekciót megtalálni az ottani Pasteur Intézetben, és kipróbált vagy száz ellenszert; szerinte csak annyi a sok erőlködés eredménye, hogy a lepraesetek egy részéről ma tudjuk, hogy álomkór okozza őket – bár van lepra, amely másként kezdődik.⁴⁹⁴

⁴⁹³ *Habsburg–Lotaringiai Ottó Ferenc (1865–1906): osztrák főherceg, Ferenc József unokaöccse, rendkívül szabados élete során a források szerint szifilisz is elkapta, ami elég gyorsan végzett is vele. Álomkóról nincs szó. Az ő gyermeke volt Károly király-császár.*

⁴⁹⁴ *Menczer információi erősen pontatlanok, a betegség okozója 1903 óta ismert, különféle gyógyszerek 1910 óta léteznek.*

Általában, mint ma az irodalom, 1900 körül a tudomány vezetett mindent nemi okokra vissza. A lepra szégyenletes betegségnek számíthatott az ókorban (bélpoklosok), s lehet, hogy 1907-ben még ilyet se lett volna szabad egy főhercegnek kapni. De a nemin kívül más betegségek is lehettek. Napóleon májrákja bizonyosan független e hadverő császár minden más tulajdonától, és a nőkkel való érintkezésektől is.

Fiának, Ferenc Napóleon reichstadti hercegnek tüdőbaja kétségtelen. Ilyen is volt minden családban, ehhez nem kellett se Bonaparténak, se Habsburgnak lenni.

Voltak nem-Habsburg epileptikusok is, nemcsak (I.) V. Ferdinand. Ami az utóbbit illeti, ez fiatalabb éveiben nem nyerhetett teljes, rangjához illő katonai és egyéb nevelést epilepsziája miatt; agyára az epilepszia csak 1828-ban kezdett menni, s még akkor is remélték, hogy fel fog gyógyulni. Fokozatosan kezdett trottlisodni azután, de lemondása utáni korában állapota javult és élt egészen 1875-ig, azaz 81 évet. Jobban járt ifj. gróf Tisza István,⁴⁹⁵ aki hasonló betegségben atyja után három hónappal, 1919 elején meghalt.⁴⁹⁶ Ennek fia viszont ma Argentínában makkegészséges állatorvos-tanár. (Anyja Sándor Jolán, id. gróf Tisza Pista unokahúga, Sándor János belügyminiszter⁴⁹⁷ leánya, második házasságában Rakovszky Ivánné. Rakovszky Iván⁴⁹⁸ atyja, Rakovszky István v. b. t. t. a Számvevőszék elnöke volt,⁴⁹⁹ és Iván fivére, Tibor, Maróti Fürst László zsidó bankár leányát vette el, akinek fia Pista, a mi tisztartónk a Pax Romanában,⁵⁰⁰ computerfizikus, mint a Lehel Kitty. A néppárti fenegyerek Rakovszky István, k. u. k. Rittmeister [kb. lovaskapitány], magyar házelnök, v. b. t. t. budaörsi puccsrendező, nemzetgyűlési elnök stb. e család rokona, de más ágból.)⁵⁰¹

Híres nemibeteg, talán első a történelemben, Borgia Cézár,⁵⁰² aki szinte kétségtelenül örült volt, amit a *mal napolitain-morbo française*-nek [nápolyi baj, franciabetegség] tulajdonítottak. Egyébként sok a túlzás a Borgia-történetekben. A *mal napolitain* először az 1490-es években lépett fel Európában: Amerikából hozták talán be, mint később a Demokráciát. (Nem lepne meg!) Sokáig úgy mondta a tudomány, hogy egész fajok átesnek rajta, *ők maguk immunisok lesznek*, de más fajt megfertőznek.

Frobenius⁵⁰³ komoly műve a fajokról azt állítja, hogy mindenféle ragályok és betegségek alakították ki a fajtákat, s az Ótestamentum szigorú intelmei a fajtisztaságról erre

⁴⁹⁵ Ifj. Tisza István (1886–1918): katonatiszt, Tisza István miniszterelnök fia.

⁴⁹⁶ Ifj. Tisza István apjával szinte egyidőben, 1918. november elején hunyt el, a közvetlen ok a spanyolnátha volt.

⁴⁹⁷ Sándor János (1860–1922): főispán, belügyminiszter.

⁴⁹⁸ Rakovszky Iván (1885–1960): a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke, belügyminiszter.

⁴⁹⁹ Rakovszky István Antal Károly (1847–1910): igen jelentős munkát végzett a Számvevőszékkel kapcsolatos törvények megalkotásában, számos jótékonyági és civil szervezet tagja is volt, valamint magas rangú szabadkőműves.

⁵⁰⁰ A Magyar Pax Romana értelmiségi szövetség, különböző szervezetekből alakult, a legfontosabb szerepe a nyugati magyar katolikus emigráció összefogása volt 1990-ig. Menczer információit nem tudtuk ellenőrizni, mindenestre Rakovszky Istvánnak Iván valóban fia volt, számos testvére között Tibor nevűt nem találtunk.

⁵⁰¹ Lásd a 327. l-j-et.

⁵⁰² Cesare Borgia (1475–1507): VI. Sándor pápa fia, bíboros, hadvezér, Machiavelli egyik „modell-fejedelme”.

⁵⁰³ Leo Frobenius (1873–1938): német autodidakta etnológus, régész.

vonatkoznak. Azután kialakultak, Frobenius szerint, az egészséges és fejlődő, valamint a degenerált fajok is, amelyek történelem előtti állapotban maradtak (afrikai törzsek). Frobenius nem ellenezte a fajkeveredést, sőt javasolta, csak azt állította, hogy volt valaha szelekciós politika. Szerinte a fajták fizikumában a betegségek helyes keveredése dominál, vagyis egy-egy morbuszt az ellenmorbus küzdött le. Okmány az ilyesmiről nincsen. Azonban sem Gobineau,⁵⁰⁴ sem Frobenius nem volt teljesen úttörő, mert Bonald már 1797-ben hivatkozik írókra, akik azt állítják, hogy az afrikai törzsek nem vadak (Rousseau, Defoe, Bernardin de Saint-Pierre⁵⁰⁵ *bon sauvage*-ai), hanem *'races pré-historiques décadentes'* [a jó bennszülöttek történelem előtti, lezüllött fajok].

Ellenben nem volt faji a dinasztikusházak-politika. Ennek oka tisztára szociális volt, feudalisztikus. A földhöz való viszonyt mindig az a politika dominálta, *mint ma: kényszer és jutalmazás* útján volt elérendő, hogy a lakosság egyrésze megmaradjon a földművelésnél, és ne *kalandozzék*. Ezért adtak privilégiumot a földesúrnak. De kényszer is volt a dologban, mert a földbirtok nem volt eladható. (Időnként az állam tehermentesítette a túlságosan eladósodott gazdákat, de főleg azért, hogy a földön maradjon a *famille stable* – Le Play-terminus – és ne legyen belőle *famille ébraulée* [gyökértelen család].) A jobbágy kötve volt, de kötve volt a földesúr is, egyik következménye volt a jobbágyszabadításnak, hogy pl. Magyarhonban – l. Jászi és Rácz Gyula⁵⁰⁶ panaszait – 1867 és 1907 között *meghatszorozódott* a hitbizományok száma. A földbirtok annyi bajjal és gonddal járt, hogy csak privilégiumok, subsidiumok [segélyek, támogatások] stb. ellenében volt hajlandó bárki is földbirtokot vállalni – és ez így van ma is, amikor a közös piac összes bajait az agrársubsidiumok kérdése dominálja. (Az angol commonwealth-agrártermékek miatt ellenezte De Gaulle Anglia belépését 1963-ban, 1965-ben viszont azt nem látja be, hogy Belgiumot, Németországot és Hollandiát miért lássa el Frankhon agráráruval olcsón, vagy fizessék ők is a subsidiumot, s ne Franciaország egyedül, vagy vegyék a frank agrárárut drágábban, mint a franciák.)

A feudálisabb felfogás az volt, hogy a földművelés tisztán pénzügyi előnye helyett családi privilégium nyújtandó – ami a kényszert úgy-ahogy enyhíti, és jutalomnak fogható fel. Például a kötött birtok a felsőházban is képviselve volt, nem csak az alsótáblán. A szabad nemes több megyében lehetett családi szavazat birtokosa, ha ott földje volt. Nassau grófja Orange hercege is lehetett, azaz egyszerre volt francia pair és római birodalmi fejedelem. Ligne herceg (*semper recta linea* [mindig egyenes vonali] a családi deviza) római birodalmi fejedelem, lengyel vajda, magyar indigena főrend, osztrák aranygyapjas lovag és spanyol grand volt egyszemélyben stb. Továbbá a nagyon gazdag kereskedőtől vagy iparostól elvárták, hogy földbirtokot vegyen, és evvel *közfunkciót* vállaljon további gazdagodás helyett. Azaz a földbirtok a közfunkció privilégiumával bírt, de kötelezettséget is jelentett.

⁵⁰⁴ Arthur de Gobineau (1816–1882): esszéista, a 19. századi fajelmélet egyik fontos képviselője.

⁵⁰⁵ Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre (1737–1814): francia utazó, író, műkedvelő botanikus.

⁵⁰⁶ Rácz Gyula (1900–1974): parasztpolitikus, a háború után a szövetkezeti mozgalom szervezője, funkcionáriusa.

Így lett pl. a bordeaux-i Gobineau család gróf, a Saint-Male-i Chateaubriand család vicomte, a gazdag trieszti hajós családok így lettek görög–örményből cseh és stájer grófok vagy bárók (Stadion, Simas, Dumba), így lett az erdélyi örmény nagykereskedőkből (Karakhan = Karácsonyi) magyar gróf, így lett Viscount és Baron sok angol bankárból, így lett Bruck Frigyes, a trieszti biztosító alapítója, báró Bruck államminiszter és konstantinápolyi nagykövet – internuncius.

Semmi baj nem volt a kalandozások korában. A törzs nem volt kötve, nem is keveredett, csak rabolt: ezek voltak a jó idők, az Attilák és a vízigótok ideje. De előbb-utóbb le kellett telepedni, és eljött a földhözkötés kora. Most már családi birtokpolitika is volt, tervezett házasságokkal, rétegeződés – Le Play terminusa szerint: *société évoluée et compliquée-ből* famille stable [fejllett és bonyolult társadalomból stabil család] származott, de azt megbontotta az új kalandlehetőség: a gazdagodás eddig nem ismert formái, tengerentúli kereskedelem, bankvagyon stb. – föld nélkül! Az agrárbehozatal olcsó volta nyomta a belső agrárárakat, a föld parlagra került, mert jobban lehetett a kereskedésből gazdagodni, a néger munkaerő még olcsóbb lett a jobbágnál, pláne a szabad parasztnál pl. a württembergi, badeni, székely szabad népnél vagy a szerb–oláh határőrvidéki, privilegizált katonatelepesnél. A 'fenntartó' családok züllésnek indultak; könnyebb, gyorsabb lett a városi kereset – és ez egyre gyorsult 1830–1900 között. Már 1800 körül is a birodalmi hadvezér és kancellár fejedelmi családok vagyonát bankárok kezelték. (Izraeliták 1800–50 körül: Pereira von Arnstein báró, Rothschild Jakab báró, Wodianer, Ullmann milliomos, még nem bárók, Eskeles lovag. Görög–örmény: Sinas báró. Volt itt ott német is: Walther hamburgi bankár, a Hansa-városok bécsi követe, akinek blaustrumpf [kékharisnya] leányát, Terezát, Pulszky Ferenc vette el, s akinek vagyonából Pulszky tartott sznob-szalont Londonban a kossuthizmus propagálására, amíg nem veszték össze; továbbá a frankfurti bankár Bethmann Móric, akinek leánya Von Hollweg porosz junckerhez ment nőül, és 1850–60 között Theobaldot szült.)⁵⁰⁷ Mármint probléma lett a földön maradás: a mágnást kellett földön tartani, ha már a parasztot egyre nehezebb volt. Alapítottak már 1840-ben külön földhitelintézetet állami kezelésben; kölcsönök adtak hitbizományra, és megkönnyítették a hitbizományok létesítését. A banktőkét érdekelni kellett a földberuházásban, hogy ne legyen agrárellenes. Szervezni kellett a kisgazdát. (Ezt Károlyi Sándor és Majláth József grófok kezdték, Bernát István⁵⁰⁸ kálvinista szuperintendens és Kristóffy József főispán társaságában.)

1867 után a főrendiházat úgy reformálta id. Szőgyény-Marich László országbíró, hogy 1500 forint egyenes földadóhoz kötötte az örökös tagságot. Addig a majorátusi birtok elég volt, de ezután nagy kérdés volt, hogy hogyan lehessen jutalom vagy kényszer útján a földművelésnél tartani a családokat: a középbirtok egyre sorvadtt, a jogi és telekkönyvi majorátusok 60-70%-a már nem volt tényleges tulajdonban. A paraszt Amerikába ment, de a földbirtokos elem kétharmada nem tudott jövedelemhez jutni,

⁵⁰⁷ Bethmann-Hollweg kancellárra utal. Lásd 191. lj.

⁵⁰⁸ Bernát István (1854–1942): agrárpolitikus, országgyűlési képviselő, az MTA tagja, az agrárius mozgalom és a szövetkezeti mozgalom egyik alapítója. Bernát egyébként nem volt református püspök, hanem szuperintendens.

és nem mert vállalkozni. Persze igen sok hiba történt, de oly országokban, ahol minden feudális maradvány már rég eltűnt, ma is probléma, hogy ki termeljen agrárárut. Az US lakosságnak 15%-a farmer: ha jó a földművelés, ez kevés, ha az kényszer, ez is sok; miért legyen 15% arra ítélve, hogy nehezebb munkát végezzen, kisebb kereseti lehetőséggel, mint a többi 85%? Franciaország azon töri a fejét, hogy kétmillió majort hogyan tartson fenn subsidiummal? Németországban csak egyillió van, Itáliában négymillió, az angol farmokon 500.000 család él, de annak fele nem marad meg második nemzedéknek.

És hasonló a helyzet más nehéz munkálatok terén, elfut a bányász, a kereskedelmi tengetész, a halász, a dokkmunkás – mindenki keresi a könnyebb, kevésbé felelős, kevésbé kockázatos munkát. Ez 1965-ben a *szociális alapkérdés*.

Eközben a születésszabályozással disznólkodik a szociológia (s a nemi pszichológiával) ahelyett, hogy a társadalom igazi nagy fájába vágná a fejszét: a stabil család, az örökségi biztonság, a munka etikája, a természetjog stb. Aki az ilyesmit említi, feudálgyanús reakciós, főleg a szervilis klerikálisok szemében. Még a komoly történetírás, vagyis a szociális történetírás [társadalomtörténet] is ki van tiltva az egyetemekről; ott a diplomáciai marhaságokat tanítják, és a hülye személykultuszt 'nagy emberek' írásos hagyatéka szerint. Senki nem próbálja a történelemből a *társadalmi törvényszerűségeket* kiolvasni, Rodbertus, Burckhardt, Le Play, Taine,⁵⁰⁹ Augustin Cochin módszerével (I'm afraid, az orosz származású amerikai Rostovceven⁵¹⁰ kívül egyetlen angolszász szerzőről nem tudok, aki ezen az úton járna!)

Még többet erről július 24 előtt, üdv! [B]

⁵⁰⁹ Hippolyte Taine (1828–1893): francia történész, filozófus, irodalomkritikus.

⁵¹⁰ Michael Rostovtzeff (1870–1952): orosz történész.

Menczernek 1965. június 6.⁵¹¹

Tisztelt Örgrófi Nagykapitány!

[...]

Szó sem lehet arról, hogy a fogamzásgátlás mint olyan disznólkodás volna, bár persze van valamilyen kapcsolati lehetőség, amennyiben a perverz praktikák nem vezetnek nemzéshez, s aki a nemzést el akarja kerülni, de a nemi kielégülésről nem akar lemondani, az folyamodhatik perverz praktikákhoz is. Főleg régebben, mikor a coitus interruptusnál jobb módszert nem ismertek; a c. i. természetesen könnyen szolgálhat alkalmul nem-normális kielégülési módok *intrinsic* [önmagáért való] megkedvelésére. Disznólkodás lehet a promiszkuitásnak [a szexuális partnerek gyakori váltogatása] mint olyannak gyakorlása is, légyen bár az funkcionálisan teljesen ortodox és bastard[fatytyú]-termelő is; mert a promiszkuitás a perverzió mellett ugyancsak egyik dimenziója a nemi ingerek és gyönyörök gáttalan kultiválásának, tehát hordozója egy erkölcstelen *élménytartalomnak*. Lehetségesek azonban olyan tilos nemi kapcsolatformák is, melyek semmiképpen sem jelentenek ilyesmit, tehát disznólkodást, pl. a tartós és monogám ágyasságok, esetleg bizonyos intézményes házasságformák is. Ha a házasságbeli nemi érintkezés a fogamzás elkerülésének akaratával disznólkodás volna, [akkor] az esetleges fogamzástalan napokra való szorítókozás is, avagy olyan házasság kötése és gyakorlása, melyben a fogamzás (már) nem lehetséges. Szerintem *lehet* erkölcstelen, bár nem disznólkodás, a gyermeknemzés műszaki elkerülése egy különben normális házasságban – ott, ahol az anyagi körülmények erre semmiképpen nem kényszerítenek: pl. gyermektelen vagy egykés házasság jó mód esetén, a második gépkocsi kedvéért. Viszont az ortodox egyházi (mint eddigi) álláspontot nemcsak hamisnak és túl szigorúnak tartom, hanem kimondottan *immorálisnak*, minthogy felelőtlen, baromi magatartásra buzdít, mely összeférhetetlen a gyermekek rendes felnevelésének követelményével. A népesedési probléma lehet nehéz és többoldalú, de mindenestre nagy probléma, mellyel a szociológia igen jogosan és korántsem disznólkodva foglalkozik. Az irodalomban s az ún. pszichológiában tombol a disznólkodás és az immoralizmus, de ennek megint semmi köze a túl sok gyermeknemzés veszélyének tudatához. Még egyszer: a probléma, melynek szakértője messze sem vagyok, sokkalta bonyolultabb annál, hogy kevés a főka, sok az eszkimó; lehetnek olyan helyzetek is, ahol az eszkimók másfélszerezése a főkák számát meg fogja négyeszerezni; veszély lehet nemcsak a túlnépesedés, hanem a kihalás is; lehetnek valamilyen lényeges előnyei az *aránylag alacsony életszínvonal részleges fennmaradásának* is. Már csak azért is így van ez, mert a szorosabban vett gazdasági érdek (átlagos jólét) nem egyszerűen és kizárólagosan definiálja a közjót; s mert *egyértelműen meghatározható közjó* (ama modellnek megfelelően, hogy pl. árvíz esetén az időjárás szárazra-fordulása abszolút egyértelmű közérdek), *általában nincs*. Ám ha valamilyen észjog vagy természetjog létezik, akkor ennek legintegránsabban részeihez tartozik az, hogy

⁵¹¹ A dátumozás zavaros, viszont a szövegek tartalmilag így illenek össze.

az ember a) a legelemibb és legparancsolóbb szükségleteit kielégíthesse, és természetellenességbe ne *kényszeríthetessék*, tehát hogy házasodhasson, és pedig nem azért, hogy a házasságon *belül* kelljen fiatal és középidős korában teljes önmegtartóztatásban élnie, ami természetlenebb, értelmetlenebb és rombolóbb a szerzetesi természetfölötti természetellenességnél, b) joga legyen észszerű módon mások kifosztása nélkül, önmagát és közeli hozzátartozóit a nyomor ellen védenie, *annak ellenére*, hogy a nyomort a tisztesszegénységtől egy definitívus formulával kielégítően demarkálni lehetetlen. Gyönyörűen mondja a tetőtől talpig konzervatív René Bazin⁵¹² – a *Les Oberlé* szerzője – bájos *Une tache d'encre* [*Tintafojt*] c. regényében Charnot tanár, érem- és medáliakutató: „Felix culpa, en effet, monsieur Mouillard. Il y a d'heureuses sottises. Mais on ne sait pas lesquelles, et ce n'est jamais une raison, d'en faire” [Boldog bűn, valóban, Mouillard úr. Léteznek boldog butaságok. De soha nem tudjuk, melyek azok, és ez nem ok arra, hogy ilyeneket elkövessünk].⁵¹³ [...]

Azt, hogy a társadalmi és gazdasági viszonylatok struktúrájával a céhbeli tudomány nem foglalkoznék, vagy hogy azt pláne decouragirozná [visszatartana tőle], egyszerűen nem hiszem. Vizsgáld meg ezt tüzetesebben. A gazdaságtörténetre mindenesetre szervezett tanszékek vannak. Minek ezt kontrasztba helyezni a voltaképpeni politikai történelemmel, beleértve annak életrajzi oldalát is? (Amit Magad is üzől.) Ismét jelezni kell, hogy a politika e sajátos tagadásában és elhussogtatásában ama tévtan megnyilvánulását látom, mely szerint a történelmet valamiféle az emberi akaratokon kívül működő vagy azokat *a tergo* [mögülről] meghatározó szükségszerűségek vagy természettörvények alakítják: mintegy utópikus ellenképe a mindenható államvezetői vagy lángelmei akarat utópiájának. Az ember alapvetően *megoszlott* lény: ez az igazság a marxista osztályharc-meglátásban, s ez dönti meg a marxista osztályharc-mítoszt is, mert hiszen 'a Proletariátus', mely a mítosz-nyelvezetben úgy hangzik, mint 'a Pista', *ugyancsak* megoszlott lény, és még egészen más értelemben, mint amennyira *maga 'a Pista' is az*, akinek mégis személyi *azonossága* van. Egyértelmű közérdek nincs, s ezért a demagógok befolyásától megtisztított természeti szükségességek bölcs igazgatása érdek- és ízlésselentétek személyi köri rivalitások nélkül, egyéni döntésektől és kockázatoktól függetlenül, soha nem lesz és soha nem volt (pl. semmiféle stabil monarchikus vagy szenatoriális uralom alatt). Alternatívákban és az objektív kérdésekre megkísérelt különböző válaszokban, érdektömörülésekben, ellentétképződésekben, preferenciákban s postpositiókban [kb. utólagosságokban], merészkedésekben és áldozatokban, győzelmekben és vereségekben s ugyancsak paktumokban és kompromisszumokban, ízléshangsúlyokban, -ellentétekben s -változásokban stb. élünk; röviden, politikában, többé-kevésbé relatív közérdekben, s azok elleni rebelliókban, de bölcsességgel és hibákban is élünk. Soha szükségességben, és soha igazán valamely teljhatalom alatt. E két utópikus téveszmének *egységét* fejezi ki a marxizmus–leninizmus, mely meghódíthatja a világot jó időre, de a valóságot egy pillanatra sem. Aki a történelmet magán- vagy szekta-álma

⁵¹² René Bazin (1853–1932): francia katolikus regényíró.

⁵¹³ René Bazin [é. n.]: *Une tache d'encre*. Paris: Calmann Lévy, 316.

produktumává akarja aljasítani, az zsarnok, de (ha ebben következetes) rossz politikus is; aki ellenben a közérdeket úgy akarja szolgálni, hogy *egyéb*, partikuláris szempontot bele sem visz, az banális határesetektől eltekintve egyáltalán nem is cselekedhetik vagy kormányozhat, illetve csak naivan hitt pszeudo-objektív önkényességek bevonásával: inkább ez a típus, semmint az igazi zsarnok az abszolút önzetlen és integer [jellemes], sok részletben (a külpolitikában) bölcs, de bornírt és a katasztrófát nem kevésbé előkészítő kötelességghős III. Sándor.⁵¹⁴

A.

[...]

⁵¹⁴ III. Sándor (1845–1894): orosz cár.

Kolnainak 1965. július 6.

Közösök Háza [House of Commons], sajtókarzati frissítő helyiség.

Az emberiség főbaja 1917 óta az, hogy lenyelte Lukács György marxizmusnál is nagyobb marhaságait, amelyeket az utóbbiak során Marhizmusnak fogunk nevezni, szemben a tehetségtelen, de a maga egyszerűségében aránylag megható Kautsky Károly marxizmusával, amelynek egy füle talán mégis volt, de farka túlnőtt a megengedett arányokon.

Kautsky együgyű volt, de Lukács György *marha*. Itt-ott mond egy-két, a *Berliner Tagblatt*-ba 1910 körül beillő közhelyet oly felfújti mediocritásokkal kapcsolatban, mint Thomas Mann. Persze e közhelyek során mindent elmond, csak a lényegét nem, ugyanis azt, hogy Thomas Mann mediocris unalmár és közhelyretorikus, aki még regényformában sem írt mást, mint ünnepi szónoklatot. Lukács *marha*, a nagyképűség, felfújtság, hülyeség keveredése aljassággal, de az aljasság néha együgyű, átlátszó, még csak monumentálisnak sem mondható, mint pl. Sartre-nál.

1917 óta még senki nem mondotta el, hogy az igazi szociológus-történész módszerről Marxnak és Engelsnek semmi halvány segédfogalma nem volt. Ezt a módszert sikerrel alkalmazták Guizot,⁵¹⁵ Tocqueville, Burckhardt, Le Play, Rodbertus – Max Weber és Troeltsch⁵¹⁶ harangozni hallottak róla, de keveset. A Marx–Engels hegelianizmus teljesen meghamisítja az egész pozitivista, szociológiai történészmodszert, amelyről Lukács *mit* sem tud.

Fel sem tudja vetni a kérdést, 'mi a társadalom?', 'mi a tulajdon?', 'mi az osztály'? A régi jó vármegyében minden hajdút elcsaptak, aki csak annyit konyított a harangöntéshez, mint Lukács a történelemszociológiához. Még harangozni sem hallott róla, és másrészt a hajdúságnak sem ismeri, sem színét, sem szagát. Egyetlen világnézete a gyökértelenség, s a kultúrából csak azt ismeri, ami zsurnalisztika, bár ezt egyetemi zsargonban mondja el, ami a kávéházi közvetlenségtől is megfosztja irányát.

Más magyar bölcselek? Voltak Erdélyi János,⁵¹⁷ Böhm Károly⁵¹⁸ 1880 körül, az előbbi angol-szász irányú (Hume David), az utóbbi neokantiánus, egyik sem nagyon eredeti. Ugyanakkor élt Medveczky Miklós,⁵¹⁹ a pozitivizmus magyar úttörője, valamint Bodnár Zsigmond,⁵²⁰ aki nagy bölcsele nem volt, de aki az irodalmi kritikába itt-ott vegyített bölcseletet – Taine nyomán, azaz nem a legrosszabb iskolában volt nem a legrosszabb tanuló. Azután Jött Pauler Ákos.⁵²¹ Kezdetben pozitivizmusra hajlott, azután szigorú arisztotelészi (de nem tamási) vonal felé hajlott, végül visszhangja volt Husserlnek. Szimpatikus benne teljes izoláltsága, nem volt sem nemzetieskedő, se klerikális. Teljes ellentéte volt

⁵¹⁵ François Guizot (1787–1874): mérsékelt liberális politikus, történész.

⁵¹⁶ Ernst Troeltsch (1865–1923): német liberális politikus, protestáns teológus, filozófus.

⁵¹⁷ Erdélyi János (1814–1868): költő, filozófus.

⁵¹⁸ Böhm Károly (1846–1911): filozófus, egyetemi tanár.

⁵¹⁹ Minden bizonnyal Medveczky Frigyes (1855–1914) filozófusra, egyetemi tanárra utal Menczer.

⁵²⁰ Bodnár Zsigmond (1839–1907): irodalomtörténész, egyetemi tanár.

⁵²¹ Pauler Ákos (1876–1933): filozófus, egyetemi tanár.

neki Kornis Gyula,⁵²² eklektikus és frazeológus. Mannheim Károlyt már életében szellemi vigécnek és szellemi divatok rőfössegédének tartottam – majdnem Polányinak. Félbolond volt Schmitt Jenő Henrik,⁵²³ és ennek tanítványa, Kepes Ferenc.⁵²⁴ A társadalom- és jogbölcselek körében: Pulszky Ágost (zagyva nagyképűség), Concha Győzőben itt-ott van valami, felette állt a jogászszínvonalnak. Komoly, eredeti, érdekes szellem: Eötvös József, de nehezen tudott írni, korában nemcsak magyarul, de még németül sem volt szociológiai vocabularium. Pikler Gyula lapos; pszichológiai műveit nem ismerem, de társadalombölcselelőnek igen közepes. Jászi egyéniség, érdekes publicista, de gondolkozási eredetiséget nem látok benne; sokkal többet Réz Mihályban, és talán Somló Bódogban⁵²⁵ is. Szabó Ervin: secondhand marxizmusban és thirdhand Georges Sorel-izmusban.⁵²⁶ A történészek közül felkapta a hír Szekfű Gyulát; szerintem őt felülmúlta Horvát Jenő⁵²⁷ (*Ungarn und der Weltkrieg*, 1931; *Magyarország európai kapcsolatai 1814–1914*. Bp. 1929). Történész-publicistáink és *alkalmi állambölcseink* között figyelemreméltó Asbóth János (1845–1912). Ennek olvasására British Museumot ajánlok. Alapos bölcseleti ismeretei voltak, mint aesthetikusnak, Péterfy Jenőnek,⁵²⁸ 1880–1890-es években. Nietzsche-nek magyar visszhangja volt 1880 körül: Vajda János⁵²⁹ és Komjáthy Jenő⁵³⁰ költők.

Mindez cosmopolitikai tárgy! Üdv! [B]

⁵²² Kornis Gyula (1885–1958): piarista szerzetes, filozófus, egyetemi tanár, államtitkár, országgyűlési képviselő.

⁵²³ Schmitt Jenő Henrik (1851–1916): anarchista filozófus.

⁵²⁴ Kepes Ferenc (1876–1942): a gnoszticizmus képviselője a magyar szellemtörténetben.

⁵²⁵ Somló Bódog (1873–1920): jogász, jogfilozófus, szociológus, a Társadalomtudományi Társaság egyik alapítója.

⁵²⁶ Georges Sorel (1847–1922): francia társadalomtudós, politikai teoretikus, történész és újságíró.

⁵²⁷ Horváth Jenő (1881–1950): történész, egyetemi tanár.

⁵²⁸ Péterfy Jenő (1850–1899): irodalomtörténész, esztéta.

⁵²⁹ Vajda János (1827–1897): költő, műfordító, újságíró.

⁵³⁰ Komjáthy Jenő (1858–1895): költő.

Kolnainak 1965. július 12.

Ha e héten visszajöttél a Clyde [Glasgow] partjáról, s a Cosmo még áll, a hétvége eszmecserére volna használandó, mert 25-én vasárnap reggel mi indulunk Karthágóba, hétfőn, 26-án Marseille-ben hajóra szállunk, 27-én kedden Sophonisbe márványfürdőjében fogunk hűsölni. A Hamilkar Szállóban lakunk; Hannibal és Hasdrubal⁵³¹ is van, de Jugurtha⁵³² nincs, és Scipio⁵³³ sem; a Regulusba, ha volna is, sem szállnánk. Arisztotelész jó véleményét táplált a karthágói alkotmányról, és nem említi a Molochot,⁵³⁴ talán ezt csak a római Haertsius és H. V. Staedius sajtója találta ki. De visszatérve a fontosabbra. Történelmi kórtan: *tabes dorsalis* [gerincsorvadás] áldozata volt Henri Heine⁵³⁵ 1857-ben és Sipulusz-Rákosi Viktor⁵³⁶ 1921-ben vagy 22-ben, de már öt-hat évi tolókcsi-egzisztencia után. Meglepő e betegség, mert Jenő és Viktor mellett volt az öreg Kremser mamának még egy fia, Rákosi Béla⁵³⁷ budapesti rendőrfőkapitánysági főorvos is, akinek pedig specialitása lehetett a bujakor elleni küzdelem ez évszázad elején. Viktor egzotikus nőtől kapta baját, s annak utóbaja csak élete végén jelentkezett, sok évvel az eset után. Hol kapta? Talán csak a párizsi világkiállítások egyikén, de lehet, hogy járt messzebbre is. Két egészséges fia volt, Pali és Gyuri; ezek az első, vagyis jó öreg világháborúban tiroli vadásztisztek voltak, és még most is élnek, hogy ha meg nem haltak, bár ez nem valószínű. Én se Palit, se Gyurit nem láttam 1920 óta, Gyuri akkor talán 26-27 éves volt, Pali egy-két évvel idősebb, s már nő. Gyuri Hevesi Sándor⁵³⁸ asszisztense volt a Nemzetinél, junior dramaturg. Pali foglalkozására nem emlékszem.

Ellenben arra emlékszem, hogy Sebők Zsiga,⁵³⁹ a Mackó Úr szerzője, Jenőnek, Viktornak és Dr. R. Bélának sógora volt, és Szidinek is (színésznő, férjezett Beöthy Zsoltné). Sebők Zsigának volt egy leánya, aki az 1880-as években születhetett. Annak férje is volt, de ki? Ezt már igazán nem tudom.

Ellenben arra emlékszem, hogy Sebők Zsiga bá egy üzletet keresett, bevásárlás végett, amelyre neje adott megbízást. Az állítólag a ... utca és a ... sarkán volt [sic]. Ellenben Grün Fia cégtábla helyett a Lustig és Fia nevet viselte. Sipulusz ezt megjegyezte: 'Csak menj le, Zsiga, és vásárolj be. Tudod, a feleséged nyugatos hajlamú hölgy, és kedveli az angol irodalmat. Az üzletet Lustignak hívják, de ő azt Grünernek ejti ki, hogy mutassa, hogy milyen jól tud angolul, ama nyelven, amelyen egy szót sem ejtenek úgy ki, mint ahogy írják.' Mint képviselő Sipulusz az Apponyi-féle 48-as párthoz tartozott a koalíciós parlamentben, s már régebben is, de a mungó⁵⁴⁰ parlamentben már nem ült.

⁵³¹ Hasdrubal (n. a.): karthágói hadvezér az első pun háború idején.

⁵³² Jugurtha (i. e. kb. 160–104): Numidia királya.

⁵³³ Scipio Africanus (i. e. 236/235–183): római hadvezér, politikus.

⁵³⁴ Moloch: eredetileg föníciai isten, később gyermekáldozatot követelő istenségként ábrázolták.

⁵³⁵ Heinrich Heine (1797–1856): német költő, író, újságíró.

⁵³⁶ Rákosi Viktor (1860–1923): Sipulusz álnéven alkotó író, újságíró, országgyűlési képviselő.

⁵³⁷ Rákosi Béla (1841–1923): orvos-sebész doktor, rendőrorvos.

⁵³⁸ Hevesi Sándor (1873–1939): rendező, drámaíró, kritikus, egyetemi tanár.

⁵³⁹ Sebők Zsigmond (1861–1916): író, újságíró, elsősorban gyermekkönyvei és alakjai (Mackó úr – később Dörmögő Dömötör) révén lett ismert és népszerű.

⁵⁴⁰ „Mungó”: kormánypárti (munkapárti) képviselő a 20. század eleji budapesti Parlamentben.

A Rákosi család nem volt Tisza-párti, azaz Jenő csak 1910 után támogatta Tiszát, de fenntartásokkal. 1900 körül az Apponyi-féle Nemzeti Párthoz állt közel, és Ady Endrét 1902-ben vagy 1903-ban ő küldte ki Párizsba. Persze a progresszívek ezt szeretnék tagadni, de Ady párizsi riportjai a B. H.-ban [*Budapesti Hírlapban*] jelentek meg három-négy évig. Aztán Ady Endre átment 1905-ben Vészi Józsefhez⁵⁴¹ (*Budapesti Napló*), Rákosi Jenő főkonkurrenséhez, mert 1905-ben a darabontkormánynak Vészi volt a sajtófőnöke, és a darabontok jól fizettek. Ekkor történt az összeveszés; R. J. ekkor kezdett pántlikás, tulipántos hazaffy lenni, főleg Vészi ellen, és Adyt átkozni. Ellendarabont lett a Nemzeti Párt a B. H. egy másik főerőssége, Linder György pécsi polgármester és képviselő, sőt e Linder György F[erenc] F[erdinánd] bizalmasa is lett, mint Kristóffy, bár emlékiratot nem írt. Linder György Béla fia F. F. katonai irodájában volt (mint magyar referens) beosztva 1914-ben, majd 1918-ban nem akart katonát látni; még tükörbe se nézett többé, mert akkor kétségtelenül Ludovikát végzett, de később k. u. k. ezredest látott volna. Jól ismertem az ezredes urat 1925 körül Párizsban. Neje bácskai magyar-szerb volt és rokona Hadzsics Koszta szabadkai ügyvédnek, a Justh-párti képviselőnek. Linder egészen a Tito-kor elejéig könyvkereskedő volt Belgrádban, de Párizsban halt meg 1950 körül, talán 80 éves fővel.⁵⁴² Délszláv-barát volt már '14 előtt is, és F. F. módján progresszív; az F. F.-i titkokba beavatott Batthyány Tivadar és Dienes-Dénes József ajánlottak hadügyérnek. Kár, hogy oly rosszul vált be, mert több esze volt sok más miniszternél a Károlyi-kormányban. (Ez nem jelent sokat.)

Luiz Tisza biokémikus tanár Pista zsarnokunk 1914 körül született unokája, vagyis 50 éves lehet. 1948 óta argentin, és néhány fia már az ezüstországban született, az idősebbek még Geszten. Van ifjú Esteban is.⁵⁴³

2010 nyarán Esteban Tisza⁵⁴⁴ talán megnyeri a választásokat a Partido Nacional del Trabajo [Nemzeti Munkapárt] javára. 2012. június 4-én majd kidobja Pablico rendőrinspektornak a hancúrozó óperonista ellenzéket a buenos airesi t. Házból. 2013 májusában felmentik Desio⁵⁴⁵ volt óperonista pénzügyi államtitkárt, aki leleplezte utódjának, Stanislao Lucas pénzügyésznek sóbotrányát. Erre újra kezd az óperonista ellenzék hancúrozni, most már Estebán Tisza miniszterelnök ellen. 2013 szeptemberében az ülésterembe belépő Guillermo Geros csendőrkapitányra Lejel Edernarios óperonista képviselő 'fi doncquès'-t [kb. és akkor mi van?] kiált, amire a kapitány bunkójához nyúl és fejbe

⁵⁴¹ Vészi József (1858–1940): író, a Pester Lloyd vezető újságírója, majd a Pesti Napló, a Budapesti Napló főszerkesztője, országgyűlési képviselő, a magyar újságírás egyik doyenje, Kosztolányi is nála kapott először hírlapírói állást.

⁵⁴² Valójában Linder Belgrádban hunyt el 1962-ben, díszsírhelyet kapott az államtól. Valóban magas kort ért meg (1876-ban születvén 86 évesen halt meg).

⁵⁴³ Ifj. Tisza István egyik fia, Tisza Kálmán Lajos (1914–1974) második házasságából öt gyermek született, egyikük valóban István. A háború után Argentínában és az USA-ban éltek.

⁵⁴⁴ Menczer itt az 1910 után eseményeket dolgozza fel, spanyolosítva – ahol a neveket azonosítani tudtuk, ott megadjuk szögletes zárójelben.

⁵⁴⁵ Désy Zoltán (1872–1915): függetlenségi politikus, képviselő, főispán; az orosz fronton halt hősi halált. Ő leplezte le Lukács László miniszterelnök és pártja, a Nemzeti Munkapárt közötti kétes pénzügyi tranzakciókat. A leleplezés rágalmozási perbe torkollt, amit Désy végül megnyert, Lukács – valóban vagyonos bányatulajdonos – pedig lemondott.

vágja, azután azt állítja, hogy 'csak laposat akart vágni', s ehhez joga volt, mert kötelesegteljesítés közben érte a sértés. Esteban T. zajongás közben kijelenti, hogy elfogadja a kapitány magyarázatát. Ellenben a miniszterelnök kiteszi magát Pablo Beotis [Beóthy Pál] házelnök rendreutasításának, mert Guillermo Basoni [Vázsonyi Vilmos] demokrata képviselő közbeszólására azt feleli: 'amit Ön állít, hazugság!' Beotis elnök: 'A miniszterelnök urat rendreutasítom.' Esteban T.: 'Azt nem lehet!' Elnök: 'De igenis lehet. A miniszternek joga van soron kívül is felszólalni, de csak parlamentáris hangnemben.' (Derűtség. Zaj a baloldalon.) Guillermo Basoni: 'Az ellenzéket gorombasággal kezelni a házelnök joga, a miniszterelnököt a házszabály köti.' (Derűtség. Zaj.) 2014. június 28-án chilei összeesküvők megölik Argentína alelnökét. Ultimátum, s jön a nagy amerikai háború. Estebant 2018. okt. 31-én öszirózsás kóbor katonák megölik a Rambles de Hermana [Hermina út] 35. sz. villában. Két héten belül sorra buknak a dél-amerikai köztársaságok, trónra lép Brazíliában II. Dom Pedro és Mexikóban II. Miksa. Észak-Amerika koegzisztálni szeretne, de jön új haddelhadd, amikor is 2038 márciusában Florida és Texas egyesülnek Mexikóval. Észak-Amerika behívja orosz szövetségesét, de Kína elfoglalja Alaszkát, és így Washington Mexikó és Alaszka között két tűz közé kerül. Tetőfokára hág a dél-amerikai hegemonia 2070 körül, de a Pedro és Miksa dinasztiák közt már erős a rivalitás. Mondják az öregek: 'Még mindig megvolna a régi jó Köztársaság, ha Esteban T-t meg nem ölik 2018-ban.'

Ifj. Gróf Tisza István bajáról versikék vannak. A Tisza-irodalom hallgat róla. Állítólag epilepsziában szenvedett, mások szerint rákban. Valami komoly baja lehetett, mert harmincéves fővel, 1914-ben, T. Pista fia léteire még kezdő képviselő se volt, és bankdirektor vagy efféle sem, mint T. Pista fivérei, Kálmán⁵⁴⁶ és Lajos.⁵⁴⁷ Viszont meg lehetett nősíteni a családon belül, és a honvédhuszároknál is szolgált 1914/15-ben, bár betegsége miatt rövidesen irodába tették. (Míg gr. Tisza Lajos Bukovinában súlyosan megsebesült, több kitüntetést szerzett, és 1916 decemberében aransarkantyús vitéz lett. Ifj. gróf Kálmán egy fia elesett 1916-ban.) Csak az bizonyos, hogy ifj. gróf István 1919 februárjában meghalt⁵⁴⁸ – a többi feltevés, de atyja levelében sok szó van az állandó aggodalomról betegsége miatt. T. Pista (a kiadott mű szerint) legtöbbet levelezett a két unokahúgával, Sándor Jolánnal (aki menyje is lett), és Zeyk Margit bárónővel,⁵⁴⁹ írt néha Almásy Dénesnek⁵⁵⁰ is. De ebből sok következtetést levonni nem lehet; a férfiak nem tették el oly gondosan leveleit, mint a rokon hölgyek, s így sok levele nincsen kiadva. Valószínűleg a legérdekesebb nem. Azonban a kiadottakból megállapítható, hogy két irányban túloztak hívei és ellenfelei. Sem oly zseni nem volt, mint pl. Bíró Lajos⁵⁵¹ 1918. nov. 1-én mondotta, sem oly monumentális reakciós. Óliberális volt és antidemokrata, de tudta, hogy *in the long run* nem lehet kitérni a demokrácia elől. Gazdasági nézeteiben *indusztrialista*

⁵⁴⁶ Tisza Kálmán (1830–1902): belügyminiszter, a Magyar Királyság miniszterelnöke.

⁵⁴⁷ Tisza Lajos (1832–1898): miniszter, kormánybiztos, Tisza Kálmán öccse.

⁵⁴⁸ Valójában 1918 novemberében hunyt el.

⁵⁴⁹ Sándor Bélának, Tisza unokaöccsének hitvese.

⁵⁵⁰ Almásy Dénes (1863–1940): földbirtokos, politikus.

⁵⁵¹ Bíró Lajos (1880–1948): író, újságíró, forgatókönyvíró.

volt, és nem agrárius pl. Buday Barna,⁵⁵² Bernát István⁵⁵³ értelmében – egyébként kissé felületes ismeretek alapján. Magyar sovíniszta volt a *legkevésbé*: félt a szlovák heccáplánoktól mint *liberális*, és a horvátoktól, mint a bécsi 'kamarilla' eszközeitől. A románok és a szerbek között bizalmi embereket próbált találni, Popovics Dusánt⁵⁵⁴ és Mangra Vazu⁵⁵⁵ pátriárkát. A román paktumot *egész komolyan gondolta*. 1912. júniusi akciója nem volt egész jogtalan. Mit kezdhetett volna az ostoba obstrukcióval? Ha az 1912-es ellenzék komoly kritikával támadta volna Berchtold egész Balkán-politikáját, jó szolgálatot tehetett volna, de felelőtlen handabanda volt egyrészt heccelni a Balkán ellen, másrészt eleve megtagadni a kormánytól az esetleges háború eszközeit, s mindezt a választójog miatt, amelynek reformjára a koalíciónak 1906–10-ben négy éve lett volna, s amelynek reformjára a koalíció még annyit sem tett, mint Tisza 1914 elején.

A vadász, kalandor Káin megölte a csendes, derék pásztor és agrárius Ábelt.⁵⁵⁶ Az agrár-birtok türelmes, csendes, konszolidált foglalkozás és terhes is; időjárási viszontagság, állatjárványok stb. állandóan veszélyeztetik. Csak kötéssel lehet elérni, hogy a nép vállalja a földművelést, amely biztonságot ígér ugyan, de oly jövedelmeket, mint az új találmány, a nagyszabású banküzlet új vállalkozások finanszírozására stb. nem. Előfordultak kivételes agrárkonjunktúrák pl. 1760–1900 között, amikor az iparosodó Északot és Nyugatot ost-elbai [Elbától keletre] és dunatéri gabonával kellett élelmezni, de már 1880 óta romlásnak indult ez az esély, mert a 25–30.000 tonnás hajók olcsó tengerentúli élelmezést hoztak, nagyobbodó mennyiségekben. A konzervtechnika (pl. húsárukban) rohamosan fejlődött 1880 után. 1910-ben már 50–60.000 tonnás hajók is voltak, és a Marconi-rádió használata folytán a tengeri út biztonságosabb lett. (Eltört alkatrészt a gépházban órákon belül lehetett pótolni Marconi-gramm segítségével a tengeren; addig az ilyesmi miatt vissza kellett futni a kikötőbe, és három-négy napot veszteni kellett. A közlekedés is gyorsabb lett: 1850-ben Southampton–New York két hétig tartott, 1912-ben Hamburg–New York 6 napig). A földhöz kötést időnként privilégiummal próbálták helyettesíteni: ez a *római szabad birtok* típusa, amely polgárjogot adott; a *mediaevalis* [középkori], feudális *nemesi birtoké*, amely a politikai hatalom gyakorolhatásának feltételévé tette a földbirtoklást és -művelést – Egyiptomban ez 'szolgaság' volt, amelytől Mózes megszabadította népét, de ő figyelmeztette egyben a népet arra is, hogy új terhek következnek, az Ígéret Földjét is művelni kell, bár 'Isten kiváltságos népe' minőségben. (Ez a jeremiási 'falánc' versus 'vaslánc' klasszikus esete.) A 'kényszer vagy privilégium' agráralternatívája ma sem ért véget, *évezredek után*. A római köztársaság mibe bukott bele? Abba, hogy a proconsulok a tengerentúli olcsó szolgamunkával tömegben termelték az olcsó agrárarut, és azt bevitték Itáliába. Ott evvel halálra konkurrálták a szabad tulajdonost. A szabad tulajdonosból azután fizetett hivatalnok lett, legionárius tiszt s hasonló, de tulajdonát feladta; így lett a Res Publica ügyeibe beleszóló szabad polgárból *Caesar*

⁵⁵² Buday Barna (1870–1936): agrárpolitikus, publicista.

⁵⁵³ Bernát: lásd 508. lj.

⁵⁵⁴ Dušan Popović (1877–1958): horvátországi szerb ügyvéd, politikus, a magyar Országgyűlés képviselője.

⁵⁵⁵ Vasile Mangra (1850–1918): pátriárka nem volt, hanem több egyházi tisztség után Erdély ortodox püspöke, politikus (néhány nappal Tisza István előtt hunyt el Budapesten).

⁵⁵⁶ A Biblia Káint kimondottan földművesnek, Ábelt pásztornak ábrázolja.

szolgája (esetleg kalandor gyarmatokon, rabló légiónsok élén, igen gazdag ember, de nem szabad polgár, mint Cincinnatus⁵⁵⁷ vagy Regulus voltak).

Az eset azóta százegy variációban ismétlődött meg, és a probléma ma is dominál, lásd de Gaulle ellenállását a Kennedy–Round⁵⁵⁸ és a tengerentúli olcsóbb, de silányabb termék ellen. A politikát megpróbálták teljesen elteologizálni, azután (Grotiustól Deák Ferencig) teljesen eliurisprudentiálni [eljogiasítani], végül már hosszú ideje elszociologizálni vagy elkulturizálni (Burckhardt, Molmenti⁵⁵⁹). Persze én is *autonómnak* tartom a politikát és a történelmet, de a fő alapkérdés mégis *a kényszer és a szabadság egyensúlya*, s ez a politikai realizmus, szemben a 'csak szabadság' és a 'csak kényszer' utópiával s azok sorával.⁵⁶⁰ Itt kezdjük a Cosmopolióban a hét végén!

[B]

⁵⁵⁷ Lucius Quinctius Cincinnatus (kb. i. e. 519 – kb. i. e. 430): római patricius, államférfi, hadvezér.

⁵⁵⁸ Kennedy-forduló: az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) tárgyalásainak 1964 és 1967 közt zajló hatodik ülészeke.

⁵⁵⁹ Pompeo Gherardo Molmenti (1852–1928): olasz író, történész, politikus.

⁵⁶⁰ Bár sehol semmilyen jel nem utal arra, hogy Menczer olvasta volna Bibót, a szóhasználat és a mondanivaló mégis érdekesen ugyanaz.

Menczernek⁵⁶¹

*

Posthumous fragment
(written long after my death,
when Utopia has sustained a defeat at the hands of Sanity)
A. K.

...Blow with the blast of the hurricane, blaze with the breath of the gale:
Hurry to tell to all mankind thy harsh redemptive tale.
Roar with the fiery breath of the wind, blaze in the scorching flame:
Flare with the surging fountains of fire, anew to announce and proclaim
That the Foe who first got in his blow has fought and lost the game.
Sound with the blast of the bursting stars, moan with the the stricken souls:
Fill with the tune of the singing Moon the earth between the Poles.
Fly with the currents of the flood, flash with the blade of the sword;
Cry with the blighting anguish of Joy, swing with the wing of the word.
State and affirm with the ring of Truth, peal with Truism's might,
Tell and confirm top the ring of Minds the tenet that Right is right.
Go and reveal unashamed to all the true thing they have known,
And lavish upon them the radiant gift of that which is their own,
Common to all and open to some and given each alone.
Beat in the tact of the cataract, din it into their ears,
Stunning their timid titubant hopes, overawing their fears:
Give them brazenly for a fact that which has proven true:
Fling the old and identical thing into their faces as new.
Go and grant them the Charter whereon their Conscience is built,
And feed their need with that wherewith their stores are stocked and filled.
Pledge and secure and underwrite the currency of Worth:
Roar, O Voice, from shore to shore, and whisper thy cheer – Go forth!⁵⁶²

⁵⁶¹ *Nincs dátum, a levelezés-összefüggésből helyezhető ide.*

⁵⁶² *Kolnai egyik kedvenc költője Rudyard Kipling volt, a vers az ő stílusára emlékeztet. Mindenesetre jól tanúskodik Kolnai Menczerhez mérhető fölényes nyelvi tudásáról. A fordítást Balázs Zoltán készítette.*

*

Poszthumusz töredék
 (jóval halálom után keletkezett,
 amikor a Józan Ész győzelmet aratott az Utópia fölött)
 A. K.

Fújj a hurrikán robbanásával, lángolj a szél leheletével:
 Siess, állj az emberiség elé friss, megváltó regéddel,
 Zúgj a szél tüzes leheletével, izzál a perzselő lángban:
 Lobogj a föltörő tűzforrásokkal, hirdesd ismét bátran,
 Hogy az Ellenséget leverték, hogy harcolt, de veszített.
 Szólj a csillagok vad robbanásával, nyögj a lesújtott lelkekkel:
 Töltsd meg a Földet sarkai között a daloló Hold énekével.
 Repülj az ár sodrásával, villogj a kard pengéjével;
 Lendülj a szó szárnyain és sírj az Öröm mardosó gyötrelmével.
 Hirdesd és igazold az Igazság gyűrűjével, harsogd a truizmus erejével,
 Hogy ami helyes, az igaz: minden elmét megkoronáz ez a tétel.
 Menj, s emelt fővel hirdesd az igazságot, amit mindenki ismer,
 Hiszen bennük van: keresd föl őket ezzel az örömhírrrel.
 Közös tulajdonuk, mégsem mindé, de mind megkapja.
 Égesd át a hályogot, szakítsd be a dobhártyát,
 Izzítsd át a tétova, gyöngye reményt, erősítsd meg a gyávát,
 Félelem nélkül szögezd le az igazságot,
 Állítsd eléjük az ősi és változatlan valóságot.
 Tárd föl előttük lelkiismeretük fundamentumát,
 Tápláld őket, hogy állják az élet viharát.
 Biztosítsd, garantáld és szavatold az Érték valutáját:
 Harsogj, ó Hang, minden partok hallják örömöd kiáltását.

Nagyon érdekes volt a harmadik programban Berlin Jézsajás⁵⁶³ lovag tanár első előadása a romantika gyökereiről, melyet még öt fog követni (bár az embert nem nagyon szeretem, furcsán siető hanghordozását sem). Különösen mulatságos volt, s az amerikai hallgatóság körében óriási derűtséget váltott ki az egymásnak homlokegyenest ellenmondó nagyszámú (híres kritikustól származó) definíciók és jellemzések felsorolása. Mindamellett ő, nyilván helyesen, azt hiszi, hogy *valami* központi értelme van a szónak, és hogy a romantika mint történelmi (forradalmi) jelenség nagyfontosságú realitással bír. [...]

A magam részéről hosszú évtizedek óta gondolkodom ezen. A klasszicizmusban invertált (turned inside out) romantikát látok, a romantikában kiábrándult klasszicizmust. Korántsem hiszem el, hogy a diszjunkcióba minden elképzelhető és történelmileg létezett

⁵⁶³ Sir Isaiah Berlin (1909–1997): angol politikai teoretikus, eszmetörténész, filozófus.

művészeti vagy világnézeti attitűd belekényszeríthető, s mindkettőt elvetem. A klasszicizmus a Rendetlenséget (*désordre*: az abszurd, a gonosz, a csúnyát, a véletlent és értelmetlent, a szörnyűt, a torzot, a szertelent) tőle-való-eltekintés, stilizálás, önkényes metafizikai nemlétre-redukálás (szóval *explaining-away* [rövidre zárás] és pragmatikus tudomásul-nem-vétel) által akarja a lét szélére tolni, s ekképp egy eszmei Rendet vindikálni; a romantizmus a Rendetlenség stb. túlfokozott *élményén át* igyekszik egy mélyebb, örök, polgáron túli Rend méhébe nyomulni. Mindkét attitűd *alapvetően* elhibázott, s az utópizmussal rokon; bár mindkettőnek van valamelyes jogosultsága részleges és elhatárolt alkalmazás formájában. Matematikával foglalkozni és valamilyen stabilis hierarchikus rendet kultiválni jó dolog; ugyancsak jó dolog a világ ábrázolásába az aszimmetria, az önkényes aránytalanság, a félhomály stb. aspektusait is valamennyire belefoglalni, s a rendelemek tökéletlenségeire és inkongruenciáira rámutatni. A romantikában racionalizmus is van, a klasszikában tudatkicoltás és önellenmondás is; lásd az Utópia millenarista és konstruktív-racionalista összetevőit. Mi az, ami *par excellence* antiklasszikus és antiromantikus? A Józan Ész (Common Sense, bon sens, gesunder Menschenverstand, Sanity, Sobriety, Cordura), mely korántsem racionalista, amennyiben saját tökéletlenségének és határoltóságának (mint ész), valamint a helyes praxis rációin kívüli, intuitív és transzcendens előfeltevéseinek teljes tudatában van. S a művészettörténetben? Ez messze vezetne. Világnézetileg még mindig inkább vagyok klasszicista, mint romantikus. A művészetre nézve még mindig inkább vagyok romantikus, mint klasszicista.

*

Makdumkuli, a Göklen-törzsbeli / Turkomán költő koboza ver.

Vers a *Képes Folyóirat*ban (a *Vasárnapi Ujság* kompaktabb formátumban kötetekbe kötött évfolyamai), a századforduló körül – azt hiszem, csúcspontja a poslosztynak [пошлость] vagy poslyákizmusnak (laposság, leíró művészet, zsánerképek, a klasszicizmus nyárs-polgári elfajulása). A K[épes] irodalmi csillagai Szemere György,⁵⁶⁴ Sas Ede⁵⁶⁵ (a, már, gondolom, agg) Vértesy Arnold⁵⁶⁶ és (a még, gondolom, kezdő) Nagy Endre⁵⁶⁷ voltak. Te két évvel ifjabb vagy; talán mindebből már semmi sem jutott a kezedbe. Makdumkuli, akit a költő (a róla éneklő magyar költő 1900 táján [Zempléni Árpád: *Turáni dalok*]) röviden Makdumnak is nevez (ami inkább skótnak, mint turkománnak hangzik), nagyrészt polemikus költő; két főellenséget ismer: a tolvajokat és a dohányosokat. (Nyilván lehet egyazon ember tolvaj is, dohányos is.) A nagy szenzáció az, hogy a magyarokról is megemlékezik, akiket elszakadt, mintegy áruló fajrokonok gyanánt tekint, szemükre vetve, hogy 'mindenben csak mindig Rumot követték'. (Nyilván nem itatra és végül is univerzális sikerre és biztonságra számíthat. Egyébként ateista-humanista derivátuma, illetve

⁵⁶⁴ Szemere György (1863–1930): író, földbirtokos.

⁵⁶⁵ Sas Ede (1869–1928): író, újságíró, lapszerkesztő.

⁵⁶⁶ Vértesy Arnold (1834–1911): író, újságíró, lapszerkesztő.

⁵⁶⁷ Nagy Endre (1877–1938): író, újságíró, kabaréigazgató.

avatarja a klerikális optimista naturalizmusnak, gonosz-tagadásnak és Gondviselés-kiccsnek. Istenke nagyon ravasz, 'végül is' minden 'látszólag'-rosszból kihozza a 'legnagyobb jó'-t. (És pláne, aki *simpliciter* mindenható, annak miért kell ilyen imponáló furfangokhoz folyamodnia?)

Pauler: azt hiszem, jól látod; Kornis: hát persze. Az utód, br. Brandenstein Béla⁵⁶⁸ (ma a mainzi egyetemen) egy zagyva, duzzadt, jellegzetes neobarokk. Galazgó [Glasgow] elég érdekes; hírért, hogy a legrútabb városok egyike, nem érdemli meg. De mennyivel csúnyább *faj* él itt, mint Edinvárott [Edinburgh]!

⁵⁶⁸ Brandenstein Béla (1901–1989): *filozófus, egyetemi tanár.*

Kolnainak 1965. augusztus 7.

A mellékelt lapokat elfelejtettem elküldeni, s még tegnap is elfelejtettem átadni. Hozzáteszem a következőket. Az összes történelembölcselek közül Le Play szántott legmélyebben, holott ő e tudományágnak a nevét sem használja, s önmagát nem mondotta bölcselelné sem. Csak utolsó két művében gondolt egyáltalán arra, hogy eredményeinek teljes feldolgozásához történészek kellenének, de Cochin Ágostot (az idősebbet)⁵⁶⁹ kivéve nem talált munkatársat. (Valamennyire Taine-t, akit ő térített át a történetírássra az anglistika és az irodalom után.) Le Play fő megállapításai azért oly találóak, mert őt a Maurras-féle kérdések (klasszikusok és romantikusok, monarchia és köztársaság), mint nem-literátust és nem-politikust, nem zavarták meg. Amivel nem akarom azt mondani, hogy e kérdések a maguk helyén nem fontosak, csak azt, hogy e kérdések függvényei még konstansabb kérdéseknek.

A legfőbb *konstans*: 1) a nyugalomra való törekvés és ennek akadályai és gátlói (gazdagodás új technikák által, szegényedés háborúk és más kalandlehetőségek miatt, egyéni hajlam az ébranlement-ra [nyugtalanlás] kb. minden egyes családban, egyenlőtlenségek, jó és rossz formában, a temperamentumok és tehetségek között. 2) A megrázkódtatásoknak ellenszere nincs, de van természetesen ellenfolyamata, a szoliditásra és a mindenütt fennmaradó stabilité de souche-ra [alapstabilitásra] való törekvés, az állandó új integrációk, dezintegrációk után – és közben. 3) a szociális autoritás, amely újra és újra feltűnik, családi, üzemi, birtokos vagy munkakeretben, s előbb vagy utóbb állami és vallási autoritás új formáira is vezet.

Az anarchia nem tud állandósulni, viszont anarchikus veszedelem nélküli rend sincs, mégpedig állandó az anarchikus veszedelem felülről, és aránylag ritkább az ilyesmi alulról. A megrázkódtatások kezdődnek az udvaroncok, a főurak, a szellemi, tudományos elit, a különc gazdagok körében – folytatódnak a munkásosztályban, de az új stabilizáció inkább a munkásnép, kisbirtokos, polgárosztály igénye. Onnan indulnak el az autoritás sociales képviselői, de az okos gazdagok, okos arisztokraták, okos elitek (ellentétben a balgákkal) maguk is a népi stabilitás oldalára állnak, a forradalmi kalandorság lényegében rablólovagian arisztokratikus, és a *munkás irtózik valóban ettől*.

Marx 1867-ben a *Kapital* megjelenése idején már sokat hallhatott Le Play-ről, aki *Les ouvriers européens* c. első fő művét 1855-ben adta ki. (Ekkor már ötvenéves volt, és már sokat írt, de addig főleg technikai, kohászati, bányászati dolgokról – ezeknek szociológiája addig Le Play-nél aforisztikus, bár már 1830 óta gondolkozott a technika szociális következményeiről. Marx rosszhiszemű hamisítása, hogy a munkásosztályt mint forradalmi elemet szerepelteti, holott Le Play világosan megmondotta, hogy a munkásság forradalmi szerepe csak igen ideiglenes lehet, és megjósolta a szakszervezetek előbb-utóbb konzervatív, stabilizáló szerepét, előbb-utóbb kétségtelen ellenállását a for-

⁵⁶⁹ Két Augustin Cochin volt, az előbbi 1850–80 között és ennek unokaöccse, Denis C. miniszter fia, ifj. Augustin Cochin 1900-tól kb. 40-ig. *A idősebb Pierre-Suzanne-August Cochin (1823–1972): közéleti szereplő (polgármester), a kor mércéi szerint liberális katolikus, abolitionista szerző. Unokája történész, a francia forradalom társadalomtörténésze, az I. világháború hősi halottja.*

radalmakkal szemben. Ámbár lehet, hogy az új elitekből új forradalmak származnak, írta, de ezek a polgár, paraszt és munkás autoritások ellen fognak irányulni. Ott tér el Le Play Heraklitostól, Hegeltől, Lassalle-tól, hogy bár a harc tényét ő is elismeri, nem ezt tartja a fő ténynek, hanem a stabilitásra való törekvést, amelynek a harc az accidense. Szerintem három főprófétája a mai kornak: 1) Tocqueville, 2) Le Play, 3) Rodbertus. *Három őskonzervatív*, s talán Eötvös Pepi báró, óliberális.

Üdv! [B]

Menczernek 1965. augusztus vége

Kis tézisek

1. A de Gaulle-komédia, ahelyett, hogy egy IV. Köztársaságénál jobban megalapozott legitimitást hozna, megakadályozza a IV. Köztársaság megszilárdulását, és ezáltal még egy olyasféle kétes értékű legitimitás kialakulását is, mint amilyen például az olasz köztársaságé.
2. Diktatúrának jogosultsága csak egy az időben szigorúan elhatárolt konkrét feladat megoldására vonatkozólag lehet. Ez volt a római diktatúrák koncepciója és tényleges működési módja a köztársaság alatt, és így van elgondolva Boenheim⁵⁷⁰ Kaiserságájában Malatesta tábornok békemegőrzési diktatúrája (melytől azonban a szerencsétlen III. Viktor Manó⁵⁷¹ visszariad): „... fél év múlva aztán én eltűnök, és Giolitti⁵⁷² bátran választathat, megkapja a többségét.” Még ha el is fogadjuk de Gaulle 'misszió'-ját – Algéria feladása a belbéke megőrzésével, a katonai puccs és esetleg a polgárháború, vagy/és az algériai háború reménytelen eternizálása, helyében – ennek elintézése után, legkésőbb '63-ban, dG-nak el kellett volna tűnnie. Nevetséges szofizma az, hogy nem volt, aki a helyére lépjen; hiszen ha gyomorrákban vagy repülőbalesetben halt volna vagy halna meg, a meglévő parlament (vagy bármily állami testület) mégsem határozná el ünnepélyesen a francia állam feloszlatását, mert 'nincs, aki kormányozná': viszont semmiféle új francia kormány nem kezdene új háborút Algéria visszahódítására és egyelőre algériai invázió sem fenyeget Provence ellen.
3. Ezt nem lehet úgy értelmezni, hogy egy legitim uralkodónak el kellene tűnnie minden vereség vagy területfeladás után, pl. Ferenc Józsefnek vagy pláne a H-dinasztiának a villafrancai béke vagy Königrätz után. Ezeket a hatalmat ugyanis nem egy meghatározott feladatnak sikeres betöltése konstituálja; ugyancsak nem a köztársasági államrendet; a kudarc és veszteség sem destituálja őket. Minden legitimitásbontás, speciálisan egy új legitim rend felállítása nélkül, iszonyú szerencsétlenség; már ezért is elítélendő Pétain félig fasiszta, félig (légkörében) restauratív ellenforradalma; ugyancsak azonban a IV. köztársaság konstituálása is (dG és a bolsevisták által) a régi parlament összehívása helyében (amely '40-ben nem határozta volt el a köztársaság megszüntetését, és Pétain Fülöp személyes uralmát mint államformát). (L. még a 7–8. pontot.)
4. Illegitimizál-e egy legitim uralkodót annak az állam ellen elkövetett *bűne*? Természetesen elsősorban III. Viktor Manó és XIII. Alfonz⁵⁷³ végzetes esküszegő ballépéseire gondolok. Ez nyilvánvalóan határeset. Az én érzésem számára *nem*; vagyis én, mai (1940–43 ótai) fejemmel, '30-ban Spanyolországban és '45-ben Olaszországban a monarchia mellett (tehát az olasz esetben Umberto⁵⁷⁴ megma-

⁵⁷⁰ BOEHEIM, Carl von (1960): Die Kaisersaga. Augsburg: Adam Kraft Vg.

⁵⁷¹ III. Viktor Emmánuel (1869–1947): olasz király 1900 és 1946 között.

⁵⁷² Giovanni Giolitti (1842–1928): olasz miniszterelnök.

⁵⁷³ XIII. Alfonz (1886–1941): spanyol király.

⁵⁷⁴ II. Umberto (1904–1983): az utolsó olasz király.

radása mellett) szavaznék. De az ellentétes álláspontot meg tudom érteni, jobban mondván bizonyos fokig tisztelni tudom. (Viktor Manó bűne, mondani sem kell, sokkal gonoszabb és ostobább volt, mint Alfonzé.) (Sándor király diktatúrája, 1928, és további alkotmányos kísérletezése talán nagy hiba volt, de inkább Ferenc József kapkodására a '49–'67 időszakban emlékeztet. A Metaxas-fasizmus az akkor uralkodó király alatt is inkább a hazafias válságdiktatúra kategóriájába esik.)

5. Véleményem szerint *a)* Ferenc Ferdinánd analóg helyzetben, amennyire elképzelhető, pl. ha helyette magát a császárt vagy Károly főherceget gyilkolták volna meg '14 júniusában Szarajevóban,⁵⁷⁵ *nem* indított volna világháborút, vagyis nem intézett volna Szerbiához elfogadhatatlannak intendált ultimátumot. Okom e meggyőződésre egyszerűen az, hogy FFerd. minden szenvedélyessége, gögje, fanatizmusa és ún. középkorisága ellenére politikai fő volt, és nem a frivol elkapatottságtól dominált, velejében nihilista, bábu (s természetesen nem szenilis, mint Ferenc József). Tézisem az, hogy nem volt erkölcsi komolyság híján. Képes lett volna a kockázat tudatában kockázatos (és esetleg de facto katasztrófába vezető) belső reformaktusra és kockázatos háború indítására is, de nem egy ily óriás *méretű és emellett* kockázatos háború könnyelmű kikényszerítésére. Az aktus jogtalanságát legalábbis mint politikai tényezőt tekintetbe vette volna. (Ha Szerbia olyan követeléseket is megtagad, melyek bár szigorúak, de méltányosak, sokkal nehezebb lett volna a cárt a mozgósítás elrendelésére rábírní; Poincaré erősebben fékezett volna Szentpéterváron; erős sánsz lett volna az angol semlegesésre, és így talán még az olasz beavatkozásra is Franciaország és Szerbia ellen.) A Szerbia fölött kivívott diplomáciai győzelmet viszont F. F. az Oroszországhoz való háromcsászári közeledésre igyekezett volna kihasználni. Véleményem szerint továbbá *b)* Tisza nem volt valójában a Monarchia teljhatalmú diktátora, s ha a mindenáron háborút akaró párt végül teljesen meg is nyerte őt, az ultimátum koncepciója, s az ebben megnyilatkozó politikai mentalitás nem tőle származtak. Tisza is, minden – a F. F.-étől sokban különböző – bornírtsága, sovinizmusa és erőszakossága ellenére politikai fő volt, és szintén *nem* a vérszomjas frivolitás megtestesítője. Bűne nagy, de nem ő a centrális bűnös. Németországban (és Oroszországban) egyszerűen nem létezett politikai fő, legalábbis nem akkor, a hatalom szférájához közel. Bülow kegyvesztett volt, Monts⁵⁷⁶ messze a döntések szférájától. Bethmann-Hollweget a frivolnál is üresebb bábnak tartom; a császár a hisztérikus frivolitás egy variánsát képviseli. (Ezek mint a rozoga osztrák lovast hátára emelő hatalmas paripa indították meg a világháborút: igen bizarr pszichológia, ha szabad így mondanom.) Oroszországban csak a teljesen kegyvesztett Witte

⁵⁷⁵ *Ferdinánd Károly főherceg (1868–1915): Ferenc Ferdinánd öccse.*

⁵⁷⁶ *Anton von Monts (1852–1930): német diplomata, Németország olaszországi nagykövete.*

volt politikai fő (Sztolipin⁵⁷⁷ már nem élt). Igazat adok Albertininek⁵⁷⁸ abban, hogy az orosz kormányzatot is terheli valamelyes bűn.

6. Inkább kérdés, mint tézis: Miért nem maradt Olaszország semleges? Bizarr probléma, melyről szeretnék többet tudni. A helyzet magva talán az, hogy a Triplicében [német–olasz–osztrák/magyar hármasszövetség, 1882] Olaszország és Ausztria–Magyarország tulajdonképpen (nem csupán közhangulati, pszichológiai ellenségeségben, hanem) egy latens háború állapotában éltek együtt. A semlegességi elhatározás után (amelyre az 1902-i francia–olasz egyezmény Olaszországot voltaképpen jogilag kötelezte) csakhamar (német szankcióval) megkezdődő 'kompenzációs' zsarolási műveletek – Giolitti parecchio [paritás]-elvével együtt – self-defeatingek [önmagukat legyőzők] voltak, és az Ausztria–Magyarország elleni beavatkozást logikailag egyre inkább követelték, mert minél messzebb ment a Ballhausplatz az engedményekben, annál elkerülhetetlenebbé vált, hogy egy központihatalmak-győzelem, sőt, talán egy megegyezéssel béke után is Ausztria–Magyarország az engedményeket *mind* visszaszívja, sőt ráveti magát Olaszországra, a németek s ugyanúgy a franciák ezt vállalt vonva szemlélvén. Egy győztes antant sem okvetlenül védte volna meg Olaszországot az esetleg életben maradt Ausztria–Magyarország, annál kevésbé Szerbia ellen. Másrészt: hogy nem lehet egyszerűen kimaradni az európai felfordulásból úgy, mint pl. Spanyolországnak vagy Svédországnak, *erre* nézve egységes, óriási többséget képviselő közhangulat létezett. Maradt volna a beavatkozás a Központi Hatalmak oldalán, aminek lehetőségét a semlegességi Nyilatkozat (jogellenesen) inszinuálta is; de ez irreális volt, mert csak idegen olasz köröknek lett volna hozzá kedve. A háború elején a nacionalista pakk követelte, de alig néhány hétig, azután gyorsan átment az ellenkező előjelű intervenció oldalára; Mussolini azonnal a szigorú semlegesség mellett foglalt állást; ha a pápa és szűk kamarillája diszkrétan kívánta is a beavatkozást a Központi Hatalmak oldalán, a szélesebb katolikus közhangulat kezdetől fogva (és mindvégig) a semlegesség mellett volt. Továbbá szeptember közepe óta és a döntő hónapokban, vagyis a *gorlicei áttörésig* (amely május végéig egyébként sem vezetett volna még egész Lengyelország elvesztésére; Szerbia még intakt, Bulgária még semleges volt) igen kockázatosnak is látszott a szövetségeseket megtámadni – Olaszország rettegett az angol blokádtól, nem minden ok nélkül –; hosszú háborúra tűnt kilátás, mely apriori inkább az antantnak látszott sanszokat ígérni, és Olaszország csatlakozása az ostromló erőkhöz kiválthatta volna az 'ostromolt erősség' (a Központi Hatalmak) összeomlását. Bizonyos értelemben tehát valami történelmi logika-féle szorította az országot az antantoldalon való aktív beavatkozás felé, kissé hasonlóan az Egyesült Államok helyzetéhez 1940–41-ben, ahol szintén a látható politikai erők túlnyomóan a semlegesség mellett voltak, de megbénítatva a történelmi logika szükségszerűsége által (történelmi: inkább helyzeti).

⁵⁷⁷ Pjotr Arkagyjevics Sztolipin (1862–1911): orosz konzervatív politikus, miniszterelnök.

⁵⁷⁸ Luigi Albertini (1871–1941): befolyásos olasz lapszerkesztő, parlamenti képviselő, történész.

Mert nem kétséges a semlegesség híveinek 'többsége' Olaszországban, parlamenti aritmetika és a politikai erők gondos ponderálása [megfontolása] értelmében egyaránt. A legbizarrabb ezen erők változatdús és szeszélyes összetétele mindkét táborban. A spanyol helyzettel csak igen nagy vonalakban, egészen grosso modo állt fenn analógia: mindkét esetben a klerikális jobboldal a Központi Hatalmak győzelmét, a (polgári) radikális (s részben jobboldali-liberális) erőcsoport az antant győzelmét kívánja: ez minden. De a spanyol helyzet sokkalta egyszerűbb és világosabb, noha néhány kivétel itt is akadt (*némely* karlista franciabarát volt; a baloldalon németbarátok voltak a liberális későbbi elnök Alcalá-Zamora Niceto⁵⁷⁹ és a liberális-anarchista Baroja Pius⁵⁸⁰). (A király maga az antanttal szimpatizált, mint persze angol neje, ellentétben osztrák anyjával.) Beavatkozni a német oldalon talán egyetlen ember sem akart; a másik oldalon jóformán senki, kivéve Lerroux Sándor⁵⁸¹ radikális-köztársasági pártját, és azt hiszem, Unamuno Mihályt⁵⁸² (Lerroux zsebfalán kissé ügyetlenül átlátszott a francia pénzecske, ami persze nem jelenti, hogy pénzen vett meggyőződéstelen kujon lett volna). Praktikusan a semlegesség feladása sohasem jött szóba, bár a háború végfázisában Amerika akciója és a német hajósüllyesztések növelték az intervencionisták számát.

A politikai erők csoportosulásáról Olaszországban mintegy, ha nagyon önkényes vonalrajzolásban is, ez a képem van (mondjuk, 1914. dec. tájban): taksálhatjuk, durva numerizálással, a liberalizmus erőit 34%-ra, a szélsőjobboldalt s az összetes klerikalizmust (= hangsúlyozott, primér katolikus orientáció) összesen 33%-ra, és a szocializmust (beleértve a vele rokon forradalmi árnyalatokat) ugyancsak 33%-ra. I. 1. Szélső klerikálisok és egyéb szélsőjobb, katonai, feudális-nagytőkési, a poroszimádatot vallásként űző töredékek: 2% (praktikusan a semlegesség mellett, minthogy a Központi Hatalmak melletti beavatkozás nem jöhetett számba). I. 2. A nacionalista pártocska (egyes nagyiparos elemek, futuristák és egyéb félboldond immoralista esztéták, pl. D'Annunzio,⁵⁸³ túltáplált harcromantikus felsőosztálybeli 'giovinezza', 'jugendbewegt', 'ligueur' señoritók [kb. ifjúfasiszták] – de nyilván voltak köztük *nem* túltáplált, hanem inkább éhenkórász kótyagos sarlatánok is, mint minden züllöttségi mozgalomban): 4%, a beavatkozás mellett. I. 3. Az általános klerikalizmus, beleértve a kereszténydemokrata aránylagos baloldalt: 27%. Összesen tehát S[emlegességpárti] 29%, B[eavatkozáspárti] 4%. – II. 1. A jobboldali, konzervativizmusba hajló, erősebb imperialista-militarista színezetű liberalizmus (Salandra,⁵⁸⁴ Sonnino⁵⁸⁵): 8%, B. 2. A liberalizmus derékhada

⁵⁷⁹ Niceto Alcalá-Zamora (1877–1949): spanyol ügyvéd, politikus, miniszterelnök, köztársasági elnök.

⁵⁸⁰ Pio Baroja (1872–1956): spanyol író.

⁵⁸¹ Alejandro Lerroux (1864–1949): spanyol köztársaságpárti politikus, miniszterelnök.

⁵⁸² Miguel de Unamuno (1864–1936): spanyol író, költő, esszéíró, filozófus.

⁵⁸³ Gabriele D'Annunzio (1863–1938): olasz nacionalista író, költő, politikus.

⁵⁸⁴ Antonio Salandra (1853–1931): olasz konzervatív politikus, miniszterelnök 1914 és 1916 között.

⁵⁸⁵ Sidney Sonnino (1847–1922): Olaszország miniszterelnöki posztját kétszer betöltő politikus.

(Giolitti, Nitti^{586?}): 15%, S. 3. A széles látókörű, európai, doktrinér baloldali liberalizmus (*Corriere della Sera*): 3%, B. 4. A polgári radikálisok (= ? észak-olasz?): 4%, b. Összesen tehát S 15%, B. 19%. – III. 1. A szocialista munkásmozgalom derékhada: 18%, S. 2. Anarcho-szindikalista elemek, az eredeti fasci di combattimento:⁵⁸⁷ 5%, B. 3. Mussolini szintén baloldali, vagyis inkább aktivista, bár nacionalizmusba hajló köre: 4%, B. 4. A szocialista mozgalom reformista, a radikalizmushoz közel álló jobbszárnya (Boselli?⁵⁸⁸ Bissolati?⁵⁸⁹ az egyik Labriola^{590?}): 6%, B. Összesen tehát S 18%, B. 15%. Vagyis átfogó összetettségben:

	<i>seml. %</i>	<i>beav. %</i>
I. (jobb)	29	4
II. (liber)	15	19
III.(szoc)	18	15
	62	38

Nem hiszem, hogy ez a kalkulus nagyon távol esnék a valóságtól. Talán csak 60% S állt szemben 40% B-vel. A B párt sokkal heterogénebb összetételű is. Érdekes, hogy II-ben és III-ban egyaránt a *centrum* testesíti meg S-t, a jobb és balszáron leváló töredékek B-t. *Helyzetlogikai* előnye segítette győzelemre. *Mindkét* hadviselő fél hatalmas propagandát és pénzélést üzött, bár lehet, hogy Barrère⁵⁹¹ nemcsak begyökerezettebb tényező, hanem ügyesebb diplomata is volt a saját ügyességét nyilván túlbecsülő Bülow-nál. Aligha lehetett ez a döntő.

7. Visszatérve: de Gaulle már háborúbeli szereplése idején nagy gazságokat követett el, melyekből csak egyeseket ismerek. Darlant⁵⁹² ő gyilkoltatta meg, Pucheu⁵⁹³ kivégzése gyilkosság volt. A '45–'46-i 'tisztogató' vörösterroret nem mérsékelte, hanem szította, legalábbis addig, amíg félni kellett már a teljes vörös hatalomátvételtől (ő maga bolsi sohasem volt, nem is térhetett meg annak). A jelentéktelen Giraud⁵⁹⁴ szerződésszegő kituszkolása fölösleges ocsmányság volt. – Jellemző erre

⁵⁸⁶ Francesco Saverio Nitti (1868–1953): olasz közgazdász, politikus, miniszterelnök 1919 és 1920 között.

⁵⁸⁷ Kolnai valószínűleg a Fascio d'Azione Rivoluzionaria elnevezésű mozgalomra gondol, amelyet Mussolini 1914-ben alapított. A Fasci Italiani di Combattimento eleve jobboldali-nacionalista volt, természetesen ez is Mussolini alapítása.

⁵⁸⁸ Paolo Boselli (1838–1932): politikus, Olaszország miniszterelnöke 1916 és 1917 között.

⁵⁸⁹ Leonida Bissolati (1857–1920): olasz szocialista, de nem semleges, hanem antantpárti politikus.

⁵⁹⁰ Arturo Labriola (1873–1959): olasz szocialista-szindikalista politikus, újságíró.

⁵⁹¹ Camille Barrère (1851–1940): francia diplomata, Franciaország olaszországi nagykövete 1897 és 1924 között.

⁵⁹² François Darlan (1881–1942): francia admirális, politikus, a Vichy-kormány vezetője. Gyilkosát, a húszéves monarchista-németellenes Fernand Bonnier de la Chapelle-t a helyszínen elfogták, rövid tárgyalás után kivégezték; az ügy teljes háttéréről spekulációk vannak csupán.

⁵⁹³ Pierre F. Pucheu (1899–1944): francia iparmágnás, belügyminiszter a Vichy-kormányban, erősen náci párti politikus. Még 1943-ban került a gaullista erők kezére; kivégzése nyilvánvalóan példastatuálás is volt. Lásd Menczer véleményét később.

⁵⁹⁴ Henri Giraud (1879–1949): francia tábornok, politikus. Német fogságból megszökve a Vichy-kormányt próbálta meggyőzni a várható német vereségről, majd Afrikába távozott, és de Gaulle oldalán, de vele rivalizálva fejezte be a háborút.

a tisztességtelen majomra, hogy a modern harcászatról (a páncélcsoportok szerepéről) szóló könyvének új népszerű kiadásába úgy toldotta bele a légifegyver jelentőségének hangsúlyozását, mintha az már az eredeti, 'profétikus' szövegben is benne lett volna, holott nem volt benne. Pfuiteufel. [Kb.: undorító.] Hogy ez az *üres*, semmilyen tárgyi értelmet nem képviselő személyi hatalom- és presztízshajhászás a jezsuitizmus szelleméből ered-e, és hogy vannak-e egyéb, szociológiailag megfogható forrásai is, azt nem tudom. Legkevésbé azt értem, hogy egy oly magas szellemi színvonalú nemzet, mint a francia, ezt ily sokáig eltűri és fenntartja; Hitler (minden fantasztikuma ellenére), Nasser⁵⁹⁵ vagy pláne a bolsevizmus ehhez képest intelligibilis jelenségek. Francót is sokkal jobban értem: Narváez⁵⁹⁶ átmodernítva a fasizmus, illetve a bolsevizmust elkerülni óhajtó iparosodó tömeg-társadalom korába és stíljébe.

A.

⁵⁹⁵ *Gamal Abdel Nasser (1918–1970): Egyiptom elnöke.*

⁵⁹⁶ *Ramón María Narváez (1800–1868): spanyol tábornok, politikus, miniszterelnök.*

Kolnainak 1965. augusztus 31.

Legitimitás. Normalitás. Szép szó, ha megtartják, úgy jó. Általában vagy ott működik, ahol erős és begyökeresedett tradíciók támogatják, vagy ott, ahol komoly krízis nincs – azaz ahol minden komoly krízis még hosszú időre ki van zárva, mert a szerencsétlen ország a legrosszabban már túlesett. Németországnak 1945 óta alternatívája nincs. Semmi a világon nem függ német döntéstől, német elhatározástól. Az Elba-határt Németország még annyira sem fogadta el, mint a weimari kormány a versailles-i szerződést – és az Elba-határ már húsz év óta fennáll. A nyugati Németország pedig mit tesz? Él, pénzt keres, épít, exportál, sőt alighanem ma Európa leggazdagabb országa. Ez volt egyébként Franciaország 1871 után; egészen 1914-ig az oroszok, a törökök, a poroszok stb. mind Párizsban vették fel a fejlesztési kölcsönöket, sehol annyi tőke nem volt található, bármily beruházásra, mint ott. A mai szociális célú ipar akkor még kisebb szerepet játszott, mint a keleti elitek luxusszükséglete, s luxusárut senki oly mértékben nem állított elő, mint Franciaország. Radikális demokrácia volt a rezsim ideológiai előjele, de az egész világ gazdag rétege a Côte d’Azur-on nyaralt, Párizsban ruházkodott és mulatott, a Balkán-intelligencia háromnegyed része oda ment tanulni is.

Azaz: amikor a közállapot a legzsiláltabb, összeomlások, vereségek, intézmények bukása után, a fő tevékenység a magánéletre terelődik. Az állam tönkrement, ellenben éppen ezért a magánbankok virágoznak, abban még mindenki bízik, a végén pedig a magánvagyonokból és a társadalom szilárdságából újból megszilárdul az állam is. Ez talán így lehetett volna Németországban és Közép-Európában 1918 után. Miért nem lett így? Mert ideológiai okokból rákényszerítették a kiskereskedő, kisiparos, kigazda rétegre a nagyrészt még (az 1920-as években) koraérett, bár azóta már természetessé vált szociális törvényhozást, anélkül, hogy a Stinnes-féle⁵⁹⁷ fináncalandorságot megpróbálták volna szabályozni, keretek közé próbálták volna kényszeríteni. In the long run, az ilyen kapitalizmus új szükségleteket teremtett, és új fogyasztóosztályt, magas bérek által. Az autózás, refrigerátor és hasonló cikkek egyetemessé főleg 1945 óta lettek, s ebből új kiskereskedelem, kisipar stb. állt elő. (A munkás kis helyi üzletben vásárolja rádióját, a munkáslány is fodrászhoz jár és parfümöt használ, amit a sarki üzletben vesz, a sok millió autót a helyi kis mechanikus-garagista reparálja stb.) Azonban 1920–30-ban ez még nem volt így – kezdeti szimptómák ilyen irányban már voltak. A német, osztrák stb. kis középosztályt megterhelték szociális törvényekkel, elvették az iniciatíváját, tönkretették az inflációval – s ugyanakkor a konkurencia lehetőségétől megfosztotta ezt az osztályt a jól fejlődő gyáripár, amely könnyebben bírta a szociális terhet. Mit látott a német kis középosztály? Azt, hogy Stinnes és a ’marxizmus’ (ti. a szakszervezeti szocdem vezetőréteg) jól megértik egymást, ha újításokról van szó az ő terhére. Ausztriában pedig a kapitalizmus és a marxizmus még zsidó is volt, s ebből származott az eredetileg kispolgári, luegeri antiszemitizmus, amelyben az osztrák elem volt a döntő. (Hitlernek evvel semmi sikere nem lett volna, ha Hitler nem lett volna egyben a ’régijó’, ill. ’régijó’ Németország bajnoka is. A zsidókérdés Németországban crankok

⁵⁹⁷ Hugo Stinnes (1870–1924): német iparmágnás, politikus.

[félkegyelműek] ügye volt, Ausztriában szociális tényező, s Hitler onnan importálta.) Ma Németország prosperáló bankház és nagyáruház. Adminisztrátorok kormányozzák, szindikuszok [szakszervezeti vezetők], gazdasági emberek, s oly szilárdan van kezükben az áruforgalom, hogy nem zavarja őket a parlamenti játék, ami komoly zavart ügye okoz. Sőt, változást sem.

Ellenben Frankhon 1945 óta sem volt válságmentes. Furcsa és különös, de 1945 Frankhonban nagyobb és komolyabb erkölcsi válság volt, mint a legyőzött németeknél. Először a háborút magát a francia intellektuális réteg (Bidault-tól⁵⁹⁸ a komcsikig!) társadalmi forradalomnak, erkölcsi válságnak, új világ kezdetének fogta fel. 1944/45-ben az ország tele volt merész, új, idealizmusokkal, és máig is a fő téma bizonyos körökben a remények összeomlása, a célok ellaposodása, az egyéni sorsok körüli kontroverzia (Pétain, Weygand,⁵⁹⁹ Brasillach,⁶⁰⁰ Maurras, sőt még Laval és Pucheu is, akiket senki sem véd teljesen). Azután volt poujadizmus,⁶⁰¹ ami – háború, vér és erőszak és örűlttség nélkül – a Hitler-fenomén szociológiai fordítása frank nyelvre. (Régimódi, finom frank nyelvre, majdnem elegáns prózára, szalonképes stílusra.) Azután Algéria. Újabb válság, ama fajtaból, amelyen a németek már túltették magukat. Vagyis Franciaország még közel van belső válságokhoz. Németországban ilyenek majd lesznek újra (örök stabilitás nincs!), de a régiekről már senki sem akar hallani, a régieknek minden aktualitása már régen elműlt. Spanyolhon sem az egyikhez, sem a másikhoz nem hasonlít. Ott semmi sem 'normális' 1808 óta – még leginkább az öregedő Franco az, akinek uralma alatt legalább a társadalom nyugodt és haladó, bár a rezsim ideológiai előjele 'diktatúra' és 'reakció'.

Angliában az ideológiák 1640-től 1715-ig dühöngték ki magukat, s akkor alakult ki a 'végleges' benyomást keltő hannoveri monarchia + oligarchia + demokrácia (ez is van!), másutt 1848 és 1945 voltak ideológiák és forradalmak – előszelűk volt 1789-ben Frankhonban, 1813-ban Némethonban.

Tetszik vagy sem, új kormányformák vannak alakulóban. Szimbolikájuk még nem egységes, pátoszuk vagy aláfestésük még különböző, még közös nevük sincs, de viszsztatérni a XIX. századi formákhoz nem lehet. Nagyjában a XX. század kormányformái közös nevezője a *Regency*. Életfogytiglani kormányzóságok vannak, mint Velencében, mint Hunyadi János korában. Régensek, helytartók a sikeres államférfiak: Franco, Salazar, de Gaulle, Adenauer, Gasperi. Orosz beavatkozás nélkül még Horthyt is valami okosabb kormányzó követte volna, pl. Kállay Miklós, Teleki Pál vagy ehhez hasonló. Nem parlamenti miniszterek (mint pl. Gladstone, Giolitti, Tisza), nem amerikai prezidenciális politikusok, pártból választva, nem is Serviteurs de la Couronne [a Korona szolgálói] (Richelieu, Kaunitz, Metternich, Bismarck) hanem *régensek*. A Regentia kissé

⁵⁹⁸ Georges Bidault (1899–1983): francia politikus, az ellenállás fontos alakja, később miniszterelnök.

⁵⁹⁹ Maxime Weygand (1867–1965): francia tábornok, a kapituláció után a Vichy-kormány hadügyminisztere, később egyre inkább kritikusa, a háború utolsó éveit már német fogságban töltötte.

⁶⁰⁰ Robert Brasillach (1909–1945): francia író, újságíró, az első filmkritikusok egyike. A háború után kivégezték. Noha a náci eszmék aktív támogatója volt, Franciaországban az „intellektuális bűnökért” indított pernek rossz visszhangja volt.

⁶⁰¹ Pierre Poujade (1920–2003): francia könyvkiadó, a nevére ismert korai (ötvenes évek) populista – elősorban az önálló kisegyszisztenciákat képviselő – mozgalom alapítója.

elfajult változata az üzletvezető, géraut (Pierre Boutang⁶⁰² szerint az ilyen pl. Monnet,⁶⁰³ Erhard,⁶⁰⁴ Spaak⁶⁰⁵). A régens sem nem jó, sem nem rossz; van belőle jobb, rosszabb, van közepes is – régens volt Hindenburg, az lehetett volna Schleicher is, ha Hitler helyett ő jön 1932-ben. A *régenstípus azonban a XX. század államembere*. Valamennyire a nemzeti szintézist képviseli, a stabilitást, a társadalmi alapelvet (némileg a hagyományos vallás szerint), van valami családi erkölcs is a Regentiában (erkölcsi excentrikus, morálesztéta a kalandor-diktátor lehet, de a régens nem; a remete, félig papi és szerzetesi Salazart kivéve a régens családapja, még híres szerelmei sincsenek, mint pl. Metternichnek voltak, vagy Choiseulnek és Kaunitzknak lehettek volna.)

A Regentia félmonarchia. A monarchiának a név sokat értett, és sok ebben a görög névben is a félvezető. Amikor Koháry herceg,⁶⁰⁶ aulikus magyar kancellár és vicepalatinus József nádor mellett (dédapja a bolgár Ferdinándnak) 1809-ben, az inszurgens országgyűlésen a 'Monarchia üdvét' említette, Szemere (de genere Huba) Albert (Bertalan nagyapja) borsodi főispán ezt felelte: 'Monarcham et monarchiam non cognosco, Hungaria regem habet [sem monarchát, sem monarchiát nem ismerek, Magyarországnak királya van]. A kormányzás a fontos, nem az egyeduralkodó, a *regens*hez közelebb áll a *Rex*. Csak a pedánsok találták ki a monarchiát, és mint ellentétet, a demokráciát és arisztokráciát. Ezek görög fogalmak. Az európai keresztény fogalmak: *Rex*, *Regens*, *notabiles* vagy *nobiles* (nem 'arisztokraták'), *populus* stb. Hunyadi János nem volt 'dictator', hanem 'gubernator-regens' volt. Zrínyi Miklós hanyatt vágódott volna, ha őt 'arisztokratának' nevezik. Ő 'nobilis' volt. Még V. Károly sem volt monarcha: *Imperator-Rex* már inkább. És legjobban vágódott volna hanyatt Deák Ferenc a 'demokrata' szóra; ő a 'respectabilis populus' tagja volt.

Tipikus és állandósult Regentia: Hollandia az orániai Vilmosok, Móricok, Frigyesek stb. alatt. A régens megbízott, szociális tekintély, helytartó, érdekek fenntartója és őrzője. A 20. század eseteiben egyik-másik régens (pl. Franco) mint 'dictator' kezdte, vagy mint soldat de fortune [szerencselovag] (Franco is inkább ez, mint igazi diktátor), de át tudott régenssé alakulni, s *ezért* maradt meg. De olykor, a tiszta esetekben már kezdetől fogva szociális tekintély, és mint ilyen kormányoz (Adenauer, Gasperi). Pártállása tisztán formális, ha egyáltalán van. Adenauer csak mellékesen volt párttag; katolikus vallása, helyi polgármester volta katolikus városban annál inkább volt fontos. Párttag volt Brüning, de Adenauer már nem volt az. De Gaulle pártot már egyáltalán nem alapított, Soustelle⁶⁰⁷ gaullista pártját ő szerelte le; régens, mint bourgeois, mint szolid családfő, mint Grande École-ember [kb. elitegyetemet végzett], mint bevált őrzője a közvagyonnak, csak utolsósorban mint katona (lehetne pl. polytechnikus, normalien, École des Mines-ember [kb. egyetemet végzett], véletlenül St Cyrien [katonai akadémiát végzett]). A nép ilyennek

⁶⁰² Pierre Boutang (1916–1998): francia monarchista-royalista költő, újságíró, fordító és filozófus.

⁶⁰³ Jean Monnet (1888–1979): francia üzletember, diplomata, politikus.

⁶⁰⁴ Ludwig Erhard (1897–1977): német kereszténydemokrata politikus, az NSZK kancellárja.

⁶⁰⁵ Paul-Henri Spaak (1899–1972): belga szocialista politikus.

⁶⁰⁶ Koháry Ferenc (1767–1926): Hont vármegye örökös főispánja, az Udvari Kamara elnöke (kb. pénzügyminiszter), osztrák birodalmi herceg.

⁶⁰⁷ Jacques Soustelle (1912–1990): francia politikus, antropológus.

képzeli – hogy ilyen-e valóban, más kérdés. (Boutang szerint hideg, számító, machiavelista és maurassien [Maurras-követő] oly értelemben, hogy megvetője a demokráciának, olykor felhasználja a demokráciát saját céljára.) Clemenceau *tribunus* volt. Poincaré *consul*. De Gaulle régens, ez sem nem dicséret, sem nem pejoráció, de ez a kormány formája, s ez a XX. század második felének kormányformája is. De Gaulle-ban fontos a *háztulajdonos* Colombey-ben.

Rossz, jó, közepes mindenből van, még jó *kurtizán* is volt, mondotta Péguy,⁶⁰⁸ aki jó *kurtizánnak* mondotta Briand Aristide-ot,⁶⁰⁹ s jobban kedvelte őt a pompózus erénybajnok Jaurèsnél.⁶¹⁰ Péguy dühösen védte Briand-t Léon Daudet ellen, szerinte Briand nagy embere lett volna (és jó minisztere) az ancien régime-nek. (André Maurois⁶¹¹ ’if’-je, 1928-ban: a forradalom nem tört ki. 1928-ban, XXII. Lajos miniszterelnöke le comte de Nantes [Aristide Briand], aki bevonul a felsőházba e címmel, átadva helyét Raymond Poincarénak, aki mint chancelier de France később a Marquis de Bar címet kapja.)

Lesznek majd jobb régenssek az eddigieknél, de egyelőre a consulok és tribunosok ideje lejárt.

Az enyém is, s ezért: üdv! [B]

⁶⁰⁸ Charles Péguy (1873–1914): francia költő, esszéíró, szerkesztő.

⁶⁰⁹ Aristide Briand (1862–1932): francia politikus, többszörös miniszterelnök.

⁶¹⁰ Jean Jaurès (1859–1914): francia szocialista politikus.

⁶¹¹ André Maurois (1885–1967): francia író.

Hozzáfűzött folytatás: szeptember 1.

(1) Fabre-Luce⁶¹² mániákus francófób francia létre; minden nemzetben akad ilyen imperialista az ellenséges nemzet javára. Neki de Gaulle-ban főleg az nem tetszik, hogy békét kötött a németekkel, s így Fabre-Luce számára már nincs hely. Ő II. Vilmos Németországot imádta, boldog volt, amikor Poincaré-t 'leleplezhette', hogy az egész 1914. júliusnak ő volt az oka, a francia farkas, aki fel akarta falni a szegény, ártatlan kis porosz báránykát. Ilyen báránykának állította be Hitlert is. Ha volna még agresszív Németország, az tetszene neki, de nincs, és így annak ő nem lehet a hű szóvivője és csatlósja. Így hát inkább azon töri a fejét, hogy nem lehetne-e Johnstont és Brezsnyevet mégis rábeszélni arra, hogy olyan Loire-határt létesítsenek, mint Sztálin és Rooseveltt Elba-határa. De Gaulle-ban akadályát látja a Super-Jaltának, és ezért írja hülyeségeit, hazugságait és aljasságait. Ha ebből a fajtából néhány százat a vörösök 1945-ben agyonlőttek, jól tették, bár rosszul voltak informálva, ez a fajta lett volna a legjobb Sztálin-csatlós, amint a legjobb Hitler-csatlós is volt. Vannak perverz emberek, akiknek minden tetszik, ami saját nemzetük ellen irányul. A kommunisták minden gyilkosságát jóváhagyták addig, amíg a kommunisták nem kezdték saját körüket is gyilkolni, Hitlert hasra esve imádták, amíg Hitlernek sikere volt és azután, Hitler híján, Rooseveltet és Sztálint imádták közösen, Rooseveltet addig, amíg Sztálin csatlósának volt hihető.

(2) Pucheu-pör. Szerintem (s ezt, akkor hivatalos minőségemben, de Gaulle számára fejtettem ki mint angol véleményt, mert Serpette kollégám távollétében egy ideig az angol sajtót is én referáltam, a német, olasz stb. mellett) a per a Szenátus elé tartozott, mint főbenjáró államper. Ez áll a *Laval-perre is*. Az államper Angliában a House of Lordsra tartozik, s az elv le van fektetve az 1875. évi francia alkotmányban is (a magyar 1848: 3. tc.-ről nem is szólva).⁶¹³ Az elv az, hogy miniszteri bűncselekmény mindig precedens nélküli, mert soha egy történelmi helyzet nem azonos a másikkal, bár itt-ott hasonló. Ezért ítél katonai lázadás vagy árulás felett hadbíróság, a hajóját vesztett kapitány felett külön tengerészbíró. Bazaine⁶¹⁴ felett csak tábornokok ítélnének, akik saját maguk is kerülhettek vagy kerültek hasonló helyzetbe, mint Bazaine Metzben. A politikai hatalommal való élést vagy visszaélést csak oly testület ítélni meg, amelynek tagjai már voltak miniszterek, törvény az ilyesmire nincs, de a testület ítélkezve *törvényt hoz*, mert legislatív testület is, nem csak bírói. Ellenben de Gaulle akkori kormánya (Mendés-France,⁶¹⁵ André Philip,⁶¹⁶ Mitterrand⁶¹⁷ – az egy François de Menthon⁶¹⁸ kivételével, *csupa radikális vagy SFIO-politikus*⁶¹⁹) úgy határozott, hogy a Pucheu-pert Algírban kell lefolytatni,

⁶¹² Alfred Fabre-Luce (1899–1983): francia jobboldali újságíró, író.

⁶¹³ Ez a jogszabály rendelkezett a miniszterek felelősségére vonásáról.

⁶¹⁴ François Achille Bazaine (1811–1888): francia tábornok, az 1871-es vereség egy felelőseként elítélték, később megszökött, és Spanyolországban fejezte be az életét.

⁶¹⁵ Pierre Mendès France (1907–1982): francia politikus, miniszterelnök.

⁶¹⁶ André Philip (1902–1970): francia belügy-, majd pénzügyminiszter.

⁶¹⁷ François Mitterrand (1916–1996): Franciaország elnöke 1981 és 1995 között.

⁶¹⁸ François de Menthon (1900–1984): francia politikus, jogtudós, egyetemi tanár.

⁶¹⁹ Section française de l'Internationale ouvrière (SFIO): a Munkásinternacionálé Francia Tagozata, a későbbi Francia Szocialista Párt egyik elődje.

és azonnal. Oly katonai és polgári bírák által, akik mind szolgálták Vichy-t – ezt tette Weiss tábornok is, katonai főügyész a Vichy-időkben s azután is. Mi történt? Bizonyíték volt arra, hogy a kommunisták 1940-ben Pucheu-nél felajánlkoztak. Visszakérték tőle a kommunista municípiumok Daladier⁶²⁰ által elkobzott vagyonát. Hajlandók voltak még Hitlert is segíteni a 'plutokrácia' ellen és 1940-ben, Pucheu tudtával, félig illegálisan komcsi kiadványok cirkuláltak az angol 'pluto-demokrácia' leleplezésére. Azután 1941 júniusában a kommunisták megfordultak, s a német megszállást kezdték sabotálni. Pucheutól kérték a németek a francia kommunista párt listáit 1941 őszén, s Pucheu azt nekik kiadta. A listán lévőket aztán a németek főbe lőtték. Sokan talán a komcsik leleplezésére szánták a Pucheu-pert, annak bizonyítására, hogy hogyan viselkedtek a komcsik, mások talán az új Front Populaire-t akarták igazolni avval, hogy a komcsiknak mártírjaik vannak. Fernand Grenier,⁶²¹ akit de Gaulle miniszternek jelölt ki, viszont bajtársait akarta megbosszulni. Grenier régi típusú bolsi volt: erőszakos, durva, primitív osztályharcos, de nem szalámi-taktikás, ügyes beférkőző, s de Gaulle-nak ez tetszett benne. Nyíltan bevallotta, hogy a nácik kiverését szociális forradalommal akarja egybekapcsolni. Volt benne egy bizonyos betyáros becsület. A többi komcsi Giraud, sőt Darlan mögé sorakoztak; azt hitték, azok ellen könnyebb lesz a kommunista államcsíny, mint de Gaulle ellen, s ezért azt kívánták, hogy inkább Darlan vagy Giraud maradjon.

Ebben a szomorú ügyben Amerikát terheli minden felelősség. Rooseveltt, Leahy⁶²² és Eisenhower (az öreg, bitang Kennedy⁶²³ stb.) helyezkedtek arra az álláspontra, hogy Franciaország már nincs, és nem is kell hogy legyen. Át kell adni a komcsiknak, vagy meg kell tartani Pétaint, nem fontos; Európát Rooseveltt Sztálinnal akarta felosztani, fenntartva némi védelmi vonalat amaz esetre, ha Sztálin be akarna törni a nyugati hemiszférába is. Churchill Balkán-tervét Rooseveltt személyesen árulta el Sztálinnak. A komcsi szervezeteket de Gaulle háta mögött és Passy Dewavrin⁶²⁴ ellenzése ellenére az amerikaiak (és sajnos a britek is!) szerelték fel fegyverekkel. Ezekkel azután a kommunisták 1944/45-ben nem kollaboránsokat öltek, hanem az ő ellenfeleiket. Ha Amerika és Anglia nem sabotálják együtt de Gaulle minden intézkedését, és nem ássák alá az ideiglenes kormány állását, ez nem történhetett volna meg.

Miért volt mindez? Mert Rooseveltt gyorsan akarta a háborút befejezni Európában, hogy azután Japán ellen fordulhasson. Tudta, hogy az európai népektől nem kap segítséget Ázsiában, még az angoloktól is keveset. Sztálinban reménykedett – ily szempontból. (Ebben sem volt igaza: a Leclerc-hadsereg 1945 júniusában már Vietnámban harcolt a japánok ellen, míg Sztálin 23 órával az atombomba után üzent háborút Japánnak, amikor már tudta, hogy a japán kapituláció további 24 óra alatt kész.) Churchill pedig már semmibe se mert beleszólni, és semmiben sem ellenkezett az amerikai vezetéssel. Eisenhower Párizsba se akart bevonulni; hadd legyen Párizs romhalmaz, felkelés után, mint Varsó, ha így a tankok előbb találkozhatnak a szovjet tankokkal a jaltai vonalon.

⁶²⁰ Édouard Daladier (1884–1970): francia baloldali politikus, Franciaország miniszterelnöke.

⁶²¹ Fernand Grenier (1901–1992): francia politikus.

⁶²² William D. Leahy (1875–1959): amerikai admirális, katonai vezető.

⁶²³ Joseph Kennedy (1888–1969): üzletember, politikus, diplomata, John F. Kennedy apja.

⁶²⁴ André Dewavrin (1911–1998): francia katonatiszt, titkosszolgálati vezető.

Leclerc Eisenhower utasítása ellenére vette be Párizst. Az Eisenhower-terv csak december végén változott, amikor Rundstedt ellenoffenzívája egy bizonyos sikert ért el, és visszavált Belgium egy részébe. Addigra már Montgomery⁶²⁵ kiverte a náciakat Belgiumból, Leclerc és Tassigny⁶²⁶ már elérték Strassburgot, Róma már be volt véve. De még akkor is Eisenhower vitte a főszót. Nem engedte Montgomeryt tovább, mint a Jalta-vonal, nem engedte meg Bécs, Budapest és Prága négyhatalmi megszállását (amivel egész Közép-Európa a miénk lehetett volna).

De Gaulle-nak egyetlen célja volt: fenntartani a francia álláspontot, amely szerint Franciaország önálló hatalom. Nem akart a vichyi bábkormány jogutódja lenni, mint amerikai–angol bábkormány. Abszurdnak vélte Giraud és Darlan álláspontját, amely szerint a harc azért volt felveendő, mert a németek 'megsértették' a fegyverszünetet. Megmondta Giraud-nak, hogy ő ezen az alapon nem játszik. A fegyverszünet Franciaországot erkölcsileg soha nem kötötte, a francia hadsereg akcióba lépett, mert a kényszer megszűnt, amely a fegyverszünet betartását addig indokolta.

Ha felhozható érv a jogfolytonosság mellett, az amerikaiaknak kötelességük lett volna biztonságba helyezni az átállottakat, Darlant, Pucheu-t Algírban, Viktor Manót, Badogliót⁶²⁷ Itáliában. De egyszerre üzni a komcsi partizánegységek felszerelését és a régi legitimitás megfordítását c'est plus qu' un crime, une betise [ez több, mint bűn, ez ostobaság]. Foglalták volna el Észak-Itáliát Badoglio segítségével, s ne engedték volna ott meg a másféléves partizánjátékot, informálták volna Giraud-t arról, hogy nem de Gaulle-lal együtt kell működnie, fogadták volna el Darlan hatalomátadását előbb, de a kettős játék sem okos, sem erkölcsös nem volt. 1814-ben a Szövetségesek konzekvensebbek voltak. Felhasználták ők is a spanyol partizánoknak úgy a liberális, cadizi, mint bigott katolikus részét, felhasználták a német Tugendbundot és az olasz carbonárokat,⁶²⁸ de kimondták előre: a legitim uralkodók, az elismert nemzeti szuverenitások, a régi határok el vannak előre ismerve. Nem tűrünk felforgatást, detronizációt, üldözést a múltért, az ellenséget visszahelyezzük 1789-es határai közé, az átjövő német fejedelmeknek sem görbül meg haja szála; a spanyol, francia, német, olasz szabadság belső ügy, evvel foglalkozzának az uralkodók, mi – Európa érdekében – csak a szuverenitásokat állítjuk vissza, és szubverziót nem akarunk, mert minden szubverzió csak háborút jelenthet. In the long run – ez sem sikerült. De mennyivel magasabb erkölcsi és szellemi színvonal!

'Darlant megölni félni jó ha mindenki akarja én nem ellenzem.' Azonban de Gaulle-nak 1942. december végén ez nem lehetett érdeke. Darlan már el volt ejtve, minden amerikai kommuniké hangsúlyozta, hogy a vele való megállapodás mennyire ideiglenes volt. De Gaulle senkivel igazán bizalmas viszonyban nem volt, még Passy-Dewavrin

⁶²⁵ Bernard Montgomery (1887–1976): angol tábornagy, Rommel afrikai legyőzője.

⁶²⁶ Jean de Lattre de Tassigny (1889–1952): francia katonatiszt, tábornok.

⁶²⁷ Pietro Badoglio (1871–1956): olasz tábornok, miniszterelnök.

⁶²⁸ Cadiz: a spanyol parlamentáris hagyományok felélesztése-bevezetése a franciák által ostromlott Cadizban összeülő Cortes kezdeményezése, amely magát a spanyol szuverenitás képviselőjének mondta ki. Tugendbund: porosz szövetség, formálisan pedagógiai célokkal, valójában a Napóleonnal szembeni ellenállást szervezte; a Carbonari-mozgalom az olasz egységért küzdő szabadelvű-antiklerikális erőket fogta össze.

ezredessel sem. Éppen egy fiatal, húszéves, egzaltált, régebben az Action Française-t követő diákemberrel [F. Bonnier, lásd fent] állott volna oly viszonyban, hogy neki titkos megbízást ad? És ha ez az ifjú de Gaulle-ember lett volna, mi sem valószínűbb, mint az, hogy a per alapján ebből a tényből Giraud emberei de Gaulle ellen tőkét kovácsolnak. Ez egy izolált, egzaltált ifjú tette volt, akinek létéről de Gaulle az esemény előtt mit sem tudott. Hogy zokogott-e Darlan sorsa felett, nem tudom, inkább kétlem. Én sem zokogtam, s nem-zokogásomat Maurice Schumann⁶²⁹ nem vette zokon (vele úgy egy vagy másfél év múlva beszéltem meg az eseményt, a Pucheu-per idején, amelyet én helytelenítettem, míg ő helyeselt).

Giraud valóban jelentéktelen figura volt, annak is volt szánva, de még nullai minőségben is rosszul vált be. Az egyetlen komoly haderő Algériában Juin⁶³⁰ és Delattre de Tassigny parancsnoksága alatt állt. E ketten 1940 és '42 között nem voltak megnyerhetők de Gaulle számára, de '42 novemberben nem vették Giraud-t, mint Amerika által kinevezett főnököt tudomásul, hanem de Gaulle-nak felajánlották csapataikat. Giraud korlátolt ember lehetett, levelei és naplója ezt bizonyítja. Sok civilkurázi se szorult belé, mert akkor talán a Pucheu-pert megállítja; itt az ő legszemélyesebb intézkedésének autoritása forgott kockán. Ami nem zárja ki, hogy tisztán katonai szempontból ne lett volna jó parancsnok, hadteste vagy hadcsoportha élén, és bizonyos, hogy 1914–18-ban derék törzstiszt volt. Azonban kinevezésének semmi értelme nem volt. Már akkor inkább Darlanra volt szükség, aki visszavonhatta azt a kriminális Vichy-intézkedést, hogy a francia csapatok álljanak ellen. (Ez Vichy legnagyobb bűne: francia katonák életébe került ez a gyalázatos és ostoba intézkedés, bár csak az első 24 órában, november 8-án és 9-én.) Vagy ha már Giraud-t felhasználták, legalább nem kellett volna őt Gibraltárban hagyni a kritikus 48 óra alatt, hanem Algírba repülhetett volna. A zavaros politika világos volt: Vichy-legitimitást gondoltak, de ezt nem merték kimondani, és még Giraud-val sem rukkoltak ki, amíg Darlan nem 'adta át a hatalmat' – ez sem vált be, mert Vichy Darlant is desavonálta!

En somme [Összegezve]: dilettáns kapkodások sorozata. De Gaulle győzött, mert ő tudta, mit akart, s legalább egy valódi elvet követett a maga módján, olykor ügyetlenül vagy tapintatlanul, de kevésbé volt dilettáns, mint Eisenhower, és a fő pontban még igaza is volt.

⁶²⁹ Maurice Schumann (1911–1998): francia politikus, külügyminiszter, újságíró, író.

⁶³⁰ Alphonse Juin (1888–1967): francia tábornok.

Kolnainak 1965. október 2.

[...] Ellenben miért van öt László és két Ulászló király, és miért lesz III. Ulászló? Az Ulászló nem külön név, Szt. Ulászló nincs és nem is volt az egyházi siffonérban [ruhásszekrény], talán lesz.

Ellenben azért van Ulászló, mert 1439-ben II. (Habsburg) Albrecht császár és király Belgrádban, török csatározásnál, elhunyt,⁶³¹ teherben hagyván nejét, luxemburgi Erzsébet Siegmundovna cseh–magyar királyleányt. Annak már két leánya volt. Ő lett volna a magyar uralkodó királynő, de a törvény nem engedte meg a női örökös, ha van fiúcska. Az még nem volt, de várni lehetett. Lett is. Meg is keresztelték Lászlónak, és Erzsébet, Kotianer Ilona udvarhölgyével, ellopatta a Szent Koronát, félve attól, hogy azt Jagello Wladislaw a fejére teszi, nem lévén az országnak királya, és lévén Wladislaw anyja révén Anjou-unoka, tehát magyar trónkövetelő. Proklamálták Lacit (a Habsburg Lacit) V. László néven. Azonban keserűvízi és szibinyányi Hunyadi János, országos rendőrfőkapitány azt mondta, hogy a csecsemő nem tud uralkodni, és el kell kerülni az asszony régenst. Férfi régensnek pedig két jelölt volt, Gara László nádor és ő, az országos főkapitány. Úgy szerették egymást, hogy majdnem megették; és még jobban kedvelte mind a kettőt a Habsburg Laci nagymamája, Zillei Boriska, aki saját unokaöccsét, Zillei Ulrik ögrófit akarta régensnek. Hogy ne legyen rüt viszály, vegye el Erzsébetet Jagello Wladislaw. Erzsébet egy híján harminc volt, Wladislaw egy híján húsz, de nemileg már érett, letette a nemi érettségét. Így is lett, mint Jankó akarta; ez volt az 1440-es kiegyezés, ami nem tévesztendő össze az 1869-essel. Benne volt, hogy amennyiben Erzsébet fiat szül újra, az lengyel koronaherceg lesz, míg V. Laci marad magyar királynak, aminek született, Felség lévén a bölcsőben (mint XIII. Alfonz 1886-ban). Azonban örökös királynő férjét – a Pragmatica előtt – meg kellett koronázni. (Így koronázták Luxemburg Zsigát, mint Anjou Mária férjét, majd Habsburg Nándort 1527-ben, mint Jagelló Anna férjét.) De mily számot kapjon Wladislaw? VI. László nem lehetett. Nem volt örököse mostohafiának, aki megmaradt királynak. Egyszerre két király már volt és lehetett, mint Rex Iuniort atyja életében többet koronáztak. (Így volt a soha nem uralkodott IV. László [helyesen: III. László], így volt soha nem uralkodó IV. Nándor [Ferdinánd], meghalt atyja életében, 1654-ben, így volt V. Nándor 1831–35-ig, még Ferenc császár életében, magyar király, de nem császár.) De Wladislaw még László is volt magyarul: ennek folytán őt I. Wladislaw királynak hívták, mostohafiát V. Lászlónak, Ladislaus V. és Vladislaus I. latinul. Számozatlan király nincs, a számozatlan autó is, polizeiwidrig [szabálysértés]. Ebből lett Ulászló. De miből lesz újra? II. Vladislaus volt, Jagelló ő is, de miből lesz a harmadik?

Ez megfektendő, de nem a Schindlerben, hanem csak a Cosmóban.

[...]

⁶³¹ II., magyar királyként I. Albert egy törökellenes hadjárat előkészítése közben hunyt el Komáromhoz közel, Neszmélyen, valószínűleg vérhasban.

Kolnainak 1965. november 12–16.

Fordított sorrendben válaszolok s nem is minden pontra – többet szóbelileg.

A merénylők és a reformerek. Izgalmas probléma. A helyzet az, hogy az egész primitív esetek kivételével (Lenin, Hitler, Mussolini) egy történelmi egyéniség sohasem egészen egyértelmű. F. F. pl. brutális katona, de nemcsak az. Tisza nem egyszerűen magyar feudalista, hiszen akkor miért állt volna ellentétben pl. Andrássy Gyulával vagy Hadik Jánossal, s nem is egyértelműen magyarosító nacionalista vagy háborús uszító – ennek már 1914-es magatartása is ellentmond. De Gaulle sem egyszerűen nacionalista, és Ian Smith⁶³² sem azonos pl. Verwoerd-del⁶³³ és az apartheid dél-afrikai embereivel. Sőt még III. Napóleon sem volt szokványos bonapartista – először is alig volt benne katonai gondolkodás, hajlam vagy tehetség. Sok volt benne viszont az emocionális elem és az idealizmus, a szó rossz értelmében. Bismarck sehogy sem tipikus porosz junker; annál sokkal több, viszont sokkal ártalmasabb is, mert pl. Manteuffel⁶³⁴ vagy Leopold von Gerlach⁶³⁵ sohasem csináltak volna 1866-os háborút, sőt tán 1870-eset sem. A merénylő viszont az egyéni esetet nem ismeri. Pl. Ian Smith miatt Union Jacket éget, amely ellen Ian Smith pártot üt. Hetven éven át nem tudta a magyar kuruc ideológia Windischgraetz Alfréd herceget megkülönböztetni Haynautól, és egyetlen kuruc nem vette tudomásul, hogy Schwarzenberg Felix a magyar felkelést azért akarta gyorsan leverni, mert félt a frankfurti porosz párttól, amely Ausztria gyengeségét felhasználva már '49 februárjában meg akarta alkotni a porosz császárságot. Sem azt, hogy volt keleti kérdés, az 1812 és 1834-iki szerződés folytán orosz garnizon Bukarestben, és I. Miklós azért lépett közbe, mert biztos tudomása szerint Bem a román baloldallal tárgyalt (román baloldal is volt) arról, hogy oroszellenes felkelés legyen Oláhországban. Ha pedig a törvényesen létező orosz garnizont Miklós megerősíti, Anglia és Franciaország tiltakoznak. Így hát egyszerűbb volt Magyarhonba bevonulni, s ott Bemet leverni, s Ausztria ehhez hozzájárult, bár kelletlenül. (Hübner: *Zwei Jahre aus meinem Leben 1848–49*, Szögyény-Marich László országbíró *Emlékiratai*,⁶³⁶ Friedjung: *Oesterreich und der Krimkrieg*, Stehnbacher: *La Vie du maréchal Paskiewicz, le comte Jacques Tolstoy: L'armée russe en Hongrie en 1849*.) A magyar háborúból keleti-krími háború lehetett volna, mert a Balkán angol–francia–orosz kérdés volt. Ha nem lett, az azért volt, mert Palmerston nem akarta a háborút oly helyzetben, amelyben a semlegesíthető Ausztria az orosz mellé állott volna, és Palmerston és III. Napóleon között sem volt még kész a megállapodás – hogy az készült, annak jele volt az, hogy 1851. dec. 2-án Palmerston jóváhagyta az államcsínyt és elismerte, a többi hatalmak előtt, az új francia alkotmányt. (Egyelőre csak a tízéves meghosszabbítást, még nem a második császárságot.) Már Palmerston sem egyértelműen

⁶³² Ian Smith (1919–2007): rodéziai politikus. Rodézia miniszterelnöke 1964 és 1979 között.

⁶³³ Hendrik Verwoerd (1901–1966): dél-afrikai politikus, miniszterelnök, az apartheid rendszer kulcsfigurája.

⁶³⁴ Hasso von Manteuffel (1897–1978): német tábornok, politikus.

⁶³⁵ Ludwig Friedrich Leopold von Gerlach (1790–1861): porosz tábornok, protestáns konzervatív politikus.

⁶³⁶ SZÖGYÉNY-MARICH László (1903–1918): Idősb. Szögyény Marich László országbíró emlékiratai I–III. Budapest: magánkiadás.

liberális volt, bár formailag Whig miniszter volt. És így tovább, pl. Pobjedonoszcev és Sztolipin cári miniszter voltak, de reformerek.

Jaurèsról merénylet nem tudta, hogy ő az armée nouvelle [új hadsereg] bajnoka, és helytelenül pacifistának vélte.⁶³⁷ Kurt Eisner⁶³⁸ gyilkosa is tévedett, amikor őt bolsinak tartotta. Persze a merénylet oka olykor a szubverzió ama félelme volt, hogy kiesik egy főkártya a kezéből. Pl. Lajos Fülöpre többször lőttek rá, és ellene több carbonari és Société des Saisons⁶³⁹ kísérlet volt, 1848 februárjában a forradalom sikerült is. Lajos Fülöp politikájának sikere Európát pacifikálta volna, és a forradalmároknak kellett a háború, amit jakobinus és carbonaróirányba lehetett terelni. Orsini⁶⁴⁰ viszont 1858-ban attól félt, hogy III. Napóleon és Cavour nem forradalmi eszközökkel csinálják meg az olasz egységet, és ezzel a szubverzió egy *főkártyája* kiesik a kézéből.

Beck (Max Vladimir Freiherr von)⁶⁴¹ ereiben semmi zsidó vér nem volt,⁶⁴² neje ereiben már sokkal több (Helena von Mayer-Gunthof). Láttam 1910 körül Öexcellenciáját, de Kolnai Auréllal való hasonlatossága eddig nekem nem tűnt fel. Életrajzát nemrég írta meg unokája, Hans Allmeier-Beck, a bécsi Staatsarchiv jelen direktora és bécsi professzor.⁶⁴³ Ebből az derül ki, hogy Max Vladimir 90 évet élt, s még Hitler vége felé is éldegélt. 80 éves fővel 1933-ban majdnem újra szerepelt. Dollfuss reá akarta venni arra, hogy grand old men-kormány élére álljon, Mataja Henrikkel⁶⁴⁴ – de nem találtak grand old szocdemet erre.

Helena néni, úgy tudom, már nem élt 1933-ban, de 1924-ben még igen. Sajnos nem kerestem fel, amit utólag sajnálok. Az unoka könyvét nem olvastam elég alaposan, s így nem tudom, hogy Helena néni mikor halt meg (1860 körül született). Apámnak unokatestvére volt, de hogy hogyan, már nem tudom. Helena néni fivérének fia, Albert von Mayer-Gunthof Schuschnigg minisztere volt. Most 65-70 éves lehet, és elnöke a Handelskammernek.⁶⁴⁵ Komjáthy Béla⁶⁴⁶ bácsi egyik jóízű története a következő volt: 1900 körül

⁶³⁷ Jaurès szocialista politikusként külön könyvben részletezte egy új, forradalmi hadsereg fontosságát és elveit: Jaurès, Jean (1910): *L'organisation socialiste de la France: l'armée nouvelle*. Paris: [k.n.].

⁶³⁸ Kurt Eisner (1867–1919): német újságíró, szocialista politikus, Bajorország miniszterelnöke.

⁶³⁹ A társaság 1837–39 között működött, republikánus-jakobinus elvekkel, sikertelen felkelést kezdeményeztek 1839-ben.

⁶⁴⁰ Felice Orsini (1819–1858): olasz forradalmár. 1858-ban többedmagával sikertelen merényletet hajtott végre III. Napóleon ellen.

⁶⁴¹ Max Wladimir von Beck (1857–1943): osztrák politikus, 1906–08 között miniszterelnök, az általános választójogot kormányta vezette be. A szóban forgó könyv: ALLMEYER-BECK, Johann Christoph (1956): *Ministerpräsident Baron Max Wladimir Freiherr von Beck. Ein Staatsmann des alten Österreiches*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik.

⁶⁴² Csehországi német volt, szláv szimpátiából kapta a Vladimir nevet, de atyja Grazban volt professzor, s ő ott nevelkedett. A következő lábjegyzet alapján helyesen Wladimir, a Vladimir név az unokaöcs nevében szerepel így.

⁶⁴³ Johann Christoph Allmeyer-Beck (1918–2017): katona, majd történész, az osztrák hadtörténészek doyenje. Apja Max Wladimir Allmeyer-Beck (1876–1947) minisztériumi tanácsos, Max Wladimir von Beck örökbefogadott unokaöccse, tehát Johann Christoph nem volt unokája Max Wladimir von Becknek.

⁶⁴⁴ Heinrich Mataja (1877–1937): osztrák ügyvéd, keresztényszocialista politikus, bel- és külügyminiszter.

⁶⁴⁵ Menczer adatai itt is pontatlanok, de tény, hogy a Mayer-Gunthof család több tagja is befolyásos gazdasági pozíciókat töltött be.

⁶⁴⁶ Komjáthy Béla (1847–1916): ügyvéd, politikus, országgyűlési képviselő.

az osztrák delegáció díszebédelt a pesti Part-Clubban. Helena néni volt a háziasszony. 'Szerencsére az udvari etiquette arra kötelezi az osztrák hölgyeket, hogy ebéd előtt kezet mossanak' – mondta Béla bácsi. Ugyanis a hatvan felé járó Kossuth Ferenc híres nagy Vilmos-bajuszát festette az ősz hajszálak eltüntetése végett, s Helena néni kezén ott maradt Kossuth Ferenc kézcsókjának a fekete nyoma. De lehet, hogy a történet apokrif, mert Béla bácsi (Kristóffy szerint 'a 48-as párt legkomolyabb tagja') egyáltalán nem kedvelte Kossuth Ferencet.

Linder György pécsi polgármester és Apponyi-párti képviselő volt. Linder Béla *apja és nem fivére*. Viszont Linder Béla 1914 előtt, mint kapitány, a Ferenc Ferdinánd-Militärkanzlei [katonai kancellária vagy iroda] tizennégy tisztjének egyike volt, a magyar ügyek referense F. F.-nél. Innen (és atyja révén) ismerték Linder Bélát Batthyány Tivadar és Diner-Dénes Józsi bácsi, akiknél ő gyakran járt, a Militärkanzler megbízásából 1910 és 1914 között politikai megbeszélésekre. Linder Béláné bácskai szerb leány volt, rokona a magyarbarát szerb párt egyik fejének, Hadzsics Koszta szabadkai ügyvéd és képviselőnek. Ezért értett Linder a délszláv dolgokhoz is, amelyeknek főszakértője Batthyány Tivadar volt, aki ifjúságát Fiumében, Triesztben és Dalmáciában töltötte, mint tengerésztiszt. B. T. gr. tökéletesen beszélt horvátul.

Lindertől tudom, hogy F. F. komolyan tanulmányozta a magyar dolgokat, s fiainak volt magyar pap nevelője, bár ő maga nem tudott magyarul. Linder mondotta azt is, hogy a 'szamar pletykákat' F. F. magyarellenenes averziójáról nem kell komolyan venni. Persze, magam is voltam afféle Militärkanzlei-ember, s így tudom, hogy azoknak értesülése egyoldalú. A főnöknek van tizenkét-húsz bizalmas munkatársa, akik összeköttetést tartanak hatvan-nyolcvan politikussal, újságíróval stb., olvasnak sok új könyvet, napi hat-hét újságot, sok folyóiratot, sőt 'beszerveznek' néhány kémszerű, titkosügynököt is, fontos körökben. (Ezt én soha nem tettem! Ezt gyerekes butaságnak tartottam mindig – eltekintve attól, hogy az ily eljárás ellen erkölcsi megfontolások is vannak.) A főnök a napi kérdésekről rezümét, memorandumokat, jelentéseket kér – neki nincs ideje újságokat olvasni, előadásokra és vitaestékre járni, nehéz könyveket végigolvasni, nem szívesen fogad politikusokat sem, mert ezt az újságírók hamar megtudják, és félremagyarázások jelennek meg. A főnököt a 'bizalmas munkatárs' ritkán látja, az vele a Kanzlei előljárója útján érintkezik. Ha a rezümé, memorandum, jelentés stb. okosan van szerkesztve, tartalmaz érdekes tényt vagy fontos szempontot, a főnök köszönetét küldi, hogy serkentse a szorgalmat, s a szegény 'bizalmas munkatárs' sohasem tudja meg, hogy elaborátumból a főnök mit jegyzett meg, mit tett magáévá, és mire nem hederített. Amíg csak valami nagy baklövést vagy indiszkréciót nem követ el, a 'bizalmas munkatárs' a helyén marad (a Szabályzat a k. u. k. szolgálatban csak azt írta elő, hogy öt évnél többet ne töltsön csapatszolgálaton kívül). A Militärkanzlei nem akarta, hogy sokan legyenek, akik belső mechanizmusát ismerik, s ezért a Belvedere-embereket, a követségi katonai attasékat (akik közvetlen jelentéseiket Conradhoz küldték), a Schönbrunnban működő szárnysegédek és Ordonanz-tiszteket ritkán cserélték ki. Nem volt érdek, hogy az ily helyeken folyt dolgokról az áthelyezett tiszt valami garnizoni Casinóba vigyen pletykákat, és ezt nehéz eset megakadályozni, bár a tisztet szigorú titoktartás kötötte. De ebből nem következik, hogy a 'bizalmas' sokat tudott, vagy hogy 'befolyása' volt, a főnököt néha

hetekig nem is látta, tőle közvetlen közlést soha nem kapott, vagy legalábbis az ilyesmi kivétel volt. (Csak Amerikában van ez másképp, ahol a 'bizalmas' már előre bestsellert ír a főnök magánéletéről a következő választásra.)

Különös, hogy Kristóffy soha nem idézi a német nyelvű F. F.-irodalom. Ha nem is feltétlenül megbízható forrás, ő az egyetlen magyar tanú, és okmányokat is közöl, amik mégse lehetnek mind hiteltelenek, bár értéküket illetően a történészvélemények eltérők lehetnek. És Kristóffy magyar részről sem elemezte még senki, bár kell hogy legyenek reá vonatkozó más források is, saját könyvén kívül. Némi adatot reá vonatkozólag Funder⁶⁴⁷ közöl, de nagyon keveset, és egy-két dolgot Redlich jegyzett fel róla, de nem sokat. Diner-Dénest Redlich itt-ott említi, Linder Bélát két-három helyen Funder; Diner-Dénés 1937-ben halt meg, Linder csak a második háború után Párizsban, s úgy látszik, egyik sem hagyott semmi feljegyzést hátra. Ez nagy kár!

Linder Györgyöt svábnak tartani, mint Franzel⁶⁴⁸ teszi, helytelen. Ismert magyar politikus volt, a *Nemzeti Párt* tagja, s a demokratikus polgármesterek egyike, mint Bárczy István. Alelnöke is volt a képviselőháznak, amikor Apponyi Albert volt az elnök. II. Vilmos von Tschirsky bécsi nagykövetet vagy gr. Wilczek János budapesti birodalmi német főkonzult nem mint 'szlávot' alkalmazta, és Linder nem volt inkább sváb, mint Tschirsky vagy Wilczek szlávok.

Érthetetlen, hogy F. F. nem folytatott megbeszéléseket Tiszával, ifj. Andrássy Gyulával, Hadik Jánossal, Apponyival. Hogy ezek ellenezték magyar terveit, valószínű, s talán igaz, hogy F. F. helyesen látott és ők tévedtek, de hát elképzelhető volt egy egyedül és kizárólag Kristóffy Józsefből s ennek titkárából, Szakolczay Árpádból álló új magyar rezsim? Egyébként Kristóffy itt-ott említi, hogy másokról is szó volt, akikkel ő gyakran tárgyalt: Zichy János gr., Székely Ferenc,⁶⁴⁹ Návay Lajos,⁶⁵⁰ Hadik János gr., Majláth József gr., Batthyány Tivadar gr., Gratz Gusztáv, sőt Justh Gyula is. Azonban sem Chlumetzky,⁶⁵¹ sem Kiszling,⁶⁵² sem Franzel F. F.-könyve *nem kutatja fel a magyar háatteret*. A magyarok csak mint 'osztály' és mint 'faj' lépnek fel az egész osztrák irodalomban, „eine reaktionäre Masse” [reakciós tömeg], marxista módon. (Három kivétel: Kristóffy, Linder György és Szakolczay, azaz két ismert, de *seconde garniture*-politikus, és egy miniszteri magántitkár, minden politikai súly vagy név nélkül.) Előtte ez teszi az összes ún. F. F. terveket különössé, olykor komolytalanná. A magyar politikát nem akarom idealizálni, súlyos hibái lehettek és voltak is, de azt egyedül Kristóffyval reformálni oly dilettáns kapkodás lett volna, mint Esterházy Móric 1917. júniusi kinevezése. Egyébként Conrad, aki F. F.-ember volt, egész más véleményt vallott Tiszáról, s Berchtold vagy Aehrenthal bizonyosan nem képelték el Wekerle vagy Andrássy minden teketória nélküli félreállítását.

⁶⁴⁷ Friedrich Funder (1872–1959), osztrák újságíró, publicista, számos publicisztika szerzője – Menczer talán rá hivatkozik, mert Funder Ferenc Ferdinánd aktív támogatója is volt.

⁶⁴⁸ , A szóban forgó könyv a levél írásakor nagyon friss kiadás: FRANZEL, Emil (1964): Franz Ferdinand d'Este. Leitbild einer konservativer Revolution. Wien: Herold.

⁶⁴⁹ Székely Ferenc (1858–1936): bankár, udvari tanácsos.

⁶⁵⁰ Návay Lajos (1870–1919): politikus, országgyűlési képviselő, a Képviselőház elnöke.

⁶⁵¹ Johann von Chlumetzky (1834–1924): osztrák politikus.

⁶⁵² Rudolf Kiszling (1882–1976): osztrák hadtörténész.

sát. Horváth Jenő kitűnően dokumentált könyve okmányokat közöl, és részletezi a magyar álláspontot az összes kérdésekben 1908 és 1915 között. Ez a könyv németül is megvan (*Ungarn und der Weltkrieg*, 1931). Miért nem idézik ezt *soha*? Nem kell piedesztálra emelni se Tiszát, se Andrássyt, de a Horváth Jenő okmányai (magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1908–18, Wekerle, Andrássy, Khuen-Héderváry,⁶⁵³ Lukács, Tisza bécsi felterjesztései) mégis megérdemelnének itt-ott egy komoly hivatkozást vagy elemzést. Ehelyett minden osztrák mű (még a Hantsché is) Magyarországot illetőleg 100%-os marxista, a magyarok mindig osztály és *soha* nem egyének, mind 100%-os sovíniszták, buta, merev magyarosítók, akik a szlovákok stb. elnyomását, mint főfoglalkozást üzték, napi 24 órán át. Semmi mással nem is foglalkoztak. Kornfeld,⁶⁵⁴ Ullmann, Lánczy *soha* nem igazgattak bankot. Eötvös Loránd *soha* nem tanított fizikát, Arany János *soha* nem fordított Shakespeare-t és Arisztophanészt, Csengery János⁶⁵⁵ és Ponori Thewrewk Emil⁶⁵⁶ *soha* nem foglalkoztak Platónnal és Arisztotelésszel. Baross Gábor és Kandó Kálmán⁶⁵⁷ *soha* nem építettek vasutat. Szécsen Antal, Angyal Dávid, Marczali Henrik *soha* nem írtak történelmet, sem Pulszky Ágost jogbölcseletet, sem Boeck Hugo⁶⁵⁸ geológiát. Opera vagy színház sem volt Magyarországon. Sem Korányi-klinika.

Minden más nemzetnek volt tudománya, kultúrája, gazdasági élete, minden más nemzet egyénei éltek még magánéletet is – a magyarok *soha*! Azoknak a szlovákok elnyomása napi 24 órás, kizárólagos foglalkozása volt, azok Szécsen Antaltól Justh Gyuláig napi 24 órát szántak az oligarchia közös osztályérdekének szolgálatára, és ebbe bevonták még Vázsonyi Vilit és Bárczy Istvánt is, akik *soha* nem foglalkoztak városigazgatással, hanem ehelyett szlovákokat nyomtak el és sanyargattak.

Én e témáról 1957 óta minden Donauraum-konferencián⁶⁵⁹ felszólalok. Egyetlen osztrák mű nincs kb. 1895 óta, ami a magyar dolgokat valamennyire komolyan tárgyalni akarná; ha én írok erről, megrövidítik a cikkeim fontosabb részét, bár legalább a konferenciák jegyzőkönyveit kénytelenek közölni a lapban is, és abban az én tiltakozásaim évről évre szerepelnek. A magyar álláspontot és politikát lehet bírálni, és esetleg el is ítélni, de be kell állítani a helyes összefüggésbe. Azaz abból kell kiindulni, hogy 1527 óta a magyar különállás *organikus törvénye* volt a Monarchiának, amely csak *formáiban* változott. Továbbá, hogy volt teljesen önkéntes magyar asszimiláció is, legerősebben 1770 és 1850 között, amikor még nem is volt magyar állami kormányzás, amely ezt forszírozni tudta volna, csak egy laza, centralizálatlan magyar szervezet. Tény, hogy ez az asszimiláció 1890–1900 körül szűnőben volt, de lehetett azt hinni, hogy ma még folytatódik. Még Grünwald Béla is ezt hitte.

⁶⁵³ Khuen-Héderváry Károly (1849–1918): Magyarország kétszeres miniszterelnöke.

⁶⁵⁴ Kornfeld Zsigmond (1852–1909): bankár, a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatója.

⁶⁵⁵ Csengery János (1856–1945): klasszika-filológus, műfordító, egyetemi tanár, az MTA tagja.

⁶⁵⁶ Ponori Thewrewk Emil (1838–1917): klasszika-filológus, műfordító.

⁶⁵⁷ Kandó Kálmán (1869–1931): mérnök; számos találmány és szabadalom fűződik a nevéhez.

⁶⁵⁸ Böckh Hugó (1874–1931): geológus, politikus, a Magyar Királyi Földtani Intézet igazgatója.

⁶⁵⁹ A Der Donauraum című lapot 1956-ban alapították, az Institut für den Donauraum und Mitteleuropa adja ki.

Az is tény, hogy Magyarország katonailag valamennyire önálló volt már '48 előtt is, hogy Ausztria vámot szedett a magyar agrártermékek után 1848-ig, és így nem lehetett oly összeférhetetlen a Monarchia létével az önálló magyar vámterület vagy a nemzeti bank felállítása. A 67-es kiegyezés kifejezetten előírta a két ország gazdasági viszonyának tízévenkénti revízióját. Továbbá az 1790-es X. t.c. 58 évvel '48 előtt előírta azt, hogy Magyarország *önállóan* legyen képviselve oly *háborút viselő* vagy *békét kötő birodalmi kormányokban*, amelyek a magyar érdekekről közvetlenül rendelkeznek.⁶⁶⁰ (Vagyis török háború esetén; de ezt úgy is lehetett érteni, hogy Magyarországnak legyen külön belgrádi, bukaresti, szófiai, konstantinápolyi követe, és követe Szentpéterváron is. Elvégre birodalmi egység mellett volt külön bajor diplomácia, sőt Bécsben külön szász követ is, tekintettel arra, hogy a Leipzig-Chemnitz-i ipari körzet főkliense az O–M. Monarchia volt.) Végül az 1914-es mozgósítás tapasztalata bebizonyította, hogy a tűzérseget, a vezérkart és a specializált fegyvernemeket kivéve a praktikus rendszer a honvéd-Landwehr milícia volt, a közbakák és közlovasok tömegének a lakóhely közelében való behívása, transzport-komplikációk nélkül, és hogy a legegyszerűbb és leggyorsabb kiképzést a honvédség és a Landwehr adta, a rekruták többségének anyanyelvén. Kár volt a német nyelvet forszírozni ott, ahol azt kevesen beszélték mint anyanyelvet. A rekrutaképzés főleg a subaltern tiszt [altiszt] feladata (elemi fegyvertan, kisebb taktikai gyakorlatok, szabályzati alapelvek). Oly nyelven kellett képezni, amelyen legalábbis a subaltern tisztek többsége tudott, azaz Ausztriában németül, Magyarországon magyarul, Horvátországban horvátul. A hivatásos altiszteknek talán 75%-a volt szláv (rutén, szlovák, lengyel, horvát, cseh), s ezek segítettek mint tolmácsok, ha a rekruta nem tudott németül vagy magyarul.

Hogy miért volt több német, magyar, horvát és (németül rendszerint jól beszélő) cseh tiszt, és több⁶⁶¹ rutén vagy szlovák altiszt? Nem azért, mert a rutének elnyomottak voltak, hanem azért, mert a német, magyar, horvát és cseh elemben a polgári életben is több volt az értelmiségi. A Trabantengarde, amely hivatásos altisztekből állt, 70–75%-ban volt szláv vagy román, a magyar, német testőrségben voltak horvátok, az arciere-gárdában⁶⁶² csehek, lengyelek. A román nyelv és irodalomnak előbb volt tanszéke Kolozsvárott, mint Bukarestben. Volt két későbbi tanszéke is Budapesten és Debrecenben. Teljes horvát egyetem volt Zágrábban, teljes lengyel egyetem volt Krakkóban és Lembergben, teljes cseh egyetem Prágában; románul és ukránul lehetett vizsgázni Lembergben és Csernovitzban, horvátul és olaszul Grazban, olaszul Innsbruckban is (bár nem minden tárgyból, mert volt olyan professzor, aki ennyi nyelven nem tudott). A pozsonyi egyetem 1914-ben nyílt meg, s ott a szlovák nyelv és irodalmat már tanították. A nemzetiségi pártnak német lapja volt Budapesten, a *Budapester Zeitung*, főszerkesztő: Hodža Milán. Bár a nemzetiségi csoportnak csak nyolc képviselője volt, de a 25% munkapártiból vagy negyven nemzetiségi volt (erdélyi szász, román, szerb, bánáti sváb), a 180 függetlenségi közt volt 20–25% román és szerb, a tizennyolc néppártiból nyolc volt nemzetiségi (hét szlovák,

⁶⁶⁰ *Ahogy jeleztük, ebben a törvényben ez így nem szerepel, de Magyarország saját államisága igen.*

⁶⁶¹ *A kéziratban így szerepel, de vélhetően Menczer figyelmetlen volt, itt „kevesebb”-nek kellene szerepelnie.*

⁶⁶² *Az osztrák–magyar uralkodó öt testőrséggel rendelkezett, ezek közé tartozott a Trabantenleibgarde, valamint an Arcièren-Leibgarde, csakúgy, mint a királyi magyar testőrség.*

egy nyugat-magyarországi német). Az egyetlen tiszta magyar párt az Andrássy-féle alkotmánypárt volt. Ettől függetlenül 42 tagú horvát képviselő volt, amit a Sabor delegált Budapestre, és három fiumei képviselő (két olasz, egy horvát). Hat román és két szerb püspök főrend volt.⁶⁶³

Hogy mindez talán nem volt már elég, valószínű. A tíz-tizenkét román többségű megyébe kellett volna román főispán, talán kellett volna teljes román egyetem is Magyarországon vagy másutt, olasz egyetem Triesztben, ukrán Lembergben. De h. és h., hazug és hülye állítás az, hogy a kisebbségek egyértelműen egy sanyargató, elnyomó és asszimiláló politika nyomását szenvedték. Az 1865. XXXIV. t.c.-t (amely az egész világon az egyetlen nemzetiségi törvény) azért nem lehetett végrehajtani, mert az elkerülhetetlen adminisztratív centralizáció mellett nem lehetett csak a környéken született bírót vagy hivatalnokot alkalmazni. Ha pedig pl. egy román vidékre találtak egy egyébként jól képzett, de románul nem tudó bánya felügyelőt, s azt pl. Nyitrából Zalatnára helyezte át a pénzügyminisztérium, kész volt a 'nemzetiségi sérelem', amely a később *náci* Pop-Ćicónak⁶⁶⁴ vagy Gogának⁶⁶⁵ *jól jövedelmező* foglalkozás volt. 1849 és 67 között egyébként eléggé kiderült, hogy a szerbek vagy a románok horvát, cseh vagy német hivatalnokot éppen oly kevésbé akartak, mint magyart, a nemzeti egyenjogúsítás Bach-féle elve a gyakorlatban semmit sem oldott meg a magyar alkotmány felfüggesztése idején. Az 1800-as kinevezett Reichsratban sok román, szerb, horvát volt; egyik sem kívánta a Bach-rendszer fenntartását.

1867 lehetett volna jobb vagy rosszabb. Kiút volt egy lehetetlen állapotból. Lehetett volna jobb irányba fejleszteni, de valamennyire bevált, jobban, mint az 1850 és '60 közötti centralizáció, amelyet már az októberi diploma kezdett felszámolni, mert *tarthatatlannak* bizonyult, s mert (a germanizáció kifejezett szándéka nélkül) „*németté tette az osztrák hatalmat, amely egykor európai volt, és a német philister-államok kedvéért a Birodalom lemondott európai hivatásáról és súlyáról*” (Dessewffy Emil 1860-ban; a magyar konzervatív párt memoranduma Rechberghez⁶⁶⁶).

Ha F. F. ehhez akart visszatérni, nagyot tévedett, de én is azt hiszem, hogy egészen más terve volt, nagyot vétkeztek ellene azon állítólagos munkatársai, akik úgy szerepeltették, mint a Haynau- és Bach-féle módszerek örökösét. Ezt egyébként Chlometzky is belátja, és hozzáteszi, hogy 'magyarellenessége' inkább csak az 1906–10-es koalícióra vonatkozott, s annak pántlikás, kakastollas politikájára. Mindezt egyébként Franzellal is közöltem, aki okos ember és író, bár elődei őt is befolyásolják.

Üdv! [B]

⁶⁶³ Az adatok számszerű pontosságát nem ellenőriztük.

⁶⁶⁴ Ștefan Cicio Pop (1865–1934): román politikus, képviselő, külügyminiszter és miniszterelnök is rövid ideig 1920-ban (az ELTE jogelődjén szerzett jogi diplomát, 1905–18 között magyar parlamenti képviselő volt). Menczer gyakran mint Pop-Csicsót emlegeti.

⁶⁶⁵ Octavian Goga (1881–1938): román költő, drámaíró, műfordító, politikus, miniszterelnök.

⁶⁶⁶ Bernhard von Rechberg (1806–1899): osztrák politikus.

PS. Nagyjában az algéri és a rhodéz analógia utólag megérteti a balkáni helyzetet 1910 körül. Tisza kb. afféle Soustelle⁶⁶⁷ vagy Welensky volt – Ian Smith talán Justh Gyulával hasonlítható össze. ⁶⁶⁸ F. F. viszont de Gaulle vagy Wilson eljárását készítette elő. Tisza keresett román és szerb munkatársakat, de egy darab Magyarországot látott Erdélyben és a Bácskában. A belgrádi és a bukaresti centrum *terrorizált* (amint a mai fekete és arab nacionalizmus terrorizál, szabotőröket képez ki és 'árulókat' rabol el) – nyílt utcán akarta megglincselni Maugra Vazul püspököt, mint 'árulót' 1911-ben, elrabolta Bogdanovics Lucián patriarchát,⁶⁶⁹ fel akarta robbantani a hajdúdorogi görögkatolikus püspököt, s végül megölte F. F.-et, akit pedig a magyar OAS⁶⁷⁰ (ha lett volna ilyen, amint volt 48-ban, mint a Lamberg-gyilkosság bizonyítja) szívesebben ölt volna meg.

Tisza minden ellenvetése a *one man, one vote* ellen pontosan és majdnem szó szerint egyezik egy angol *liberális klasszikus* érvelésével (John Stuart Mill: *On Representative Government*). Hogy de Gaulle-nak sikerült-e Algéria feláldozásával az arabok megnyerése, még nem bizonyos; Amer⁶⁷¹ párizsi látogatása *talán* ezt jelenti. Hogy Wilson Ian Smith elleni akciója leszereli-e N Krumah-t, Kenyattát,⁶⁷² Nyererét,⁶⁷³ és kizárja-e Afrikából Maót, még nem bizonyos.

F. F. talán még területi áldozatot is hozott volna (nem 26 magyar megyét, amit 1920-ban vettek el Románia javára, de talán hatot vagy hetet), hogy megnyerje Bukarestet és Belgrádot egy nagy monarchia javára, amelyben a román, szerb, montenegrói és albán fejedelmek afféle bajor, szász stb. uralkodók lettek volna (Popovici, Kristóffy).

Tisza (Maugra Vazul, Bogdanovics Lucián, Popovics Dusán, Serban Miklós, Burdia Konstantin⁶⁷⁴ révén) úgy volt informálva, hogy a magyar nemzetiségek előnynek tartják a balkáninál jobb, magyar nívót. Érthetetlen, hogy *döntően fontos források* feltárása után (Sarkotić közlései Tonelli Sándor szegedi történésznek 1925-ben,⁶⁷⁵ Jakabffy Elemér⁶⁷⁶ volt mungó képviselő könyve, amely 1931-ben a román Erdélyben jelent meg) hogyan ismételteti még bárki is azt, hogy Tisza primitív és buta magyar sovíniszta volt, tüzzel-vassal magyarosító, a nemzetiségi kérdést tagadó dúvad. Vagy akár hogyan tagadható az, hogy a többi pártnak is volt nemzetiségi politikája (Justh paktuma Maniu Gyulával az 1910-es választáson, Beszkid Antal⁶⁷⁷ vezető szerepe a néppártban stb.).

⁶⁶⁷ Soustelle, lásd 607. lj.

⁶⁶⁸ Justh Gyula (1850–1917): az egyik legismertebb és legbefolyásosabb ellenzéki politikus a dualizmus korában (1905-ben, az ellenzék győzelme után rövid ideig házelnök).

⁶⁶⁹ Lukijan Bogdanovics (1867–1913): szerb ortodox pátriárka. Valóban hajlott a magyarokkal való együttműködésre, Bad Gastein-i halála mai napig tisztázatlan körülmények között következett be.

⁶⁷⁰ Organisation armée secrète: De Gaulle-ellenes francia szélsőjobboldali katonai csoport, az algériai háború idején az elnök ellen is merényletet kísérelt meg.

⁶⁷¹ Abdel Hakim Amer (1919–1967): egyiptomi katonai vezető, politikus.

⁶⁷² Jomo Kenyatta (kb. 1897–1978): kenyai aktivista, politikus, miniszterelnök, később elnök.

⁶⁷³ Julius Nyerere (1922–1999): tanzániai aktivista, politikai teoretikus, politikus, Tanzánia miniszterelnöke, majd elnöke.

⁶⁷⁴ Constantin Burdia (1861– n. é.): román politikus, országgyűlési képviselő.

⁶⁷⁵ Tonelli, lásd 246. lj.

⁶⁷⁶ Jakabffy Elemér (1881–1963): politikus, magyar országgyűlési képviselő, később a román parlament tagja. Számos műve jelent meg a két világháború közötti időben, mind Lugos kiadási helyszínnel.

⁶⁷⁷ Anton G. Beskid (1855–1933): csehszlovák politikus, korábban magyar parlamenti képviselő.

Viszont a magyarosító irány fő teoretikusa, Grünwald Béla sem állított mást, mint azt, hogy a modern, polgári, ipari életforma *enyhíteni fogja* a nemzetiségi kérdést, amelyet a paraszti életforma élezett ki, és éppen a magyarosító Grünwald Béla egyben radikálisan demokrata reformer is akart lenni, és 'a régi Magyarország' legfőbb kririkusa. Sőt Bánffy Dezső a magyarosítás eszközt látta az általános titkosban, s ezért alapította meg a Reform Clubot, amelybe 1910-ben Jászit is bevette. ('Inkább akarok szociáldemokrata, mint közjogi ellenzéket látni – mondotta Bánffy – mert a szociáldemokrácia hidat verhet a nemzetiségek felé, és pozitív reformokat is akar, míg a közjogi ellenzék meddő és sehová nem vezet.')

Én 1940-es és nem 1962-es gaullista vagyok, s vannak kételyeim Wilson rhodéz politikája iránt is, bár azt a konzervatívak támogatják. Nem kárhoztatom teljesen Tiszát, amint nem vetem el Welenskyt sem, avagy Soustelle-t. F. F. alighanem de Gaulle + Wilson volt, ötven évvel előbb, és igazolva csak de Gaulle és Wilson teljes sikere által lesz, amely 1965. nov. 16-án *még nem bizonyos*. Lehet, hogy de Gaulle-nak volt igaza, és én ezért nem vettem részt Pierre Boutang akkori kampányában.

Vákát

Kolnainak 1966. február 21.

Ismétlésnek tűnik, de a helyesebb hangsúly és nagyobb precízió végett mégis elmondandó dolgok: a feudalizmus kiindulópontja a *csak* kényszer vagy főként kényszer, de ez alól felmentő privilégiumok vannak, s a jutalom az ilyen felmentés:

- a) Az Egyház minden papja, Isten minden szolgája felmentett, privilegizált személy (benefit of clergy). Soha nem jobbágy a pap, sőt a még fel nem szentelt pap is (pl. a teológus diák) már *honorácior*, még ha jobbágyanak született is. A nehezebb testi munka alól fel van mentve, földhöz kötve nincs, szabadon költözik oda, ahová püspöke, rendje, rektora stb. parancsolja. Ugyanez vonatkozik az apácára is.
- b) Minden közszolgálati érdem felment. A tiszti ranggal minden jobbágyi status megszűnik, úgyszintén a bírói funkcióval is. Minden tanult jogász *honorácior* – már az egyszerű közjegyző is.
- c) Felmentéssel jár minden tanult mesterség: a céhtag a polgármesterhez és nem a földesúrhoz tartozik, azaz szabadabb jurisdictióhoz [jogi fennhatóság].
- d) A nők státusa nem a *kizártság* volt (ahogy azt Mrs. Pankhurst⁶⁷⁸ és Mrs. Webb képzeltek), hanem a felmentettség: a piszkosabb, csúnyább munka alól a nők fel voltak mentve (már az egyszerű cseléd lány is). A feudális birtokot öröklő nő nem ment személyesen a háborúba, hanem helyette a férfiak mentek. A nőt ért sérelmet férfiak torolják meg. Alattvalói viszonyokat szimbolizáló társas illem- és köszöntési formák alól a nők fel voltak mentve; fedett fejfel jelenhettek meg a király előtt is, le is ülhettek a király jelenlétében, esetleg a püspököt vagy a királyt enyhe térdhajtással köszöntötték, de nem teljes térdeléssel, ellenben nekik, a nőknek, járt ki a felsőbbiséget illető szimbolikus köszöntés; kalapemelés stb. Fennállt az egyenlőség, de csak a büntetőjogban; a gyilkos nőt szintén kivégezték. Még itt is voltak azonban enyhítések; pl. gályarabságra nem ítélték nőt, a fegyencnőt is csak ritkán láncolták meg.

Persze igaz az, hogy minden felmentés és privilégiumos szabadság idővel teher volt, és nem előny. Pl. francia nemes nem lehetett iparos vagy kereskedő, csak közpályán szolgálhatott, mint tiszt vagy bíró (magisztrátus) vagy pap. Azaz ki volt zárva a pénzkeresésből, ámbár a közszolgálatra kapott birtoka, amit a dédapja szerzett, már sokszor mit sem ért, négy nemzedék adósságaival lévén megterhelve. Ennek következtében kénytelen volt makacsul védeni azt, amié volt; ha már nem kereshetett pénzt, legalább neki legyen fenntartva, mint ősi család tagjának, a parlamenti magisztrátusa, még akkor is, ha van arra nála jobb jogász; a gárda-ezredbeli tiszti rang, még akkor is, ha van arra jobb tiszt stb. A polgárfi, parasztfi érje be az ügyvédséggel, de ne legyen magisztrátus, szolgáljon a számozott és nem a nevezett ezrekben; 36e Régiment d'Infanterie, és nem Les Lanciers du Dauphin, les Grenadiers du duc d'Alençon stb. Angliában csak nevek

⁶⁷⁸ Emmeline Pankhurst (1858–1928): angol politikai aktivista, a szüffrazsett mozgalom egyik vezéralakja.

és nem számok voltak; a bíróságok King's Bench, Old Bailey stb., nem Sheffield Court of Law. A hadseregben: The Royal Scots Regiment, The Irish Rifles, the Coldstream Grenadiers stb.⁶⁷⁹

A m. kir. bíróságnak neve volt: Kir. Kúria, Kir. Tábla, Septemvir Tábla; csak 1867 után lett Miskolci Kir. Törvényszék. Ausztria számozott, de egyben nevezett is: minden ezred Garderegiment volt; 32-es Maria-Terézia bakák, de egyben Budapest háziezrede; 4-es bakák, de egyben Deutschmeister-Regiment, Wiener Hausregiment. Franciaországban 1789 előtt az volt az anomália, hogy a pénzkereseti tilalom sújtott egy oly (felmentett) nemességet, amelynek a privilégiuma már nem volt biztos. Hasonló volt a helyzet a nők privilégiuma terén az ipari korszakban. A női privilégiumnak megfelelő nevelést talán a családok 10-20%-a tudta csak megadni leányainak, viszont a privilégium kizárta a többi nőt is a kenyérkeresetből. Ha viszont a nő keres, adófizető is lesz. Ha pedig adót fizet, nem maradhat nem-választó.

Az egész '*csak kényszer, de felmentésekkel*'-rendszernek véget vetett az, hogy a privilégium egyre inkább tehertételnek bizonyult. Az egyházi rend nem dolgozik nehezebb módon, de miből éljen akkor? Kompromisszum: tartson iskolákat, tanítson és éljen a tandíjból. Szép, szép, de ha visszakérik a tandíjat? Éljen az egyházi rend a földjeiből? De hát a bort nem az apát adja el, hanem valami élelmes kereskedő, aki ismeri a borpiacot és tudja, hogy hová lehet előnyösen exportálni az egri bencések bikavérét. Ha pedig ő exportál, ő adja el a bort, sőt a minőségre is ő vigyáz, miért fizessen ő az apátnak akár csak két krajcárt is? A valódi tulajdonos ő, a termelő az ő alkalmazottja, a bencés rend beleszólása az egész borászatba jogi forma – elavult törvények miatt. Vagy ha az apát tényleges jogot akar gyakorolni, akkor borász lesz, és megszűnik teológiával foglalkozni. Közbelép az Állam: 'majd én fizetem az apát úr iskoláját, a bencés apácák kórházát is, a Vigéc Úr viszont fizessen nekem boradót.'

Ennek van persze előnye is; a bencés rend iskolájában tanító szerzetes állami képzettségű tanár lesz ezután, az apáca diplomás ápolónő. Viszont fellép az állami omnipotencia, amelytől *miесе van* [rosszkedve] Ludwig von Misesnek,⁶⁸⁰ mint előtte száz évvel Tocqueville Eleknek, és kétszáz évvel ezelőtt Montesquieu bárónak volt.

Menthetetlenül véget ér a feudalizmus alkonyával, a '*csak kényszer, de kivételekkel*' kora. (Reziduumok maradnak. A nők ragaszkodnak a '*ladies first*' bizonyos fajtáihoz, ámbár már nem felmentett kivételek. A szellemi réteg felmentett klérusként viselkedik, holott állami szolgálatban áll; pl. Sorbonne-tanárok manifesztumot írnak alá a vietnámi háború ügyében. Regényírók, poéták, firkászok kereszt nélküli kereszties háborúkat hirdetnek a négerék ügyében, mintha mind püspökök lennének. A reziduumok gyűjtőneve: Szabadság.)

Elkezdődött a '*csak jutalom*' kora. *Kényszer nincs többé*. Persze ez is kivételt szenved: az emberiség 80%-a kivétel. A társadalom állítólag már csak jutalmaz, de kénytelen egyre többet követelni a jutalom fejében.

⁶⁷⁹ *A Trónörökös Lándzsásai, Alençon Hercegének Gránátosai, Királyi Skót Ezred; Ír Lövészek; Coldstreami Gránátosok.*

⁶⁸⁰ *Ludwig von Mises (1881–1973): osztrák közgazdász, politikai gondolkodó.*

Már az egyszerű néptanító nem *honorácior* azért, mert írni és olvasni tud, s másokat erre tanít. Legfeljebb a Professzor az, de az is főként csak akkor, ha Nobel-díjat hoz, vagy zseniális találmányával nagy új exportot nyit meg az olajiparnak. Már az ügyes-bajos dolgokat elrendező körjegyző vagy járásbíró nem Le Play-féle *autorité sociale* [társadalmi tekintély]. Legfeljebb a kabinetminiszternek szabad, törvényhozási úton, bármit is 'elrendezni'. Már ügyes, a közigényt ismerő kereskedő sincs; csak *supermarket* van, és ezt nemzetközi, sőt interkontinentális szervezet tartja kezében. Már a hadvédelem terén sem marad *Vitéz hadnagy* a Zrínyi Miklós *tükre* szerinti. Nukleáris atomhaderő van, s annak feje egy miniszter, aki computeren számítja ki, hogy évi húszmilliárd vagy ötvenmilliárd kell-e hozzá. És így tovább! A nő legyen pártfőtitkár, miniszterelnök, engrossista [kb. teljes munkaidejű] politikus, nem kap jutalmat azért, mert házat, gyerekeit, családtagjait rendben tartja, s már azért sem, mert ily vagy oly hivatásban dolgozik. A 'csak jutalom' az elv, de 80-90% abból ki van zárva; mindenki, aki nem ül a gazdaságot, politikát stb. mozgató öt-hat világszervezet kb. százötven-kétszáz főhelyén.

A 'csak kényszer, de kivételekkel'-rendszer az emberiség 10-20%-át mentesítette. Két kifogás volt ellene:

- a) miért nem mentesít pl. 60-70%-ot? Ezt is megtehetné!
- b) a mentesítettekre még mindig túl sok terhet ró; pl. a nemes magistratustól is megkívánta a jogi tudást, a duc-pair de France-tól [hercegi rangú főrend] is a katonai szakértelmet.

A b) kifogás fronde-okban⁶⁸¹ és excentrikus szokásokban nyilvánult meg. Jó, jó, mondá Condé, Vendôme, az öreg Saint-Simon (a duc, nem a Henri gróf), mi eleget teszünk a mentesítési feltételnek. Bátrak, vitézek vagyunk, vigyázunk a határokon fegyveresen, az államérdekre politikus értelemmel. De ezért további felmentések jutalmát várjuk el; pl. nekünk szabad szeretkezni, ahogy jónak látjuk, a tisztas házaselet csak a polgár kényszere. Mi, vitéz urak, fel vagyunk mentve. Királyaink már rég felmentették önmagukat; szeretkeztek, s bár a házasság intézményét bőven használták fel a nemzeti politika eszközének, nemigen élnek házaseletet a dinasztikus kötelességen túl, de annál többet szeretkeznek, szabadon. Ezt ugyan nekünk sem vette rossz néven az udvar, de hát miért nem akarja a király, hogy mi családi hatalmat építsünk az országon belül, amint ő épít, az országon kívül is? Nem vagyunk *elég felmentve* a kényszer alól, ámbár a legfontosabb kényszernek, a király szolgálatának engedelmességek és eleget teszünk.

Az a) kifogás viszont Montesquieu-nél így hangzik: mi, kivételek, jogásznemesek, *noblesse de robe* [jogi nemesség], szolgálunk és nem keresünk pénzt, azaz a közérdek és nem a magánérdek emberei vagyunk, s legények vagyunk e téren a talponton. De hol marad igazi hatalmunk? A törvényt nem mi hozzuk, hanem a miniszterek. Ami nem a mások apró-cseprő magánérdeke, az nem tartozik a mi magisztratúránk alá. Felmentve vagyunk, de jutalmazva alig. Pénzt nem kereshetünk, viszont lojalitásunk nincsen kompenzálva, mert tisztas rangunk van, de hatalmunk nincsen. Szerezzünk hatalmat, a polgárok bevonásával. Tant pis! [Sebaj!] A bourgeoisie pedig így szól: legyen

⁶⁸¹ *Fronde-ok: 1648–53 között Franciaországban a meggyengült központi hatalommal szemben szerveződő, elsősorban főnemesi vezetésű ellenálló csoportok.*

egyenlő a kényszer, de legyen egyenlő a jutalom is. Ez volt az öreg Necker⁶⁸² hangja. Dolgozzon a nemes is, nem éppen gyárban, de pl. a bankban, viszont legyen grand seigneur a bankár is. De túlment ezen Necker papa báróné leánya. Ő feltalálta a vasút előtt a hálókocsit, és válogatott háló- és útitársakkal bejárta Európát. 'Csak jutalom legyen ezentúl!' – mondák a báróné és háló- és útitársai, Benjamin Constant⁶⁸³ et Co. Ezek voltak az első társutazók, akik még Sztálin korában sem haltak ki, bár addigra a báróné már meghalt, s epigonjai nem voltak oly nagyszabásúak, mint ő maga.⁶⁸⁴ Az emberiség már oly gazdag, oly haladott, oly szép, hogy ezentúl csak arról van szó, hogy hogyan jutalmazzon. Hogy herdálja el többi kincseit; még a sok jutalomdíj után is marad abból, hiszen a Necker-vagyonból is maradt öt-hat millió, ámbar a hálótársutazók adósságai abból rendeződtek. Legyen mindenkinek mindene. Nemcsak szabadsága, de befolyása is az államra. Legyen mindenki művelt, szellemes, tehetséges, ragyogó, szalonképes a báróné svájci kastélyában. Ha dolgozik, az legyen szép tőle; semmi szüksége nincs reá, hiszen munka nélkül is elég művelt; szellemes és ragyogó már az emberiség, mint Mme Récamier⁶⁸⁵ és a bárónő bármely vendége. A realistább angolok e teóriát csak egyben korrigálták: dolgozni kell, de csak a szükségeset. Nem a munka a fontos, hanem a szabadidő, s majd ha mindenkinek napi huszonhárom óra szabadideje lesz, mert a gép a szükségeset egy óra alatt elvégzi, az emberiség csupa Shakespeare-ből fog állani, vagy legalább is csupa Byronból és Shelley-ből, akiket a jövő jutalmazni fog, és kárpótolni a jelen társadalom oly kényszereiért, mint a kötelező morál, a kötelező közfelelősség az államügyek terén, a diszkrét magaviselet vallási dolgokban, a huszadik életévig. Talán – horribile dictu – még némi tanügyi fegyelem is.

Elismerem, hogy a munkakényszer nem szép, sőt azt is, hogy a tanfegyelem és más társadalmi fegyelem néha egészen hamis irányba is fejlődött, ostobaságok és önkények forrása volt. De a kényszer egy bizonyos foka (tisztességesen gyakorolva) a 'csak jutalom' elvénél mégis jobb. Pl. mit tegyünk, ha valaki, véletlenül, kivételesen dolgozni *szeret*? (Ilyen ember is elképzelhető!!)

Aki teheti, nem ül (kényszer nélkül) reggel nyolctól délután hatig hivatalban, nem jár élvezetből a gázgyárba. De pl. könnyen lehet, hogy ezt vagy azt a tudományt bizonyos élvezettel tanítja. Hogy pl. könyvel szívesen is. Hogy polgártársai apró helyi ügyeivel oly szívesen foglalkozik, mint Szent Morus Tamás sheriff korában.⁶⁸⁶ Hogy szívesen für és farag, mert kézügyessége van. Hogy kedveli a növényeket, az állatokat, a gyümölcsöket, és szívesen farmol. Esetleg ezt magasabb technika nélkül végzi. Nem gondol a maximális eredményre, ami maximális technikával elérhető lenne, sem a maximális keresetre, de pl. mint magáncsászár, mint sheriff, mint műasztalos, mint kertész stb. mégis létrehoz valamit, oly munkát végez, ami őt kielégíti és másoknak is valamit használ. Szókratész otthon műfaragó volt, és szabad óráiban itt-ott tanítgatott. Ezért nem kért

⁶⁸² Jacques Necker (1732–1804): *genfi bankár, XVI. Lajos pénzügyminisztere.*

⁶⁸³ Benjamin Constant (1767–1830): *svájci–francia politikai gondolkodó, filozófus, író.*

⁶⁸⁴ Menczer alkalmasságát a valóban világjáró Andrássy Katinkára, Károlyi Mihály feleségére céloz.

⁶⁸⁵ Juliette Récamier (1777–1849): *francia dáma, kinek szalonja a politikai-kulturális elit egyik fő találkozóhelye volt.*

⁶⁸⁶ Pontosabban under-sheriff volt (középkori igazgatási-bíráskodási tisztség, kb. ispán).

pénzt, de voltak szofisták, akik pénzt is kaptak az ilyesmiért, és bár Szókratész tanaikat elítélte, nem mondta soha, hogy nincs joguk pénzt keresni a tanítással vagy a mások ügyeinek képviselésével. (Voltaképpen a szofisták ügyvédek voltak; mint jó svádájú emberek, pénzért megírták a mások kérvényét a Tanácsnak, vagy elmondták a mások kérését a Tanács előtt.)

Amire az ember tényleg törekszik, az nem a 'csak jutalom' (megfeszített munka kényszerét jelenti ez az elv), és még csak nem is a 'csak kényszer, felmentésekkel'; sok embernek a felmentési privilégium *nem kell*. (A nők túlnyomó része a felmentés s a privilégium egy bizonyos fokát normálisan megkívánja, de pl. már főzni, házat vezetni, otthon dolgozni – vagyis *bizonyos kényszert* vállalni – szintén a legtöbb nő szeret. A művészi hajlamú férfi talán nem szeret irodába járni, de pl. a saját területén, napi tizenkét órát is dolgozik, amikor éppen oly hangulatban van, és egy bizonyos elismerésért, visszhangért, hatásért, szívesen dolgozik.)

A mai helyzet: a materiális területen csak a legmagasabb technikájú, legmagasabb kvalitású produktum számít, s aki azt elérni nem tudja, *szárazra* tétetik. Haljon éhen! mondja reá ez a társadalom. Ugyanakkor minden spirituális igény legyen a legalacsonyabb, ami nem való Plaudereinek [tereferének] a Rádión, (pl. a *Kritik der reinen Vernunft*), ezt ne is írják meg. Az egyetem célja: az ifjúságnak magasabb fizetési igényt jelentő diplomát adni a kezébe. Szerényebb jutalomért tanulni vagy dolgozni? Erre nincsen tér a 'csak jutalom' elvén alapuló társadalomban. 'Csak jutalom' az elv, de a jutalominfláció olyan, hogy valami értéke csak a nagyon magas jutalomnak van, s az annak az eléréséért folyó kompetíció éppen ezért késhegyig megy, és a kompetíciókényszer alól senki sincs felmentve, sem a szent, sem a poéta, sem a művész, még a nő sem. Ha valamennyire komoly keresztény szociológia még volna, ez azt tanítaná, hogy a társadalom tisztelje a szentet, a poétát, a művészt, tisztelje a nőt, azaz gyakorolja a *dekalogikus* [tízparancs] *evangéliumi morált*.⁶⁸⁷ De ilyesmi nincs az egész katolikus irodalomban, amely már csak egy szociológiát tanít, azt, hogy ez a társadalom *halb so schlimm* [nem olyan vészes], és nagyjában elfogadandó. Sőt ez a demokrácia még jó is. (Ne essék félreértés a nő körül. Nem az ószüzességi ideált akarom védeni. Csak azt állítom, hogy az érzékenyebb, emocionálisabb női nem bizonyos *felmentésekre* igényt tarthat, s hogy az ily felmentések a nőt egy magasabb rendű *magatartásra* kötelezik. Nem arról van szó, hogy a nő értéke magasabb, ha szűz, hanem hogy a felmentés fejében több méltóság várható el tőle. Ez vonatkozik más felmentett rendekre is, pl. egy hatvanéves, tudósi vagy papi állást betöltő férfiú ne kövessen el *tinédzser* stikliket, egy szenátor ne késeljen alvilági betörők lebujaiban, egy orvostanár ne káromkodjék trágár szavakkal, hanem az emésztésre és a nemi életre vonatkozó ismereteit adja elő tudományosan, arra van neki katedrája, és használjon szakkifejezéseket.)

Más, de ehhez tartozó probléma. Augustin Cochin szerint (*Abstractions révolutionnaires et réalisme chrétien* [helyesen: Catholique] – posztumusz műve, 1921) mindennek *neve* volt az újkor előtt. Vagyis pl. Curia Regis, Tabula Regis, King's Bench; nem VIII. kerületi elöljáróság, XI. kerületi rendőrbiztosság. Lieutenant Royal = a király

⁶⁸⁷ Az evangéliumi morál: a *hivatás tisztelete*. A dekalogikus: a visszaélés tiltása.

helyettese, megbízottja. Nem absztrakt, ilyen- vagy olyanügyi miniszter, hanem Prévôt des Marchands [kb. városbíró], Échevin de Paris [kb. városi tanácsos]; még mindig van bâtonnier [ügyvédi kamara elnöke], s egy-két hasonló név. De a szám dominál. Persze mégsem számosítható minden. Az utcaszámozás Amerikában nem zárja ki a Broadway s hasonló neveket, sem azt, hogy a Fifth Avenue ne legyen világfogalom, míg a 178th Street nem az. Mi ez? Felmentés, kivétel a számozási kényszer alól (pl. Aspley House, Landsdowne House, Holland House házszám nélkül).⁶⁸⁸

Üdv! [B]

„Romam ab initio [helyesen: a principio] reges habuere. Dictaturae ad Tempus sumebantur.” Tacitus: Annales I. [„Rómát kezdetben királyok kormányozták. Diktatúrát csak adott időre vezettek be.”] Magyarhont egykor egyházi hatóságok kormányozták. Azután fegyháziak.

⁶⁸⁸ *Aspley House: Wellington hercegének londoni palotája. Landsdowne House: egykori főnemesi palota, csakúgy, mint a Holland House, amelyet azonban a német bombázók nagyrészt már leromboltak.*

Menczernek 1966. március 24.

Tartalékos Őrgróf!

'Pali' csevegésére el mertem volna menni – ha a lengyel mokányok⁶⁸⁹ megérzik faji eredetemet, pallosjogukkal akkor sem élnének, ha volna is nekik –, de a még be nem végződött tanévadi torlódás lehetetlenné tette, hogy elmenjek.

Cikkedben, mely számomra nem egészen utánérezhetetlen kéjjel lubickol a Széchenyi gimnáziumi emlékekben, kifogásolom az erőltetett rózsaszínlátó fejlődéstávlatot. Hogy a bolsevizmus csak ötszáz év múlva fog-e megdőlni, vagy talán sokkal előbb, azt nem tudom; de hogy 1956 kimenetele a megdőlést gyorsította, vagy éppen az ahhoz vezető utat mintegy szemmel láthatóvá tette volna, abból mitsem veszek észre. Miért volna ma gyenge, miért nem inkább konszolidált? Hogy kevésbé végleges realitás mint, vélném, a Naprendszer vagy akár az emberi faj kétneműsége, ezt már pl. 1951-ben is meg lehetett állapítani. Sokkal inkább érték egyet Francli⁶⁹⁰ józan intelmével, ugyanazon az oldalon a lapockádnak, hogy olyasféle jelenségeket, mint pl. a román bolsik taktikáját a Kremlt és Pekinget illetően nem szabad a bolsevizmustól való eltérés intenciójának vagy liberalizálódásnak vélni. A nyugati illúziók és szuggesztiók a tigrisnek kecskebakká való átalakulásáról egy szemernyivel sem fogják a tigris természetét a kecsketermeszket irányába módosítani. Némileg megdöbbszent azonban Koszigin⁶⁹¹ elvtársnak ama kétértelmű kijelentése, hogy a nyugatnémeteknek bele kell törődniük a két Németország maradandó fennállásába. Mert ez igen lanyhán hangzik, mint felhívás arra, hogy bolsevizálódjatok, és *akkor* egyesülhettek Kelet-Németországgal (melyet azonban *nem* fogunk ezért az Oder-Neiße vonalon túl kiterjeszteni), és hallhatóan belecsendül az, amit én már tizenöt év óta érzek: a muszka bolsik fázása egy egységes bolsevik Nagy-Németországtól. Ha ez tényleg fennáll, akkor egy bizonyos fékjét alkotja a Nyugat-Európában való bolsevik terjeszkedésnek, s viszont a keletnémet lakosság bolsi lelkesedését sem nagyon fűtheti. De lehet, hogy rosszul értelmezem, és hogy itt én vagyok egy derűlátóbb illúzióban (hogy a *vis inertiae* [tehetetlenségi nyomaték] a legerősebb emberi-démoni hatalmakat is korlátozza) elfogulva. Már most jelentkeznek bolsonbelüli hatalmi versengések – s ez talán az oka annak, hogy a két bolsevik nagyhatalom eltúrta az indonéziai megakadást –, melyek Amerika eleste után súlyosabb formát is ölthetnek majd; de még ennek sem kell az ötezer évig tartó bolsevik világhatalmat megghiúsítania. Fordítva úgy is értelmezhető e rivalitási jelenség, hogy a bolsevista világhatalom olyan erős, hogy már Amerika (és a még létező néhány nem-bolsevik független állam) megdőlte *előtt is megengedheti magának* a belső súrlódásokat. Továbbá: mi az, amit 1956 októbere tényleg *ad oculos* [szembeötlően]

⁶⁸⁹ Mokány: eredetileg erdélyi román hegyi pásztor.

⁶⁹⁰ A nevet nem tudtuk azonosítani, Menczer is utal rá, de ott sem világos.

⁶⁹¹ Alekszej Nyikolajevics Koszigin (1904–1980): orosz–szovjet politikus, 1964 és 1980 közt a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke.

demonstrált? Talán az is, hogy egy bármily hatékony terrorhullám sem képes a lelkek teljes leigázására és összhangba kényszerítésére, de mindenekfölött azt, hogy minden antibolsevista felkelés eleve reménytelen, mivel a nembolsevista világtöredék még meglevő erejének támogatására nem számíthat.

[...]

K. A. (hajdani tudor)

Kolnainak 1966. március 28.

Gróf Batthyány Lajos sz. 1809-ben, főbe lőtték 1849. október 6-án.⁶⁹² Magyarország egyik leggazdagabb hitbizományos főura volt; a családban volt bíboros, horvát bán, sőt magyar nádor is (akinek leszármazottjai Batthyány-Strattmann hercegek). B. L. aktív tiszt volt. 1831-ben ulánus főhadnagy Galíciában, s talán az orosz–lengyel menekültekről ragadt rá a liberalizmus. (Ez jobb volt a koleránál, amelyet viszont Paszkievics orosz csapatai terjesztettek.) Tudvalévő, hogy a lengyel csapatok osztrák területre léptek s ott lefegyverezték őket. Ez került el a nagyobb vérontást. Gróf Zamoyski Eugent⁶⁹³ a lengyelek Metternichhez küldték, hogy közvetítse Pétervárra ezt a megoldást. A lengyeleket sok szimpátia fogadta az osztrák oldalon, sokan Magyarországon maradtak közülük, mások – osztrák útlevéllel – mentek Angliába vagy Párizsba. Gentz még élt, és a reichstadti herceget, sasfiókát ajánlotta lengyel királynak, Prokesch von Osten főparancsnok és miniszterrel. Károly főherceg pedig már a német szövetségi haderő tábornagyának volt kiemelve – talán P. von O. vezérkari főnökkel.

Gentz írt Rotschildnak Párizsba: Jamais, en aucune circonstance l'Autriche et la Prusse ne feront cause commune avec l'empereur (Nicolas Ier de Russie) pour une intervention contre la France ou pour restaurer la Maison d'Orange en Belgique. Bien au contraire, c'Autriche, la Prusse et la Confédération voudront une conférence européenne pour restaurer une Pologne un peu réduite, mais indépendante. Puisque la Constitution de la Pologne sous l'empereur du Russie et un résultat du longres de Vienne, nous avons droit au chapitre – a condition que le pouvoir a Varsovie reste aux hommes modérés et que les éléments radicaux et jacobins ne l'emportent pas en Pologne, ce qui nous obligerait d'assister la Russie contre les insurgés. [Ausztria és Poroszország soha semmilyen körülmények között nem fog szövetséget kötni a császárral (az orosz I. Miklóssal) egy Franciaország elleni intervenció vagy az Orániai-ház belgiumi restaurációja érdekében. Éppen ellenkezőleg, Ausztria, Poroszország és a Konföderáció európai konföderációt szeretnének egy kisebb, de független Lengyelország feltámasztása érdekében. Mivel Lengyelország alkotmánya Oroszország befolyása alatt a bécsi kongresszus eredménye, jogunk van kifejteni a véleményünket – azzal a feltétellel, hogy Varsóban a hatalom mérsékelt emberek kezében marad, és nem győznek radikális, jakobinus elemek Lengyelországban, ami minket Oroszország támogatására kényszerítene a felkelők ellenében.]⁶⁹⁴

Batthyány Lajos talán azért vált ki a hadseregből, mert 1831-ben remélte a lengyel háborút.⁶⁹⁵ (Azaz az osztrák–magyar intervenciót a lengyelek javára.) 1835-ben letette az államvizsgát és polgári hivatalnok lett Zágrábban, gróf Haller Ferenc tábornok horvát bán alatt. Később, 1840 után, mint magyar főrend, aktívan kezdett politizálni.

⁶⁹² Fő forrás: Károlyi Árpád rendezésében a Batthyány-per összes aktái. Kiadatott 1932-ben. K. Á. 10 évig dolgozott rajta, előtte a hadbíróság jegyzőkönyvét historikus nem látta.

⁶⁹³ *A személyt nem tudtuk azonosítani (ezen a néven csak egy 1833-ban született személyt találtunk).*

⁶⁹⁴ *Az idézet forrását nem azonosítottuk.*

⁶⁹⁵ *Menczer adatai erősen pontatlanok: Batthyány mindössze néhány hónapot töltött Kelet-Csehországban katonaként. Édesanyjával folytatott elkeseredett vagyoni vitájának végén, birtokainak átvétele végett lépett ki a hadseregből. Nézeteit pedig inkább serdülőkora barátai, nevelői formálták.*

Széchenyi István fő ellenszenve néhány évig B. L. volt és nem Kossuth, ez utóbbinak nem volt évi 600.000 [sic] forint jövedelme, és a Kossuth-párt lemarad a magyar választásokon a Batthyány pénze nélkül. Ezt Széchenyi helyesen látta. B. L. még radikálisabb irányba 1846-ban fordult a galíciai felkelés miatt, ez a lengyel komiték legnagyobb baklövése volt. Ha valóban volt remény független Lengyelországra, azt másként, mint osztrák segítséggel, konzervatív, katolikus alapon nem lehetett elképzelni. Azonban a lengyel jakobinizmus éppen ezt akarta megakadályozni. 1846-ban a lengyel radikálisok kényszerítették Ausztriát, hogy Oroszországhoz újra közeledjék. Egyébként a '46-os felkelés nagyrészt banditaügy volt; a krakkói szabadállam az új lengyel függetlenség kezdete lehetett volna, de főként csempészközpont volt. A csempészek a krakkói-galíciai határon kirabolták az osztrák vámpénztárat, megfenyegették a parasztokat, hogy felakasztják azt, aki továbbra is másnak fizet adót, mint nekik, mint 'lengyel nemzeti kormánynak'. Banditauralom volt már sok faluban. Erre a bécsi kormány rendcsinálásra kiküldötte Benedek Lajos vezérőrnagyot⁶⁹⁶ (a később szerencsétlen königgrätzi hadvezért) a már elaggott, erélytelen, 73 éves, báró Récsey Ádám⁶⁹⁷ helyett, aki a puskaport gyakran szagolta, de már fiatalon sem találta fel. Récsey Ádám, mint fiatalember, derék tiszt volt a napóleoni háborúban, de mint galíciai főparancsnok (Estei Ferdinand főherceg, helytartó mellett) rosszul csinálta. Tudnia kellett volna, hogy mi készül, és közbe kellett volna lépnie, mielőtt a bajok nagyra nőnek. Az öreg bárót és tábornagyot nyugdíjba küldhették, de megmaradt tb. magyar nemesi gárdakapitánynak – azaz még elnöke is az ifjú gárdatisztek vizsga utáni promóciójának szertartásán, s ilyenkor feltárhatta régi rendjeleit. Hogy Benedek Lajos vérengzett volna Galíciában, *nem igaz*. A parasztok, főleg a rutének, itt-ott kezdték agyonütni a hazafias banditákat, akik főleg az *urbáriumpénztárakat* kobozták el. (Ez a pénztár a parasztok adóját kezelte, tűzkár, vízkár, járvány, betegség esetén ebből segély járt a kisgazdáknak. Ez volt Európa *első szociális biztosító pénztára*. Mária Terézia 1760-ban vezette be.) Benedek Lajos húsz aranyat ígért minden *élve* neki átadott fogolyért, azaz elejét vette az agyonütéseknek.

Gróf B. L. viszont a magyar főrendiházban erősen a lengyel radikális mozgalmat dicsérte – még a csempészeket is – és a felkelés 'kegyetlen' leveréséről panaszkodott. (Lehet egyébként, hogy egykori felettesét, Récsey bárót akarta dicsérni Benedek rovására.) Saját maga is beismerte azután, hogy nem volt igaza; két évvel később mint magyar miniszterelnök ő kérte fel Benedek Lajost, hogy jöjjön haza, és legyen honvéd főparancsnok, de az utóbbi azt felelte, hogy ő Radetzky mellett akar maradni, Lombardiában. (Ha hazajön és elvállalja a honvéd-főparancsnokságot, talán '49 októberben felakasztják, de nem bizonyos, hogy 1866. júliusban ezért Ausztria a königgrätzi csatát megnyeri.) Benedek mint polgári származású, ref. vallású tiszt egyébként a baloldali sajtó kedvence volt Bécsben.

Batthyány radikális lengyelbarátsága Bécsben ismert volt. Kossuthizmusa szintén. Viszont Kossuthnak mégis kellett egy arisztokrata miniszterelnök. B. L. minden bécsi

⁶⁹⁶ Lovag Benedek Lajos: Sopronban született és ref. vallású volt, tehát nem állt a 'jezsuitizmus' gyanújában. Atyja Sopron város tb. főorvosa, polgári ember, nem dzsentri.

⁶⁹⁷ Récsey Ádám (1775–1852): császári és királyi tábornagy, politikus.

hercegnek cousinja, pajtása, sógora stb. volt. Persze a bécsi hercegnő nagynénik és az átlagos öreg grófok Kossuthnak a létezéséről sem tudtak. Éppen az *unpolitisch* pletykafőnökök 'Louisnak' tulajdonították a magyar forradalmat, 'Louis' az ő körükhöz tartozott, bejáratos volt az ő házaikba, tegező viszonyban állt a Metternich-csemetékkal, talán még apjukkal is. Elvégre évi öt-hatszázezer forint mellett még az a radikalizmus sem oly nagy bűn. De október után minden aljasságot 'Louisnak' tulajdonított a kaszinói pletyka.

1848 márciusában Kossuth ajánlotta őt miniszterelnöknek, azt remélve, hogy egy Bécsben jól ismert gróf megnyugtatta a bécsi udvar köreit. A Batthyány-kormány első heteiben *törvényes* volt. Az első 48-as törvényeket Ferdinánd szentesítette, egyébként azoknak 75%-a benne volt az 1847. novemberben a kir. kancellária által benyújtott javaslatokban (Gróf Apponyi György kir. udv. kancellár, Szögyény-Marich László és Gróf Mailáth Antal vicekancellárok, Mailáth György országbíró – ez nem volt gróf, hanem nemes Mailáth volt – b. Eötvös Ignác tavernicus – József apja –, Gróf Széchenyi István helytartótanácsi alelnök és transportipari referens a Nádor mellett, báró Jósika Samu, erdélyi kancellár – ez a reformrezsim volt uralmon már 1845 óta.) Főként a jobbágyság eltörlését szó szerint a m. kir. kancellária írta, mint törvényt. Szögyény-Marich mellett Wirkner Lajos udvari tanácsos, polgári ember, ág. h. ev., kassai orvos fia, demokrata. Deák Ferenc 1842 óta törvénykönyvi bizottság elnöke, vagyis *more or less* [nagyjából] igazságügy-miniszter volt, és a főherceg-nádor főmunkatársainak egyike.

1861-ben természetesen nem a debreceni trónfosztás visszaállítását kívánta Deák Ferenc, hanem a szentesített 1848. áprilisi törvényekét. A debreceni parlamenti törvényekhez nagyon sok szó fér. Először is, a képviselőház elnöke (Pázmándy Dénes) lemondott, és nem követte Kossuthot Debrecenbe. (1849. jan.) A négyszáz képviselő fele elmaradt onnan. Közel négyszáz főrend közül tíz volt jelen. Még a csonka parlament egy része is tartózkodott a szavazástól. (Kemény Zsigmond és barátai ellene szavaztak.) Vagyis az 1849. április 14-i határozat érvénytelen, törvénytelen volt, azt négyszáz képviselő közül száz szavazta meg, a Madarász-terror nélkül még annyi sem lett volna. A Deák Ferenc-i *restitutio in integrum* [teljeskörű közjogi helyreállítás] csak a '48-ban a Korona által szentesített törvényekre vonatkozott, ezeknek érvényét Ferenc József *implicite* elismerte, miután az 1861-es országgyűlést az *1848-ik törvény választójoga* alapján hívta össze. Más választójog '48 óta nem volt.

A Batthyány-kormány nehézségei Béccsel 1848 júniusában kezdődtek, a horvát kérdés és a határőrvidék kérdése miatt. Batthyány cs. kir. csapatokat kért a rend helyreállítására, azaz a szentesített törvények egyikének érvényesítésére, amely szerint a *Szent István-i Korona egész területe* (tehát Horvátország, és a határőrvidék is) *közigazgatási egység*. Ez megszüntette a katonai közigazgatást, de persze megengedte volna a horvát képviseletet, a szerb és román képviseletet szintén, és a görög–szláv egyház autonómiáját nem érintette. Bécs ezt felelte: 'először vagy hozzatok magyar törvényt, amely rendezi a közös hadügyet, külügyet stb. és Magyarország viszonyát a birodalomhoz (Gesamtmonarchie), vagy küldjétek magyar képviseletet a birodalmi tanácsba, Bécsbe. Jelenleg az ügy rendezetlen. Ha nem küldünk csapatot a fellázadt határőrök ellen, azt mondjátok, hogy cimborálunk a lázadókkal, ha küldünk, azt fogjátok mondani, hogy beavatkozunk a magyar belügyekbe, amihez nincs jogunk. Előbb birodalmi alkotmány

vagy magyar közözügyi törvény – azután lecsendesítjük a horvátokat és a határőröket.’ Erre Széchenyi István, Mészáros Lázár⁶⁹⁸ és a konzervatív képviselők (gr. Dessewffy Emil, báró Sennyei Pál) elő is terjesztettek egy közözügyi törvényt, de Kossuth pénzügyminiszter azt módosító határozati javaslatokkal elkezdte szabotálni. A krízis kora júliustól szeptember végéig tartott. Elsőnek Esterházy Pál herceg mondott le mint bécsi magyar miniszter (volt londoni nagykövet, angol konzervatív felfogású ember). Őt követte Széchenyi István, egészségére hivatkozva. Szeptember elején visszaléptek Eötvös József és Deák Ferenc. Az előbbi Münchenbe emigrált, az utóbbi vállalta az ideiglenes, további ügyvezetést Bécs kérésére. Szeptember végén lemondott Batthyány is. Más kormány ezután nem volt, mint István nádor-főherceg és Mészáros tábornok, aki úgy vélte, hogy honvédkormány nélkül minden rend végleg felborul.

Erre Lamberg gróf lovassági tábornokot (aki magyar főrend is volt) Budára küldték: ‘Excellenz sind G. d. K. mit drei Sternen, Mészáros und Baron Jellačić sind Generalmajoren, mit einem Stern. Bitte zu vermitteln den beiden Herren, *in Notfall ihnen Befehl zu erteilen* zum sofortigen Einstellen jeder Feindseeligkeit zwischen Ungarn, Kroaten und Grenzregimenten, eventuell sofortige Verwendung K. K. Regimenten um ‘neutrale Zone’ zwischen Kroaten Honvéd zu schaffen. Euer Exzellenz melden sich bei Gr. K. K. Hoheit Erzherzog-Palatin Stephan um Hochdensenben in Namen Sr. Majestät zu ersuchen den Auftrag Euer Exz. durch alle Behörden Ungarns unverzüglich zu unterstützen.’ [Excellenciád háromcsillagos lovassági tábornok, Mészáros és Jellačić egycsillagos vezérőrnagyok. Kéretik közölni az urakkal, *szükség esetén parancsba adni*, hogy azonnal hatállyal szüntessenek meg minden ellenségeskedést magyarok, horvátok, határőrezredek között, adott esetben császári és királyi csapatok bevetésével horvátok és honvédek között ‘semleges zónát’ létesíteni. Excellenciád jelentkezzen ő császári és királyi felsége, István főherceg-nádornál, és őfelsége nevében nála eljárni, hogy excellenciád minden támogatást megkapjon a magyar hatóságoktól megbízása teljesítéséhez.]⁶⁹⁹

Lamberg szeptember 29-én a nádor-főherceghez hajtatta kocsját, a Lánchídon meggyilkolták. *E teljesen menthetetlen, aljas, gaz gyilkosság nélkül soha a cs. kir. csapatok nem indítanak büntető hadjáratot Magyarország ellen.* (Ezt Kemény Zsigmond hangsúlyozza főleg.) Batthyány nem volt Pesten a kritikus napon, azt állította perében, hogy őt is megölték volna, ha odamegy, s ezért Székesfehérvárott maradt, ahová érte a nádor a gyilkosság után azonnal gyorsfutárt küldött. Lehet, hogy ő maga is életveszedelemben volt, *sőt, ez valószínű*. De még lemondott állapotban is ügyvezető miniszterelnök volt. Azonnal parancsot kellett volna adnia arra, hogy a gyilkosság tetteseit tartóztassák le, és állítsák bíróság elé. Ehelyett gróf Zichy Jenőt⁷⁰⁰ végezték ki másnap, a csepeli rögtönítélő hadtörvényszék útján, mint Jellačić ‘cinkosát’. Hogy az volt, mint k. k., fekete-sárga érzelmű, aulikus mágnás, valószínű. De magyar főrend létére joga volt a főrendi bíróságra. Jellačić nem volt hadviselő fél, hanem legfeljebb lázadó: a magyar király nem lehetett hadiállapotban a horvát királlyal, lévén a kettő egy személy. Batthyány Bécsbe

⁶⁹⁸ Mészáros Lázár (1796–1858): katona, hadügyminiszter.

⁶⁹⁹ Az idézet forrását nem tudtuk azonosítani.

⁷⁰⁰ Zichy Jenő (1837–1906): politikus, Ázsia-kutató.

ment, s ott három napig tárgyalt (október 1–2–3.) Pillersdorf Doblhoff és Wessenberg báró osztrák miniszterekkel.⁷⁰¹ Megállapodás jött létre: 1) új magyar kormány, konzervatívakból, Vay Miklós báró miniszterelnök alatt; 2) amíg Vay Erdélyből Bécsbe érkezik, ideiglenes miniszterelnök b. Récsey Ádám, a volt galíciai kormányzó, ny. tábornok, 75 éves (amint láttuk, Récsey valaha Galíciában B. L. gróf felettese volt; innen ismerte, s neki jutott az öreg nyugdíjas az eszébe; 3) Házfelosztatás; 4) Jellačić ellen nem indul per a főrendi Tábla előtt, de Bécsből parancsot kap, hogy horvát csapatait azonnal vonja vissza a határra, és hogy rendezze a függő kérdéseket az új magyar kormánnyal, fegyveres fenyegetések nélkül; 5) Batthyány utódjával közli kívánságát a *közösügyi törvény rendeleti életbe léptetését illetőleg*; 6) B. L. gróf egyénileg visszavonul, Svájcba megy és csak akkor tér vissza, amikor a király őt mint főrendet, az új országgyűlésre hazahívja. Azonban nem Svájcba ment, hanem Vas megyébe, birtokára, hogy magát és gyermekeit Svájcba vigye, vagy legalább is nejevel a dolgokat közölje, s tőle hosszabb időre elbúcsúzzon. Ehhez még joga volt. Rosszul tette azonban, hogy Szombathelyen lóhátról szemlét tartott a nemzetőrök felett, akik Jellačić ellen vonultak. Evvel a kétszínűség látszatát keltette.⁷⁰²

Pulszky Ferenc bécsi magyar ügyvezető államtitkárt B. L. Kossuth emberének vélte s bizalmatlan lévén iránta, nem közölte vele a megállapodás pontjait. Pulszky pedig dühöngött, hogy az okt. 1–3-i tárgyalásba őt alig vonták be. Pulszky szerintem soha nem volt kossuthista, '67 után ultradeákista volt. Pulszky fő jellemvonása: nagy stréber, öntelt, ultraambiciózus ember, kissé szélhámos, ámbár valóban nem jelentéktelen tehetség, sőt nagy tudós. Bécsben a literátus és tudós körökben ismert ember volt. Neje, Walther Teréz, egy dúsgazdag német bankár leánya, P. F. apósa 1848-ban a Hansa-városok bécsi követe volt. (Ilyen hivatal is létezett!) Teréz pénzével Pulszky Bécsben nagylábon élt, és irodalmi szalont tartott, már '48 előtt is. (Metternich Pulszkyról: „Un jenne homme plein de talent, mais sans coeur et sans scrupule, connaissant toute l'Europe, sanf son pays.” [Tehetőséggel teli fiatalember, akinek azonban nincs szíve és gátlása, ismeri egész Európát, saját hazáját kivéve.]

Pulszky magyar állampénzen táplálta a bécsi radikális, nagynémet sajtót. Ő pénzelte az október 6-iki tüntetést is, amely gyilkossággá fajult (Latour hadügyminiszter). Nem igaz, hogy Latour a magyarok ellen küldött cs. kir. csapatokat Horvátországba. Egyszerűen alkalmazta a Batthyány–Wessenberg megállapodást, megerősítette Jellačićot mint katonai parancsnokot, azt gondolva, hogy ezt az új magyar konzervatív kormány helyeselni fogja. Viszont az öreg trotli Récsey helytelenül járt el, amikor a Házfelosztatással egy időben Jellačić katonai főparancsnokságát közzétette. Evvel csak fokozta a magyar ellenállást. A derék pesti polgárok tárt karokkal várták volna a bécsi cs. kir. csapatokat, örültek volna a Kossuth-cécó végének. De ők is féltek a félvad határőrvidéki hordáktól,

⁷⁰¹ Franz X. von Pillersdorf (1786–1862): osztrák politikus, néhány hétig miniszterelnök 1848-ban. Anton von Doblhoff-Dier báró (1800–1872): kereskedelmi miniszter Pillersdorf kormányában, a bécsi felkelés miatt lemondott, diplomataként folytatta a karrierjét Hágában. Johann von Wessenberg-Ampringen báró (1873–1858): elsősorban diplomata volt, néhány hétig miniszterelnök 1848-ban.

⁷⁰² Valójában Batthyány beállt nemzetőrnek, viszont csonttörés miatt hosszabb ideig lábadozott, ezt követően tért vissza Pestre.

a Jellačić granicsárjaitól, akiknek beeresztését egy gazdag, sok fényes üzlettel és csinos nővel bíró városba a békés polgárok nem kívánhatták. Így hát Kossuth dolga könnyű volt: kijelentette, hogy a Ház feloszlatása törvénytelen volt, a Parlament együtt maradt, és Batthyány újra csatlakozott a Parlamenthez. Bécs insurgens [fölkelő] kezekben volt, Svájcba már nem mehetett, az út Bécsen át el lévén zárva. Ekkor következett a helyes, de elkésett rendszabály: Windischgrätz Alfréd hg. tábornagyot a monarchia összes cs. kir., m. kir., horvát kir. hadvezér-főparancsnokává nevezték ki, és teljhatalmat adtak neki, hogy a csendet, rendet, bármily eszközzel, tekintet nélkül a magyar–horvát–osztrák határokra, autonóm jogokra stb. állítsa helyre a Gesamtmonarchie egész területén.⁷⁰³ W. herceg korrekt, derék katona volt. Politikai üldözést nem akart, de a Lamberg- és Latour-gyilkosságok ügyét fel akarta deríteni. Lamberg és Latour neki kortársai voltak (W. Alfred 1785-ben született, Lipcsénél 1813-ban kapta a Mária Terézia-rendet), és régi bajtársai. Érthető, hogy ebben az ügyben elfogult volt, s hogy gyanakodott arra, hogy B. L. a két gyilkosság felidézésében valahogy indirekt, de felette kétszínű szerepet játszott. Ezért volt az, hogy a Parlament küldöttségét – Lomovics József kalocsai érsek, Majláth György országbíró, Majláth Antal gróf kir. alkancellár, Pázmándy Dénes alsóházi elnök, Deák Ferenc V. igazságügyminiszter és gr. B. L. – W. herceg csak ama feltétellel fogadta, ha B. L. kimarad belőle.

‘Mit der Nationalversammlung unterhandle ich nicht, ihre Auflösung ging von der Krone aus. Sie war gültig für mich da ich kein Politiker, sondern Soldat Seiner Majestät bin. *Mit einer Ausnahme* sind mir jedoch die Herren als wohlmeinende Patrioten bekannt, und noch dazu als Geheimräte Sr. Maj. die durch Eid verpflichtet sind der Krone, in einer kritischen Lage, Rat zu erteilen. Wenn die Herren mir behilflich sein wollen, ein Blutvergiessen in Ungarn zu vermeiden, so werde ich Sorge dafür tragen, dass sie sich mit ihren Auftraggebern in Verbindung sitzen können. Ein ungarisches Parlament kenne ich aber nicht mehr, es ist *für mich* gültig, aufgelöst.’ [A Nemzetgyűléssel nem tárgyalok, azt a Korona feloszlatta, ami számomra hatályos döntés, mivel nem politikus, hanem Őfelsége katonája vagyok. Az urakat, *egy kivétellel*, azonban jóakarátú hazafiaknak ismerem, s mivel őket mint Őfelsége titkos tanácsosait eskü köti a Koronához, válságos helyzetben kötelesek tanáccsal szolgálni. Amennyiben az urak segítségemre kívánnak lenni, hogy elkerüljük a vérontást Magyarországon, akkor gondoskodni fogok róla, hogy megbízóikkal kapcsolatba tudjanak lépni. Magyar országgyűlést azonban már nem ismerek, *számomra* érvényesen föl van oszlatva.] – Ezt mondta, és nem azt, hogy ‘mit Rebellen unterhandle ich nicht’ [lázadókkal nem tárgyalok]. Szögyény-Marich Lászlót W. herceg mint Magyarország *polgári* főbiztosát kinevezte, ő azonban kikötötte azt, hogy a magyar alkotmányt *később állítsák helyre*. A herceg egyik hadsegéde B. L.-t le akarta tartóztatni. W. ezt *megtiltotta*. ‘Der Graf hat sich im Vertrauen an mich gewandt, als Beauftragter. Ich darf sein Vertrauen nicht missbrauchen, auch nicht das Vertrauen seiner Auftraggeber an mir. Eine Untersuchung *über sein Verhalten in der Oktober-Ereignissen*

⁷⁰³ Kemény Zsigmond helyesen írta: „A birodalom győzelmét a szeparatizmus felett sok magyar helyeselte volna, de horvát győzelmet a magyarok felett senki sem akart.” A Jellačić ellen felvonult magyar honvédeket Móga tábornok vezette. [Az idézet forrását nem azonosítottuk.]

wird später angeführt.’ [‘A gróf bizalommal fordult hozzám, megbízottként. Bizalmával nem élhetek vissza, ahogy megbízója bizalmával sem. Az októberi eseményekben való szerepét későbbi vizsgálat fogja tisztázni.’] A herceget 1849. áprilisban felváltották Haynauval. A herceg azt hitte, hogy a magyarok hozzá csatlakoznak, s hogy neki sikerülni fog Szögyény-Marich segítségével a régi alkotmányos autonómia visszaállítása alapján Magyarországot megnyerni. Ebben csalódott. Schwarzenberg Felix kancellárnak pedig sürgős volt a háború befejezése. A magyar háború miatt Ausztria tehetetlen volt, és a porosz párt felülkerekedett Frankfurtban. Ezért kapott Haynau W. hercegénél *még teljesebb* teljhatalmat, ezért jöttek az oroszok, akik nem szerették Ausztriát, de nem akarták *a porosz császárságot*, amely további osztrák gyengeség esetén már 1849-ben meglett volna. Haynau áldozata volt B. L. gróf. Az igazság? Metternich Hübner báró⁷⁰⁴ államtitkárhoz 1849-ben ezt írta:

„Je reste ici (à Bruxelles), sans un appel personnel de S. M. à mes services et je n’écrirai pas à S. M., sans que notre auguste maître ne sollicite mon avis. Si j’étais consulté, je dirai pourtant que l’affaire B. m’inquiète beaucoup. Les journaux sont indignés et malheureusement ils ont cette fois-ci raison. S’il n’y a pas par d’autres motifs que ceux donnés par la »Wiener Zeitung«, les fantes du comte B. regardent son confesseur et nullement un Cour Martiale – Le général H. abuse beaucoup de ses pouvoirs et cela est très dangereux pour le gouvernement central de l’Autriche. Je vous autorise de dire mes sentiments à ce sujet à qui vous semble bon.” [„Itt maradok (Brüsszelben), kivéve, ha Őfelsége személyesen kéri szolgálataimat, nem írok Őfelségének anélkül, hogy felséges urunk kérné a véleményemet. Ha megkérdeznének, elmondanám, hogy a B.-ügy nagyon aggaszt. A lapok fel vannak háborodva, és sajnos ezúttal igazuk van. Ha nincsenek más okok, mint amiket a Wiener Zeitung ad meg, akkor B. gróf hibái a gyóntatójára, és nem a hadbíróságra tartoznak. H. tábornok sokszor él vissza a hatalmával, ami nagyon veszélyes Ausztria központi kormányzatára nézve. Felhatalmazom, hogy ezzel kapcsolatos érzéseimet mindenkivel közölje, akivel szeretné.”]⁷⁰⁵

Sajnos ez a szöveg *több mint száz évig ismeretlen volt*. Hübner báró dédunokája (vagy ükunokája?) 1945-ben mint német kénytelen volt Brünnt elhagyni. Egyetlen cseh koronája nem lévén, elkezdte kiadni őse levelezését Svájcban. Még három-négyszáz Hübner-okmány nincs kiadva, *ma sem*. Or, „voici Metternich, dans toute sa, grandeur morale, dans toute sa probité intellectuelle” [„Íme Metternich, teljes morális nagyságában, teljes intellektuális feddhetetlenségében”], amint Radvánszky Tóni írta ez okmányról 1962-ben az *Écrite de Paris*-ban.⁷⁰⁶

Ehhez csatlakozom
Üdv!
[B]

⁷⁰⁴ Hübner, lásd 454. l.

⁷⁰⁵ Az idézet forrását nem azonosítottuk.

⁷⁰⁶ Az idézet szerzőjét és forrását nem tudtuk azonosítani.

Menczernek 1966. július 8.

Menczer Béla tantudor úrnak és okl. bácsinak

Kerenszkij: Első benyomás

A művet végül megkaptam egy közkönyvtárból; eddig még csak a képeket néztem meg újból, s a rövid Történelmi Előjátékot (ix-xvi.) olvastam el. Utóbbi azonban már kelt egy bizonyos általános benyomást, mely kissé lesújtó. Lásd nyomban alább.

A képekről csak ennyit: K. mint gyerek és főleg mint ifjabb felnőtt nem tűnik nagyon okosnak vagy jelentékenynek; egy csomó arc mintha magasabb klasszisba tartoznék. Be kell vallani, az itt nem szereplő Leniné is, noha az is nyilvánvaló már az arcokból, hogy Lenin kívül áll a polgárosult emberiségen, K. nem. Csak most tűnik fel nekem, mily megdöbbenően hasonlított arcban Lvov herceg⁷⁰⁷ (nem a nagyon jellegzetesen muszka típusú V. N. Lvov⁷⁰⁸) Tisza Pista grófhhoz. Konovalov,⁷⁰⁹ aki, ha jól emlékszem, gyáros volt (mint nem egy kadet),⁷¹⁰ amerikai lehetne, sőt egyenesen az akkori Wilson elnökre emlékeztet. Messze a legjobb, legnemesebb s legértelmesebb személyiségnek Terescsenko⁷¹¹ látszik – szintén kadet, de szellemi ember s amellet nem okvetlenül erélytelen. Emlékszem, hogy a vörösök győzelmük után azonnal letartóztatták a kormány több tagját, de legtöbbjét nem ölték meg azonnal. Köztük Konovalovot és Terescsenkót is; és mintha úgy rémленék nekem, hogy ezeknek vagy legalább is egyiküknek sikerült később külföldre menekülni. Szeretném remélni, hogy T. valahol száműzetésben és szabadságban fejezte be életét [így történt]. Lvovról is mintha úgy emlékeznék, hogy nem a vörös gyilkosoknak esett áldozatul, bár ebben sem vagyok biztos; mindenesetre már nem élt sokáig. Papám állítólag ismerte Lvovot; de úgy emlékszem, hogy papám soha Szentpéterváron nem járt, ott dolga sem lett volna (Bukarestben igen; ott többször volt is, és onnan finom Capša-cukorkákat hozott). Bizonyosan emlékszem arra, hogy papám a nyolcvanas években néhány hónapot légzőszervi okokból Meránban töltve ott megismerkedett (valamennyire) az öreg Tottleben tábornokkal,⁷¹² Szevasztopol hős védőjével. De ez mellékes. Persze hogy az arcszemlét csak félig lehet komolyan venni: a pónemek [arcok] sokat árulnak el, de roppant félre is vezethet, amit sugallnak. Az ideiglenes kormányról való csoportfelvételek erősen eszembe juttatják a spanyol II. Köztársaság első kormányát (1931) ábrázoló híres csoportfelvételt. Konovalovban mintha volna valami

⁷⁰⁷ Georgij Jevgenyjevics Lvov (1861–1925): orosz arisztokrata, politikus, miniszterelnök.

⁷⁰⁸ Vlagyimir Nyikolajevics Lvov (1872–1930): orosz politikus, sajátos karriert követett: vezető cári politikusként emigrált, de visszatért a Szovjetunióba, amelyet az orosz állam törvényes utódjának ismert el. Túl sokra nem vitte, börtönbüntetést, száműzetést szenvedett.

⁷⁰⁹ Alekszander Konovalov (1875–1945): orosz liberális politikus, Oroszország egyik legnagyobb textilgyár-tulajdonosa, Kerenszkij minisztere.

⁷¹⁰ KaDet: az orosz liberális Alkotmányos Demokrata Párt rövidítése, itt a párthoz tartozó személyt jelenti.

⁷¹¹ Mihail Terescsenko (1886–1956): ukrán származású orosz külügyminiszter Kerenszkij kormányában, földbirtokos, számos cukorgyár tulajdonosa.

⁷¹² Eduard Tottleben (1818–1884): balti német hadmérnök, az orosz hadsereg tábornoka.

Azanából,⁷¹³ mindketten bajusztalanok, és kissé puffadt arcúak. Miljukov⁷¹⁴ viszont frappánsan emlékeztet a (nála alkalmasint idősebb) Lerroux Sándorra; nemcsak mert mindketten őszhajúak és vastagbajszúak, hanem mert mindkettőn látszik roppant, *von keinem Zweifel angekränkt* [minden kételyt nélkülöző] önelégültségük is. Ettől eltekintve azonban ellentéteesebb, egymástól távolibb jellemeket vagy embertípusokat el sem lehetne képzelni. Lerrouxban semmi sincs a tudósból s a merev *prigból* [hólyagból]; Miljukovban semmi az anarchista hajlamú kalandornak s a korrupt politikai üzletesnek ama (párnásülepű burzsoává hízott) bizarr keverékéből, ami az egyébként pittoreszk és számomra vonzó Lerroux volt.

Mármost a rövid szöveg. K. képe számomra (nem nagy újság) egy rendkívül, és a szó igen valóságos, nem marginális értelmében jóakarató emberé (marginális értelemben pl. Lenin is az, amennyiben központi szándékait lehet úgy *értelmezni*, hogy 'az emberiség javát' akarja, nem saját zsebének megtöltését, messze sem elsősorban a halálra gyötört áldozatok hörgésének hangját mint olyat, s bár a hatalmat mindenekfölött, ezt sem egy olyan merő formális öncélként mint *némely* zsarnok, noha ez az eset talán elég ritka is); másrészt egy nem annyira szenilis mint eredendő és szerves Nagy Csacsie,⁷¹⁵ akinek a számára kijelölt isszonyú politikai probléma valamennyire kedvező megoldásához egészen alapvetően hiányoztak az ahhoz elemien szükséges szellemi képességek. Károlynál – persze ez kikerülhetetlen, klasszikus párhuzam – sokkal többet ér, de még amannál is *naivabb*.

Hogy K. nem tanult meg Amerikában nagyon jól írni angolul, ez triviális észrevétel volna, bár ilyen eset is előfordul, s a dolog nemcsak a helyi miliőtől függ, melyben az illető él, hanem az illető magával hozott személyiségétől, ízlésétől, anyanyelvének vagy egy más fontos nyelvnek jó bírásatól stb. is. Így éppen felejthetetlen, kedves közös barátunk (ti. K-é s enyém), Karpovics Mihájlovics Mihály⁷¹⁶ harvardi tanár (aki még a novemberi katasztrófa előtt került mint K. diplomáciai kiküldöttje Amerikába) egészen más színvonalú, igen korrekt angol prózát írt (az én időmben, tehát a negyvenes években; megh. 1958 körül), bár természetesen nem egészen olyant, mint amilyent itt tanult volna írni. De K. stíluslehetetlenségei nem amerikanizmusok, sőt érzésem szerint nem egyszerűen russzicizmusok, nem a nyelvkészség, hanem valahogyan az értelem s a gondolati nível viszonylagos hiányából fakadnak.

Kiragadok három pontot, melyek egyikének sincs semmi köze az angolsághoz, s általában a nyelvi pontossághoz vagy éppen eleganciához. Egy ilyen általános és rövid körképet festeni talán igen nehéz, talán voltaképen elég könnyű feladat. Csóvöld fejedet egy órán át – én úgy érzem, hogy nekem jobban sikerülne, ha valami okból rá kellene szánnom magam, noha történészi szakképzettségem egyáltalán nincs, tudásom kevés, villámszerű eredeti meglátásom, azt hiszem, semmi, vagy ha nagyritkán valamely töredékponton

⁷¹³ Manuel Azaña (1880–1940): spanyol politikus, kétszeres miniszterelnök, később köztársasági elnök.

⁷¹⁴ Pavel Miljukov (1859–1943): orosz történész, liberális politikus, szintén betöltött külügyminiszeri posztot Kerenszkij alatt.

⁷¹⁵ Nem világos, hogy Kolnai egy konkrét személyre utal-e, vagy típusra (megfelelhet ennek Ferenc József, I. Miklós, II. Vilmos egyaránt).

⁷¹⁶ Mihail Mihajlovics Karpovics (1888–1959): orosz–amerikai történész.

volna, ez a semmivel egyenlő. Egyszerűen úgy értem, hogy ilyen gikszerék (ha e szóra meg emlékszel) alig esnének meg velem, nem mert olyasmiket tudhatnék e dolgokból amiket K. nem tud, hanem mert valahogy mégis inkább szem előtt tartom a keveset, amit tudok, s mert valamelyes stílusérzékenységem van.

1. p. xii. „In Hungary B. Kun’s savage Communist dictatorship” [„Magyarországon Kun B. ádáz kommunista diktatúrája”] úgy fest, mintha az igazán vadállati bolsevizmust nem is Lenin találta volna ki, hanem az olyannyira jelentéktlenebb kis magyar–zsidó patkány. Uo. alul: a nácizmust ekképpen a bolsi totalitarizmus „extrém-nacionalista ellenalakjaként” jellemezni ferde, suta beállítás; lényegét vagy lehet vagy nem lehet ily röviden és leegyszerűsítve kifejezni, s ha lehet, másként kell, ha nem lehet, le kell róla mondani, s egy-két hosszabb mondatra határozni el magát. Ugyanez áll uo. az olasz fasiszta uralom létrejöttére nézve. „Armed clashes between Mussolini’s Fascists and Communists” [„Mussolini fasisztái és a kommunisták közötti fegyveres összetűzések”] (the Communists: ahogy van, úgy hangzik, mintha a kommunisták Mussolini másik, rivális altábora lett volna) „throughout Italy marked the month of April, 1921” [„jellemzték egész Olaszországban 1921 áprilisát”]. (Különben semmi, csak éppen ez az április? 1921. áprilisból pedig természetesen mindjárt folyik 1922. október?) „On October 28, 1922, armed Fascists occupied Rome without meeting any resistance, and their ‘Duce’ became the dictator of Italy.” [„1922. október 28-án a fegyveres fasiszták minden ellenállás nélkül elfoglalták Rómát, a »Duce« pedig Olaszország diktátora lett.”] Tehát hogy a király előbb kinevezte Mussolinit kormányelnökké, hogy Giolitti és más jelentős politikusok ily irányban tanácsoltak neki, hogy 1920-ban vörös felkelések voltak stb. stb., ez mind mellékes: egyszerre csak 1922. október 28-án fegyveres fasiszták beszállingóztak Rómába és ott, Miki-Muki-Katica, nem bukkantuk ellenállásra, mire ’Vezérük’ ... Ez tündérmese.

2. p. xiii. (1933 után) „Fascist and semifascist dictators, puppets of the *Führer*, seized power all over Europe, from the Urals to Spain.” [„Fasiszta és félfasiszta diktátorok, a Führer bábjai szerezték meg a hatalmat Európában, az Uraltól Spanyolországig.”] (Lábjegyzet kivételként jelöli meg a megmaradt alkotmányos rezsimeket.) Hogyan? Sztálin nevezhető fasisztának vagy félfasisztának? Ha egyformán is utálhatjuk a fasisztát s a bolsevizmust, és főleg ugyanazokból az igen egyszerű okokból, ez teljesen félrevezető jellemzés; annál kevésbé volt Sztálin „Hitler bábja”, ha 1939. augusztusban (több mint hat évvel 1933. jan. 30. után) szövetségesévé lett is ugyan, és két évig nagy szolgálatokat tett neki – de önmagának is –; az ember nem rohanja meg egyszerre csak bábját, és folytat ellene éveken át kolosszális hadjáratot. Franco csak úgy egyszerűen Hitler bábja lett volna? Óvatos báb volt, mely urát annak óriási győzelme után jó ideig orránál fogva vezette, s később cserbenhagyta. Salazar egyáltalán nem volt Hitler bábja; ha a háborúban részt vett volna, akkor H. ellenségeinek oldalán. Metaxas alaposan hasba rúgta a Hitler bábjává aljasult Mussolinit, és Görögországot mint ellenséget hódították meg Hitler hordái. De Horthy, a „semi-fasiszta” (és mondjuk semi-náci) sem volt egyszerűen Hitler bábja; amikor uralmát felállította, nyilván még azt sem tudhatta, hogy Hitler nevű ember létezik, és valaha politikailag dolga lesz vele. Lehet azt mondani, hogy Horthy már 1920-tól kezdve cinkosa volt (teljes kedvvel) a német rechtsradikal

[jobbradikális] katonai elemeknek (melyeket nem Hitler vezetett), majd végül tényleg Hitlernek (már csak fél kedvvel); bábjá sohasem lett, hanem Hitler végkorát mint annak elhurcolt foglya élte át. Nem akarom egyiket sem menteni, de ezek megengedhetetlen, durván hamisító lerövidítések. Az egyszerűsítés néha szükséges lehet; de egy bizonyos művészetet követel meg.

3. p. xv. Nem áll sem az, hogy hasonló ideológiájú történészek mind egyformán állítanak be történelmi tényeket (cf. Tocqueville és Gaxotte⁷¹⁷ egyaránt forradalomellenes, de nagyon eltérő távlatát), sem az, hogy az ellentétes beállításúak a tényeket azonosan ábrázolják, de ellentétesen értékelik. Kell-e ezt kifejtennem? Azt hiszem, joggal tekintened sértésnek: 'Tanítsd az unokáidat, de ne a nagyapádat.' Mindenekfölött minden történelmi leírás kikerülhetetlenül *szelektív*, és nagyrészt az író különböző tendenciájától és különböző érzületétől (és *elméleti* beállításától) függ, mit tekint *lényegesnek* és mit *elhanyagolhatónak a tényekből*. Egy történelmi könyv valamely oldala nem áll egy felső féloldalból, melyen az író leírja, hogy mi történt és egy alsóból, melyen kifejti, hogy ő helyesli, illetve elítéli, ami történt. A valóság egészen más, akármily (egymás közt hasonló) színvonalú, akár magas nívójú, akár durván tendenciózus és propagandisztikus műveket (azonos tárgykört illetően) állítunk egymással szembe. K. naivitásai, be kell ismerni, korántsem (elsősorban) kritikátlan, fanatikus elfogultságból fakadnak: inkább, mondjuk ki őszintén, az értelmi kezdetlegesség egy bizonyos formájából.

Most aztán hozzáfogok a tulajdonképpeni *récit*-hez.

Kolnai Aurél
amatörténész!

Kérlek, ne tulajdoníts nekem olyan baromságokat, mint 'K. butább volt, Lenin okosabb, ezért K. elbukott és L. uralomra jutott'. Azaña Manó kiválóan okos ember volt, államférfiúi kvalitásokkal, nem is gyakorlatiatlan és erélytelen elmélész; mindazáltal megbukott, sőt Hitler és Mussolini betörése nem is *egyedül* buktatta meg, hanem valami a spanyol jobboldal erőiből, és neki magának valami meglátási hiánya is; a dolgok bonyolultak. Miért 'kellett' Leninnek Kerenszkij fölött győznie? (Ezt mindenki pontosan tudja, engem kivéve.) Miért 'kellett' K.-nek az élre kerülnie? Nem akadhatott volna pl. egy eszes, alapos, tanult és cselekvőképes mensevik? Főleg azon töprengnek sokat, miért 'kellett' kataklizmikus forradalomnak kitörnie, miután az 1916-os év nem is *egészen* katasztrofálisan zárult. Romániát levették, de az oroszok nagyobb győzelmeket arattak egyetlen nagyobb vereség nélkül, és mélyen benn voltak török területen, s mindenekfölött Wilson már február 1-én kilépett a semlegességből, majd ápr. 4-én belépett a háborúba. Willy és Nicky [ti. Vilmos császár és Miklós cár], a szerencsétlen flótások! De hát lássuk, mint mond K. maga, aki elvégre ott volt és maga is a fő *aktorok* egyike...

⁷¹⁷ Pierre Gaxotte (1895–1982): francia történész.

Kolnainak 1966. július 10–12.

The glorious Revolutzja [A dicsőséges forradalom] *Muszkaoországban*

[...]

Nem állítom, hogy Kerenszkijt csak úgy Sanyinak neveztem, de olykor találkoztam vele a Szent Antal kültelken [Saint Antoine], (Paris IVe) ahol a *Dni*-t [Napok] szerkesztette. Már hogy a szerkesztőség hol volt, nem tudom, negyven éve ennek, de a Bastille tér közelében volt. A Bastille már 1784 óta le volt rombolva, s így a muszka apacsokat már nem volt hová csukhatni. Segédje Kerenszkijnek Szolovejsik nevű izraelita volt, akiről azt mondták, hogy a neve pacsirtát jelent muszka nyelven.⁷¹⁸ Izraelita volt, vörösés szőke hajzattal, Mlle Rosenfeld is, a *Dni* titkárnője. E Mademoiselle asztalán láttam először cirillbetűs írógépet. Rokona lehetett a *Populaire*-t szerkesztő mensevik Rosenfeld Oresztesnek,⁷¹⁹ de azt hiszem, az orosz zsidóságban több Rosenfeld család fordult elő. Néha teázni vagy fagyaltozni is járt Fjodorovics Sándor a Rue de la Faisanderie-be, Madame Ménard-Dorianhoz.⁷²⁰ Én oda (a Bois de Boulogne vidékén, Paris XVIe) csak olykor jártam. Ő talán többet, egy alkalomra emlékszem, talán kettő is volt. Mély sztentori hangja volt, és kissé gesztikulált beszéd közben, magas termetű, széles vállú ember volt. Még egyszer viszontláttam Londonban, valami Institute of Political Studies vagy hasonló helyen (Sir Edward Beddington-Behrens,⁷²¹ Elma Dangerfield⁷²² stb.) Ez talán 1949–50 vagy –51-ben volt. Itt is ittam Kerenszkijjtel, de már ki tudja, *mit?* Nem Bruderschaftot, to be sure [biztosan nem pertut]. Aztán nem láttam, s tán már sohasem látom viszont. Tant pis! [Sebaj!] Londoni találkozásunkon fia is jelen volt, s fiának neje.

Feltűntek a következők: 1) művelt és XIX. században született muszka létére K. elég rosszul beszélt franciául, szlávós akcentussal, elég bő szókinccsel, de esetlenül és itt-ott hibákkal, ámbár már éveket töltött Párizsban (1926–29 előtt). Angolsága még 1950 körül sem volt jobb, sőt kevésbé volt szabályszerű. 2) Semmilyen baloldali szereplésre nem volt kedve: a bolsevikok elleni küzdelemben, monda, minden marxista megbízhatatlan, márpedig a bolsikat tartotta főellenségnek. A bolsik nélkül Mussolini nem lett volna, tévé hozzá, mert a Mussolini elleni ellenállást a marxo–leninizmus bontotta meg, ami nélkül lehetett volna liberális-demokrata-szocdem-keresztényszocialista egység. 3) Érdekes adatokat közölt velem (amelyeket fel is használtam *Le Quotidien*ban, de a forrás megnevezése nélkül) arról, hogy 1920 óta létezett egy német–ukrán–magyarreakciós–orosz szervezet, Schwarze Reichswehrszerű,⁷²³ de nemzetközi ágazatokkal.

⁷¹⁸ *Helyesen: fülemülét. A Szolovejsik család híres rabbidinasztia volt.*

⁷¹⁹ *Oreste Rosenfeld (1891–1964): francia újságíró, politikus.*

⁷²⁰ *Lásd a 421. l.j.-et.*

⁷²¹ *Sir Edward Beddington-Behrens (1897–1968): brit katona, üzletember, mecénás.*

⁷²² *Elma Tryphosa Dangerfield (1907–2006): brit író, újságíró, liberális politikus.*

⁷²³ *Fekete Hadsereg: a weimari köztársaság idején a német hadseregen belül működő egység volt, amelynek felállításával az I. világháború után fegyverkezési korlátozásokkal sújtott haderőt igyekeztek titokban ütőképesebbé tenni.*

Voltaképpen e szervezet főértelme a breszt-litovszki békén alapuló keleti rend lett volna, német segítséggel Muszkaország federalizálása pl. Skoropadszkij⁷²⁴ ukránjaival. Orosz reakciók is csatlakoztak hozzá, mert úgy találták, hogy a franciák és az angolok tönkretették Muszkaországot, és elárulták a derék cári hadsereget. Tehát a német revanstól vártak segítséget a bolsik ellen, amint Horthy is a románok ellen, s főleg a csehek ellen. A titkos német szervezet egyik tanácsadója Lincoln-Trebtsch Ignác,⁷²⁵ Nagyváradon született brit svihák, volt angol Labour MP és azután leleplezett kém lett volna. *Az ő ötlete volt a hazafias frankhamisítás.* E nagy svihák a Kapp-puccsi Lüttwitz tábornok⁷²⁶ bizalmát Rigában nyerte volna meg, ahol a németek néhány csapatteste még egy évig tartózkodott 1918 novembere után. E tények máig sem ellenőrizhetők, ámbar a Woodward–Butler kötetekben⁷²⁷ vannak okmányok róla. (*The Archives of the Peace Conferences 1919–20.*) Volt egy angol misszió 1919-ben Riga–Revalban Lüttwitzcel tárgyalandó. Ennek jelentéseit l. Woodward–Butlerben. Talán Trebitsch–Lincoln életrajzok is vannak. Amióta T. Lincoln lebukott 1914 végén mint nemzetközi kém, akit az MI5 leleplezett, élete fő jelszava volt: „Ich strafe England!” [Megbüntetem Angliát!] (Ezt Löwy Ernőtől tudom, aki mint berlini riporter valahol meginterjúvolta.)

Miljukovot sem szólítottam Pali bácsinak, de vele is pityizáltam 1927-ben. Akkor oly 60-65 éves ember lehetett. Lapot szerkesztett Párizsban. Sokkal tudósabb ember volt Kerenszkijnél, de nem volt valami nagy gondolkozó. Sok ilyen liberális politikus-historikus volt e nemzedékben, s az azt megelőzőben. Ernest Lavissee,⁷²⁸ Charles Seignobos,⁷²⁹ Charles Richet, Sir James Bryce⁷³⁰ (később algróf [pontosabban: vicomte] Bryce), G. P. Gooch,⁷³¹ Heinrich Sybel.⁷³² Efféle volt Miljakov, se több, se sokkal kevesebb. Ezek nem voltak mind nagy jellemek. Lavissee eleinte jó bonapartista volt, majd 3/4 hivatalosa a III. Marianne-nak.⁷³³ Sybel mint főliberális ellenzék kezdte, majd behízelegte magát Bismarcknál. Még legjobbak voltak ez iskolából Bryce és Gooch (még virul, 93 éves korában), akiknek *anyagszelekciójában* sok az eredetiség. Mert ez a jó történész egyik *fő kritériuma*. A jó történész is lehet konklúziójában lapos, de oly témái vannak, amelyeket nem másol másoktól. Felette állott Miljukovnak nálunk Angyal Dávid (és jobb

⁷²⁴ Pavlo Petrovics Skoropadszkij (1873–1945): ukrán főnemes, az orosz hadsereg sikeres tábornoka az I. világháborúban, 1918-ban a német megszállás idején Ukrajna hetmanja (államfő, főparancsnok), decemberben lemondott és németországi száműzetésbe vonult. A nácihoz nem csatlakozott.

⁷²⁵ Trebitsch Ignác (1879–1943): a világ számos országában megfordult politikai kalandor. Menczer információja annyiban téves, hogy T. nem Nagyváradon, hanem Pakson született. Életrajza 2016-ban jelent meg: WASSERSTEIN, Bernard (2016): Az igazi Trebitsch – az átváltozóművész. Budapest: Akadémiai.

⁷²⁶ Walther von Lüttwitz (1859–1942): az I. világháború idején a német hadsereg tábornoka.

⁷²⁷ Llewellyn Woodward (1890–1971) és Rohan Butler (1917–1996) brit történészek által szerkesztett kötetre utal Menczer.

⁷²⁸ Ernest Lavissee (1842–1922): francia történész.

⁷²⁹ Charles Seignobos (1854–1942): francia történetíró.

⁷³⁰ Sir James Bryce (1838–1922): brit jogtudós, történész, liberális politikus.

⁷³¹ George Peabody Gooch (1873–1968): brit újságíró, történész, liberális politikus.

⁷³² Heinrich von Sybel (1817–1895): német történész.

⁷³³ III. Marianne, azaz a III. Francia Köztársaság (allegorikus nőalak: lásd Pannoniát mint nőalakot).

műveiben Marczali Henrik is, aki pedig politikailag tiszapista volt). Alatta Iorga,⁷³⁴ akinek hetedrangúságát csak Jászi becsülte túl, aki úgy vélte, hogy a magyarellenesség nagy tudóssá tesz minden plagizátort, hamisítót és udvari tényérváltót; hogy Masaryk, cseh létére, csak nagy bölcselő és humanista lehet, s Iorga, mint oláh, csak nagy tudós. Sokkal Miljakov felett állott taljánban Pompeo Molmenti, Pasquale Villari,⁷³⁵ Benedetto Croce,⁷³⁶ német nyelvűben a svájci Burckhardt, az osztrák Alfred von Arneth,⁷³⁷ a porosz Delbrück, a francia Albert Sorel⁷³⁸ és Bainville Jákó, spanyolban Minendez Pidal⁷³⁹ (nem Pelayo), muszkában Rosztovcev és Vinogradov,⁷⁴⁰ végül pedig Rostovcev svéd, de németül író mestere, K. F. Rodbertus, a szociológiai történetírás főmestere Le Play mellett – egyébként éppen oly ’reakciós’, mint Le Play (Arsène de Goulévitch: *Czarism and Revolution*),⁷⁴¹ Pobjedonoszcev főmesterének Le Play-t vallotta – ezt addig nem sejtettem!). Jó muszka történész volt Nikoláj Mihajlovics nagyherceg⁷⁴² is.

Itt-ott koccintottam Cereteli⁷⁴³ elvtárrsal, valamint Lebegyjejev Mihályt is láttam, ennek szakálla volt, de esze, ha jól emlékszem, kevés. K[árolyi] M[ihály] trivialitása a tragikumig fokozódott, míg Kerenszkij szláv komolysága a laposság síkján mozgott. Nem tudom, milyen emberek lehettek Rodzianko⁷⁴⁴ és Lvov herceg. Sem őket, sem híveiket nem ismertem. Párizs környékén Nikolaj Nikolajevics⁷⁴⁵ is élt, volt lapja is *La Renaissance* címmel s egy francia oldallal. A hű cáristák nem kedvelték Nikolajevicsét. Witte szerint a Raszputyinokért a szerencsétlen cárné kevésbé volt felelős, mint Milica Nyikolovna montenegrói hercegnő, Nikolajevicsné.⁷⁴⁶ E balkáni pásztorleányzó propagálta örömanyját mint szláv nagyhercegnét (mint a többi Romanovné német volt és lutheránus, ő volt az egyetlen szláv vérből, ortodoxiában született), és férjét mint legmuszkább nagyherceget. Állítólag a lemondási tanácsot Nikolajevics azért adta Alexandrovics II. Miklósnak,⁷⁴⁷ mert ő akart volt trónra lépni, mint a márciusi monarchia Lajos Fülöpje. Persze az jobb lett volna Lenin leninségénél. Hadvezérnek Nikolajevics közepes volt.

A fő hiba az lehetett muszkáéknál, hogy épeszű ember nem volt köztük. Ha lett volna, az teszi a következő propozíciót 1916-ban vagy ’15-ben: független Lengyelország, Litvá-

⁷³⁴ Nicolae Iorga (1871–1940): román történész, költő, drámaíró, irodalomkritikus, Románia miniszterelnöke, erősen jobboldali-nacionalista politikai nézetei ellenére sem csatlakozott a szélsőjobboldalhoz, a vasgárdisták gyilkolták meg.

⁷³⁵ Pasquale Villari (1827–1917): olasz történész, politikus.

⁷³⁶ Benedetto Croce (1866–1952): olasz filozófus, történész, politikus.

⁷³⁷ Alfred von Arneth (1819–1897): osztrák történész.

⁷³⁸ Albert Sorel (1842–1906): francia történész.

⁷³⁹ Ramón Menéndez Pidal (1869–1968): spanyol filológus, történész.

⁷⁴⁰ Pavel Gavrilovics Vinogradov (1854–1925): orosz–brit történész.

⁷⁴¹ GOULÉVITCH, Arsène de (1962): *Czarism and Revolution. From the Past to the Future of Russia*. Hawthorne: Omni Publications.

⁷⁴² Nyikolaj Mihajlovics Romanov (1859–1919): orosz nagyherceg, természettudós, történész.

⁷⁴³ Irakli Cereteli (1881–1959): grúz szociáldemokrata politikus, Kerenszkij minisztere.

⁷⁴⁴ Mihail Rodzianko (1859–1924): ukrán származású orosz politikus.

⁷⁴⁵ Nyikolaj Nyikolajevics Romanov (1856–1929): orosz nagyherceg, az I. világháború elején az orosz hadsereg főparancsnoka.

⁷⁴⁶ Milica nagyhercegné (1866–1951) Montenegró utolsó királyának, I. Miklósnak a lánya, Pjotr Nyikolajevics nagyherceg felesége, Anasztázia nővérével együtt egy ideig befolyásosak voltak a cári udvarban.

⁷⁴⁷ II. Miklós (1868–1918): az orosz birodalom utolsó cára.

niával a tengerig, Szerbia–Montenegró, kikerekítve Hercegovina egy részével a tengerig. Szabad forgalom a Dardanellákon át, francia szabadkikötő a Rajnán, angol–német flotta-paritási egyezség, Belgium restitúciója, Ausztria–Magyarország átad négy-öt erdélyi megyét Romániának (nem 26-ot!) vagy legalábbis visszaállítja az autonóm erdélyi fejedelemséget, ahol a román nemzetiség kellő elismerést nyer, esetleg Csernovitz és Kolomir orosz annexiója, kárpáti orosz határ, Németország kárpótlása Posan és Strasbourg elvesztéséért, nagyobb gazdasági expanzió az orosz piacon. Ausztria kárpótlására: Albánia, szabadkikötő Salonikiben, Szuezen a trieszti hajózás számára, esetleg egy afrikai terület, főherceg a lengyel trónon vagy bajor, esetleg Habsburg-rokon szász herceg. Belső német alkotmányreform, a Hohenzollernek lemondása a német császári címről, Ausztria és az 1866 előtti dél-német Szövetség felélesztése. Esetleg Breslau visszacsatolása az osztrák–cseh monarchiához, avagy Habsburg prioritás a német fejedelmek sorában. Tengelye a német alkotmánynak: Bajorhon, Württemberg, Baden, Szászország semlegesek nyugati háború esetén, Poroszország semleges orosz háborúban. Vagyis megegyezéssel béke, garanciákkal arra, hogy 1914 ne ismétlődjék. Mindenféle svihák, dilettáns kalandorok, hólyagok, demagógok, Masarykok, Pop-Csicsák, D’Annunziók, Casementek⁷⁴⁸ kiebrudalása, miután Svekla⁷⁴⁹ és Šmeral⁷⁵⁰ elmentek cseheln a magyar koronázásra, Pop Csicsó (később román náci), Maniu és Vlád 1916-ban kényszer nélkül hűségnyilatkozatot tettek Tiszának, semmilyen antantkövetelmény nem állt fenn a románokkal és a csehekkel szemben, Korosec⁷⁵¹ pedig a délszláv frakció nevében 1917. júliusban Katolikus Délszláviát követelt a bécsi Reichsratban Habsburg-jogar alatt, míg Pašić⁷⁵² 1917-ben főbelövette Dimitrevics Apist⁷⁵³ és társait, akiket 1914. júliusban nem akart kiadni. Vagyis az osztrák ultimátumot Pašić Nikola Salonikában túlteljesítette.

Ausztria–Magyarország tizenegy nyelvű és öt vallású birodalom volt.⁷⁵⁴ (Ha a jiddist nyelvnek tekintjük, tizenkét nyelvű: a bécsi Reichsratban 1911-ben hat Jüdischnational [a Zsidó Nemzeti Párt tagja] került be Galíciából és Bukovinából.)⁷⁵⁵ Volt a Kaiserstaatnak [ciszlajtán Ausztria] öt német és három szláv egyeteme, az egyik német egyetemen, (Csernovicban [Csernyivci]) viszont szláv–román volt az ortodox teológiai fakultás, és néhány kisorosz nyelvű és román nyelvű bölcséleti tanszék is volt. Szt. István koronája alatt 1914-ben öt egyetem, ebből egy szláv, Zágrábban ortodox fakultása volt Bécsnek, továbbá Lembergnek is. Grazban, a német egyetemen, hat-hét jogi és bölcsészeti

⁷⁴⁸ Roger Casement (1864–1916): hazaárulásért kivégzett ír–angol politikus (az I. világháborúban német segítséggel igyekezett ír felkelést kirobbantani), ugyanakkor jelentős emberi jogi tevékenységéért korábban lovaggá ütötték (lásd még később a Casement-jelentést: 836. lj).

⁷⁴⁹ Nem tudtuk azonosítani.

⁷⁵⁰ Bohumír Šmeral (1880–1941): csehszlovák szociáldemokrata, majd kommunista politikus.

⁷⁵¹ Anton Korošec (1872–1940): jugoszláv konzervatív politikus, római katolikus pap.

⁷⁵² Pašić, lásd 322. lj.

⁷⁵³ Dragutin Dimitrijević, ismertebb nevén Apis (1876–1917): szerb katonatiszt, a katonai hírszerzés vezetője.

⁷⁵⁴ A következő bekezdések adatait nem ellenőriztük, de egy szűrőpróbát tettünk (lásd a következő jegyzetet): a konkrét számokat ennek alapján érdemes elővigyázattal kezelni, a mondanivalót viszont mindez nem érinti.

⁷⁵⁵ Az 1906-os választásokon négy képviselője lett a ciszlajtán parlamentben, 1911-ben és 1919 már csak egy.

tanszék működött horvát és olasz nyelven. Az osztrák Urak Házában ült a csernovici görögkatolikus érsek, a lvovi görögkatolikus érsek, a krakkói 'szláv' érsek és további három 'szláv' püspök. A magyar főrendek között: a karlócai szerb érsek, a nagyszebeni román érsek, a zágrábi horvát érsek, három horvát püspök, két román görögkatolikus püspök, a görögkatolikus lugosi román érsek, további két szerb és görögkatolikus román püspök, a munkácsi egyesült görögkatolikus rutén püspök is. Tizenegy nyelv közül fő adminisztrációs nyelv *három*: német, magyar, horvát. Második adminisztrációs nyelv kettő: cseh, lengyel, elvben a román is Erdélyben. 1867-ben a magyar állam 1200 román nyelvű iskolát vett át. Ebből lett 1900-ban 3700 – lehet, hogy 6000 lett volna a jogos, de '14-ben 4300 volt. Román nyelv és irodalom tanszék volt Budapesten, Kolozsvárott, Debrecenben, szerb tanszék Zágrábban, orosz–ukrán tanszék Budapesten, szlovák Pozsonyban és szláv több jogakadémián.

A cári birodalomban volt kb. 38 nyelv, ebből adminisztratív hivatalos kettő: az orosz és a finn. Nem volt lengyel egyetem, nem volt ukrán tanszék, csak orosz érettségi volt tehető, kivéve Finnországot, ahol volt finn egyetem és svéd tanszék. Vallásilag voltak a cári birodalomban ortodoxok, katolikusok, muzulmánok, protestánsok, zsidók, sőt buddhisták is. Egyetlen nem-orosz ortodox tagja az Államtanácsnak nem volt, ámbar a Dumában volt hagyományos grúz frakció, sőt ukrán autonomista is; de csak 1906 után. Volt Rigában és Revalban [Tallinn] német tanszék, Dorpátban [Tartu] félig német egyetem. Általános zsidó emancipáció nem volt – ámbar a hatmillió cári zsidóból kb. egymillió teljesen mentesítve volt minden restriktciótól. (Günzberg báró, szentpétervári bankár, Goldstein híres pétervári ügyvéd, akit Párizsban ismertem stb.) Az autonómia és a teljes egyenjogúság elvéhez Au–Mo. mindenesetre közelebb állt az oroszoknál, ámbar az autonómia Au–Mo-on sem volt teljes. (Az egyéni egyenjogúság teljes volt, nem-katolikus lehetett bármi, nem-német, nem-magyar is. Volt három katolikus lovagrend, amelynek tagsága a katolikus és nemesi származáshoz volt kötve, s e három rendnek volt talán ezer tagja. A Monarchia többi 51 millió lakosa e három lovagrendből ki volt zárva; de az élet semmi más előnyéből nem!)

Ha van épeszű miniszter, az 1915-ben vagy 1916-ban azt mondja: T. Szövetséges Nagyhatalmak és K. Ellenségek, mi a fentebbi pontok alapján békét kötünk. Ha Anglia és Franciaország többet akar, faképnél hagyjuk őket, ha Németország és a duplaféjú Sas-monarchia kíván többet, vegyék el, védekezni még tudunk. Jövendő ellenségünk az, aki ezt az értelmes, mérsékelt békeprogramot nem fogadja el. Mi adjuk a bankot, potenciálisan mi vagyunk a legnagyobb nagyhatalom. Ha a belga–holland függetlenség és semlegesség 1831-ben minden további angol–francia konfliktust kiküszöböl, a lengyel–román semlegesség kiküszöbölhet minden további orosz–német–osztrák viszályt. Bődület volt a háborút teuton–szláv ügynek felfogni. A lembergi csatában Borojevic Szveterák⁷⁵⁶ volt a teuton vezér? És a szláv vezérek Plehwe báró⁷⁵⁷ és Stackelberg tábornokok?⁷⁵⁸ Amint nem lehetett minden balti birodalmi német, nem lehetett minden szláv

⁷⁵⁶ Svetozar Borojević (1856–1920): az Osztrák–Magyar Monarchia horvát származású katonai vezetője.

⁷⁵⁷ Paul von Plehwe (1850–1916): balti német származású orosz tábornok.

⁷⁵⁸ Georg von Stackelberg (1851–1913): az orosz hadsereg lovasságának balti német származású tábornoka.

sem orosz. Egyébként úgy Németországban, mint Ausztria–Magyarországon a belső reformok sora következett volna, s az a cári birodalomra is reáért. 1915-ben *mérsékelt antantgyőzelemmel* ezer békeesély volt, s a muszkáké lehetett volna a döntés.

De nem volt épeszű muszka. Hiszen épeszűnek alig mondható az a felfogás sem (I. Kerenszkij utolsó fejezetét), amely szerint a főellenség az Oroszországot osztogató (elég naiv és buta) békekonferencia volt. Hiszen mondjuk, hogy a Baltikum angol zóna lesz. Georgia különválík, Odesszában francia zóna keletkezik, s *horribile dictu* Japán is lecsíp valamit Szibériából – jobb volt-e a bolsik konszolidálása? Jobb volt Lenin, mint Oroszország federalizálása? Hiszen az angol zóna, francia zóna úgysem lett volna tartható, s erre csak oly *weltfremd* [világtól idegen] dilettánsok gondolhattak, mint a Berthelot, Nicholson⁷⁵⁹ és Tsa cég.

Nem hiszem egyébként, hogy Nitti azt mondta volna Alexander Fjodorovicsnak, hogy Mussolini őreá csak azért haragszik, mert az ő kormánya (a Nittié 1919–20-ban) elvetette a georgiai olasz expedíciót. Ez a terv *hülyeség* volt, s Nitti bizonyosan ellenezte. Nittinek rendszerint volt öt gramm agyvelőkészlete.

De hogy ez lett volna Notti száműzetésének *főoka*, lehetetlen. Jól ismertem az öreg Nittit, óliberális volt, és dühösen antifasiszta. Nem lehetetlen, hogy valami olyasmit mondott, hogy a fasiszmus egy-két törekvése régi olasz politika volt, az ő idejében, azelőtt is, amint Mihajlovics Sándor nagyherceg írta (once a Grand Duke, always a Grand Duke, New York 1933),⁷⁶⁰ hogy a szovjet politikában voltak és vannak elemei a régi orosz politikának. De hogy 'hitt volna' Mussoliniban (believed in), amint Kerenszkij mondja, *nem hiszem*. Nitti őexcellenciáját utoljára az életben római otthonában láttam 1949-ben. 81 éves volt akkor, de még három további évig élt. Akkor azt mondta, hogy neki is az volt a nézete, hogy Itáliának többre lett volna igénye Afrikában, mert vagy fel kellett volna adni a gyarmati rendszereket (internacionalizálás útján), vagy Itáliát is részesíteni kellett volna azokban. Ezért 1935-ben nem helyezte a szankciókat, a néhai Népszövetséget már azelőtt is zagyvaságnak hitte, lélektanilag is hibás volt szerinte a szankciós kampány, de Mussolinivel szemben az öreg Nitti mindig elutasító és intranzigens álláspontra helyezkedett. 1943-ban Amerikában egyébként úgy nyilatkozott, hogy Badogliónál meg kell állni, Itália álljon át, de Umberto király maradjon meg, és szigorúan konzervatív kormányt kívánt átmenetnek; Croce, ő maga, egy-két tábornok, Gasperi, ellenzékül Saragat⁷⁶¹ és jobboldali szocik. 1949-ben Nitti úgy mondta nekem, hogy Itália sanszait Sforza⁷⁶² rontotta el, emez akkor 76 éves tacsó, aki őt, a 81 éves kezdő, de tehetséges ifjat nem engedte érvényesülni. Már a párizsi emigráció éveiben is éles volt a Nitti–Sforza-ellentét. Kerenszkij helytelenül jellemzi Nittit: tipikusan talján, szubtilis,

⁷⁵⁹ Arthur Nicolson (1849–1928): brit arisztokrata diplomata, politikus.

⁷⁶⁰ Alekszandr Mihajlovics Romanov (1866–1933): orosz nagyherceg, tengerésztiszt, a orosz légierő egyik megszervezője, író, felfedező, emigrációjában a memoárjait valóban *Once a Grand Duke* címmel adta ki (Menczer a címmel tréfálkozik: a cím: Nagyherceg voltam – a poén pedig nagyjából: aki nagyherceg volt, az is marad).

⁷⁶¹ Giuseppe Saragat (1898–1988): olasz politikus, Olaszország elnöke.

⁷⁶² Carlo Sforza (1872–1952): olasz diplomata, politikus, külügyminiszter.

ügyes kombinációs diplomatának. Inkább olyan Caillaux-féle⁷⁶³ gazdasági szakember. Jogtanár volt Nápolyban, s Itáliában a jogtanárok (mint az orvostanárok) magánpraxist folytattak, mint specialisták. Ezen igen sokat keresett. Sok volt benne a nagyképűség, hiúság és önteltség, és nagy németbarát volt. Utolsó művében, 1936-ban vagy '37-ben viszont ilyen szempontból fordult egyet: azt írta, hogy az egész marxizmus onnan eredt, hogy a német tudományt a világ túlbecsülte. Nitti összes elméletei tipikusan *bourgeois* világnézetűek, legközelebb állott Hayek, Ludwig von Mises stb. iskolájához, internacionális kapitalizmus volt az ideálja, kissé Fabre–Luce-i módon.

Az összes muszkák között, akiket ismertem (pedig ismertem Angelica Balabanovát, Mussolini egykori szeretőjét is) a legbutább, legtehetségtelenebb, legunalmasabb párt a *mensevizmus* volt.⁷⁶⁴ A legnagyobb marhát, akit az életben láttam, ha jól emlékszem, Abramovicsnak hívták, mensevik vezér volt. Ez egész életében avval foglalkozott, hogy Marx–Engels citátumokat hordott össze, s azokat Lenin-citátumokkal vetette össze. Németül beszélt főként, bár Párizsban is élt. Unalmasabb, humortalanabb, szárazabb, butább fickót nem ismertem, s reményt tápláltam a bolsik összeomlására, mert Lenint hozzá hasonlónak képzeltem el. Ebben a reményben csalatkoztam.

Egy okos mensevik is volt, de csak egy. Dallin Dávid,⁷⁶⁵ a *Vorwärts* orosz szerkesztője. De ez is csak Amerikában kezdett okosabb lenni 1933 után. Mussolini iránti gyűlöletem integráns és maradéktalan, de egy jobb vonás benne is lehetett: Balabanovát faképnél hagyta.

Általában minden muszkában sok a gög, a monománia, a nagyképűség, a generozitás hiánya (soha senkinek nincs semmi igaza, aki nem feltétlen személyes híve a muszkának), viszont meglepő és megdöbbentő a muszka komolyság, szorgalom, kitartás és alaposág. Egyéni érintkezésben sok muszka volt kellemes, a fentebbi hibák ellenére, főként a muszka női nem, ámbár a felelőtlenségnek és csacsiságnak legfőbb példái a művelt osztály muszka női voltak.

A mai muszkákról sok nem mondható. Ellaposodott, elbürokratizálódott az orosz birodalom a bolsik alatt, amíg a cári oroszok között voltak érdekes és eredeti különcök. Még sokat kellene erről beszélni, Bergyajevről⁷⁶⁶ is szeretnék egyet-mást közölni, mert őt is ismertem.

[...]

Amatőr történészek figyelmébe ajánlom:

1) A helyes szelekció és a helyes proporció jellemzi a klasszikus történelmet, az eredeti szempontból kiinduló szelekció viszont az érdekes történész kritériuma. Egy fő *forrás-bibliográfia* már majdnem a kész mű.

⁷⁶³ Joseph Caillaux (1863–1944): francia politikus, pénzügyminiszter.

⁷⁶⁴ Kerenszkijt senki sem kedvelte a muszkák között, a cáristák sem, a mensevikek sem, a miljukovisták alig, és a régi SR-ek között is sok volt a kritikus. Egyetlen emigráns pártnak nem volt egyébként sansza Muszkaországban, még Nitti, Sforza stb. európai possibiliseknek számítottak.

⁷⁶⁵ David Dallin (1889–1962): belarusz–amerikai politikus, író, egyetemi oktató.

⁷⁶⁶ Nyikolaj Alekszandrovics Bergyajev (1874–1948): orosz filozófus, teológus.

2) A matematika–geometria észt élesztő pilula, s ez pedagógiai értéke. A történelem pedagógiai értéke *analógia és összefüggéstan*. Azért foglalkozunk vele, mert ítélni tanít, mint az analógiák és összefüggések kinyomozásának és felmérésének a tudománya.

Kolnainak 1966. július 7.

Végleges alapelvek, ideiglenes fogalmazásban.

Vannak konstans, visszatérő, állandó és 'megoldhatatlan' problémák, s vannak múló és ideiglenesek. Legfőbb és legkonstansabb a *földkérdés*. Az ember kényszere, hogy termékekből éljen, növényi és állati anyagok feldolgozásából. Ezen semmiféle tudomány nem tud változtatni, ámbar a termék előállításának technológiája változik. A politikai főprobléma tehát változatlan: kié legyen a föld? Az állam elsősorban jogos *földtulajdonos*. Bizonyos határok között, amelyeket a természet jelöl ki (sziget, tenger, folyó, hegy), minden az övé. Határai primér módon földrajziak, nem nyelvek, néprajziak, 'fajiak', ámbar rendszerint a nyelvi, néprajzi, 'faji' egység az államalkotás vagy nemzetalkotás egyik fontos tényezője. Görög birodalom nem tudott alakulni, ámbar volt görög nyelvű civilizáció, viszont római birodalom volt, mert volt egy megszilárdult római tulajdonrendszer, *földjog*; a római földjog és tulajdonrendszer empirikus változatokon ment át, de alkalmasabb volt az *elhatárolásokra*, mint a görög *asszociációs* rendszer.

Azonban a kereskedés, a pénzváltás, a forgalom lebonyolítása jövedelmezőbb, és mindig az volt a közvetlen termelésnél. A gazdagság szimbóluma és külső jele mindig a *luxus* volt, és nem a szükséges dolgok bősége. Nem az a gazdag, akinek sok kenyere és enni-valója van, hanem aki márványpalotában aranyedényekből eszik, ezüstpohárból iszik, gyémántgyűrűt hord, neje nyakát gyémántokkal, neje csuklóját arany karperecekkel ékesíti, háznépét selyemruhában járatja, macskája nyakára is ezüst csengőt alkalmaz. Tehát a gazdagodás módja a gyémántokkal, aranyakkal, ezüstökkel, elefántcsontokkal való kereskedés volt, a gabona liszté őrlése szerény foglalkozás, sőt még az ehető nyulak lövése is; már finomabb dolog szarvasokat, őzeket lőni, mert a szarvas agancsából finom kézműves faragványok állíthatók elő, és a finomabb arisztokrata urat inkább jellemezheti a szarvasbőrkesztyű viselése, mint az egyszerű tehénbőrsaru vagy cipellő. A tengeri népek inkább kereskedtek, gyűjtötték az aranyat, az ezüstöt, a gyémántot, a márványt, s ennek tulajdonában bankárokodtak, de földet nem műveltek. Az ennivalót behozták, nem termelték. Viszont szilárd, védhető, fenntartható állam csak ott van, ahol a földre valaki vigyáz, azt a prédáló ellenség elől megvédi, azon két szilvafát ápol s gabonát termel, krumplit, salátát, főzhető zöldséget. Kellett tehát Cincinnatus az eke szarvához, elefántcsont karperecekkel nem lehet táplálkozni, gyémántgyűrűkkel szintén nem.

Tehát mi történt? A legegyszerűbb volt rabszolgákat behozni legyőzött népekből. Azok majd megművelik a földet, szántanak, vetnek, aratnak, míg mi, a szabad, demokrata népek, majd csak dözsölünk, hajóznak, szerzünk aranyat, elefántcsontot, gyémántot, s az ilyesmit fedezetül használva adjuk a bankot, azaz kölcsönöket adunk Artaxerxes⁷⁶⁷ királynak, hogy ő abból acélt vegyen, amelyből telik nyílra és pajzsra egy-két perzsa hadosztálynak. Persze aztán az is megesett, hogy valami Artaxerxes itt-ott a szabad görögöket, az ő pénzükön vett acélszabályák, nyilak, pajzsok segítségével csúful leigázta

⁷⁶⁷ Artaxerxes II. (kb. i. e. 445–359): perzsa király.

és elküldte Kis-Ázsiába, zabot hegyezni. A zabhegyezés szükséges, de nem előkelő foglalkozás volt az idők kezdete óta. De ki hegyezzen zabot??? Ez itt a kérdés!

Róma, de főleg Germánia oldotta meg a kérdést. A föld legyen állami tulajdon, de az állam (nem értvén a zabhegyezéshez, mert ő is márványpalotában lakó, ezüstkanalas, aranygyűrűs bankár) delegáljon előkelő bizományosokat a zabhegyezési műveletekre. Oly gazdagok ezek sohasem lesznek, mint a kereskedők, kellemetlen lesz a feladatuk is, mert a földet nekik kell megvédeni, de ezzel szemben a földvédő, határvédő csend-örök előkelőséggel *jutalmaztatnak*. Dux, Princeps, Comes, Vicecomes, illustris baron, nobilis, notabilis stb. lesz a címük. Részesei lesznek az állam méltóságának, principes membra regiae maiestatus [kb. ugyanaz latinul]. Legyen bár a dux, princeps stb. fiatalkorú, *senior* az ő címe, ő a rangidősebb. *Dominus* már gyermekkorában is, bár a *domus* [a ház] még nem az övé. Elvben egész Frankhon a király földtulajdona, s így a király leánya *domina*, Madame, már hatéves korában is. Persze arany, ezüst, gyémánt stb. nélkül ő sem lehet meg, de ezt *sarchan* kapja, adóban, adományban – nem lesz belőle kereskedő vagy spekuláns.

Persze a földet nem maga a dux, princeps, comes stb. túrja, ő csak parancsnokol és a földet védi, de ő a bizományi birtokos a Korona nevében, és a földtúr az ő patriarchális védettje. Ez rangot ad a földtúrónak is. Esetleg a földtúr fel is szabadulhat és notabilis lehet, esetleg székes ember (székely), aki minden jobbágyi robot alól eleve fel van mentve, a Comes Siculorumot [székely ispán] maga választja stb. Ezerféle státusa lehet a földtúrónak; lehet vazallus (ez elég előkelő státus, a gróf és a herceg is vazallusa a királynak). Szabad birtokos, határvédő kiváltságokkal bírhat, s így tovább. De mind e dolgok értelme, hogy a földtulajdon kellemetlenségeit és kockázatait neki kell vállalni, még a nagybirtokos főnemesnek is; van árvíz, felhőszakadás, filoxéra, szárazság, betörő ellenség, török–tatár, van száj- és körömbaj az állatállományban, az eső az éjszaka közepén ered meg, és fel kell kelni a tehenek betelelésére. Egyszerű, zavartalan üzletmenet nincs, sőt még az automatikus tömegtermelés lehetőségei is kisebbek (még a technika mai állása mellett is), mint az üzemben és az irodában.

Természetesen elkerülhetetlen az exemptiók és privilégiumok tartós fenntartása.⁷⁶⁸ Azok az idő folyamán áttekinthetetlenekké válnak, felesleges voltukról nem is szólva. X. adómentes, Y szabad falusi polgár, s mint ilyen csak félidős regruta, szemben Z-vel, aki földjövedelem ellenében háromévi szolgálatra köteles. A. csak várfogságra csukható el, fegyházba nem, lévén bár sikkasztó, de örökös nemes; B. koronajobbágy, s mint ilyen féláron kapja a malomkereket; C. másvallású, és így dupla árat fizet; D. várnagy fia, s így neki évi ötszáz gramm ingyen puskaforrás jár, akár vadászik, akár nem, etc. Akár az abszolút fejedelem, akár a forradalom, ezt a red tape-et [kb. jogi káoszt] előbb-utóbb megunja, s törvénybe iktatja az elvet, hogy mindenki állampolgár, szabad és egyenlő, költözhet ahová akar, eladhatja, amije van, veheti a pénzén, amit akar. Szép, szép a szabadság és az egyenlőség – de ki fogja ezután a tehenet fejni, a gátat feltölteni árvíz ellen, ki fog tanyán lakni, ki megy bányásznak a föld alá? Tábornokot, admirálist, légi commodorét

⁷⁶⁸ A mondat értelme minden bizonnyal fordított, valahogy így kellett volna fogalmazni: természetesen elkerülhetetlen volt, hogy az exemptiók és privilégiumok idővel megszűnjenek.

[kapitány] még kaphat az állam, de ki megy el kaszányaudvart seprő közembernek, a babordot és tribordot⁷⁶⁹ seprő és mosó matrónak? Sok pénzt adjon az állam a piszkos vagy nehéz munkáért? All right, de ha a tengerészlegény a tribord mosásával heti száz drachmát keres, ki fog asztronómiát és felsőbb matézist tanulni a tengerészeti vezérkari akadémián, és nyolc-tíz nehéz tantárgyból írásbelit tenni, azért, hogy mint sorhajókapitány százötven drachmát keressen a közmatróz száza helyett? Ha pedig mindenkit pénzzel jutalmaznak, a tehénfejőt, a földtúrót, a tribordmosót, mert más, mint pénzjutalom *nincs*, elértéktelenedik a drachma, lábra kap a feketepiaci valuta, mert drachmáért nem érdemes dolgozni, és a játszma nyertese a kapzsi uzsorás, a lánckereskedő. Már csak aranyláncért és toronyóraért érdemes dolgozni. Az affluens [bővelkedő] társadalomban a kapitalisták csak láncokat nyerhetnek, aranyláncokat a toronyórához. Az egész világ, amelyet láncaink vesztese ellenében 'mi' prolik nyertünk, nem ér már rövidesen semmit. „Minden a mienk – azaz nincsen semmink” – írta a néhai (talán még feltámadó) Zenghy Mihály.⁷⁷⁰ Tudniillik, amint azt Zenghy helyesen hozzátette, mindent még senki sem akart, és nem kívánt önmagának. Az ember valamit akar és nem mindent. Pl. házat, kertet, esetleg társadalmi tekintélyt, közéleti tisztséget, hírnevet, ilyen vagy olyan állást; valamit, és nem mindent. És a társadalom egyre kevesebb 'valamit' tud nyújtani. A pénz már alig valami, az ennivaló friss és kíváncsú állapotban fogy, a tudomány vitaminokat talál fel por alakban, ami talán enyhíti négyszázmillió hindu éhínségét, de nem táplál, és szájakat fog be, ahelyett, hogy munkára, felelősségre, tisztos magán- és egészséges közéletre nevelne. Az atombomba fő baja nem az, hogy Hirosimát felperzselte, hanem hogy felrobbantotta a felelősséget, a honvédelmi morált, amint a jelenlegi *jutalomrendszer* felrobbantotta a munkamorált. Minden a miénk, azaz miért dolgozzunk még? Minden ország saját hazánk, nemzetközivé lett mára a világ – azaz kényszer esetén Észak-Vietnámmért is meghalunk, viszont becsületből, felelősségérzetből, tisztességből vagy hűségéből még Frankhonért vagy Britanniáért sem mozzgatjuk meg kisujjunkat. Tíz évvel 1902 előtt születve, azt hiszem, némi reluktanciával [vonakodva] haltam volna meg a Kárpátokban vagy Doberdón Ferenc Jóskaért és II. Viliért. Viszont hősi elhunytamban Hermagor, Treviso és Udine között (1957 nyarán én ott öt-hat 1915–18-as katonatemetőt jártam végig, sokezer magyar névvel, amely még olvasható a kereszteken) mégis lett volna egy-két megnyugtató motívum, valami láthatóért, megfoghatóért, kifejezhetőért haltam volna meg. Lübke és Jonas urakért, a NATO-ért, a közös piacért meghalni még bolondabb dolog lett volna. A német birodalom nem volt szép, a Monarchiába nem voltam éppen szerelmes, a ferdinándi Bulgária talán nem lett volna ideálom, az ifjútörök pasák sem, de az anonimitásnál majdnem minden többet ér. De Gaulle felhívására jelentkeztem Franciaorszáért, pour la France. SHAPE-ért,⁷⁷¹ SEAT-ért⁷⁷² eszembe sem jutott volna ezt tenni.

⁷⁶⁹ Babord és tribord: a port/starboard, a hajó bal/jobboldalának francia kifejezései.

⁷⁷⁰ Zenghy Mihály: Menczer saját magára utal, ezzel az álnévvvel írta meg „politikaelméletét”: ZENGHY Mihály [MENCZER Béla] (1956): *Politikai alapelvek I–IV. Ahogy Lehet*.

⁷⁷¹ *Supreme Headquarters of Allied Powers in Europe: A Szövetséges Erők Európai Főparancsnoksága – NATO-szerv.*

⁷⁷² Talán SEATO (Southeast Asia Treaty Organization), magyarul: Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezete, 1954 és 1977 között létezett katonai szövetség – bár kissé furcsán hat, Menczer nemigen foglalkozott Áziával.

Menczernek 1966. július 19.

Főfelügyelő Úr és Don Béla!

A Kerenszkij-szöveg igen érdekes, jóval olvashatóbb magánál a műnél; az első négy-öt oldal ugyan alig tartozik a tárgyhoz. (Ezt azonban nem írtam meg mint véleményemet Fontán Antal⁷⁷³ úrnak, akinek e szám más cikke alkalmából – Cuenca, Cánovas del Castellóról – küldtem örvendező és szerencsekívánó levelet, amennyiben most nyíltan írják ők maguk azt, amit én 56–61 [között] folyvást hirdettem, s ami miatt engem ők imposszibilis bolondnak bélyegeztek: de ez nem baj, fő az hogy kezdik belátni.) Nagyon mulattam azon a fordulaton, hogy Kerenszkij ennyi és ennyi év óta az amerikai egyetemeken saját történetét tanítja – amit a nagyon naiv és beavatatlan olvasó félreérthetne ama hibás és a humort elfedő irányban, hogy K. az illető tanintézeteken történelmet (ilyet vagy olyat) tanít saját történelmi tankönyvével mint vezérfonallal, ahogy nálunk az ág. hitv. ev. gimnáziumban a történelmet nekünk Dr. Szigethy Lajos tanár úr tanította, Dr. Szigethy Lajos által írt két-három tankönyv használatával. Reakciós tisztaista volt, és a Vaterlandsparteinek⁷⁷⁴ ha nem volt, bátran lehetett volna tagja; egyszer a tanórán Wekerléről (1918 eleje tájt) azt mondta: 'fölséges ember', és egyszer hideg, kék szemeivel mereven engem nézve, kijelentette, hogy „Anglia mindig roppant egoista külpolitikát folytatott”, amit én leszegzett állal híven bejegyeztem a magyarázatokat tartalmazó jegyzetfüzetbe. (Nyilván volt valami elképzelése arról, hogy egyéb hatalmak, mint pl. Karthágó, Athén, a szasszanida Irán, az olasz városköztársaságok, a Habsburgok, Bismarck, a lipóti Belgium stb. stb. mind elsősorban altruista külpolitikát folytattak.) Az én érzületemet pontosan ismerte, s talán ironikus célzattal kaptam a szóbeli érettségin történelemből ezt a tézist: „Németországgali kapcsolataink fejlődése.” Ám nemcsak, hogy jelest kaptam (mint minden tárgyból), hanem különös módon miközben feleltem, a tankerületi főigazgató, Dr. Melich János (r. kat., egyetemi tanár, nyelvész)⁷⁷⁵ valamiben, amit mondtam, hibát talált, s én félénken dűnnyögve próbáltam másfelé siklani, mire azonban Szigethy jókedvű szigorral rám kiáltott: „Védje meg az álláspontját!” Nem volt-e mégis ebben az avas dzsentrí- és csendőrvilágban mégis még valami lovagias, gaval-léros is: noha Jászi számára egyszerűen álliberális, valami az igazi *liberalitas* érzület-modusából? (Talán csak a kálvinisták közt – mert Sz. az volt, sőt presbiter? Méghozzá én izraelita is voltam!)

A 'szemitákat' talán jobb volna békében hagyni, mert ennek a szónak pontos és egyértelmű *nyelvészeti* jelentése van, s komoly emberek már évtizedek óta *csak* ebben az értelemben használják. Szemiták a héberek, az arabok és (voltak) a fönícia-iak – punok –, s nem tudom, még mik. A zsidók dolga viszont komplikáltabb. Én hiába nem látom be, hogy az amerikai zsidóknak 45–46-ban angolgyűlölké kellett lenniük

⁷⁷³ Antonio Fontán (1923–2010): spanyol politikus, a Szenátus elnöke, Guadalcanal márkija, egyetemi tanár.

⁷⁷⁴ Deutsche Vaterlandspartei: az I. világháború végén alakult jobboldali alakulat volt, néhány hétig működött.

⁷⁷⁵ Melich János (1872–1963): a magyar nyelvstudomány több területén is maradandót alkotott.

azért, mert akkor Anglia Palesztinában valamennyire proarab politikát folytatott, sőt azt látom be, hogy erre semmilyen erkölcsi vagy érdekbeli okuk egyaránt nem volt: a lélektani tény (melyet én közlelről figyeltem meg) mégsem lehet letagadni. Ha elítéljük, akkor sem. Viszont ha elítélhető, akkor talán elítélhető az én heves reakcióm is, aki abban az időben éppen a fentebbi alkalomból egy erősen zsidóellenes és Abdullah-rajongó stádiumon mentem át, noha zsidónak születtem, és nem arabnak, sőt angolnak sem, brit alattvaló még messze sem voltam, és Angliában talán száz ember lehetett, aki homályosan emlékezett rá, hogy én létezem. Érdekeim éppoly kevésbé voltak érintve, mint az amerikai zsidókéi. És miért van a világon katolikus szolidaritás is? Mikor pedig egy rajnai acélöntő egyházoszlopának igen kevés köze van egy limericki paraszthoz vagy egy navarrai plébánoshoz. Logikailag kizárva az sem volna, hogy pl. Svédországban szülessék egy, a világ összes 'zsidóvérű' emberének kiirtását sürgető, és ezt világmegváltó gyógyszernek tekintő erős akarátú tébolyodott, de az tovább is egészen világos előttem, hogy egy Hitler mégis csak ezerszer inkább mászhatott elő Bécs lebujaiból, mint Hannover vagy Lipcse, vagy akár Frankfurt, avagy Berlin lebujaiból. (Igaz, hogy azért is, mert 'die Lage der Deutschen in Österreich' [a németek helyzete Ausztriában] már a múlt század közepe óta speciális 'téma' volt, míg ezzel összehasonlítható értelemben 'die Lage der Deutschen in Deutschland' nem volt az, ha német nacionalista körök sopánkodtak is a lengyelek szaporodása, az északslézvigi [Schleswig] dánok fennállása, és az elzásziak gall rokonszenvei miatt.)

Ami a '14-es háborúra vonatkozó megegyezési béketervezeteted illeti, az nem egyéb, mint vágýáalom egy olyan állapot visszatérése után, melyben ismét Castlereigh,⁷⁷⁶ Talleyrand,⁷⁷⁷ Metternich, Richelieu herceg és Capodistria⁷⁷⁸ vagy Nesselrode,⁷⁷⁹ szóval röviden talán Ligne herceg⁷⁸⁰ intézte a világ sorsát, porosz militaristák és vigécek, s korlátolt nyugati ügyvéd-kalandorok helyett. Nekem ez tetszene, de mit ér az? Az embereknek 1916–18 táján nem tetszik. Mindenekelőtt elgondolásod a valóságban, ha mérsékelt stílusban is, német vereségen alapul, sőt azonfelül még, ha Galíciáról, hét erdélyi megyéről és valami olaszlakta sávról le is mondasz, egy nagy-Habsburg víziót foglal magában. A németektől azt kívánod, hogy győzelmes hadaik mélyen ellenséges területen állván, tekintsék magukat esszenciálisan legyőzötteknek (pláne talán még az orosz februári–márciusi összeomlás után is), a francia nacionalistáktól és akkori angol sovinsztáktól pedig azt, hogy bosszúra ne is gondoljanak, mindent Európa szemszögéből tekintsenek, a plátói bölcs államférfi képe lebegjen szemük előtt, Kisásziában és mindenfelé könnyen és gyorsan keresni akaró tőkés csoportokat kurtán-furesán dobjanak ki, s mindenekelőtt a felpuccsolt hazai tömegek érületi kielégítésére fütýüljenek. Mi más a modern háború iszo-

⁷⁷⁶ Lord Castlereigh (1769–1822): angol–ír politikus.

⁷⁷⁷ Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (1754–1838): papi pálya után politikaira lépett, s mivel minden francia rezsim idején sikeresen tevékenykedett Napóleon idején és utána is vezető diplomataként, neve a rafinált és opportunist (de tehetséges) politikus szinonimájává vált.

⁷⁷⁸ Jóánisz Kapodisztriasz (1776–1831): görög politikus, diplomata, az orosz birodalom külügyminisztere, a független Görögország első államfője.

⁷⁷⁹ Karl Nesselrode (1780–1862): német származású orosz diplomata, az orosz birodalom külügyminisztere.

⁷⁸⁰ A belga Ligne hercegi család több tagja is jelentős katonai-politikai-diplomáciai szerepet töltött be, Kolnai talán Charles-Josephre gondol (1835–1814), vagy unokájára Eugène-re (1804–1880).

nyatossága és fizikai szörnyűségénél is elborzasztóbb karaktere – amennyiben az emberi akarat különleges tehetetlenségét s öngyilkos fatalizmusát tárja szemünk elé (a totális győzelemről való lemondás lehetetlen volta, vagyis 'a world fit for heroes' [hősök világa] és 'az áldozatokat hiába hoztuk volna?!' stb. idióta alatti ideológiái) –, mint a modern demokrácia elmekórtani képletének kitükröződése a válsághelyzetben (Ernstfall)?

Mindazáltal valamit itt hozzá kell még tenni. Az antant kétségbeesetten tovább harcolt a legsötétebb helyzetekben is: 1915 vége felé abban a reményben, hogy Anglia (akkor igen hatalmas) erőforrásai még csak kis részben voltak kimerítve, 1917 elején már a perdöntő amerikai segítség közeli reményében, és ama voltaképpen szerény *alapcél* tudatában, hogy egy Potsdamból strammul dirigált Európa (s talán világ) lidércnyomását elhárítsa. Bölcsességből stratégiájában is, majd békealkotásában is alig egy szemernyit lehet észrevenni, marhaságból és alantasságból ellenben igen bő adagot. De ezt a német *hübrisz* még valahogy döntően felülmúlja. A háború előkészítéséről, az angol–francia–oroszló koalíció létrehozásáról a schlieffeni tervhez való *kötöttség* elképesztő oktalanságáról, a Bécsnek adott frivol vakutalványról (blank cheque) nem szólva, hogyan volt lehetséges az, hogy miután az első két dühödt offenzíva '18 kora tavaszán nem vezetett más eredményre, mint az egységes nyugati fővezérség megalakulása, s miután már bizonyos volt, hogy óriási amerikai sereg fog felvonulni Frankhonban, viszont ennek legyőzésére Lenin nem fog – nem tudna és nem is akarna – egy hárommillió elsőrangú Vörös Hadsereget Ludendorff⁷⁸¹ parancsnoksága alá helyezni, akkor még a Németországban mérvadó körök számára a főtéma az volt, hogy Belgiumról és a Briey-medencéről lemondani nem lehet, szintúgy a balti tartományokról és egyebekről (s nyilván hogy ha Hollandiát nem kebelezük be, akkor is 'haben wir schlecht abgeschnitten' [rosszul zártunk])? Hol találunk pszichiátert, aki ezt szakszerűen megmagyarázná? Nem inkább a metafizikushoz kell fordulnunk és a történelembölcsészhez, bármily silány portékát is képesek csak előállítani?

Szerény nézetem szerint az egész dolog már valahogyan, amennyire ilyféle állításnak egyáltalán értelme lehet, benne van a 'bölcsl' Bismarckban s az általa teremtettt *Versailles*-i Birodalomban mint olyanban. (Az utóbbi nem jelentéktelen szimbólum. Elvégre ez nem történt így *általánosan*: pl. Napóleon császárságát nem a schönbrunni palotában alapította, az újkori brit birodalmat Drake⁷⁸² és egyebek nem az Escorialban hirdették ki vértől csöpögő kardokra támaszkodva stb.) Vilmos és Ludendorff nem Hitler; Bülow nem azonosítható az utána következő elmeegógyintézetbe való vezetői körrel; Bismarck pedig államférfiúi képességben is, emberi szubsztanciában is magasan az őrá esküvő Bülow fölött áll. No doubt [kétségtelen]. Ámde Bismarck s a '71-es Németország légkörében már úgy benn leng az átok s a tragédia, mint a nagy irodalmi tragédiák első soraiban. Ez valahogy *egyoldalúan* avagy *túl-központian* épült erőszakra hadi sikerek és diplomáciai coupok [csínyek, mutatványok] gyors egymásutánjára, okosság és önküzdési képesség által újból és újból lemérsékelt sátáni hübriszre és ragadozó falánkságra; ebben valami disztinktív van. Már mintegy felcsendülni érzem a későbbi

⁷⁸¹ Erich Ludendorff (1865–1937): a német stratégiáért felelős egyik vezető tábornok, szélsőjobboldali politikus.

⁷⁸² Francis Drake (1540–1596): angol kapitány, kalóz, felfedező, politikus.

idők leitmotivját [főokát] ebben a lényegileg (mint Hitler Gondviselése, Vilmos 'nagy szövetségesünk ott fönn'-je) *ateista*, az erkölcsi – sőt inkább a józanészi – kötelmeket *álcázottan negáló* bismarcki kinyilatkoztatásban: 'Wir Deutsche(n) fürchten Gott und sonst nichts auf dieser Welt.' ['Mi németek csak Istentől félünk, senki mástól a világon.'] Mert ez, kérlek alázattal, azt jelenti, hogy *nem* féljük Istent, minthogy az Istentől eredő világrendet (az erkölcsi s a természeti rendnek, melyek tartalmilag s formailag bár egyaránt *nem* azonosak, ízületi junkciójára gondolok) tagadjuk és kihívjuk, amely rendhez hozzátartozik, hogy igenis természetesen mindnyájan félünk más hatalmaktól, és kell, hogy féljünk. B. maga gyártotta a 'cauchemar des coalitions' [a koalíciók lázálma] formuláját is. Lehet, hogy sokkal erősebbek vagyunk a franciáknál is, a muszkánál is; lehet, hogy a kettőt egyszerre is megvernők, még osztrák semlegesség mellett is; de ha egy jelentősebb harmadik csatlakozik a kettőhöz, akkor már talán végünk van stb. Végeredményben tehát arra vagyunk utalva (mint mutatis mutandis mindenki, legalábbis a bolsevista világhatalom megalakulásáig: de hiszen még a mai Moszkva is fél egy hatalmas Németországtól!), hogy egy nem semmitmondó értelemben 'féljünk' még Belgiumtól, Szerbiától vagy Norvégiától is. A gondolat ki van fejtve a szofistáknál és Platón elemzésében (*Az állam*). A teremtményeket isten gyanánt imádni bálványimádat; és mégis, ez igen mély katolikus igazság, Isten imádata implikálja valamely függőségi viszony elismerését bizonyos teremtményekkel szemben (pl. Mária, Egyház, állami tekintély), s általában 'a másik'-ra való tekintetvételt, mely erkölcsi kötelesség is, de elválaszthatatlan a tulajdonképpeni, hobbesi félelemtől is, amennyiben (itt Spinoza sem lő *teljesen* bakot) a más *jogának* nem volna értelme a más *hatalmától*, hatóképességétől való teljes elválasztás feltevésében. Bismarck aforizmája olyan ízű, mint az efféle kijelentések: 'Én senkitől, ami az övé, elvenni nem akarom, de jaj annak, aki tőlem akar valamit elvenni' – ez a mélyen és specifikusan antikeresztény frázis már bejelentése annak, hogy igenis szándékom mástól valamit elvenni (úgy rendezve a dolgot, mondjuk, hogy az ettől való tartózkodás azt jelentené, hogy valami enyémről lemondanék más javára). ('Istentől jobban kell félni, mint az emberektől' – egészen mást jelent, mint azt, hogy 'csak Istentől' kellene félni: a lelkiismeret primátusát az aktuális társadalmi környezet és hatalmak nyomásai fölött.) Bismarck talán tudta, hogy ő hogyan érti, de nem elég jól tudta, s tudnia kellett volna, hogyan fogja a sikermámoros és fellendülésben levő ország közvéleménye őt félreérteni. A dolog gyökere nyilván összefügg azzal, amit egyetemi történelemtanárom, Srbik Henrik⁷⁸³ lovag oly gyakran hangsúlyozott előadásaiban (ő maga is német nemzeti érzelmű volt!): Metternichhel szöges ellentétben Bismarck gondolkodásának nem volt kategóriája, mondjuk koordináta-rendszere, egy európai rend sémája; ő csak a porosz dinasztikus, s a német nagyhatalmi érdeket ismerte mint végelvet, ami persze nem jelentette, hogy ezen érdekek szolgálatában ne gyakorolt volna sok önmérsékletet, és ne kötött volna sok kompromisszumot – hiszen bár volt benne súlyos hibbantság is, bolond korántsem volt, hülye éppenséggel nem. De – távolról sem merőben öntudatlan és véletlen – előkészítője, egyik fontos megteremtője volt a neonémet hübriszes örület, s az ebben (szintén nem lényegi ok nélkül) tenyésző hülye elvakultság uralmának. Keresz-

⁷⁸³ Heinrich Srbik (1878–1951): *osztrák történész*.

tény Anwandlungjai [beütései], civilizált aspektusai, humorérzéke stb. ellenére egyik jellegzetes alakja és protagonistája a darwinista dzsungel világának. Tulajdonképpen alkotása félszázadot sem ért meg (III. Napsi is eluralkodott húsz évig; Franco már elért harmincat és Salazar negyvenet!), s emellett ő dinasztikus alkotás szerzője volt. Nem felejttem el a viszontbiztosítási szerződést (mely túl mesterséges kniff [kb. vágás] volt, és személyes uralmát aligha élhette túl),⁷⁸⁴ s a hármasszövetség problematikus mesterművét, valamint bizonyos vagyok, hogy a flottaversenybe nem bogozta volna magát bele. Mégis, miután elkövette volt a francia zálogteher szerencsétlen elvállalását (vagyis magára vette Franciaország automatikus ellenségességét minden harmadik állammal való konfliktus esetére), nem tudott nem kihívó lenni Angliával és Oroszországgal egyaránt. Habár az egész világnak nemcsak csodálatát, hanem valahogy imádatát is felkeltette, és a megvert Frankhon jelentéktelen szigetnek tűnt az univerzális németbarátság tengerében, a mélyebb és tartósabb univerzalitás az önfenntartási ösztönbe vágó német félelem volt, s ebben neki, a 'csak Istent félőnek' már főrésze volt. Érezte a lejtőt, és érezte saját hibásságát benne; nemcsak a császár ellen elkeseredve, hanem komor sejtések és fáradtságosan elfojtott önvádak közepette is halt meg. Hiszen az őt egy-kettőre kidobó Eszelős Vilmos⁷⁸⁵ is az ő csecset szopva nőtt fel (anélkül, hogy felnőtté nőtt volna). Hogy ennek ellenére később minden történhetett volna másként is, mint ahogyan történt? Hát persze! Van-e vagy nincs, s ha van, milyen megoldása az akaratszabadság problémájának; *azt* a megoldást kizárhatjuk, hogy 1890-ig létezett, és akkor megszűnt létezni. Ugyanígy a véletlennel, az előreláthatatlannal mint olyannal. De minden helyzetben már különböző belső és külső megterheltségekkel, előre megadott alternatívákkal, szívós beágyazottságokkal és beidegzettségekkel leledzünk; a történésnek egy végzetaspektusa *is* van.

1917-ben voltaképpen, nem kutatom miért, a politikai bölcsességet valahogyan – saját érdekeivel szoros összefüggésben, és mégsem *csak* érdekből – a középszerű IV. Károly képviselte. Ha lett volna egy nagyobb és hatalmasabb külföldi partnere, talán mint nagy uralkodó emelkedett volna ki a három évvel azelőtt saját hatalmi körzete által declenche-ált [elindított] világkatasztrófából. De a sánsz roppant csekély volt, s immár csak a katasztrófa következhetett be: Németország kapuzárás előtti győzelmének vagy az adott körülmények közti összeomlásának alakjában.

N. B. Kb. három éve Budapesten elhunyt bátyámnak volt egy kitűnő megjegyzése Hitler alkalmából (1934 körül), melyre gyakran gondolok: „Nem az a szegény örült örült, aki a bolondokházában tengődve azt képzei magáról, hogy ő Napóleon; az *igazi Napóleon* is örült, aki azt képzei magáról, hogy ő Napóleon.”

⁷⁸⁴ 1887, Oroszország és Németország közötti kölcsönös semlegességi szerződés.

⁷⁸⁵ Eszelős Vilmos: Kolnai többször így hivatkozik II. Vilmos (1859–1941) német császárra.

Kolnainak 1966. augusztus 2.

[...]

Aránylag egyszerű megoldás lesz, amikor egy bizonyos neofeudalizmus véget vet a ma befejezhetetlen, végeláthatatlan és megoldhatatlan hadjáratoknak. Mit jelentett Diem,⁷⁸⁶ Csang-Kaj-Sek,⁷⁸⁷ Ho-Si-Min⁷⁸⁸ stb.? Helyi feudális vezérek ezek, akikkel békét is lehet kötni, akiket semlegesíteni is lehet (pl. Szihanukot⁷⁸⁹ Kambodzsában), sőt, akik esetleg szövetségesek is lehetnek. Totalitárius háborúkat lehet elkerülni azáltal, hogy kis államokat létesítünk.

Nincs US–kínai háború, mert Kína helyett Észak-Vietnám harcol, az US helyett pl. Dieu, Ky⁷⁹⁰ vagy hogy is hívják őket. Ily módon keletkeztek a kis nemzetek. A semlegesített kis nemzet feudális fejekkel a nagyhatalom biztonsági érdeke. Hollandia és Svájc 1648-ban a vesztfáliai béke eredményei voltak: a Rajna forrását és torkolatát semlegesíteni kellett a két fő katonai hatalom befolyásától. Ezt érte el az orániai ház Hollandia javára, és véletlen, hogy Jörg Jenatsch nem tudott kis dinasztiát alapítani Habsburg és Bourbon között, olyant, mint az Orange-Nassau-ház (Jörg Jenatschról jó mű Conrad Ferdinand Meyer regényes életrajza).⁷⁹¹ Belgium vetett véget 1831-ben az összes lehetséges angol–francia háborúknak. A németek 1918-ban avval veszítették el a háborút, hogy nem tudták Belgium feletti uralmukat állandósítani, 1945-ben Hollandia és Belgium felszabadítása volt a német hatalom végső veresége. Románia és Lengyelország végső semlegesítésével 1854 és 1914 között sikerülhetett volna az orosz–osztrák háború végső kiküszöbölése. Az 1867-es kiegyezés Magyarországnak sok hibája lehetett, de a porosz imperializmust '66-ban mégis az állította meg, hogy a Habsburg-ház Magyarországra vonult, nem-német területre, ahol a porosznak a német eszme jogcímén semmi keresnivalója nem volt.

Amerika előbb vagy utóbb kénytelen lesz feltalálni valami új feudalizmust. Lám már Kambodzsában Szihanuk fejedelemmel ez működik, Sziámban, Afganisztánban szintén, sőt Perzsiában is; s a monarchiákból valóban ki lehet zárni a külső befolyást, míg pl. a Nasszer-féle Egyiptomból nem lehet. A monarchia révén Szaúd-Arábia, sőt Jordánia

⁷⁸⁶ Ngô Đình Diệm (1901–1963): Dél-Vietnám első elnöke, előbb kínai fogságban, amerikai emigrációban. Katolikusként igyekezett az egyházat támogatni, nem ritkán erőszakos eszközökkel, elnyomva a buddhista vallást, ill. annak intézményes befolyását visszaszorítani. Jelentős eredményeket ért el Dél-Vietnám modernizálásában. Több sikertelen puccskísérlet után – hallgatólagos amerikai támogatással – sikerült végül eltávolítani a hatalomból (kivégezték).

⁷⁸⁷ Csang Kaj-sek (1887–1975): kínai politikus, a Kínai Köztársaság elnöke, Tajvan első embere haláláig.

⁷⁸⁸ Ho Si Minh (1890–1969): vietnámi kommunista politikus, a Vietnámi Demokratikus Köztársaság elnöke, miniszterelnöke.

⁷⁸⁹ Norodom Szihanuk (1922–2012): Kambodzs királya, miniszterelnöke, meghatározó politikusa, számos funkcióval és időnként száműzetésben.

⁷⁹⁰ Nguyễn Cao Kỳ (1930–2011): dél-vietnámi katonai vezető, politikus.

⁷⁹¹ Jörg Jenatsch (1596–1639): svájci politikus. Meyer róla írt regénye magyarul több kiadásban is olvasható. Például: MEYER, Conrad Ferdinand (1958): Jürg Jenatsch. Ford. Szabó Ede. Budapest: Szépirodalmi.

is tartja magát, míg a demokrácia még Ghanát is megnyitotta Nkrumah diktátor alatt a szovjet befolyásnak, s egyben a jenki korrupciónak.

Ha Charlemagne a Kennedy–Johnson-féle elnökök értelmi nívóján nem állt magasabban, nem tűrte volna Leónban, Aragóniában, Kasztíliában a kiskirályokat, hanem totális háborút indít a mórok ellen. Minthogy azonban Charlemagne-nak volt esze, rábízta a spanyol–mór háborút a spanyolokra és a mórokra, s a háború eredménye *civilizáció* lett, mind a két oldalon.

A civilizáció a lovagrendekkel kezdődött, s ezek a spanyol–mór háborúban alakultak ki. Úgy a móroknál, mint a spanyoloknál speciális lovagrendek alakultak, külön becsületesküccel. A lovag bátran és vitézül verekedett, de megfogadta, hogy a győzelem után a nőket, a gyermekeket, a betegeket, a szegényeket kíméli az ellenség földjén is. A hadifoglyokat és a sebesülteket a nők védelme alá helyezi. A nők teljes kivonása a háborúból enyhítette a háborút. A lovagrendi harcos számára becsstelenséget jelentett nemcsak a nőre emelt fegyver, hanem még a nő érintése vagy szóval való sértése is. A gáláns üdvözlés, a gáláns költészet stb. ugyan csak a csinosabb vagy előkelőbb nőknek járt, de még a parasztasszony esetében is a lovagi becsülettel ellenkezett volna a durvaság, az erőszak, a sértő modor. Andalúziában a mór nők nem voltak elzárva, mint a törököknél, arcukat sem takarták el – a Korán csak azt tiltja, hogy meztelenül vagy félmeztelenül járjanak, amint azt Mohamed honfitársnői az arab forráság miatt talán tették. Szigorúan elzárva és fátyolozva csak a perzsa királyleányok voltak – s azután a törökök sznobizmusból átvették a perzsa szokást. Először talán csak a pasák leányai fátyolozták el arcukat, azt a látszatot kívánva kelteni, hogy ők perzsa királyleányok, azután minden tisztességes török nő megkívánta a fátylat. Végül még a keresztény és a zsidó leányokat is elfátyolozták Konstantinápoly utcáin, nehogy az idegen matrózok utcaleánynak nézzék őket, ámbár zárt helyiségben keresztény vagy zsidóleány levehette a fátylat idegen férfiak előtt, míg muszlim török nő ezt csak közeli férfirokonok előtt tehetette.

Általában a keresztény-muszlim háborúk abban különböztek az ókori szokásoktól, hogy a legyőzött nem lett egészen rabszolga. Sophonisba⁷⁹² öngyilkos lett, mert előkelő karthágói státusa ellenére rabszolgának vihették volna Rómába. A keresztény-muszlim háborúban már (legalább is elvben!) tisztelni kellett a fogoly vallását, esetleges házasságát, főként pedig rangját és nemét. Nem állítom, hogy soha csinos keresztény leányt nem hurcoltak hárembe, sem azt, hogy arany karperecét, nyakláncát [sic]. Keresztény nő nem ment önként török hárembe, de a nők elismert státusa mégis enyhítette a totális háborút, a spanyol–mór viszonyokban gyakran, a lengyel–német–magyar–török viszonyban olykor. Különösebb kedvezmények, megkülönböztető státus nélkül a nőket egyszerűen nem lehetett volna többé arra kényszeríteni, hogy veszélyes országrészekbe menjenek férjhez, s éppen a kapitányi, várnagyi, fejedelmi családok halnak ki, ha nem kapnak nőt a veszélyes országrészekbe. Viszont a fiatal emberek a veszélyes katonai pályára szívesebben léptek, ha szép egyenruhával a nőket vonzani tudták, ha a nőknek a tiszt

⁷⁹² *Sophonisba (i. e. kb. 235–203): komoly politikai befolyással bíró karthágói nemesasszony.*

rang némi garanciát nyújtott arra, hogy úriember a viselője, hogy a hölgyi státust a tiszt respektálja, hogy a durvaságot, a trágár viselkedést a tiszt rang tiltja és így tovább! Ezekkel az elvekkel együtt járt egy bizonyos *Narrenfreiheit* [bolondsabadság]; éppen a nemesség igényt tartott egy bizonyos excentricitásra, diszkréción és finomság feltétele alatt. Ez az úri *Narrenfreiheit* pl. Ligne herceg egész életbölcselete volt. Mind e dolgok eredménye a civilizáció, amelyet talán valamikor még Amerika is fel fog fedezni! A civilizáció Amerikát 1492-ben fedezte fel, de az ellenfelfedezés még mindig késik.

Kolnainak 1966. augusztus 3–7–9.

Alapelvek és fő tanulságok

1) Minden forradalmak jellemző sajáttsága, hogy nem az elnyomás elleni tiltakozás hozza őket létre, hanem inkább a fennálló hatalom alapelveinek egyre növekvő alkalmazhatatlansága. A monarchiák nem abszolút zsarnokságuk miatt buknak meg, hanem azért, mert a névleges, elvi abszolutizmus nem tud komoly, jól működő centrális hatalmat gyakorolni, és az a helyzet áll elő, amelyben – a látszat szerint – népi kormányzat vagy népi zsarnok, Robespierre vagy Bonaparte inkább volna a centrális hatalom hathatós gyakorlására alkalmas.

2) Privilegiumok, exempciók, szabadságok, a dolog lényege szerint, szerzett jogok. Azért adatnak, mert egy adott helyzetben méltányosak és indokoltak. Megszűnnek akkor, amikor tehertételekké válnak, és akadályai lesznek a célnak, amelyet eredetileg szolgálandók voltak. Néha a fejedelem törölte el a privilegiumokat, néha a forradalom; eltörlésük kisebb megrázkódtatást okozott, ha a fejedelem rendelte el célszerűségi szempontokra hivatkozva, és nem teológiai természetű egyetemes igazságokra (egyenlőség stb.), amelyek mindig vitathatók maradnak, de egyben vita tárgyát is képezik. Konkrét példák: egy határmenti lakosság minden férfi tagja fel van szerelve fegyverekkel. A török–tatár-félvad betörés gyakori. A törököt, a tatárt, s veresbőrű indiánt stb. csak úgy lehet féken tartani, hogy minden székelynek, doni kozáknak, Western gyarmatosnak fegyvert adunk, őt adómentes birtokossá tesszük, felmentjük a jobbágyság alól, neki nemesi vagy hasonló státust adunk, honvédelmi kötelezettség ellenében. Viszont ez a rendszer idővel elavul. Tatárok, törökök, veresbőrű szíu indiánok már évtizedek óta nem mutatkoztak. A régi határvidéken új gazdasági forrásokat fedeztek fel. Ott már senki sem akar a primitív, egyszerű Naturalwirtschaft [természeti gazdálkodás] színvonalán élni, vadászatból, halászatból és limitált földművelésből. Az állatbőröket ott már nagyszabású bőripari üzem dolgozza fel, amelynek kivitele az állami bevétel egyik fő forrása. A talaj alkalmas a cukorrépa ültetésére. Az erdőkben jó, kemény fa terem, ami iránt a vasutak érdeklődnek, mert talpfának lehet használni. Viszont az iparvállalatok nem tudnak sem földet vinni a cukorrépa-ültetésre, sem erdőbirtokot a talpfa vágására, minden az ősi, szabad, adómentes birtokosoké, akiket nem lehet kisajátítani. És a szabadok, a nemesek, a székelyek, a kozákok, a Western gyarmatosok, a csernagorcok [Crna Gora-i/montenegrói szabad pásztorok] stb. minden zsebükben pisztolyt visznek, úgyhogy a vidéken a közbiztonság igen kétesé vált. Már most vagy a fejedelem, vagy a forradalom törvénybe oktatja a 'nix dajcs' [itt: semmi duma] elvét, ezentúl nem lesz se székely, se kozák, sem bánsági határőr, sem color [bőrszín] (Algériában), sem Western Gyarmatos. Minden ember egyenlőnek, szabadnak születik – privilegium, exemptio [előjog, kivétel], szerzett jog stb. nélkül – persze ebből az egyenlőségből sérelmek is származnak. Néha egy már kifejlett nemzetség, sőt, kész állam volt a privilegizált vidék, és a látszólag jogosult egyszerűsítés, a szerzett jog eltörlése egyet jelent a nemzeti sérelemmel, az elnyomással.

3) Más példa a fenti axiómára: a nyugati keresztény népek szokott udvariasságán messze túlmenő privilégium járt a nőknek az olyan vidékeken, ahol a szaporodás államérdek volt, ahová viszont a nők a kényelmetlenség miatt nem szívesen költöztek. Még 1941-ben a belga-kongói hajón első osztályú kabint férfi semmilyen pénzért nem kaphatott, az a hölgyeknek volt fenntartva, és hölgyet kísérő uraknak. Nem utazhatott hálókocsin a Kongó–óceán vasúton egyedülálló férfi, csak hölgy vagy hölgyet kísérő úr. Régebben (amint öregebb belgák mesélték) az omnibuszon, ha nem volt hely, és nő akart felszállni egy közbeeső állomáson, leszállítottak egy férfi utast. Mind e szokások célja volt az európai nőket a bevándorlásra buzdítani. Nők nem mentek a Kongóba, s ezért nős férfiak vagy nősülni és családot alapítani szándékozó belga pasik sem. Viszont a bennszülött nőkkel való viszonyokból nem belgák születtek, hanem félvérek, azaz a nagyrészt a magasabb kiképzésre kevésbé alkalmas elemek, akiknél még az is félő volt, hogy nem tudják a fürdőkádat stb. helyesen használni, s ősi szokásaikkal a már elért higiénikus és technikai nívót rontják. Az európaiak és főként az európai nők privilegizálása mellett 1880-ban szóltak érvek, de 1940-ben ezek elavultak. A régebben kéthetenként induló lovas omnibuszból naponta kétszer induló autójárat lett. Főiskolai képzettségű fekete bennszülött talán csak 200–300 volt még, de az átlagos fekete pincér, háziszolga, hotelportás tudta a telefont használni, volt már jó néhány ezer fekete ipari munkás is, bányász, szerelő, lakatos, nyomdász, hajógépész stb., aki saját mestersége technikáját kb. európai színvonalon értette.

A régebben jogos exemptiákból komikus és részben sérelmes helyzetek álltak elő. Takoradiban [ghánai város] egyszer belga hajóra szálltam, két más velem egyrangú francia tisztjelölt-altiszttel (sergeant-aspirant) együtt. Az egyik fehér volt, a másik fekete, de a fekete, képzettségi alapon, teljes francia állampolgársággal volt felruházva, ami katonai okmányából kiderült, de nem volt az arcára írva. (Civilben magasabb állású posta- és táviratszolgálati tiszt volt St. Louis-au-Sénégalban.) Hosszú nemzetközi jogi vitám volt a belga kapitánnyal. Ő azt mondotta, hogy az ő hajóján az európai hölgy vagy hölgyet kísérő úr első osztályú utas, az egyedül utazó európai férfi másodosztályon utazik, de az első osztályon étkezik, a bennszülött – akár férfi, akár nő – harmadosztályú utas. Azt feleltem, hogy a francia törvényben van egy egyenjogúsítási eljárás; minden *indigène* [bennszülött] egyenjogú, ha a baccalauréat-val [kb. érettségi] egyértékű képzettsége van, továbbá ha oly munkakört tölt be, amelyet régebben európaiak töltöttek be (pl. postatiszt), ha az illetékes állami bizottság egyéni esetében megállapította, hogy európai szokások szerint él (vagyis nem többnejű házasságban, mosdásra, fürdésre stb. alkalmas házban, az emberhús kerülése és a marha- vagy csirkehús fogyasztása jellemzi étrendjét, zsebkendőt is tud használni aránylag kevésbé feltűnően, gyermekkorá óta cipőben jár stb.). Aki az egyenjogúsítási okmányt megkapta, annak a francia állam garantálja az egyenlő eljárást külföldön, különösen, ha katonai vagy más állami szolgálatban utazik francia 'hazáján' kívül. Egyébként nemcsak a francia polgárjog sérelme, ha Belgium egy francia polgárt nem kezel ilyennek, hanem a kereskedelmi tisztességé is: az illető aspirant-örrmesterért a francia katonai misszió kifizette a másodosztályú hajójegyet, s őt harmadosztályon utaztatni, az ár bezsebelése után, nem lehet. Érvemnek a végén volt foganatja. Már az első este kiderült, hogy az első osztályú utas belga hölgyeknek semmi

kifogásuk nem volt a fekete postatiszt ellen, és eszük ágába nem jutott az *apartheid* alkalmazása, amelynek az eredeti fő oka a növédelem volt, ti. hogy európai nő ne legyen valami fekete kéjenc zsákmánya.

4) További példa arra, hogy az időszerűtlenné vált privilégium mily károkat okoz. A *Serenissima* Velencei Köztársaság a szigorú, római jellemre, sőt spártai szokásokra sokat adott, Res Publica nélkül lehetetlen. A velencei Res Publica derék polgárának kötelessége jó kézművesnek, jó kereskedőnek lenni; a Res Publica abból élt, hogy polgárai a legjobb, legfinomabb kézműveket gyártották (üvegárukat, selymet, csipkét, ezüst tárgyakat, szőnyeget, s így tovább). És ehhez kitűnő hajósai voltak, akik a velencei kézművet drágán adták el a török szultánnak, az angol követeknek, a spanyol marquésoknak [márkiknak], a marokkói emíreknek, a magyar–horvát báróknak. Tömegben jött az arany Velencébe, és a velencei hitellel vagy váltó volt a világon a legjobb, mert annyi aranyfedezet sehol nem volt, mint a Res Publicában és a vele federált várostartományokban (Ragusa, Ciprus, adriai szigetek). A gazdag velencei nemes volt, és dózsává is volt választható. Néha száz rokonát tudta selyemszövő vagy üvegfüvő üzemében alkalmazni. 'Szolga' senki sem volt, mert pl. a szőnyegszövő mint a gazdag főnemes, dózsejelölt család rokona dolgozott a szigorúan családi üzemben, az egyszerű közügyvéd vagy jegyző pedig valóságos királyi herceg is lehetett, az apja vagy a nagybátyja Európa bármely királyával egyenrangú dózse lévén. A velencei követ Bécsben vagy Madridban a főhercegekkel és az infánsokkal egyenrangú és azoknál gazdagabb nagyról volt.

Viszont az erény e Res Publicáját csak erkölcstelenséggel lehetett fenntartani. Jártak Velencébe főhercegek, spanyol infánsok, francia királyi duc-ok. A Res Publica *külön rendőrséggel* ügyelt fel a bankárcsaládok, a nemes nagykereskedők, a manufaktúratulajdonosok leányaira. Ezek a hölgyek, ha idegenbe mennek férjhez, magukkal viszik a selyemszövőket, az üveggyárosokat, a bankárok üzleti titkait, néha még az aranyakat is. A fiatal velencei hölgyek papáinak annyi a pénze, s a sok pénzért annyi a pápai vagy császári grófi címe, hogy bármelyik kaphat Bourbon- vagy Habsburg-férjet. Akkor viszont vége Velence függetlenségének, a dózsecsaládok Habsburg vagy Bourbon vejei dominálni fogják politikai befolyással a szenátust, Velence a rivális dinasztiák prédája lesz, belevakarodik az európai konfliktusokba. Tehát Velence nemes leányai maradjanak otthon, csak nagyon formális alkalmakkor találkozzanak előkelő idegen urakkal, és közelebbi viszonyba ne lépjenek velük. Mit tesz ezért a *Serenissima* Res Publica? Külön rendőrséget szervez a csinosabb főnemes leányzók figyelésére, levelek felbontására, szigorú bírákat arra, hogy a papákat súlyos pénzbüntetésekre ítéljék, ha leányuk félrelép, vagy ha fiaik valamely külföldi menyasszonya vagy neje keleti titkokról levelez, spanyol, nápolyi vagy horvát–magyar rokonaival. (Az ellenőrzés kikerülése úgy történik, hogy a nemes velencei hölgy álarcot tesz fel, s így megy idegen urakkal táncolni – innen az álarcosbálok később mindenütt oly elterjedt szokása.) Miután azonban mégis a Res Publica érdeke, hogy az idegen fejedelmek pénzük elköltése végett ne máshová menjenek szórakozni, hanem Velencébe jöjjenek, a *Serenissima* megszervezi a világ legkomolyabb és legjobb prostitúcióját. Miután az idegen előkelők a pápai grófkisasszony bankárleányával csak családi, sőt rendőri felügyelet alatt találkozhatnak, vannak kurtizánok, akiknek minden

szabad, s akikkel minden szabad a pénzes idegen uraknak. Vannak magas osztályú kurtizánok, betanítva a finom idegen urakkal való társalgásra, a diplomata körökben szokásos modorra. Ezek mind diszkrét kémek a Res Publica javára, némelyikük *double agent* [kettős ügynök], akiknek a Res Publica szándékosan ad át titkokat, mert tudni akarja, hogy arra a spanyol infáns vagy a főherceg hogyan reagált. Vannak persze matróz-lebujbeli, kevésbé finom kurtizánok is.

A végén a spártai erkölcs ellenkezője lesz a Res Publica. A híres, büszke velencei közszabadságot (amelyről Montaigne⁷⁹³ azt írta, hogy a világ legszebb alkotmánya) minden abszolutizmust meghaladó titkosrendőrség és kémszervezet őrzi. A kézműves remekek kihálnak a családokkal, amelyek a titkokat őrizték. Új családok nem kerülnek a zárt körű nemességbe, a kör annyira zárt, hogy a nemes leányzók nem találnak vőlegényt, a nemes urak menyasszonyt, a nemesség kihal, az ipar elsorvad, a fényes paloták már majdnem vízbe esnek. 1797-ben a franciák odaajándékozzák Ausztriának az egész Res Publicát kárpótlásul az elvett Lombardiáért – danaida [görög, azaz trójai faló] ajándék. Elveszik újra 1805-ben. 1814-ben a többi 'legitimitással' együtt Velencét is restaurálni akarja a bécsi kongresszus, de Velence fél attól, hogy Genuával nem tud konkurrálni, s arra kéri Ferenc császárt, hogy inkább anektálja vissza. Ausztria sok pénzt költ arra, hogy ne essen még több palazzo a vízbe, de a város egész szelleme halott. Daniele Manin,⁷⁹⁴ az utolsó dózse örökbefogadott zsidó származású fia azt javasolja, hogy a múzeumváros az egykori Serenissima legyen – más Res Publicákkal és több fejedelemséggel – a Confederazione d'Italia tagja, esetleg az olasz Konföderáció székhelye (amivel a római kérdés elkerülhető lett volna), de ezt sem Cavour nem akarta (ő egységes Regno d'Italiát akart), sem Mazzini (aki a római Res Publicát tervezett, európai uniót Róma székhellyel, laikus világállamot a pápaság helyett), holott Ausztria esetleg a Manin-tervezetbe belement volna. (Republikánus konföderáció, elnökséggel, de a kis, helyi monarchiák fenntartásával, Lombardia, Venezia politikai unióban egész Itáliával, de Zollunióban [vámunióban] az osztrák birodalommal, amely előbb-utóbb osztrák–olasz Zollunión jelentett volna, annyi haszonnal Ausztria javára, mint amennyivel Poroszország a német Zollunion folytán már birt.) Fő forrás e tényekre: Pompeo Melmonti: *La vita privata dei Veneti*, 1840 körül.⁷⁹⁵

5) Eötvös József helyesen vélte, hogy proklamált elvek 'in's Gegenteil umschlagen' [ellentétükbe csaptak át] (*Herrschende Ideen des XIX-ten Jahrhunderts* [A XIX. század uralkodó eszméi]). Például hozta Eötvös, hogy a Szabadság saját ellentétébe csap át, mert nemzeti szabadság lesz belőle, s ezt csak hadsereggel lehet fenntartani, vagyis kényszerrel. Az Egyenlőség csak úgy élhet, hogy az egyenlők fölé magasabbakat neveznek ki, akik fentről vigyáznak a többiek egyenlőségére – ezt csak úgy tehetik, hogy ők maguk *magasabbak*, és mint 'kiválóak' ellenőrzik a 'többiek' egyenlőségét. A testvériség konkretizálódik, azaz nemzettestet alkot, de ezzel ellentétébe csap át, mert a nemzeti érzelem

⁷⁹³ Michel de Montaigne (1533–1592): francia filozófus, esszéíró.

⁷⁹⁴ Daniele Manin (1804–1857): az olasz egyesülésben kulcsszerepet játszó olasz politikai vezető.

⁷⁹⁵ Melmonti, lásd 559. l. *A mű pontos címe* La Storia di Venezia nella Vita Privata.

csak más nemzettel való összecsapásban nyilatkozhat meg, még akkor is, ha az összecsapás csupán békés versengés, és nem háború. A testvériség ténye lényeges közös érdek nélkül elhomályosul, amint pl. egy magáncsaládban a húsz-harminc évvel ezelőtt kivándorolt fivér már csak ismerős (a fajüldözéstől s már extrém eseteiktől eltekintve).

Túlmenve Eötvös Józsefen, azt mondanám, hogy az intézmények átcsapása 'in ihre Gegenwart' [ellentétükbe] még feltűnőbb. Példa: a cenzúra. V. Károly császár (III. Károly magyar király) bevezette a cenzúrát. Az volt a célja, hogy ezentúl a katolikusok és a protestánsok útszéli hangú, sértegető, veszekedő polémiát ne írjanak. Legyen komoly színvonalú, tudományos, épületes, ájtatos hitbuzgalmi irodalom, de térítési propaganda nélkül. Legyen komoly költészet, népszerűsítő, egyszerűbb irodalom, de ne legyen durvaság, pornográfia, ízléstelenség, csúnya üzleti spekuláció a rossz ízlésre. Hozzák nyilvánosságra a közérdekű híreket, de ne legyen felelőtlen rémhírterjesztés, lázítás, sértegetés, rágalom hivatali és magánszemélyek ellen. Legyen előzetes cenzúra, jobb az ilyesmit megelőzni, mint megtorolni, különösen, mert a megtorlás az okozott erkölcsi és lelki kárt már alig tudja jóvátenni.

De mi történt? Nem lehetett cenzornak csupa Leibnizet, Sonnenfelset⁷⁹⁶ és Gentzet alkalmazni. Az ilyen emberek jobban szerettek írni, mint cenzúrázni, s ha ők nem írnak, nincs tudományos irodalom, sem komoly publicisztika. A kisebb kaliberek pedig egyik bakot a másik után lötték. Átengedtek a rossz irodalomból többet a kelleténél, és gyakran a teljesen a korona és az egyház érdekét jól szolgáló irodalmat nem engedték át. Nincs olyan komoly konzervatív szerző, aki ne volna polemikus és kontroverzális, s még a tudományos irodalom is célját veszti, ha csupa közhelyet mond, semmit sem cáfolva és semmit sem védve. A cenzúra álláspontja az volt, hogy minden átengedhető, ami a hatóságot közvetlenül nem támadja. A spanyol inkvizíciót szabad volt támadni, az régen volt, talán igaz se volt, de a bécsi érsekről még azt sem volt szabad megírni, hogy jobban kellene vigyáznia az Egyház autonóm jogaira, amit a jozefinus miniszterek nem tartanak tiszteletben. A konzervatív Dessewffy Józsefet jobban cenzúrázták, mint Kossuth Lajost, mert az utóbbi csak általánosságok mellett vagy ellen izgatott, az előbbi konkrét kritikát gyakorolt (ámbár olykor barátságos szándékkal) miniszterek, hatóságok, egyének felett. A Szent Szövetség harmincnégy évében a Habsburg-domíniumok és a Deutscher Bund [a Német Szövetség] egész területén alig volt ötven politikai per, s ezeknek a felét is a Confalonieri–Silvio Pellico-féle⁷⁹⁷ bevallott összeesküvés ügy (amelyben voltak elrejtett fegyverek) tette ki. Viszont az indokolatlan szigor csak oly gyakori volt, mint az indokolatlan enyhesség és elnézés igen hasonló esetekben. A karlsbadi *Bundesbeschluss*⁷⁹⁸ ellenére szabad volt Leipzigben kinyomatni, amit Bécsben betiltottak. Minden Szent Szövetség ellenére a toscanai Lipót nagyherceg félhivatalosan hirdetett olyan elveket Firenzében, amelyekért Milanóban ugyanazon Habsburg-dinasztia

⁷⁹⁶ Joseph von Sonnenfels (1732–1817): osztrák jogász, egyetemi tanár, a felvilágosult abszolutizmus teoretikusa.

⁷⁹⁷ Silvio Pellico (1789–1854): olasz író, költő, drámaíró.

⁷⁹⁸ 1819-ben Karlsbadban a Német Szövetséget alkotó országok – Ausztriával – három határozatban egyeztek meg, amelyek a demokratikus és nacionalista „felforgató elemek” kiszűrését célozták meg, ennek részeként a sajtót is felügyelet alá vonták.

nevében másokat becsuktak. Napóleon halálára 1821-ben Berzsenyi Dániel a következő nekrológot írhatta, cenzúra mellett: „Nem te magad győztél, hanem a kor lelke–Szabadság, / Mellynek zászlóit hordta dicső sereged” stb. [Napoleonhoz]. Vörösmarty viszont Metternich cenzúrája mellett ünnepelhetette az 1831-es lengyel szabadságharcot s azt írhatta Napóleonnól, hogy „Nagy volt ő s nagysága miatt megdölnie kellett”, és pedig, mert „Türni nagyobbat irígy lőn a sáralkatú ember, / S türni hasonlót nem bírtak az istenek is” [Napoleon].⁷⁹⁹

Lenau⁸⁰⁰ a Bad Ischl-i császári vadászkastélytól alig kétszáz méternyire írhatta a még meglévő villában (amelyet 1961-ben megnéztem), a haeresisek [eretnekek] dicsénekét: *Die Albigenzer* [Az albigensek]. A francia cenzúrárt 1784 előtt közel huszonöt éven át Malesherbes igazságügy-miniszter kezelte, vagyis a Diderot⁸⁰¹–d’Alembert⁸⁰²–Condorcet⁸⁰³ cég egyik beltagja, aki kizárólag a jezsuitabarát ellenválaszokat kobozta el, mint összeférhetetleneket a ’tolerantia’ szent elvével. Amint Sebastian Brunner írja 48-ban: „Um die Gedankenfreiheit haben sie gekämpft. Nun ist die Freiheit da – sie haben keine Gedanken.” [„A gondolatszabadságért harcoltak. A szabadság már megvan – de gondolataik nincsenek.”]⁸⁰⁴ Avagy a klerikalizmussal alig vádolható Thiers Adolphe:⁸⁰⁵ „L’Église catholique n’a opprimé que la pensée de ceux qui, de tonte façon, ne savaient jamais penser. Ils ont amplement prouvé leur absence de pensée depuis que la pensée est libre.” [„A katolikus egyház csak azokat nyomta el, akik soha nem tudtak gondolkodni. Ők bőségesen bizonyították a gondolkodás hiányát, amióta szabad a gondolkodás.”] A cenzúra fő hibája az volt, hogy nem volt rendszere, és nem voltak komoly egységes irányelvei. A tudományosnak vélt, háromszáz oldalon felüli művek, a magas színvonalú folyóiratok ki voltak véve minden cenzúra alól, mert ezek az ifjúság és a köznép körébe amúgy se kerültek, tehát ’lázító’ hatásuk nem lehetett. Tehát 302 oldalon szabad volt ateizmust terjeszteni, viszont rizikóval járt a leglojálisabb szándékú, keresztény és konzervatív szellemű mű írása napilapokban vagy húsz-harminc oldalon pamfletben. Széchenyi Istvánt jobban cenzúrázták, mint pl. Petőfit, mert amit egy olyan úr írt, mint ő (helytartótanácsi alelnök, v. b. t. t., cs. és kir. kamarás, aranygyapjas lovag), annak nagy jelentőséget tulajdonítottak a cenzorok, míg a kávéházi firkásról azt hitték, hogy az nem zavar vizet. A cenzúra lassanként saját ellentétébe csapott át, s ezt tette az államszervezet nagy része, sok országban. A spanyol, nápolyi, piemonti puccsok emberei ezredesek és magas államhivatalnokok voltak; Oroszországban deportáltak nihilista diákokat, de a ravaszabb összeesküvőből könnyen lett szabadkőműves kapcsolatok útján egyetemi tanár vagy miniszter; a katolicizmust mint a keleti ortodoxia ellenségét üldözték, viszont Fichte panteista, vagy Schelling deista, vagy Hegel istenhelyettesítő ideatanát szabad volt

⁷⁹⁹ A verseket Menczer fejből idézhette, mert pontatlanul tette, ezeket javítottuk.

⁸⁰⁰ Nikolas Lenau (1802–1850): német költő.

⁸⁰¹ Denis Diderot (1713–1784): francia filozófus, író, a nagy francia Enciklopédia főszerkesztője.

⁸⁰² Jean le Rond d’Alembert (1717–1783): francia matematikus, fizikus, filozófus.

⁸⁰³ Nicolas de Condorcet (1743–1794): francia matematikus, filozófus.

⁸⁰⁴ Brunner, lásd 315, 813. l. Az idézet forrását nem azonosítottuk.

⁸⁰⁵ Thiers Adolphe (1797–1877): francia politikus, történétíró, Franciaország első köztársasági elnöke. Az idézet forrását nem azonosítottuk.

katedrákról terjeszteni; és cári szubvencióval megjelenő folyóiratok útján főként az ily tanokat terjesztették. Bruno Bauer⁸⁰⁶ szerint több volt a balhegelianus Oroszországban, mint a németek között.

6) Saját ellentétébe csapott már régen át a Parlament. Eredeti alapeszméje, hogy független emberek képviseljük a köz érdekét a kormányhivatalnok seregével szemben. Annyi függő ember ma sehol nincs, mint az angol parlamentben. Pártba csak az lép, aki állást akar. A parlamenti tagság 3500 évi fontot jelent – aki sokat okvetetlenkedik, azt a párt a legközelebb nem jelöli, s mehet zabot hegyezni. Aki viszont szorgalmas párttag, az kap igazgatási tagságokat, meg-nem-választás esetén felsőházi tagságot, mindenféle állást. Amióta nacionalizálnak vagy szocializálnak iparokat vagy bankokat, azóta a politikus-szinekúráknak se szeri, se száma. Amerikában külön jövedelmi forrás a szenátoroknak, hogy vacsorához jelennek meg, mint szónokok, amiért is a cég, amelynek reklámcélját az újságokban reportált vacsora szolgálja, külön fizet. Köztudomású, hogy a New York Social Life rovatban megjelenő drinkeken a résztvevő hírességek azért jelennek meg, mert 500–1000 dollárt kapnak a megjelenésért. Mily gyermekcipő volt ehhez képest a Walpole⁸⁰⁷ korrupciója! És mily közéleti tisztesség volt ehhez képest a néhai Lukács László panamája, ami abból állott, hogy egy négymilliós állami bevételből *másfelet az el nem számolandó* rendelkezési alaphoz csatolt, amelyből a kormánypárt választási számláit fizette!

Viszont lehetetlen a korrupciót teljesen kiirtani, mert van érv is mellette. Aki szinekúrában még soha nem ült, egyszerűen mit sem sejt az állam és a gazdaság összefüggéseiről. Én mint szorgos gazdasági levelező néhány éven át jártam nagyobb vállalatok, minisztériumok, ipari federációk sajtókonferenciáira, s tanultam valamit ezeken. De a pénzügyminisztériumhoz eleget a politikus igazgatósági üléseken tanulhat, amelyre viszont mást, mint minisztrális [minisztériumra alkalmas] politikust a vállalat be sem ereszt. A vállalat nem akarja titkait és üzletmenetét több emberrel megismertetni, mint azt muszáj. Vigyáz arra, hogy alkalmazottjainak csak 1%-a vigye oly magasra, mint az igazgatóság. Viszont politikust, akiből rövidesen miniszter lehet, szívesen lát. Annak a révén egy napon majd a vállalat jó üzleteket köt: állami megbízást kap, vagy lényeges adókedvezményt, vagy export-prioritást, vagy hosszú lejáratú és kis kamatú államkölcsönt. Ezért érdemes egy minisztert kiképezni, s formálisan a miniszterjelölt ellen semmi sem szól: valami degree-je [diplómája] van közgazdaságból vagy kereskedelmi jogból, mint fiatal ember írt egy-két cikket az *Economist* vagy a *British Industry* szokott nívóján. Esetleg már az újságban állt róla, hogy hobbi gyanánt detektívregényt olvas vagy sportot űz, vagy beillik közgazdásznak, és mégsem oly száraz ember, nemcsak közgazdász, hanem pl. irodalmi amatőr is (pl. már látott színházi előadást, sőt már el is süttött egy Shakespeare-citátumot az előadást követő vacsorán a producer tiszteletére). Ha pedig a vállalat zilált helyzete úgy kívánja, hogy levél jelenjék meg valamelyik nagy lapban arról, hogy mit kell szubvencionálni és mit nem, az M.P. [parlamenti képviselő]

⁸⁰⁶ Bauer, lásd 475. l.

⁸⁰⁷ Robert Walpole (1676–1745): brit államférfi, de facto Nagy-Britannia első miniszterelnöke.

igazgatósági tag azt megírja, s az, az alsóházból datálva, persze meg is jelenik. Azonban sokak szemében ez a korrupció jobb a savonarolai fanatizmusnál és az aszkétikus morálnál, amelyből nagyobb bajok származtak már sok országban. Ebben is van valami!

7) Minden történelem azért történelem, mert *aktuális*. Az egyiptológia nem történelem, hanem régiségtan, mert Egyiptommal közös politikai problémánk nincsen. Ellenben Mózes és József egyiptomi története a reveláció [kinyilatkoztatás] része. Caesar, Antonius és Cleopatra már történelem, a Nyugat–Kelet viszony mindig aktuális marad, a férfi és a nő szerepe örök probléma, a vezérség kérdése mindig fennáll – és így tovább! Az Anjou-kor Lengyelhonban és Magyarországon régészet. Ellenben Könyves Kálmán a XIX. században történelem volt – mert az állam harca az obskurantizmus ellen a liberális kor fő témájának látszott: Habsburg–Ausztria ma történelem (bár a múltakon már nem lehet segíteni). Fennáll a kérdés, legyenek-e kisebbségek, olvadjon be minden a színtelen, szagtalan bürokratikus centralizációba. Mi a bürokrata állam struktúrája? Legyenek-e birodalmak, federációk, vagy csak autarchikus nemzeti államok legyenek? Közös (k. u. k.) NATO-hadsereg legyen-e, avagy csak lokális honvéd milícia? Ellenben a Hohenstauffen-birodalom régészet, mert egy országnak sem fennálló aktuális problémája a pápasághoz való viszony. Demokráciában élünk, s ezért a francia forradalom aktuális, még Cromwell is az. Ellenben a Fehér Rózsa–Veres Rózsa háborúja nem történelem, hanem kronológiai adat. Némileg történelem a Hunyadi-kor mint kísérlet középbirodalmi alakulásra. Talán ily szempontból még valamennyire az Anjou-kor is, viszont a Palacky-féle Szvatopluk–Árpád hadiállapotnak minden következménye végleg megszűnt, s ebből már új gondolat nem születhet, Árpádra hivatkozó magyar nacionalizmus, szvatopluki szláv romantika többé nem lesz (már 1830–48-ban is hamis és erőltetett volt), ellenben közép-birodalom még lehet, talán magyar, talán lengyel, talán cseh súlyponttal.

De lehet az is, hogy *poszthistorikus* ezredév elején élünk, miután a *prehistória* óta először jellemzik a kort a szerszámok és a nyersanyagok, nem az emberek és a nemzettek. De ezt kevésbé hiszem, Paul Valéry⁸⁰⁸ gondolt először erre (*Regardi sur le monde aeternel*, 1928) Kételyemet e téren már gyakran kifejtettem.

8) Magyarhon történelme revideálandó. A liberális verzió értékét veszítette. A március 15. teljesen zagyva handabanda volt. A lényeges változás már évek óta folyt. 1845-ben már teljesen a reformpárt kezdett kormányozni, hivatalosan is. József főherceg nádorságának *aranyjubileumát* '45-ben már a reformmozgalom ünnepelte. A közeli változás akkor már bizonyos volt, a következő okokból: i) kész terv volt, hogy Ferenc József 18. születésnapján mint nagykorú trónra lép. A szegény, epileptikus, félig paralizált Ferdinándot le akarták léptetni, amint van nagykorú trónörökös, mert éppen az abszolút monarchia nem lehetett *tényleges* uralkodó nélkül, de az alkotmányos is alig élhetett oly császár-király alatt, akit a népnek mutogatni nem lehetett.⁸⁰⁹ ii) József nádor 73 éves volt

⁸⁰⁸ Paul Valéry (1871–1945): *francia költő, esszéíró, filozófus*.

⁸⁰⁹ Ferenc császár kisebbik fia, Ferenc Károly, megígérte, hogy nem lép bátyja helyére, hacsak nem muszáj. Ferdinánd egyik epileptikus rohama, úgy látszik, az agyára ment, de ennek ellenére nem volt elég abnor-

1845-ben, Metternich 72. A Staatskonferenz [Államtanács] minden fontos tagja hetven körül járt, vagy azon is felül. Kolowrat Antal Staatsminister, Kübeck Károly-Frigyes báró Reichskammerpräsident (vagyis a közgazdasági minisztériumok tanácsának elnöke, azaz pénzügy, földművelésügy, ipar és közlekedésügy, bányáügyi miniszter), Lajos főherceg, gr. Cziráky Antal, első országbíró (másodországbíró Majláth György) már a hamut is mamunak ejtette ki, úgyhogy helyébe másodországbírót kellett választani. ('48-ban, végre, az év elején fogta magát és meghalt.) Nem a szabadsághiány volt a főbaj. 1815 és 1848 között Magyarországon összesen hét politikai per folyt (a Martinovics-ügytől eltekintve a Rákóczi-kor és 1814 között *egy sem*). Három évnél többet senki sem ült 33 év alatt. Kazinczy Ferencet, majd Lovassy Lászlót⁸¹⁰ azért vitték a brünni játékhegyre [Spielberg], mert Magyarországnak nem volt egyetlen oly börtöne sem, ahová egy politikai foglyot komolyan el lehetett a külvilágtól zárni. A főbaj az volt, hogy semmi logikai lóláb nem látszott ki az aránytalan ítéletekből, hogy az eljárás nagyobbik része titkos lévén, senki sem tudta, miért volt súlyosabb a Lovassy-ügy a Kossuth-ügynél. A bűnösségi vagy ártatlansági vótumot [szavazással hozott határozat] nyilvánosan adták le a septemvirek [a héttagú bírói tanács tagjai], teljes és körülményes indokolással, a jelenlévő juratus ifjak az egyik septemvirt megéljeneztek, a másikat lehurrogták, s az elnöklő országbíró csendet kért, vagy kivezettetett egy-két embert, aki aztán a termen kívül hurroghatott, amennyit tetszett. (L. Szógyény-Marich László emlékezéseit.)⁸¹¹ Nagyobb baj volt a szabadsághiánynál, hogy semmi felelős végrehajtó hatalom nem létezett. A nádor kinevezett egy helytartótanácsot, és saját kabinetirodája élére egy főreferendáriust (ez volt egy ideig Szógyény-Marich). Politikát senki sem folytathatott. Alelnöki címmel a Helytartótanácsban volt oly kinevezett tag, aki ilyen vagy olyan commissiót vezetett (közlekedésügy, törvénykészítési ügyek stb.), de végrehajtó hatalom, definiált végrehajtói hatáskör nem volt. Az udvari kancellár írt Bécsből a nádornak: Fenséged méltóztassék további ötmillió adót beszedni, további ötvenezer lovassági újoncot kiállítani. A nádor megszavaztatta a kért dolgokat az országgyűlésen. A tavernicus [tárnokmester] megállapította, hogy az adók törvényesek. A főreferendárius megvédte a rezervált jövedelmeket (pl. az egyházi javakat, amelyeket csak iskolára volt szabad költeni), az országbíró megvizsgálta a beadott egyéni panaszokat az adóbehajtás ellen – s néha azoknak helyt adott. Azonban sem hadügyi, sem gazdasági, sem közoktatási politika nem volt, s azt az országgyűlésen senki sem képviselte. Egy-egy alelnök (pl. Széchenyi István) a nádor bizalma folytán összeállíthatott szakcommissiót erre vagy arra az ügyre (kivitel, közegészség és kórházügy stb.), de nem volt közös kormányprogram, miniszteri szolidaritás, képviselt politika, a méltóságokat (országbíró, kancellár, tavernicus – s elsősorban a nádor) nem lehetett szavazással lemondani, még nyugdíjazni sem. Ha egy főispán kilencven évet élt, nem volt nyugdíjazható, hanem adminisztrátor került a helyére, ha egész évben Longchampsban lóversenyezett vagy Marienbadban üdült, csak kérni lehetett arra, hogy látogassa meg hivatalát is.

mális ahhoz, hogy ne léptessék trónra 1835-ben. Ellenben a kis Ferenc Jóskát arra nevelték, hogy 18 éves korában lépjen trónra.

⁸¹⁰ Lovassy László (1815–1892): *jogász, politikus*.

⁸¹¹ Lásd a 636. lj.-et.

Ha Széchenyi egy kereskedelmi útvonalat tervezett, s a helytartótanács elrendelt ötven kisajátítást nemesi birtokból, a tulajdonosok ügyes ügyvédekkel a septemvirális Táblához fordultak kétszeres-háromszoros kártérítésért – amíg az döntött, az útépités két-három évre megállt. Az országbíró 1840-ben Deák Ferencet megbízta a magyar polgárjog és büntetőjog kodifikálására. Deák bizottsága négy év alatt elkészült a munkával, de miniszter a művet nem képviselte, és nem bocsájtotta az országgyűlés elé, azaz a bizottságok csak tanácsot tudtak adni, végrehajtó hatalmuk nem volt, képviseleti joguk sem. Az abszolutizmus nem bírt hatalommal, az alkotmány viszont akadályozó és nem kreatív szerepet játszott. Ez az állapot egyaránt tűrhetetlennek látszott a konzervatívok és az értelmes liberálisok előtt. 1844-ben, mint Privatdruck [magánkiadásban] megjelenik *Die Staatsreform in Ungarn* névtelen broszúra,⁸¹² teljesen Metternich személyes fogalmazása, ámbár munkatárs a kidolgozásban Winkner Lajos udvari tanácsos, a bécsi magyar kancellária főreferendárius osztályfőnöke (kassai születésű, evangélikus vallású, teljesen polgári ember, nem nemes). József nádor aranyjubiläumára volt tervezve az adminisztráció kicserélése és fiatalabb elemekkel való felfrissítése. Alapgondolata a Metternich–Winkner-terveknek (1844) az, hogy a Bourbonok hibája kerülendő: nem kell centralizáció, amely csak a demokrata forradalmat készíti elő, hanem a hathatósabb végrehajtó-hatalom az autonómiákkal együtt fejlesztendő. Közös külügy és hadügy, nagyrészt közös gazdasági politika is, de ugyanakkor nemzeti iskolaügy, magyar, horvát, cseh, lengyel regionális kultúrélet. Nagyobb és egységesebb végrehajtó hatalom párosuljon fejlettebb nemzetiséggel és több tradicionális, helyi szabadsággal. A központi hatalom erősítésére tett minden lépést kövessen egy lépés az autonómiák növelésére, a német tartományokban is, ahol a Ständetagok [rendek] fejlesztendők és a helyi adók helyes célokra, municipális intézményekre fordítandók. Ez a programja az 1845-ben kinevezett új kormánysszerveknek és adminisztrátoroknak. A cenzúra eltörlése már tervbe volt véve, de Metternich kormánysszervet létesített a kancellárián a kormánycélok írói propagálására. Ennek élén Sebastian Brunner⁸¹³ plébános rendszeres jelentéseket készít a kormány számára a német szellemi mozgalmakról, a katolikus és konzervatív protestáns, ill. zsidó faktorok erejéről, a szociális újításokról, a korszerű népi szükségletekről. A lipcsei főkonzulátusra kijelöli Hübner Sándort, jeles író, a romantikus-katolikus német irány embere,⁸¹⁴ Lipcsében olvassa Hübner a hegelianus, schellingista, fichteánus műveket, s helyezzen el jó, katolikus és osztrák szellemű ellenműveket a német könyvpiacon. Prokesch von Osten ezredes athéni követet megbízzák a frankfurti konferenciákon való képviselettel; miután a porosz politika sok tudóst alkalmaz, és Berlin főtámaszai Bunsen,⁸¹⁵ Gregorovius,⁸¹⁶ Sybel, Dahlmann⁸¹⁷ és hasonló tudósok, képviselje Ausztriát is egy neves orientalista tudós. Budapesten 1845-ben már négy napilap van (*Pesti Hírlap*, liberális, kezdetben Kossuth,

⁸¹² A hivatkozott művet nem tudtuk azonosítani.

⁸¹³ Sebastian Brunner (lásd 315. l.) valóban Metternich megbízottjaként működött 1843–48 között. 1846-ban két éven belül bekövetkező francia forradalmat jósolt. Írásai egy része jelentős mértékben hozzájárult a modern antiszemitizmushoz (antijudaizmusból kiindulva). Menczer alább további adatokat is közöl.

⁸¹⁴ Hübner: lásd 454. l.

⁸¹⁵ Robert Wilhelm Bunsen (1811–1899): német kémikus.

⁸¹⁶ Ferdinand Gregorovius (1821–1891): német történész, újságíró, író.

⁸¹⁷ Friedrich Christoph Dahlmann (1785–1860): német történész, politikus.

később Csengery Antal,⁸¹⁸ Eötvös József és Kemény Zsigmond szerkesztésében – *Világ*, konzervatív, főszerkesztő: gr. Dessewffy Emil, nyugati levelezője gr. Szécsen Antal, cs. kir. követségi titkár Londonban – *Nemzeti Újság*, a püspökök lapja, szerkesztik Csajághy Sándor,⁸¹⁹ Cs. Laura fivére, Vörösmarty sógora és Horváth Mihály⁸²⁰ kanonok; *Pester Zeitung*, Széchenyi István, majd Batthyány Lajos lapja). Kb. húsz hetilap és hírlap és havi folyóirat jelenik meg Magyarországon és Erdélyben, részben igen jó minőségű.

A fiatalok 1845-ben, akikkel felfrissül a kormányzat: Gróf Apponyi György, az új udvari kancellár, 39 éves; *Szógyény-Marich László*, addig a budai helytartótanács főtítkára és József nádor kabinetfőnöke, udvari vicekancellár lesz Bécsben, 39 éves; *Báró Jósika Sámuel*, erdélyi kancellár, 40 éves (Bismarck szerint „mein Lehrmeister in Österreich”, „der beste Kopf, den ich dort gekannt habe”) [tanítómesterem Ausztriában, a legjobb koponya, akit ott ismertem]. (Liberálisok kora 1845-ben: Eötvös József, 32; Kemény Zsigmond 31; Kossuth 43; Deák Ferenc 31; gr. Dessewffy Emil, konzervatív vezér, 34; István fhg. nádor 1847-ben, 32.) Ez a Metternich-féle magyar trió, de csak rövid ideig tud működni, ’45-től ’48-ig. A nádori helytartótanács két alelnöke, ’45-ben kinevezve: gróf Széchenyi István (54) és gróf Zichy Ferenc (43). A Ballhaus főerősségei ’45-ben: Anton Prokesch, Freiherr von Prokesch-Osten, (52) Hübner Sándor (34) lipcsei főkonzul, amatőr festő, író és történész, később párizsi, londoni, római nagykövet, 1860–62 sajtóminiszter, 1849-ben báró, később gróf. Fő művei: *Pius V. s Elisabeth von England, Das britisches Weltreich, Neufans de souvenirs* (párizsi nagykövetsége 1850–59, III. Napóleonnál). Élt: 1811–1892. Állítólag Metternich fia volt, kétségtelenül törvénytelenül született. (De hogy került mamája a kancellár közelébe? A Durchlaucht [a fenség: ti. Metternich herceg] minden más viszonya férjük által elhanyagolt arisztokrata hölgyekkel folyt, vagy híres színésznőkkel. Hübner mamája kissé hámból kirúgó polgárleány volt, aki talált mégis egy kvietált őrnagyot a gyerek törvényesítésére.) Gróf Szécsen Antal londoni Legationssekräter [követségi titkár]. 1845-ben 26 éves. Későbbi művei: *Shakespeare és kora, A francia társadalom és a szellemi élet a XVII-ik században, Dante, Tacitus és a római császárok*. 1860-ben Staatsminister, aki a federatív magyar–cseh–horvát–német alkotmányt akarja feldolgozni. A *Budapesti Szemle* alapítója Gyulai Pállal.⁸²¹ 1894-ben kilép az Akadémiából, mert nem helyesli a tüntetést Kossuth temetésén, és az Akadémia bevonását a hazaffy-politikába. Elhunyt 1897-ben, élete 79. évében. Sebastian Brunner 1810–1887, dr. theol., wiedenai plébános, Staatskanzlei-referens, teológiai tanár, pápai prelátus.

1847-ben írta Széchenyi István (*Politikai töredékek*): „A reformok zászlaját én tűztem ki ugyan, több mint húsz év előtt, de az ma királyom kormányának zászlaja, amely megett én csak mint szerény közember kívánok küzdeni.”⁸²² A ’48. márciusi törvények 85%-a benne volt az 1847. novemberben beterjesztett kormányjavaslatokban. József nádor meghalt 1847 nyarán. Széchenyi Istvánnak felajánlották a nádorjelöltséget, de ő azt

⁸¹⁸ Csengery Antal (1822–1880): közgazdász, történész, politikus.

⁸¹⁹ Csajághy Sándor (1810–1860): teológus, csanádi püspök.

⁸²⁰ Horváth Mihály (1809–1878): történész, csanádi püspök.

⁸²¹ Gyulai Pál (1826–1909): költő, író, irodalomtörténész, egyetemi tanár.

⁸²² SZÉCHENYI István (1847): Politikai programm töredékek. Pest: Trattner-Károlyi. Az idézetet itt nem találtuk meg.

határozottan elutasította. Így választották meg Pest-Pilis-Solt javaslatára István főherceget, József fiát: a pest-pilisi indítvány első szótól az utolsóig Kossuth Lajos fogalmazása, ő terjesztette elő a megyegyűlésen és az országgyűlésen is (1847. szeptember). A nádor beiktatására a 17 éves Ferenc Jóska megy Pestre, magyarul olvasva fel a királyi rescriptiót [leiratot], amely Apponyi–Szógyény–Winkner fogalmazása: „Kedvelt Magyarországnak minden polgára ezentúl birtoklási jogokkal ruházandó fel, és a közadó kötelességét lesz vállalandó, igazság szerint (...). Eme törvényhozási mű kedvelt Magyarországnak hűségesei rendjeire és karjaira vár, és az különösen királyi Fenséged Náadorságához fog fűződni. (...)”⁸²³ Vagyis a jobbágység már végső megoldás előtt állott.⁸²⁴ Azonban húzták és halasztották a húsznál több törvényjavaslat tárgyalását 1847. októbertől 1848. márciusig, még a derék Deák Ferenc is, mert ’nem akarhatjuk, hogy minden fegyvert kicsavarjon a kormány a kezünkől’ (Somssich Pál ’reform-konzervatív’ képviselő: *Die Rechte Ungarns und seines legitimen Königs*, Wien 1850). Metternich 1847 végén: „Le despotisme est toujours signe de faiblesse... C’est un gouvernement fort que je veux et que j’ai toujours voulu, c’est-à-dire le contraire d’un despotisme... [A despotizmus mindig a gyengeség jele. Erős kormányzatot akarok és akartam mindig is, azaz a despotizmus ellentétét...]” (*Mon Testament Politique, Nachlass B. VII. 640. o.*). Aztán jöttek váratlan zavarok. Már 1846-ban lengyel gengszterek azért rendeztek teljesen értelmetlen, indokolatlan és felesleges felkelést Galíciában, hogy akadályozzák az osztrák reformtervet. 1847-ben a radikális Dufour⁸²⁵ valóságos puccsot szervezett Genfben: Guizot és Metternich egyetértve értesítették a svájci kormányt, hogy a Confédération semlegessége közös francia–osztrák garancia alatt áll, és amennyiben a *Sonderbund* radikális kormánya lépést tesz a kantonális szabadságok ellen, és radikálisan centralizál, Frankhon és Ausztria egyetértve közbelépnek.⁸²⁶ IX. Pius trónra lépésekor 1846-ban kezébe vette az olasz konföderáció ügyét, s ez kezdett kicsúszni a Carbonaro és titkos társulati kezekből. Palmerstont idegesítette az osztrák–francia közeledés, az olasz kérdés pápai iniciatívája, és ezért hirtelen közzé tette, igen egyoldalúan, a Blue Bookot annak bizonyosságára, hogy Anglia mindig az olasz függetlenség főbarátja volt, Guizot-val és Metternichhel szemben.⁸²⁷ Palmerston sehogy sem akarta a francia–osztrák szövetséget, ő már tizenöt éve azon dolgozott, hogy angol–francia szövetség legyen, megosztva a Pireneusi-, Ibériai-félszigetet London és Párizs között, bevonva Itáliát is az angol szférába, ti. a földközi-tengeri brit szférába. Angol titkosszolgálati kéz nyúlt az európai helyzetbe. Amint 1785 körül az angol inspirációjú beavatkozás Belgiumban kezdte el az ’autrichizmus’

⁸²³ A forrást nem ellenőriztük.

⁸²⁴ Le Play 1845–46-ban utazta be már harmadszor Ausztria–Magyarországot. Azt írja, hogy Ausztriát a legjobb szociális törvényhozás, de Magyarországon a jobbágység azért maradt fenn, mert védelmet nyújtott a parasztságnak az uzsora ellen. Ausztriában a robotot eltörlő törvény már készült – egyébként a robotszolgáltatás minimális volt.

⁸²⁵ Guillaume Henri Dufour (1787–1875): svájci–francia katona, tábornok, mérnök, topográfus.

⁸²⁶ Menczer itt összekeveri a dolgokat: a katolikus kantonok *Sonderbundja* volt a centralizáltabb svájci alkotmánytervek ellenzője.

⁸²⁷ A 17. századtól kezdve – angol mintára – a „színes könyvek” kormányzati és diplomáciai kommunikációs eszközök voltak (minden kormány más-más színnel dolgozott). A szicíliai „alkotmányról” szóló Blue Book az angol kormányzat álláspontját fejtette ki (a kék volt az angol szín).

[kb. 'osztrákizmus'] elleni agitációt, s lényegében az egész francia forradalmat, 1848 elején az angol agitáció az olasz kérdésben Metternichet és Guizot-t veszi célpontnak. E két öreg államférfiú eltávolítása volt a titkos társulatok célja (lengyelek, németek, olaszok) is, amelyek főként Londonban működtek, még az Engels-kommunisták is. A *Manifest* első két mondata, Marx–Engels műve: „Ein Gespenst zieht durch Europa. *Metternich und Guizot* befreunden sich um das Gespenst zu verfolgen... usw.” [Kísértet járja be Európát. *Metternich és Guizot* szövetkezett a kísértet ellen – Menczer itt is fejből idéz.] A valóságban Metternich és Guizot arra szövetkeztek, hogy Ausztria az orosz, Frankhon az angol világbirodalmi gyámkodástól némileg megszabadulva *európai* programmal álljanak elő. Deutscher Bund, Confederazione d'Italia, lengyel kérdés konzervatív–katolikus, nem 'szláv', sem forradalmi végcéljal, a pápa közreműködésével, a forradalmi konspirációs mozgalmak leszerelése, úgy a nemzetieké, mint a szociálisaké. Talán erre Metternich későn jött rá, de rájött. A teljes birodalmi átszervezés és az európai átszoportosulás folyamata megkezdődött, amint 1789 előtt már évekkel elkezdődtek a Turgot⁸²⁸–Malesherbes–Necker-i reformok Franciaországban. De ismét sok külső és alsó érdek kívánta az új utak megghiúsulását, angolok, szabadkőművesek, radikális titkos társulatok, s a felülről jövő reformnak útját elvágta a forradalom. Amint 1914-ben a Černa Roka⁸²⁹ a délszláv kérdés F. F.-i megoldását.

Fontosabb források: [...]

⁸²⁸ Anne Robert Jacques Turgot (1727–1781): francia közgazdász, államférfi.

⁸²⁹ Crna Ruka: Fekete Kéz – szerb nacionalista terrorszervezet a 20. század elején.

Menczernek 1966. augusztus 13.

M.B. algróf kamarai perszonálisnak

Na ja, sag m'r [Na igen, mondd már]. Csodálom, hogy Ausztriában, a vörös határon, ilyen sajtószabadság van: hogy ilyen derék lapocska megjelenhetik. Erre a Rudolfot illető Károlyi-Pista-hülyeségre én még mint mítoszra sem emlékszem; valami célzás van ugyan rá a Kaiser-Sagában. Biztos vagyok benne, hogy Rudolf öngyilkossága az volt, és hogy oroszlánrészben magánmotívumai voltak; bár egészen világosan, azt hiszem; még a szakértők sem látnak ebben. A Pista-marhaságot azonban nem lehet érvként felhasználni azon tézis megdöntésére, hogy a magyar junkernacionalizmus a Monarchia fő sírásójának tekintendő. Nekem fogalmam sincs róla, hogy Kennedy meggyilkolása mögött mi volt – egy Amerikában élő szemfüles és értelmes fickóval beszéltem a minap, aki azt mondja hogy ott se tudja senki, és nyilvánvalóan nem akarják igazán kibogozni! – és kezdettől fogva az a nézetem, hogy ez *nem* a Kreml műve volt; de ha kétséget kizáróan ki is derülne, hogy nekem (a legtöbb más hanggal egyetértésben) ebben igazam van, abból nem lehetne kiindulni a bolsevizmus rehabilitálása, és annak valószínűvé tétele felé, hogy a bolsevizmus *nem* tör az egész földgolyó alávetésére, és minden jogrendi és keresztény polgárosultság kiirtására. A tengerész sztrájkot a bolsik csinálták; de nem minden szerencsétlenségnek, sőt nem minden válságnak és gázságnak ők a szerzői.

Az is igaz, hogy a pánszláv mumust nem a magyar junkerek-prókátorok-betyárok-újságírók sütötték ki, és hogy a tényleg létező (bár a cári politikát csak nagyon korlátozva irányító) pánszlávizmustól való páni rettegés megvolt Bécsben magyar presszió és propaganda nélkül is; helyesen mondd, hogy az 1854-i végzetes bécsi politika nem a Kossuthok, Deákok és Tiszák diktátumának engedelmeskedett. Sőt, hozzátehetnéd nemcsak azt, hogy még az 1914-es gyilkos és öngyilkos Berchtold-aktus sem direkte és speciálisan magyar parancsra történt – Tisza húzódozása ugyan megszűnt, mikor meggyőzték róla, hogy Németország feltétlenül masírozni fog, de ama húzódozásnak az ebben való kezdeti kétség nem volt egyedüli oka; lásd az Almásy Denizhez⁸³⁰ írt igen megható és az őszinteség bélyegét magán hordó levelet – hanem még azt is, hogy úgy látszik Albertiniből (I. kötet), aki pedig aligha volt Horthy–Bethlen tollügynöke, hogy az ún. disznóháborút Szerbia ellen sem főleg a magyar agráriusok nyomása alatt indította Golu,⁸³¹ hanem mert Szerbia Péter és Pašićs alatt Oroszország felé orientálódott, s a Skodának hátat fordítva francia ágyúkat (bár ugyanakkor német puskákat is) rendelt.

Ám mindebből *nem* következik, hogy a végzetes 1867 mintegy a régi, Mária Terézia–Metternich-i monarchiát állította vissza némi korszerű jogrendi reformokkal 1845–48 alapján; hogy a nagymagyar nacionalista imperializmus szervesen beilleszt-

⁸³⁰ Almásy Denise (1890–1950): grófnő, a Tisza István ellen elkövetett merénylet koronatanúja.

⁸³¹ A németül disznóháborúnak hívott vámháború a Monarchia és Szerbia között 1906-ban zajlott. „Golu” A. Goluchowski gróf (1849–1921): a Monarchia külügyminisztere volt, magyar nyomásra kellett lemondania (valószínűleg Kolnai annyiban téved, hogy a magyar kormány volt a „héja”, agrárpiaca védelmében). A „háború” következtében Szerbia rosszabb szerződéshez jutott a Monarchiával, de ezt más piacokon, pl. a németen, kompenzálni tudta.

hető lett volna a Monarchia összérdekének keretébe (lásd a fődemon Andrássy szerepét 1870-ben, majd a cseh koronázás megakadályozásában); hogy a magyar nemzetiségi politikának ne lett volna döntő szerepe a belső rendezés és egy észszerűbb külpolitika megíúsításában; hogy a pánszlávizmusra az erkölcsileg jogosult és praktikus termékeny felelet a szlávellenesség s a porosz–magyar kettősfétis előtti leborulás volt. Hogy az 1914-i felségáruló cseh és délszláv aktivisták legtöbbje ausztriai és nem magyar-honi volt, ez főleg arra enged következtetni, hogy az osztrák rendszerben lehetséges volt nem-német polgári, érett politikai vezetők kialakulása, míg a magyar rendszerben ilyen nem-magyar vezetők nem teremhettek (addig még). Egyébként elfelejtetd vagy elhallgatod a fiumei Supilót.⁸³²

Az 1848 előtti magyar különállás egészen más valami volt, mint az 1867 utáni letompított-kossuthista uralom. 1848 előtt, mint kifejtetd, nem létezett egységes állam oly értelemben, mint '67 után; a Birodalom, amennyire létezett, egyértelműen Bécsben volt centrálva (leegyszerűsítés azonban azt vélni, hogy '67 után egyszerűen minden Budapest fütyére táncolt); '48 előtt Magyarország *autonómiával* bírt (különleges módon) az Összbirodalomban, míg '67 után elkapott, örült és végeredményben öngyilkos módon *hegemóniára* tört, sok, bár nem abszolút sikerrel, egy lényegileg *negált* Birodalomban; '48 előtt, illetve '66 előtt dualizmusról szó sem lehetett volna, minthogy a császár nemcsak az örökös tartományok ura, hanem (nagyrészt névleg, de valami realitással is) a 'német országok' feje, sőt 1806-ig németrómai császár volt.

Ha Ferencjósát már születése óta uralkodónak képezték ki, akkor a kiképzéshez nemigen gratulálhatok, mert eltekintve a szorgalmas hivatalnok erényeitől (melyeket nem becslök le), s bizonyos úriemberi kvalitásoktól (melyeket sokra becslök, melyek azonban nem a legfőbb uralkodói kellékek), a marhaságok és öngyilkos ugrálások olyan sorozatát követte el, amire kevés példa lehet a történelemben. A Haynau-cécó, a '49 utáni vákuum kihasználásának bűnös elmulasztása, Buol⁸³³ erkölcstelen, de főképp önmegsemmisítő oroszellenes állásfoglalása, az olaszországbeli reménytelen megrekedés, Poroszország ingerlése megfelelő erőforrások és szövetségesek nélkül, a '67-es végzetes kapituláció és a hülye Beust azonnal megíúsult – visszafelé elsült – revánsfantáziája, a '70-beli passzivitás Albrecht⁸³⁴ és John⁸³⁵ tanácsa ellenére (nem tudom, hogy csak az orosz fenyegetésre való tekintettel-e!), a föderalizmus feladása, az 1905-i visszaretetés, Ferenc Ferdinánd honmentő akarásának mindenáron való bénítása, végül az annexió formája, és legvégül a '14-es harakiri ... sok egyebet elfelejtetk. Jó öreg uralkodónkra és megható katonás bronchitikus halálára szeretettel és honvágygyal tekintek vissza; de ez nem a lényeges, csak annyiban, hogy nem beszél belőlem egy beidegzett gyűlölet előítélete. Itt hiányzott a *fej*, ha talán nem is annyira, mint Eszelős Vilmos alatt a frivol és felületes, de aránylag mégis agyvelővel kistaffírozott Bülow ostoba kidobásától fogva. (Bismarck, az *fej* volt; de valami egészen lényeges itt is hiányzott: amit tett, az mégis

⁸³² Frano Supilo (1870–1917): horvát politikus, újságíró, képviselő, a „jugoszláv” ideológia képviselője

⁸³³ Karl Ferdinand von Buol (1797–1865): osztrák, diplomata, államférfi, Ausztria külügyminisztere.

⁸³⁴ Valószínűleg Wilhelm Eduard Albrecht (1800–1876) német alkotmányjogásról van szó.

⁸³⁵ Valószínűleg János (1801–1873) szász királyról van szó.

a későbbi elvakultság és katasztrófa rendszeres előkészítése; s mert fej volt és tragikus egyéniség, ami egy Bülow nem lehetne; egy Bethmann, Jagow vagy az ablaktáblán mászó légy annál kevésbé, *ezt maga is érezte*, és nem csak magánressentimentből halt meg *szomorúságban*. Mi hiányzott belőle? Ezt Rád hagyom.)

A rengeteg történelmi részletben sok az érdekes és alkalmasint a helyes is, de engem mindez konfundál. Végre is az egész '48–'49-es ribillió nem alapulhatott pusztá félreérté- sen a voltaképpen ugyanazt akaró isteni Metternichék-Bachok-Kübeckek stb. és fölséges Széchenyik-Kossuthok-Deákok stb. között, vagy néhány általad oly mélységesen meg- vetett kurjongató kávéházi félművelt akarnok machinációján. A történelmi távlatokban csakugyan sokféle ellentét túlnagyítottként lepleződik le, s az ellentétes politikai erők sokban konvergáló társadalmi szükségszerűségek, illetve inkább szükségletek eszköze- inek mutatkoznak, de azért az ellentétek reálisak. Hitler és Sztálin közt igen bensőséges szubsztanciarokonság áll fenn, de azért népeik és szolgálai nem irtották egymást mil- liószámra négy éven át valami pusztá formalitás vagy félreértés miatt, s az eredmény nem lett volna egyszerűen ugyanaz, ha történetesen nem Sztálin apánk, hanem Hitler bátyánk győzött volna.

Mi volt az a sajátságos fatalitás, mely már Mária Terézia és Katalin korától kezdődően Birodalmunkat szembeállította az Orosz Impériummal, a galíciai mezőkön kölcsönös kiirtáshoz vezetve? Saját vízióm erről, melyet persze nem képviselek, mint amatörténész (magam is csak a velünk még valahogy gyakorlati folytonosságban álló történelem- ben amatörködve), tételszerűen: a Két Bizánc rivalitása. Az autentikusabb – 'szizma- tikus' – Bizánc kétségtelenül Oroszország volt, mely mint birodalom új és szörnyű formában fenn is maradt, míg mi minden értelemben eltűntünk. De mi is Bizánc vol- tunk – aki ezt Bécsben nem 'intuetálta' [fogta föl, érzékelt], attól elvitatok egy bizonyos kultúrtörténeti szenzibilitást –, főleg a Német-római Császárság szétfoszlásától s a török felbomlás megindulásától kezdve. Nekünk voltaképpen görögkatolikus előjelünknek kellett volna lennie a szorosabban vett római (latin) katolikus helyett. De akárhogy is, én kihívtam volna a fatalitást, és mindenkivel inkább húztam volna ujjat, mint az Orosz Császársággal. Nem hiszem el, hogy az kezdettől fogva halálos ellenségünk lett volna, és hogy megegyezés ne lett volna lehetséges. A magyar nacionálimperializmus szerepét akkor is döntően kártékonynak tekintem, ha az átkos 1854–55-ben nem ez érvényesült. Ahogy természetes riválisai voltunk a másik Bizáncnak, úgy lehattunk volna természetes szövetségesei is, bár némileg alárendelt pozícióban, ami még sokkal többet ért volna, mint egy ilyen pozíció Bismarckkal és hitvány utódaival szemben.

A semlegességnek és pufferállamoknak ellentétompító és konfliktuselodázó szerepét látom, de lehet ellentétkoncentráló és háborút kiváltó szerepük is. Lásd pl. az őszintén semleges – nebbich – balti államok újrafelemelkedésének korában. Az üdvös semleges- ség már feltételez egy bizonyos megokosodottságot és lemérséklődést, tehát iniciális kibékülést, az antagonisztikus kétoldali nagyhatalmak részéről és között.

Kolnainak 1966. szeptember 6.

A régi jó imperializmus eme védelmét Te remélhetőleg helyesled, de mégis Szigethy tanár úr felszólítását követve megvédem álláspontomat; ez már nem Franzlinak szóló ellenvetés, mert ő csak abban tévedett, hogy a berlini konferenciát (1884) a Kongó-atrocitásoknak tulajdonította és (alighanem csak hanyagságból) a Casement Reportra⁸³⁶ hivatkozott mint forrásra. (Ezt a németek 1914–16-ban röpiratként terjesztették. Mintha a belga semlegesség 1914. augusztusban történt megsértését igazolta volna az, hogy a belgák tíz-tizenkét évvel 1914 előtt atrocitásokat követtek el a Kongóban, és mintha Anglia álszentségét és híres képmutatását 'leleplezte' volna az a tény, hogy 1914. augusztusban Anglia ama belga állam védelmére kelt, amelynek atrocitásait tizenegy évvel előbb Sir Roger Casement, akkori brit főkonzul, Leopoldville-ből a Foreign Office-nak jelentette, s amelyet Sir Roger néhány angol újságban is megírt, 1910 körül!)

Imperializmus mindig volt és mindig lesz, mert a virágnak megtiltani nem lehet, hogy ne viruljon kikeletkor, s az államnak még kevésbé lehet megtiltani, hogy legyen politikája. A politikának nevezett úri huncutság pedig mindig abból áll, hogy valami gyengébb felet (kisebb államot vagy fejletlenebb szervezetet) az erősebb állam saját érdekkörébe igyekszik vonni. Az állam, ha elég erős, maga terjeszkedik, ha saját maga nem tud terjeszkedni (pl. ma Hollandia, Dánia, Portugália), belép egy érdekeinek aránylag jól megfelelő blokkba. Így van ma amerikai és orosz impérium, s a kisebb nemzetek vagy az egyikhez, vagy a másikhoz tartoznak, vagy legjobb esetben a semlegességre törekszenek a kettő határán, ha ezt földrajzi fekvésük megengedi (Svédhon, Ausztria). Persze az impériumhoz való csatlakozás lehet önkéntes és lehet kényszerű, abból származhat a kis nemzetre plausibiter előny, és az lehet teljesen és egészen a csatlós árulók műve, akiket az impérium a kis nemzetbe becsempész. Az orosz impérium elfogadása magyar részről soha semmilyen előnyt nem jelentett, és nem is jelenthetett. Rákosi vagy Kádár csatlós ügynökök. De már nem ilyen bizonyos az, hogy Abd-ul-Nasser nem láthat egyiptomi előnyt abban, hogy Moszkvára támaszkodik, bár nekem az ő arabizmusa nem ideálom, s azt hiszem, a Maghreb-államok sem szeretnének egy egyiptomi fensőbbség alatt létrejövő Nagy-Arábiát.

Sehol és soha nem szabadult fel nemzet az 'elnyomás' alól, harcra kelve az elnyomó ellen. Ami a valóságban történt, az az volt, hogy némely imperiális keretet meghaladott a történelem, s hogy egy vagy más imperiális keret felbomlott, s helyébe nemzeti államok léptek, amelyek azután sikeresen terjeszkedtek, vagy terjeszkedési politikájuk csődöt mondott. Szabályok e tekintetben nincsenek. Az egész Észak, Svédország, Norvégia, Dánia, Franciaország, Izland lehetne egy birodalom, jelen helyzetben öt állam, ki nem mondott, de jól működő konföderációban, ami nem zárja ki Norvégia és Dánia katonai szövetségét a nyugati, amerikai-atlanti blokkal, sem Svédország semlegességét, sem Finnország relatív kooperációját a Szovjetunióval. Véletlen történelmi fordulatok döntik

⁸³⁶ *Casement Report: Roger Casement által írt jelentés, melyben a II. Lipót belga király tulajdonolta Kongói Szabadállamban történt tömeges visszaélésekről számolt be. Casement később hasonló jelentést készített a perui állapotokról is.*

el, hogy hány állam legyen egy földrajzi szférában. Ha az 1860-as polgárháború tovább húzódik vagy másként végződik, két USA lett volna az eredmény egy helyett. Benelux három állam, lehetne egy is – vagy egy sem, mert Liège és Namur beolvadhattak volna Franciaországba, s Antwerpentől keletre egész Hollandia lehetett volna a német birodalom része. Ma három német állam van, a rajnai Németország vagy Bundesrepublik, Ausztria és Svájc, lehetne egy Elbe-Bund vagy Saxo-Borussia nevű negyedik német állam is, pl. Drezda vagy Lipcse vagy Berlin fővárossal, persze annak alapja nem a marxizmus lenne, ami nem államalkotó ideológia, hanem a szász vagy a porosz tradíció, a Lengyelországgal való kapcsolat, az Elba folyó által determinált közös földrajzi és gazdasági érdek, főleg a nyugati és a keleti blokk közötti államcsoport (a Baltikum, az Adria és a Fekete-tenger között) szükségessége.

Minden politika lényege és célja az államalkotás, az állam lehető megőrzése és a szükséges állami átalakulások lebonyolítása. Sem az nem igaz, hogy mindez csak erőszakkal és döntő csatákkal történik, sem az, hogy az állam kormányzását, alapítását, fenntartását stb. az önrendelkezés szavazatainak megszámolására lehetne szorítani. A politikai feladatok komplikált összhelyzetekből adódnak, megoldhatók jól vagy rosszul. Az egyéni politikust kb. ama felelősség terheli, mint az orvosokat. A doktor a páciens nem térítette, nem ama szándékkal kezeli, hogy halhatatlan félistent faragjon belőle, hanem adottságainak, élettani sajátosságainak és adatainak pontos feljegyzések után igyekszik válságait enyhíteni, lehetőleg megszüntetni, ámbár tudja, hogy a megszűnt válságok helyébe idővel más válságok lépnek, s azoknak egyike még fatális is lesz. Az orvosi döntés egy-egy adott, válságos helyzetben természetesen igen lényeges és felelősségteljes, a komoly orvosi kompetencia hiánya súlyos következményekkel járhat, de minden fiziológiai tevékenység kerete mégis az emberi esendőség és halandóság alapvető ténye, amit sehogyan sem lehet letagadni vagy figyelmen kívül hagyni.

A gyarmati népek nem lázadtak fel az elnyomó ellen, nem vívtak függetlenségi harcokat, nem ébredtek öntudatra és nem szabadították fel magukat. Egyszerűen az történt, hogy a monopolizált nyersanyag-területek felosztása az európai hatalmak között elvesztette minden aktualitását, és a világstratégiai pontok régi jelentősége csökkent, vagy megszűnt. Amiből persze nem következik, hogy soha többé nem lesznek Ázsiában és Afrikában hatalmas centrumok, hogy a mai, új államkeretek véglegesek; még az sem, hogy Európa soha többé nem fog beleszólni az afrikai vagy ázsiai dolgok alakulásába. Impérium nélkül állam éppen oly kevéssé van vagy lesz, mint kormányzók nélküli automobil, mozdony nélküli vasút, orgánumok nélküli test stb. Nincs állam uralom, akarat, vezetésre és parancsra jogosult centrum nélkül, s amíg a politika eme *ábécéjét* nem sikerül véglegesen megmenteni a progresszív hülyeség kezéből, amely azt tagadja, addig a világra rájár a rúd.

[...]

Menczernek 1966. szeptember 14.

Kedves Béla!

Böksi [Kolnai felesége] ide átküldte leveledet és cikkedet. Minden szóval egyetértek, szigorúan véve persze kivéve ama gazdaságpolitikai részleteket, melyeket csak tudomásul vehetek, minthogy a megítélésükhöz szükséges képzettségnek híjával vagyok.

II. Lipót nagy király volt, és Brialmont tábornok⁸³⁷ nagy katona, ha a feketék és a vörösök nagyrészt meg is bénították a veszélyre való felkészülést; s Lipót hatalmas üzleti víziójú elme is volt, ha nyilván igazad is van abban, hogy számításai nem mindig voltak egészségesek. Más kérdés Lipót műízlése, mely a kor szellemét bizonyos felfújt proccság [felfuvalkodottság, pöffeszkedés] formájában tükrözi... Bár ugyanez a Poelaert,⁸³⁸ aki a 'Szt. Péter [Bazilikánál] is nagyobb' iszonytató Palais de Justice-t építette, építette a Guide Bleu szerint az igen szép (késő-olasz-reneszánsz-barokk-féle) Szt. Katalin templomot is a (régebbi) Fekete Torony mellett; s mintha hozzájuk tartoznának, úgy áll mellettük a baloldali többségű brüsszeli községtanács által emelt Ferrer-Ferenc-emlékoszlop!⁸³⁹ (1909: a Montjuïc-árokban végezték ki a statariális katonai törvényszék ítéletére ezt a félművelt szabadgondolkodó és anarchista fanatikus agitátort, állítólagos – nyilván nem merőben kitalált – szerepe miatt a barcelonai Vörös Hétben; mire a király, megijedve az európai közvéleménytől, elejtette Maurát. A többit tudjuk. 41-ben – s alkalmasint '40-ben is – a németek *egy* jót tettek: ezt a szemetet onnan eltávolították; de '58-ban már ott találtam, s ma is.)

Még hozzáteszem, hogy a németek Brüsszel elfoglalása után nemcsak a Casement Reportot kürtölték diadalmasan világgá, hanem azt a hazugságot is, hogy a talált okmányok szerint Belgium már évekkel '14 előtt 'konspirált' a nyugati hatalmakkal. A valóságban nem, hogy semmiféle megegyezés nem történt volt, hanem a kormány még a teljesen non-committal [semmire sem kötelező] vezérkari megbeszéléseket (für den Fall des Falles [kb. végső esetre]) letiltotta volt. Miután Eszelős Vilmos személyesen ordította volt Lipót,⁸⁴⁰ majd Albert⁸⁴¹ fülébe, hogy 'aki nincs velem, ellenem van', francia területeket ígért Lipótnak, és biztosította Albertet, hogy a leszámolás a közeljövőben kikerülhetetlen. Főleg természetesen: nekem semmivel sincs több jogom házadba betörni, s azt kifosztanom, ha ennek megtörténte *után* ott *tényleg* találtam is iratokat, melyekből arra lehetne következtetni, hogy Te hajlottál arra, hogy másokkal közreműködj az én házamba betörni, illetve az ő házukat az én várható betörésem ellen megvédeni segíteni.

Amit az imperializmus s az európai katasztrófa igen problematikus összefüggéséről írsz, igen helyesnek és mélyenlátónak találok. (A Bethmann-Hollweg-probléma izgatóbb a Vilmos-analízisnél. Mint már többször mondtam én, Rose történész és mások nyomán, ebben a Bismarck-csinálta Németországban valami speciálisan 'nem volt rendben',

⁸³⁷ Henri Alexis Brialmont (1821–1903): belga tábornok, politikus, főként erődépítéseiről ismert.

⁸³⁸ Joseph Poelaert (1817–1879): belga építész.

⁸³⁹ Ferrer, a 285. lje.

⁸⁴⁰ II. Lipót (1835–1909): belga király.

⁸⁴¹ I. Albert (1875–1934): belga király.

aminek igen kevés köze van a 80-as években kezdődő imperializmus-jelenséghez. Aber wir wollen hier abbrechen. [De itt abbahagyjuk.]

Csak az lepett meg nagyon, hogy Franzel határozott állítása szerint Tegetthoff⁸⁴² Marburg (Maribor)-ban született volna. Nekem mindig szilárd hitem vala, hogy ő észak-nyugat-német származású volt (és *ezért* zseniális marinista [tengerész] is).

[...]

⁸⁴² *Wilhelm von Tegetthoff (1827–1871): sikeres csatákat vívó osztrák admirális, valóban Mariborban született.*

Menczernek 1966. december 26.

Az Algróf Úrnak!

Ezt a cikket nagy érdeklődéssel olvastam az egy-két formulázási hiba, s főleg kellemetlen sajtóhibák ellenére; a kicsengés azonban mesterséges, szervetlen, nem meggyőző. A retrospektív utópiák – melyek, amennyiben inkább konkrét történelmi, mint merőben mítikus vonatkozásúak, az én reakciós, interpretatív vagy másodnemű (de seconde espèce) utópiám fogalmát fedik – nemcsak az elégedetlen ifjúság, hanem a tulajdonképpeni forradalmi gondolkodók, sőt néha klisészerűen a hájas elégedettek (pl. Eötvös Károly) lelkivilágában is szerepet játszanak. Marxnál inspiráló elem a civilizáció előtti ember 'megosztatlansága', bár R[ousseau] János Jakabnál ez még nyilvánvalóbb.

Kitől van ez az a jókora igazságot tartalmazó formula, „...vielmehr gelöscht” [inkább megoldott], és ha már három sort írsz arról a német mesterről, akitől idézed, miért kell annak kilétét elhallgatni? Talán teszt-kvíz az olvasó műveltségi fokának eldöntésére? Vagy az illető mester belegabalyodott a náci szövevénybe? Én nem sejtem, ki az. Mindenesetre az olvasó (szerényebb színvonalú újságlap olvasója is) nem arra való, hogy minden nyilvánvaló ok nélkül froclizzák.

Mint a 'cirkularista [a múltat visszahozni akaró] utópia' egy különös alakja, eszembe jut Weisengrün Pál⁸⁴³ (Bécsben élő dúsgazdag romániai zsidó eredetű, egy nem minden eredetiség nélküli pszichologisztikus neokantizmust képviselő, megh. 1923) Komplikationstheorie-ja, mely szerint az emberi kultúrfejlődés iránya „vom Primitiv-Spontanen durchs Kompliziert-Rationale zum Verinnerlicht-Momentanen” [„a primitív-spontántól az összetett-rationálison át a belsővé tett-pillanatszerűig”] vezet. „Aach, die Komplikationstheorie, das ist schöppferisch” [„ah, a komplikációelmélet, az igazán eeredetii”], suttogetta nekem W., kb. egy évvel halála előtt, szemét áhítatosan fölfelé fordítva saját istenpótló nagysága előtt. W. szerint az egyén és a társadalom félrevezető elvont konstruktumok; a reális létező a csoport. Ebben az ostobaságban megint van egy egészséges meglátás is.

A kiegyezési kor sajátosságos, specifikus elfajulási tendenciája éppen a magyar szellemi és lelki állapotra vonatkozóan szerintem nem csupán a már többször megbeszélte tényező-kön múlhatott, beleértve a mezőgazdaság válsága s a zsurnalizmus mellett a nemzetiségi kérdést is, hanem egy ezeknél centrálisabb valaminek a kifejeződése és következménye is: maga a 'kiegyezés' ténye, bénító és hazugságok szövevényébe csábító hatása egy nemzeti lelkiállapotra. Persze az egész Praxis kompromisszumok gépezete, de vannak létkereti kompromisszumok, melyeknek működése át-nem-gondolásuk rendszeren elvén alapszik, és ezeknek egy jellegzetes, számomra faszcináló példája 1867: főleg a magyar oldalon, több okból, melyekről itt elgondolkodni túl hosszadalmas volna. Nem igaz a király és császár szimmetrikusan magyar és osztrák volta, de nem igaz (nem érződik annak) a magyar nemzeti függetlenség sem; a rendszer tengelye a félreértés (Ausztaria–Magyarország eltérő értelmezései; a magyar és a horvát kiegyezési szöveg különbözősége;

⁸⁴³ Paul Weisengrün (1868–1923): társadalomteoretikus, író.

a Deák–Eötvös-törvény liberális fikciója, s kezdettől fogva ineffektív volta). A radikális baloldali részt vesz e játékban ama negatív hülyeségével, hogy a közjogi ellentétek *csak* álellentétek a valódi (főleg szociális) problémák elfedésére. A kossuthizmus döglehelete messzemenően áthatja a '67-es jobboldalt is, viszont a Monarchia mint oroszellenes és végelemzésben szlávellenes, germán–magyar hatalmi képlet igenlése mélyen áthatja a formálisan függetlenségi tábornok is. Az átgondolásra képes magyar konzervatívok gyors kiveszése és Fejérváry–Kristóffy⁸⁴⁴ reménytelen izoláltsága (s szellemi jelentéktelensége) *ugyanaz* a tünet, mint az igazi függetlenségi demokraták (Irányi,⁸⁴⁵ Mocsáry,⁸⁴⁶ s talán az agg Kossuth L.) ignoráltsága s befolyástalansága. 1854–55-ben a Dunadelta semlegességét államférfiúi ésszel lehetett volna biztosítani Oroszországgal való barátságos megegyezés útján is; az Oroszországgal szembeni ellenséges viszony fatális rögződése *csak* katasztrófához vezethetett, s ez volt '66 és minden továbbiak *fokális* oka.

Servus A.

⁸⁴⁴ Fejérváry Géza (1833–1914): katonatiszt, politikus, hadügyminiszter, miniszterelnök.

⁸⁴⁵ Irányi Dániel (1822–1892): politikus, országgyűlési képviselő, publicista.

⁸⁴⁶ Mocsáry Lajos (1826–1916): politikus, országgyűlési képviselő, közíró.

Kolnainak 1967. február 1–2.

A régi jó abszolutisták

Mendelssohn Mózes kistermetű, kissé verwachsen [ferde], némi túlzással púposnak nevezhető emberke volt, intelligens, erősen szemita arcvonásokkal és szemüveggel. Egy napon Sonnenfels bizalmába fogadta Mózes, és bevallotta neki, hogy ő is zsidó származású. Mózes így felelt: 'Für dieser Vertrauen, Exzellenz, bin ich Ihnen Selber ein Geständnis schuldig. Ich bin nicht nur Jude, ich bin sogar etwas buckelig. Aber bitte, sagen Sie's niemanden weiter.' ['Bizalmáért magam is vallomással tartozom Excellenciádnak. Nem csak zsidó vagyok, hanem kissé púpos is. De kérem, ne mondja el senkinek.'] Joseph Ritter von Sonnenfels 1732–1817, jogásztanár a bécsi egyetemen, a Theresianum rectora, igazságügyminiszter, Mária Terézia és II. József legfőbb rendeleteinek codificatormestere, a felvilágosodott abszolutizmus főteoretikusa. Főműve: *Über die Vaterlandsliebe* (1786) azonban arról szól, hogy Ausztria hivatása a német kultúra őrzése, fejlesztése és terjesztése Kelet felé, és hogy a németiség 'modern hellenizmus', amely több állami kerettel is összefér, ámbar Ausztria van hivatva azt vezetni és irányítani. Ő vezette be a német nyelv és irodalom rendszeres, tudományos tanítását a Theresianumban; addig ott latint, görögöt, franciát, olaszt tanítottak, főleg franciát, mint modern világnyelvet. Tudományosan feldolgozott germanisztika Sonnenfels előtt nemigen volt.⁸⁴⁷

Nagy Frigyes könyvet írt az új, germanisztikus irány (Klopstock, Wieland, Lessing) ellen. Mint 'abszolút fejedelem' beléjük fojthatta volna a szót, de szégyellte volna magát, ha nem tud szellemiekről szellemi síkon vitázni, és ezért inkább könyvet írt: *Gegenwart und Zukunft der deutschen Litteratur* [helyesen: *Über die deutsche Literatur*; 1780]. Udvarias, sokban az ellenfél tehetségeit és érdemeit elismerő, tárgyilagos vitairat; lényegében a francia ízlés és gondolkodás védelme a germanizálók ellen, akik szerinte angol mintákat utánoznak németül, és nem is oly jókat; pl. David Hume-ot a filozófiában, Shakespeare-t a drámában. (Shakespeare ellen egyébként oly argumentumokat hoztak, mint Rivarol, sőt mint Dr Samuel Johnson, aki egyáltalán nem volt kritikátlan Shakespeare-rajongó). A könyv megjelent, névtelenül. A *Historisches Journal* (akkor még nem Gentz szerkesztette) lepocskondiázta a királyi művet, Mendelssohn Mózes aláírásával. Mózes megidéztek Potsdamba, s ott egyenesen a királyhoz vezették: 'Mendelssohn – mondta Frigyes –, haben Sie gewusst, wer der Autor war? – Natürlich, Eu. Majestät, jedes literarische Kind in Berlin weiss's. – Wie haben Sie es dann gewagt? – Eu. Majestät haben ein Buch geschrieben. Davon muss ich etwas verstehen. Wenn ich mal ein Armeekorps kommandiere, werden Eu. Majestät eine viel ablehnendere Kritik über mein

⁸⁴⁷ A könyv pontos címe *Über die Liebe des Vaterlandes*. Sonnenfels Mozart egyik mecénása volt, s valóban a felvilágosodás egyik fontos jogtudósa, a kínzás eltörlésének egyik szószólója. M. Mendelssohn (1729–1786) a zsidó felvilágosodás fontos szerzője (a zeneszerző Mendelssohn öse).

Armeekommando schreiben!’ [‘Mendelssohn, tudta Ön, ki a szerző? – Természetesen, Felső, minden írástudó gyerek tudja Berlinben. – Akkor hogyan merészelte? – Felsőged egy könyvet írt. Ehhez azért értek valamit. Ha sereget vezetnék, akkor azt Felsőged sokkal élesebb bírálatban részesítené!’]

Marquis de Saint-Aulaire, Lajos Fülöp híres diplomatája, meséli el bécsi nagykövet korából a következő történetet. (*Souvenirs*, kiadta a családi levéltárból unokája, Saint-Aulaire nagykövet, 1927: ez a St. Au. II. 1914 előtt a Balkánon, a két háború között Londonban működött, és mint ilyen idős ember 1950 körül halt meg.) 1836-ban az öreg Dietrichstein herceg (josefinus, aufklárista osztrák államférfi) valami bált adott dunaparti kastélyában. A sok cifra vendégnek át kellett kocsizni vagy lovagolni az egész Prateren, hogy elérjék a báltermet. A Prater egy pontján le volt zárva a forgalom. Másnap vásár volt a belvárosban, és a városi rendőrségnek az volt az utasítása, hogy a prioritás a vásárra menő zöldséges szekereket, gyümölcsös szekereket illeti, és minden más kocsit tegyen kerülőutat, vagy várja meg a vásáros szekerek végét. Az egyik emiatt feltartóztatott kocsiban ültek az orosz nagykövetség hölgyei és első titkára, megettük lovagolt egy nagyon elegáns úr, aki szintén a Dietrichstein-bálra sietett saját hátszlován és lovásztól kísérve. Az elegáns úr odalovagolt a forgalmat irányító rendőrőrmesterhez: ‘Herr Wachtmeister, ich bin Graf Joseph Esterházy, der ungarische Oberkammermeister Sr. Majestät. Die Damen im Wagen sind Ihre Exzellenz, die Gattin der russischen Botschafters und ihre Tochter. Könnten Sie nur ausnahmsweise durchlassen? – Ich kenne Sie, Herr Graf, und ich sehe den russischen Adler am Wagen. Ich weiss aber auch, dass Sie keinen Dienstweg haben und dass S^e Exz. der Heer Botschafter nicht persönlich im Wagen sitzt. Sonst würde eine kleine Flagge am Wagen hängen und Sie würden, als Hofbeamter, einer Dienstpassierschein von der Polizeidirektion haben. Für Privatwage selbst von Hofbeamter oder Diplomaten kann ich leider keinen Vorzug geben.’ [‘Örmester, Esterházy József gróf vagyok, őfelsége főkamarása. A kocsiban ülő hölgyek az orosz nagykövet őexcellenciájának felesége és leányai. Kivételesen nem tudna átengedni minket? – Ismerem Önt, gróf úr, s látom az orosz nemeseket is a kocsiban. De azt is tudom, hogy Ön nem szolgálati úton van, s hogy a nagykövet őexcellenciája maga nincs a kocsiban, mert akkor azt zászló jelezné, Ön pedig föl tudna mutatni a rendőrkapitánytól származó engedélyt. Magánkocsi számára még udvari tisztségviselők vagy diplomaták esetében sem tudok kivételt tenni.】 Esterházy elvesztette türelmét, megsarkantyúzta lovát, intett az orosz kocsisnak, hogy hajtson tovább, azaz átlépte a tilalmat. A Wachtmeister kísérletet tett arra, hogy megragadja a kantárszárat, de Esterházy úgy vágatott át az útvonalon, hogy nem tudta megállítani, ellenben az örmester elvágódott és megsérült, úgyhogy kollégái bevitték az örszobába, elsősegély végett. Esterházy ezt még húsz lépésről látta. Megfékezte lovát, és ő is örszobára ment. Ott kiderült, hogy a baleset nem volt súlyos, de az örmester néhány napig nem fog szolgálatot teljesíteni tudni. Esterházy az örszoba kommiszáriusának át akart nyújtani kétszáz forintot kártérítésül a sebesült rendőr családja számára. A kommiszárius azt felelte, hogy rendőrnek közvetlenül a közönségtől pénz elfogadni nem szabad, de továbbíthatja az összeget a rendőrség jótékonyági és betegsegélyezési alapja javára. Az esetről természetesen jegyzőkönyv készült, és ez felment a Stadtrichteramthoz. Körülbelül három hét múlva csenget az Esterházy-palota hátsó

bejáratán Sedlitzky gróf rendőrminiszter és azonnal beszélni kíván Esterházyval, a szokatlan idő ellenére (reggel 6 óra). Bevezetik a hálósobába. Ott ezt mondja: 'Peppi, ich kann leider nichts für Dich tun. In der üblichen Weise würde Dein Tat zwei einander unbekannten Stadtrichtern vorgelegt, ohne den Namen, wie das üblich ist und dem Gesetz entspricht. Ein Stadtrichter hat dem »unbekannten Täter« vier Wochen Arrest verordnet, der andere sechs Wochen. Wann zwei Urteile nicht übereinstimmen, kommen die beiden Urteile zu mir, ich habe aber nur das Recht das eine oder das andere Urteil zu bestätigen, das Mildere oder das Schärfere. Das Gesetz erlaubt mir nicht im Falle einer Vergehens anders zu verfahren. Ich habe das mildere Urteil bestätigt. Jetzt wirst Du aber um 7 Uhr ins Stadtgefängnis des Bürgermeisters von Wien abgeholt – vor 7 Uhr darf der Profon keine Privatwohnung betreten. Er weiss nicht, dass Dein Haus eine Hintertür hat. Verschwinde also bei der Hintertür, laufe eiligst zum Postwagen nach Pressburg. Wenn Du dort ankommst, bist Du als Mitglied des ungarischen Oberhaus immun. Ich muss zwar die Aufhebung deiner Immunität beantragen, bis sie aufgehoben wird, vergehen indessen mehrere Wochen, bis dahin wird der Fall vergessen und Du kommst in den nächsten sechs Monaten nicht nach Wien.' ['Peppi, sajnos nem tudok mit tenni érted. A szokott módon a tetted két egymásról nem tudó városbíró elé került, neved nélkül, ahogy szokás, s ahogy a törvény előírja. Az egyik bíró az »ismeretlen tettest« négy, a másik hat hét fogságra ítélte. Mikor a két ítélet nem egyezik, az ügy elem kerül, nekem viszont csak ahhoz van jogom, hogy vagy az egyiket, vagy a másikat erősítem meg, a mérsékeltebbet vagy a keményebbet. A törvény nem teszi lehetővé, hogy a kihágás esetén másként járjak el. A mérsékeltebb határozatot fogadtam el. Mármost reggel hétkor jönnek érted, hogy bekísérjenek a polgármesteri fogdára. Hét óra előtt a poroszló nem léphet magánlakásba. De nem tudja, hogy van hátsó ajtó is. Távozz tehát azon, és ülj föl gyorsan a pozsonyi postakocsira. Ott mint a magyar felsőház tagját immunitás véd. Ennek fölfüggesztését kérvényeznem kell majd, de amíg ez megtörténik, hetek múlnak el, s az ügyet elfelejtik, Te pedig hat hónapig nem teszed a lábad Bécsbe.] Esterházy így válaszolt: 'Es ist 6 Uhr, ich pflege nicht so früh aufzustehen, besonders wenn ich spät ins Bett gegangen bin. Ich kann auch nicht so schnell packen, ausserdem fühle ich mich nicht ganz gut. Es wird schonirgendwie sein.' ['Már hat óra van, én pedig nem szoktam ilyen korán kelni, főleg, ha későn fekszem le. Ilyen gyorsan csomagolni sem tudok, s ráadásul nem is érzem magam jó. Majd lesz valahogy.] 7 órakor a Stadtprofoss valóban bevitte a gróf urat a dutyiba. Ott annyi kedvezményt kapott, mint más enyhén kihágó fogoly, de többet nem. Az épületben nappal szabadon járhatott, saját költségén a kintinban étkezhetett, dohányzása a cellán kívül meg volt engedve – de kimennie nem volt szabad, hölgylátogatót csak a profosz jelenlétében fogadhatott az irodában, és csak közeli rokonhölgyet. Három hét után megjelent a polgármesternél Metternich Melanie. Elmondta, hogy másnap, május 15-én, Szt. Kelemen napja lesz, és az államkancellár ezen a napon a családot névnapi szokta meghívni. Esterházy Peppi, mint a kancellár veje, ilyenkor mindig jelen van, nem lehetne tehát őt szabadon bocsájtani, miután a négy hétből hármát már úgysis leült? A polgármester felelte: 'Ich bedauere, durchlauchtigste Fürstin, durch Gnadenakt darf man nor solche Gefangene entlassen, die mindestens auf ein Jahr verurteilt sind und zwei Drittel ihrer Strafe schon abgebusst haben. – Könnten

Sie ihn nicht auf Ehrenwort beurlauben? – Nur im Falle der Krankheit einer nahen Verwandten, in einem Trauerfalle oder im Falle der Geburt eines Kindes. Nicht wegen den Namensfest eines Schwiegervaters. – Könnten wir ihn wenigstens besuchen? – Die Damen nicht, die Herren der Familie eventuell, aber nur vor sechs Uhr abends.’ [’Sajnálom, legfenségesebb hercegnő, de ilyen kegyelmi aktusra csak azok jogosultak, akiket legalább egy évre ítéltek, és büntetésük kétharmadát már letöltötték. – Becsületszóra sem engedhetik ki? – Csak közeli hozzátartozó betegsége, halála, esetleg saját gyermek születése esetén. Após névnapjára nem. – Legalább meglátogathatjuk? – A hölgyek nem, a család férfitagjai esetleg igen, de csak este hat előtt.’] Erre Metternich és a család férfitagjai május 15-én elmentek a városi fogházba. Egyetlen kedvezmény: Peppi rendelkezett saját költségére a kintinból egy pohár bort összes vendégeinek, és a kancellár és társai megihatták azt. A pozsonyi felsőház Peppi kérésére megállapította, hogy in flagranti esetről lévén szó, az immunitást semmilyen gravamen [sérelem] nem érte. Ilyen volt a régi, jó abszolutizmus.

Komolyabb téma: ’osztályok’ vannak, de csak *szigorúan gazdaságpolitikai síkon*. A szakszervezetek, a munkaadók, a földbirtokosok szervezeten érvényesítik befolyásukat. Ellenben Metternich és Saint-Aulaire nem földbirtokos, hanem arisztokratikus szolidaritásban voltak egymással; Jászi és Vázsonyi nem ’osztályellentétben’ éltek, hanem a közös akadémikus ’milieu’ feszültségei rontották viszonyukat, Kerenszkij és Lenin között ’szektaellentét’ volt, nem osztályharc. Azaz vannak környezetek, milieu-k, szekták; osztályok csak itt-ott, és éppen az osztályérdek a legkönnyebben egyeztethető. A milieu-t jellemzi: a közös műveltség, bizonyos szórakozások (zene, olvasás, műkedvelés, udvariassági szabályok stb.). Az osztályt nem jellemzi semmi. A főnemesség, köznemesség 48 előtt nem osztály volt s nem is milieu, hanem politikai testület, Kar és Rend, Corpus, Ordo et Status, határozott jogokkal és kötelességekkel. A párt nem osztály, hanem szekta – azaz nem is milieu.

A porosz királyi herceg (később II. Fr. Vilmos) Szentpétervárot a császári orosz akadémia vendége volt. Nagy céció volt a tiszteletére, evés, ivás, túlfűtött szobában. A szegény trónörökös előző éjszaka mulatott, álmos volt, unta a beszédek, elaludt és leesett a székről. Tapintatosan elvitték horkolni a szomszéd szoba díványára. Ligne herceg, osztrák követ jelen volt, és a Téli Palotába sietett az esemény színhelyéről. ’Comment avez-vous trouvé le Princ-Royal de Prusse à l’Academia?’ kérdezte Katalin cárnő. ’Sans connaissance, Madame’, felelte Ligne. [’Hol találták meg a porosz trónörököst az Akadémián?’ – ’Magán kívül, Felség.’]

Kolnainak⁸⁴⁸

[...]

Egyetértünk abban, hogy '14-ben az aránylag rokonszenvesebb oldal az antant volt, és nem a központi hatalmak. Ami '14–39-es rokonszenveinket illeti, erről szólanom sem kell. Emez oldalon a kitartás helyes volt, még akkor is, amikor '41 lett a '14-ből, új orosz–angolszász–francia blokk, fordított számjegyekkel.

Lovász Marci bátyánk kurjantotta, hogy „antantbarátok vagyunk!” – s bár már előbb kurjantotta volna, amikor Armand és Revertera grófok, Smuts⁸⁴⁹ tábornok és Mensdorff-Pouilly már javában szűrték össze a svájci málnaszörpöt, és a szegény, jóra és rosszra sajnos egyaránt tehetetlen IV. Károly levelezett Sixtus sógorral,⁸⁵⁰ mint a borostyánfa. Czernin jóvátehetetlen bűne, hogy '18 tavaszán még egyszer azt hitte, hogy Párizs bevehető. Voltaképpen, ha az is lett volna, az USA belépése után ez már semmit sem számított volna. Czernin Ottokár ki akart térni a nyugati frontra való osztrák–magyar csapatszállítás elől. Ezt minden tényező ellenezte Bécs-Budában, a *homo nefastus* [kb. bűnös ember] Sztérényi Józsefet,⁸⁵¹ s a hülye Windischgrätz Lajos⁸⁵² és hasonló IV. Károly-i kreatúrákat kivéve. Sztérényi-Stern József német qusisling volt, Lajos herceg inkább csak idióta, ámbár két oly okos férfiú leszármazottja, mint apai ágon Alfred herceg tábornagy és anyai ágon Dessewffy Emil. Miután osztrák–magyar csapat nem ment Nyugatra; miután az Armand–Revertera és a Smuts–Mensdorff-lészüréseknek valami híre Berlinbe szállingózott (a Sixtus-lelél Ottokárnak *eszébe se jutott*), Czernin azt hitte, hogy a németeknek valamivel mégis kell kedveskedni, és magyarázni kezdte saját bizonyítványát, amaz esetre, ha a boche-ok [németek] mégis beveszik Párizst. (Ez nem volt egészen kizárva, volt tavaszi offenzíva, s katonailag nem is oly erőtlennül, még '18-ban is.) Evvel megindult a Northcliffe-propaganda a Monarchia ellen, Wickham Steed⁸⁵³ elment Rómába, és Benito Mussolini társaságában megrendezte az 'elnyomottak kongresszusát'.⁸⁵⁴ Érthető volt ez. Northcliffe propagandaminiszter úgy látta, hogy a németek egyetlen gyengesége az ő főszövetségük belső nemzetiségi kérdése, ettől függetlenül a német birodalom maga, még '18 elején is, igen erős benyomást tett. Tehát a nemzetiségi kérdést kellett kilovagolni. Úgyszintén a még szintén erős török ellen is az *arab kérdést*. Így került sor Wicked [szójáték: komisz] Steedre és Lawrence of Arabiára.⁸⁵⁵

⁸⁴⁸ A dátum hiányzik, a kontextus alapján ide helyezhető levél.

⁸⁴⁹ Jan Smuts (1870–1950): dél-afrikai politikus, miniszterelnök, katonai vezető, filozófus.

⁸⁵⁰ IV. Károly több kísérletet tett a békekötésre a német kormány tudta nélkül, rokoni szálakat (Sixtus páрмаi herceg) igyekezve használni az antanttal való kommunikációhoz.

⁸⁵¹ Sztérényi József (1861–1941): politikus, kereskedelemügyi miniszter.

⁸⁵² Windisch-Graetz Lajos (1882–1968): nagybirtokos, politikus, közéleti vezető; a frankhamisítási ügy fővádlottja és elítélte, utóbb Gestapo-ügynök, a II. világháború után emigrációban élt.

⁸⁵³ Wickham Steed (1871–1956): angol újságíró, történész, jelentős szerepet játszott Csehszlovákia gondolatának elfogadtatásában, éles kritikusa volt a magyar nemzetiségi politikának.

⁸⁵⁴ 1918 áprilisában Rómában tartották az „Osztrák–Magyar Monarchia elnyomott nemzetiségeinek kongresszusát.” Lényegében itt kapott politikai legitimitációt a Monarchia felosztása. Mussolini jelentlétéről nincs adatunk, a kongresszust a legmagasabb szinten támogatta az akkori olasz kormányzat.

⁸⁵⁵ T. E. Lawrence (1888–1935): brit régész, katonatiszt, diplomata, író.

Addig Steed házicsehei, Masaryk és Beneš alig számítottak többet az antantoldalon, mint Casement vagy az ukrán Társaság a német oldalon; és az arab emírek vagy sejkek csak éppen valamivel többet számítottak (1916 végéig alig volt szó róluk). Talán annyit, mint a sztambuli sejk-ül-iszlám [főpap], aki a szultán oldalán *dzsihadot*, szent háborút hirdetett minden komoly hatás nélkül '14. novemberben. (Az indiai iszlám hangosan tiltakozott, hogy ez nem *dzsihad*, a perzsa sah szintén, a kairói khedir ugyancsak, ezt tévé a tuniszi és marokkói uléma is, sőt a *főszenuzzi* is, aki Líbiát az olaszoktól vissza akarta ugyan foglalni, de az angolok ellen Egyiptomban nem akart harcolni, bár *sok német–török ajánlatot kapott*.⁸⁵⁶ A félszigeti sejkek és emírek feje *Ibn Saud*⁸⁵⁷ volt, aki semleges akart maradni, és nem követte az angol vonalat, ámbár – mint a wahabiták⁸⁵⁸ feje – nem fogadta el a török dzsihadteóriát sem, riválisa volt Ibn Saudnak a Fejszal-dinasztia, de ez is *igen lanyhán* volt angolbarát, *1916 őszéig egyáltalán nem*, '17 végéig, sőt '18 elejéig csak kevésé tettlegesen.) Nem veszem persze rossz néven a néhai Wickhamtól, hogy Rómába ment, sem pedig Northcliffe-től, hogy '18-ban reákényszerítette politikáját Lloyd George-ra. A szláv kérdés a Monarchiában, az arab kérdés az Oszmán Birodalomban valóban az egész központi hatalmi rendszer Akhillesz-sarka volt, és *à la guerre comme à la guerre* [kb. a rosszból a lehető legjobbat kihozni] *expedienciákról* volt szó, *nem volt megette mélyebb elgondolás*, és legkevesbé kész terv, vagy erkölcsi pátosz; felületes propagandahasználatra volt szánva az egész ügy. Még annyi sem volt megette, mint a Churchill 1915. március–áprilisi Dardanella-expedíciója megett, amely legalábbis katonai gondolkozásra vallott, bár *blunder* [kudarc] lett belőle. Sőt! igen nagy *blunder*, a török keménység folytán. *Különösen pedig szó sem volt a német vagy orosz hegemonia alternatívájáról, sem '14–18-ban, sem '39–40-ben*.

A világháború rövid lényege: a porosz-német birodalomé volt 1870 óta a világ legjobb, legtechnikaibb, vezérkarilag legkifogástalanabb hadserege. Ennek viszont semmilyen foglalkozása nem volt 43 éven át. Bencés rend volt, *OSB, azaz ohne Sonstige Beschäftigung* [szójáték: a rend hivatalos rövidítése másként feloldva: Különösebb Elfoglaltság Nélkül]. 1908-ban kitört az ifjútörök forradalom. S itt volt a háború csírája. Egészen 1908-ig a Kelet egész megindult modernizációja angol–francia kézben volt, Indiában, Egyiptomban, Marokkóban stb. – a Balkánt csendesen, nem éppen sűrűlődástalanul, de elviselhetően megosztotta Oroszország és Ausztria. Az angol Kitchenerek⁸⁵⁹ és Gordonok,⁸⁶⁰ a francia Lyautey-k találtak munkát. Deimlinget⁸⁶¹ kivéve (Kamerun) a német tábornokok munkanélküliek voltak – stemplizni [pecsételgetni] jártak, félkorona napi dole-on [kb. államsegély] éltek. Szegények! Még a k. u. k. tisztnek is akadt munkája a macedón reformbizottságban 1903-ban, az olasz bersaglieri [korabeli elitosztag] is

⁸⁵⁶ A szenusszi irányzat M. Ibn Ali al-Sanusi teológusról (1787–1859) kapta a nevét. Lényegében Libia Kadhafi-előtti monarchikus berendezkedésének megalapozása ehhez az irányzathoz köthető.

⁸⁵⁷ Ibn Saud (1875–1953): arab politikai és vallási vezető, Szaúd-Arábia alapítója.

⁸⁵⁸ Vahhábiták: a vahhábizmusnak, azaz az iszlám szigorú elveket valló irányzatának követői.

⁸⁵⁹ Herbert Kitchenier (1850–1916): angol tábornok, jelentős katonai, közigazgatási funkciókat töltött be különböző brit gyarmatokon.

⁸⁶⁰ Charles George Gordon (1833–1885): brit tábornok.

⁸⁶¹ Berthold von Deimling (1853–1944): I. világháborús német tábornok.

tudott ott helyezkedni, az orosz tábornoknak akadt dolga Mandzsúriában, és ott, amint Vámbéry Loló [Róbert] után szabadon megjegyezni merem, „Mandzsúriában ledérek a nők, / Akárki mandzsúrral / Szeretkeznek ök”. Viszont a munkanélküli porosz generális vállain nyugodott a bismarcki birodalom. Azt a porosz kard alapította és tartotta fenn, a puhuló, nagykereskedő, luxust űző és jobbra-balra kicsapongó eulenburgi, Tilla Duriény-i,⁸⁶² Max Reinhardt-i⁸⁶³ német honban a porosz kardtulajdonos volt a szolid, puritán, erkölcsre vigyázó, megbízható, komoly és hűséges tartóelem. De semmi szerep nem jutott neki a kor főfeladatában, a Kelet korszerű rendezésében.

Viszont a másik oldal is megrökönyödött 1908-ban. A keleti rendezés mindenütt sikerült, a vezetés a Nyugat kezében maradt, amíg folyt a modernizáció. De az ifjútörök forradalom *teljesen kicsúszott a Nyugat kezéből*. Itt nem volt semmilyen angломánia vagy francia kultúrrajongás. A német technikát, mint a legmodernebbet, Enver és Talaat⁸⁶⁴ még felhasználták, *de a németeket se kedvelték*. Az volt a tervük, hogy török forradalom, reformer vezetés alatt felláztatják az egész moszlim–arab–törkesztáni–pakisztáni világot. Ezért (V. Mehmed⁸⁶⁵ csak foglya volt Enveréknek, és a sejk-ül-iszlám szintén) egyelőre Enver pasa elég mérsékletet mutatott. Nem bántotta az amúgy is tehetetlen padisahot, sem az iszlámot (amint később Kemál).⁸⁶⁶ Még szüksége volt rájuk *mint bábokra*. De Aehrenthal és Izvolszkij⁸⁶⁷ hajukat tépték. Valami balkáni pozíciót mégis elértek az utóbbi harminc évben mind a ketten, és nem akarták bevárni, amíg Enver, Talaat and Co. megerősítik a beteg embert. A török Ausztriát nem fenyegette ugyan, de másfélmillió bosnyák muszlim között valami kis irredentát teremthetett, Bulgáriát reggelire megehetette, ha éhes volt, és arra készült, hogy visszaüssön; Oroszország százötven éve folytatott ellene keresztény irredentát, most Enver észrevette az orosz sas két fején fekvő több kiló vaját, azaz a 20-25 milliónyi cári muszlim alattvalót. Egyiptomban hirtelen nagyra nőtt a turkofil párt, volt ilyen Tuniszban is. A Kelet osztogatásából származott egykor Európa tartós békéje. Minden hatalom kikanyarított valamit a muszlim világból, amelyet kikiáltottak hanyatlónak, csak a németek nem. Mármost a németeknek itt volt az alkalom: legalábbis mint mérnököknek, vezérkari instruktoroknak stb. *A németeknek nagy lett a keletje a Boszporusz partján*. Ők nem voltak sem angol, sem orosz kémek (e két fajta hemzsegett a török földön), sem francia financ-svihákok (abból is sok volt Sztambulban). Még a kettős monarchia, a németek szövetségese, sem nőtt sokat a muszlim világ rovására, azt a kis Boszniát Enver még *gönnolhatta neki* [eladományozhatta], ha ezzel szemben valami nagy török–arab birodalom (Törökország, Észak-Afrika, Arábia) egyesülhet antieurópai alapon, vagy amennyiben Enver és Talaat ölébe hullhat Turkesztán vagy Bukhara.

⁸⁶² Valószínűleg Tilla Durieux (1880–1971) osztrák színésznőről van szó.

⁸⁶³ Max Reinhardt (1873–1943): osztrák színházi és filmrendező.

⁸⁶⁴ Enver pasa (1881–1922), Talaat pasa (1874–1921) Kemállal együtt a „három pasa triumvirátusaként” irányították a török államot (és modernizációt) az 1913-as puccs után.

⁸⁶⁵ V. Mehmed (1844–1918): török szultán.

⁸⁶⁶ Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938): török politikus, a Török Köztársaság alapítója, majd első elnöke.

⁸⁶⁷ Alekszander Izvolszkij (1856–1919): orosz diplomata, külügyminiszter.

Összeszűrték hát a levet ama hatalmak, amelyek a muszlim világ tehetetlen széthullásából nőttek nagyra kb. 1780 óta: angolok, oroszok, franciák. A németek, mint távolállók, emez összeszűrésben nem vettek részt, az osztrák–magyaroknak nem volt oka erre, hiszen nekik már régen nem volt bajuk a törökökkel, de annál több az oszmán utódállamokkal, pl. Szerbia, Románia stb. – még a kis Csernyagora Vacak [Crna Gora – Montenegró] is. Mindenki biztosítani akarta a maga koncát, mielőtt az ifjútörökség új nagyhatalommá lesz, ami további tíz-húsz év kérdésének látszott.

Európa 1899-ben érte el expanziója tetőfokát. Az új évszázadban rájárt a rúd, és még most is erről van szó. A rúd járása 1900 → 62:

- 1900 A kínai boxbajnokok hasba ütik a Nyugatot.
- 1904 A japánok az orosz flottát az óceán fenekére fenekelik.
- 1907 Perzsa forradalom az orosz–angol konzorcium ellen.
- 1908 Enver, Talaat.
- 1911 Szun-Jat-Szen⁸⁶⁸ Kínát megmarkolja.
- 1922 Kemal a görögökön elveri a port, és portörölőjével eltörli a Párizs-vidéki békerendszer egész rozoga alapját.
- 1945–62 Ázsia és Afrika fokozatosan elszakadnak minden nyugatos rendszertől.
- 1963 Mao támadásba megy át, egész Ázsia mongolosítására kezd törni.

Azaz hatvanöt év óta fordul a kocka, lassan, de biztosan másképp jár a rúd, nem egy-
séges vezetés alatt, de elég feltűnően; persze a megfordult imperializmusnak vannak
minimum- és maximumprogramjai, minimum, közepes és maximális lehetőségei. Ilye-
nek a nyugati imperializmusban is voltak, amely kb. 1780-ban kezdődött, II. Katalin,
II. József, Dupleix,⁸⁶⁹ Warren G. Harding⁸⁷⁰ korában. 1908 volt a fordulópont, az ifjútörök
forradalom. Ez volt Európa közvetlen szomszédja. És 1908-ban kezdődtek éppen ezért
az 1914-et domináló kérdések. A németek politikája: ama bizonyos *Bernhardi-féle*⁸⁷¹
Gelegenheit zur unvermeidlichen Auseinandersetzung volt [alkalom az elkerülhetetlen
összeütközésre]. (Ostobaság, vezérkar-technikai, puerilis örültség!) Az angoloké: koalíció
összehozása a szárazföldi egyensúly és a tengeri túlsúly fenntartására. (Helyes, de ciniz-
musba fulladó elv; a koaleáltakat [betegségből felépülteket] jutalmazni kellett. Anglia
csak a mások rovására adhatott jutalomdíjakat. Ezért osztogatott területeket a Monarchiá-
ból, ámbár a Monarchia léte inkább angol érdek volt, mint angol nehézség vagy akadály.)
Francia politika: nemzetiségi elv (bonapartista örökség, Lavisse által meghosszabbítva
a III. Respublika idején; Lavisse tipikusan III. Napsi-kreatúra volt, a szegény Princes
Impérial [császári herceg] tanára, azután a szegény Respublikáé – túlbecsült, pedáns
történész, de egész 1919-ig Sorbonne-főparancsnok; elvei: tudós, de inkább tetszetős,
mint praktikus megoldalúságok, briliáns felelőtlenségek). Olasz politika: apró, kis ravasz

⁸⁶⁸ Szun-Jat-Szen (1866–1925): kínai köztársaságpárti politikus, forradalmár.

⁸⁶⁹ Joseph François Dupleix (1697–1763): francia gyarmati vezető.

⁸⁷⁰ Warren G. Harding (1865–1923): az Egyesült Államok 29. elnöke.

⁸⁷¹ Friedrich von Bernhardi (1849–1930): porosz tábornok, hadtörténész.

csirkefogások és zsebtolvajkodások. Román, szerb stb. politika: önképzőköri színvonal, olykor fanatikus változatokkal, enyhítve korrupcióval. Orosz politika: keleti, barbár nagyzási örület, opportunistá enyhítésekkel a végrehajtásban. Ausztria–Magyarország: Schlamperei [slamposság-lomposság], de Bismarck–Moltke-majmolásokkal, a Forgách–Berchtold–Conrad–Hoyos időkben.

A háborút be kellett volna fejezni '15-ben, talán már '14 végén. A német Schlieffentyű⁸⁷² a Marne-nál csütörtököt mondott '14. szeptember 12-én. Ausztria–Magyarországot megmenté Hazay (Haas) Samu báró, a Monarchia Carnot-ja.⁸⁷³ Az új, improvizált hadkiegészítés, potyoreki [potioreki] potyaságok és conradi blunderek ellenére megvédte a kárpáti romokat, csütörtököt mondatott a gőzhengerrel. A béke: 1) Lengyelország restaurációja, mint 'keleti Belgium'. Semleges ország németek és oroszok között. 2) Elzász-Lotharingia visszaadása, Strassburg szabad, francia rajnai kikötő, francia tőkerészesedés s rajnai-ruhri-saari iparban. 3) Belgium teljes visszaállítása. 4) Belső német föderális reform: Hannover, Westphalia, a porosz király helyett hannoveri vagy bajor az élen, 1866 megsemmisítése, Poroszország 1813-as határok között. Császár nincs – osztrák képvislet a német szövetségben, mint 1814–66 között. Esetleg osztrák praesidium [elnökség], bajorral váltakozva. 5) Minimális területi változatokkal Habsburg Birodalom több államból: a) Ausztria, b) Magyarország, c) Illyria a katolikus délszlávokból, d) Bohémia-Morávia, e) Erdély-Bukovina, f) Trieszt szabadállam. Az oláh határörvidék (Krassó-Szörény és Temes egy része) esetleg Romániához, a volt szerb határörvidék (Pozsega, Szerém) és Kelet-Bosznia Szerbiához. Szerbia és Montenegró egyesülnek a csernagorai Petrovics dinasztia alatt, megkapják Szkutarit [Shkodra], tengeri ország lesznek. Esetleg Trentino olasz, de Olaszország garantálja a pápai szabadállamot Rómában, semleges zónát létesít Róma körül.

Kárpótlás Ausztriának: a) főherceg a lengyel trónon, b) képvislet a Balkán-szövetségben, mint a német Bundban, c) Balkán-dunai vámunió, Szalonikiben osztrák szabadkikötő, a görög szuverenitás sérelme nélkül, d) esetleg egyesülő Szilézia fejedelemség, főherceggel Breslauban, német szövetségi státussal, szabadkikötővel Stettinben, hogy az osztrák tőke ne csak az Adrián és a Fekete-tengeren, de északon is működjek. 7) Oroszországnak: a) ortodox patriarchátus, görögkeleti Vatikán Konstantinápolyban, semleges zónában, b) orosz Málta-flottabázis, ugyanott és Ciprus szigetén, c) a szultán elvben szuverén marad Konstantinápolyban, de csak rendőrséget tart e semlegesített szabad városállamban, ellenben d) örmény állam, orosz nagyherceggel, vagy Bagrationnal a Kaukázusban, orosz védelem alatt,⁸⁷⁴ e) Kelet-Galíciában határkiigazítás a Kárpátokig, petróleumforrással, f) szabadkikötő Stettinben [Szczecin] vagy Königsbergben [Kalinyingrád], a német szövetség területén, g) képvislet a Balkán-szövetségben, esetleg a németben is, a balti államokat érintő kérdésekben (dorpati [tartui] német egyetem, balti hajózás stb.).

⁸⁷² *Schlieffen: lásd a 451. l.-et.*

⁸⁷³ *Nicolas Léonard Sadi Carnot (1796–1832): francia hadmérnök, fizikus.*

⁸⁷⁴ *A Bagration család nem örmény, hanem grúz (georgiai) királyi, egyúttal orosz nagyhercegi dinasztia.*

Általánosságban a) tízévenkénti Európa-kongresszus, revíziós hatalommal (az osztrák–magyar tízéves kiegyezési revízió mintája szerint), b) fegyverkezési paktum, mérsekelt lefegyverzés mindenfelé, c) Földközi-paktum, *flottaegyezmény*, minden földközi állam részvételével, Anglia és Oroszország bevonásával, d) zsidó-keresztény-muszlim Szabad Állam Palesztinában, Jeruzsálem fővárossal, amelynek államelnöksége négyévenként a három vallás közt váltakozik; zsidó ’Vatikán’ rabbínatusi egyetemmel ugyanott, Habsburg és spanyol Bourbon védnökség alatt, miután a világzsidóság két főnyelve a német és a spanyol – az óhéber felújítása *abszurdum*, ezt már az apostolok sem beszéltek, akik *arameusok* voltak, görögül is tudva, e) Európai konzorcium Ázsia- és Afrika-fejlesztésre, és a keletről jövő nacionalizmusok ellen. Elnök: I. Albert belga király. Tagok: francia részről Lyautey marsall; német részről Deimling tábornok (poroszellenes, délnémet demokrata, protestáns, de centrista érzelmű, badeni ember); Habsburg-részről Slatinovic Rudolf lovag, horvát tábornok (Slatin pasa,⁸⁷⁵ Gordon barátja), Schwimmer főkonzul és akadémia-tanár (jeles Etiópia-kutató); angol részről Sir Lionel Curtis⁸⁷⁶ és Lord Luggald,⁸⁷⁷ vagy Lord Cromer⁸⁷⁸ (jeles adminisztrátorok, orientalisták), esetleg Lord Bryer⁸⁷⁹ (híres birodalmi jogbölcs); olasz részről: Lajos abruzzói herceg,⁸⁸⁰ (jeles afrikánus); orosz részről: Wittis gróf (jeles főkalauz a szibériai-mandzsúr vasutaknál), Kokovcov főincstárnok.⁸⁸¹ Esetleg még német részről Ballin Hugó,⁸⁸² Solf nagykövet,⁸⁸³ Deimling mellett (vagyis egy hamburgi izraelita, egy katolikus, egy délnémet demokrata protestáns – egy porosz sem).

Sajnos 1967-ben az a baj, hogy nincsen Európa ilyen emberekből a növekvő Ázsiával és a nagy Amerikával szemben. Ha 1915-ben ez létrejön, elmaradnak Verdun, Paschendaele, Ypres, Piave, Chemin-des-Dames – és a *köbre emelt örület* hasonló nevei. Elmarad persze a bolsevik dögvész és a fasiszta szifilisz is. Az utóbbit talán már Ehrlich tanár 666-os salverzánja⁸⁸⁴ (vagy hogy is hívták?) kigyógyította, az utóbbi már nem ragályos, *hanem idült*.⁸⁸⁵

Oroszország bizonyos fokig Nyugat; mint cárizmus a svéd–germán katonai és hivatalnok-monarchiák utánzata volt, mint szocializmus, nyugati perverziók letéteményese. Ezért profitált az európai emelkedésből és expanzióból vagy százhusz évig, és mint forradalmi eredetű rendszer még további harminc évig *aránylag* immunis maradt az ázsiai influenzától. De ez már nem lesz sokáig így. Nem tudja föderálni se Euró-

⁸⁷⁵ Rudolf Carl von Slatin (1857–1932): angol–osztrák katona, Szudán kormányzója.

⁸⁷⁶ Lionel Curtis (1872–1955): brit hivatalnok, egyetemi oktató.

⁸⁷⁷ Frederick Lugard (1858–1945): brit katona, felfedező, gyarmati vezető.

⁸⁷⁸ Evelyn Baring (1841–1917): brit politikus, diplomata, gyarmati vezető.

⁸⁷⁹ Bryce, lásd 730. l. Tocqueville nyomdokait végigjárta Amerikában, később washingtoni nagykövet. Az elsők között ítélte el az örmények elleni török genocídiumot.

⁸⁸⁰ Savoyai Lajos Amadé (1873–1933): abruzzói herceg, admirális, felfedező.

⁸⁸¹ Vlagyimir Kokovcov (1853–1943): orosz politikus, miniszterelnök.

⁸⁸² Nem tudtuk azonosítani.

⁸⁸³ Wilhelm F. Solf (1862–1936): német diplomata, gyarmati kormányzó, elsősorban Távol-Keleten. Konstruktív és humanista megoldásokat keresett, a náci rendszer kritikusa volt.

⁸⁸⁴ Salvarsan (Arsphenamine) 606 a helyes név, Paul Ehrlich laboratóriumában fejlesztette ki Alfred Bertheim. Az első sikeres szifiliszgyógyszer volt.

⁸⁸⁵ Menczer alighanem „előbbi”-t akart írni.

pát, se Ázsiát – ez már bizonyos! Szibéria vagy mongol lesz és sárgán szakad el, vagy fehér, és akkor úgy szakad el, mint pl. Kanada vagy Ausztrália Angliától. Perzsia vagy Törökország felé orientálódnak a kaukázusi államok, még az európai Oroszország is erősen *regenerálódni* fog, Románia és Magyarország, sőt Titoland [Jugoszlávia] már ma is a német gazdaság függvényei, Lengyelország önállósul, már csak a Kelet-Németországban elhelyezett húsz orosz divízió tartja bekerítve, *ma is*.

A boxerekkel 1900-ban elkezdődött folyamat 2000 körül lép majd tetőfokra, de lehet, hogy sokkal előbb, rohamosan, 1970 és 1980 között. Persze a dolog nem oly egyszerű, mint a régi, jó II. Vilmos képzelte. Nincs sárga veszedelem. De van ázsiai *ellenoffenzíva*, az 1780–1900-as európai expanziót követve, amely véget ért. Ebben aztán van maximum, közép és minimum, és a maximum sohasem érvényesül egyértelműen és közvetlenül. Minden folyamat lassú, de minden fejlődés *vaslánc*, amelyet a *faláncot* törő hamis próféták nem tudnak megszakítani (Jeremiás, 28. fejezet) [Menczer kedvenc idézete]. Faláncok törői voltak a Clemenceau-k, Lloyd George-ok, csakúgy, mint a Bülow-k és Aehrenthal-Berchtoldok, a Take Jonescók⁸⁸⁶ és Masarykok. De faláncokat törtek már III. Napsi és tanítványai, Bismarck és Cavour is. Az egyetlen, aki legalább is sejtette a *Vaslánc létezését*, Metternich volt, s rajta kívül esetleg Disraeli, a gondolkozók közül a *verschollen* [régvolt, elsüllyedt] Bruno Bauer és – utolsó művében – Frédéric Le Play. Persze ellenszert ők sem találtak. De legalább ők tudták, hogy a *civilizációról* volt szó, s hogy *Európa* leszünk; vagy Ázsia, Amerika, sőt még Afrika is túltesznek rajtunk, nem technikában vagy kultúrában, hanem eszmei vonzóerőben, energiában és egységben. „Pour mon malheur, je suis né en 1773, au lieu de 1900. Aussi, ma destinée fut de défendre la vieille Europe et sombrer avec elle, ceu lieu de construire la nouvelle Europe qui ne sortira qu’an siècle prochain, à la fin de cette douloureuse transition dont nous sommes les témoins souffrants.” [„Szerencsétlenségemre 1773-ban születtem, 1900 helyett. Sorsom a régi Európa védelme és a vele való elsüllyedés lett az új Európa építése helyett, amely csak a jövő században születik meg, e fájdalmas átalakulás végén, amelynek mind szenvedő tanúi vagyunk.”] (Metternich: Mémoire, et Documents, vol. VIII.)⁸⁸⁷ [...] Üdv! [B]

⁸⁸⁶ Take (Tache) Ionescu (1858–1922): román politikus, diplomata, író, újságíró.

⁸⁸⁷ Az idézetet nem ellenőriztük.

Menczernek 1967. február 15.

Tisztelt Eszmeüzemvezető Szaktárs!

Ez nagyon érdekes levél volt; az ifjútörök vállalkozás és a világ első hadseregének foglalkozástalansága e távlatait én, még amennyiben a tényeket (egy részüket) ismertem is, sohasem gondoltam így át.

Persze hogy a német aggresszív nízusban [ösztön, vágy] is volt egy eleme a viszonylagos jogosultságnak. Bismarck Ottó szerint Németország számára elég a leghatalmasabbnak, arbiternek [közvetítőnek] és feltétlenül biztosítotttnak lenni. De beleillett-e ez az oligopol imperializmus korába? Lehetséges, emberileg fenntartható lelkiállapot-e? Nem gondoskodott-e már maga B. O. arról, hogy ne *maradhasson* az? Ha B. O. hatalmát à la longue kedvenc Herbert⁸⁸⁸ csemetéje öröklí, az nem csinált volna-e még nagyobb mess-et [zúrt] a dologból? Ausztria–Magyarország mint szövetséges nem jelentett-e olyan veszélyt, amit nem lehetett hosszú időre pomerán-gránátosi önmegnyugtatókkal féken tartani?

Amit mondasz, az azonban nem érvényteleníti, inkább támogatni látszik ama régebbi megjegyzésemet, hogy a limansi, illetve goltzi 1914. január 1. körüli német–orosz incidens mintegy döntő fordulatot jelentett a háború elkerülhetetlensége felé. Tézisem, hogy 1871 óta a heimlicher Kaiser,⁸⁸⁹ vagyis a titkosan domináns téma, a német–orosz ellentét mint olyan volt: szinte merő *formálszociológiai* ellentét, szinte minden tartalomtól üres. Vö. Dosztojevskij *Naplójegyzeteiben* az, azt hiszem, Drezdában, ’71-ben vagy röviddel azután hallott beszélgetés-cafatot: „Na, most legközelebb a muszkára kerül a sor!” Ez minden lengyel ügy, császárbárátkozás, közvetlen érdekszféra-súrlódás hiánya és bismarcki aggodalom és ügyesség ellenére.

Nem lett volna-e mégis lehetséges egy igazi német *opció* a brit és az orosz oldal között? Nem tudom belátni, hogy nem, de valahogy sejtem, hogy nagyon nehéz lehetett. Itt olyan komplexitások és elgondolási örvények rejlenek, amik elől az én értelmem megfut, s mi több, azt hiszem, igen kevesek látnak bennük tisztán. A három császár szövetsége, mely ellen az egész többi világ sem tehetett volna semmit (beleértve a brit tengeri hatalmat), valahogy maga az illető három számára elviselhetetlenül bénító lehetett. S miért akkor fatálisan a flottaverseny (mely egyesek szerint veszélyesen gyengítette is a német hadsereget)? Miért a chamberlaini szövetségterv visszautasítása? Németországnak metafizikai Hinfälligkeit an den Tod-ja [halálba zuhanása], hogy 1866–1941 [között] a döntő és végső győzelem ezerszer, szinte konstansan a kezében van, és mindig kiejti a kezéből? Lehetett-e a Schlieffen-operáció helyett az oroszokat megverni, s egy mérsékeltlen, de határozottan győzelmes békét ’14 vége-feléig elegánsan kiharcolni Anglia passzív morgásán kacagva? Vagy a Schlieffen-operációt teljes győzelemmel végrehajtani (Tannenberg⁸⁹⁰ egyelőre elhalasztva)? Vagy az orosz összeomlás után hamarosan és serényen

⁸⁸⁸ Herbert von Bismarck (1849–1904): német politikus, külügyi államtitkár.

⁸⁸⁹ „Titkos császár” – II. (Hohenstauf) Frigyes a német és európai középkor jelentős alakja, egyfajta mitikus-legendás előképe az össznémetiségnek.

⁸⁹⁰ A tannenbergi csatára céloz Kolnai.

kierőszakolni egy győzelmes, de szilárd békét a Keleten, s egy elhatározó győzelmet a Nyugaton még 1917 közepe táján? [...]

A meghódított porosz területeket az orosz államnak lehetőleg gyorsan reszlavizálnia kellett volna, a lakosság nagyrészt Szibériába deportálni stb. Németországra nem róttam külön hadikárpótlást, kivéve egy speciális Bussét [bírságot], mely borsos, de megfizethető lett volna, kizárólag Belgium javára. Területileg Belgiumnak csak azt adtam volna, amit tényleg kapott, s még egy-két határkiigazítást rendeltem volna el Hollandia javára. (Nijmegen és Enschede körül.) Angol és francia mértékkel mérve, nem beszélve holmi Olaszhonról, Németország még így is nagyhatalom maradt volna, pláne, ha megkapja Német-Ausztriát, amiről szó lehetett volna. Németországhoz csatoltam volna az ÉNy-Cseh Egerlandot is. Hadseregbetiltással és Ruhr-internacionalizálással nem kísérleteztem volna. A német államfő lehetett volna a legitim hannoveri király; esetleges katolikus többséget véve alapul a bajor vagy a szász király. Ebbe a németeknek maguknak lehetett volna fő beleszólásuk.⁸⁹¹

A volt dualista birodalmat illetőleg három fő variáns lehetett volna alkalmazható.

1. Külön nagymorva birodalom (Csehország, Morvaország, Szlovákia; persze nem az orosz Kárpátalja, de Szilézia egy darabja: Glatz, Teschen, Hindenburg), nyilván egy orosz nagyherceggel mint királlyal. Német-Ausztria német tagállam lesz, de akkor inkább Isztria, Trieszt, Szlovénia nélkül. Magyarhont a trianoninál helyenként kissé nagyobbra szabtam volna (Csallóköz, Nagyvárad, esetleg kolozsvári folyosó?) A magyarok élhettek volna köztársaságban, de tetszésük szerint királlyá választhatták volna Apponyit, Andrássyt, Károlyit, Vázsonyit, valamelyik Esterházyt, vagy énmiattam Lagerlöf Zelmát⁸⁹² is. Nagymorvaország ('Csehszlovákia') nem lett volna csupa ellenségtől körülvéve, hanem ellenkezőleg, külső vazallus államaként a határos és hegemónikus orosz hatalomnak kényelmesen erre támaszkodhatott volna, nem beszélve a szerb vagy jugoszláv s a francia összeköttetésekről. Lengyel komizság szintén nem fenyegethette volna.⁸⁹³

2. Nagymorvaország *nélkül* megmarad egy kis Habsburg-tákolmány Német-Ausztriából, Szlovéniából, Isztria-Triesztből, Észak-Dalmáciából, a kellően redukált Magyarhonból, s a Románia javára erősen redukált (magyar–román–szász?) Erdélyből; sőt esetleg a cár nagylelkűsége még Bukovinát is meghagyhatta volna neki. Ez a középállamocska, akár egy császárnak nevezett Habsburggal élén; még mindig életképes lett volna, és persze szintén lényegében orosz függőség. Talán így lett volna legjobb.

3. Még elvben elképzelhető lett volna egy a cseh és szlovák tartományokat is magában foglaló Ausztria, szigorúan nemdualista, hanem föderalista alapon; a kellő büntetés a Szerbia elleni agresszióért még így is meglett volna (az ortodox lakta jelentős területek elvesztése – szláv, katolikus, protestáns előjel). *Nekem* 2 vagy 3 rokonszenvesebb volna 1-nél. De nem darauf kommt es an [ezen múlik].

⁸⁹¹ Fővárosnak legjobb lett volna Frankfurt vagy Stuttgart.

⁸⁹² *Selma Lagerlöf (1858–1940): svéd író, az első irodalmi Nobel-díjas nő, jól ismert ifjúsági regénye a Nils Holgersson csodálatos utazása.*

⁸⁹³ Hasonlítsd össze az 1919-ben inaugurált francia–lengyel–kisantant európai 'renddel', mely Masaryk személyes ízlésének megfelelt, de már lényegében, s az első pillanattól fogva elmekörtani kuriózum volt.

Kolnainak 1967. április 21–24.

1. Tonelli Sándor. Ifjúsági, írói minőségében sajnos nem ismertem.⁸⁹⁴ Valamit említ arról, hogy Szegeden a helyi irodalom körében élt. (Móra Ferenc kultúrpalotai igazgató és novellista, Tömörkény István, Juhász Gyula, a költő.) Különösen Móra Ferenc szerepel sokat művében. Talán az ő befolyása alatt lett ifjúsági író. Egyébként művelt, komoly és meglehetősen látókörű ember benyomását kelti, az 1919-es vulgár-antibolsi színvonala felett áll, egyáltalán semmi köze nincs a kurzusideológiához. Tiszáról objektív, de távolról sem kritikátlan képet ad, sok újszerű adattal, amelyeket Sarkotić tábornoktól kapott az összeomlás után, és amelyekből a délszláv kérdésre sok fény derül. Nem egészen világos, hogy Tonelli mily párthoz tartozott, de olyan Batthyány Tivadar-szerű mérsékelt függetlenségi demokrata lehetett, francia szimpátiákkal, és 1918. októberi, de azon semmiként sem túlmenő elvekkal. Nem birodalom- és Habsburg-ellenes, de az összeomlás tényét elfogadta, bár talán a '17-es átalakulás inkább lehetett kedve szerint. Fiumei, olasz származású ember, onnan került Szegedre 1900 körül, sokat foglalkozott délszláv és balkáni ügyekkel fiatalsága óta. Egyébként érdekes, hogy 1928–30 körül írva ily könyv megjelenhetett; Horthy volt a kormányzó, Gömbös virágzott és Bethlen miniszterelnök volt, márpedig a Tonelli könyve nem sok jót mond e három férfiú szegedi szerepléséről, ha annyi rosszat nem is, mint Varjassy Lajos francia könyve (1932), ugyancsak e témáról.⁸⁹⁵

2. Horváth Cyrill nyelvész volt és tanár, de csak hiszem, hogy piarista pap is, nem vagyok ebben bizonyos. Lehetett világi tanár, de főként *nyelvész*, nem bölcselelő volt.⁸⁹⁶

3. Cholnoky Viktor: emlékszem néhány kisebb művére – nagyobbakat talán nem is írt. A Gellérthegyén halt meg, ahol a Citadella akkor slamlakásblokk volt. Ha odakerült, rosszul mehetett neki, és nem tudott oly ügyesen pumpolni, mint Krúdy Gyula, aki szintén részegségben halt meg Óbudán, de vagy huszonöt évvel Cholnoky Viktor után, 1934-ben. Cholnoky Jenő geográfus valóban Viktor fivére volt. Viktort talán azért hanyagolja el az irodalomtörténet, mert a nála nagyobb Krúdynak késői utánzata volt. Talán ez igazságtalanság. Krúdyt egyébként szintén utólag kezdik felfedezni, életében nem tartozott klikkhez, a *Nyugathoz* sem, bár Adyval sokat iszogatót.

4. Már emlékszem! Fodornál is voltak párbajok, nemcsak lovag Santellinél. Híres párbajtörténetek: 1885 körül párbaj volt Wahrmann Móric lipótvárosi bankár és országgyűlési képviselő (Deák Ferenc gazdasági szakértője) és Hermann Ottó múzeumi őr, állattan tanár, országgyűlési képviselő és volt kossuthista emigráns között, aki később klerikalista lett a javából (1830 körül született, 1910 körül még élt, de nagyon öreg, én még láttam). Móric nagyon rövidlátó volt, Ottó már kezdett süketedni. Egyik sem tudott párbajozni. A pisztolypárbajnál az volt a szokás, hogy a két ellenfelet a segítők

⁸⁹⁴ Tonelli, lásd 246. l.

⁸⁹⁵ Varjassy, lásd 377. l. A könyv: *VARJASSY, Louis (1934): Révolution, Bolchevisme, Réaction. Histoire de l'occupation française en Hongrie (1918–1919). Paris: Jouve.*

⁸⁹⁶ Horváth Cirill József (1804–1884): piarista pap, filozófus; az azonos nevű Horváth Cirill (néha Cyrill) József (1865–1941) irodalomtörténész, ciszterci szerzetes és pap, de 1897–1934 között a református egyház tagja volt (1934-ben lépett vissza a katolikus egyházba). Mindketten egyetemi tanárok és az MTA tagjai is lettek; a két személy itt valószínűleg keveredik.

háttal egymáshoz állították. A vezető segéd Indulj!-t vezényelt. Erre mind a ketten tettek 15-20 lépést, ellenkező irányban, s amikor a távolság 30-40 lépés volt köztük, a fősegéd fordulj!-t vezényelt (*demi tour a droite! about turn!* már nem emlékszem, hogy mondták ezt a tornaórán), amire megfordulva löni kellett. (Vagyis célozni nem volt idő – das war der Zweck der Übung [ez volt a gyakorlat célja].) Móric és Ottó mint gyakorlatlan párbajozók korán fordultak meg, nem várva be a vezényszót, s eldurrantották a két pisztolyt, igen hevesen, alig húsz lépésről. A durranás után Ottó a segédhez fordul: 'Hat der Jud schon g'schossen?' ['Lőtt már a zsidó?'], míg Móric a másik segédhez: 'Steht der Goy schon da?' [Ott van már a gój?]

Pisztolypárbajok a Zugliget egy zugában folytak le, kora reggel, mikor ott a madár sem járt. Persze a felek, a segéd urak és az orvos kocsin érkeztek, és a kocsisok jó borravalót kaptak. De be is lehetett csukni őket, ha a zajt és a sebesülést nem jelentették fel a rendőrnek; erre azonban soha nem került sor. Az államfogház úri hangnemét rontotta volna, ha a kocsist az urakkal együtt csukják be, másként viszont a bíró nem járhatott el, mert a párbaj vétségéért vagy 'elősegítéséért' államfogház járt. Másfél évet ült *Herczeg Ferenc* Vácott, mert ellenfele belehalt sebébe. De ilyen súlyos ítélet ritkán volt, mert haláleset is ritkán fordult elő. (Herczeg Ferenc első regénye *Fenn és lenn* e halálos párbajjal foglalkozik, és H. F. fogságával.) Herczeg azért maradt később is hűtlen, mert az ellenfél nejét nem vehette el: a *kánonjog tiltja* a volt házastárs megölőjével való házasságot, akár párbajban történt az ölés, akár gyilkosság történt. Herczeg egyébként két évre volt ítélve, de elengedtek neki egy negyedét, igen szabályszerű magaviselete miatt.⁸⁹⁷ Később mégis volt még egy párbaja: Buza Barna, függetlenségi ellenjelöltje azt mondta róla: 'a magyar irodalom dzsentrit majmoló tollnoka.' H. F. azt válaszolta: 'Buza Barna úrnak majmoló irodalomra nem lehet szüksége. Ha ő majmot akar látni, elég, ha a tükörbe néz. De az olvasóközönség az én majmaimat jobban kedveli B. B. úrnál, aki a népvészért majmolja, a kuruc Justh Gyulát.' (Ebből persze párbaj lett, de H. F. nem ölte meg B. B.-t.)⁸⁹⁸

Komjáthy Béla bácsi 1878-ban, mint fiatal képviselő, a Büntető Törvénykönyv Csemegi-bizottságának⁸⁹⁹ tagja volt. Csemegi ellenezte a párbajnak egyszerű 'súlyos testi sértési' vagy 'emberölés kísérletére' való minősítését. Avval érvelt, hogy a sebesült vagy meghalt párbajozó elvégre önként állt ki, kényszer nélkül, és szintén ölési vagy sebesítési szándékkal. Nem volna tehát helyes őt oly védelemben részesíteni, mint az ártatlan áldozatot – ő sem jobb a Deákné vásznánál! E körül heves viták folytak. A vitában felszólalt Béla bácsi, és egy pisztolyt tett le a bizottság asztalára. E pisztoly, jobbra vagy balra, félrelőtt. Használata esetén csak a segéd vagy az orvos sebesülhetett meg. Béla bácsi azt indítványozta, hogy a törvény engedje meg a párbajt, de csak evvel a pisztollyal, amelyre ő szabadalmat is kért. 'Ha bizonyos, hogy a segéd vagy a doktor megsebesülnek, nem lesz olyan bolond, aki elmegy segédnek, sem olyan örült doktor,

⁸⁹⁷ Ténylegesen egy évre ítélték, három hónap után szabadult. Ekkor írta a regényt, amelynek sikere indította be írói karrierjét.

⁸⁹⁸ Buza Barna (1873–1944): károlyista politikus, miniszter, 1920 után ügyvédként tevékenykedett. A párbajra vonatkozólag nem találtunk információt.

⁸⁹⁹ Csemegi Károly (1826–1899): nagy hatású büntetőjogász, az első modern magyar BTK megalkotója.

aki párbajnál asszisztál. Márpedig segéd és doktor nélkül senki sem fog párbajozni.’ A doktornak tiltva volt honoráriumot elfogadni párbaj ügyben. De sznobizmusból mégis sok doktor ment asszisztálni, ingyen.

Híres párbajok: Tisza István és Károlyi Mihály (1910), Arthur Meyer⁹⁰⁰ és Edouard Drumont⁹⁰¹ (1896?), Clemenceau és Drumont (1890-es évek), Léon Daudet és Henri Bernstein⁹⁰² (1910 körül), Floquet miniszterelnök⁹⁰³ és Boulanger tábornok⁹⁰⁴ (1886 vagy 1887), Ferdinand Lassalle és Iancu von Racowitza,⁹⁰⁵ román bojárfi (1864), Henri Rochefort⁹⁰⁶ és Granier de Cassagnac vicomte bonapartista képviselő (1865–70),⁹⁰⁷ Pulszky Ferenc és Jókai Mór (1868),⁹⁰⁸ Rakovszky István és Tomcsányi Vilmos igazságügy-miniszter (1921).⁹⁰⁹ Több francia politikai párbaj folyt le 1934-ben a Stavisky-ügy miatt.⁹¹⁰ Angliában a párbajozás kb. 1820 óta megszűnt. Ellenben Bismarckot 1836-ban mint diákot a göttingeni egyetem rektora az egyetemi karcerbe csukatta nyolc napra párbaj miatt. Híres párbajvívó volt Ketteler Emmanuel báró, a későbbi mainzi érsek, aki Bismarckkal körülbelül egyidőben tanult jogot Bonnban és Göttingenben, mielőtt (30 éves korában, már mint porosz miniszteri titkár) pap lett.⁹¹¹ A párbaj végleg kiment a divatból, amióta lovassági kardot oly nehéz vásárolni, amióta a tartalékos tisztnek nincs kardja, sőt még az aktívnak sem, amióta a pisztoly precíziója oly nagy, hogy a lövés rendszerint halálos stb. Peyer Károly szocdem képviselőt 1928-ban kihívta Gömbös Gyula. Peyer azt felelte, hogy miután ő a tűzérségnél szolgált 1914–18-ban, és más fegyverek használatához nem ért, csak ágyúkkal hajlandó párbajozni.

Az Egyház gyakran tiltotta meg a párbajt, de sok katolikus politikusnak és tisztnek az volt az álláspontja, hogy a kihívást el kell fogadni, csak provokálni nem szabad. Ez elvet követte Rakovszky István, aki mint lovastiszt igen jó kardforgató volt. (Harmincöt éves koráig aktív tiszt volt, s csak azután kezdett politizálni a keresztény-szociális mozgalom keretében. Egyébként vagyonos Liptó megyei földesúr volt, cs. és kir. kamarás, később v. b. t. t. Galgóczy⁹¹² parancsőrtisztje volt Boszniában az okkupációs időben, és ott sokat harcolt a muzulmán bandavezérek ellen. Az osztrák–magyar megszállást ugyan a horvátok tárt karokkal fogadták, a szerbek inkább helyeselték, talán abban a reményben, hogy

⁹⁰⁰ Arthur Meyer (1844–1924): francia sajtómágnás.

⁹⁰¹ Édouard Drumont (1844–1917): francia antiszemita újságíró, író. Meyerrel való párbajuk nem végződött halállal.

⁹⁰² Daudet, lásd 406. l. Henri Bernstein (1876–1953): francia drámaíró. Párbajuk 1911-ben történt, pisztollyal és karddal.

⁹⁰³ Charles Floquet (1828–1896): francia jogász, politikus, Franciaország miniszterelnöke.

⁹⁰⁴ Georges Ernest Boulanger (1837–1891): francia tábornok, politikus. Párbajuk karddal történt 1888-ban, Boulanger sebesülésével végződött. Floquet ekkor a Képviselőház elnöke volt.

⁹⁰⁵ I. von Racowitza (n. a.–1865): havasalföldi főnemes, német egyetemen tanult, s valóban ő volt F. Lassalle ellenfele, a párbajban gyilkosa (1864). Röviddel utóbb ő is elhunyt.

⁹⁰⁶ Victor Henri Rochefort (1831–1913): francia politikus, zenés színpadi darabok írója.

⁹⁰⁷ G. de Cassagnac (1806–1880): újságíró, bonapartista politikus, ismert párbajozó (akárcsak Rochefort).

⁹⁰⁸ Ez pisztolypárbaj volt, Pulszky pisztolya csütörtököt mondott, Jókai a levegőbe lőtt.

⁹⁰⁹ A kardpárbajra 1922-ben került sor, a két fél kölcsönösen megsebesítette egymást.

⁹¹⁰ Stavisky-ügy: lásd a 388. l.-et.

⁹¹¹ Ketteler, lásd a 365. l.-et.

⁹¹² Galgóczy Antal (1837–1929): tábornok.

ők is kapnak valamit; a muzulmánok ellenben fegyvert fogtak, ámbár a hivatalos török hadsereg kivonult a k. u. k. csapatok elől – talán ama reményben, hogy ennek fejében A.-M. megvédi a Portát az esetleges új orosz támadás ellen, szövetségben Angliával, aki 1878-ban már majdnem beavatkozott, attól tartva, hogy az orosz Konstantinápolyt megkerülve kijut az Égei-tengerre, s onnan a Földközire.)

5. Fontosabb kérdés az arisztokrácia és a nemesség. Én nem kifogásolom a *rétegeződést*, az életformák különbségét, a miliók eltérését, a *disztinkciók* nyomatékát: éppen ellenkezőleg, ennek én is híve vagyok. Valóban ez ad szint, életet a nemzeti életnek. Valóban szebb volt az élet, amíg úgy egymás mellett élhettek a kálvinista Tisza-parton, a jezsuita és aranygyapjas Apponyi Albert, a finom szalonfecsegő Andrássy Gyula, a pannonista Matlekovics Sándor,⁹¹³ az agrárius Hadik János, a tengerészszakállú Batthyány Tivadar és az ékesszóló Vázsonyi Vili, terézvárosi polgár, valamint a csizmás Nagyatádi,⁹¹⁴ a hetyke és huszáros Rakovszky Stefi fenegyerekkel és a tisztos közép-földesúr Lovászy Mártonnal.

Eltelktintve attól, hogy rétegeződés, egyéniségi különbözöség és hasonló jók nélkül csúf az élet, még praktikus okok is szólnak disztinkciók mellett. Kübeck Frigyesből panamás bankdirektor lett volna, kényes tisztességű, lelkiismeretes és szorgalmas ember maradt, mert a koronát szolgálta s mert neki a bárói cím, a császár bizalma, az Excellenz stb. többet ért minden vagyonnál. Prokesch von Osten aránylag szegény ember maradt, inkább akart nagyúr lenni, mint milliomos. Elssler Fanny⁹¹⁵ nem kurvult el, mert mint k. u. k. Kammerkünstlerin [udvari színésznő] grande dame-nak [itt kb. nemeshölgy] számított, és úgy is viselkedett. Gentz Frigyes lovag szerette ugyan a pénzt, de ki is szórta az ablakon, nem gyűjtötte, és főleg nem használta hatalmi eszköznek.

Amíg ambíciók lesznek, azokat ki is kell elégíteni. Márpedig ez hogyan történhetik? Három fő módon: a) a tehetséges és ambíciózus ember csillogó rendjeleket és címeket kap, társadalmi presztízst; b) sok pénzt keres, gazdasági hatalmat nyer, zszurnaliszta gengsztereket tart, és általuk még nagyobb hatalomra próbál szert tenni; c) terrorista szervezetet tart, pribékeket, bérgyilkosokat, kémeket, hatalmat gyakorol megfélemlítés, állandó fenyegetés és hasonlók által. Valljuk be, hogy az a) lehetőség a legártalmatlanabb, a többi ember szempontjából, és még a leghasznosabb is az Államnak. Sőt, hogy az arisztokratikus a) lehetőség még a szabadságnak is a leginkább kedvező. Elvégre a börtönviselt, közismerten radikális Kossuth Lajos 1845-ben két órán át beszélhetett lyukat Metternich hasába, míg száz évvel később Rákosinál ilyesmit alig lehetett tenni. Pulszky Ferenc, mint fiatal képviselő, többször is cserélt eszmét az öreg Metternichkel és semmi baja nem történt azért, mert előtte egész szabadgondolkozó radikalizmusát előadta. (Az öreg kancellár egyetlen megjegyzése ez volt: 'ich hoffe, junger Mann, dass Sie, wenn Sie mein Alter mal erreichen, in einer Kirche Italiens auch Gott suchen werden und nicht nur die Kunstwerke Michelangelos oder Brunelleschis' [remélem, fiatalember, hogy amikor meg-

⁹¹³ Matlekovics Sándor (1842–1925): jogász, közigazdász, egyetemi tanár, az MTA tagja. A pannonizmus egyfajta történelmi táj- és kultúraegységet tételez föl (lásd még Kerényi Károly, Hamvas Béla esszéit).

⁹¹⁴ Nagyatádi Szabó István (1863–1924): kisgazdapárti politikus, mezőgazdasági miniszter.

⁹¹⁵ Fanny Elssler (1810–1884): osztrák balett-táncos.

éri a koromat, akkor Itália templomaiban Istent is keresni fogja, nem csak Michelangelo vagy Brunelleschi műveit.')]»⁹¹⁶ A presztízis, a tekintély, a nagyúri állás fő előnye az volt, hogy az ilyesmivel bíró ember nem félt annyira, mint a jöttment diktátor és a párt nagyság. Schwarzenberg Frigyes 1849-ben odadobta erdélyi katonai kormányzói állását Ferenc Józsefnek: 'Ich bin General, Euer Marestät, – mondotta – kein Henkersknecht.' [Tábornok vagyok, felség, nem hóhérsegéd.] Haynau parancsa ellenére megtagadta a honvédtisztek átadását a Haditörvényszéknek, s ezzel véget vetett a Haynau-terrornak. (Ámbár sajnos már későn, a fatális kivégzések már megtörténtek, s ő csak a többit akadályozta meg.) Elvégre akár katonai kormányzó volt, akár nem, ő még mindig Schwarzenberg Frigyes herceg maradt, és ennél sokkal többre amúgy se vihette volna.

Vannak tehát az arisztokráciának előnyei is. Nem tagadom. Csupán azt kívánom hangsúlyozni, hogy nem a 'krácia' lényeg, sem az ariszto-, sem a demo-. A lényeg az, hogy az államszolga független ember legyen, akit mentességek védenek, aki *szolgálni* kész, és nem uralkodni akar, és aki szolgálatával inkább *áldozatot* hoz, mint érvényesül és gazdagodik. Gentz Frigyes az egész német nyelvterület, sőt Európa legtöbbet kereső zszurnalisztája lehetett volna, mint osztrák Hofrat, inkább lemondott a pénzkeresésről. Bruck Frigyes egy krajcárt nem tett hozzá miniszter és konstantinápolyi nagykövet korában a két-három millióhoz, amit korábban, mint a Triesti Biztosító és a Lloyd Triestimo direktora már megkeresett. Kübeck báró tizedrészét nem kereste pl. a Sina⁹¹⁷ vagy a Wodianer⁹¹⁸ bankjövödelmének. Széchenyi István azért vállalkozhatott a köz javára, mert kockáztathatott valamit, évi ötven-hatvanezer forint jövedelme mellett.

Ha van nemesség, patrícius osztály – nevezzük akárminek! legyenek persze pártok is: katolikusok, protestánsok, agráriusok, merkantilisták, szociálisok, polgáriak, parasztiak stb. De az Állam álljon felettük és az Államot képviseljük *független* emberek. Kübeck német romantikusnak indult, Novalis-⁹¹⁹ és Brentano-tanítványának,⁹²⁰ öregedő fővel határozottan liberális, nyugatos irányba tért, de megmaradt miniszternek, vele szemben Metternich jozefinus, majdnem voltaire-iánus fiatalember volt, és élete hetvenes éveiben Sebastian Brunner tanítványa lett: nem lehetett ezért kidobni vagy leszavazni, nem volt pártalkalmazott. Míg Heathnek⁹²¹ naponta kell bebizonyítani azt, hogy ő, ámbár haladó ember, de még mindig konzervatív, és Wilsonnak erőlködni kell, hogy szavakkal jólakassa szocialista híveit.

Vagyis legyen társadalmi rétegződés, legyen szellemi is, de az elvek legyenek tapasztalati igazságok, fejlődőek, elasztikusak, legyen közük az élethez és az elvek vallása ne legyen *foglalkozás*, ugródeszka a karrierhez. Kormányozzák az Államot független embe-

⁹¹⁶ Az idézet forrását nem azonosítottuk.

⁹¹⁷ Sina György (1783–1856): görög származású bankár, mecénás, többek között Széchenyi támogatója-munkatársa.

⁹¹⁸ Moriz Wodianer von Kapriora (1810–1885): Magyarország egyik legbefolyásosabb bankára, a kiegyezés után a Monarchia egyik meghatározó nagytőkése.

⁹¹⁹ Novalis (1772–1801): a német romantika egyik klasszikus költője, gondolkodója.

⁹²⁰ Franz Brentano (1838–1917): német filozófus, pszichológus, a 20. századi fenomenológia jelentős előfutára.

⁹²¹ Sir Edward R. G. Heath (1916–2005): az Egyesült Királyság miniszterelnöke (1970–1974), a Konzervatív Párt elnöke, parlamenti képviselő 51 éven át.

rek, akik áldozatot is hoznak vagy hajlandók hozni, védje az ő függetlenségüket valami intézményes *mentesség*, privilégium (a név itt sem fontos), legyen az államélet igazi alapja a tekintély és az evvel járó tisztesség, kötelezettség, a tapasztalat és az áldozatkészség. Persze ha a politika fő eszköze a terror, a hangos utcai tüntetés, a népszerűséggel való zsarolás, mind e dolgok lehetetlenek. Viszont komoly, tartós és helyes reformot csak az olyan vezető réteg tud kezdeményezni, amely nem fél az ilyentől. Amely biztosan áll a saját talaján. Az 1789-es elvek 80%-át Turgot és Malesherbes miniszterek már 1789 előtt is vallották, sőt nagyrészt meg is valósították. Beccaria marquis,⁹²² mint Lipót toscanai minisztere, 1760 és '90 között már bevezette a későbbi francia Code Napoléon⁹²³ 75 vagy 80%-át. Viszont érthető, hogy 1793 után a királyok és a nemesek az egész világon reszkettek, érthető, hogy a Karl Sand-féle⁹²⁴ gyilkos titkos társulatokra és a lombardiai merényletekre nem volt más válasz adható, mint a szigorított cenzúra, az erősített rendőrség, itt-ott a katonai intervenció. (Nápoly 1820-ban, Spanyolország 1823-ban stb.) Az az Állam, amely saját talaján erősnek érzi magát és gyökérrel bírónak, lehet türelmes, liberális, megtűrheti még az excentricitást is. A pártállam soha nem lehet az, s ezért én a pártoskodást kissé redukálni, az Államot viszont erősíteni szeretném. Mindenekelőtt azt akarom, hogy adja mindenki azt, ami lényege. Legyenek agráriusok, iparosok, polgárok, parasztok, munkások a Házban, legyenek ott írók, tudósok, művészek is, időnként legyen köztük heves nézeteltérés is, de a felfordulás azért, mert a tudatlan rutinszavazók három vagy négy százalékkal többet adtak ide vagy oda, helytelen, jogtalan és államellenes. Eltekintve attól, hogy a jelen parlamentekben 80%-ban nullák ülnek, pártbürokraták, niemandok. A múlt században képviselő volt az egész magyar irodalom (Vörösmarty Mihály, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jókai Mór, Mixáth Kálmán stb.). Angliában Carlyle,⁹²⁵ Macaulay,⁹²⁶ John Stuart Mill, James Bryce,⁹²⁷ stb. Frankhonban képviselők vagy szenátorok Bonald, Lamartine,⁹²⁸ Guizot, Thiers, Victor Hugo, Chateaubriand,⁹²⁹ Maurice Barrès,⁹³⁰ Sainte-Beuve,⁹³¹ Le Play, Montalembert stb. Némethonban Dahlmann történetíró, Virchow⁹³² fiziológus, Mommsen római történész és jogász, Ketteler püspök. Itáliában: Carducci,⁹³³ a költő, Pasquale Villari⁹³⁴ historikus stb. Iparosok, bankárok

⁹²² Cesare Beccaria (1738–94): a milánói felvilágosodás legnagyobb alakja, a modern büntetőjog és kriminalisztika atyja.

⁹²³ Code Napoléon: Napoléon idején beiktatott polgári törvénykönyv.

⁹²⁴ Karl Ludwig Sand (1795–1820): August von Kotzebue konzervatív drámáiról meggyilkolásáért kivégeztetett német egyetemi hallgató.

⁹²⁵ Thomas Carlyle (1795–1881): skót esszéíró, történész, filozófus.

⁹²⁶ Thomas Babington Macaulay (1800–1859): brit történész, politikus.

⁹²⁷ Bryce, lásd a 730. és 879. l.-et.

⁹²⁸ Alphonse de Lamartine (1790–1869): francia író, költő, politikus.

⁹²⁹ François-René de Chateaubriand (1768–1848): francia író, történész, politikus, diplomata.

⁹³⁰ Maurice Barrès (1862–1923): francia regényíró, újságíró, jobboldali politikus.

⁹³¹ Charles Augustin Sainte-Beuve (1804–1869): francia irodalomkritikus.

⁹³² Rudolf Virchow (1821–1902): német orvos, egyetemi tanár, politikus.

⁹³³ Giosuè Carducci (1835–1907): irodalmi Nobel-díjas olasz író, költő, irodalomkritikus.

⁹³⁴ Pasquale Villari (1827–1917): olasz történész, képviselő, kultuszminiszter.

igyekeztek a Parlamentbe kerülni. Az öreg Grillparzer⁹³⁵ 1869-ben hordágyon vitette magát a Herrenhausba, hogy leszavazzon a konkordátum ellen, mint jozefinus óliberális. De ezek az idők elmúltak. Az ilyenfajta szenvedélyes politika nincs, a politikusok alkalmazottak, és némi egyéniséget csak akkor mutatnak, amikor népgyűléseken utcagyerekekkel feleسلnek. 1935-ben Sir Austen Chamberlain és Lloyd George vitáján (a szankciókról) jelen voltam a Házban. A puskaپort e két férfiú egyike sem találta fel, de amit mondtak, abban mégis volt tartalom, és annak volt színvonala. Mai utódaik már őket sem érik el. Nem vagyok ellenfele a Parlamentnek, de azt főként *képviseletnek* tekintem, pártiktatúrák nélkül, az Állam függetlenségét és pártfelettliségét pedig szeretném megvédeni az apparátusok ellen – s ha de Gaulle vagy akárki más ezt megvalósítja, *ő lesz a civilizált Európa megmentője*. (Sajnos nem remélem, hogy ez sikerül neki vagy másnak – amíg nem lesznek új és nagyobb bajok.)

Összegezve: én valóban 100%-os antifasiszta vagyok, ma is. 1935-ben inkább álltam Haile Szelasszié császár,⁹³⁶ mint Mussolini mellé, mert jobban védtem az olyan államot, amely rabszolgákat tart, az *olyan rabszolgáknál, akik az államot lenyűgözik*, márpedig a bolsevizmus és a fasizmus az állam kisajátítása rabszolgák által, de ez – enyhébben és humánusabb módon – a nyugati demokrácia is. Musso azt hirdette, hogy 'az akarat minden'. Én pedig azt, hogy az akarat szép szó, de ha az értelem, a közkötelesség, a felelősségérzet eszköze, úgy [a] jó *volonté général* a pesztilenciával [pestis] egyenlő. Hazug is, *amint helyesen mondog*, mert azt akarják a hívek, amit a vezetők már úgyis akarnak. Ellenben van engedelmisség a Törvény előtt, dekalogikus morál, természetjog és ezek az Állam valódi alapjai, nem az akarat, illetve a feltételezett közakarat. Uralkodjék a Törvény, de ez a Törvény nem tévesztendő össze a többé-kevésbé átmeneti, múló, ideiglenes adminisztratív szabályokkal, amelyek variábilisak is lehetnek a fennálló érdekek szerint.

6. A történelmet áttekinthetővé tenni másként valóban nem lehet, mint hogy korszakokra osztjuk, uralkodók trónra lépését és halálát, csatákat, szerződéseket, vagy fontos más eseményeket tekintve fordulópontnak (pl. 1490. október 12: Columbus felfedezi Amerikát). De ez nem zárja ki a konstansokat, amelyek közősek az összes korszakok között: a magán- és a köztulajdon viszonya minden korban kérdés volt, a szükségletek előállítása, a szervezett munka útján szintén, az Állam autonóm léte és az egyének és csoportok jogai közötti súrlódások is állandóak. Némely korból, az ilyen állandó kérdéseket illetőleg, több adatunk van, más korból kevesebb. Az oly történelem, amely ezeket a konstansokat nem érinti, nem sokat ér. Fénykorok azok, amelyekben a kontúrok a legtisztábbak, már ti. a *konstansok* (Burckhardt: Staat, Religion, Kultur) *kontúrja*. Ez így van más tudományokban is: a fizikus, a biológus, a geológus az oly eseteket ragadja ki és azokat vizsgálja meg tüzetesen, amelyek *tipikusak*, amelyek a belső törvényszerűséget felfedik, s más eseteket joga van elhanyagolni, kivéve, ha netán azok ellentmondanak a megállapított törvényszerűségnek, vagy valamennyire tipikus kivételek.

⁹³⁵ Franz Grillparzer (1791–1872): osztrák író, drámaíró, Menczer az 1855-ös konkordátumra céloz. Grillparzer valóban a birodalmi törvényhozás felsőházának tagja volt.

⁹³⁶ Haile Szelasszié (1892–1975): etióp császár. Mussolini inváziója után emigrációba vonult. Menczer olasz, szintén emigráns barátain keresztül szorosnak mondható kapcsolatba került Szelasszié környezetével, magát a száműzött császárt is ismerte.

A történelemmel való foglalkozás fő értelme ugyanis mégiscsak a konklúzió az államlétre, a társadalomra vonatkozólag (*magistra vitae*). Persze, hogy kell korszakra osztás, de viszont vannak fontos és nem fontos korszakok, érdekes és érdektelen események, fények és sötét árnyak, élénk kontraferziák, és halott, archeológiai anyagok. Azt kell az eseménykáoszól kiválasztani, ami szignifikáns, s itt van a történész fő feladata. Vagyis mérlegelés – értékelés – nemcsak felsorolás. A pamplonai nyári kurzuson 'Historia de cincuenta años, 1917–67 [Ötven év története, 1917–67]' címen ezt fogom tenni, de addig még számos vitánk lesz, itt és amott.

7. *Conter, cuenter, reuder account* stb. beszámoló. Persze, hogy a *comte* számot is adott (*computere*). Azaz nem oly szabad úr volt, mint a báró (*liber baro, Freiherr*), hanem számadással tartozott a királynak. Elmesélni annyi, mint *beszámolni* – innen a *conter*; latinul *narrare* az eredeti szó, *fabula* a mese, de lehet e szavakat helyettesíteni, a *computatiót* átvitt értelemben használni. (*Beszámolt az eseményekről, felsorolta a tényeket, összegezte a történeteket* – vagyis ez nemcsak számadatokra vonatkozik, bár a beszámolás, a felsorolás, az összegezés, sőt a beosztás, felosztás szavak is elsősorban számtani fogalmak.) A *connétable* az volt, mint később a vezérkari Ier bureau főnöke: nyilvántartotta az állományt, megszámolta az embereket, a fegyvereket, *számot adott* a helyzetről, és aszerint tervezte meg a hadjáratot. Vagyis a *connétable* főgróf volt a grófok felett, az összes tartományi őrségek főnöke, belügyminiszter, de hadügyi is. (Főszámadó = csendőrfőparancsnok.) Avagy vezérkari főnök, háború esetén. Ez nem fontos ugyan, de szerintem a *conter* annyi, mint *rendre compte* és így a *conter* szó nem cáfolja etimológiámat. A Graf eredete világos: *gravamen* = panasz. *Gravis* = súlyos. *Place de Grève* a hely, ahol a hatóság ellenőrzi a *súlyokat és mértékeket*, ti. a kereskedők súlyait és mértékeit, felvéteti a panaszokat (*grief*) s e célból jegyzőket alkalmaz (*greffier*). A hatóság feje a Graf. Nála kell a mérleget benyújtani, a számadást hitelesíteni, vele kell a pénzt megszámoltatni, hogy hitelesített mérleg szerint fizessen a polgár adót – mindez a *Place de Grève*-n, a *súlyok, mértékek és panaszok terén* történik: a polgárok fejének (*mayor, maire* = *maior*) jelenlétében, aki felett áll a *Comte de Paris*, mint *prévôt royal des marchands*. Egyben azonban a tartományfőnök *comes* = királyi kísérő is volt. De a *t*, francia címében, a *comptabilis*ből származik.⁹³⁷

A legközelebbi találkozásig főhatóságod kész híve

Üdv! [B]

Connétable de Navarre

⁹³⁷ A „gróf” (*Graf*) etimológiája vitatott, a görög–bizánci–római *graphein* (írni) szó a legvalószínűbb, de a „reve” (protogermán: szám), illetve a belőle fejlődő angol „reeve” tisztség is szóba kerülhet. A *prévôt royal des marchands* a párizsi városi igazgatás egyik tisztsége a középkorban.

Menczernek 1967. április 20.⁹³⁸

Kedves Béluska,

Leveledet gondosan eltettem, pontosabban válaszolandó. Úgy látszik, ez a legveszedelmesebb módszer: nincs sehol, pedig nem is oly kis tárgy. Néhány napja éppen értesítettek, hogy '63-'64 táján a Brit Széptani Szemlében megjelent egyetlen cikkemet (az 'érdekes' fogalmáról) beleteszik egy készülő széptani cikkvirágcsokorba; szerettem volna egy-két sajtóhibára figyelmeztetni, de nem lehetett: alig két nappal volt kezemben legalább két különlenyomat, melyekből egyet elküldtem egyéb termékekkel együtt a nagy Koestler A.-nak; a megmaradt legalább egy nincs sehol.⁹³⁹ Veszületett és aggkori hülyeség egyaránt szerepet játszanak, de persze a szegénység is: egy titkár kellene – ami ugyan sokaknak nincs –, de főleg *több tér*. Egy csomó nagyon értékes könyvem maradt vissza k'Ebekben [Québec], és többé nem volt hozzáférhető; de nem is volna már helyem. Évek óta álmodok egy nagy kiszemelésről... A szegénység legtragikusabb sajátsága az – bár engem osztályharcra nem ingerel, mert noha a gazdagokat általában kevésbé szeretem, az osztályharcot és agitátorait fanatikusan gyűlölöm, s egyébként ha az extrém nyomor talán nem is, de a szegénység abszolúte megszüntethetetlen – szóval az, hogy a szegény *afölött sem rendelkezik valóban, aminek törvényes tulajdonosa, sőt de facto birtokosa is*: pl. ha többé nem tudok lakást fizetni, a benne levő tárgyak legtöbbjét is elvesztem, *jóllehet* még egy tízszeres milliomos hercegnek sem volna joga idejönni és elvenni; hasonlóan, ha hurcolkodnom kell (amit néha jómódúaknak is kell); munkaeszközeim ugyan állítólag nem, de minden egyebem elzálogosítás alá eshetik; a zsúfoltság maga pedig (nagyrészt) megtalálhatatlanságot jelent. Mindazáltal szerencsére egy-két pontra emlékszem.

Tonelli Sándorról mindazt, amit írsz, én nem tudtam; a *Tanulók Lapjába* rendszeresen írt ismeretterjesztő cikkeket. A két leghíresebb vívóterem az exkluzívabb Santellié⁹⁴⁰ mellett Fodor⁹⁴¹ és Rákosi⁹⁴² voltak. Talán F. zsidó, R. nem. Én, azt hiszem, kétszer tanultam F.-nál és egyszer, igen rövid ideig, R.-nál. Nyilván rendeztek ott párbajokat is (kisebbfajta úriemberek). Oláh Holubár stb. az igen tehetséges Szini Gyula⁹⁴³ (mintegy a késői *Hét* és a korai *Nyugat* közé eső impresszionista) alakjai. Amanchich Trivulzió⁹⁴⁴ stb.: megoldás: Cholnoky Viktor, aki főleg a Ferencváros korcsmaiban itta magát halálra. Nem tudom, mennyire volt tehetséges – cf. Magyar Géniusz –, de atmoszférája volt. Soviniszta volt talán, de már erősen megrendült, megtört bornírtsággal. A geográfus Ch[olnoky] Jenő tanár (ízléstelen 'humoros' előadó is; egyébként '14 vége felé megjósolta,

⁹³⁸ A dátumozástól függetlenül tartalmilag inkább ide tartozik.

⁹³⁹ KOLNAI, Aurel (1964): *The Concept of the Interesting*. British Journal of Aesthetics, IV. 22–39. Újra-nyomva: KOLNAI, Aurel (1968): *The Concept of the Interesting*. In OSBORNE, Harold (szerk.): Aesthetics and the Modern World. New York: Weybright and Talley, 166–187.

⁹⁴⁰ Italo Santelli (1866–1945): Budapesteni tevékenykedő olasz vívómester.

⁹⁴¹ Fodor Károly (1856–1927): vívómester.

⁹⁴² Rákossy Gyula (1865–1936): vívómester.

⁹⁴³ Szini Gyula (1876–1932): író, újságíró.

⁹⁴⁴ Amanchich Trivulzió: fiktív figura Cholnokynál.

hogy a háborút csak évek múlva fogjuk megnyerni, még pedig az E[gyesült] Á[llamok] segítségével, amely ország nem fog fegyveresen beavatkozni, hanem fel fogja fegyverezni Kínát, és rá fogja uszítani Japánra, Oroszországra és Angliára) Viktor fivére volt; a fiatalabb nemzedékhez tartozó Ch[olnoky] László (*Nyugat*; rossz novellák) talán Jenő fia?⁹⁴⁵

Harrer Ferenc egykori alpolgármester kb. egy hónapja halt meg, kilencven-egynéhány éves korában. Különös, hogy Bethlenékkal jóban volt, mert enyhén, de határozottan progresszív volt, és a *Magyar Hírek*, ha kis formátumban is, de discszerűleg emlékezett meg róla. 1919. aug. 2-án (vagy egy-két nappal ekörül) küldöttséget vezetett a közeledő román sereg vezéréhez – talán Crainiceanu tábornok?⁹⁴⁶ – azzal a kéréssel, hogy a főváros megszállásától tekintsenek el; de hiába. (Állítólag a románok Budapesten fosztogattak is egy kicsit: főleg sok salvarsam-készletet és távbeszélő-készüléket vittek volna el. Persze 'mi' '18 táján iszonyúan kifosztottuk volt Romániát, és persze a pars leonina [oroszlán-rész] a burkusnak [németeknek] jutott.)

Horváth Cyrill⁹⁴⁷ – az ízléstelen, nagyképű, kényszerhumoros, tipikusan pedagógusi *Nagybácsi Levelei* szerzője – talán tényleg nem volt a bölcelet egyetemi tanára, hanem csak bölceletbe kontárkodó középiskolai tanár. Nem tudtam, hogy pap lett volna; nem volt tudtommal tamáselvi, hanem egy ideál-realista ismeretelméleti 'rendszer' megalkotója, mely konkretizmus címkével vonult be a világbölcelet történetébe (l. Überweg, V. kötet, mely nekem nincs meg, s mely az 1800–1920 korszak külföldi – nem-német – bölceletét tartalmazza).

Mit akar a Mária-kongregáció és benne a kongreganisták? Ezt én nem kérdezem, hanem csak idézem: egy cikk címe a *Zászlónk*ban. Engem ez mint *logikai* gixer érdekel. (N. B. A gixeren: 'Jól tudjuk, hogy Tőled jó minden ... ki csóválná legjobban a fejét?' nos, 'maga a Szentatya', a *Zászlónk* szerkesztői üzenete, illetve pályaműbírálata szerint. (A pályázat ez volt: ha valamily alkalomból levelet kellene írnom a Pápának.) Látjuk, hogy az illető szöveget többen olvassák, a pápát körül állva: bíborosok, püspökök, prépostok ... egyszerű laikusok, eretnekek, zsidók, ateisták, buddhisták ... *mind* csóválja a fejét, egyik hevesebben, másik diszkrétebben; de megállapítható, hogy a legnagyobb amplitúdója a pápa fejcsóválásának van. Egy másik pályázat ez volt: 'Üdvözlőbeszéd a hazatérő Rákóczihoz', ha ez a R. *élne*, és nemcsak 'R. hamvai' volna. (Míg a *Zászlónk* nagy tamtamot rendezett R.-val, addig Kossuthal és a '48–'49-es céccóval szemben óvatos és tartózkodó volt, mert a R.-ügy sokkal régebben volt, Ferenc Jóska nem volt benne személyesen implikálva, R. elvégre katolikus főúr volt, és nem egy olyan kevés pénzű, alig-hogy-dzsentri lutheránus tót fiskális, mint K.) No de végül hát mit akarnak 'benne a kongreganisták'? Hálistennek semmi baj: kiderül, hogy pont *ugyanazt* akarják, mint maga a Kongregáció, nem az ellenkezőjét. Alles in Butter. [Kb: minden rendben]. Me voilà soulagée [megnyugodtam]. De miért akarnának egyebet? (Hogy igen sokan voltaképpen személyes érdekükben álló társadalmi összeköttetéseket 'akarnak benne', ez a cikkben nem volt kifejtve; viszont ez triviális is, másodlagos, 'parasitic on...' [kb. vele értetődik],

⁹⁴⁵ *Valójában testvére (1879–1929) – Viktor, László és Jenő volt tehát a három fivér.*

⁹⁴⁶ *Grigore C. Crăiniceanu (1852–1935): román politikus, tábornok, rövid ideig hadügyminiszter.*

⁹⁴⁷ *Lásd a 896. l.j.-et.*

számtalan egyéb fajta egyesülettel is így van, ez nem alkotna Mária-kongregációt valami másféle egyesület, szövetség vagy klub helyett.) Miért kerül ez a címbe? Mire törekszik ma (főleg) a rákkutatás és benne a rákkutatók? Nyilván ugyanarra, hiszen azért rákkutatók. Igen ám, de mi proházskák vagyunk, egy kicsit a francia modernizmussal fűszerezett klerikálisok, szóval egy kicsit duhajok, spontaneitás-hangsúlyozók, a pásztor-juh viszonylatot szeretjük egy kicsit úgy értelmezni, hogy ebben a juhok saját szabad akarata és izgágasága is érvényesül... lásd *Actio Catholica*, a laikus 'tevékeny hozzájárulása', totalitarizmusok, tömegimpulzusok, hazafias felbuzdulás, *gesundes Volksempfinden*⁹⁴⁸ (geliefert als Führerbefehl) [Führer parancsaként szállítva], tömegtüntetés követeli Zinovjev és Buharin⁹⁴⁹ főbelövését, a kongreganisták nemcsak úgy végrehajtják, amit a Kongregáció parancsol, hanem maguk 'akarják benne' – röviden, olyan kényelmes tekintélyvilágot nem élünk mint I. Ferd[inánd] idején; valamit bele kell keverni a *volonté generalból*. A *Tanulók Lapjában* ilyesmi nem jutott szóhoz: ott nincs más akarat, mint a Tanár Úr és fölötte az Úristen, konkrétan (konkretizmus?) az Igazgató Úr. Hogy a diák ne egyszerűen csak engedelmeskedjék a Tanár Úrnak, hanem még külön 'akarja' is azt, amit a Tanár Úr már úgyis akar, ez egyenesen istentelenség volna. Ezért volt a *Zászlónknak* annyival hazugabb és barokkabb íze, mint a *Tanulók Lapjának*, de viszont kevésbé halott, kevésbé steril. A *Tanulók Lapjában* hiányzott a *Zászlónk* aljas oroszellenes hecce a háború alkalmából – mert ha a görögkeletit lehet ütni, akkor nemcsak a japánt tekintjük testvérnek, a poroszlót nem is szólva, hanem még a gyűlölt és megvetett zsidót is pártoljuk –, de viszont a *Zászlónkból* megtudta az olvasó diák, hogy Oyama tábornok⁹⁵⁰ főparancsnoksága alatt Nodzu⁹⁵¹ a derékhad, Kuroki⁹⁵² a jobbszárny, és Oku⁹⁵³ a balszárny vezére; míg a *Tanulók Lapjából* csak azt, hogy magyar emberhez méltatlan folyton Mukden⁹⁵⁴ fejtegetni, ahelyett, hogy Vas Gerebennel⁹⁵⁵ foglalkoznék. [...] És a *Zászlónkban* megjelentek olykor igen *gediegen* [korrekt] cikkek arról, hogy lehet aránylag szerény eszközökkel, de hozzáértéssel s ügyességgel, s minden hozzávalót a derék keresztény Rauscher bácsinál Budán szerezve be, jól működő Ruhmkorff-féle⁹⁵⁶ szikrainduktort, sőt később hozzá még egy magasfrekvenciájú Tesla-transzformátort fabrikálnunk, ami mindenestre többet ért, mint a *Tanulók Lapja* összes évfolyamai együttvéve, beleértve franciából fordított épületes – bár nem éppen klerikális – cikkeket is, pl. Legouvé Ernőtől⁹⁵⁷ (1807–1903; többek között az *Adrienne Lecouvroen* és a *L'art*

⁹⁴⁸ *Gesundes Volksempfinden*: a vilmosi, majd náci Németország kedvelt fogalma: kb. egészséges népi felfogás.

⁹⁴⁹ Grigorij Jevszejevics Zinovjev (1883–1936) és Nyikolaj Ivanovics Buharin (1888–1938) egyaránt a bolsevik elit tagjai, teoretikusok, a sztálini perek áldozatai.

⁹⁵⁰ Ójama Ivao (1842–1916): japán tábornok, a Japán Birodalmi Hadsereg egyik alapítója.

⁹⁵¹ Nodzu Micsicura (1840–1908): japán marsall.

⁹⁵² Kuroki Tamemoto (1844–1923): japán tábornok.

⁹⁵³ Oku Jaszukata (1847–1930): japán marsall.

⁹⁵⁴ Mukdeni csata: az orosz–japán háború legnagyobb ütközete, amely az utóbbi fél győzelmével zárult.

⁹⁵⁵ Vas Gereben (1823–1868): ügyvéd, újságíró, író.

⁹⁵⁶ Heinrich Daniel Ruhmkorff (1803–1877): német fizikus, feltaláló.

⁹⁵⁷ Ernest Legouvé (1807–1903): francia drámaíró.

de la lecture szerzője) Szókratész tanításáról ('Pál apostol tanításának gyakorlati alkalmazása ez, Pál apostol előtt'). [...]

N. B. Hogy 'Krisztust megcáfolni még X-nél (valamely ellenfél) nagyobb ürtartalmú koponyáknak sem sikerült', ezt, azt hiszem, a *Zászlónkban* olvastam, de talán Bangha Béla SJ *A Sajtó* című Stürmer-előfutár⁹⁵⁸ lapocskájában, vagy mindkettőben. Bizonyos azonban, hogy pontosan így megvolt szocialista vagy bolsevista irodalmunk valamely klasszikus reprezentánsában is, ám itt Krisztus helyett Marxra vonatkozóan. Lehet, hogy az ellenfél itt Jászi vagy Dániel [Arnold] volt. Azt hiszem, a prioritás a klerikálisoké. Ebben is Prohászka, a neoezsuitizmus, Barrès-Maurras-Daudet⁹⁵⁹ hetyke, pimasz, minden lelkiismerettől és tárgyilagosságtól megszabadult, a porosz *Schneidet* [mersz] és zsidó *hücpét* [szemtelenség] némi tanulékonyossággal utánzó hangjának *haut-goût-ját* [kb. finom, de rothadó] érzem. Flám [zagyva] nehézkességgel írt valami effélét 1954-ben De Koninck akkor séfem is († 10 évre rá) valami francia vagy belga Arisztotelész-kutató ellen, aki kétségbe merte vonni, hogy Arisztotelész egy érve érvényes volt, vagy hogy egy tekintetben Divus Thomással [isteni Tamás] 'megegyező' tant képvisel. Az illető (Ralson? Rosier? elfelejtettem!) 'nem értette meg' Arisztotelészt, és valahogy kiderül, hogy ki tudja, talán Arisztotelész valahogy mégis megközelíti szellemi jelentőségben Monsieur R.-t. Hehe! Ki tudja? Talán! Talán Hegel, Nicolas Cusanus,⁹⁶⁰ Descartes, Kant vagy Russell⁹⁶¹ is De Koninck-ot! Vagy akár Maritain Jakab⁹⁶² is, aki szintén híresebb lett De Konincknál. [...]

Nobilis persze ua. mint notable, sőt a *Thomist*-ban 1949-ben megjelent cikkemben⁹⁶³ a Common Man mítoszáról azt is megtalálhatod, hogy „*noble means knowable*” [„ami nemes, az megismerhető”]. Általában az etimológiák gondolatébresztők, és lehetnek nyomravezetők, de önmagukban komolyan véve nagyon félre is vezethetnek. Tudom, hogy comte = comes = kísérő, bár nem tudtam, hogy a Graf, gravamen és grève összefüggnek.⁹⁶⁴ Azt sem, hogy a báró a latin (nyilván kései latin) barinusból származik: 'úr'.⁹⁶⁵ Alkalmassint az orosz барин [barin] ugyanaz. Te talán azt nem tudod, hogy a spanyolban a barónnal teljesen azonos kiejtésű varón férfit jelent, általában hímnemű emberi lényt. Valakinek öt gyermeke van, két fiú és három leány, az egynapostól a negyven vagy hatvan éves korig terjedhetően: vagyis tiene cinco hijos (ez a hím együttes a leányokat is felöleli, mint los padres = szülők, los reyes = a királyi pár), és ezek közül hétköznapi nyelven, legalább is amíg harminc évesnél nem idősebbek, dos chicos y tres chicas ('chicos' nem ölelhet fel leányokat!), de kissé durvább és *együttal* emelkedettebb, hivatalosabb nyelven dos varones y tres hembras. Hembra = femina = nőnemű lény. A durva itt az, hogy ez lehet *nőstény*, tehát állat is. Míg varón csak *emberi* hím lehet; állati 'hím és nőstény'

⁹⁵⁸ Der Stürmer: 1923 és 1945 közt működő nemzetiszocialista bulvárlap.

⁹⁵⁹ Barrès, lásd a 930. l.-et; Maurras, lásd a 207. l.-et; Daudet: lásd a 406. l.-et.

⁹⁶⁰ Nicolas Cusanus (1401–1464): biboros, filozófus, teológus, természettudós.

⁹⁶¹ Bertrand Russell (1872–1970): brit filozófus.

⁹⁶² Jacques Maritain (1882–1973): francia katolikus gondolkodó.

⁹⁶³ „The Meaning of the Common Man.” *The Thomist*, July 1949: 272–335.

⁹⁶⁴ Lásd a 937. lábjegyzetet: Kolnai és Menczer etimológiai eszmecseréje elsősorban nagy nyelvi műveltségükön alapul, de tudományosan nem ellenőrzött.

⁹⁶⁵ A germán baro, vagyis harcos lehet az eredeti jelentés.

= macho y hembra (mâle et femelle). (Durva s *együttal* emelkedett hangnem: son enfant de second lit, második házasságból származó; esetleg törvénytelen? – egy férfi, esetleg király is – se casó con doña Rosario Gómez Mendes y tuvo *en* ella siete hijas – elvette G. M. Rozáliát, és lett tőle hét gyermeke) [a spanyol mondat hibás]. Azonban a gróf, kísérő vagy királybíró stb. *nem* ’könyvelő’. A compter, spanyolul contar, angolul [to] count stb. – comptable, contabilidad stb.; a ’mese, mesélni’: conte, (ra)conter; contar, cuento (elbeszélés), cuenta (számla) egészen *más* latin gyökérből származnak: a *computare*-ból. Vagyis összegondolni, együtt gondolni. Vö. magyar (meg)olvasni = (meg)számlálni, s a λέγειν [légein] (mondani), λόγος [lógosz] (szó, ratio, szellem, értelem) és legere (olvasni) különösségeit is. A számolás, számlálás voltaképpen az értelmi alaptevékenység: *diszkrét*, de analogizálható tárgyak összefoglalása. Hét szilva, negyvenezer ember stb. (Már a *mérés* mint olyan csak megközelítő becslés; valamit megmérni a. m. megállapítani, hogy pl. 12 cm hosszú (bár ez sem lehet *abszolút* pontos; míg *az* abszolút pontos, hogy kezeimen *tíz ujj* van, birtokomban *két* töltőtoll, a kisnemesnek *hét* szilvafája van...) Angolul létezik [to] compute, computation; frc. le comput; sp. computar és el cómputo.

’Keresztény’ nemességfogalmad megkülönböztetése az állítólag pogány arisztokráciától érdekes, van benne valami, de túl van rajzolva. Mi egyéb a báró, Freiherr, mint arisztokrata? Mi a kékvér? (Mely az evangéliumban keveset szerepel, sőt inkább *ex contrario*: a jószívű samaritánus Istennek kedvesebb a fajtisza zsidónál: handsome is as handsome does [kb: nem a ruha teszi az embert]; éppen ellenkezője a reyes catolicossal [Katolikus Királyok] kezdődő spanyol zsidótlanítási és mórtalanítási mániának, a jezsuita-völkisch [népi] zsidóvér-mentességi paranoiának, sőt még a kedvesen hangzó bon sang ne ment pas-nak is [a tiszta vér nem hazudik]; avagy magyar úri világunknak, legalább is nagyrészen.) Általában feledez a *család*-túlértékelést a keresztény, főleg a katolikus társadalomban; a született uralkodó, püspök, nagybirtokos stb. óriási súlyát – s a császár-herceg-gróf-nádor stb. hierarchiába egyoldalúan látsz bele valami tiszta centralista-decentralista (talán inkaszerű?) vallásos szocializmust vagy funkcionalizmust (melyet inkább az iszlám s a bolsevizmus közelítenek meg, sőt valahogy már a cári Oroszország is, ahol az arisztokrácia minden hatalma, gazdagsága és léha fényűzése mellett is mindig presztízstelen volt). A magam részéről azonban nem szeretek egy arisztokráciátlan világot, mint ahogy nem szeretek egy politikai pártok, választások és válságok s fordulatok nélküli világot sem. Főleg miért? Itt fontos ponthoz érkezünk. Motivumom *elsősorban* intellektuális. Lásd noble-knowable [nemes-megismerhető]. A világnak, hogy valamenynyire *kiismerhessük* benne magunkat, valahogyan (sőt sokféleképpen) *tagoltnak, ízeltnek* (artikuláltak) kell lennie. Lásd a diszkrét tárgyak s az egész számok jelentőségét is, noha minden matematikumnak *egalitair* implikációi vannak. Már gyermekkoromtól kezdve viszont *mindig* ellensége voltam az uralkodási dátumokat s a csatákat kiküszöbölőni akaró, mindenben csak processzusokat látni akaró történetírásnak, mely *megsemmisíti* a történés *átnézetességét*, tehát a *történelmet*.⁹⁶⁶ Bergson bírálóan a szorosan vett logikát „une logique des solides”-nak (szilárd testek logikájának) nevezi. Lelkesen *vállalom* ezt, és következetesnek látom, hogy Klages gyűlölte, akinek *bête noire*-ja [kb. sötét

⁹⁶⁶ Bár feldolgoznád ezt a témát – valami jobb helyen! Nem a *Kronében* stb.

ellensége] *der Geist*, a tudat volt. Egy országgyűlés álljon *neves emberekből* – mintegy nagyurakból – *és pártokból*: ha Tisza, Apponyi, Katzenstein herceg, Marqués de Lucena stb. helyett minden csak Nagy, Kiss, Müller, Meyer, Dumont, Dupont, Higgus és Buggius; ha emellett nincs 35 függetlenségi, 19 radikálszocialista stb. stb., mi az ördögöt ér az egész? mit mond, mit jelent nekünk közembereknek, mit közöl velünk, mit tár föl előttünk??? (Bánffy: Új Párt – ebben a névben már a halál volt!)

Üdv! A

A kontúrok elmosódottságára és overlapping-jára figyelniünk kell – sőt én azt nagyon szeretem is! De kontúrok legyenek! És *ezért* Komturok is!⁹⁶⁷

⁹⁶⁷ *Komtur – parancsnok – középkori német lovagrendi tisztség.*

Menczernek 1967. május 13.

Pótlék

A napokban a Kállay–Menczer megnyilatkozásra írt kommentárom némi kiegészítésre szorul három pontban.⁹⁶⁸

1. Amennyiben tényleg volt számottevő Landflucht [kb. városba áramlás] vagy kivándorlás a nagybirtokban szegény vidékekről is, amint hogy úgy hiszem, volt is, ez még nem cáfolja meg annak igazságát, hogy a nagybirtokrendszer egészségtelen, sőt esetleg nemzeti rákfene is volt. A radikálisok nagybirtokgyűlölő monomániája persze mindenestre az ő elmekórtanukhoz tartozó adalék; ezt régen tudom. Viszont ők is tudták, hogy a kisparasztság szegényebb része is a zselléréhez hasonló, talán annál is nyomorúságosabb gazdasági állapotban volt. (Talán aránylag többen vándoroltak Galíciából a tengerentúlra, mint Andalúziából. Nyilván rengeteg olyan tót is kivándorolt, akik nem voltak magyar földesurak jobbágjai. Én ugyan azt hiszem, hogy Észak-Magyarországon és Erdélyben is volt elég nagybirtok. Miért annyi tót, sok horvát is, és oly kevés román? *Részben* bizonyára azért, mert a tótság *nemzeti* helyzetét reménytelennek érezte és sejtette, hogy pl. 1930–40-ig az egész tót nemzetből csak egy szilánk lesz meg a trencsén-liptói vidéken; míg a – földjén egyébként is jobban csüngő – románság magát hatalmasnak, életerősnek és helyzetét, ha némi illúzióval is, reményteljesnek érezte. Valószínű, hogy a kisbirtok-területek sokkal sűrűbben voltak lakva, mint a nagy uradalmak, s hogy a nagyméretű birtokmegváltás-parcellázás a landfluchtot és kivándorlást legalább is jelentékenyen *hátráltatta* volna. Az egyházi holtkezet aztán pláne radikálisan kellett volna kiküszöbölni.)

2. Ennél közvetlenül, történetírási lag sokkal fontosabb, hogy a Fejérváry–Kristóffy-epizód lezajlásáról, s a koalíciós kormányzat megalakulásáról egy döntő pontban – és értékítéletektől függetlenül – hamis, félrevezető képet nyújtasz. A gyanútlan, tudatlan olvasó, tehát jóformán mindegyik olvasód, egész egyértelműen azt a benyomást meríti, 15. o.: „Der alte Feldzeugmeister löste das Parlament auf, aber die Neuwahlen ergaben nochmals eine Mehrheit für die »Koalition«. Diese Koalition fand nun endlich in dem neuen Innenminister. Gf J. A einen Führer...” [Az öreg táborszernagy – ti. Fejérváry – feloszlatta a Országgyűlést, de az új választások ismét a »koalíció« többségét hozták. Ez a koalíció az új belügyminiszter, gróf Andrássy Gyula személyében vezérre talált...], hogy a Fejérváry–Kristóffy-kormány, miután 1905-ben a Tisza I. alatt és ellen választott parlamentet feloszlatta (és darabontokkal szétkergette), új választásokat írt ki (nyilván a régi gyalázatos választójog alapján), de hiába: ismét a koalíció győzött; sőt az olvasó még azt a benyomást is kapja, hogy az ’új’ belügyminiszter, Andrássy Gyula már Fejérváry alatt lett az. Implikáció: a Korona, állítólag Ferenc Ferdinánd-nyomás alatt, tényleg komolyan keresztülvitte (legalábbis egy új, tisztességes választójog dekretálása nélkül) a Fejérváry–Kristóffy-kísérletet, s az új választás eredménye ’kimutatta’ ennek sikertelenségét. A valóságban nem ez történt, hanem a paktum a Korona

⁹⁶⁸ MENCZER, Bela (1967): *Das liberale Zeitalter in Ungarn II.* Österreichische Akademische Blätter, 1, 11–17.

(Fejérváry) s a koalíció között, vagyis teljes kapituláció – a katonai felségjogok kivételével – az oligarchák előtt, s a Wekerle–Andrássy–Apponyi stb. kormány kinevezése minden parlament létezése nélkül (a régi fel volt oszlatva, új nem volt választva); s mire *ezután a koalíciós kormány* kiírta a választásokat, s létrejött az a parlament, melyben többé nem volt nemcsak Tisza-többség (mint már az 1905-iben sem), hanem Tisza-párt sem, s melyben a függetlenségi párt (mely 1905-ben valamivel alul maradt a tisztaista 'szabadelvű' párton) egymaga abszolút többséget nyert.

Hogy a Fejérváry–Kristóffy-kormány képes lett volna-e magának, akár egy önkényes választójog-kiterjesztéssel, csupán erkölcsi és hatalmi *appeal* [szó], s a megyékbe ültetett hevenyészett főispánok s szolgabírák apparátusa által egy felhasználható többséget összehozni (haladópart, szocdem., nemzetiségek, a néppárt *egy része*; talán parasztpárt?), azt én nem tudhatom, de azt hiszem, hogy igen. De a Korona *megint*, ebben a *talán* még kínáló utolsó pillanatban is, elárulta lehetséges megmentőit a katonai felségjogok lencseleveséért, és hogy nyugalma legyen. Ferencjóska ekkor még nem 84, hanem csak 76 éves volt, és szenilisnek aligha nevezhető. (Azt hiszem, még '14 júliusában sem volt az, amikor egy világháborút indított, Margutti⁹⁶⁹ szerint – aki miért is rágalmazná? – azon megjegyzésekkel, hogy 'Das wird ja schön sein' [Kb. 'Ez rendben lesz'] és 'Dann sind wir verloren: England sind wird nicht gewachsen. [Akkor elvesztünk: Angliával nem érünk föl.]) Noha a németeknek nagyon erős sánszuk lett volna a győzelemre még 1917 elején, ha *kissé elhalasztják* a tengerallattjáró-hadjárat megindítását: márciusban Oroszország megbénul, és *Amerika semleges!*

Más kérdés, és számomra máig is teljesen érthetetlen, hogy – apró-cseprő ellentétjeik ide, oda – a 'koalíció' pasasai és Tisza s hívei miért nem békültek ki *egymással* a diadal-mámorban Fejérváry és Kristóffy hullái fölött, s miért fejlődött ki helyett 1912–14 idején a csaknem nyílt polgárháború állapota e két tábor között. Itt valami mély *malaise* [baj] közös tudata állt fenn. Ez összefüggött a baloldal parlamenten kívüli létezésével is; de a baloldali interpretációk száználmasan felületesek: ez korántsem volt pusztán *megrendezett színház* a közfigyelem elterelésére a tulajdonképpeni problémák felől. Mindenesetre: ilyen történetírás inadmisszibilis [megengedhetetlen].

3. Végül: ami cikked végére biggyesztett farkincát (*coda*, zenei nyelven) illeti; az ilyen dekoratív kicsengések erősen kisértik a régibbmódi írókat – engem is –, és nem ítélném el őket általában. A Ferenc Ferdinándon és a Pista grófon elkövetett gyilkosságok között ily szoros analógiát nem látok. Az előbbi óriási lökést adott a világpolitikai helyzetnek; az utóbbinak még Magyarhon számára sem volt akkor nagyobb gyakorlati jelentősége. A Tiszán elkövetett gyilkosság értelmetlen, undok, aljas, gyávanak is nevezhető orgyilkosság volt (ha nem is hátulról puffantották vagy szúrták le), mentegetni semmilyen szempontból nem lehet; a szarajevói gyilkosság ellenben, ha elítélhető és pláne deplo-rábilis tett, mondjuk gonosz tett volt is, de hősies tett: ezek a kótyagos és lelkiismereti-leg valahogyan pervertált fanatikusok egy mindenesetre legitimnek *tekinthető* nemzeti törekvés szolgálatában jártak el egy *hatalmát fitogtató* (és nem elbukott), érzésük számára zsarnokságot megtestesítő hatalmasság ellen. Tiszát *magyarok* mészárolták le,

⁹⁶⁹ Albert von Margutti (1869–1940): az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének tábornoka, író.

méghez a alkalmasint nem is nyomorgó gyári vagy mezőgazdasági munkások, hanem züllött gazfickók, ha esetleg nem is egészen épelméjűek; ahhoz elég épelméjűek voltak, hogy tudták, miszerint aligha kockáztatnak valamit.

Milyen értelemben 'igazolhatná' még a világtörténelem Ferenc Ferdinándot vagy Tiszapistát? Mellesleg: 'igazolta-e' vagy sem, az eddigi világtörténelem Bismarck Ottót? Az általa – undorítóan barbár iniciális gesztusként a versailles-i Tükörteremben – alapított Császárságot annyiban nem nagyon 'igazolta', hogy az csak negyvenhét évig tartott (míg pl. a francia III. Köztársaság mintegy hetven évig, a canovista 'sandhursti Királyság',⁹⁷⁰ legalább formailag, mégis ötvenöt évig, a kettős monarchia formalizált végfázisa ötvenegy évig). Mégis 'igazolta' annyiban, hogy ha Németország '45 óta két félre is van oszolva, és nagy s fontos keleti területeit elvesztette, a német egységet a történelem nem bontotta újra fel olyan értelemben, hogy Bismarck életművéből nem maradt volna valami lényeges 'örökre' fenn. Avagy jövőbeli archivumkutatásokból vársz még valami olyat, ami 'bizonyítaná', hogy Ferenc Ferdinándnak nem volt 'terve' a zsidókat újból gettóba préselni, vagy hogy Tiszának *in petto* [titokban] szándéka lett volna a pánszlávizmus letörése után a románoknak egy szemernyivel több autonómiát engedélyezni??

Bizonyos csak annyi, már bisher [eddig], hogy *az összehasonlítás valahogyan ferde*: Ferenc Ferdinánd hatalomra jutása könnyen *vezethetett volna* katasztrófához vagy önmegcáfoló elzáruláshoz, míg T[isza] I. hatalmas *volt*, és politikája csődbe *vezetett*, elsősorban *az ő legsajátosabb szempontjaiból nézve is*. Tjaja.

A

[...]

⁹⁷⁰ *Canovista: a 19. század második felének meghatározó konzervatív, az általános választójogot ellenző spanyol politikusára, Antonio Cánovas del Castellóra (1828–1897) utal Kolnai. Canovas többször is miniszterelnök volt, anarchista bosszúmerénylet áldozata lett. A Sandhursti Katonai Akadémián tanuló (leendő) XII. Alfonz spanyol király onnan keltezett manifesztumban (amelyet Canovas fogalmazott) fektette le egy új alkotmányos spanyol királyság elveit.*

Kolnainak 1967. május 15.

Sehol nem volt általános titkos [választójog] a század elején, kivéve Franciaországban a '48-as törvény szerint (amelyet az 1851. dec. 2-i *coup d'état* [államcsíny] állított vissza, a Thiers-féle eltörlés után), és a Reichstag-választásoknál, amelyekben Bismarck a Fortschrittspartei⁹⁷¹ és az óliberálisok (Mommsen, Virchow professzorok pártja) megsemmisítését célozta. Már a porosz választójog 'rothadt' osztályválasztójog volt, [vagyon]i cenzushoz kötve, egész 1918-ig. Crispi,⁹⁷² Giolitti Itáliában erősen vonakodott a kiterjesztéstől; a vörösöktől még kevésbé félt ő is, mint a fekete klerikálisoktól. Angliában a cenzus 1906-ig tartott: az általános titkosról Stuart Mill és Morley⁹⁷³ több rosszat mondtak, mint bármely Tiszapista. Hogy a Lloyd George felülkerekedése 1906-ban és 1911-ben oly jótékony lett volna, nem bizonyos. Belgium a cenzust csak 1903-ban törölte el, általános sztrájk után. És így tovább.

Ha Beck Ausztriában parlamentárisan vezette be az ált. tit. jogot, természetesen volt mellett érv, hogy ezt Fejérváry is így tegye. Az első választás ált. tit. alapján csak 1907-ben volt Ausztriában is. Bánffy, Vázsonyi, Rakovszky egyébként 1905-ben úgy nyilatkoztak, hogy ők hívei az általános titkosnak, de úgy, ha azt parlamentáris kormány vezeti be, nem 'törvénytelen'. Tiszapista – e pillanatban ellenzéki vezér – viszont azt válaszolta, hogy szerinte a Fejérváry–Kristóffy-kormány nem volt törvénytelen, de nem volt parlamentáris se; szerinte ellenállása, adómegtagadása stb. nem volt ok, de a teljes kormányzat a parlamentáris lett volna, ámbár Fejérváry törvényes volt, miután a Korona nevezte ki. Lányi Bertalan [1851–1921] (igazságügy-miniszter a Fejérváry-kormányban, kúriai bíró és híres jogtudós) egész könyvet írt arról, hogy a parlamentáris elv nem azonos a többségi elvvel; ezt sok angol klasszikus angol alkotmányjogász is így vélte.

Nem mehettem bele minden részletbe. Akkor azt is el kellett volna mondani, hogy pl. Tisza Kálmán miniszterelnök egyszer mint képviselő megbukott Simonyi Ernővel⁹⁷⁴ szemben. Vagyis az adminisztratív nyomás és korrupció ellenére (amelyet kidomborítottam) a választás eléggé szabad és reprezentatív volt sok esetben. A Herold Verlag-nál fekszik *Ungarische Studien* c. kéziratom, ha abból valaha kötet lesz, benne lesz az *Akademisches Blatt* által kihagyott rész is. Az ügyvezető Fejérváry-kormány ejtette meg az 1906-os választásokat, persze a fennálló választótörvény szerint, de hát ez buktatta meg Tiszát egy évvel előbb. Az ügyvezető kormány a koalícióval már megegyezett ugyan a kormányátvételről (a feltételeket említettem), de a választást még nem a koalíció rendezte. Egyébként a 'darabontok' nem Fejérváry eszközei voltak. Trabanten-gardénak hívták a bécsi Burg harmadik gárdáját. 1) Arciere-gárda osztrák tisztekből. 2) Magyar Nemes Testőrség, magyar tisztekből. 3) Trabantengarde, úgy osztrák, mint magyar vitézségi érmes altisztekből. A 'darabont' gúnynevet 1904-ben adták az *altiszti*

⁹⁷¹ Fortschrittspartei: Német Haladás Párt, a német (porosz) liberálisok pártja, az első német programpárt (1861). Valóban több ponton is szembenállt Bismarckkal, de legjobb eredményét éppen 1881-ben érte el (12,7% a Reichstagban). Inkább belső ellentétek morzsolták föl.

⁹⁷² Francesco Crispi (1818–1901): olasz politikus, Olaszország kétszeres miniszterelnöke.

⁹⁷³ John Morley (1838–1923): brit liberális politikus, író.

⁹⁷⁴ Simonyi Ernő (1821–1882): országgyűlési képviselő.

különítménynek, amelyet Tiszapista mint parlamenti őrséget állított fel. Azután a gúnynevet Fejérváry miniszterekre is alkalmazták.⁹⁷⁵

Nem 'darabontok' szállták meg a Házat 1906-ban, hanem a reguláris *honvédek*: Nyíry Sándor honvéd altábornagy⁹⁷⁶ mint *királyi biztos* működött a rend fenntartására az ügyvezető kormány alatt, s mint ilyen rendelkezett a *honvédség egésze felett*. Az 1906-os választás alatt is. A koalíció elismerte a házfeloszlatást és választatott; vagyis ő is tett engedményt.

Fejérváry–Kristóffy–Lányi kormányának nem volt szervezett pártja. Tehát nem kaphatott többséget sem. Azt csak pártok kaphattak. Márpedig a pártok közül a Néppárt (Zichy–Rakovszky–Zboray) az általános titkost akarta, de parlamentárisan, nem puccs útján (vagyis mint Ausztriában), s így kívánták azt Bánffy, Vázsonyi, valamint a demokrata '48-asok is (Justh Gyula, Batthyány Tivadar). Ezt csak a helyes távlatok és összefüggések érdekében hangsúlyozom. Nem állítom, hogy a puccs helytelen lett volna – annyi bizonyos, hogy annak gondolata e nemzedék előtt *bonapartistán* hangzott, és talán Ferenc Jóska maga sem kedvelte III. Napsi emlékét. Ferenc Ferdinánd már inkább.

Margutti elég felelőtlen pletykázó és fecsegő. Senki sem veszi komolyan mint történelmi forrást. Egyetlen okmány sem igazolja állításait, amelyeket hevenyészve szedett össze innen-onnan az összeomlás után. Hazudni nem volt oka, de felületesen fecsegni annál inkább. A komoly, okmányokon alapuló kritikát még nem ismerte; az erről a korról 1930-ig alig volt lehetséges. Legalább tíz év kell az ilyesmi kialakulásához, és a korai emlékiratok rendszerint vacakok; a Marguttié főleg az. Ellentmond Marguttinak a Chlumetzky-féle okmánytár (*F. F. und seine Pläne*).⁹⁷⁷

Ami a horvátok 'elárulását' illeti, Jellačić az egész szerb területet be akarta kebelezni, s ebből a szerbek nem kértek. A horvát nacionalisták közül sokan még Dél-Stíriát és Karintiát is követelték, mint szláv országokat. Széll Kálmán miniszter 1878-ban azért mondott le, mert Bosznia megszállásában a horvát túlzók kívánságának kielégítését látta.⁹⁷⁸ Hogy a románok annyira csepegték a lojalitástól, kétlem. Volt közöttük oly tendencia, amely Nagy-Románia megvalósítását a Habsburgoktól várta, és a krími háború alatt Oláhország és Moldva csatlakozását remélte – Ferencjóska viszont úgy vélte, hogy ez háborút jelent az oroszokkal. Aránylag még a magyar nacionalizmus volt a legmérsékeltebb – s ezért egyezett meg avval Ferencjóska; ezt már az első részben elmondtam. A magyaroknak legalább nem voltak olyan ambíciói a történelmi határokon kívül, amelyek európai háborúhoz vezethettek volna. A szlávoknak, a németeknek, a románoknak voltak. A horvát, szerb és oláh határőrök császárhűek voltak '48-ban. Ellenben az oláh bandák nem császárhűségből raboltak és mészároltak magyarokat, sem a szerbek a Bácskában. Hogy az egyszerű jó nép, i. e. a határőrség császárhű érzelmeire kellett volna támaszkodni? Szerintem ez Ferenc Ferdinánd részéről olyasféle romantika volt, mint a szerencsétlen utolsó cárné raszputyinizmusa.

⁹⁷⁵ Lásd a 662. lj.-et.

⁹⁷⁶ Nyíry Sándor (1854–1911) tábornok, egy ideig honvédelmi miniszter és országgyűlési képviselő is volt.

⁹⁷⁷ Margutti, lásd a 969. lj.-et.

⁹⁷⁸ Ez természetesen föltételezés, valószínűleg egy korabeli sajtóvéleményt idézhet Menczer.

Már oly sokszor megírtam, hogy a nagybirtokos rendszernek sok hibája volt, hogy nem tértem erre itt vissza. De agrárkérdés nélkül is volt, *s az agrárkérdés volt* – egész Európában! – *a megoldhatatlan*. (Még ma is az!) Nem hiszem, hogy a tót nemzeti érzelmeknek a kivándorláshoz bármi köze lett volna. Sem a román 'életerőnek' Erdély elrománosodásához. A tótok kivándoroltak Amerika felé, szegénységből, a románok bevándoroltak Erdélybe, mert Moldvához és Valahiához [Havasalföld] viszonyítva Erdély gazdag ország volt, és mert az erdélyi adózási rendszer valamennyire tisztességes volt, Románia adminisztratív korrupciójával és köbre emelt parasztnyúzásával szemben Erdély a magyar 'elnyomás' alatt *paradicsom volt*. Egyébként Erdély elkülönítését 1867-ben a magyar konzervatívok kívánták, Bethlen Miklós gróf és hasonló emberek. Az volt az érv ez ellen, hogy a szászok visszavennék ez esetben azokat a földeket, amelyek 1848-ban a jobbágyfelszabadítás folytán román kézbe kerültek.

Szerintem valami igazság minden oldalon volt, a magyar oldalon is; a liberális állam feltételei aránylag még a magyaroknál voltak meg leginkább, és Magyarország sem német, sem szláv nem lévén mentesíthető volt a határon túli imperializmusoktól. A dolgok fejlődhetek volna továbbra is liberális irányban: 1860 körül ezt el lehetett képzelni. Ez pedig a magyaroknak kedvezett volna, akik 1780–1880 felmenő nemzetnek látszottak, kulturálisan haladónak, némi beolvasztó erővel. A jövő azonban sem nem a liberálisoké, sem nem a konzervatívoké nem lett. Jöttek a nációk (a németnél is rosszabb román nációk, horvát nációk is), utánuk a bolsik, s utánuk az üvöltő kínai kulik, a világ legdegeneráltabb és elfajultabb tömegproduktuma, amellyel összehasonlítva a Zinovjev–Trockij-csürhe még egészséges kultúrnép volt, és Goebbels József mély gondolkozó, sőt hótiszta erkölcsi nagyság is. Megyünk előre: von Humanität durch Nationalität zur Bestialität [humanitásból a nacionalitáson át a bestialitásba]. Megengedem, hogy Grillparzernek inkább volt igaza, mint a magyar nacionalistáknak '48-ban, de viszont oly csizmanyalást Berchtesgadenben⁹⁷⁹ még sem végzett senki, mint Pop-Cic és más románok, és oly mélyre senki sem görnyedett Sztálin előtt, mint a csehek, a szlovákok Hitler-nyalásáról nem is szólva. Ha arra gondolok, hogy e nemzetek mit végeztek, míg Kállay Miklós mégiscsak ellenállt, és Bajcsy-Zsilinszkyt a nációk kivégezték, nem tudok könnyezni a románok régi sebein. Még az 1919/20-as fehér atrocitások sem változtatnak azon a tényen, hogy az 1930-as években Budapest valóságos mentsvár volt, összehasonlítva Goga Octavian Bukarestjével, a *hülye* Maniu Gyula által támogatott vasgárda-népállamával, a Pavelic-féle⁹⁸⁰ horvát wirtschafftal.

Sem azon, hogy csúf, csúf csakugyan a kínai tincs, s legalábbis azt a magyarok nem viselik. A csehek már azt is kezdik viselni. Minden nacionalizmus émelyítő, de a talján után a legémelyítőbb a román, és a legindokolatlanabb és a leghazugabb a cseh. Miután pedig ezzel mérgezték a világot ötven év óta, én az ellenmérgekre látom az időt érkezettnek. A magyar nacionalizmusban volt valami állameszmeszerű, az nem volt teljesen tribális, állati, zoológiai Hitler–Goebbels-féle, sem aljas félmarxizmus, masaryki nagyképűség és hazugság. [...] – B.

⁹⁷⁹ *Berchtesgaden: Hitler bajorországi „sasfészkére” céloz Menczer.*

⁹⁸⁰ *Ante Pavelić (1889–1959): fasiszta horvát politikus.*

Kolnainak 1967. május 16.

Tisza 1906-ban nem volt jelölt, sem pártjából senki, ezért nem volt Tisza-párt a koalíciós parlamentben. Az 1905-ös választás után a Szabadelvű Párt feloszlott. Meg lehetett volna ugyan tartani egy töredéket a kiválások után (Új Párt, Bánffy, Alkotmánypárt, Andrássy, Haladó Párt, Vészi–Kristóffy), de Tisza ennek nem látta értelmét. Őt magát megválasztották ugyan '05-ben, és ő felemelte szavát egyszer a Fejérváry-kormány tárgyában (mondván, hogy nem parlamentáris ugyan, de nem törvénytelen), de '06-ban szándékosan nem lépett fel, mondván: 'az én személyem és a régi szabadelvű párt felelevenítése csak akadálya lenne a normális parlamenti formákhoz való visszatérésnek. Ezt pedig nem akarom hátráltatni.' 1906-ban főrendi jogát kérvényezte, de csak 1908-ban beszélt a főrendiházban a külügyi vita során, azt fejtette ki, hogy Angliának nincs oka tiltakozni a bosnyák annexió ellen, mert Anglia is megtartotta Ciprust, amelyet a berlini kongresszus nevében szállt meg. A különbség csak az, hogy A–M státust ad Boszniának és kiüríti a Szandzsákot, míg Anglia vár a státus adásával és nem ürít ki semmit. A kongresszusi hatalmak közül csak Oroszország mutatott 1908-ban érdeklődést a Balkán iránt, őt pedig értesítették az annexióról: ha Anglia rendezni akarja a ciprusi kérdést, ő sem fogja a kongresszusi hatalmakat összehívni, hanem saját szakállára fog cselekedni. Nyilvánvaló, hogy a visszaadás a töröknek Angliának sem jut eszébe. A többi kongresszusi hatalom 1878 óta semmibe se szólt bele, s Berlinben is alig. Egyébként a kongresszus mondotta ki, hogy *semmilyen más emancipált keresztény népet nem fog egy nagyhatalom sem visszahelyezni török hatalom alá*, azok független népek lesznek, nagyhatalom nem annektálja őket. Ezt az utóbbi határozatot A–M nem vette ugyan figyelembe, de meggyőződött arról, hogy független Bosznia nem tudna létezni, a muszlimok nem akarnak szerb uralmat, a horvátok sem, s a szerbek csak a lakosság 36%-a. Történelmileg Bosznia Horvátországhoz tartozott, gazdaságilag a Monarchiára volt utalva stb.

Ez volt Tisza 1908-as gondolatmenete. Andrássy viszont a minisztertanácsban különvéleményt vététt jegyzőkönyvbe arról, hogy az annexió lehetetlenné teszi az A–M által javasolt, és az olaszok által is támogatott *oszmán birodalmi reformot*, amely abból indult ki, hogy semmilyen nagyhatalom *nem annektál semmit* a Balkánon, hanem segíti a Balkán-népeket gazdaságilag, és egyben rendbe hozza és szanálja a törököt is. Aehrenthal arról biztosította Andrássyt, hogy az orosz hozzájárulás megtörtént. A–M engedményt tesz az oroszoknak a tengerszorosok kérdésében, s evvel a paritás helyreáll. Az Oszmán Birodalom megmarad, de bizonyos nemzetközi ellenőrzés alá kerül, az oroszok bevonásával. Tudjuk, hogy Izvolszkij a végén mégsem járult hozzá ehhez, mert tudta, hogy Anglia továbbra is ellenezné az orosz hajók kifutását a Földközire – neki szövetséget ajánlott a németek ellen, de erről persze Aehrenthalnak mit sem szólt. Jobb volt számára a közvetlen angol szövetség, mint az osztrák közvetítéssel létrehozható Földközi-megegyezés, amelyet Aehrenthal ajánlott. (L. e. kérdésről [W. M.] Carlgrew svéd történész művét: *Aehrenthal und Iswolski*, Uppsala, 1955.) Andrássy nem mondott le, mert a koalíció felborult volna, de Horváth Jenő [1881–1950] (*Ungarn und der Weltkrieg*, 1931) teljes szövegében közli különvéleményét. Aehrenthal ellenérveit Andrássy Gyula kételkedve fogadta, de lemondott arról, hogy a magyar parlamentben Aehrenthalnak

opponáljon, és gyengítse az osztrák–magyar válaszjegyzék értékét belső oppozícióval. (A válaszjegyzék Greynek ment Londonba.) Talán jobb lett volna, ha kilép a kormányból e kérdés miatt; viszont félt attól, hogy ez esetben soha többé nem kerül a Ballhausra, már pedig ez volt Andrássy fő ambíciója, egész pályája alatt. (Szegény, nagyon szomorú végtisztességre ért oda.)⁹⁸¹

Valóságos történelembölcseleti alapkérdés az, hogy mit 'igazol' a történelem és mit nem. A kis hegelianus Móricka amondó lenne, hogy minden igazolt, ami fennáll, tartós. Vagyis minden gazság, aljasság, ami sikerült egy fickónak és konszolidálódott, minden barbarizmus, vérengzés, kultúratiprás is. *Ez nincs így!* Ez oly történelemtudomány volna, amelyet üzni nem érdemes, mert milyen tudomány az, ami nem *értékel*, ami nem *ítél*, nem állít fel *normákat*?

Szerintem azt igazolja a történelem, ami az adottságok helyes felméréséből indulva ki, *denkbar* [elgondolható] célokat tűzött ki, és azokért nem egészen illegitim eszközöket használt (beleértve az esetleges háborút is, de nem a barbár militarizmust, mint fő alapelveket, lettenek legyen azok sikeresek vagy sikertelenek a gyakorlatban). A föderális Ausztria nem volt sem abszurd cél, sem erkölcstelen, nem volt az a magyar súlypontú dunai egység sem. Akár Ferenc Ferdinánd, akár Kállay Benjámin, akár még Tisza Pista koncepciójából is fakadhatott volna jólét, mint a szociális termelésből [sic]. (A súlyponttalan radikálisok papirosfederációjából a történelem tagadása alapján már aligha: a Kossuth-federációból szintén nem, mert örület lett volna, főleg Magyarország szempontjából, éppen Ausztriát kizárni, egyetlen szomszédunkat, amelynek legalábbis területi ambíciója Magyarország rovására nem volt. A Kossuth-federáció *román* súlypontú lett volna, a Masaryk-féle cseh súlypontú, viszont éppen a magyar súlypont tette volna azt se szlávva, se németté. Ez *denkbar* [elképzeltető] volt 1860 körül, sőt 1900-ban – hogy mely ezer okból nem sikerült, más kérdés. Az azonban bizonyos, hogy a kisantant az első erőpróbán összeomlott. Örület volt a magyarokat és a bolgárokat ingerelni avval, hogy a '18 utáni rendszer fő éle ellenük irányult. Az pedig tragikomikus látvány volt, amikor a szlovákok, a horvátok, a románok, de még a csehek nagyrésze is Hitler karjaiba jutott már München előtt is, de *egyértelműen* München után, és szánalmas volt azt látni, hogy Anglia hogyan áldozta fel a hozzá hű Péter királyt⁹⁸² és Mihájlovics vajdát⁹⁸³ Tito oltárán.

Ferenc Ferdinánd akart valami lehetségest, T. Pista szintén (persze sok olyat is tett, amit jobb lett volna elkerülni, és sokat elutasított, amit tehetett volna), de az azóta látott alternatívák mellett mi sem szól, míg mellettük egy és más mégiscsak felhozható. Nem térhettem ki más analógiákra a két gyilkosság dolgában. Persze Szarajevóban nagyobb volt a kockázat '14-ben, mint '18 végén Budapesten. (Ámbár elég gazság volt fiatalkorúakat 'megbízni', tudván azt, hogy ők osztrák legalitás szerint halálra nem voltak ítéltetők, és a tbc-s Gavrilo Principet kiválasztani, mert ő remélhetőleg meghalt volna a per előtt.) Csak egy analógia van, s ezt jelöltem meg – *die Fanatiker waren falsch informiert*

⁹⁸¹ Andrássy volt a Monarchia utolsó külügyminisztere, 1918. október 24-től 30-ig.

⁹⁸² I. Péter (1844–1921): Szerbia, később a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság uralkodója.

⁹⁸³ Draža Mihailović (1893–1946): szerb katonatiszt, „csetnikvajda” – valóban kivégezték a háború után, de a csetnikmozgalom minden volt, csak nem „nyugatpárti”.

[a fanatikusok rosszul voltak informálva]. Egyébként a történelem minden merényletét vagy kalandorok, vagy őrültek, vagy kétségbeesett egzisztenciák követték el (pl. I. Pál⁹⁸⁴ gyilkosai). Sohasem ipari munkások, sem nem parasztgazdák, vagy akár zsellérek. Néha gárdatisztek vagy az uralkodó oligarchia tagjai (pl. Brutus,⁹⁸⁵ Cassius,⁹⁸⁶ Casca⁹⁸⁷), de soha nem ölték meg kapitalistát a szakszervezeti emberek. Rathenau,⁹⁸⁸ Erzbergert⁹⁸⁹ sem Hjalmar Schacht lőtte agyon, nem is Thyssen vagy Krupp von Bohlen,⁹⁹⁰ Seipel⁹⁹¹ ellen nem Seitz⁹⁹² követett el merényletet, hanem valami zagyva pasas. Ami az 'igazolást' illeti: egy-egy magánembernek is vannak kétes ügyei, sikertelen akciói, be nem váltott reményei stb. Ezért mégis megállapíthatjuk róla pl. azt, hogy eredeti egyéniség, okos ember, komoly ember, tudós ember stb. A történelmi figuránál is így járunk el.

⁹⁸⁴ I. Pál (1754–1801): orosz cár.

⁹⁸⁵ Marcus Iunius Brutus (i. e. 85–42): római politikus, Caesar egyik gyilkosa.

⁹⁸⁶ Caius Cassius Longinus (i. e. 87–42): római politikus, hadvezér. Szintén részt vett Caesar meggyilkolásában.

⁹⁸⁷ Publius Servilius Casca (n. a. – i. e. kb. 42): római politikus. Őt is Caesar merényleti közt tartjuk számon.

⁹⁸⁸ Walther Rathenau (1867–1922): német iparmágnás, író, liberális politikus.

⁹⁸⁹ Matthias Erzberger (1875–1921): német politikus, alkancellár és pénzügyminiszter: mind ő, mind Rathenau a bosszút kereső szélsőjobboldali erők áldozatai lettek.

⁹⁹⁰ Menczer a német nagyipari tőkére utal az emblematis nevekkel.

⁹⁹¹ Ignaz Seipel (1876–1932): osztrák katolikus pap, diplomata, politikus, szövetségi kancellár. Az ellene elkövetett merényletet túlélte, de egészsége megromlott.

⁹⁹² Karl J. Seitz (1869–1950): osztrák szociáldemokrata politikus, 1918-ban Ausztria de facto elnöke, később Bécs polgármestere.

Menczernek 1967. május 22.

M. B. Főtanár algrófnak
Illustrissime, []

Na ja so ungefähr [Hát úgy nagyjából].

1. Világos, hogy más egy politika-publicisztikai cikk, és más egy történelmi szakmunka. (Pláne egy monográfia, mint pl. *Geschichte der ungarischen Verfassungskrise 1905–06* vagy *Az ún. koalíciós kormányzat Magyarországon, 1906–10* [fiktív címek]) ('Hja, barátom, itt nem lehet gondolni, itt minden szót bizonyítani kell': Salamon Ferenc⁹⁹³ tanár Mixát Kálmán íróhoz, szóbelileg.)

Továbbá én tévedtem ama technikai kérdést illetően – azt hiszem, a Révai N. L. Lovas-Mons kötete is alapot ad e tévedésre – hogy a koalíciós parlament választása (1906 tavaszán) már a Wekerle-kormány vagy még a caretaker [ügyvezető], politikailag már hullá, Fejérváry–Kristóffy-kormány alatt történt-e. Bizonyos annyi, hogy a már létrejött paktum *után* történt, és nem a paktum történt *azért*, mert az új választás Fejérváry teljes vereségét eredményezte, s még hozzá a függetlenségi pártot abszolút többségre juttatta. Az eredmény legalábbis nem lett volna *ugyanaz*, ha a Fejérváry–Kristóffy-kormány még mint élő politikai tényező választat, habár a régi oligarchikus választójog keretében is (mint ahogy még az *utolsó* választás, a koalíció bukása és Khuen hatalombalépése *után* is történt!).

Azt nem látom be, hogy még egy ilyen publicisztikai, terjedelmileg is korlátozott, cikkben is szükséges vagy helyeselhető volna egy ilyen félrevezető, akár stilisztikus elcsúszásból is származó formulázás – mely az átlagolvasóban azt a benyomást kelti, hogy a *nép* döntött, mint 1905-ben a koalíció mellett, Tisza ellen, 1906-ban annál egyértelműbben a koalíció mellett, Fejérváry–Kristóffy ellen; míg a valóságban Fejérváry–Kristóffy *már nem volt*, és a technikailag még létező átmeneti kormány feje lehetett volna akár Lenhossék Mihály⁹⁹⁴ bonctanár vagy a MÁV egyik igazgatója is.

Való igaz, hogy a koalíció is tett engedményeket: α) mint írtam, a katonai kérdésben; β) mint helyesen figyelmeztetsz, abban, hogy a Nyíri⁹⁹⁵ által eszközölt feloszlatast hallgatólagosan törvényszerűnek ismerte el, és *újonnan választandó* parlamenttel igénylett kormányozni. Tisza formulája, hogy ama feloszlatast az alkotmány szellemébe ütközött, de nem volt törvényszegés, csakugyan helytálló is.

A király nem kapitulált egyszerűen az egész vonalon a koalíció előtt, hanem csak kiejtette kezéből az utolsó alkalmat is a birodalmi szempontból való rendteremtésre, s a nép aránylagos felszabadítására az alkotmányszegő eszköz *minimális* alkalmazásával. (Egy rendeletileg életbeléptetett Kristóffy-választójog puccs lett volna; de axióma, hogy egy tisztára *jogkiterjesztő* önkényes reform nem tekinthető *zsarnokság* felé vezető

⁹⁹³ Salamon Ferenc (1825–1892): történész, az MTA tagja. Az utalás forrását azonosítottuk.

⁹⁹⁴ Lenhossék Mihály (1863–1937): anatómus, egyetemi tanár, az MTA tagja.

⁹⁹⁵ Nyíri Sándor (1854–1911): honvéd altábornagy, Tisza István első kormányának hadügyminisztere.

lépésnek, mint azt Franzel oly helyesen írja. Ez természetesen nem vonatkozik egy *bolsevista* 'jogkiterjesztésre': 'ezentúl minden 18 évet betöltött egyénnek – sőt minden barátságos külföldi állampolgárnak – szavazati joga van'; minthogy itt minden választás vagy szavazás – kivéve talán a Legfőbb Pártvezetőségen belül –, irreleváns farce-szá aljasult. Ennyiben a III. Napóleonnal való összehasonlítás is sántít: a sokapjú kalandor is 'kiterjesztette a választójogot', de bitorló uralma alatt, legalábbis a '60-as évek közepe tájáig *igen nehéz volt nem az ő bérenceire és lakájaira szavazni.*)

Az 1906 tavaszi döntésnek voltaképpen győztese nem a koalíció volt, hanem a valamivel annak előtte súlyos kudarcba süllyedt Tisza Pista – nemcsak erőszakos diktátori személyiség, hanem ravasz zsvány is, kissé Bismarck-féle, de sokkal kisebb rangú, s egyúttal kevésbé szerencsés fickó is. Ennek szimbóluma volt, hogy a kormány elnökségét nem Apponyi, Kossuth vagy Justh, de sőt nem is Andrássy vagy gr. Zichy Aladár⁹⁹⁶ töltötte be, mint újólág a király bizalma ellene és enyhe kossuthizmusában is megbízhatóbb '67-es [Wekerle Sándor]. Ha igazi harcra került volna a sor, ő a Korona (s vele a jogokból kizárt nép és nemzetiségek) és a koalíció oldalán harcolt volna, de nem nagy örömmel; az ő célja mindenekfölött az úri uralom mindenáron való fenntartása volt, de ezen belül éppenséggel nem az Apponyi-Justh-stb. társaság hatalmának izmosítása, hanem saját végleges uralma e hitvány csűrhe romjai fölött. (Tudom, hogy legalábbis Justh Gyula korántsem volt hitvány ember!) Hogy a koalíciós uralom néhány éven belül önmagában fog széthullani és magától szétrohadni, azt a Geszten pipázó és inasával magát masszírozató (sőt állítólag e szolgálatot viszonzó) Tisza Pista nagyon jól tudta. Ez a társaság nem hozhatta létre a 'függetlenséget', nem terjeszthetett ki jogokat, nem szolgálhatta bizonytalanságban és alacsony értékűségében a komoly gazdasági haladást sem, s annál kevésbé a birodalom biztonságát; hogy a szakáll, bariton, hotelportás-kultúra s efféle *schöne Mittelek* [kb. tulajdonok] fölött rendelkező primadonnagróf a nemzetiségeket kissé még az addiginál is gazabbul pizakkolta [bosszantotta], ez még az akkori nemzet és a mindinkább elmeszesedő Korona számára sem jelenthetett sokat. Az 1905-ben megbukott Tisza még '10-ben sem lett ugyan formálisan újból a hatalom élszemélye, de *lényegében* már 1906-ban diadalmaskodott, és nyugodtan might bide his time [kivárhatta az idejét]; mint azt harmadszor is megtette még '17 őszétől kezdve, ismét Wekerle pónemjével [arcával] fedezve alakját, de most már nem sokáig; kissé emlékeztetve Canovas és Giolitti időnkénti időleges hatalom-átengedéseire. (És Brătianu, élete végéig. Talán Maurával is így lett volna, ha ő nem lett volna XIII. Alfonznak ellenszenves, és ha a király ott nem lett volna elég jelentékeny hatalmi tényező.) (Wekerle: a gérant-i [kb. ügyvezetői, gondnoki] eszme plátói megtestesülése, mint Jászi Oszkár szerint Tisza Pista a szolgabírói eszméé.)

2. Itt valami chassé-croisé [zavar, félreértés] történt. *Én* nem vagyok naturalista és historicista, és ha Te sem vagy az, hát annál jobb. Eddig 'nincs helye a vitának', mint Halasi Béla⁹⁹⁷ szerette mondani. Viszont a valamennyire jószándékú koncepcióra épített

⁹⁹⁶ Zichy Aladár (1864–1937): legitimista politikus.

⁹⁹⁷ Halasi Béla (1887–1965): jogász, közgazdász, a Károlyi-kormány tisztviselője, utóbb egyetemi karriert futott be. Kolnaiék a Társadalomtudományi Társaságból ismerhették.

rendszerek sikere vagy valóságértéke számára az élettartamnak van valamelyes jelentősége. Hogy az amerikai alkotmány sokszoros amendmentjeivel [kiegészítéseivel] már idestova kétszáz év óta élő és operatív valóság, ez mellette szól. Hogy a náciuralom csak 12 évig tartott, míg a bolsevizmus 50-ik évében még csak *növekvő* erő, ez számomra nem jelenti, hogy a bolsevizmus *erkölcsileg* jobb volna akár csak a náciizmusnál is, bár, egy-két tekintetben jobb – egyébként rosszabb –, de arra gyanút kelt, hogy gigászi örültsége és lúdtalpú bornírtsága mellett is nem oly fokban személyes pszichopatak ügye. S hogy az államférfi a *jót* a *lehető* keretében, a *prudencia* modusában akarja elérni, ez még erkölcsileg is releváns! A központi hatalmak kormányzatainak gazsága 1914 nyarán nem *azért* volt gazság, mert a néhány hónapon belüli döntő siker határozottan *kétséges* volt, de azért a siker e kétséges volta *még a gazságot is növelte*; főleg Bécs oldalán, mert ha vallásunk szerint az öngyilkosság bűn, akkor *államuk* könnyelmű meggyilkolása *államférfiak* részéről annál gonoszabb bűn.

Ha mármost viszont *nem* a siker a kritérium, hanem az erkölcsi tisztaság, illetve az a nagyság, amibe az erkölcsi és az észbeli-prudenciális (és skill-) tényezők egyaránt beletartoznak, mint *jelenthet* történelmi igazolása olyan államférfiaknak, akiknek koncepciói félévszázad előtt meghíúsultak, s akiknek politikája csődbe vezetett? (Ami a megfogható körülményekre tekintettel kétségtelenebb Tisza Istvánra, mint Ferenc Ferdinándra nézve, noha *ez* persze nem érv amellett, hogy F. F. koncepciója jobb volt a T. I.-énál; hiszen az is megtörténhetett volna, hogy T. I. gutaütésben vagy Kovács Gyula⁹⁹⁸ pisztolygolyójától hal meg már előzőleg, míg F. F.-ot esetleg nem puffantják le '14. júniusban.) Ami relevánsat tudni lehet a két államférfiről, azt már ma is tudod, és legfeljebb annyiban tudhatsz meg róluk újat még ezután is, hogy feltárulnak és tudomásodra jutnak eddig még ismeretlen okmánydarabok, esetleg hogy valami újszerű szempontra rámutató kutatói munka vagy történelmi tanulmány kezredbe kerül és gondolkodóba ejt. De ez nem történelmi igazolás (vagy megcáfolás). Ha még egyszer a jövőben létrejönne valami Dunai-Konföderáció-féle, igazolná ez F. F.-ot (feltéve, hogy egyáltalán ez volt fő elgondolása)? Ama még nehezebben elképzelhető esetben (már csak etnikus eltolódások is nehezen elképzelhetővé teszik), hogy majdan létrejönne valami magyar vezetőszerp a Dunamedencében, igazolná ez T. I.-t? Nehezen látom, hogyan. On their own merits [kb. elképzeléseiket ismerve], *magamat ama korba és problémáiba visszaképezve*, minden fenntartásom mellett a személlyel és céljaival szemben, F. F. oldalán volnék és T. I. ellenfele. [...]

⁹⁹⁸ Kovács Gyula (1874–1963): politikus, országgyűlési képviselő. 1912-ben sikertelen merényletet követett el Tisza István ellen.

Kolnainak 1967. május 31. – június 1.

A nemesség szociológiájához

A legrégebbi monarchiák (Egyiptom, Kína) az ősök kultuszán alapultak, és az ősiség megőrzése volt a céljuk (Forrás: Hérodotosz, részletesen idézve és elemezve Bossuet püspök művében: *Discours sur l'histoire universelle*, modern tekintélyek, Eduard Meyer⁹⁹⁹ berlini professzor 1900–30 között, Champollion,¹⁰⁰⁰ Lord Carnarvon¹⁰⁰¹ stb.). Minden ős megőrzendő volt, bebalzsamozva, mesterségének relikviái is. Hérodotosz szerint Egyiptomban nem volt csak szellemi, sem csak testi foglalkozású ember. Az egyik ős kocsis volt, a másik műasztalos, a harmadik szakács, a negyedik államférfi, az ötödik matróz. Az állam minisztere az oly ember lehetett, aki sok foglalkozáshoz értett, minden őse mesterségéhez. Vagyis aki államférfiség mellett tud vitorlázni, lovat hajtani, fűrni, faragni, saját ételét megfőzni, saját földjét felszántani, betegségeket gyógyítani (orvos őse is volt). A jó ember, hitelt érdemlő ember, a komoly ember a sok ősű, aki gondos ős kultuszban nővén fel, sok mesterséget tanult. Az alantas ember, aki őseit feledvén és hulláikat elvesztvén nem tud mesterségeket, nem részesült ős nevelésben. Hitelt az egyiptomi bank csak hullákra adott. A hullák azt bizonyították, hogy komoly ember az, aki kölcsönt vesz fel; sok mesterséghez ért, könnyen fogja a kölcsönt visszafizetni tudni, mert ha kell, sokat keres. Ha pedig ősei elvesznek a zálogházban, rabszolga lesz, s ezt bizonyosan el akarja kerülni.

Vagyis az ős arra való, hogy minden munka, az alantas és szervilis munka is, általa előkelő legyen. A fáraó minden foglalkozás feje. Kocsis, szakács, muzsikos, kőműves, vadász, matróz stb. Ha nem űzi mind e foglalkozásokat állandóan, jelvényeit szimbolikusan viseli és szimbolikusan minden munkához hozzájárul: nem építi ugyan a gúlát, de leteszi az alapkövet, nem mossa és tisztítja a lovakat, de néha felül rájuk és hajtja őket, legalábbis a lovaglópalcát és a hajtó ostort, uralkodói szimbólum gyanánt, kézben tartja. (Gyémántokkal ékesített állapotban.) Más foglalkozásokat delegáltatás útján mások, de igen nagy személyiségek az ő nevében gyakorolnak. Az egyik miniszter kapát és kaszát visel, elvben e miniszter földművelő. A másik lapátot: ez az építkezési főnök. És így tovább.

Ha Rómában a kiásott és rekonstruált katakombákat megtekintjük, világos, hogy egy római patríciuscsalád több emeletes katakombában helyezte el ősei hamvvedreit, és a vedrek mellett az ereklyét: a consul ős vedre mellett a fascés, amelyet előtte hordtak; a praetor ős vedre mellett a tarsoly; a dux ős vedre mellett a kard, a censor ős vedre mellett a kalamáris. A Caecilius Metellus családban már minden méltóságot viseltek, de elvben szántottak, vetettek is, volt sarlójuk, lovaglóstoruk, orgonájuk is. Mlle Cécile¹⁰⁰² tudott muzsikálni, hímezni, varrni, sebeket kötözni, görögül társalogni, mert igen nagy

⁹⁹⁹ Eduard Meyer (1855–1930): német történész.

¹⁰⁰⁰ Jean-François Champollion (1790–1832): francia filológus, orientalista, a hieroglifírás (fő) megfejtője.

¹⁰⁰¹ George Herbert Carnarvon (1866–1923): egyiptológus, a Tutánhamon sírját fölfedező expedíció vezetője.

¹⁰⁰² Szent Cecília (i. e. kb. 200/230–222/235): római vértanú, a tizennégy segítőszent egyike.

dáma volt, öt-hatszáz éves patríciuscsaládból való princesse, akinek ősei katakombáihoz kulcsa is volt, s így tarthattak a titkos keresztények gyűléseket a katakombákban, Mlle Cécile kulcsainak felhasználásával. A relikviák kultusza a keresztényeknél római eredetű, a zsidóknál ilyesmi nem volt. Ez a katakombákból származik. Ha Mlle Cécile rabszolgaleány lett volna, és mint ilyen csempész be idegent a családi szentélybe, a bíróság némi vesszőzés végett kiadja gazdájának. De oly nagy dáma, mint Cecília, nem volt testileg érinthető. Ezért a caesari bíró azt kívánta tőle, hogy mutasson be áldozatokat Venus és Minerva oltárán, és térdeljen Caesar szobra előtt, fennhangon hirdetve, hogy Caesar az istenek küldöttje. Erre Caecilia kijelentette, hogy ő semmiféle isteneket nem ismer, Caesart elismeri, mint világi főt, de nem mint kisistent, s keresztény hittársai nevét és címét nem árulja el. Tortúra alá vethető nem volt, mint duxok és szenátorok leánya. Ellenben lefejezni, mint Caesar elleni lázadót, lehetett; s híres szépségét, zenei tehetségét, más jó tulajdonságait nem tekintették a lefejezés akadályának. Annál is kevésbé, mert vőlegényére már rábizonyult, hogy az a titkos keresztények egyik vezére, s hogy a házasság azért késett, mert Cecília a titkos pápa előtt már megeskerve lévén nem akarta magát a család által tervezett szertartásnak alávetni, és mindenféle kibúvókat használt a pogány ünnep elkerülésére. Bár a vőlegény éppen oly előkelő volt, mint ő, a titkos pápa áldása nem volt római házasság, és az esetleges gyermekszülés római házasság nélkül patrícius hölgy részéről súlyos balhé lett volna.

Persze nagyobb balhé is voltak ennél a Messalinák udvarában. Sok erkölcstelen kurtizán. De ezek nem voltak Caecilia Metellók, hanem alacsony származású kalandornők, éppen hogy felszabadított rabszolgánők, olykor azért felszabadított rabszolgánők, mert a törvény előírta, hogy az urának gyermeket szülő rabszolgaleányt fel kell szabadítani. (Ti. tisztességtelen konkurrencia volt a rabszolgakereskedőknek, ha a szolgát valaki nem pénzért vette, hanem nemiszervével csinálta. Ezért a törvény kimondta, hogy a rabszolga leány urától nemzett gyermeke szabad ember, sőt a nő is az, ha urának gyermeket szül.)¹⁰⁰³

A nemesség funkciója Rómában: akármily bösz Nérók, őrzöngő Caligulák, félhülye Claudiusok ülnek a trónon, és akármily erkölcstelenségek folynak udvarukban, a büszke, régi nevek viselői, a *katakombás*, ősi családok *tüntetnek az erények terén*. Még ha ezt a titkos és tiltott keresztény vallásra támaszkodva teszik is, római, nemes erényt gyakorolnak. Caecilia oly rómaipatricia-hösnő volt, akár csak Cornelia,¹⁰⁰⁴ a Scipiók leánya. Sok főnemes és főnemes leányzó Caecilia példája miatt tért át a kereszténységre: ez a római nemes erény vallása volt, és Oskar Levy¹⁰⁰⁵ *nietzscheánus angol-bécsi izraelita* súlyosan téved, amikor azt hiszi, hogy a kereszténység jakobinus népi demokrácia volt. Római patrícius erényvallás volt, s ezért győzött Rómában. S persze Carlo Dolci¹⁰⁰⁶ renaissance mázoló és Canova¹⁰⁰⁷ marchese romantikus faragó is tévedtek, amikor Caecilíát édeskés, puha, fehervállú, kissé Venusos szépségnek ábrázolták. (A Canova-szobor áll a katakombában.) Caecilia szép volt ugyan, de büszke, dacos szépség, a nemesi dac szentje és a virtus

¹⁰⁰³ Menczer téved: szabad és rabszolga viszonyából származó utód az anya státusát kapta.

¹⁰⁰⁴ Cornelia Africana (i. e. kb. 190 – kb. 100): Publius Cornelius Scipio Africanus lánya.

¹⁰⁰⁵ Oscar Levy (1867–1946): német–zsidó orvos, író, Nietzsche angol kiadója.

¹⁰⁰⁶ Carlo Dolci (1616–1686): itáliai barokk festő.

¹⁰⁰⁷ Antonio Canova (1757–1822): itáliai neoklasszicista szobrász.

romanáé. Azaz az ő vére a rómaipatrícius-erényt szentelte meg, és Levy Oscarnál is jobban tévednek úgy Bonald, mint Hegel, amikor a tacitusi Germániából származtatják a nemesi erényt: az római, sőt őegyiptomi, karthagói, kínai, *minden civilizáció velejárója*. Caecilia a tacitusi erény hősnője volt, nem a germáné.

És ez sokáig is tartott! Augustus Cochin szociológus történész († hősi halállal, Verdun, 1916) elmondja saját őseiről: szigorú erény emberei voltak, Szt. Lajos¹⁰⁰⁸ óta *échevin de Paris* [városi tanácsnok], és XV. Lajos erkölcstelen korában csak oly erényesek, mint Szt. Lajos idején, mit sem törődve Pompadourokkal,¹⁰⁰⁹ Dubarrykkal.¹⁰¹⁰ Bárósította őket, rendületlen királyhűségükért, XVIII. Lajos, de soha nem használták a címet; ők alapították a még ma is ily nevű Cochin kórházat, s azt saját pénzükön tartották fenn. Augustin nagyapja, Le Play munkatársa, mindennap behívta az unokákat, s felolvasott három-négy oldal Bossuet-t vagy Bourdaloue-t¹⁰¹¹ a családi ima után. Denys szenátor,¹⁰¹² a III. Köztársaság minisztere, 1870-es önkéntes, Augustin apja, tartotta a tradíciót és a fiúk, különösen nehéz tanulmányok után, mind normalieu-ek vagy École des Chartes-növendékek lettek,¹⁰¹³ mint Augustin maga is. Le Play szerény, kispolgári család szülöttje volt, de egyik nagynénjének sokkal előkelőbb férje gondoskodott neveléséről árvasága idején, s Le Play elmondja, hogy ez a *noblesse de robe* nevelés a lehető legfegyelmeltebb és legkomolyabb volt, reggel 6-tól este 6-ig tartó tanulással és munkával, minden komoly klasszikus olvasásával járt, a matézisen kívül, amelyre Le Play hajlamot érzett.

Nagyon hasonló volt a francia noblesse de robe-hez a legelőkelőbb magyar köznemeség, pl. az oly családok, mint a Kehidai Deákok (Ferenc és bátyja, Antal¹⁰¹⁴), a Lónyayak (l. Lónyay Flóra, Menyhért későbbi miniszterelnök és közös pénzügyminiszter anyjának emlékiratait), a Szógyény-Marichok (Zsigmond, Personalis Regius¹⁰¹⁵ 1825-ben, id. László, udvari kancellár 1845–48-ban, országbíró 1867-ben, ifj. László, nagykövet), a két Mailáth György országbíró (a nem grófi Mailáth-ágból) a borosjenői Tisza család, a nagykállói Kállayak stb. stb. A patriarchális fegyelem legmagasabb foka jellemezte az ily köznemesi (pl. Kölcsey Ferencet; a *Parainesis*beni címzett Kölcsey Kálmán unokája, Pista bácsi, még él Kölnben, és ennek unokája, Bakos Ildikó, német férjet választott¹⁰¹⁶). A patríciusfegyelem lazulását okozták különböző, részben elkerülhetetlen dolgok. Amióta tisztnek lenni hivatás lett, békeidőben is, a tiszt garnizonokban élt, nem saját birtokán, háborúban sokat utazgatott ide-oda, diplomáciai megbízások Párizsból Szentpétervárra

¹⁰⁰⁸ IX. Lajos (1214/1215–1270): szentként tisztelt francia király.

¹⁰⁰⁹ Madame de Pompadour (1721–1764): francia nemesasszony, XV. Lajos hivatalos szeretője, a királyi udvar befolyásos alakja.

¹⁰¹⁰ Jeanne du Barry (1743–1793): XV. Lajos utolsó „hivatalos” szeretője.

¹⁰¹¹ Louis Bourdaloue (1632–1704): francia jezsuita atya.

¹⁰¹² Denys Cochin (1851–1922): miniszter, képviselő, író, diplomata, természettudós, műgyűjtő, a katolikus egyház szabadságának védelmezője.

¹⁰¹³ Az École Normal Supérieure és az École Nationale des Chartes igen rangos francia felsőoktatási intézmények.

¹⁰¹⁴ Deák Antal (1789–1842): magyar politikus, országgyűlési követ.

¹⁰¹⁵ Királyi személynök, az uralkodó képviselője igazságszolgáltatási ügyekben.

¹⁰¹⁶ Kölcsey Kálmán 24 évesen, 1849-ben esett el, Kölcsey István névvel pedig a Nemzeti Egység Pártjának volt egy képviselője, Menczer további információit nem tudtuk ellenőrizni.

vitték, s onnan Konstantinápolyba, a nemesember élete háromnegyed részét átutazta, mint Ligne Károly Manó.¹⁰¹⁷

Széchenyi István tizenöt éves korában ment először háborúba, huszonhárom éves korában, a lipcsei csata után, megszállta Párizst, s azután '16-ban utazta be Nyugat-Európát, hatszor Itáliát, a Keletet stb. Mindez kicsapongásokkal járt, amit *elnéztek*. A házassági politika is fejlődött. Metternich Kelemen huszonegy éves korában apai parancsra elvette Kaunitz Eleonorát,¹⁰¹⁸ a nagyfőnök unokáját, Ligne Manó húszéves volt, amikor elvette Liechtenstein Aurorát,¹⁰¹⁹ és így tovább. Ily hölgyekkel ide-oda utazgatni London, Konstantinápoly és Szentpétervár között, és az öt-hat gyerekocsit ide-oda tologatni nehéz feladat volt az akkori közlekedési állapotok mellett. Viszont persze az ifjú Kelemen, vagy Manót, vagy Apponyi Rudit¹⁰²⁰ a család ellátta az oly utakon egy-egy jó tízezres *lettre de crédit*-vel [hitellevél], amit a londoni vagy pétervári, görög vagy zsidó bankár beváltott. Ez az életmód *fellazította* a patríciuserkölcöt. Már a Renaissance óta volt állandó hadsereg, a XVIII. században főfoglalkozási ággá lett a diplomácia, de már a középkor is ismerte a kóborló lovagot. Elnéztek sok mindent, ami a patríciuserénybe ütközött – de ama feltétellel, hogy más patríciuserények még nagyobb nyomatékot nyernek. (Manónak szabad volt szeretkezni, de a család nem tágitott attól, hogy különösen vitéz, magát minden csatában kitüntető tiszt legyen; Kelemen is szeretkezhetett, amennyit csak akart, de a császárhűséget és a szorgalmas közszolgálatot szigorúan kellett vennie, sőt még a hobbit is. Schwarzenberg Felix a katonai és diplomata pályát szeretkezéssel tette édesebbé, de komoly szellemi és művészeti érdeklődései voltak. Széchenyi István még a lótenyésztést és az ügetést is valóságos tudományos alapossággal űzte.) A köznemesség nagy része azért nem fogadott el grófi vagy bárói címet, mert nem akarta fiai egyikét a katonai vagy a diplomata pályán züllésnek engedni. A megyei ügyészség ilyen-mivel nem járt. Deák Ferenc mint fiatalember járt Heidelbergben, Genfben, és elutazott Grenoble-ig. Mint művelt fiatal nemesnek meg kellett tanulnia németül és franciául, de Bécsben sokáig züllenie nem volt szabad, Párizst, a züllés fővárosát meg se nézte. Franciául Grenoble-ban is lehet tanulni, vélte Antal bátyja, és még a kálvinista Genf sem volt oly veszély az egyébként szigorúan bencés nevelésű, buzgó katolikus családból való fiúnak, mint Párizs lett volna [Deák evangélikus vallású volt]. Az alispán vagy a megyei táblabíró közel maradt a patrícius családi erényhez, a kehidai vagy nagykállói birtokos, a bécsi hivatalnok, a Galíciában szolgáló huszártiszt, pláne a Londonban vagy Rómában szolgáló diplomata más nem. (Persze azért ilyen is volt a családban: volt egy Deák von Kehida alezredes Radetzky alatt Lombardiában, Antal és Ferenc első unokafivére.) Tisza Pistával 16. és 20. életéve között beutaztatták Európát, de debreceni görög–latin tanára, Géresi Kálmán¹⁰²¹ kíséretében. A kálvinista Tisza Kálmánt Kölnbe küldték németül,

¹⁰¹⁷ Valószínűleg Charles-Josephre gondol, lásd a 780. l.-et.

¹⁰¹⁸ Maria Eleonore Gräfin von Kaunitz (1775–1825): Metternich felesége.

¹⁰¹⁹ Amennyiben Charles-Josephről, Ligné hercegről van szó, akkor felesége Marie Franziska von Liechtenstein volt (valóban húszévesen vette el).

¹⁰²⁰ Gróf Apponyi Rudolf (1812–1876): diplomatakarriert futott be, hosszú ideig a Monarchia londoni nagykövete volt.

¹⁰²¹ Géresi Kálmán (1841–1921): jogakadémiai tanár, történész, Tisza István nevelője.

és Brüsszelbe franciául tanulni – lássa csak a szükségeset Párizsból és Bécsből, de tudjon németül és franciául, vélte az öreg Tisza László.¹⁰²² A fiatal Bethlen grófokat Gyulai Pál kísérte Párizsba, Berlinbe és Rómába – mint jó, kálvinista, erényes ellensúly a mondén züllés ellen.

A nemesség fő funkciója: az *erény pártja lenni*. A Fronde fő motívuma l'honneur, avant tout [a becsület minden előtt] (La Rochefoucauld, de Retz, Condé hercegnek)¹⁰²³ kicsapongani szabad, de vitéznek kell lenni és hazafinak is, a királyt szolgálni kell, még 'rossz tanácsadók' ellenére is, fő érték az ősi hagyomány tisztelete (pl. Rákóczi Ferenc *ultraarisztokratikus* elveket vall a Discursusban és a Confessionesben, hatalmas retorikai készséggel). A nemesi erény teszi egyébként a szervilis, alacsony foglalkozást előkelővé. Az éjjeliőr alantas közszolga lenne, a palota éjjeliőre viszont főrangú, díszruhás nemes: ne szégyelljen hát a szegény ember éjjeliőrnek menni, a jó éjjeliőrből még cifra ruhás ezredes is lehet! A pincérség, a szakácság sem megvetendő foglalkozások. Miután Csekonich gróf¹⁰²⁴ főpohárnok, Szapáry gróf¹⁰²⁵ főasztalnok, Eötvös báró tavernicus, azaz pincérek, szakácsok, raktárnokok a főurak – legalábbis szimbolikusan. Hübner báró (párizsi, majd római osztrák nagykövet és híres tudós) emlékirataiban meséli, hogy amikor Erzsébet mint Ferenc Jóska menyasszonya 1854-ben Bécsbe érkezett, kioktatásban részesült a szertartásokat illetőleg, amelyek az esküvőt megelőzték. Az egyik volt az udvari méltóságok bemutatása. Erzsébetet kioktatták, hogy a meghajlásokat fejbiccentéssel viszonozza, kivéve bizonyos magas jelvényekkel kitüntetett urakat és a hölgyeket, akiknek nyújtson kezet, s akik neki kezet fognak csókolni. Erzsébet majdnem felsikoltott: 'Was, die Damen auch? Frauen, die viel älter sind als ich und noch dazu Fürstinnen und Grafinnen?' [Micsoda, a hölgyek is? A nálam jóval idősebb asszonyok, akik ráadásul hercegnők és grófnők?] Megmagyarázták neki, hogy ezen a szertartáson a magas állású hölgyek szimbolikusan *szolgáló leányok*. Oly címeket viselnek, mint Maitresse der Robes, Kammerfrau stb., azaz elvben – húsz-huszonöt percig – varróleányok, szobaleányok, kukták. Nem a császárnének hódolnak, hanem a *matriarchális* tekintélynek, amely a császárné, még akkor is, ha ő csak tizenhét éves, és oly módon tisztelegnek előtte, mint a varróleányok a szabómester neje előtt, aki őket varrásra, hímzésre stb. oktatja, és a családi üzemben leányainak tekinti. De a köztársaságokban is bevett szokás volt az alacsony, szervilis foglalkozások állami megnevezése. A holland Stadhouder vagy a velencei dózse rendszeresen kalapácsolt, gyalult stb. a kovácscéh vagy az asztaloscéh házában,¹⁰²⁶ a kapuban a céhmester mély meghajlással fogadta, a tanoncok vigyázállásban álltak sorfalat neki, a hímző, varró stb. leányok a céhházban térdhajtással üdvözölték – egyébként a céhmesternek is nagy tisztelet járt, bár az valóban kovács vagy asztalos volt, vagy a leányok céhmesternőjének is, aki valódi varrónő volt.

¹⁰²² Menczer nyilván Tisza Lajosra gondol, Tisza István nagyapjára (Tisza Kálmán édesapjára). Tisza László is élt (1765–1831), Bihar vármegye főjegyzője, országgyűlési követe, Tisza Kálmán nagyapja volt.

¹⁰²³ Ezek itt inkább családnevek, a francia arisztokrácia neves dinasztiái.

¹⁰²⁴ Csekonics Endre (1846–1929): politikus, királyi főasztalnokmester.

¹⁰²⁵ Szapáry Gyula (1832–1905): politikus, tárnokmester, országgyűlési képviselő, miniszterelnök. Menczer emlékei tehát nem teljesen pontosak.

¹⁰²⁶ L. Pompeo Molmenti: *La vita privata dei Veneti*. [Lásd 795. l.]

David Urquhart 1871-ben könyvet írt arról, hogy e régi jó szokások és erkölcsök eltűnése tette lehetségessé *'the victory of immoral Prussian'* [az erkölcstelen porosz győzelmét].

En somme: miután nincs társadalom alantás munka, sem kényszer nélkül, a kényszer nemesítése és jutalomtétele a centrális kérdés. Nem lehet a testi munka elől egészen kitérni, kell főzni, varrni, raktározni, gépet olajozni, piszkot eltakarítani – még oly magas szellemi foglalkozás is, mint az orvostudomány, jár csúnya testi munkával; a tábori élet pedig jár – az ellenségről nem is szólva – bolhával, egérrel, sárral, piszokkal. Ellenben, hogy mégis elviselhető legyen az élet testi munkával (és olykor nehézzel vagy piszkossal) járó része, *feldíszítjuk azt.* A katonát (vagyis árokpucolót) megtesszük gyémántos láncokat és érmekeket viselő főúrnak, az orvost bárónak, főrendnek, a nőt (a takarítás, házimunka, főzés stb. fejében) különös hódolati tiszteletadásokban részesítjük (finom megszólítás, bókok); a pincért, a portást díszes egyenruhában járattuk, az árusítóleány körmeit kifestjük, a pincérleány púderozott orcája, finoman kifodrozott haja, fényesített körme és pirosított ajka hercegnőt sejtet, viszont az elnök vagy dózse, vagy király itt-ott imitálja a testi munkát, pl. alapkövet tesz le, mintha kőműves volna, berúgja a labdát a pályára, mintha ő is csak közfutballista volna, kalapáccsal jelt ad a megnyitásra, mintha ő lenne a kovács – és így tovább.

Ezen soha senki sem fog változtatni – itt van az igazi, helyes *Egyenlőség*, ami az egyensúlyok tudománya a társadalomban. Hány milliomos van, aki autóját saját kezűleg szereli – ámbár volna pénze szerelőre. Hány diplomás, szellemi foglalkozású nő van, aki szeret varrogatni, hímezni, főzni, háziasszonykodni, és ezt felébe helyezi a választójognak, amellyel bír. Hány magas rangú államhivatalnok van, aki szeret kertészkedni, gyomlálni, ásni vagy fűrni és faragni. Hány feudális nagyúr szerette saját lovát saját kezűleg ápolni, saját nyergét fényesíteni, lakkozni. Arról nem is szólva, hogy a vérbeli katona kardját, pisztolyát még akkor sem engedi át senkinek, egy percre sem, ha ő tábornok és három-négy tisztiszolgája van, eltekintve a három segédtisztől. A jó tábornok becsülete kívánta, hogy kardját mindig készen tartsa – és maga smirglizze, de soha ne adja másnak (legfeljebb a hű fegyverhordozónak, de ez, ha volt, magas rangú altiszt kellett hogy legyen, sőt tiszt, és közeli, bizalmas ember).

Eme témakör megszívlelését és további, bölcséletibb kifejtését ajánlva Uraságodnak [B]

Kolnainak 1967. június 19.

Dinasztikus és más 'vérfertőzések'

Az uralkodó családok oly házassági politikát folytattak, mint nagyobb bankárok, iparosok, a tehetősebb parasztgazdák, a nemesi földbirtokosok. Leányaikat lehetőleg első vagy másodfokú kuzinokhoz adták férjhez, hogy elkerüljék a vagyon és a birtok túlságos megosztását. Esetleg a szomszéd nem rokon, de érdekei által a családhoz kötött földbirtokos fia még megjárta, de a jöttment idegen kerülendő volt. Szász Zoltán¹⁰²⁷ elég helyesen ismerte fel, hogy az arisztokráciát fizikailag oly vonások jellemezték, mint a zsidóságot: görbe orr, vastagult ajak, a nőknél feltűnően sima és kifinomult kéz és kar stb. Ezek valószínűleg a sok rokonházasság eredményei, valamint a kivételes tehetség és az örültség egy és ugyanazon családban gyakori előfordulása is. Majdnem minden vagyonos, előkelő családban voltak rendkívüli tehetségek és furcsa különcök, néha örültek is, vagy örökös betegségek áldozatai. Ferenc császár jó, közepes fej volt: fivéréi közül Rudolf¹⁰²⁸ bíboros érsek, Beethoven mecénása, nagytehetségű műkedvelő, ha nem főherceg és bíboros-érsek, talán nagy művész is, kitűnő egyházi és eszes politikus. Károly¹⁰²⁹ nagy hadvezér, József nádor nagy tehetségű államférfi, János¹⁰³⁰ tudós ember és jó sportember, de különc. Ferdinánd viszont (Ferenc császár fia) epileptikus, és később kissé trotli. Ellenben János [1801–1873] szász király, Ferdinánd elsőfokú kuzinja (Anna főhercegnő, II. Lipót¹⁰³¹ leányának fia) a *Divina Commedia* német fordítója, nagy tudós és költő, Jakob Burckhardt barátja. Széchenyi István zseniális ember volt – és később örült is.

A morganatikus házasság célja világos.¹⁰³² Minden érdemes államszolga elérhette a legmagasabb rangot is. Galgóczy csendőrőrmester fiából lett Feldzeugmeister [tábor-szernagy], Thugut¹⁰³³ kispolgári családból lett báró és külügyminiszter stb. Ha valamely Chotek többre vitte volna a többinél, pl. nemcsak nagykövet, v. b. t. t., hanem kancellár lesz, vagy Csehország helytartója, vagy tábornagy, valószínűleg hercegesítik a Chotek család tőle származó ágát. De nem lehetett egy különben tisztos, régi főnemesi családot csak azért előléptetni, mert csinos leányába egy főherceg beleszeretett, ez nem közérdem, nem államszolgalat. Chotek Rudolf¹⁰³⁴ v. b. t. t. és rendkívüli követ volt, Exzellenz, de a rangsorban előtte álltak mondjuk a Kinsky vagy a Schönborn, a Khevenhüller vagy a Schönberg grófok. Ha viszont a leánya császárné, ő állt volna közelebb a trónhoz, a családnak dukáló 16. vagy 17. hely helyett hirtelen az elsőre került volna. Ezért az volt

¹⁰²⁷ Szász Zoltán (1877–1940): író, újságíró.

¹⁰²⁸ Habsburg–Lotaringiai Rudolf (1788–1831): olmtüzi hercegérsek.

¹⁰²⁹ Habsburg–Lotaringiai Károly Lajos (1771–1847): tescheni herceg, a napóleoni háborúk kiemelkedő hadvezére.

¹⁰³⁰ Habsburg–Lotaringiai János (1782–1859): főherceg, a grazi Műszaki Egyetem alapítója.

¹⁰³¹ Menczer adatai bizonyosan nem stimmelnek, a részleteket nem bogytuk ki.

¹⁰³² Menczer itt általában használja a kifejezést a törvényes, de nem egyenrangú felek közötti házasságra.

¹⁰³³ Johann Amadeus von Thugut (1736–1818): osztrák diplomata.

¹⁰³⁴ Bohuslaw Chotek (1829–1896): cseh nemes, a Monarchia diplomatája; Rudolf Chotek is létező személy, de egy generációval előbb, szintén udvari (de nem diplomata-) szolgálatban.

a határozat, hogy Zsófia¹⁰³⁵ a leendő császár hitvese lesz ugyan, de nem császárné, és nem is a trónörökös anyja. Miután magas származású, erkölcsileg kifogástalan, jó nevelésű és tiszteletre méltó volt, előléptetni lehetett hercegnővé, nyakába lehetett akasztani a csillagkeresztes rendet, kezére lehetett húzni a legmagasabb női rend fehér kesztyűjét, de a fejére nem lehetett koronát tenni. Már csak azért sem, mert ha Chotek-leány a császárné, megsértődnek a Czerninek vagy a Schönbornok, vagy a Kinskyk. Viszont az ischli postamester nem sértődött meg, amikor a brixeni postamester leányából lett Meran grófnője és János főherceg neje – (bár nem főhercegnő) –, mert ez amúgy is különös eset volt, nem tartozott a postamesteri pálya normális lehetőségei közé. Több baj volt tehát Zsófiával, mint Marianne postáskisasszonnyal. Az utóbbi semmiféle klikket nem hozott az udvar körébe, ellenben, ha netán József nádor Széchenyi-lányt vett volna el, morogtak volna emiatt a Pálffyak vagy az Esterházyak, hogy a Széchenyi-klikk kormányoz a budai várban. Ezért József nádor inkább orosz cárleányt vett el, majd ennek korai halála után Württembergi Dorottyát,¹⁰³⁶ s még unokája is inkább bajor Augustát,¹⁰³⁷ mint Andrassy- vagy Batthyány-leányt. A fő szempont az volt, hogy a *köztulajdon* koronához *magánérdek* ne férjen, még régi tisztes magánérdek és családi érdek sem – sőt éppen az nem, mert a postamesternek királyi ambíciója még akkor sem támadt, ha a leánya a császár sógornője lett, viszont a Batthyányknak vagy a Széchenyieknek már amúgy is majdnem királyi ambíciói voltak. Pl. Széchenyi István József nádor halálakor igen közel járt a magyar nádorsághoz, s ha nem lép vissza, meg is választják. (Amit a dinasztia azért nem akart, mert a nádor szerepe pártfeletti függetlenség volt, míg Széchenyi István mégiscsak kontroverzális pártembernek számított, akit sokan kedveltek, és mások nem.)

This is the long and the short of it [a dolog veleje]: hogy egy spanyol király-szolgát kivégeztek volna, mert életmentés közben az infánsnő testét megérintette, jó anekdota, de nem hiszem. Általában az arisztokrácia leányait őrizték, nehogy valami hozományvadász kalandor az ő révükön hozzáférjen a vagyonhoz, s persze még jobban őrizték az infánsnőket, ugyanaz okból. A velencei köztársaság gazdag kereskedő leányaira külön rendőrség ügyelt. Az ilyen leány esetleg főherceghez, vagy Bourbon herceghez ment volna férjhez, és evvel Párizsba vagy Bécsbe vitte volna az üveggyártás, a csipkeszövés stb. titkát, amiből Velence élt. Ezért viseltek a velencei dámák álarcot a bálokon, hogy ismeretségük a bál után ne legyen folytatható. Ellenben a köztársaság mégis szerette azt, hogy az idegen nagyurak a pénzüket nála költsék és jól szórakozzanak. Úgy érte el e célt, hogy rendőrség szervezte meg a kurtizánokat, akik mint kémnők is voltak a Republica Serenissima javára, és megakadályozták az őrzött patríciusleányokat az ismeretségekötésben, az idegen nagyurakat pedig a gazdag kereskedő és patríciusleányok utáni szoknyavadászatban.

¹⁰³⁵ Chotek Zsófia (1868–1914): cseh grófnő, Ferenc Ferdinánd felesége.

¹⁰³⁶ Mária Dorottya (1797–1855): württembergi hercegnő, József nádor felesége.

¹⁰³⁷ Habsburg János (1782–1859): II. Lipót császár fia, hivatásos katona, valóban rangon alul házasodott Anna Plochl (1804–1885) elvételével (aki a Bad Aussee-i postamester lánya volt), s akivel amúgy igen boldog, inkább polgári házasságban élt. Stájerország iránt különösen is elkötelezett volt, s további érdekesség, hogy 1850-ben polgármesternek is megválasztották Stainzban.

Dalmácia. Persze, hogy nem voltak ott Anjou Lajos óta magyar ’kormányservek’. Olaszosítás sem volt, amint Fiumében sem volt magyarosítás. A helyzet világos. A jómódú, előkelő patrícius kereskedőcsaládok neve szláv volt ugyan, de kultúrájuk olasz. Horvátul még rendes helyesírás sem volt egészen 1850–60-ig, horvát könyvek alig voltak, unalmas ’nyelvemlékeken’ kívül. Így hát a művelt réteg Metastasiót¹⁰³⁸ olvasta vagy Goldoni-darabokat¹⁰³⁹ nézett a színházban, a zenei oktatásban főleg olasz dalokat tanult – még ha Mozart is volt a komponista, Da Ponte¹⁰⁴⁰ szövegeire. A raguzai [dubrovnik] patrícius olaszos műveltségű ember volt, mint Széchenyi ’Stefi’ vagy Eötvös ’Pepi’ németes vagy franciás műveltségű emberek voltak. Elvégre Rankéval, Tocqueville-lel valamennyi egyenértékű magyar történetest vagy állambölcset 1830 körül nemigen lehetett olvasni, Kleisttel vagy Musset-vel felérő színdarabot nem lehetett a színházban látni, kizárólag Hérodotoszt, Tacitust és Horatiust pedig nem lehetett a XIX. században mindennapi olvasmányának használni, sem a színházban nem kívánt az ember kizárólag latin iskoladrámát látni, Plautust iskolás fiúk által előadva. Lassanként, 1790 és 1870 között, létrejött egy okulásra, szórakozásra, modern szellemi életre alkalmas magyar irodalom, és 1900 körül már kényelmes szellemi életet lehetett élni, kb. a némettel egyenrangút magyarul is. Hasonló volt a helyzet Dalmáciában. 1900 körül már voltak tudósok Zágrábban, horvát színház is, horvát regények, ámbár a színvonal talán a magyar alatt maradt. Az olasz nyelv már nem volt életbevágóan fontos. Dalmácia volt a horvát kultúrközpont, mert ott már volt olasz kultúra a horvát előtt, amint Budapest és Pozsony voltak a magyar kultúrgócok, mert ott a német műveltségű arisztokrácia és a német patríciusosztály már bírt könyvtárakkal, mert ott már szokás volt a modern színházba járás, mert ott már hangversenyeztek a híres bécsi virtuózok, már énekeltek híres bécsi tenorok és szopránok stb. A raguzai ifjú patríciusnak, aki Triesztben olasz gimnáziumot végzett, persze több sansza volt a közpályán, mint a horvát nacionalistának. Ugyanúgy nem németesítés, hanem kultúra volt II. József vagy Metternich célja Magyarországon. Id. Szögyény-Marich Lászlót, báró Eötvös Ignácot vagy Dessewffy Józsefet nem azért nevezték ki magas polcokra, hogy a magyarokat elnémetesítsék, hanem mert Theresianumot végzett, Sonnenfelsnél promovált diákok voltak, akik jól ismerték a modern világnyelveket, a korszerű államtudományi irodalmat és a Monarchia nem-magyar népeit.¹⁰⁴¹

Bethmann-Hollweg római jogász-magántanár volt, hivatalnok a porosz belügyminisztériumban. Igen vagyonos családból származott, a Bethmann-cég Frankfurt híres régi bankházainak egyike volt, mint a Brentanók és a Rothschildek. (Moritz Bethmann¹⁰⁴² volt az első Rothschild *nem zsidó* fő riválisa. Leányát¹⁰⁴³ egy von Hollweg¹⁰⁴⁴ nevű porosz juncker vette el, a kancellár nagyapja.) Nem hiszem, hogy oly együgyű lett volna, mint ami-

¹⁰³⁸ *Pietro Metastasio (1698–1782): olasz költő.*

¹⁰³⁹ *Carlo Goldoni (1707–1793): olasz drámaíró.*

¹⁰⁴⁰ *Lorenzo Da Ponte (1749–1838): olasz–amerikai opera-szövegíró, költő, pap.*

¹⁰⁴¹ *Ui. a legeslegtehetségtelegebb idióták egyetlen foglalkozása a nemzetiségi ’sérelemekből’ való élösködés volt. Ezekhez a humortalan, hülye, hitvány nemzetiségi parazitákhoz képest még a marxo–tomisták is szellemes lények, erkölcsi nagyságok.*

¹⁰⁴² *Johann Philipp Bethmann (1715–1793): német kereskedő, bankár.*

¹⁰⁴³ *Susanne Elisabeth (1763–1833): Johann Philipp Bethmann lánya.*

¹⁰⁴⁴ *Johann Jakob Hollweg (1748–1808): német bankár. A nevek nem mindig stimmelnek a szövegben.*

lyennek Bülow ábrázolja. Azonban ő volt az első nem diplomata kancellár – Bismarck, Hohenlohe és Bülow mind a külügyből kerültek ki, Caprivi tábornok¹⁰⁴⁵ legalábbis katonai attasé volt. Ez talán elősegítette a katonák felülkerekedését, s talán azért is lett kancellár, mert a vezérkar nem akart több diplomatát, aki nem látta a diplomácia feladatát abban, amiben Bernhardi tábornok, a vezérkari főteoretikus. ('Die Aussenpolitik hat die Aufgabe für die Kriegsführung günstige Gelegenheiten zu schaffen und vorzubereiten.' ['A külpolitika feladata az, hogy a hadvezetés számára kedvező alkalmakat hozzon létre és készítsen elő.']) De azt hiszem, hogy Bülow mégis túlozza annak jelentőségét, hogy a vezetés kiesett az Auswärtiges Amt [külügy] kezéből és Zunft [céh]-féltekenység is szól az ő művéből. Elvégre Jagow és Zimmermann¹⁰⁴⁶ még megvoltak, és több szavuk volt nekik a kancellárnál, ők pedig A. A. [külügyi] emberek voltak.

[...] [B]

¹⁰⁴⁵ *Leo von Caprivi (1831–1899): német tábornok, államférfi, a Német Birodalom kancellárja.*

¹⁰⁴⁶ *Arthur Zimmermann (1864–1940): német politikus, Németország külügyminisztere.*

Menczernek 1967. június 23.

Kedves Bélabú!

Bilin-ülő¹⁰⁴⁷ ásványvíz-magatartása mindenképpen lustaságból, gyávaságból és cinizmusból fakadó kötelességmulasztás volt. Ő nagyon jól tudta, hogy Jovanovics¹⁰⁴⁸ és Berchtold közt a viszony rossz, és B. nem akart kapcsolatot, valamint tudta, hogy J. nem közölhet vele ilyen intést Pašić megbízása és komoly ok nélkül, nyilvánvalóan sejtette, hogy P. *szeretne* inteni, de nem *teheti*, és nincs kedve tenni ezt (több okból) *precíz formában*; mindenekfölött tudta, hogy ő mint közös pénzügyminiszter főfeladata nem a balkáni diplomaták kioktatása a korrekt diplomáciai eljárásra normális viszonyok között, hanem inkább afölötti örökődés, hogy 1. éppen Bosznia-Hercegovinában, és 2. általában egy közkatasztrófa elkerülésére megtegye, amit tehet.

Állítólag Tisza még a német támogatási ígéret megérkezése után sem *lelkesedéssel* fogadta el a teljesíthetetlen ultimátum határozatát, hanem csak beletörődött. De a kritikus július végi napokban, azt hiszem, már ő volt az, aki legmerevebben utasította el a háború esetleges elkerülésére vonatkozó terveket, bár a frivol hejehuja-háborúgyönyör az ő lényétől, melyhez egy darab kálvinista lelkiismeret is hozzátartozott, mindig idegen maradt.

Jagow az AA-ból volt, de nála nagyobb marhát és ficsúrt sehol sem lehetett volna találni. Bülow a Delcassé fölötti brutális diadal után Algecirasban¹⁰⁴⁹ kissé felsült, majd az annexiós válságban újabb brutális diktátummal annál jobban regresszált [visszaszorította] magát. Később a londoni konferencia nem hozott éppen rossz eredményt a Központi Hatalmak részére. De Berlinben még az Einkreisungspsychose [bekerítési pszichózis] sem volt annyira domináns, mint az *Übertölpelungspsychose* [átverési pszichózis] (Algeciras-trauma). Az angol beavatkozást egyrészt szerették volna elkerülni, de talán egy nem végleges és nem feltétlen angol semlegességtől *még jobban féltek*, mert a francia–orosz koalíciót, ha reménytelenül inferioris erőt is jelentett, nem lehetett pár nap alatt elintézni, mint Luxemburgot, és egy mozgósított és fegyverkező Anglia nyomást gyakorolhatott a francia–orosz fél *totális* vereségének megakadályozása céljából. A Bismarckon, Moltkén [...] nevelt, féltudatosan egy protofasiszta világforradalom felé aspiráló Németország úgy reszketett egy *nem totális győzelemtől*, mintha ez a vereséggel lett volna egyértelmű. Ez összefügg a Schlieffen-tervvel és a marne-i kulminációnak mindkét oldalon 'elhatározó német vereség'-ként való mitikus értékelésével is.

Természetes, hogy Berlin már azzal mintegy relatív angol semlegességi biztosítékot nyert, hogy megígérte Angliának, miszerint flottáját nem küldi át a Calais-tengernyakon a francia atlanti partokon operálni, és az európai Frankhonból nem fog további területet elvenni. Orosz területek elvételére vonatkozó kijelentést London nem is kívánt, szintűgy nyitva hagyta a németek számára egy új hadikárpótlás kizsárolását Frankhontól.

¹⁰⁴⁷ Leon Biliński (1846–1923): a Monarchia vezetésében számos fontos posztot betöltő lengyel–osztrák politikus.

¹⁰⁴⁸ Slobodan Jovanović (1869–1958): szerb író, történész, diplomata, politikus.

¹⁰⁴⁹ Kolnai az 1906-os algeciras-i konferenciára utal, mely az első marokkói válság volt hivatott rendezni.

Ha Berlinben egy szemernyi ész lett volna, bátran megígérhette volna a francia gyarmatok békében hagyását is; miután Németország katonai fölénye a harctéren néhány hónap alatt bebizonyult, az angolok nyilván belementek volna e feltétel módosításába; pl. Oroszország balti-lengyel, ukrán és besszarábiai területeken veszített volna, Frankhon leadott volna egy jókora közép-afrikai területet, és ennek fejében visszakapott volna egy foltocskát a francianyelvű német Lotaringiából, és megint leszurkolt volna egy pár milliárdocskát. Vilmos elérte volna, hogy Európa nyilvánvaló fejének tekintsék; a Bécs-Budapest 'szövetségest' megtartotta és kissé megszilárdította volna; Anglia kissé morgott volna, kissé megkönnyebbült volna, a Pax Germanicába belenyugodott volna, és az egyensúly ahelyett, hogy teljesen felborult volna, eltolódott volna Berlin preponderanciája [túlsúlya] felé. *Ezt érte volna el egy államférfi, ha ilyen lett volna:* egy Bismarck – akiben már voltak *kísértések* az egész világ kihívására és összezúzására, de aki néhány váza összetörése után mindig nagy érzéket mutatott a *lehetséges* cél és a *morális jogosultságnak* *valamelyes látszata*, tehát bizonyos *pszichológiai realitása* iránt. Persze 1914-ben a Birodalom sokkal hatalmasabb volt mint 1860–1880 tájban; 1914-ben Bismarck is merészen kihívta volna Francia- és Oroszországot egyszerre, de *e kettőt és Angliát egyszerre: ezt aligha*, mert *ennek* a hármass koalíciónak megsemmisítését, ha lehetségesnek is, de a bizonyosságtól nagyon is távolesőnek és kiszámíthatatlanul költségesnek (idő, gazdaság, a szociális forradalom réme) ítélte volna. Bülow 1909-ben kíméletlenül exploitálta [kiaknáztá] az akkori Oroszország tehetetlenségét, de 1914-ben alkalmasint tudta volna, hogy ez most megint más helyzet.

Egy skrupulustalan, de épeszű államvezetés fenntartotta volna magának a belga semlegesség megsértésével járó tervet mint alternatívát pl. egy olyan háború esetére, mely *ab initio* [eleve] Frankhonnal és Angliával törne ki, de nem kötötte volna magát *rabszolgaian* ehhez a tervhez. (Az egész hadsereget, vagy akár az egész tisztkart, csak nem kellett éveken át betanítani arra, hogy hogyan kell a háború megnyitásakor nyugat felé robogó vonatokban ülni, a kelet felé robogó vonatokban ülés művészetének teljes kizárásával! Nem oldotta-e meg Falkenhayn¹⁰⁵⁰ 1914 végén és 1915 tavaszán azt a feladatot, hogy nagy csoporttömegeket keletre vetve megverje Oroszországot, míg nyugaton 10 km-t sem vonul vissza?!) A Belgiumba való bevonulás, a nemzetközi jog e flagrális felrúgása mint a Der Tag szimbolikus bevezető aktusa: *c'était bien un crime, mais c'était grand même une faute fatale* [valóban bűn volt, mégis végzetes hiba]. A siker s a diadal nem az erkölcsi korrektség gyümölcsei. De nincsenek azzal mindig szükségképpen hadilábon; és a fanatikus, gáttalan immoralizmusban mindig jelen van az a *veszély*, hogy a cselekvő *elfelejti* a moralitásban rejlő (sokszor büntetlenül *elhanyagolható*, de sohasem egyszerűen, inegzisztens, végképpen 'elavult') *pszichológiai súlyt*. Nem okos dolog minden további kritikai megfontolás nélkül sutba dobni a *cselekvés eredeti célját* sem. Mindez a hatalmi mechanika hiperrealizmusába révült romantika, mely *elszakad* a realitástól; *eroico furore* ész nélkül; Treičke [sic], Bernhardi, Nieče [sic], Arndt,¹⁰⁵¹ de *nem* Bismarck, éppenséggel *nem* Clausewitz és nyilván *nem* Machiavelli. A már katonáskodásra érett korú Hitler már

¹⁰⁵⁰ Erich von Falkenhayn (1861–1922): német tábornok, politikus, a Német Birodalom hadügyminisztere.

¹⁰⁵¹ Ernst Moritz Arndt (1769–1860): német nacionalista történész, író, költő.

der heimliche Kaiser [a titkos császár].¹⁰⁵² A halálüres, 'művelt', bankházi és patrícius eredetű Bethmann a még itt helyénvaló szimbolikus kiegészítés.

Ne feledjük a jelenkori mobvilág [csöcselékvilág] törvényét sem, mely persze az antant-oldalon (ha ez főleg Auluska¹⁰⁵³ fejében élt is) annál inkább operált: a kezdeti célok ('megvédeni szövetségesünk létét és valamelyes tekintélyét'; 'kivédeni egy gyilkos orv-támadást') az első pillanattól kezdve triviálisnak, elégtelennek, idejüket múltnak tűnnek; az igen tisztelt 'tömegeket' abszolút és mindenki fölötti győzelemmel, totális megoldásokkal, busás kárpótlással, földi paradicsommal kell kecsegtetni. Mint Chesterton valahol oly találóan írja: valami házikójában élő tisztességes, szerény családapát és családját egy rájuk törő rablógyilkosbanda merénylete ellen csak akkor érdemes és érdekes megvédeni, ha egyúttal annak garanciáját is elérjük, hogy ez az eddigi derék átlagember ezután multi-milliomos, zenei lángelme, halhatatlan, és nem tudom, még mi is lesz.

Hogy, mint régebben írtad – s ez Albertini nézete is – Albert király emelkedik ki a '14-es háborúból mint 'az egyetlen igazi gáncsnélküli lovag' alakja, 'ezt én már tíz éve tudom', ha nem ötvenhárom év óta. Nem hinném, hogy van olyan belga vagy nyugati ember a világon, aki a nemes, egyszerű ALBERT feliratú szobor előtt nagyobb és mélyebb megilletődéssel tiszteleg, mint én, minden alkalommal egy-két negyedórával Brüsszelbe érkezésem után, kalapomat a kezemben tartva, főmet feltűnést kerülően lassan meghajtván. De ez nem tesz vakká az iránt, hogy Albert volt az, akinek dolga aránylag könnyű és egyszerű volt, egy-két stratégiai és későbbi politikai részletproblémától eltekintve *praxisproblémáktól mentes*: A 'gáncsnélküli lovag' neki *nemcsak* méltó és helyes jellemzése, hanem *feladatának definiáló megjelölése* is. *Schlicht* [sallangmentes] heroizmusa, integritása, higgadt bölcsessége határtalan tiszteletet parancsolnak; azt hinném, voltak hadvezéri képességei is – bár ha igen, ez csak egy ráadás. De neki nem volt feladata Európát (saját nemzete előnyével) vezetni, a kis országán kívüli világért felelősséget vállalni, egy kétfrontos háború (annak minden stratégiai előnye mellett kínzó) problémáit eldönteni. Ha nem volna oly származékos és gusztustalan torzképe egy királynak, *Vilmos* volna a tulajdonképpeni *tragikus* alak; az ő vállán nagyobb súly nyugodott [...], mint a kötelesség egyértelmű, nemes és ízléses teljesítése. Paradox módon, minden végzetes ön-túlbecslése ellenére (a tőle való eltekintésért rimánkodó Moltke unokaöcs, a minisztériumi középserűség Bethmann, az üres señorito Jagow elég jók állásukra: Seine Majestät maga fogja a külpolitikát s a stratégiát irányítani!) egyenesen *génusza* nyilvánul meg ama hülyeségében, hogy magát a legfelső polcokon olyanokkal tudta körülvenni, akik *még nála is* üresebb szavak voltak, s akik még e meghatározó felkiáltásra (ironia nélkül!) sem voltak képesek, amit ő tett mikor a szerb választ olvasta: 'Darauf hätte *ich* nicht die Mobilmachung angeordnet!' ['Erre *én* nem rendeltem volna el a mozgósítást!'] Egy Sexpír ezzel is el tudna kezdeni valamit!

[...]

Üdvözlégy A.

¹⁰⁵² Lásd a 889. l.-et.

¹⁰⁵³ Kolnai önmagára utal.

Persze, hogy Nasszer maga se tudja, egyiptomi-e vagy arab, és hogy az egyiptomi arabok fene tudja, mik. Ez így van a nacionalizmusokkal és birodalomalapító nagybanditákkal. Vö. nálunk a szláv nevű német és német nevű cseh kolomposokat. Program, kaland, terv többnyire visszaélnék látszólagos *tényevidenciákkal*. Nasszer mégsem proklamálhatná vagy akarhatná proklamálni, hogy ő a norvégek felszabadítója, s a nagyskandináv egység, hatalom és jólét újjáteremtője.

Kolnainak 1967. szeptember 23.

*Metternich Richard*¹⁰⁵⁴ és neje sz. gróf Sándor Paulina¹⁰⁵⁵

Valóban féltestvére volt Richard neje anyjának (gróf Sándor Móric¹⁰⁵⁶ úrlovas neje sz. Metternich Leontina¹⁰⁵⁷ hercegnő, Nagy Kelemen [Klemens Wenzel Lothar von Metternich] és első neje, sz. Kaunitz Eleonóra,¹⁰⁵⁸ leánya). Azaz Paulina ükunokája volt Kaunitz-Rietberg Wenceslas Nepomuk államkancellárnak,¹⁰⁵⁹ míg Richard nem volt az, s talán innen származik ama körülmény, hogy Paulinának több esze volt, mint Richardnak. Ámbár Kelemen Lothártól is örökölhető volt sok ész: Wenceslas-Nepomuktól még több.

Paulina magyar nőnek született. Ez szép és nagy gondolat volt részéről, de viszont a híres lovas Móric fekete-sárga magyar volt. A diplomáciában, bár apósát jól választotta meg, nem vitte sokra. De többre vitte, mint Rantzau Joachim,¹⁰⁶⁰ a Bismarck veje, aki még híres úrlovas sem volt. Paulina tudott magyarul, de rosszul: ezt így hallottam Károlyi Mihálytól, aki őt még jól ismerte, és rokona is volt, valamint Marsovszky Ivortól is, akit 1910 körül az agg Paulinának bemutatnak. Paulinának több leánya volt, az egyik valami bajor hercegnő, ha jól tudom, Hohenlohe-Oehringen. Ez 1938-ban Károlyi Mihályhoz fordult panaszkodni afelől, hogy Hitler Adolf nem ereszti őt a budapesti eucharisztikus kongresszusra. Úgy vélte, hogy nincs jobb összeköttetés sem Serédi hercegprímáshoz, sem Adolfhoz, mint az ő híres magyar kuzinja, gróf Károlyi Mihály. Kissé meglepődött, amikor K. M. közölte vele, hogy ő személyesen nem megy az eucharisztikus kongresszusra Budapestre, mert Moszkvát jobban kedveli.

Richard és Paulina házassága nem oly meglepő, és nem is oly arisztokratikus. Diener-Dénes Józsi bácsi *pontosan oly rokoni viszonyban állt* nejével, Emma nénivel, mint Richard Paulinával, s e házasságot a II. Internacionálé soha nem kifogásolta. A második Rothschild-nemzedék öt tagja közül az egyik (nem tudom, melyik: talán James,¹⁰⁶¹ talán Náthán?¹⁰⁶²) szintén félunokahúgot vett feleségül. Az elsőfokú unokatestvérek közötti házasság pedig igen gyakori volt, úgy az arisztokráciában, mint a zsidó pénzvilágban, mint a régi bourgeoisie körében, és a jómódú parasztságban. A cél az volt, hogy a birtok és a vagyon ne oszoljon meg jobban a kellenél, s ahhoz teljesen idegen férfi ne tudjon hozzáférni. Egészen a XIX. század végéig az örökösödési adók, a vagyonadók stb. ismeretlen fogalmak voltak. Az öreg Kossuth Turinból semmin nem háborodott fel annyira, mint az 'adózsarnokságon', amelyet Kerkápolyi¹⁰⁶³ kezdett bevezetni. Le Play szociális táblá-

¹⁰⁵⁴ Richard von Metternich (1829–1895): osztrák diplomata, Klemens von Metternich fia.

¹⁰⁵⁵ Sándor Paulina (1836–1921): osztrák–magyar grófnő.

¹⁰⁵⁶ Sándor Móric (1805–1878): az „Ördöglovasként” emlegetett gróf.

¹⁰⁵⁷ Metternich Leontina (1811–1861): osztrák–magyar hercegnő.

¹⁰⁵⁸ Maria Eleanore von Kaunitz-Rietberg von Metternich-Winneburg (1775–1825): osztrák grófnő.

¹⁰⁵⁹ Helyesen: Wenzel A. E. Kaunitz-Rietberg (1711–1794): osztrák államférfi, diplomata.

¹⁰⁶⁰ Pontosabban Cuno Rantzau (1843–1917): német diplomata.

¹⁰⁶¹ James de Rothschild (1878–1957): brit liberális politikus, filantróp. Valóban unokatestvérét, sz. Dorothy Mathilde Pintót vette el feleségül.

¹⁰⁶² Nathan Rothschild (1840–1915): brit bankár, politikus.

¹⁰⁶³ Kerkapoly Károly (1824–1891): jogász, pénzügyminiszter, egyetemi tanár, az MTA tagja.

zataiból kiderül, hogy minden öt-tíz holdas pásztorcsalád legfőbb ambíciója volt – egész Európában – rokoni házasság útján a földet megtartani és növelni. A svájci polgárságban a nem rokoni házasság majdnem tilos volt, Velencében a Köztársaság külön rendőrséget tartott, hogy a gazdag kereskedő és bankárleányokat figyelje, nehogy e hölgyek idegen diplomatákkal, grófokkal és hercegekkel találkozzanak és a selyemgyártás, az üvegipar stb. családi titkait külföldre vigyék. (Ezért jártak az ilyen kisasszonyok álarcosbálokra, volt szervezett, jóváhagyott prostitúció is. Ennek az volt a célja, hogy a Velencét járó gazdag idegen urak mégis jól érezzék magukat a kurtizánok körében, akiket nem kellett becsületből elvenni valami botrányt okozó viselkedés után.) A népességcsökkenés magyarázata Svédországban, a magyar–székely Erdélyben, Svájcban és másutt: nem volt elég elvehető rokonleány, és az ifjúság egy része ezért elvándorolt, nem kapván sem leányt, sem birtokot. A velencei patríciátus valósággal kihalt ez okból. Minimumra csökkent némely svájci patríciátus a nagyobb városokban. Erősen megcsappant a dán paraszteldorádó népe, a svéd nemesség stb. Ellenben tömegesre szaporodott a proletár, nagyvárosi, nincstelen elem egész Európában. Az alacsony kultúrfok megette, felfalta a magasabbat Erdélyben, az olasz nagyvárosokban, Párizsban, Lyonban, Birminghamban, Barcelonában és mindenütt.¹⁰⁶⁴ A nincstelen elem felelőtlenül szaporodhat, nem örököl se vagyont, se mesterséget, se társadalmi presztízst, alkalmi foglalkozásokat űz, keresetét szombaton elihatja, nem gyűjt, nem adományoz, nem törődik a rokonsággal.

Ez volt a XIX. századi helyzet – azóta ez persze újra változott. Az alsóbb réteg ideoda vándorolt, gyökeret sehol sem vert. Ez volt a Le Play-féle ébralement [nyugalanság]. Persze az arisztokráciának sok hátránya van. A lázadások, a fronde-ok. Az örökség körüli családi viszályok. A felelőtlen, könnyelmű életmód, az ostobaságig menő Weltfremdheit [világtól való idegenség]. És még mások. Viszont tagadhatatlanok az előnyei is. A művészetet, a zenét, az irodalmat csak az olyan osztály ápolja, amely önmagát aránylagos biztonságban érzi. Reformokat, okos állami intézkedéseket, komoly politikát csak az olyan uralkodó réteg mer kezdeményezni, amely sem a guillotine-tól, sem a következő választástól, sem az adózsarnokságtól nem fél, és remélni tudja azt, hogy elért pozícióját nem kell feladnia. Viszont a munkástömeg sem indul mindenütt bomlásnak. Az egyetlen ázsiai nép, amely a modern iparban sokra vitte, és grande nation, sőt világhatalom lett, a japán, s Japánban a családi, patriarchális fegyelem fontos tényező *ma is*. Metternich Kelemen: 'il y a toujours en et il y a des très mauvais gouvernements héréditaires, des mauvaises monarchies et des mauvaises aristocraties. J'en sais quelque choses, après quarante ans dans les affaires publiques. (1847) Je crois cependant qu'aucun régime n'est si mauvais que celui des passions populaires déchainées par des idées abstraites dont on deux audem la *matérialisation*, qu'aucun despotisme héréditaire n'est si dur que le régime d'un parti terroriste, que personne ne vent autant opprimer la véritable liberté, c'est-à-dire la liberté personnelle, que les révolutionnaires.' [Mindig is voltak és vannak nagyon rossz örökletes kormányzások, rossz monarchiák és rossz arisztokráciák. Tudok erről

¹⁰⁶⁴ A népszaporodás és a kultúra esése közti viszonyt elég helyesen világította meg George Pitt-Rivers [1890–1966, eugenikus tanokat valló brit antropológus, a két világháború közti Anglia egyik leggazdagabb embere], oxfordi don 1920–30 körül; Levy Oscar barátja, kissé nietzscheánus, de elég eredeti gondolkozó.

egy s más negyven év közélet után. (1847) Ugyanakkor azt hiszem, egyetlen rendszer sem olyan rossz, mint a tömegindulatoké, amelyeket absztrakt elképzelések szabadítanak el, s amelyek csak megvalósításra várnak. Egyetlen örökletes despotizmus sem olyan kemény, mint egy terrorista párt uralma, és senki sem akarja annyira elnyomni a valódi szabadságot, azaz a személyes szabadságot, mint a forradalmárok.] (Cf. *Mémoires et Documents* Vol. VIII. „Mon testament politique”. Emlékezetből idézve – de nagyjából ötven más helyre emlékszem, ahol Kelemen-Lothar hasonló érvekkel védi politikáját.)

Az *Ambassadrice de la Grâce et de l'Esprit* szerzőjét idéztem a múltkor, mert egy-két adatát felhasználtam (*History To-Day*, July 1967: „The great exposition, 1867 – Napoleon III. and Frédéric de Play”). De ennek ellenére komolytalan munka, tudománytalan, háromnegyed része légből kapott pletyka, egynegyedét viszont Paulina maga jobban mondja el. [...] Erről volt szó: III. Naplopó [Napóleon] erősen szűrte a levelet Bismarckkal, a maga dilettáns, zagyva módján, amelynek kártevését Thiers helyesen elemezte a Corps Législatif-ban (Thiers, Adolphe: *Quatre discours en C.L.* 1867). Elérendő volt a következő: Luxemburg, egy-két Rajna balparti terület francia lesz, ezzel szemben III. Napóleon nem ellenzi a német egységet, porosz hegemonia alatt. Osztrák ellenakció, Richard [Metternich] részéről: III. Napóleon maradjon a régi francia politika alapján. Legyen barátja Bajorhonnak, Württembergnek, Hessennek. Nem lehet francia érdek a porosz hatalom erősítése a Rajnán. Ellenben a német Bund francia érdek, mert Ausztria azt akarja, Ausztria viszont az egyetlen lehető szövetséges a krími háború fő eredményének megőrzésére. A krími fő eredmény: a Balkán független államokból áll, nem orosz szatellitákból, az oszmán felbomlás nem adja át a helyet az orosz preponderanciának, a Földközi-tenger francia–angol zóna marad, osztrák auxiliárius [segéd] flotta támogatásával, s miután olasz kérdés már nincs, olasz segítséggel is.

Van tehát angol–francia–osztrák–olasz közös érdek, az orosz megakadályozása a Közel-Keleten és annak távoltartása Egyiptomtól, Algériától stb. Berlin és Szentpétervár viszont közös politikát üznek. Orosz érdek Franciaország gyengítése a német mumus által, hogy Franciaország kénytelen legyen minden keleti politikát feladni, az angol kapcsolatot elhanyagolni, Ausztriától és a német középállamoktól elzárkózni. Ebből csak az orosz fog profitálni, előbb vagy utóbb. A porosz–német birodalmat, ha létrejön, a Kelet nem érdekli. Az engedi onnan kiszorítani Angliát, Franciaországot, Ausztriát, s akkor a Keleten az orosz hatalom be fogja fészkelni magát.

Ezt a diagnózist vagy ötvenszer megírta David Urquhart, sok túlzással, de ez volt Hübner és Metternich Richard politikája, finomabb nyelvezettel, és ezt képviselte Londonban Apponyi Rudolf nagykövete is. Beust ily alapon békítette meg II. Győző Manót¹⁰⁶⁵ és Ferenc Jóskát Firenzében, 1869-ben. Ellenben Beust helyesen közölte III. Naplopóval ama nézetét, hogy minden ily kilátás rombadől, ha III. N. 'Németország' ellen üzen hadat. Ha III. N. a *Bund* fenntartását célozza, a bajorok és a svábok érdekében a poroszok ellen, Ausztria a szövetségese. De másként áll a dolog, ha olyan helyzetet teremt, amelyben Bismarcknak alkalma lesz 'Németország' védőjeként fellépni. Ez a helyzet *kerülendő*: ezt Beust helyesen tudatta III. Naplopóval, Richard útján, 1870 elején. Ellenben III. N.

¹⁰⁶⁵ II. Victor Emmanuel (1820–1878): olasz király.

ezt semmibe se vette, és Gramont-ra¹⁰⁶⁶ hallgatott, akiben pedig több Hoyos és több Forgách¹⁰⁶⁷ veszett el, sőt, egy-két Berchtold is, a javából. Felmerült a spanyol kérdés. Beust bátorította a savoyai Amadát, hogy menjen Madridba, azt remélve, hogy evvel végleg megnyeri a savoyai házat az angol–francia–olasz–osztrák tervnek. De Bismarck erre kitalálta a Hohenzollern-Sigmaringen Leopoldot [1835–1905], akiről a fene sem tudta, hogy kicsoda-micsoda.¹⁰⁶⁸ Több se kellett Gramont hercegnek. Most már be tudta hálózni Eugéniát: a császárné annyit értett az egészhez, mint a harangöntéshez, de két dolgot a szíve mélyéig érzett. Egyrészt büszke volt arra, hogy férje a pápa védnöke, és őt keresztes vitéznek fogta fel. Ha Frankhon erős, megvédi a pápát, s meg kell mutatnia azt, hogy ő a főhatalom, mert különben minden jöttment Savoya mer packázni a pápa őszentségével. Másrészt Eugénia spanyol büszkeségét sértette, hogy a spanyol korona ilyen adásvétel tárgya. Szegény Eugéniának sejtelve nem volt arról, hogy savoyai Amadeus spanyol jelöltsége a Beust fejében született meg, mielőtt szó lett volna Sigmaringen Lipótról. Egyébként e Lipótról némely spanyolok azt hitték, hogy ő 'III. Napóleon kedvence' terítőt visel a nyakában. Ezt a feltevést megengedte ama tény, hogy Lipót fivére 1866-ban, néhány hónappal a háború előtt német Karlból lett oláh Carol.¹⁰⁶⁹ Ugyanis az idősebb Brătianu¹⁰⁷⁰ (az 1916-os papája) eredetileg Flandria grófját¹⁰⁷¹ jelölte, II. belga Lipót fivérét, a félelem és gáncs nélküli lovag I. Albert király apját, azonban ezt a jelöltséget nem merete keresztülvinni III. Naplopó miatt, aki nem akarta Lajos Fülöp unokáját új trónon látni. Márpedig az egész Romániát III. Napsi nemzette; úgy is nézett ki: tele volt bibircsókka a pofája, nagy bajsza volt, még nagyobb hasa, oláh cigány erkölcei voltak, nagy híre volt minden kurvaságnak. Ha az egyik Sigmaringen jó volt oláh cigány királynak, Európa fő oláh cigány uralkodójának jóvoltából, miért ne lett volna jó a másik a spanyol gitanok királyának?

Bismarck a Sigmaringen Lipótot sohasem gondolta komolyan. De tudta, hogy a liberális császári miniszterelnök, Émile Ollivier,¹⁰⁷² nagy olaszbarát – egész tizenhat kötetes életrajza arról szól, hogy miként rajongott Itáliáért, Mazziniért, a carbonarókért, s hogy azért békült ki III. Napcsival, december 2-i proskribált létére (mert 1851-ben az apja az volt, s ő is), mert a nemzetiségi elvet fő hitének vallotta. Már most Émile – afféle ideológus, 1918-ban előtérbe került volna, és '19-ben ő lett volna Versailles szerzője – esküdött a latin unióra a németek ellen: spanyolok, olaszok, franciák egy táborban! Legyenek egy-ségesek a németek is, de Elzászt nem adjuk! És miután jakobinus létére csak XIV. Lajos politikáját ismerte, védekezni akart a 'bekerítés' ellen. Persze ez ostobaság volt, de már 1792-ben is a jakobinusok azért kezdtek el egy huszonhárom éves háborút, mert mit sem akartak tudni Kaunitz-Choiseulról, és nem ismerték, csak a XIV. Lajos-i politikát: a főellenség a Birodalom! (Ami 1792-ben már alig volt az!)

¹⁰⁶⁶ Antoine Alfred Agénor de Gramont (1819–1880): francia herceg, diplomata, politikus.

¹⁰⁶⁷ Forgách, lásd a 216. l.-et.

¹⁰⁶⁸ Leopold Hohenzollern-Sigmaringen (1835–1905): német herceg, katonatiszt.

¹⁰⁶⁹ I. Károly (1839–1914): román király.

¹⁰⁷⁰ Brătianu, lásd a 321. l.-et.

¹⁰⁷¹ Fülöp (1837–1905): belga herceg, Flandria grófja.

¹⁰⁷² Ollivier, lásd a 265. l.-et.

Mit akart Bismarck? Elsősorban sem nem német egységet, sem nem porosz hegemoniát. *Szét akart eleve ugrasztani minden esetleges angol–francia–osztrák–olasz kombinációt.* Ha az ilyesmi sikerül, Poroszország bekerül egy semmilyen érdekét nem szolgáló háborúba. Két krajcárt vagy kopeket nem kap a cártól azért, hogy megvédi Oroszországot; ha pedig az oroszellenes, nyugati oldalra áll, ott sem kap semmit, s ez esetben fel kell adnia az 1814 óta élvezett orosz barátságot, aminek kisebb-nagyobb előnyei mindig voltak. Tehát, a blokkok közé állva, elég erősnek kell lennie ahhoz, hogy a *blokkok ne tudjanak összeütközni.* Más szóval Bismarck azt akarta, amit ma de Gaulle. És saját szempontjából elég helyesen és okosan. Oroszországot megrendíteni nem volt módjában, s ezt tudta. Bruno Bauertől megtanulta, hogy Oroszországot még a forradalom is erősíti, míg a Nyugatot még a monarchikus-konzervatív politika is gyengíti. Ellenben a krími angol–francia szövetség, az osztrák–francia–olasz rapprochement [közeledés] (Beust erőlködése ellenére) gyenge lábon állt, és egy-két lökésre össze is omolhatott. Tehát Nyugatra kell lökni, nem Keletre, hogy a blokkok rendszere összeomoljon, az önálló, erős Poroszország létrejöjjön, s ha azután mégis blokkolásra kerül a sor, abban Poroszország lesz a főtényező: Ausztria reá lesz utalva, Anglia osztrákbarát a Balkán miatt, Itália *mitläufol* [együtt menetel], nem tehet mást, Frankhon ki van lökve tíz-húsz-harminc évre!

Így is lett az, vagy harminc évre. De azután minden másként fordult. Jött az orosz–francia szövetség (eredetileg Anglia ellen, legalábbis az orosz szándék és elképzelés szerint), jött az angol–német–lengyel rivalitás, és Bülow 'zsenialitása' elérte, hogy legyen a végén németellenes orosz–angol–francia blokk. Ezen mit sem változtat, hogy egy-egy adott helyzetben Bülow ügyessége elodázta a krízist (pl. 1908–9-ben),¹⁰⁷³ sem az, hogy Bülow olykor megmagyarázta II. Vilmos bizonyítványát, amikor e Felség valami nagyobb bakot lőtt. Arról nem is szólva, hogy 1908–9-ben (Rumbold¹⁰⁷⁴ helyesen mondja) főleg Ferenc Jóska akadályozta meg a háborút utolsó még világos percében, és nem Bülow. Ami Bülow-t illeti, semmivel nem menthető, hogy e kancellárnak egyetlen világos célkitűzése nem volt, egyetlen princípiuma sem, hogy világos szándékai és politikája nem voltak. Bülow nem ért fel Beusttal, aki legalább valamit akart, és aki elég elasztikus volt ahhoz, hogy új helyzetekre új rímeket találjon. Messze alatta maradt Andrássy Gyulának, akiben sok volt a sarlatánból, de aki mégis ügyesen játszott egy szerepet, ami szükséges volt az adott helyzetben. A hihetetlen önteltségen kívül Bülow-nak más kvalitása nemigen volt, s nála hazugabb emlékiratot még senki nem szerkesztett.

Azonban elég! Vale! [B]

[...]

¹⁰⁷³ Bülow helyes kritikáját lásd Graf Anton Monts művében [1850–1930]. *Lásd még az 576. lj.-et.*

¹⁰⁷⁴ Horace Rumbold (1869–1871): *brit diplomata.*

Kolnainak 1967. november 13–16.

[...]

*A 'tüzes bokor' (BBC₂) a régi, jó magyar jogtudomány tükrében, tekintettel a társadalomtani vonatkozásokra*¹⁰⁷⁵

1) 1881–83-ben az ún. Csemegi-Codex (1878. V. t.c.) már érvényben volt. A [tiszaeszlári] per tehát eszerint folyt le. Nem lehet tehát, hogy az ügyész halálbüntetést kért, mert Csemegi kifejezetten megtiltotta az ügyésznek, hogy ilyesmit tegyen. Az ügyész csak vádindítványt tehetett, mondván, hogy a cselekvény az XNZ paragrafus meghatározását kimeríti, s e paragrafus szerint ítéendő meg. Felsorolhatta a súlyosbító vagy enyhítő körülményeket, ahogy azokat ő látta, de nem ajánlhatott konkrét büntetési formát, már Csemegi előtt sem, amikor is az osztrák SGB [Strafgesetzbuch – BTK] és a Deák Ferenc-i 1843-as kódex (amely soha nem lett törvény, de amelyre a gyakorlatban szokás volt hivatkozni) szerint folyt az eljárás.

2) Ha valóban több tárgyalás volt, akkor az nem folyhatott egy és ugyanazon bíróság előtt. Eötvös Károly valószínűleg *kifogásokat* vitt előbb a *vádtanács* elé. A vádirat kikézbésítése után a védelemnek joga volt *kifogásokkal* élni. Az ezt elbíráló vádtanács nem döntött a bűnösség kérdésében, csak a vádirat formai hibáit bírálta el. a) A vádirat 'iratellenes'. Oly dolgokat állít, amelyekről a jegyzőkönyvekben, tanúvallomásokban stb. nincsen szó. b) Befejezett vizsgálatról beszél, holott a vizsgálat nem volt befejezve, mert X és Y tanúk nem voltak megidézve a vizsgálóbíró elé. c) Bűnjel, *corpus delicti*, nincs: se hulla, se vérnyom, sem bizonyíthatóan ölésre használt eszköz, kés stb. Scharf Móric¹⁰⁷⁶ tanúvallomását semmilyen más vallomás nem korroborálta. Nem nyert kétségtelen bebizonyítást, hogy Solymosi Eszter¹⁰⁷⁷ valóban halott volt, márpedig nem lehet senki vádlottat elítélni olyasvalaki meggyilkolása miatt, aki esetleg még életben van. Azonban lehet, hogy a vádtanács nem adott helyt a kifogásoknak, mert általában az volt a felfogás, hogy a vérvád-*hülyeséget* csak úgy lehet megölni, ha nyílt tárgyalásra viszik (a vádtanács ülése nem volt nyilvános), és a vérvád a nyilvánosság előtt omlik össze, a sajtó és a hallgatóság jelenlétében.

3) A Csemegi-kódex megkövetelte a vádlott *nyilvános kihallgatását*, a tanúk előtt. 'Guilty or not guilty?'-plea [bűnösnek vallja-e magát?] *nem volt*. Az elnök feltette ugyan a kérdést: 'bűnösnek érzi magát?' vagy 'elismeri a bűnösségét?'; de akkor is le kellett folytatni a teljes bizonyítási eljárást, ha a válasz 'igen' volt. Csemegi felfogása szerint ugyanis nyilvánosan kellett megállapítani azt, hogy a vádlott épeszű, hogy mivel védekezik,

¹⁰⁷⁵ A BBC2 1964 óta létező csatorna. A „tüzes bokor” kifejezés referenciáját nem tudtuk azonosítani.

¹⁰⁷⁶ Scharf Móric (1868–1929): a tiszaeszlári per koronatanújaként apja, Scharf József ellen vallott.

¹⁰⁷⁷ Solymosi Eszter (1867–?): 1882-ben eltűnt fiatal szolgálólány, akinek az állítólagos, rituális jellegű meggyilkolása állt a tiszaeszlári per középpontjában.

hogy megértette-e a vádat stb., amint azt is nyilvánosan kellett megállapítani, hogy a bíróság előtt megjelenő személy valóban a vádlott Kovács József és nem pl. valami odacsempészett Kis Gyula. Ezért kellett a személyi adatok felsorolása: Kovács József, 35 éves, kispesti lakos, villanyszerelő, nős stb. Tehát a nyilvános kihallgatás kötelező volt, eltérően az angol törvénytől; a vádlott, mint ilyen beszélt, nem mint tanú. Joga volt tagadni, joga volt hazudni is! Semmilyen fajtája a védekezésnek nem volt tilos. Az elnök esetleg ilyen módon figyelmeztette: 'Önnek joga van úgy védekezni, ahogy jónak látja. Azonban tanúvallomások és tárgyi bizonyítékok kerülhetnek a bíróság elé, amelyek az ön tagadását megsemmisítik. Az Ön tagadása a vádhatóságot nem fogja megakadályozni abban, hogy saját bizonyítékait a bíróság elé vigye.'

4) Ha Ónody báró¹⁰⁷⁸ (hirtelen nem tudom, volt ilyen nevű ember, de lehetett) valóban a vádlottak előtt beszélhetett, mint tanú, akkor Eötvös Károly azonnal semmisségi panaszt jelentett be. A semmisségi panasz pedig a Kúria elé vitt minden ügyet. A Kúria az volt, ami a francia Cour de Cassation [kb. Semmítőszék]: az eljárásban előforduló formahibákat bírálta el, amelyek miatt az ítélet semmis és érvénytelen, és új tárgyalás tűzendő ki. (Klasszikus példa: Vázsonyi Vilmos semmisségi panasz 1913-ban. A 'panamista' kifejezés értelmét a törvényszék nem állapította meg, s így nem lehet tudni, hogy ez becsületsértés vagy rágalmazás-e, vagy mi fene. A törvényszék ítéletét e panasz alapján a Kúria semmisnek mondta, új tárgyalást rendelt el, táblabíró elnöklésével, hogy az új tárgyaláson Vázsonyi előadhassa saját meghatározását a 'panamista' kifejezés értelméről. Az új tárgyalás felmentéssel végződött, mert Balogh György táblai tanácselnök elfogadta Vázsonyi felfogását, amely szerint a 'panama' szó nem más 'mint politikai kritikája egy bizonyos gyakorlatnak', amely 'fennállhat anélkül, hogy a sértett személyes integritását érintené'.) Az eltérés a vádlott nyilvános kihallgatásának elvétől minden más anyag feltárása előtt súlyos formahiba lett volna, s lehetetlen, hogy a nyíregyházi törvényszék elnöke ezt a formahibát elkövette volna. Nincs olyan bíró, aki azt akarja, hogy az ő ítéletét megsemmisítsék, márpedig ez a formahiba bizonyossá tette volna a semmisséget. Semmisségi ok lett volna az is, ha az elnök Ónodyt szónokolni engedi a zsidókérdésről. Az elnök dolga ez esetben úgy szólani: 'Tanár úr (nem báró úr vagy Méltóságos úr), Ön ide azért van megidézve, hogy tényeket adjon elő, amelyekről közvetlen tapasztalatból van tudomása, s hogy kérdésekre feleljen, amelyeket a vád és védelem Önhöz az én engedelmemmel intéz. Az Ön nézetei és érzelmei a zsidóságról nem tartoznak ide. Tud valamit az itt jelenlévő vádlottakról és az itt tárgyalt tényekről? Igen vagy nem?' Hogy Ónody már tanúk előtt kért kihallgatást, tekintettel elfoglaltságára, lehetséges, de az *első szó* és az *utolsó szó* joga, Csemegi szerint, feltétlen a vádlotté. Továbbá megidézett tanú nem lehetett jelen, mielőtt beszélt volna. Nem szabad volt tudnia és hallania, hogy más tanúk előtte mit mondtak: ha ezt tehette volna, könnyen megeshetett volna, hogy hazudik, összhangzásba hozandó saját vallomását más (terhelő vagy mentő) tanúkéval. Ez pedig tilos volt. Megengedhető volt a 'ténytanúkon' kívül

¹⁰⁷⁸ Ónody Géza (1848–1923): politikus, tiszaezlári születésű országgyűlési képviselő, az Országgyűlésben először ő hozta föl az ügyet, Istóczy Győzővel együtt az Antiszemita Párt alapítója – de báró nem volt.

pl. 'erkölcsi tanúk' stb. bevonása. De ennek sem volt szabad hetet-havat összehordani. Ez mint szakértő nyilatkozott: pl. 'erről a konkrét esetről ugyan semmit sem tudok, de mint orvos tudom azt, hogy az ilyen sérülés nem keletkezhetett ebből a szúrásból, hanem csak harminc cm távolságból lemért vágásból'. Vagy pedig: 'ezt az esetet nem ismerem ugyan, de mint hébertanár tudom, hogy »áldozati ölés« a jeruzsálemi templom ostroma óta nem volt, s hogy az egyszerűbb állatölést ezen vagy azon a napon végezteti a sakter, de más napon nem.' Vagy pedig 'nem ismerem az esetet, de tudom húsz évi tapasztalatból, hogy Ábrahám rabbinus ötisztelendősége derék, becsületes úriember'. Vagyis az erkölcsi tanú is köteles volt a tényekkel összefüggő, a tárgyra tartozó dolgokról beszélni, habár csak *indíciumokat* mondott, amik önmagukban nem voltak elegendők a felmentésre vagy a marasztaló ítéletre bizonyított tények, bűnjelek stb. nélkül.

5) Persze megkerüli az igazi problémát, aki az egész zsidókérdést a vérvádügyekre redukálja. Primitív, elmaradt, babonás és műveletlen milióban ilyen vérvád-ostobaságok előfordultak. Ha történt ilyesmi, a kormány helyesen tette, hogy bíróság elé vitte a dolgot, mert más módon ezeket az ostobaságokat nem lehetett volna megölni és kiirtani. A zsidók saját érdeke kívánta, hogy az ilyen mendemondák nyilvános tárgyaláson dűljenek össze. Ellenben volt egy másfajta zsidókérdés is. Az 1867 és 1918 közötti ipari, gazdasági és kulturális fellendülés közepette a zsidók szerepe aránytalanul megnőtt. A monarchia tizenkét nemzetsége között a zsidó volt az egyetlen, amely soha nem szorítkozott egy bizonyos területre, s amelynek a Bécsbe vagy Budapestre való bevándorlás sok előnyt jelenthetett. A bankok és uzsorások előnyomulása az agrárlakosság rovására, a gyökértelesen intelligencia visszaélése a gyorsan szerzett félműveltséggel a lelkiismeretlen uzsorások és börzekalandorok *gyökértelen* gazdagsága a régi, szolid és komoly kézművesrend rovására, nagyjában és egészében 'zsidókérdés' voltak s ha komoly és tisztességes reformerek (pl. Mailáth József gróf, Liechtenstein Alajos herceg, Lueger Károly, Rakovszky István) ezt a zsidókérdést felvetették, nem voltak az ilyen emberek vérvádemelő, ostoba, babonás antiszemitáknak tekinthetők; ezt egyébként a szociáldemokrata Ágoston Péter¹⁰⁷⁹ és Jászi Oszkár is elismerték. A zsidóság jelentősége a bankok, a sajtó, az állami iskoláztatás korában megnőtt, lévén a zsidók az egyetlen népréteg, amely már évszázadok óta pénzváltással foglalkozott, amelynek minden férfitagja tudott írni és olvasni egy oly korban, amikor a tót béreseket negyven és a magyar béreseket húsz százaléka analfabéta volt, amely sok vándorlása közben több nyelven megtanult, oly korban, amelyben a több nyelven tudás a többieknek még arisztokrata privilégium volt stb. Persze a 'szemitizmus' semmiféle kapcsolatot nem jelentett a zsidó származású emberek között. Báró Szerényi József miniszter, Marczali Henrik professzor, Kun Béla szoci agitátor és Rózsahegyi Kálmán színművész¹⁰⁸⁰ között bizonyosan semmi kapcsolat soha nem volt, gróf Forgách János külügyi osztályfőnök, félzsidó létére, valószínűleg soha nem látta Stern Samu¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁹ Ágoston Péter (1874–1925): radikális-szocialista politikus.

¹⁰⁸⁰ Rózsahegyi Kálmán (1873–1961): színész, színészpédagógus.

¹⁰⁸¹ Stern Samu (1874–1946): üzletember, bankár, zsidó vallási vezető.

ungvári fűszerest. Várady Aranka színművésznőt¹⁰⁸² aligha érdekelte szemita szolidaritásból Fejér Lipót matematikatanár¹⁰⁸³ integrálmélete (Csemegi Károly szemita kúriai bíró 1878-ban aligha tudta, hogy van Szabolcs megyében egy Tiszaeszlár nevű falu, s abban neki oly szemita 'fajrokona', mint Scharf Ábrahám kóser hentes). Még az oly fogalmak is félrevezetőek, mint a zsidó tőke; Kornfeld, Lánczy, Ullmann nagyrészt, sőt főleg azért gazdagodtak meg, mert szigorúan legális, biztonságos, lelkiismeretesen lebonyolított üzletekkel foglalkoztak, s ezért a zsidó és a keresztény középréteg tízezrei vitték százas és ezres bankóikat az ő bankjukba, biztos és bő kamatoztatás végett. Nem lehet azt állítani, hogy a 'zsidó tőke' főleg uzsora volt, sem azt, hogy a 'zsidó szellem' főként gyökértelenség és szubverzió, mert pl. Angyal Dávid, Goldziher Ignác¹⁰⁸⁴ vagy Marczali Henrik bizonyosan nem voltak 'gyökértelenek' és szubverzívek sem. De egy bizonyos megzavarása a régi egyensúlynak és a megszokott fogalmaknak bekövetkezett 1860 és 1918 között a zsidó térfoglalás következtében. A zsidókérdés oly primitív és ostoba kinövéseit, mint a vérvádak, könnyű elintézni: ilyesmi Anglia progresszív köreiből Stuart Mill és Herbert Spencer korában valóban nem fordult elő. Még Dreyfus-ügy sem volt Angliában, ámbar a Dreyfus-ügy csak kis részben volt 'zsidókérdés'; 1894-ben Jaurès, aki nem volt antiszemita, még azt gyanította, hogy Dreyfus kapitányt, tekintettel jó bankkapcsolataira, esetleg futni hagyják, s ez iránti aggodalmait fejezte ki a Parlamentben. Ha Hitler csak antiszemita lett volna, semmiféle sikert Németországban nem arat. Nácizmus lehetett volna zsidókérdés nélkül is, egyik legtipikusabb alakja a nácizmusnak Göring volt, akit az egész zsidókérdés alig érdekelt. A komoly és igazi zsidókérdést a vérvádakra redukálni megtévesztő demagógia. Nem lehet azt még a nácizmusra sem redukálni; Thadden Adolf¹⁰⁸⁵ pl. megvan minden zsidókérdés nélkül is.

6) A kakastollas őrsvezető csendőr volt (Gendarmerie), és nem Police-Sergeant [rendőrőrmester]. A tárgyalóteremben senki sem mondotta azt, hogy 'Ladies and Gentlemen', hanem 'Nagyságos Elnök Úr, Tekintetes Királyi Törvényszék!' Ítélethirdetések nem 'Ő Apostoli Felsége, a magyar király' nevében történtek, hanem 'Őfelsége, a király' nevében; senki sem értette ez alatt a svéd vagy a spanyol királyt; 'Őfelsége, a király' elég volt Magyarországon. Az elnök Eötvös Károlyt 'ügyvéd úr' megszólítással illette, és nem hívta 'Dr. Eötvösnek'. Egyébként Eötvös Károly 1839-ben született,¹⁰⁸⁶ 1861-ben tette le az ügyvédi vizsgát, és Horváth Boldizsár igazságügyi reformja csak 1872-ben tette a jogi doktorátust kötelezővé az ügyvédjelöltek számára, hogy redukálja az ügyvédek számát. Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Eötvös Károly, Komjáthy Béla, sőt még Polonyi Géza¹⁰⁸⁷ is (sz. 1848) ügyvédek voltak, s nem doktorok. (Ellenben Tisza István Dr. rerum politicarum volt, bár soha ezt a címet nem használta; Széll Kálmán szintén Dr. volt, de soha nem hívták így; Wekerle volt az egyetlen, akit a királyi kéziratok 'Lieber [kedves]

¹⁰⁸² Várady Aranka (1886–1966): színésznő, Bánffy Miklós felesége.

¹⁰⁸³ Fejér Lipót (1880–1959): matematikus, az MTA tagja.

¹⁰⁸⁴ Goldziher Ignác (1850–1921): nemzetközi hírű orientalista, zsidó vallási vezető, az MTA tagja.

¹⁰⁸⁵ Adolf von Thadden (1921–1996): német politikus.

¹⁰⁸⁶ Valójában 1842-ben született.

¹⁰⁸⁷ Polonyi Géza (1848–1920): politikus, országgyűlési képviselő, igazságügy-miniszter.

Dr. Wekerlének' hívtak, mert Wekerle nem akart se 'Ritter von', se báró lenni.) 'Your Honour', mint az elnök megszólítása furcsán hangzana magyarul, de ez nem is angol, hanem amerikai cím. Angolul az elnöklő bíró 'Mylord', akkor is, ha nem Lord. A magyar cím 'Nagyságos Uram', ha táblai tanácsnok vagy címzetes kúriai bíró. 'Méltóságos Uram' – 'Mylord' volna a helyes fordítás.¹⁰⁸⁸

7) Valószínűtlen, hogy a törvényszék elnöke Eötvös Károlytól megkérdezte, hogy zsidó-e. Lehetetlen, hogy ne tudta volna, hogy Eötvös Károly dunántúli, kálvinista dzsentri, bár csak névrokona volt a katolikus báró Eötvös családnak, de előkelő, régi nemes. De ha már felteszi a buta kérdést, miért nem válaszol Eötvös Károly valami magyaros, jóízű tréfával? Éppen eleget tudhatott Herczeg Géza¹⁰⁸⁹ úr Eötvös Károly 'vajdáról' más forrásokból, mint 'A Nagy Per', miért nem kísérelte meg olyannak ábrázolni őt, mint amilyen volt? Nem felel a kérdésre, hogy zsidó-e? s az angol néző még azt hiheti, hogy az volt. A valóságban sok idegen lap írta 1883-ban, hogy zsidó származású volt, de ennek a feltevésnek semmi alapja nem volt. Rendszerint zsidó partnert vagy bojtárt alkalmazott, többek között Vázsonyi Vilmost, amikor ez még jelölt volt, az ügyvédi vizsga letétele előtt (1890 körül). Hogy a zsidók 'fizették' a nagy per alatt, kétségtelen. Óriási munkát végzett másfél éven át, áttanulmányozott minden Talmud-könyvtárt, konzultált vagy ötven híres héberszakértővel, felkutatott minden, az ügyre vonatkozó részletet – lehetetlen, hogy ez ne járt volna több ezer forint költséggel, amelyet nem a saját zsebéből fedezett. Persze az 'antiszemiták' is előálltak volna komoly szakértőkkel, tudósokkal, orvostanárokkal, teológusokkal, ha lett volna egyetlen komoly ember, aki az ő tézisüket igazolni hajlandó, de egyetlen ilyen ember nem akadt. A lényegében mégiscsak liberális Tisza Kálmán éppen ezt akarta demonstrálni a per megtartásával: minden komoly tudós, az orvosszakértő, a jezsuita hebraista, a zsidók történetének legjobb protestáns kutatója stb. hangsúlyozta a várvád lehetetlenségét, s annak valószínűsége mellett egyetlen komoly ember nem hozott fel egyetlen érvet sem. Mindez azt bizonyítja, hogy 1883-ban a liberális Magyarországon a tudomány és a bírói tekintély még sértetlenek voltak, s hogy el lehetett hallgattatni a hisztérikus ostobaságot orvostudorok, teológusok és jogtudósok tekintélye által. Ez 1918 után már *nem volt így*. De viszont az igazi és fontosabb 'zsidókérdésre' szintén nem volt válasz ezen az úton. Mert ha az hisztérikus és perverz fantáziák kitalálása is volt, hogy a hithű, öreg rabbik és sameszek keresztény szüzek vérént ontják, Szabolcs vármegye egyik falujában igaz volt az, hogy a hitehagyott zsidókból már toborozták a későbbi bolsevizmus apostolait; hogy aposztata [hitehagyó] zsidókból már készen voltak a radikalizmus szerkesztősegei; hogy már virult Moritz Benedikt alatt a *Neue Freie Presse*; hogy Maximilian Harden¹⁰⁹⁰ már kilátszott a földből; hogy a modernista irányok az ügyes zsidók kezében még veszélyesebbek voltak, mint a mások

¹⁰⁸⁸ Eötvös Károlyt a parasztasszonyok alighanem 'Tekintetes Úrnak' hívták; nem volna ez 'honourable Sir'-rel fordítható, és 'ügyvéd úr' 'the learned Counsel'-lel?

¹⁰⁸⁹ Herczeg Géza (1888–1954): író, újságíró, kivándorlása után sikeres forgatókönyvíró Hollywoodban.

¹⁰⁹⁰ Benedikt, lásd a 220. l.-et. Harden, lásd az 52. l.-et.

kezében; hogy már recsegett-ropogott a keresztény civilizáció régi épülete és a szellemes zsidó sziporkák élesztették a tüzet, amelyben az harmincöt évvel később elhamvadt.

8) Nagyon komplikált és sokoldalú volt ez a 'zsidókérdés'. Nem lehet azt állítani, hogy minden zsidó intellektuellt szubverzív, destruktív stb. elem volt. Bizonyosan nem volt ilyen báró Hazay Samu gyalogsági tábornok, honvédelmi miniszter, sem lovag Schweitzer Rudolf altábornagy, Hercegovina katonai kormányzója, sem Angyal Dávid professzor, konzervatív történész, sem Fejér Lipót matematikusprofesszor, sem Heszl Manó sebészstanár. (Amivel nem akarom azt állítani, hogy néhány konzervatív, hazafias zsidó nem lehetett ellenszenves jelenség.) Nem hiszem, hogy Lánczy Leó, Ullmann Adolf, Kornfeld Zsigmond marxisták lettek volna. Sőt Moritz Benedikt és Falk Miksa¹⁰⁹¹ sem éppen a felforgatást hirdették a *Neue Freie Presse* és a *Pester Lloyd* hasábjain. Azt sem lehet állítani, hogy minden zsidó kiváló tehetség volt, laposabb közepszerűséget, mint a néhai Alexander Bernát,¹⁰⁹² azóta se látott a világegyetem. Viszont azt sem hiszem, hogy Fraknoi-Fraenkel Vilmos¹⁰⁹³ c. püspök, esztergomi kanonok és m. kir. főlevéltárosnak mint 'szemitának' sok köze lett volna a zsidó Freud és Otto Weininger¹⁰⁹⁴ szexuálbölcseletéhez és a pszichoanalízis romboló erkölcsi hatásához. Még két zsidó zszurnaliszta sem volt mindig azonos vagy lélekrokon. Pl. Vészi József¹⁰⁹⁵ és Kun Béla elég eltérő esetek voltak, s 1919-ben az előbbi gyűjtőfogházi tús volt, míg az utóbbi fő népbiztos. Ha Hatvany-Deutsch,¹⁰⁹⁶ Tornyay-Schossberger,¹⁰⁹⁷ Hevesy-Bischitz¹⁰⁹⁸ báró urak soha meg sem születnek, a cukornádtermelésből¹⁰⁹⁹ 1870 és 1910 között valaki más mégiscsak milliomos lett volna és ez az országnak nem ártott. Az sem állítható, hogy csak az 'uzsoratóke' virágzott: ellenkezőleg a rendkívül szabályos, törvényes, biztos üzletekből származtak az oly vagyonok, mint az Ullmann, Wodianer, Lánczy stb. Azért lettek az ilyen emberek milliomosok, mert a sok kisember bízott abban, hogy 6–7%-os kamatok folynak be a náluk letett pénzből, s ezért tízezerszámba nyitott náluk mindenféle ember depositot, a nagybirtokos gróftól a kis fűszeresig. Rothschild Amschel¹¹⁰⁰ ótestamentumi morált követő izraelita volt – csakúgy, mint Mr. Barclay,¹¹⁰¹ aki azért lett a London-City főbankára, mert szigorú erkölcsű kvéker volt, aki minden pennyvel pontosan elszámolt, aki minden kötelezettségét pontosan teljesítette, aki soha egy jogtalan pennyt nem tett zsebre. Az angol bankokrácia 70%-ban kvéker vagy presbiteriánus volt,

¹⁰⁹¹ Falk Miksa (1828–1908): író, politikus, országgyűlési képviselő, az MTA tagja.

¹⁰⁹² Alexander Bernát (1850–1927): filozófus, esztéta, az MTA tagja.

¹⁰⁹³ Fraknoi (Frankl) Vilmos (1843–1924): történész, az MTA főtitkára.

¹⁰⁹⁴ Otto Weininger (1880–1903): osztrák filozófus, nagy hatású értekezése a nemről és jellemről egyszerre zseniális és mániákus: zsidóként igen erős antiszemita toposzokat fogalmaz meg.

¹⁰⁹⁵ Vészi, lásd az 541. ljt.

¹⁰⁹⁶ Hatvany-Deutsch Sándor (1852–1913): gyáriparos, közgazdász.

¹⁰⁹⁷ Tornyay-Schossberger Zsigmond (1926–1900): nagykereskedő.

¹⁰⁹⁸ Hevesy-Bischitz Lajos (kb. 1853–1920): üzletember, bányatulajdonos. Mindhárom esetben természetesen soktagú családokat is jelképez a név.

¹⁰⁹⁹ Természetesen csak cukorrépáról lehet szó Magyarországon, Menczer nyilván elírta.

¹¹⁰⁰ Mayer Amschel Rothschild (1744–1812): német-zsidó bankár, üzletember.

¹¹⁰¹ Valószínűleg inkább John Freame (1669–1745) angol bankár, a Barclays elődjének egyik alapítójára gondol Menczer.

inkább, mint anglikán. De ez nem változtat azon, hogy a társadalmi bomlásból éppen az erényesek, a dekalogikus morál védelmezői gazdagodtak meg. A kis kézművest tönkretette a nagyüzem konkurenciája, a végén a bank megvette a kisüzemet, és odacsatolta a nagyhoz. A tönkrement kisember megszabadult súlyos gondjaitól – de proletár lett belőle, nem önálló mester és a tranzakció folytán elvesztette régi munkamorálját és polgári önértetét. A Tekintetes Urakból szegény kishivatalnok lett, mert a bank megvette a földjüket, és odacsatolta azokat a cukorbárá telephéhez. A kisbirtokkal és a kisüzemmel elúszott a régi tekintély, a munkamorál, a társadalmi önértet. A bürokratizált egyetem ezrével gyártotta a doktorokat, és könnyebben lehetett a falusi gyerekből ügyvéd, mérnök, orvos, mint azelőtt. Az egyéni esetekben majdnem bizonyos, hogy az új iskolarendszerben doktorált ember tudott valamit, hogy nem jogtalanul kapta a címet, hanem komoly vizsgát tett, oly tanároknál, mint Angyal Dávid, Herzl Manó,¹¹⁰² Szász-Schwarz Gusztáv,¹¹⁰³ akik maguk is tudtak valamit. Viszont az ezer új ügyvéd között soha nem akadt Deák Ferenc, az ezer új literátus között egyetlen Kazinczy vagy Kölcsey nem volt, tehetséges, jól képzett ember volt köztük sok, a legtöbbjük többet tanult és többet vizsgázott, mint a Deák, Kazinczy és Kölcsey Ferencek. De Deák Ferenc valóságos papja és szerzetese volt a jog fogalmának, a jogért élt, és a jog szolgálatában hajlandó lett volna meghalni is; ilyen ügyvéd később már nem volt. Kazinczy vagy Kölcsey nem vizsgáztak annyi nyelvészeti tárgyból, mint a század végén az átlagos tanárok. Viszont nekik a literatúra életelemük, vallásuk, mindennapi imájuk, lelki életük, a nyelv szolgálata életük értelme, célja, tartalma volt, és valami ilyen literátus szent a *Budapesti Hírlap* és Beöthy Zsolt¹¹⁰⁴ korában már nem volt elképzelhető. Ezt a változást a 'szent' hivatástól a 'foglalkozás' felé nem a zsidók okozták, de a zsidók jellemezték. A szent, lángoló Kazinczy–Kölcsey-féle literátus életforma helyére a Molnár Ferenc-i¹¹⁰⁵ pénzkereső irodalom lépett, a Deák Ferenc-i jogi vocatio [hivatás] helyébe a bankok és iparvállalatok jogtanácsossága, még a földbirtok georgiconi morálját is feldúlta az új felfogás, amely szerint a földtulajdon már nem volt hivatás és nobile officium [nemes hivatal], hanem spekuláció és üzlet.

Mindez pedig túl gyorsan, átmenet nélkül következett be. S amilyen gyorsan jött, oly gyorsan ment is el. A hatvani Deutsch Ignác,¹¹⁰⁶ a szegedi Lukács József¹¹⁰⁷ unokájából,¹¹⁰⁸ ill. fiából [Lukács György] már olyan dilettáns literátus politikai kalandor lett, mint akármelyik régi arisztokrata család tizedik nemzedékének fiaiból. A bankár, iparos, jogtanácsos fiuk vagy unokák már nyakára hágtak a pénznek, néha a professzor unokák hátat fordítottak az egyetemnek, vagyis a Le Play-i ébralement [nyugtalan-ság, izgágaság] bekövetkező és gyorsan fejlődött a dezorganizáció felé. A zsidók nem 'okozták' a változásokat, de ők voltak a gyors változások *legfeltűnőbb szimptomái*, bár

¹¹⁰² Herzl Manó (1862–1918): korának neves sebésze.

¹¹⁰³ Szász-Schwarz Gusztáv (1858–1920): jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja.

¹¹⁰⁴ Beöthy Zsolt (1848–1922): irodalomtörténész, esztéta, egyetemi tanár, az MTA tagja.

¹¹⁰⁵ Molnár Ferenc (1878–1952): író, drámaíró, újságíró.

¹¹⁰⁶ Deutsch Ignác (1803–1873): kereskedő, üzletember, Hatvani-Deutsch Lajos nagyapja.

¹¹⁰⁷ Lukács József (1855–1928): az Angol–Osztrák Bank igazgatója, Lukács György édesapja.

¹¹⁰⁸ Hatvani Lajos (lásd a 228. l-j-et) valójában Deutsch Ignác dédunokája.

pl. zempléni Moskowitz Géza¹¹⁰⁹ (és más izraeliták) jobban szerették volna az úri életformát konzerválni, a nemesi, földesúri rétegbe beépülni – még azt is vállalták, hogy tönkremenjenek a többi földbirtokossal együtt, mert magukévá tették azt a felfogást, hogy valaki földesúr és üzletember egyszerre nem lehet. (Egyetlen emlékem zempléni Moskowitz Iván¹¹¹⁰ tartalékos huszárszázadosról: 1916 nyarán, amikor én már rég utaltam a háborút és a militarizmust, és olvastam a Galilei Kör könyvecskéit, Tolsztojt, Kropotkint stb., M. Iván hosszú prédikációt mondott arról, hogy katonának lenni kötelessége az olyan embernek, akit úrnak neveltek. Jászi Oszkár, aki jelen volt, ezt a felfogást részben még helyeselte is, amin meglepődtem. Jászi is azt gondolta, hogy kellenek elitek, amelyek fokozott kötelességeket vállalnak, ámbár hozzátette, hogy az elitet a népből kell toborozni, amiben Iván bácsi osztotta nézetét. Hely: Pasaréti út 7a, idő: 1916. szeptember 15. körül. M. Iván talán négy-hat héttel később a román fronton elesett. Nekem feltűnt, hogy Iván kék tiszti blúzt viselt, a Signum Laudist teljes érem formájában hordta, pengő sarkantyúja is volt. A háború harmadik évében más tisztek már csak khekít viseltek, nem pengő sarkantyút és égszínkéék közös huszárok már csak kevesen voltak, mert ezt a fegyvernemet, amelyben voltaképpen már csak gyalog szolgált, 1914/15 tele után többé nem egészítették ki. A Signum Laudist pedig már kevesen vették olyan komolyan, hogy teljes érem formájában hordják, a szalag elég volt, sőt több a kelletténél.) A zsidóság jórésze 1919 után követte a dzsentrit a bukásban, gyászolta Tisza Istvánt, várva várta IV. Károly hazatérését, átkozta Károlyit, és irtózott a népbiztosoktól. Még Vázsonyi sem volt tipikusan eme zsidóság politikusa, mert ő mégiscsak radikális ellenfele volt a Tisza-rezsimnek.

Ez a körülmény tovább komplikálja a 'zsidókérdést'. Rakovszky István¹¹¹¹ pl. azért volt (mérsékelten) 'antiszemita', mert a zsidók ellenezték a legerősebben a szociális reformokat, amelyeket ő (a felvidéki dzsentri és volt k. u. k. dragonyos őrnagy) már 1895 óta javasolt. A klerikális, reakciós Rakovszky István 1918 után a kis számú politikusok egyike volt, aki soha, egyetlen szóval sem támadta a forradalmat és Károlyit. Sőt még ki is mondotta, hogy 'távollévőket támadni, akik ma nem védekezhetnek, gyávaság volna'. És hozzátette, hogy ő a földreformot már húsz évvel Károlyi előtt ajánlotta, ámbár hajlandó lett volna a 'kötelességüket teljesítő' földesurakat az alól kivenni. Annyi kétségtelen, hogy Rakovszky István vagy Mailáth József 'antiszemitizmusát' a vérváddemagógokéval azonosítani nagyon ferde álláspont volna. Annyi közül volt Ónodyhoz és Istóczyhoz, mint Pikler Gyulának Szamuely Tiborhoz: ha vesszük, Pikler Gyula is progresszív intellektuel volt, Szamuely Tibor is, de talán mégsem lett volna igazságos, ha Szamuely akasztásait valaki a Pikler Gyula számlájára írja, és a Lenin-fiúk tetteiért az 1900 körüli Társadalomtudományi Társaságot teszi felelőssé. Herczeg Géza úr viszont alighanem azért írta ezt a Tisza-Eszlár darabot, hogy evvel a 'zsidókérdést' a félbolond, hisztérikus Ónodyra redukálja, és elhomályosítsa a régi Magyarország igazi képét,

¹¹⁰⁹ Moskovitz Géza (1851–1913): földbirtokos, *Hatvany-Deutsch Hermina férje*.

¹¹¹⁰ Moskovitz Iván (1875–1916): jogász, országgyűlési képviselő, huszárkapitány. Moskovitz Géza fia.

¹¹¹¹ Rakovszky, lásd a 327. l.-et.

amelyen az igazi 'zsidókérdés' egy bizonyos színű folt volt, amely nem mindig tisztított. Mit szól mindezekhez Ön, Doktor Salamon Ödön?¹¹¹²

Üdv! [B]

PS: Tisza Kálmán nem volt angyal, de ördög se volt. Opportunista, ügyes parlamenti taktikus volt, eredetileg radikálisabb demokrata, mint Deák Ferenc, aki inkább liberális, mint demokrata volt. Deáknak a kormányzás módjáról alig volt elképzelése, őt csak az érdekelte, hogy a jogtisztelet hol szab határt a hatalom túltengésének, és hogy a *jog* nevében mikor kell a túlkapást megakadályozni. Parlamenti *ellenőrzést* sürgetett, parlamenti kormányzásra alig gondolt. Tulajdonképpen Deák a régivágású kancellárok típusa volt, akik még főleg jogászok voltak, egy preparlamentáris és prediplomáciai korban (pl. Morus Tamás). Tisza Kálmán viszont prototípusa volt a parlamenti taktikusnak, a hivatalosztó pártvezérnek; Gambettához lehetne hasonlítani, talán Robert Peelhez¹¹¹³ is. Bizonyosan egy szót sem hitt el az eszlári vérvádból. De amikor pártja megcsappant, mert Széll Kálmán pénzügyminiszter és Szilágyi Dezső igazságügyminiszter átmentek az ellenzékhez (Andrássy keleti politikája miatt, a bosnyák megszállás stb.) megpróbált profitálni a 48-asok megosztlásából, akik közül Verhovay Gyula¹¹¹⁴ (és még néhány svihák és demagóg) átment az 'antiszemitákhoz'. Nem ítélte el a vérvádat, hanem azt mondotta, hogy 'az bíróság elé fog kerülni', és Eötvös Károlynak bizalmasan megsúgta: a 'zsidók saját érdekében', hogy a vád összeomoljon. Evvel megtartotta Eötvös Károlyt, és legalább szavazat szempontjából megnyerte Verhovayt – a főellenfél, a veszélyes ellenfél ebben a helyzetben a komoly ellenzék volt, Széll, Szilágyi, Apponyi Albert és senki más. Mint ügyes taktikust Tiszát csak az érdekelte, hogy hogyan lehet többségben maradni, akár Eötvös Károly, akár Verhovay segítségével.

¹¹¹² Talán Salamon Ödön (1864–1903) lehet az utalás alanya, aki író, újságíró volt.

¹¹¹³ Robert Peel (1788–1850): brit konzervatív politikus, az Egyesült Királyság kétszeres miniszterelnöke.

¹¹¹⁴ Verhovay Gyula (1849–1906): újságíró, politikus, országgyűlési képviselő.

Menczernek 1967. december 26.

I

A németeknek pechjük volt, hogy stratégiai szükségességből mindjárt az elején Liège-Namur vidékére kellett bemenniük, minthogy egy magyar történelmi leírás szerint, melyet 1916-ban nagy élvezettel olvastam, 'Belgiumnak éppen ezt a vidékét lakja az ország legalávalóbb szedett-vedett népsége'. Hát persze hogy Memling¹¹¹⁵ és Rubens sem voltak odaválósíaiak.

[...]

II

A becsvágy határai

(Egy a valóságosnál sokkal szebb fantázia Magyarországból, mely bár sokkal csúnyább az én Szentmarjay-Ulászló-Sebők stb. fantázia-Magyarországomnál.)¹¹¹⁶

... Az 1960-as évek elején, Habsburg–Horthy–Lothringen József Muki régensfőherceg országlása alatt végül kormányra jutott a Magyar Nemzeti Európapárt vezére, gróf alkurjongi és felkurjongi Korgómorgó Kunó. Azonnal hívatta báró felsőleplői és alsóleplehfrigyesi¹¹¹⁷ Menczer Bélát, a párt kiváló teoretikusát, és ellentmondást nem tűrő hangon felszólította, hogy vállalja el a belügyi tárcát. De Menczer báró savanyú képet vágott. 'Ez nem nekem való, ez nincs képességeimhez mérve. Erről eszembe jut, hogy Karinthy egyszer humorosan vetette fel a kérdést, vajon vállalja-e Vázsonyi a földművelésügyet.' Hamarosan kiderült, hogy a báró külügyminiszter szeretne lenni. A gróf erről hallani sem akart. 'Te csak egy újsütetű báró vagy; ide ősróf és tapasztalt diplomata kell. Szó se essék róla.' Menczer azt mondta, megelégedne a párizsi követséggel is. 'Nix', felelte Korgómorgó: 'oda éppenséggel magas arisztokrata kell, nem egy ilyen Maurras-t kívülről daráló entellektüell.' 'Hát legalább a brüsszeli követségre küldj, gróf', alkudozott Menczer: 'én vagyok a világ legelső Ligne-búvára.' 'Nem kétlem', felelte a gróf szárazon, 'de was habach davon [mi hasznom belőle]? Komoly munkára akarlak fogni: a csendőrségre, főispáni karra vigyázni, a nemzetiségeket kordában tartani, és emellett olyan embert akarok, aki egy nyugati újságírónak urbánus modorban ügyesen tud interjút adni, azt pedig te tudsz.' Menczer báró a pénzügyet emlegette, de Korgómorgó kurtán-furcsán leintette: 'Az viszont már túl komoly dolog a te számodra.' A kétségbeesett Menczer még a vallás-közcokra is ráfanyalodott volna. 'Nem lehet,' mordult rá a gróf: 'a katolikusok született katolikust akarnak, nem egy ilyen kálomistának indult pasit, a kálvinisták pedig pláne nem túrnének el egy Rómához tévelyedett kálvinistát.' Menczer báró még tovább is

¹¹¹⁵ Hans Memling (1430–1494): *flamand festő*.

¹¹¹⁶ Kolnai elképzelt egy alternatív Magyarországot, melynek történéseiről, választásairól, politikai eseményeiről rendszeresen tudósította egyes levelezőpartnereit. Főbb politikusait jegyzetfüzeteiben még le is rajzolta. Ez az ország az 1918-as Magyarország fiktív folytatása volt, egy alkotmányos monarchia irányába.

¹¹¹⁷ Kolnai itt Menczer Frédéric le Play iránti rajongására utal.

szabadkozni próbált, a hirtelen haragú gróf azonban akkorát kurjantott rá, hogy Menczernek inába szállt a bátorsága és megadta magát. A kurjantás ez volt: 'Mars bele Béla belügybe!' S már a Presse másnapi esti lapjában benne állt: 'Inneres [Belügy]: Dr. Bela Menczer (ejtsd: 'Mencser') de Felsepleto et Alsópléhfrigyesz' (ejtsd: 'alzóplefrigies').

III

Pléh Friciről [F. le Play] csak ennyit:

Ez egyik variánsa a jól ismert jobboldali materializmusnak; szoros párhuzama a szintén saintsimonista hagyományokból kiindult másik főmérnöknek, Gróf Ágostnak [Augustin Cochin]. A kézzelfogható tények varázsa (szemben az 1789-i fellengős eszmékkal), melynek visszfényét megtaláljuk a későbbi, egyébként republikánus, aragón vasfejűben, Costa Joákimban¹¹¹⁸ is, vezet oda, hogy a bádogosmester statisztikával és szociográfiával kiegészülve végül ismét valamilyen politikairányítási igénnyel fellépő *metafizikát* fabrikáljon. Hogy a pozitívizmus mennyire alkalmas nemcsak egy szubverzív utópia tudományos szentesítésére (Marx), hanem egy jobboldali, ellenforradalmi, történelmileg 'bevált', illetve (legalább látszólag) hosszú időn át 'konstansan' fennállt kontingens társadalmi rend abszolutizálásán alapuló tan respektábilissá felkenésére is, azt látjuk Maurras makacs és korántsem egészen őszintétlen comte-izmusában. De nagyon sok megmutatkozik ebből már a platóni és arisztotelészi, s az azt majmoló tamáselvi konzervatív naturalizmusban is. Marx historicizmusa 'kimutatja', hogy a forradalom szükségszerűleg fog diadalmaskodni, ami lehetővé teszi, hogy a jövő társadalom, jövő morál stb. voltaképpen lényegkérdései elől kitérjünk. Hasonlóan az ahistorikus (esetleg ciklikus-historicista: Platón, sőt egy progresszív sémával is fűszerezett: Comte) tény- és természet-idolum az örök rend fikciójának nyugtatószerével dicsőíti fel a valamilyen fajta 'adott' hierarchiát és szokásgöngyöleget erkölcsi standarddá és 'megmásíthatatlan' szublimitássá, s a marxizmussal analóg módon menti fel a politikai akaratot attól a kellemetlen követelménytől, hogy voltaképpen etikai jogosultságának utánajárjon, illetve hogy a benne rejlő objektíve nem-jogosítható reziduum létezését (ami *mint olyan*, minden politikai állásfoglalásnak magában véve legitim alkateleme, de nem *leplezendő*) megvallja. Minden etikai naturalizmus magva az a szemfényvesztés, hogy 'Így cselekedj; látod, másképpen nem is cselekedhetsz; csak így vagy harmóniában a tényekkel, természet-rendjével, valósággal, tulajdonképpen éneddel stb.; ha az ellenkezőjét teszed, az bolond impulzív rángatózás, nem is voltaképpen cselekvés, csak ha a jót teszed, *teszel* valamit és gyakorlod igazi szabadságodat és valóságos akarodat: no látod, ugye...' Ugyanez Carlyle romantikus tény- és valóság-frazeológiájában, s a klasszikus elméletben, mely szerint a rosszat úgysem akarhatja senki. (Míg Arisztotelész, aki nem volt tiszta platonikus, nevelőbácsi s szuggesztív propagandista, hanem akiben volt valami egy igazi, kutató filozófusból is, hosszas fejtegetéseket szentel az *akrasia*, vagyis incontinentia,

¹¹¹⁸ Joaquín Costa (1846–1911): spanyol jogász, reformista politikus, közgazdász, történész.

vagyis tudva bűnözés problémájának,¹¹¹⁹ hogy mit akart mondani, azt nyilván mindedig senki sem értette meg, bár könyvtárakat írtak róla össze: nagyrészt mert nem volt képes gyökeresen szakítani a szókratészi szofizmával, mely szerint tudva rosszat senki sem tesz, hanem csak tévedésből.) A naturalizmus, mely az erkölcsi törvény méltóságát, presztízsét, motivációját és 'biztos' tartalmát a természettörvényből, s az 'ügyis' 'természetesen' és magától értetődően követett célból igyekszik izzadva kicsiholni, természetesen nemcsak az erkölcsöt hamisítja meg (valamilyen konkrét, extramorális érdek, ún. boldogság és effélék, illetve valamilyen csoportérdek szolgálatában), hanem éppúgy meghamisítja a természet, illetve a természettörvény forgalmát is, amennyiben abba kimondatlanul, suttyomban belecsempész prekoncepiált erkölcsi preferenciákat, mint pl. Shaftesbury,¹¹²⁰ mikor a rokonszenvet természetes, az ellenséges indulatot természetellenes hajlammá nevezi ki.

A mindehhez fűződő problémátömkeleget itt persze nem elemezhetem tovább (a 'természet' szó százféle értelme, az 'időtlen' konstitúció elhatárolhatatlansága a történelemben váltakozó formáktól, a valóság kereteihez viszonyban nem álló önkényes etikai konstrukciók *tényleges* értelmetlensége stb.); de mint hüvelyksabályt ismételni kell ezt: minden voltaképpen, primér (nem metaforikus) értelemben vett törvény (erkölcsi törvény, jogtörvény, dekrétum, intézményi szabály; továbbá minden, erkölcsi és egyéb normája a helyesnek és helytelennek) esszenciális sajátága az, hogy teljesíthető és áthágható; hogy lehet neki engedelmeskedni (azt betölteni) és ellenszegülni (illetve hozzá alkalmazottan és annak megsértésével viselkedni). Ezzel teljes kontrasztban minden ún. természeti törvény, a szó szigorúan tudományos és ugyanekkor szigorúan metaforikus értelmében, pl. a nehézkedés (gravitáció) törvénye, esszenciálisan a valóság egy oldalát fejezi ki: a dolgok vele konformisan történnek; nem hágható át, ezért nem is lehet neki engedelmeskedni. Betöltését az a realitás, melyre vonatkozik (tehát pl. az ember is), nem fontolja meg, nem választja vagy utasítja vissza; ha a tények vele ellentétben történnek, akkor az illető természeti törvény az illető formában nem érvényes. Így pl. nem univerzálisan és korrigálhatatlanul érvényes természeti törvény az, hogy minden test a légtérben szabadon bocsátva a föld felszíne felé esik vagy süllyed: a levegőnél könnyebb gázneműek nem (a repülőgép dinamikus elvét én nem tudom kellőképpen formulázni). Míg az idegen tulajdon tiszteletének erkölcsi elvén (törvényén) és jogi törvényén, vagyis ezek érvényességén semmit sem változtat az, ha én éveken át eredményesen lopkodok, légyen bár minden felfedeztetés vagy megtorlás nélkül. Nem következik ebből, hogy a kétféle törvénynek egymáshoz semmi köze, és egymással semmi viszonylata nem lehet; és az sem, hogy a természetes mint 'normális' közbeeső fogalmának semminemű értelme nem lehet. Például valami természetellenes van abban, ha valaki készakarva teljes táplálék-önmegvonást folytat, s ezáltal hamarosan meghal; valami természetellenes (ez legalább is értelmesen állítható) abban, ha valaki venerikus [nemi] életét hasonnemű partnerekkel folytatja; s valami természetellenes abban, ha valaki közeli hozzátartozóit éhezeti, rendszeresen károsítja, halálra gyötri stb. Amennyiben e viselkedésmódok

¹¹¹⁹ *Ma inkább akaratgyengéségnek fordítanánk.*

¹¹²⁰ *Anthony Ashley-Cooper, Shaftesbury grófja (1671–1713): angol politikus, filozófus, író.*

erkölcstelennek, sőt (felmenő fokozatban a három) flagránsan erkölcstelennek *is* tűnnek, nem tagadom, hogy itt valami lényegszerű kapcsolat áll fenn a 'természetellenes' és az 'erkölcstelen' között. Ellenben bizonyos önsanyargató és önmehtagadó, valamint bizonyos, a közeli szolidaritásokat megtagadó magatartásmódokban sokkal nyilvánvalóbb a természetellenesség, sokkal problematikusabb az erkölcstelenség vonása; s megfordítva, a nemi változatosság keresését (tehát a promiszkuitást) én, a keresztény erkölcsi tudat és még egyéb erkölcsi tudatok is határozottan, súlyosan erkölcstelennek látjuk, míg viszont a lehető legproblemátikusabb az, hogy természetellenes-e, és nem inkább határozottan természet szerinti, az ember normális és konstitucionális szükségleteiből fakad (noha *ilyenek* nyilvánulnak a monogámiában *is*), legalábbis ha nem éri el az obszesszív [rögeszmés] donzsuanizmus monomániájának fokát. A két törvény- vagy rendtípus egymáshoz való viszonya tehát igen bonyolult és nehezen tisztázható; minden hebehurgya, kritikátlan egymáshoz rendelésük azonban csak *megakadályoz* egy ilyen tisztázást, és az elvi tájékozódást felderíthetetlen homályba és illuzórikus téveszmékbe taszítja. (Ez az, amit etikai naturalizmusnak nevezünk, s aminek terjesztésében az egyházi bölcelet igen súlyosan ludas, de ami sokkal régiebb a kereszténységnél, és vígan virul teljesen *nem* keresztény mezőkön is.) Hozzáteendő, hogy a naturalizmus nemcsak a tulajdonképpeni etikában, hanem a tiszta praxiselmélet terében is gyilkos fogalomzavart szül. Nem áll pl., hogy a (szigorú természeti törvény értelmében) szükségszerűnek, amin változtatni 'ügysem' lehet, belátása a boldogságot garantál vagy szabadságot jelent; avagy nem áll, hogy a (kevésbé szigorúan természeti törvény értelmében) eltérő, abnormis excentrikus érzés-, kívánság- és magatartásmódok az illető alanyt okvetlenül szerencsétlenségbe, kudarcba és boldogtalanságba sodorják stb. Minden efféle elsietett rendszerezések a valóság által megcáfoltatnak, és érvényük látszólagos (lélektani, ideológiai) megvédésére a valóság s a logikai következtetés vagy értelmezés szisztematikus meghamisítását, a fogalmi csalárdság stratégiáját követelik és okozzák, legeslegalábbis arra csábítanak.

No már most még Pléhről csak annyit, hogy a magaivásúak közt ugyan különlegesen pedestrianként [unalmas] glanzlosként [száraz, fénytelen] hat (olvasni leírhatatlanul unalmas lehet), de éppen ezzel összefüggően úgy látszik, mintha a legrokonszenvesebb, legmegbecsülendőbb, mert legbecsületesebb, legkevésbé svindler- és sarlatántípushoz tartoznék. Comte-tal szemben eminenter épeszű (a tapintható tények maguk jobban érdeklik, mint a tapintható tények elvének glorifikálása: a pozitivizmus mint ideológia és mámor); Maurras-szal és csatlósaival vagy előfutáraival (Barrès) szemben ugyancsak épeszű, és mindenekfölött, én úgy veszem ki, tisztességesebb, jobbindulatú, kevésbé hajlamos esztelen gyűlölködésekre és erőszakos igazolásokra, valamint – amire a technikus típus egyáltalán 'természetesen' kell hogy hajlamos legyen – alapjában jóindulatú: az embereken lehetőleg segíteni akar (annak keretében, amit *ő* jóhiszeműen, az emberiség legkonstansabb szükségleteinek *lát*), s ez jobban érdekli, mint saját énjének és szektájának ragyogása, hatása, elismertetése és hatalma. Ha ebben tévednék, akkor Te torzítva ábrázoltad; de nekem az az érzésem, hogy nem így van, s hogy éppen ezért hiányoznak Pléhből egy Barrès állítólagos, és egy Maurras (sőt talán Comte) sokkalta valóságosabb stílusfénye és lángolása. Kizártnak tartom, hogy Pléh Maurras módjára a hazugságnak

és szemérmetlen ferdítésnek elvét, az igazságosság, az emberszeretet és a következetesség elveinek rendszeres megvetését explicite tanította, és kultusz gyanánt propagálta volna, aminthogy nem is exkrementálta [ürítette] volna ki magából az emberiségnek (le Grand Être) comte-i ’vallását’ ünnepekkel és papsággal stb.¹¹²¹ Pléh nem hinném, hogy valaha ’integrális nacionalizmusból’ [Maurras elmélete] vált volna élete vége felé hazaárulóvá és a nemzeti ellenség (s milyen ellenség!) cinkosává (ami Maurras sem vala egyértelműen és totálisan, mint pl. Darnand,¹¹²² vagy Déat,¹¹²³ vagy Degrelle,¹¹²⁴ vagy Mussert,¹¹²⁵ és már ezeknél egy árnyalattal feltételesebben Laval; *Gaulle akkor egyáltalán nem, legalább én úgy látom*).

[...]

¹¹²¹ *Le Grand Être: Comte részletesen kidolgozott emberiségvallásának központi lénye, tkp. a Nagy Létező/Lény.*

¹¹²² *Joseph Darnand (1897–1945): francia katonatiszt, a vichyi rendszer paramilitáris csapatainak szervezője.*

¹¹²³ *Marcel Déat (1894–1955): francia politikus a Vichy-rezsimben.*

¹¹²⁴ *Léon Degrelle (1906–1994): belga szélsőjobboldali politikus.*

¹¹²⁵ *Anton Mussert (1894–1946): holland szélsőjobboldali politikus.*

1968–1969

Kolnainak 1968. február 21.

Igen tisztelt Látogató Felolvasó Úr,

Szíves soraiból örömmel értesültünk arról, hogy hazai kultúránk oly sok nb. termékei, mint néhai Mixáth Kálmán országgyűlési képviselő „T. Ház”-a, néhai Falk Zsigmond¹¹²⁶ műve Oroszországról a nagyhatalmú Egyesült Államok tudományos könyvtárait díszítik.

[...]

Ui. A Falkok falkája igen számos lehetett, lévén Maxi bácsinak [Falk Miksa] több fia és leánya. Maxi pályája a következő módon futott. Született Pesten 1828-ban, †Budán 1919-ben.¹¹²⁷ Bölcsészdoktorrá avatták Pesten 1848-ban. (Az akkori rendszer szerint mindenki bölcsészhallgató volt 15 és 17, ill. 18 éves kora között. 17–18 éves korban követte a filozófiát a jogtudomány vagy a teológia – olykor Kriegsakademie [tisztképző], bár oda mehetett valaki filozófia nélkül is, ha végzett 14 és 18 éves kora közt kadettiskolát, földrajz, térképészet és geometria főtantárgyakkal. Ha valaki nem akart jogra vagy teológiára menni, tanulhatott egy-két évig bölcsészetet húszéves koráig, és ekkor Dr. Phil. lett Laureatus Phil helyett, ami minden jogász és teológus volt. Mint Dr. Phil az ember speciális tanulmányokhoz kezdett két-három évig, pl. valami keleti nyelv a Konsulakademie-n [külügyi tanintézet], s utána konzuli pálya a Balkánon vagy a Keleten, vagy közgazdaságtan, amit a bécsi műegyetemen tanítottak emez időben. Ezt a tanfolyamot végezte Falk Maxi, és tanára Lorenz von Stein¹¹²⁸ volt (1846-ban a *Sozialismus und Communismus in Frankreich* szerzője.) Dr. Falk Miksa közgazdasági hallgatót az 1848 októberében bekövetkező zavarok Bécsben érték. Bár nemzetőr volt az Akademesche Legionban, rendpárti és békepárti volt, csakúgy, mint tanára, Lorenz von Stein, és mint magyar pártfogója, Kemény Zsigmond báró a pesti és a debreceni parlamentben. Ekkor kezdett írogatni a *Wanderer*-ben, amely lapot a nagy Frigyes (ti. Friedrich von Gentz lovag) alapította, amikor még közíró volt, és nem külügyi osztályfőnök.¹¹²⁹ (Vagyis Metternich kancellársága alatt.) Falk Maxi és a *Wanderer* iránya *összbirodalmi* volt, de kifejezetten liberális, sőt demokrata. Írt a lapba Eötvös József báró is, 1848–49-ben Münchenből, önkéntes száműzetéséből, a Kossuthtal való szakítás után. A *Wanderer* egyébként elég kritikus volt a magyar kérdésben, és a Windischgrätz

¹¹²⁶ Falk Zsigmond (1870–1935): író, szerkesztő.

¹¹²⁷ Valójában 1908-ban halt meg. Menczer alábbi adatait nem ellenőriztük részletesen, viszont tudni érdekes még, hogy Falk Miksa Széchenyi István egyik bizalmasa volt Döblingben, a kiegyezés előkészítésében is volt szerepe, sőt, később Erzsébet királyné egyik bizalmas magyar kapcsolata. Az MTA tagja is volt. Zsigmond egyik fivére.

¹¹²⁸ Lorenz von Stein (1815–1890): közgazdász, szociológus.

¹¹²⁹ 1809–1873 között megjelenő napilap. Alapítój J. M. Armbruster volt (1814-ben elhunyt), Gentz szerepére nincs további információ.

tábornagy katonai diktatúrája nem akadályozta ebben. Sőt még Haynau kinevezése után is (1849. május) Magyarország kibékítését hirdette, és sok oly magyar szerző írt bele, akit Pesten Haynau cenzúrája nem engedett írni. (Somssich Pál, Kemény Zsigmond, Szilágyi Sándor,¹¹³⁰ Pázmándy Péter,¹¹³¹ Csengery Antal stb.) Emigránsnak tekinthető magyar politikusok cikkeit is közölte a *Wanderer*, pl. Szalay László és Horváth Mihály prelátus Svájból írogattak. Falk Miksa főfoglalkozása azonban nem a *Wanderer* volt, hanem bankhivatalnokság az osztrák Lloydnál. Ez az osztrák Lloyd eredetileg az angol Lloyd Bank alapítása volt, de *Bruck vezérigazgató és későbbi miniszter* önállósította, fő üzlete volt a tengerentúli export biztosítása. Központja Triesztben volt, de bécsi és pesti fiókja is volt. A Lloyd-szervezetből nőtt ki a hajósvállalat, a trieszti biztosító (Assicurazione Generale Triestina) stb. Volt a londoni Lloyd's Intelligencer mintájára két közgazdasági lapja is, a *Wiener Lloyd* és a *Pester Lloyd*. Ennek politikáját nagyrészt *Hübner báró nagykövet* inspirálta – talán valamennyire az öreg Metternich maga is.

Hübner politikája: miután az osztrák–porosz–orosz szövetség felbomlott, részben 1848-ban a porosz–német irány, részben 1854-ben a krími háború miatt, Ausztria kapcsolódjék be *teljesen* az angol–francia rendszerbe. III. Napsi nuisance [nyűg] ugyan, de amíg Anglia szövetségese, nem lehet veszedelmes bonapartista. Anglia, Franciaország és Ausztria oldják meg együtt az olasz kérdést konföderációs alapon, Róma semlegesítése mellett, folytassanak közös keleti politikát. (Kis államok függetlensége, orosz penetráció nélkül, Konstantinápoly török kézben, de nemzetköziesítve.) Szilárdítsák meg a Dél-Német Szövetséget. Poroszországnak szabad kéz Észak-Németországban. Poroszország a cárra támaszkodik, a cár viszont soha nem fogja megengedni neki, hogy az égisz nőjön azáltal, hogy egész Németországot megszerzi, és ezáltal függetlenítse magát Pétervártól. Anglia–Franciaország–Ausztria = Földközi-tengeri hegemonia, osztrák részesedés Észak-Afrikában. Ezzel szemben orosz észak, orosz foothold [pozíció] Berlinben, s a kettő folytán 'egyensúly', amely a háborút kizárja. Legalábbis hosszú időre. Oly kérdések, mint Schleswig-Holstein, Ausztriát nem érdekeltetik. Ha osztrák–francia megegyezés folytán van erős Dél-Németország, Ausztria német érdekei meg vannak védve, Franciaország pedig nem fél az esetleges rajnai háborútól, sem Angliától, amelynek keleti politikájában az osztrák szövetség a fontos.

¹¹³⁰ Szilágyi Sándor (1827–1899): történész, az MTA tagja.

¹¹³¹ Alighanem ifj. Pázmándy Dénesre (1816–1856), az 1848-as népképviselői országgyűlés elnökére gondol Menczer.

Menczernek 1969. január 11.

Su il ma dignidad vicebaronial [Albáró öméltósága]
Don Bela Menczer

Señor: Sobre tres asuntos tengo que decirlos algo y lo haré en húngaro – que mucho más fácil me resulta –; además, si bien se encaje algo con la venerable desigualdad entre hidalgo y pequeño mesócrata, voy a atenerme a nuestra antigua costumbre del tuteo. [Uram, három dologról kell szólnom, s magyarul fogom mindezt tenni, mert sokkal könnyebb így nekem; ráadásul, még ha csak részben is van összhangban a nemes és a kispolgár közti tiszteletre méltó egyenlőtlenséggel, tartani fogom magam régi szokásunkhoz, a tegezéshez.]

1.

Menczer Krúdyról

Azt az oldalt, amit Krúdyról írsz, nemcsak igen találó és sikerült jellemzésnek tartom – egy olyan könyvben, melynek egészben véve sohasem voltam éppen bámulója, s melyen formailag az amerikai magyar kiadó és szerkesztő, ahelyett, hogy javították volna, nyilván lényegesen rontottak –, hanem jelentős költői értékűnek is; úgy értem, prózaköltői, vagy ha tetszik, irodalmi értékűnek. Kár, hogy így elvész, s hogy talán rajtam kívül észre sem vette ezt senki (én is csak igen későn és akcidentálisan). Nem lehetne ezt valahol még, jobb helyen, kissé bővítve s nyelviileg kicsiszolva újra kiadni? Azt sem látom egészen be, hogy Krúdy okvetlenül hozzáférhetetlen és értéktelen kellene, hogy legyen minden nemmagyar olvasó számára. Az *Aranykéz* stb.-t persze nem lehet lefordítani, de mely kiváló prózaírórt lehet maradéktalanul? Én Karinthy *Utazás a koponyám körüljé*t csak átlapoztam egyszer angol kiadásban, minden gondos összevetés nélkül; de biztos vagyok benne, hogy még ez a nagyon kevésbé költői és kevésbé szójátékos irat is szenved valamit elkerülhetetlenül és jóval többet elkerülhetően – vétkesen – a fordításban.

Hogy K. cselekményei satnyák; hogy a légkör jóformán minden benne; hogy az alakok csak kísértetek; hogy takarékos szürcsölést kíván, mint valamely lesűrűdött óbor: mindez így van. Tökéletesen egyetértek azzal is, hogy alig képzelhető olyan író, aki Krúdynál szélsőbb ellenpólusa volna a plebejusságnak. Hogy Herczeg a végsőkéig vulgárisan hat mellette, azt mondani sem kell; de én Krúdyval összehasonlítva vulgaritást érzek oly nobilis egykorúakban is, mint Babits és Kosztolányi. Vagy mint a sokkal kevésbé tehetséges, de nekem kedves és Krúdy maga által igen sokra értékelt Cholnoky Viktor, aki szintén agyonzaufolta magát [mértéktelenül ivott], s akinek Ferencvárosában én nagy mágiát éreztem, ha nem is annyit, mint Óbudán. Te talán soha nem is ismerted Felner-Dénes Pál¹¹³² fantasztikus óbudai regényét: *Az árnyékember* (Franklin 1918, s ugyanekkor *Der Schattenmensch*, Borngeber, Berlin).

¹¹³² *Fellner Dénes Pál (1884–1927): író, dramaturg, filmrendező, filmgyáros.*

Teljesen osztom azt a megállapítást is, s ez a nem-plebejussággal szorosan összefügg, hogy Krúdy mindenekfölött programtalan, 'elvetlen' vagy 'elvnélküli' (ami nem ugyanaz, mint 'elvtelen'), beleértve ebbe a *l'art pour l'art*-t mint elvet is. Hogy ő nem meggyőződéses vagy éppen fanatikus esztéta, ez minden mondatában érezhető; nem egy magyar D'Annunzio hadnagy például (az igazi D'A.-t Höfer közírónk nevezte így, s azt hiszem, D'A. katonai rangja magasabb volt a művészinél; de ez nincs sem itt, sem ott). Miben áll, honnan ered, hogyan jön létre ez az exkvizit [kivételes], és hogy úgy mondjam, visceralis, zsigerbeli előkelőség: ez már felsőbb mennyiségtan, mely előtt visszatörpanok.

Krúdy valószínűleg szívesen szóba állt néha egyszerű (kispolgári, zsidó stb.) emberrel is, és talán lehetett volna vele egy negyedórát elfecsegnem, még ha én kávé is ittam volna. De ezt most már nem lehet. Csak a hozzá egyébként semmiben (kivéve a megdöbbenő spontaneitást) nem hasonlító Baroja Piusszal¹¹³³ szemben volt még ennél is inkább az az érzésem, hogy élőszóval fecsegnem kellene vele. 1956 kora nyarán el akartak hozzá vinni, mert addig lehetett hozzá elvinni mindenféle jöttment figurát; de éppen akkor történt meg vele az a fürdőkádi baleset, valamilyen csonttöréssel, mely nyilván erősen siettetette halálát (1956 végén, valamivel 80-ik évén túl).

A bolsevista kommentátornak persze nem kell minden szavát eleve elhinnem, s még bele fogok nézni az *Aranybányába*, bár ő azt mondja, hogy az rossz, mert polgári világban játszódik, míg Krúdy dzsentrí volt s csak a dzsentrí létet tudta kifejezni. Ez nem ilyen egyszerű.

2.

II. Lipót halála és tudatlanságom

Ujjongó elégtétellel tudtam meg *A magyar jakobinusok*-ból [Krúdy könyve], viszont égető szégyenpírral is, amiért mindeddig erről fogalmam sem volt, hogy kitűnő II. Lipótunkat a jezsuiták orgyilkolták meg (hogy tényleg a fánkkal-e, mellékes).¹¹³⁴ Természetesen, a jezsuiták! minthogy opuszok akkor még nem voltak.¹¹³⁵ Tudatküszöbileg mindig kissé furdalt volt II. Lipót hamaros halála (most látom, hogy csak 45 éves volt, holott egészséges és kiegyensúlyozott ember; míg a beteges és magát agyonhajszó II. József majdnem ötvenéves lett), de nem próbáltam soha a dolognak utánajárni. Hogy ezt előttünk az iskolában elrejtették, azon nem ütközöm meg; de sohasem hallottam vagy láttam rá célzást a Galilei Körben, a Társadalomtudományi Társaságban, a *Huszádik Században*, a *Bécsi Magyar Újságban* stb.! Miért ölték őt meg és Józsefet nem? Több nyilvánvaló okból. Lipót után a gyenge, szellemtelen, önző hedonista Ferenc volt következendő,

¹¹³³ Baroja, lásd az 580. lj.-t.

¹¹³⁴ Erre nincs bizonyíték. Kolnai a Laval Egyetemen szerzett rossz tapasztalatait vetíti ki a jezsuitákra (az egyetem fenntartóira) általában. Életrajzírója (F. Dunlop) szerint Kolnai nem volt mentes mindennemű paranoiától, s ez a további sorokban is jól érzékelhető.

¹¹³⁵ Kolnai itt az *Opus Dei*-re utal. Az OD ún. személyi prelátúra (püspök vezeti, aki csak a pápának van alárendelve), egyfajta világi rend. Főként spanyol nyelvterületen és az USA-ban befolyásos, az elitre koncentrááló konzervatív szervezet, számos iskolát és egyetemet tart fenn.

akit az ultramontán bünszövetkezet csak epedve várhatott. József alatt még nem is volt ez a pánikhangulat a francia ribillió miatt. Továbbá a feketék [a klérus] talán a mérsékeltebb, ügyesebb, gyakorlatilag sikeresebb Lipótban látták a nagyobb veszélyt. A történetírás vajon a dolgot teljesen tisztázta?

(Te nyilván nem ismered van Oestéren Frigyes Verner¹¹³⁶ standard osztrák antijezsuita-regényét, a *Christus nicht Jesus*-t, Jena 1906.)

1954–55-ben nagyon élénken el voltam készülve rá, hogy meg próbálnak orgyilkolni, mielőtt eltűntem Kebekből; nem a jezsuiták, hanem a (nem monasztikus) Séminaire de Québec, a Gennyfészek bérencei. (E kitűnő megjelölés nem az én érdemem: József-rajongó derék magyar paptól származik.) Ebben a században az ultramontán zelotizmusnak [túlbuzgóságnak] már többnyire nem a jezsuiták a legsötétebb militánsai. De én sokkal kevésbé voltam fontos, mint egy felvilágosult császár (vajon a spanyol III. Károlyt és a portugál Pombal minisztert¹¹³⁷ is ők tették el láb alól? azt gondolnám!); Le Roy Móríc érsek¹¹³⁸ bornírt és gonosz ember, de gyáva is, és nyilván nem adott volna rá szentesítést. Nagyon lehetségesnek tartanám azonban, hogy Móríc elődjének, a királyhegyi [montreali] származású, és sokkal civilizáltabb Villeneuve bíborosnak,¹¹³⁹ valamint az 1946 előtti Gagnon Cyrille¹¹⁴⁰ laveli rektornak idő előtti halála (amannál usure générale [általános gyöngeség], emennél hirtelen tüdőlob) nem történt egészen magától. (A *Christus nicht Jesus*-ban a jezsuiták senkit sem üldöznek oly dühödten és ármányosan, mint Flemming 'kornburg' püspököt, mert tisztességes ember, aki útjukban áll; bár nem mennek a fizikai gyilkosságig. – Vö. a vörös szubverzív banditák két legfontosabb gyilkosságát is 1880 és 1911 között: a felszabadító II. Sándor és a nagy parasztbirtok-reformer, Sztolipin Arkagyevics Péter megöletését.)

A magyar jakobinusok korai, elég gyöngé könyv; különlegesen kínos és krúdys defektus benne az, hogy a per tárgyalásából egyáltalán semmi sem ad vissza. Viszont igen jó, sőt mélybe világító megjegyzése az írónak az, hogy az 1780–90-es években a felvilágosodás kora, ideológiai túlfeszültségével és benne a babonák és mindenféle titkos társaságok új burjánzásával a 'középkorra emlékeztetett'. Paradoxul hangzik, de igaz! (Ez persze nem az a későbbi-romantikus, csinált tematikus középkoriság, amely itt pl. Ruskinnek és Morrisok¹¹⁴¹ gondolatvilágát, azután Wagnert, a lovagvárkultuszt, s a neo-gótikát jellemzi.) Nekem az ötvenes évek során tűnt lassan fel, hogy a klerikalizmus mennyire hasonlít nem csak a bolsevizmushoz, ezt már 1918 óta tudtam, hanem a militáns antiklerikalizmus, a természettudományos evolucionista és progresszív világnézet mint olyan tájképéhez is. Az obszesszió, a megingathatatlan magabiztosság, a mindenáron

¹¹³⁶ Friedrich Werner van Oestéren (1874–1958): osztrák katonatiszt, író.

¹¹³⁷ Sebastião José de Carvalho e Melo, Pombal márkija (1699–1782): portugál diplomata, államférfi.

¹¹³⁸ Alexandre Le Roy (1854–1938): francia egyházi vezető, érsek.

¹¹³⁹ Jean-Marie-Rodrigue Villeneuve (1883–1947): kanadai bíboros, Québec érseke.

¹¹⁴⁰ A Laval Egyetem elődjét 1663-ban alapította F. de Laval püspök. 1852-től teljes jogú egyetem. C. Gagnon 1943–1945 között volt rektora.

¹¹⁴¹ John Ruskin (1819–1900): angol író, filozófus, festő; William Morris (1834–1896): szocialista elveket valló brit iparművész, író, költő – mindketten a preraffaelita mozgalom emblemikus figurái.

akarás, a cél diktatúrája valahogy mindig ugyanaz a rákfene marad, habár jól tudom, hogy a tartalmak különfélesége strukturális különbségeket is jelent.

3.

Bismarck baklövése

Legalábbis komolyan felmerül a kérdés, nem lett volna-e a radikális nagynémet megoldás s a Habsburg-képlet kiküszöbölése német szempontból, s az idősebb Bismarck koncepcióját tekintve az európai béke szempontjából helyesebb.

Kronológiai nehézség. Königrätz után Franciaország még nem volt leverve, s Dél-Németország és Szászország még ellenzéki erőket rejthettek magukban. Viszont 1871 óta valahogy a levegőben volt. (Dosztojevszkij állítólag Drezdában a lóvonaton hallotta volna mondani: 'Most legközelebb a muszka a sor.')

Mégis, nem volt-e létesíthető egy általános, összetes német–orosz megegyezés? (Önálló délszláv, magyar, esetleg cseh államok valami semleges vagy honi uralkodókkal; Trieszt német; valami kis parecchio a taljának; Galícia és Kárpátalja orosz, de csak Krakkótól keletre; Szlovákia és Erdély nagyrésze magyar marad: Ausztriában, Stájerben, Tirolban kisebb német uralkodóházak. A Balkánon orosz előjel, amit Bismarck nem bánt volna. Metzet nem lett volna szabad elvenni, Elzászt nem így módon.) Bismarck túlbecsülte a római varázsló virulenciáját; reszketve félt a katolikus lakosság létszámnövekedésétől. 1895 felé talán már kacagott ezen. Azt hiszem, Nagy Vilmos sem szeretett volna császár lenni Bécs fölött, s a Habsburg-családot pl. Svájcba vagy Spanyolhonba belebezni. De ebben az egész *kunstvoll* [ravasz, technikás] porosz hegemoniában, s a '67-es szörnyállam 'német küldetésének' erőszakolásában valami *eleve* tarthatatlan és explozív volt. Így is, úgy is nehéz problematika, s e tény nem Bismarck hibája. A flottaépítés nem a német gyarmatbirodalom és kereskedelmi hajózás biztosítására volt szükséges, hanem a minden oldalon superior, mint *egyedüli* állam 'teljesen biztosított' Németország potenciális világuralmát volt hivatva megteremteni, a nagynémet megoldásnál sokkal természetellenesebb és mindenki számára elviselhetetlenebb módon.

[...]

Que queda de Vuestra Señoria seguro servidor [kb. maradok őszinte híve],

Aurelio Tomás

Kolnainak 1969. március 10.

À propos szőrösfülű tábornokok:

Frigyes főherceg¹¹⁴² pozsonyi hadtestparancsnok korában (a XX. század első éveiben) inspekciós útra ment. Az egyik körzeti kaszárnnyában a napostiszt főhadnagy kioktatta az őrséget: Más tisztnek elég, ha az őrszem a fegyvert prezentálja, de a hadtestparancsnoknak 'frontot kell állni'. Azaz, amikor öt-hat lépésről az őrszem meglátja, hogy Őfensége közeledik, 'Ge-wehr her-aus' [kb. fegyverbe!] felkiáltással hívja a napi őrséget. A napostiszt szolgálati övvel derekán és csáköval fején kijön az őrszem mellé, kardjával tiszteleg, az őrség (hat-nyolc baka) glédába lép és fegyvert prezentál, a kürtös megfújja a réztrombitán a rohamjelet (Generalmarsch), s mire a hadtestparancsnok az udvarra ér, ott már az egész század (vagy zászlóalj) glédában áll, fegyverrel a vállán és prezentálja a fegyvert, amint Őfensége hat lépésre megközelíti az egyes szakaszokat. Miután a napostiszt úgy vélte, hogy a közbaka általában csak három aranycsillagig tud számolni, mert kapitánynál magasabb tiszttel soha sincs dolga, azt mondotta az őrszemnek: 'Megismered a főherceget arról a szőrös füléről!' A helyes kioktatás ez lett volna: 'Kakastollas háromszögű kalpagot visel, ebből látod, hogy teljes díszben jön, hivatalos minőségben, gallérja violaszínű, aranystráffal és három csillaggal, innen tudod, hogy gyalogsági tábornok; a nyakában lóg az aranygyapjú miniatűrje, innen sejtet, hogy főherceg; s ilyen nálunk Pozsonyban csak egy van; a kocsin kíséri a szárnysegéd-vezérőrnagy és az alezredes Garnisonschef [laktanyaparancsnok], a kocsis mellett ül az Ordonnanzoffizier-főhadnagy [segédtest], sárga szolgálati övvel, innen tudod, hogy ő a hadtestparancsnok, aki inspekciót tart.'

Minden szabályszerűen történik. Frigyes fhg. meg van elégedve a frontálló őrséggel. De utána így szól a napostiszthez: 'Fragen Sie den Mann, Herr Oberleutnant, wovon er mich erkannt hat?' ['Kérdezze meg azt az embert, főhadnagy úr, hogy miről ismert föl?'] A napos lefordítja a kérdést, és kapja a választ: 'Főhadnagy úrnak alássan jelentem, arról a szőrös nagy füléről!' Frigyes fhg.: 'Was sagt er?' ['Mit mond?'] Napos: 'Er sagt, dass die so würdevolle und gütige Haltung und dennoch so martiales Gebären Eurer Kaiserlichen Hoheit allen Soldaten des Armeekorps reichlich bekannt sind und Hochdieselben sofort erkennen lassen.' ['Azt mondja, hogy fenségéd méltóságteljes és kegyes tartása, ugyanakkor vitéz viselkedése a hadtest minden katonája számára jól ismert, s így azonnal fölismerhető.']

[...]

¹¹⁴² *Habsburg–Tescheni Frigyes (1856–1936): osztrák főherceg, a Monarchia hadseregének főparancsnoka.*

Montini Őszentségének¹¹⁴³ én is azt ajánlanám, hogy nemi higiénia helyett foglalkozzék istentannal, ami izgalmasabb téma, és előbb vezet arra, hogy zöldágra vergődjünk a muszlimokkal, a mőzeshitűekkel, a keleti ortodoxiával és a szikh misztikusokkal.

Üdv és Gyöngyharmat! [B]

PS: Külön meghívatik március 21-ére Forró Pavlovna Marianna, hogy Te is élvezz valamit. Amint már tudod, Forró Pali¹¹⁴⁴ a kérdésre, hogy részt vesz-e ő is a forradalomban (1919-ben), Reinitz Bélának¹¹⁴⁵ azt felelte: 'Nem. Én, mint nélkülözhetetlen, fel vagyok mentve.'

¹¹⁴³ VI. Pál pápa (1897–1978): a katolikus egyház vezetője 1963-tól haláláig, polgári nevén Giovanni Battista Enrico Antonio Maria Montini. A *Humanae Vitae* enciklikára utal, amely a modern katolikus szexuáletika alapidokumentuma, s amelyet – főleg a fogamzásgátlással kapcsolatos álláspontja miatt – sok bírálat ért és ér (minden konzervatizmusuk ellenére Menczer és Kolnai sem értett vele egyet).

¹¹⁴⁴ Forró Pál (1884–1942): író, drámaíró, forgatókönyvíró.

¹¹⁴⁵ Reinitz Béla (1878–1943): zeneszerző, zenekritikus.

Menczernek 1969. március 16.

Ámbátor a klerikalizmus farkasában akkor sem bízom, ha leninista báránybőrbe bújik, és tudom, hogy ünnepi beszéded Gól, Nasszer, Bumbum, Lumbum, Castro, Cse Gevúre és az Opusz, továbbá Day Dorottya és Mócsing Ming [sic] érdekeit van hivatva szolgálni, mégis elismerendőnek tartom, hogy legalább egy gesztust tesztek március 21.¹¹⁴⁶ dicsőségének kiemelésére, és szándékomban van eljönni. Leitmotivodnak remélhetőleg ezt választottad: a szándékok tiszták és nemesek voltak, az eszközök megválasztásába azonban egyes tévedések csúsztak. Meghívást is kaptam, úgyhogy alkalmasint be fognak eresztetni. Vörös szekfűt azonban majd csak ott fogok a gomblyukamba tenni; szüzeitek kétségkívül a helyszínen fogják árulni. (Szűzstátus címkeszerűen értendő, bonctanilag nem vizsgálattik.) Ha diszkréten fognak tapsolni, én is tapsintok egy kicsit; ha frenetikusán, azt is utánzom (nicht auffallen [nem kitűnni]). Marsovszky Ivor már nincs, s így könnyen lehet, hogy az antiszemiták meg fognak nyúzni: sebj, fiatalon már nemigen halhatok meg. Még egyet: a Kossuth-nótát, Gotterhaltét, Himnuszt, Szózatot és Marszelelyt még csak tudom valamennyire markírozni, de az Internacionálé dallamáról soha sejtelmem sem volt, és ha ezt éneklitek, én a Horst Wesselt fogom zümmögni. Tagdíjat nem fizetek; kidobás előtt meghajlok.

Szabó Dezső (most olvasom az *Életeim*-et) nem volt nagyság nélkül, bár Nagy Lajost¹¹⁴⁷ nem éri meg. Pompásan jellemzi a magyar kultúrnívó vigasztalanságát a kiegyezés és a *Nyugat*-korszak között. Említi Alexander Bernátot és Négyesi Lászlót¹¹⁴⁸ is. A sors iróniája, hogy a kiegyezés, Deák, s inkább Andrassy, s még inkább Tisza Kálmán diadala a civilizáció elkorhadt és hátráló erői fölött, noha középrövid távlatban szükségképpen megkondította Ausztria halálharangját, közvetlenül az első két-három évtizedre *sokkal többet ártott Magyarországnak, mint Ausztriának* (ahol éppen ez után virult ki nemcsak az orvosi, közgazdaságtani és zenei kultúra szép palántája, bár az irodalomé itt sem, de ezenkívül az Osztrák Filozófia dicsőséges képződménye, mely mintegy 1875–1908 idején magasan a birodalmi-német bölcsélet fölött áll, noha persze az azt megelőző, s az azt követő korszakban fordítva van a dolog). Bismarckra, akinek átkos műve az ún. kiegyezés is, mindennél jellemzőbb az, hogy valósággal bűvészi mestere közelebbi és távolabbi környezete és tábora lelki elkorcsosításának: ein unvergleichlicher Meister des Seelenmordes und der geistigen Sterilisierung (talán: Selbstentgeistung) [a lélekgyilkosság és a szellemi sterilizáció – talán ön-elszellemtelenítés – összehasonlíthatatlan mestere]. Mennyivel többet ártott, a fentebbi iróniát tovább követve, Németországnak, mint Franciaországnak! (II. Vilit Bismarck éppúgy szülte, mint Herbertet!)

A dualista szörnyképlet bukása mégis életem legkiemelkedőbb fénypontja. Ferenc Ferdinánd talán-talán mégis valami jót végzett volna; éppígy talán-talán másfelől oly tisztességes férfiak a magyar nacionalista oldalon, mint Irányi, Mocsáry és Justh, ha ezek kerültek volna húzásra, amire azonban még kevesebb kilátás volt. Tehát minden

¹¹⁴⁶ Március 21.: 1919-ben ezen a napon kiáltották ki a Tanácsköztársaságot.

¹¹⁴⁷ Nagy Lajos (1883–1954): író, újságíró.

¹¹⁴⁸ Négyesi László (1861–1933): irodalomtörténész, esztéta, egyetemi tanár, az MTA tagja.

kompromisszum rákfene és minden extrémizmus jogosult? Ördögöt. Az ügy sokkal specifikusabb és bonyolultabb. A dualizmus a gonosz kompromisszuma volt a gonosz-szal, a főgonosz fuchtlíja alatt. Egy Ferenc Ferdinánd-rezsim és egy igazi magyar függetlenség viszont szükségképpen üdvös kompromisszumra tendáltak volna – más-más módon – a szlávokkal és a románokkal. No szervusz, Bélácska.

Auluska.

[...]

Kolnainak, 1969. június 10.

[Menczer későbbi hozzáírása: It was only with Aurel K. that I corresponded in this schoolboy style B. M. – Azaz: ebben az iskolásfiú-stílusban csak K. Auréllal leveleztem.]

Vallás, technológia, civilizáció

(Fütyülendő a Radetzky-Marsch dallamára. Kiadja, aki beveszi.)

A nb. civilizációt ott találták ki, ahol volt a közelben jól idomítható transzportálat, könnyen hajózható folyam, kisebb hajózhatóbb tenger pl. a Földközi. Babilon, Asszíria, Palesztina, Egyiptom stb. azért prosperálhattak, mert ez a *ló* vidéke, míg Karthágó, Tyrus, Fönícia stb. aránylag viharmentes *kikötőhelyek*. Már a hindu elefánt nehezebben idomítható, az afrikai egyáltalán nem vagy alig. A teve jó a sivatagban, de a teve nem fogható kocsi elé. Vagyis igen limitált a javak ama mennyisége, amely tevével szállítható, sokkal változatosabb a hat-nyolc-tízlovas szekéren továbbítható áruk listája. *Civilizáció = exchange, csere, kereskedés*. Ahol csere nincs, ott nincs *distinkció* sem, értékmérés, ízlés, értékelő *tudomány*. Minden tudomány módszere az, hogy értéksorozatokot, *Werthierarchie*-t [értékhierarchiát] állapít meg (ez utóbbi kifejezés a néhai Haecker Tivadaré).¹¹⁴⁹ Sőt ez a tudomány célja is, bár sok tudomány nem kereskedelmi célból foglalkozik értékelésekkel. Ahol transzportálat nem volt, pl. Amerikában 1492 előtt, ott a civilizáció tartósan nem tudott gyökeret verni, mondja Lewis H. Morgan (1879, *America before the discovery*).¹¹⁵⁰ Amerika szerint azért fehéredett el, mert a fehér terrorista különítmények hozták a kontinensre a *lovat*; azután a lovasokból lettek cowboyok, Wild West sheriffek, végül autós banditák, televíziós performerek a Western fajtából. Zavaró körülmény: jó lovasok lettek a rézbőrűek is, akik régebben azt sem tudták, hogy a nyereg és a kengyel mi fán terem. De hát ez így volt nálunk is. Nagy Sándor és Caesar beillettek vezérkari instruktoroknak, de lovasságot nem használtak, míg Attila feltalálta a katonai lovasságot, bár mit sem tudott a lovak hazájáról, a Közép-Keletről.¹¹⁵¹

Kétféle civilizált nép volt: a *lovas* és a *tengerész*. A lovas kifinomította erényeit, egészen a *lovagi* ideálig. A tengerészből lett felfedező, nagykereskedő, eszes angol, vígan dudáló portugál ('nagyeszű' ánglus, 'szittyá erényekkel', Csokonai Vitéz Mihály ódája

¹¹⁴⁹ Haecker, lásd a 206. és 466. l.j.-et.

¹¹⁵⁰ Lewis H. Morgan (1818–1880): jogász, társadalomteoretikus, antropológus, Marx és Engels különös figyelemmel tanulmányozták műveit. A Menczer által idézett mű nem szerepel Morgan könyvei között.

¹¹⁵¹ Bizonyosan durva tévedés, Nagy Sándor győzelmeinek egyik kulcsa éppen a lovasság megfelelő használata volt.

gróf Festetics György huszárezredeshez,¹¹⁵² amaz alkalomból, hogy eme 'Tausender'¹¹⁵³ megalapította egyszerre a Helicont, a Ludovicát s a keszthelyi agráriskolát. Festetics György nővére, Julianna grófnő szülte meg a legnagyobb magyart, Széchenyi István későbbi Rittmeister, Széchenyi Ferenc horvát bánhelyettes fiát.) A középkorból úgy lett felnőtt kor, hogy a *lovag helyébe lépett a tengerész*. A lovas civilizáció soká fosztogatta Itáliát, olykor a császári hatalom útján rendbe is hozta, de a tengerészet meghódította az Atlantist, s annak partjain új nemzeteket hozott létre, köztük igen hatalmasokat.

A vallás viszont nem a lovagi és tengerészcivilizáció forrása volt, hanem az *agrárkultúráé*. Zsidó tanúbizonyság szerint az *Ígéret* jól művelhető föld. A római, cincinnatusi erény a *földtúróé* (Georgicon). Míg a lovag és a tengerész lényegük szerint kalandorok, a földtúrók nem kalandorerények letéteményesei, hanem a *munkaetikáé*, a türelemé, a családi és *szociális* békéé (*La Paix Sociale*, írta Le Play Frigyes). Ez maradt minden későbbi ipar mintaképe is, miután a gépkezeléshez is *kooperáció* kell, mint a földtúráshoz, és minden munkanemhez, ámbár a gépkezelő néha lázonghat is, mint a tengerész, és mint a feudális lovag szokott. De ez nem változtat azon, hogy a kooperáció még sokkal szükségesebb a gépes üzemben, mint minden más életformában. (Rodbertus-Jagetzow János Károly, 1805–1879, svéd–porosz junker jóslata.) Görög munkaetika nem volt, bár volt polgári erény. A munkaetika *római–zsidó*.

Proudhon naiv ostobaságaiban és Marx–Engels bödületében az az igazság, hogy a *gépkezelés kooperációt kíván*, és ezért *szociálisabb* kort nyit meg, mint a lovagkor uralkodó kalandorsága, vagy akár a tengerészkor ragadozó, kereskedelmi imperializmusa. Ha ezt mondja a Radetzky-induló szövege, igazat mond; nem ismerem a szöveget, csak a dallamot. És mit tesz ehhez hozzá Kolnai Aurél szakbölcselő?

Amihez hasonló jókat kíván [B]

PS. Még azt tenném hozzá, hogy a nagy gazdagság mindig tengerészeti, kereskedelmi. A feudális, lovagi gazdasági javat nem termel, legfeljebb *békét* tart fenn: a termelés *fel-tételét*. Az agrár, export nélkül, *szegény*. Nem az a gazdag, akinek sok a kenyere, hanem az, akinek van szörméje, aranya, gyémántja, finom porcelánja, jó olvasztókohója a fémek tetszés szerinti felhasználására és gyűjtött tőkéje, amelynek befektetéséről és gyümölcsöztetéséről maga gondoskodik, vásárlással, cserével.

Berei Andor alkancellár¹¹⁵⁴ ott tévesztett pályát, amikor nem Cserei Mihály erdélyi főkancellár (1667–1755) művét olvasta (*Compendium Theologico-Politicum*), hanem Engels Frigyes marhaságokkal fűszerezett féligazságait. Cserei tudta, amit Berei nem

¹¹⁵² Festetics György (1755–1819): nagybirtokos, katonatiszt, a Georgikon alapítója. Menczer a Gróf Festetics György Ó Nagyságára című ódából idéz, pontatlanul, az idézet helyesen: „megnemesíti György / a szittya testet brittus ésszel.”

¹¹⁵³ Komjáthi Komjáthy Béla országgyűlési képviselő (de genere Vid) e sorok íróját 1908 körül betanította, hogy a vendégségbe érkező Elemér bácsit (Sóvári és Custozzai Soós Elemér ezredes, aransarkantyús lovag) haptákban kell köszönteni, úgy, hogy „Herr Tausender, melde gehorsamst...” [Ezredes úr, alázatosan jelentkezem... – az ezredes németül Oberst.]

¹¹⁵⁴ Berei, lásd a 71. l-j-et.

tudott, ti. azt, hogy virágzó *kereskedelmi* állam védelmére kell valami *lovas* impérium, amellyel nem jó ugyan egy tálból cseresznyét enni, de amelynek *árnyékában* lehet kereskedni. Ilyen volt pl. Hollandia, ahová Csereit tanulni küldte az erdélyi fejedelem. Ezért nem támogatta azután Cserei II. Rákóczi Ferencet. Erdély nem lehet meg, írta, Birodalom nélkül, de annak árnyékában lehet cserebere-ország jó jövedelemmel és szép jövővel. Még a törökkel sem járt egészen rosszul. Annak is kellett az örmények és a görögök pénze, azt pedig nem gyűjtötték, ha a basák a szokottnál többet raboltak és fosztogattak. Így hát a szultán, saját érdekében, időnként lefejeztette a fosztogató basákat, vagy küldött nekik selyemzsinórt, a görög tőkések pénzén. Éljen Cserei! Le Bereivel!

Lewis H. Morganból 1879-ben Engels Frigyes azt akarta kiolvasni, hogy volt Urkommunizmus [őskommunizmus] a történelem előtt, és lesz kommunizmus a történelem után! Jót röhögött ezen a jó öreg Történelem, s csinált kommunizmust a történelmen belül. Úgy is néz az ki... Ihm gesagt [megmondtam neki]!

Vákát

Menczernek (dátum nélkül, kontextus alapján)

Béla Tekintélyhez

1. Mi volt Ausztriában a különbség az Edler von és a Ritter von között? Az Edler nyilván több volt? Létezhetett-e Ausztriában olyan nemes, aki *nem* Edler vagy Ritter, illetve címes arisztokrata (báró stb.), de mégis von?
2. Ugyebár Magyarországon nem létezett lovag, kivéve mint idegen (pl. osztrák) cím? 'Lovag Santelli Italo' talán olasz című commendatore volt? Ugyebár minden v. b. t. t., Vázsonyiig kizárólag, gróf volt (illetve lett), de nem minden gróf bírt a v. b. t. t. címmel és jelleggel?
3. Létezett-e Ausztriában a Markgraf [márki, örgróf] cím? Vicomte nyilván egész Közép-Európában nem létezett. Olaszthonban? Spanyolhonban? (Mint azt nekem 57-ben Madridban egy báró mondta, létezik egynéhány báró, főleg Valenciában.)
4. Ugyebár pápai gróf bármely dúsgazdag katolikus lehetett, aki nem sajnált e hülye cafrang kedvéért valami horrendous [borzasztó] összeget, talán ½ millió aranylírát, a pápaság feneketlen bendőjébe dobni? Ehhez még ősök sem kellettek, legfeljebb talán, hogy egy nagyszülő sem lett légyen zsidó. Ugyebár ez a cím örökletes volt és pap is viselhette (anélkül, hogy prelátus lett volna)?
5. Ugyebár helyesen vélem azt, hogy báró, gróf és esetleg herceg még ma is létezik Belgiumban, Hollandiában és Svédhonban? És Dániában? Norvégiában nyilván nem.
6. Tudod-e – a tényt Polányiéktól tudtam meg, de plauzibilis tárgyi megokolás szerintük nem volt –, miért esett néhai Borkenau Ferenc idegrángásokba a borzadálytól, ha csak kezébe esett az *Oesterreichische Volkswirtnek* egy olyan száma, melyben tőlem valami állt?
7. Irán, Malaya, Indonézia és Formóza miért nincsenek még a bolsevisták kezében?
8. Helyesen vélem-e 1) hogy a közalgő általános választásokat a szocialisták abszolút bizonyossággal megnyerik, 2) hogy többségük nagy valószínűséggel csökkenni fog, talán elég lényegesen (pl. mai többségük felére is)?

Auluska

Kolnainak 1970. február 4.

Mir gesagt! Seine Sorgen möcht' ich haben! [Irigylem a gondjait!]

Auluskának

Ritter volt oly kitüntetés tulajdonosa, amely eredetileg lovagrend volt, s amelynek átvételekor még a XIX–XX. században is szokásos volt a lovagi fogadalom letétele, és a formális lovaggá avatás. (Aranygyapjú: Nagymestere maga a király. Német Lovagrend: Nagymestere Jenő főherceg.¹¹⁵⁵ Máltai Szt. János Rend: Nagymestere Rómában székelő úr, rendszerint római herceg, pl. Chigi, delle Rovere, Orsini, Colonna stb. A felavatást a nagymester végezte, de a máltai rend elfogadását és viselését a császár és király engedte meg. Továbbá lovagrend volt a magyar Szt. István-rend, a lombard Vaskorona, s volt Mária Terézia-'lovagkereszt' is. De ezekhez nem volt a lovagi fogadalom feltételén szükséges. Sokan nem tették le. A lovagi fogadalom vallási volt, majdnem papi: meg kellett ígérni, hogy a szegényeket, a bajban lévőket, az öregeket és árvákat a lovag védelmébe fogadja, s nekik nagyobb összegeket ad évente árvaházra, kórházakra stb. Ezt persze nem tehetette minden tartalékos főhadnagy, aki vitézségéért Vaskoronát kapott. Így a fogadalom néha elmaradt.)

Edler von: örökös nemesség volt, de patrimoniális [örökölhető] név nélkül (pl. Novotny von Pardubitz helyett egyszerűbb Heinrich Edler von Novotny, de nevezhette magát Heinrich von Novotny-nak is). Rendszerint az lett örökös nemes, akinek apja már Ritter volt polgár létére: a második nemzedék a közpályán, ha ő maga is érdemeket szerzett. A 'díjmentes' adományozás azt jelentette, *hogy a lovag vagy a nemes nem volt köteles az oklevél illetményét (kb. 50 korona) kifizetni.*

Magyarországon lovag volt, aki lovagrendet kapott, úgy, mint Ausztriában. De nem volt oly szokásos a cím használata. Az Akadémia elnöke és főtítkára rendszerint megkapta a Szent István-rendet, de 'Lovag Arany János', 'Lovag Beöthy Zsolt' komikusan hangzott volna. Néhány konzul, főkonzul, osztálytanácsos stb. kiírta a lovagi címét hivatala ajtajára, de a magánéletben nemigen használta.

A római Szent Birodalomban volt *Markgraf* [márki, örgróf]: pl. Fürstenberg, Brandenburg. De ezekből később herceg lett, sőt Brandenburgból Kurfürst [választófejedelem], a Szent Birodalom végéig. Vice-comes volt, amikor a Comes még tényleges hivatást jelentett. Comes = főispán; vice-comes = alispán. Örökös címmé a vice-comes nem alakult. (vikomt??)¹¹⁵⁶

Távolról sem volt minden gróf valóságos belső titkos tanácsos, sem minden v. b. t. t. gróf. V. b. t. t. volt bizonyos magas hivatalok viselője: hadtestparancsnok, miniszterelnök, miniszter, házelnök, kúriai elnök, csehországi helytartó, horvát bán, Galícia, Bukovina

¹¹⁵⁵ *Habsburg–Tescheni Jenő tábornagy (1863–1954), jelentős szerepet töltött be az I. világháborúban. Ő volt az utolsó Habsburg-nagymestere a rendnek.*

¹¹⁵⁶ *Menczer gyanúja helyes: a vicomte valóban a vice-comes-ből ered, tehát címmé alakult.*

kormányzója, a fiumei kormányzó, egy-két érsek és a szerb pátriárka, a szebeni ortodox metropolita stb.; majdnem minden nagykövet. Wekerle Sándor, Darányi Ignác, Sztéryny József, Hazay Samu, Rakovszky István stb. v. b. t. t. voltak, de grófok soha. Ha valami nagy hivatal viselője egyben régi nemes is volt, és fia vagy unokaöccse szintén közéleti férfiú akart lenni, a v. b. t. t. után megjött a grófi vagy bárói cím is. Így lettek grófok a Lónyayak, a Tiszák. Vázsonyi volt az egyetlen izraelita v. b. t. t., de protestánsok gyakran voltak azok. Vázsonyinak mint miniszternek járt ez a kitüntetés. A v. b. t. t. esküt tett, hogy legjobb tudása szerint, Őfelségének felszólításra tanácsot ad, s *önként* jelentkezik Őfelségénél, valahányszor az állam bajba kerül, s ő szolgálatot tehet. A született gróf v. b. t. t. lett, ha oly állást viselt, amelynek járt ez a cím. Különben soha.

A pápai nemességet úgy adták, mint a többi. Ha a pasi mint ügyvéd, orvos, kereskedő, bankár stb. nagyon sok pénzt keresett, felszólították, hogy alapítson iskolát, kórházat, építsen templomot, ajándékozzon egy Correggiót vagy egy Raffaellót a Vatikáni Múzeumnak, vállalja valami más közcél költségeit. Ahelyett, hogy adóbevallási ívekkel üldözték volna, így adóztatták meg. Emberibb, toleránsabb módon, hiúsága legyezésével. Ezt mondták neki: 'Professzor Úr, Ön mint híres jogász minden zsiros falatot megkap a nagy örökségek rendezésénél. A fiatal ügyvédek Ön miatt nem tudnak pénzt keresni. Minden bank, minden hitbizomány Önt akarja jogtanácsosnak. Ezentúl Ön pápai gróf lesz. Evvel a címmel lehet még a Jogtudományi Társulat elnöke, de nem vállal ezentúl pereket, hanem hagyja fiatalabb kollégáit érvényesülni.' Amerikában Guggenheim,¹¹⁵⁷ Strassburger,¹¹⁵⁸ Pulitzer,¹¹⁵⁹ Carnegie,¹¹⁶⁰ Rockefeller¹¹⁶¹ nem lettek ugyan grófok, de milliomosokról vannak elnevezve a college-ok, az egyetemek, az irodalmi díjak, a kórházak. Az elv azonos: hiúságra apellál az Állam, hogy pénzt kapjon közérdekű célokra. Persze az ürrepülésre és az H-bomba előállítására a Vanderbilt¹¹⁶² és Rockefeller mozdonyiparon szerzett milliói sem elegek, éppen oly kevésbé, mint az Orsiniék vagy a delle Rovere-k chianti boron és selyemiparon szerzett pénze. De Vanderbilt még vehet egy Claude Monet-képet a washingtoni múzeumnak, egy első kiadású Miltont a Congress Librarynak, sőt adhat félmillió dollárt egy új egyetem diákokthonának. És gazdagíthat jogtanácsosokat, akik vállalata ügyeit intézik, tanárokat, akik alapítványaiából műveket írnak, építészeket, akik neki Bermudában nyaralót építenek, sebészeket, akikre talán szüksége van, ha begyullad valami belső szerve. Ugyanígy gazdagította Rómát a Borghese, a Colonna, az Orsini vagy a Chigi család, s ezért kapott pápai nemességet, grófságot, hercegséget. Eredetileg persze a pénzt borkereskedésen, selymen, vásznon, carrarai márványon szerezte, amelyet az egész világba exportált.

¹¹⁵⁷ Solomon R. Guggenheim (1864–1949): amerikai üzletember, műgyűjtő, az ő nevét viselő múzeum alapítója.

¹¹⁵⁸ Ralph B. Strassburger (1883–1959): amerikai üzletember.

¹¹⁵⁹ Joseph Pulitzer, sz. Pulitzer József (1847–1911): magyar–amerikai politikus, lapkiadó.

¹¹⁶⁰ Andrew Carnegie (1835–1919): amerikai iparmágnás, filantróp.

¹¹⁶¹ John D. Rockefeller (1839–1937): üzletember, filantróp.

¹¹⁶² Cornelius Vanderbilt (1794–1877): amerikai üzletember.

Prelátus nemigen volt gróf Rómában, kivéve, ha annak született (mint Hohenwarth érsek¹¹⁶³ vagy Batthyány érsek¹¹⁶⁴), ki után a papi nevét fia nem örökölte, a papnak örökös cím nem kellett. Szokás volt azonban az elhunyt pápa legközelebbi világi férfi rokonát, fivérét vagy unokaöccsét gróffá tenni, amikor az új pápa trónra lépett. De csak akkor, ha ez az úr, a pápai rokon, valami díszesebb és magasabb világi állást töltött be már előzőleg is. X. Pius pápa fivére *nem akart* rangot és címet, mert nyugalmazott postamester volt egy kisvárosban. Ellenben XII. Piusnak volt egy bíboros nagybátyja, egy jogászprofesszor atyja, akit már egy előző pápa megtett gróffá, egy diplomata fivére és unokaöccse, s így az utóbbi ma Pacelli herceg.¹¹⁶⁵ Persze, hogy a zsidó vagy más származás nem számított Rómában. A megkeresztelt ember Rómában katolikus. És ha bármily pályán sokra viszi, mint kereskedő sokat keres, mint orvos, jogász, tudós, művész, hírnevet szerez, *nemesíthető*. Hogy korrupció volt ezen a téren? *Ama teret szeretném látni, amelyen nincs*. De az elv okos és helyes.

'*Le roi ne fait des Princes qui avec la reine.*' ['A király csak a királynével együtt tehet főherceggé'].¹¹⁶⁶ A királyok fiai prince-ek, leányai princesse-ek, de másként, mint nemzési úton eme címet csak a császár, a pápa, az orosz cár adhatta; Napóleon, mint császár adta, később a porosz király is, mint német császár. A belga hercegek (de Ligne, Aremberg, Croÿ) római szentbirodalmiak. A lengyel hercegek (Radziwill, Lubomirski, Sapieha, Czartoryski) egykor szuverén családok leszármazottai, akiknek fejedelmi címét a bécsi és a szentpétervári udvar elismerte. A moldovai hospodárok [kb. hűbérúr] leszármazóit (Ghica, Cantacusino, Brâncoveanu, Mavrocordato) hercegnek ismerte el a *cár*. Egy pápai hercegi család (Odeschalchi) ezt a címet viselte Magyarországon. A magyar nádorok közvetlen leszármazóit herceggé tette a római császár, de mint magyar főrendek ezek csak grófok voltak (Esterházy, Batthyány-Strattmann, Pálffy, Koháry – később Coburg-Koháry). Spanyolországban, Franciaországban és Angliában Duque, Duc, Duke volt több is, de Prince csak a királyfi volt. Egyébként a királyfiak inkább kedvelték a területi címet. Condé de Barcelona, Comte de Paris, duc d'Alençon, duc d'Orléans, Duke of York, Duke of Gloucester stb. A római szent birodalmon kívüli országokban herceg nincs és nem is volt. Dán grófok: Reventlow, Moltke, híres családok, porosz ággal. Dán báró: *Carlsberg*, a sörmilliomos.¹¹⁶⁷ Svéd grófok: Wrangel (orosz és porosz ággal), Rosen, Leuvenhaupt stb. Sok a svéd báró. *Norvég nemesség nincs*, de vannak norvég származású nemesi családok Koppenhágában és Stockholmban. A finn nemesség (Mannersheim,

¹¹⁶³ Sigismund Anton von Hohenwart (1730–1820): Bécs érseke.

¹¹⁶⁴ Batthyány József (1727–1799): kalocsai érsek, esztergomi hercegprímás, bíboros.

¹¹⁶⁵ Francesco Pacelli (1872–1935): olasz ügyvéd, a későbbi XII. Piusz pápa testvére.

¹¹⁶⁶ A magyar terminológia részben más. Az Árpád-korban latin és görög hatás egyaránt volt, pl. a bizánci eredetű dukátus az uralkodó fivérének (dux) uralma alatt álló terület volt, több mint cím. Az uralkodó fiúgyermekait egyszerűen hercegnek nevezték; más ezt a címet nem is viselhette. Az újkorban a nyugati hercegi cím azonban főnemesi címként is használatba jött, ezért az uralkodóház tagjait (az uralkodó fivéreit és fiúgyermekait) az Erzhertzog címmel illették, amelyet magyarra főherceggként ültettek át. Ez pedig nagyjából megfelel az angol és francia prince-nek.

¹¹⁶⁷ Ez valószínűleg tévedés.

Svinhufvud) 100%-osan svéd. Strindberg¹¹⁶⁸ első neje, Sigrid von Essen,¹¹⁶⁹ Helsinkiben született, a cár alattvalója volt, de finnül egy szót sem tudott, csak svédül.

Nincs a bolsevisták kezén az olyan ország, amelyet Amerika *közvetlen* érdekszférának tekint. Anglia, *amerikai* unszólásra, az ilyen ország tartásához ma is hozzájárul.

Az angol szocik jó amerikai 'kapitalista bérencek' és 'lakájok'. De mivelhogy a toryk is azok, lehet, hogy ők nyerik meg a választást, sőt valószínű.

Távolról sem helytelenítem a francia álláspontot. Amerika végső fokon persze szövetséges, de a szövetség csak úgy működhet, ha Európa önálló, és néha ellent is mond. Mindegy így szempontból, hogy de Gaulle vagy más kormányoz. 1952-ben Mendès és Mitterand miniszterek voltak, de Gaulle magánember volt. Ellenben a Defence Community *akkor* bukott meg a francia kamarában Algériában 1943-ban, amikor de Gaulle viszonya Amerikához a legrosszabb volt, Mendès és Mitterand az ő miniszterei voltak.

Ha Brandt¹¹⁷⁰ *amerikai nyomásra* közeledik Moszkvához, és tárgyal új Rapallóról, akkor joga van Pompidounak¹¹⁷¹ és Maurice Schumann-nak is tárgyalni Moszkvával, francia módon és érdekek szerint; ha George Brown¹¹⁷² mehet Nassert dédelgetni, úgy joga van a franciáknak is arra, hogy ne tegyék magukévá a cionista álláspontot, csak azért, mert Nixon meg akar nyerni másfélmillió zsidó szavazót, míg arab szavazó az egész US-ban nincs.

Tudtommal még Alfred Fabre-Luce¹¹⁷³ urat sem adták ki a szovjeteknek, holott ez az úr jól töltene be Spandauban a Rudolf Hess¹¹⁷⁴ talán megüresedő helyét. Általában Párizsban teljes a közbiztonság; 1968-ban az egyesült náci (Cohn-Bendit¹¹⁷⁵ s Fabre-Luce Co. Ltd.) azt sem tudták letörni.

Borkenau Ferenc¹¹⁷⁶ úrról az volt a benyomásom, amikor ismertem, hogy a legnagyobb képű *pompous ass* [felfújott hólyag] volt, a leghumortalanabb ökör, akin csak a recently deceased [nemrég elhunyt] Bertrand Russell tett túl ökörség terén. Ha neki nem tetszett, fel kell tennem, hogy okosat írtál! Annak ellenére, hogy Polányi olvasta azt.

Üdv! [B]

¹¹⁶⁸ August Strindberg (1849–1912): svéd író, költő, drámaíró.

¹¹⁶⁹ Siri von Essen (1850–1912): finn nemesasszony, színésznő.

¹¹⁷⁰ Willy Brandt (1913–1992): német szociáldemokrata politikus, az NSZK kancellárja.

¹¹⁷¹ Georges Pompidou (1911–1974): francia politikus, Franciaország elnöke.

¹¹⁷² George Brown (1914–1985): miniszterként számos kormányban szolgáló brit munkáspárti politikus.

¹¹⁷³ Fabre-Luce, lásd a 612. l.j.-et.

¹¹⁷⁴ Rudolf Hess (1894–1987): Angliába való távozásáig Hitler helyettese, háborús bűnösként életfogytiglani börtönbüntetést kapott, amelyet öngyilkosságáig a spandai börtönben töltött.

¹¹⁷⁵ Daniel Cohn-Bendit (1945–): francia–német politikus.

¹¹⁷⁶ Franz Borkenau (1900–1957): osztrák baloldali író, gondolkodó.

Menczernek 1970. július 30-án megkezdve

Kedves Menczer lovag!

Ajvaj! (Hogy saját ősi [jiddis] idiómámban beszéljek.) Hiába jársz Te a mai újságíró-villásreggelikre és parolázol ott göllokkal, bolsikkal, wilsonokkal és macleodokkal¹¹⁷⁷ stb. stb., mégis ugyanabban a betegségben (a lelkit értem) szenvedsz, mint én, aki azonban elvégre aggabb vagyok. Nem tudsz szabadulni ennek a nyavalyás Habsburg Monarchiának a légkörétől, emlékeitől és agóniájától. *Quid faciendum?* [Mit tehetünk?] szokta úgy 1922 körül a bécsi orvosi kar egyik híres tanára, nem emlékszem, melyik, előadásain a reménytelen kóresetek bemutatásakor tragikus hangon kérdezni (a c-t, mint mi a gimnáziumban is, c-nek ejtve: mint cica, Zitronében); majd egy lépést tett hátra, karjait kissé oldalt tárta és még komorabban felelte saját kérdésére: *Nihil*. [...]

Nem tudom, emlékszel-e arra a pompás karikatúrára, mely néhány nappal 1918. okt. 31. előtt, a Wekerle-kormány lemondása után, a *Borsszem Jankó*-ban jelent meg (ekkor már a jobboldali sajtó nagyrésze is, pl. *Az Újság* és a B. J., átalált a „Nemzeti Tanács” oldalára.) Rajzolni nem tudok, de a séma ez.¹¹⁷⁸ [Rajz: sziklaorom, előtte szakadék, annak szélén három ember, akiket három másik tart vissza kötélen. A kötélhúzó:] Károlyi M., Jászi és Garami. Isszonyú erőlködéssel, izzadságtól csepegvő, gyűrötten, komoran húzzák a kötelet. [A szakadék szélén] pedig, ha mindhárom azonosságra pontosan emlékszem, Andrassy, Vázsonyi és az igen testes gr. Hadik. Ők is erőlködnek, de csak módosan, gentlemanokként viselkedve és vidám mosollyal. Egyikük, nem tudom, melyik, így szól: 'Haha! Hogy fognak ezek hanyatt esni, ha mi eleresztjük a kötelet!'

Fájdalom, az ötletes gúnyolódó tudtán kívül még az igazat is adta valahogyan áldozatainak szájába. Mert tényleg *ők* zuhantak ugyan másnap vagy harmadnap a szakadék mélyére, míg K., J. és G. a kormány székekbe sülyedtek; de mi volt *ez* a szakadék *ahhoz* a szakadékhöz [képest], amelybe egynéhány hónap múltán az akkori győztesek zuhantak! A humor szerkezete kissé emlékeztet arra az interjúra, melyet talán úgy 1916 vége felé egy vígkedélyű török államférfi *Az Est* egy újságírójának adott (talán Konstantinápolyban, talán Szófiában). Az államférfi nagy vonásokban felvázolta Európa, a Földközi-tenger, a Balkán stb. képét a háború közeli győzelmes befejezése után. Az újságíró minderre boldogan és hálásan bólintott, mindent lejegyzett, s néhány további részletkérdést intézett a jókedvű pasához vagy bejhez, aki promptul válaszolt; minden, amit mondott, plauzibilisen és kielégítően hangzott. Végül azonban a riporternek felötlött, hogy egy bizonyos kényes pont még homályban maradt, s némi zavarral feltette a záró kérdést: 'És, Kegyelmes Uram, ha szabadna még csak egy, utolsó kérdést feltennem...' 'Parancsoljon, kedves barátom' mondá a K. Úr kegyelmesen. 'Köszönöm, K. Uram ... hát, ha meg méltóztatik engedni: És mi fog történni Szerbiával?' Most azonban a K. Úr is zavarba jött, összeráncolta a homlokát és némi tépelődés után habozva hebegte: 'Őőő ... hogy mi fog történni Szerbiával? Azt bizony magam sem tudom.' S majdnem kétségbeesve,

¹¹⁷⁷ Iain Macleod (1913–1970): számos kormányban miniszterként szolgáló brit konzervatív politikus.

¹¹⁷⁸ Kolnai rajzát leírva mutatjuk be.

de mégis humorral tette hozzá: 'Legjobb volna, ha elvinné az ördög – de magának az ördögnek sem kell!'

Ehhez megint az az utólagos komikum fűződik, hogy ha 1918-ban az ördög inkább vitte is el Törökországot, mint Szerbiát, 1941-ben, most lesz harminc éve, Szerbiát vitte el alaposan és beláthatatlan időkre, míg Törökországot máig sem vitte el egészen, noha könnyen meglehet, hogy holnap vagy holnapután elviszi. [...] Amihez eszembe jut: 'Holnapután!' szölt Mojse. [...] Az idézet *A négy fiú* c. ifjúsági regényből van véve, mely talán 1912 táján jelent meg, s melynek szerzője egy magyar rabbi volt¹¹⁷⁹ [...]. Roppant épületes történet volt, melyet a francia klerikális irodalomszemlélet (például a híres Abbé Benjamin) kétely nélkül a *bons livres* [kb. tisztességes könyvek] kategóriájába sorolhatott volna, csak éppen katolikus helyett zsidó stílusban. A négy fiú (fivérek) mind reüsszál [boldogul], kissé más-más módon, legjobban talán a különösen éles eszű és józan gyakorlati ítéletű Mojse. De sajnos egy kivétellel: ez, azt hiszem, a legidősebb, Géza. (Hm – nem túlságosan jójos név?) Géza, fájdalom, fiatalon meghal, és pedig saját hibájából. Valahogy azt ne gondold, hogy holmi kicsapongásba vagy részegeskedésbe vagy gyorsajtásba esett volna, vagy elment volna harcolni a búrok seregébe, és elesett volna. Mindezek, még a kicsapongás is, előfordulhattak volna (elrettentésül) a *Zászlónk*, s a kicsapongás kivételével a *Tanulók Lapja* pedagógiai landschaftjában [kb. világában], de nem a Négy Fiú világában. Géza hibás volt, de erkölcsileg nemesen hibás, viszont nem is egy olyan meschuggener fisch [kótyagos alak], aki geht sich das Leben riskieren für Buren, Japaner, oder was weiß ich, Free French [aki életét mindenkiért kockára teszi, búrokért, japánokért, vagy mit tudom én, a szabad franciákért – utalás Menczer saját pályájára]. Géza hibája abban állott, hogy folyton, állandóan tanult és dolgozott, számtalan intézés és óvás ellenére minden testmozgás, szórakozás, üdülés elől makacsul kitért. Bis er sich dann die Schwindsucht holte und keinen Widerstand aufbringen konnte. [Amíg egy szép nap eljött érte a tüdőkór, amivel szemben nem tudott ellenállni.] A négy fiúnak volt egy bájos, szende kuzinkájuk is, Rózsika, árva gyermek, akinek számára azonban egy, a semminél mégis többet érő szerény tőkécske, talán 14.000 K [korona]?, volt félre-téve egy takarékpénztárban, úgy emlékszem, évi 4½ vagy 5% kamatra, mely évenként a tőkéhez csatoltatott. Rózsika is reüsszálni fog; azt már nem tudom, hogy majdan mint az egyik unokafivér neje-e (szegény Gézáé semmi esetre).

A sorvadás, vagyis a gümőkór, legalább is a 2. világháborúig még nagy tényező volt az életben; lásd Mann Tamás *Varázshegyét*. A XV., sőt XVI. században a dögvész, mely elől a gazdagok és a főrangúak többnyire megmenekülhettek, míg a barokk- és rokokó-korban dühöngő himlő elől nem. A Habsburg-atyafiságnak abban az időben, úgy látszik, *legalább fele* himlőben halt meg, nagyrészüket a gyermekkorban, de sok ifjú és főleg öregebb felnőtt is. Himlőben halt meg XV. Lajos gall király is, és vagy apja vagy nagyapja is (XIV. Lajos nem, de ez neki dédapja volt). Mária Terézia tizenhat (!) gyermeke közt többen. József fia is megkapta gyermekkorában, de kilábolt belőle, és e bajtól immár nem

¹¹⁷⁹ Mészáros (Fleischer) Zsigmond (n. a.) író könyve: *MÉSZÁROS Zsigmond (1909): A négy fiú. Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat.*

kellett félnie; bár korán halt meg, nem tudom, micsoda más- és többféle nyavalyában.¹¹⁸⁰ Nyilván agyon is dolgozta magát, mint Géza. József első neje, a bájos talján sötéthajú Izabella,¹¹⁸¹ akit József imádott, viszont lesbikus viszonyba lépett Józsefnek egyik, szintén bájos, szőke nővérel. De ezt a bonyodalmat hamarosan kettévágta, nyilván Isten haragjából is, a himlő, mely Izabellát megölte. Mária Terézia maga csak Izabellát ápolva kapta meg; ő felgyógyult, és csak sokkal később halt meg banálisabb módon. Az érdekes dolgok – himlő, lepra, szifilisz, valamennyire még a mocsárláz és a gümőkór is – immár eltűntek, és a főszerepet ez az undok, elképzelhetetlenül unalmas érelfajulás játssza, bár a rák s a fehérvérűség szintén virul, és valamivel kevésbé unalmas. Igaz: a jótékony himlő viszont megszabadította Józsefet második, csúnya, bájtalan és utált (bajor) nejétől is.¹¹⁸² A bölcs Nagy Frigyes tudtommal kizárólag férfitársaságban élt – Wilhelmine nővérét ugyan nagyon kedvelte, de inkább csak levelezett vele – ám nem mulasztotta el feleségénél évente egyszer, újév napján tisztelegni.

(Amit könyvekből nem tudhatsz meg, csak személyes vallomásomból: én, aki egy tekintetben sem vagyok olyan bölcs, mint Nagy Frigyes, noha talán az övéinél még az én verseim sem voltak rosszabbak, ifjúságomtól kezdve szerelmes voltam Juliannába¹¹⁸³ – koronahercegnő, majd királynő –, bár ő ezt nem tudja, ne is közöld vele – ma már mindketten öregek vagyunk, és különben is.)

De Te Supka [Géza], [Jászi] Osz, Gratz [Gusztáv] és Réz [Mihály] stb. stb. emlékezetén csüngsz. Lényegében, azt hiszem, minden pontban igazad van, főleg abban is, hogy az Országos Polgári Radikális Pártnak a legkevesebb értelme, és főleg semmilyen társadalom-csoportbeli gyökere nem volt – egy krecni [ólommaradék] volt néhány hiú, intellektuálisan gögös és önmagát hóbortosan túlbecsülő, alapjában nem is különösen művelt zsidó szellem-izgágából, néhány annyira középszerű kirakat-gójjal spékelve, mint Supka (és talán a nála többet érő Rácz Gyula?). (Jellemző módon Ignotus Hugó,¹¹⁸⁴ akit én, bár ki nem állhatok, de akinek jó darab esze, és egyetlen e típusból, akinek igazán alapos olvasottsága volt, soha nem csatlakozott a párthoz és, ez még jellegzetesebb, rögtön az Umsturz [felfordulás] után Svájcba költözött – mir gesagt! –, egyébként Hatvany Lajos sem, de ez nem tudom, miért nem, semmi esetre sem észfölségből.)

Toi et Berei, vous avez en raison, moi j'ai en tort. [Neked és Bereinek igazatok volt, én tévedtem.] (Viszont Neked alkalmasint nincs birtokodban autentikus Berei-aláírás; *nekem van* – kettő –, és jó pénzért, sőt, ha ezt nem lehet, szerény összegért is, szívesen eladnám.) Azonban ismerd el, hogy a Horthy-rezsim alatt, úgy 1921–38, *Rassay Károly*¹¹⁸⁵ többet jelentett, mint *Vázsonyi Vili valaha*; az *Esti Kurir*, azt hiszem, a valaha létezett magyar újságok közt a legjobb volt. Nekem '17–'18 körül radikális orientációmban

¹¹⁸⁰ Valószínűleg tbc és malária egyaránt gyötörte.

¹¹⁸¹ Pármai Izabella (1741–1763) valóban szokatlanul szoros barátságot ápolt II. József húgával, Mária Krisztinával.

¹¹⁸² Mária Jozefa (1739–1767) bajor hercegnő.

¹¹⁸³ Talán I. Julianna (1909–2004) holland királynőre utal.

¹¹⁸⁴ Ignotus Hugó (1869–1949): költő, író, újságíró, kritikus.

¹¹⁸⁵ Rassay Károly (1886–1958): ügyvéd, konzervatív-liberális politikus, ellenzéki országgyűlési képviselő, lapszerkesztő, az *Esti Kurir* szerkesztője. Ő „buktatta le” Imrédyt mint zsidó ősókkal rendelkező antiszemitát.

valami olyasféle lebegett szemem előtt, mint amit később R. K. (kezdetben, 1919–20-ban, rövid ideig szélsőjobboldali kurzuseMBER, de igen hamar más útra tért) testesített meg, aki *nem* a Galileiből és nem a Társadalomtudományi Társaságból nőtt ki, de nem is a megtollasodott terézvárosi gettóból, hanem a klerikális svábságból, bár nem tudom, hogyan.

I couldn't agree more [nem is tudnék jobban egyetérteni] (ha szabad tovább is jiddis idiómákban kiélni magam) arra nézve, hogy a 'Nyugat' ('the West') politikai imádóinak körülbelül annyi fogalmuk volt a nyugati nemzetek tényleges életéről és civilizációjáról, mint arról, hogy milyen realitás felé tendál az orosz forradalmi mozgalom, melyet csakúgy imádtak. Az ő számukra például a Dreyfus-ügy *csak* a dreyfusardok győzelmét jelentette, nem magát a Dreyfus-ügyet egészében. Képzeld el, hogy ha Németországban, ahol sok csúnya ügy volt (Eulenburg-Harden, a Daily Mail-interjú, végül Zabern¹¹⁸⁶...), és ahol kikereszteleetlen zsidó nem érhetett el a zászlósi rangot, de ahol Dreyfus-ügy *nem* volt, egy ilyen *lett volna*, mennyit hallottunk volna arról, hogy ilyesmi sehol máshol nem fordulhatott volna elő, mint a Porosz Militarizmus méreggőzös mocsárlegében! Burke-től Balzacra és Flaubertre át Burckhardtig mi létezett az Anker köz,¹¹⁸⁷ s Auluska tudata számára a nyugati konzervativizmusokból? Mi *legalább* olyan naivan hittük, mint tipikus francia néptanító kortársaink, hogy Franciaország története a Bastille bevételével kezdődött (eltekintve néhány érdemes előfutártól: Voltaire, Rousseau, Condorcet), és hogy a Nagy Forradalomtól Longuet-ig,¹¹⁸⁸ Renaudelig¹¹⁸⁹ és Jaurès-ig húzódó vonal *a francia lényegét egészében* fejezi ki: tehát az, amiről Maurras rosszhiszemű és marxistoid önkényességgel hirdette, hogy *éppen az* a francia szellem *ellenkezőjét*, s a franciaság elleni könyörtelen zsidó–szabadkőműves–lutheránus–svájci–angol–szláv 'összeesküvést' inkarnálja. Ha átböngészhetnők a *Huszádik Század* köteteit [...], persze sok *utalást találhatnánk* bennük ezt egyensúlyozó irányban, mondjuk utalásokat Comte, Saint-Simon, Hume stb. *konzervatív aspektusaira*; ám ezek az utalások rejtettek, élettelenek, szórványosak, hangsúlytalanok voltak; olyan anomáliákra és kuriozitásokra vonatkozó, túlzottan részletkutató fölöslegességek, melyeket az auluskai mentalitás (s ily értelemben persze ezernyi-tízezernyi auluskai mentalitás tenyésztett) egyszerűen tudomásul sem vett. And they weren't *meant* to become aware of them [nem is az volt a szándék, hogy tudomásul vegyék őket]: vagyis *ez* felelt meg maguk a vezérszellemek és főcsillagok *intenciójának*. Ami élt és hatott, az ama hisztérikus kéj volt, amivel Jászi Oszkár 1912–13 tájban ezt írta: „...a champagnei vincellérek, a világ legforradalmibb népeleme...” (ezt talán az ujjából szopta?), vagy már a bolsevizmus győzelme *után*, melynek, nagyon jól tudom, hogy ő soha elméleti híve és gyakorlati ágense *nem* volt: „...a vérző Oroszország borzalmas, de nagyszerű lelkét...” (hogy ti. ezt persze a vázsonyik és valamennyi effajta nem éppen 'szélső reakciós' bugrisok *nem értették meg*, vagyis nem *csodálták* minden jogos aggály *fölött*). *Darauf kam es an*. [Ezen múltott.] Első kételyeim Jászi *eszét* illetően – melyet Lányi Györgytől Menczer Bélácskán át egészen a horthysta-protofasiszta intellektuellekig

¹¹⁸⁶ A elzász-lotaringiai Zabern/Saverne-városban 1913. november végén tört ki botrány a német katonai hatóságok viselkedése miatt. Az érintett német személyeket fölmentő ítélet erősen szította a feszültségeket.

¹¹⁸⁷ A Galilei Kör az Anker köz 4–6. alatt gyűlt össze.

¹¹⁸⁸ Jean Longuet (1876–1938): francia szocialista politikus, újságíró.

¹¹⁸⁹ Pierre Renaudel (1871–1935): francia szocialista politikus, újságíró.

mindenki túlbecsült, s még ma is túlbecsül,¹¹⁹⁰ bár senki sem annyira, mint Auluska az '17–'18-as időkben – akkor támadtak, mikor Jászi pártjával a '19 márciusában vagy áprilisában tervezett választásokra vonatkozólag a tartózkodást s a szocdem jelöltekre szavazást határozta el; mikor később Bécsben a *Magyar Kálvária* stb.-ben azt olvastam, hogy '19. márc. 21. után híveinek 'a bolsevista kísérletben való lojális résztvevést' javasolta volt (bár nekem, aki március 24–25 körül hosszasan beszéltem vele a Pasaréti úti szerájban, semmi efféle *nem* javasolt vala, ellenben halálsápadt volt, és azt hiszem, április közepén már Bécsben ült!); mikor a *Bécsi Magyar Ujságban* (1921) egy nagy vezércikkben kitanította Lenint, hogy '*Danton vagy Napóleon?*': ne D., hanem N. 'útját válassza'; és 1919 őszén Bécsben, mikor én valami (kétségtelenül igen maffla) politikai memorandumot (kézirat) nyújtottam be neki, ő a margóra több megjegyzést írt vörös ceruzával, s ott ahol én a különbséget fejtegettem jól vagy (inkább) rosszul a bolsevizmus és az ausztromarxizmus között, megjegyzése ez volt: *A szellem ugyanaz, az erkölcsi amoralizmus is!*

Noha Jászinak igaza volt abban, hogy a marxizmust *mint olyat* elvetette, és hogy már akkor nem rokonszenvezett Bauerrel és Seitz-cel stb. sem, állítása tárgyilag durván téves volt; még ha a linzi programban¹¹⁹¹ meg is csendül a kacérkodás hangja egy esetleges szocdem diktatúrával (a parlamentarizmus többségi elvével szemben), (nem is beszélve arról, hogy *ugyanabban* az időben Jászi maga magyarázta nekem, hogy a 'parlamentarizmus csődöt mondott, nem elégít ki, zsákutca stb.!'), még egy Bauer–Seitz–Danneberg–Austerlitz-'diktatúra'¹¹⁹² is valami *lényegesen* különböző lett volna a Lenin–Trockij–Zinovjev–Sztálin- vagy *azt másoló* (pl. a Kun stb. és a Levin–Leviné¹¹⁹³ stb.) totalitarizmustól. A két szellemi és erkölcsi beállítás közt van valami rokonság, de nem ugyanazok, távolról sem. (Még egy Foot¹¹⁹⁴–Dreiberg¹¹⁹⁵–Mikardo¹¹⁹⁶–Wilson–Grossmann-kormány is, amíg tartana, lényegesen különböznék a Brezsnyev-, Mao-, sőt Tito-kormányzatoktól. Hogy én, *ha lehetne*, mégis tengerentúlra menekülnék előre, az más kérdés.) De, bár Téged az ilyen formai lapsusok [apró hanyagságok] kevésbé ejtenek kétségbe, nekem már akkor is az ötlött fel leginkább, hogy ilyen kifejezést: *erkölcsi amoralizmus*, még hanyag magándiszkusszióban is, mely nem vetteti szigorú revízió alá a nyomdafesték számára, csak számár ember használhat. Korántsem hiszem,

¹¹⁹⁰ De valami objektív alapja, legalább is oka, mégis, csak kell hogy legyen Jászi ez auluskai és csaknem univerzális túlbecsülésének! – fogod joggal ellenvetni. Igen, legalább kettő. 1. A hisztérikus impresszionista mágikus vonzereje nagyon sokakra, a tőle különböző gondolkozásúakra is; a 100% tömény szellemiség látszata (ezt Fukász Pál pedzi, szigorúan kommunista pártvonalas tanulmányában); ám 2. a *személyiség* kimagasló *jelentékenysége*, összehasonlítva a supkák és egyéb nullítások tömegeivel, *de abszolúte véve is*: hogy ne mondjam, a személyiségnek egy bizonyos *nagysága*, egy valahogyan meggyőzőként ható *nagyság-igénye*, nem vorgetäuscht [csalóka], hanem őt valóban átható pátusza. Ezt még ma is állítom; de azt is, hogy ez nem összeférhetetlen egy meglehetősen közepszerű és zagyva teoretikus értelemmel és tárgylátással, s pláne a politikai bölcsesség (spanyolul condura és *prudencia*) igen magasfokú hiányával.

¹¹⁹¹ 1926-ban fogadta el az osztrák Szociáldemokrata Párt.

¹¹⁹² Robert Danneberg (1882–1942): osztrák szociáldemokrata politikus, teoretikus. Austerlitz, lásd a 398. l.-et.

¹¹⁹³ Eugen Leviné (1883–1919): német kommunista forradalmár.

¹¹⁹⁴ Michael Foot (1913–2010): brit munkáspárti politikus.

¹¹⁹⁵ Tom Dreiberg (1905–1976): brit munkáspárti politikus, parlamenti képviselő, újságíró.

¹¹⁹⁶ Ian Mikardo (1908–1993): brit szocialista-cionista politikus, munkáspárti parlamenti képviselő.

hogy ifjúságomban nem írtam rosszul, később is csak némely tekintetben jobban, de alig hiszem, hogy egy gimnáziumi magyarnyelvi dolgozatomban *ekkora* hülyeség volna található. Később még sok benyomást nyertem Jásziról, mely ezzel többé-kevésbé összehangzott; hogy azután hogyan írt angolul, nyomdafestékben, arról inkább hallgatok. (Egy angol történész szerint 'a Monarchia széthullásáról szóló könyve sok érdekes anyagot tartalmaz; kár, hogy olvashatatlan'.)

Supkának '18 október előtt csak egy-két leírhatatlanul unalmas és laposan tudálékos tanulmányát, s talán egy (hasznos) előadását ismertem; '19 januárjában vagy februárjában, mikor a rezsim ellenforradalmi mozgolódásoktól félt, egy erről szóló dagályos és jelszavas politikai beszédét hallottam a Radikális Párt egy gyűlésén (a végén odaérkező Jászi a maga rövid adalékát így kezdte: 'Supka Géza barátom hatalmas beszéde után nekem már csak...'); személyesen egyszer vagy kétszer találkoztam vele Jászi körében, egy bécsi magyar emigráns kávéházban... s be kell vallanom, nem éppen műveletlen, de középszerűsége mellett nagyon *vulgáris* ember benyomását is tette rám. Hisz volt ilyen más is ama tájakon, s nála nagyobb marhák is. Szendének, azt hiszem, jóval több esze volt, mint Jászinak, de nem nagyon sok; és jellegzetes lipótvárosi-zsidó vulgaritása – melyet mégsem éreztem oly megdöbbenőnek és egyéninek, mint a Supka más stílű, mélyebb vulgaritását – viszont kínosan kontrasztált Jászinak valahogy mindig nagyvonalú és soutenu [emelkedett] manírjával (mely, ismétlem, nem volt egy sznob 'Mache' [tettetés], hanem személyiségének spontán kifejeződése). (Mint látod tehát, nem rombolom az egykori bálványokat vakon hadonászva egy durva buzogánnyal. Sok rossz mellett egy-két jót mondhatnék neked Vámbéry Rusztemről is; de hagyjuk.)

Liberté, égalité, fraternité – ou la mort! A hangsúly a hozzátételen volt, és Supka Géza nagyon szépen tudta ötször-hatszor trombitálni. De sohasem dőlt kardjába, s azt hiszem, 1952–54 tájban *nem*.

Mulatságosabbak voltak Kadosa Marcell¹¹⁹⁷ (Republikánus Párt, jobbszárny) cikkei a *Világban* és Lánczi Jenőnek¹¹⁹⁸ (Republikánus Párt) beszéde egy pártgyűlésen kevéssel október 31. után. Abban az időben gr. Hadik János leánya, a már felnőtt Karola,¹¹⁹⁹ valami zagyva külön is mozgalommal kísérletezett (mint Németországban Elisarion – Elisar von Kupffer,¹²⁰⁰ de ez utóbbinak egyetlen voltaképpen témája a homoszexuális férfiak emancipálása és magasrabecsülése volt, míg Karolát egészen más 'szociális' dolgok érdekelték; ennél többet nem tudok). A gyűlésen valaki többször közbekiáltott: 'Hadik Karola ugyanezt mondta!' Lánczi először válasz nélkül hagyta a közbeszólásokat, de egyszer végül ezt felelte harsányan: 'Hadik Karolának teljesen igaza volt!' (Nagy derűtlenség, a közbeszóló elhallgatott.)

Még négy frázis jut eszembe Jászi Oszkáról: 1. A *Bécsi Magyar Ujságban*, 1922 vagy 1923: „a Bethlen gróf idomított szocialistái” – ez egészen kitűnő, briliáns politikai

¹¹⁹⁷ Kadosa Marcell (1874–1944): ügyvéd, író, újságíró.

¹¹⁹⁸ Lánczi Jenő (1875–1944): szociológus, ügyvéd, újságíró.

¹¹⁹⁹ Hadik Jánosnak valóban volt két lánya, de egyik sem Karola, így a történet alanyát nem tudtuk biztosan azonosítani.

¹²⁰⁰ Elisar von Kupffer (1872–1942): balti német költő, drámaíró, történész; valóban elsősorban homoerotikus költészetéről és a „klarizmus” nevet kapó vallásáról ismert.

közíró-szatíra. 2. A BMU-ban, szintén akkoriban, vezércikk a nehezen előrehaladó tárgyalásokról az angol kormány és az ír nacionalista kolompósok között. Jászinak nem tetszett De Valera intranzigenciája: „De Valera a *közepes* matematikusok csökönyös makacsságával...” Aláhúzás [...] nem tőlem, hanem az írótól. Jászi tudta, hogy a 19. és 20. századbeli nacionalista, illetve függetlenségkövetelő politikus legtöbbször, vagy legalábbis nagy része pályáját mint középiskolai tanár kezdte, de a közepszeren nem jutva túl. Pascal, Fermat, Euler, Gauss, Descartes, Galois, Lobacsevszkij, Bolyai, König Dénes¹²⁰¹ vagy Jordán Károly¹²⁰² (aki a *Huszadik Század*ba is írt az arányos választási rendszerek matematikájáról) nem akadt közöttük. Jászi nem vetette meg a matematikát (melyhez annyi viszonya volt, mint nekem a baletthoz): Isten ments, az tudományellenes, tehát reakciós lett volna. De neki, főleg éppen a matematikában, előszeretete volt a *lángelmék* iránt; a közepszert – mint De Valera, akinek matematikai tehetségét felmérte és közepesnek találta – nem gutírozta.

Viszont Jászi Oszkár eredetiségét – egy bizonyos értelemben; s talán mégis inkább a személyiség *jelentékenysége*t mutatja, hogy Oppenheimer¹²⁰³ révén felfedezte a régen elfeledett és kétségkívül háromnegyed részben örült, de mégis valóban lángeszű Dühringet,¹²⁰⁴ és annyira lelkesedett érte: egy kis embernek ez sohasem juthatott volna eszébe, még ha Oppenheimerben talál is rá egy lényeges utalást. Dühring antimarxizmusa (és antibismarckizmusa: Bismarckot vagy 'Bisquarknak' vagy 'dieser Bismarcknak' [ez a Bismarck] nevezte) őt, Jászi Oszkárt 1919-ben jobban megbűvölte, mint amennyire Dühring féktelen (a náciizmusra némi inspiráló hatást is gyakorló) antiszemitizmusa, és emellett Dühring határtalan vallásgyűlölete visszataszította. (Jászi maga abban az időben már erősen ellenszenvezett azzal, amit őt a papramorgó *libre pensée*-nek [szabadgondolkodás] szeretett nevezni. Talán nem is tudta? vagy nem jutott eszébe, és nem bánta? hogy papramorgónak népies magyarsággal a pálinkát nevezték.) Dühring 1921-ben halt meg, nyolcvanon jóval felül, és talán félévszázad óta vakon. Jászi hatalmas vezércikket írt róla a *Bécsi Magyar Újság*ba, ami az ott egyébként uralkodó bolsiknak nem nagyon tetszhetett. Dühring patológiusan ízléstelen szóviccei és szitkozódásai (Goethe = Göthlein-Köthlein, Schiller = der Schilleren, Strindberg = Rindberg, és ezer efféle) és bizarr értékítéletei (pl. hogy a legnagyobb, egyetlen nagy német költő Bürger¹²⁰⁵ volt) Jászit nem vonzották, de nem is ijesztették el. 3. A tudományos szociológia orgánumban, a *Huszadik Század*ban 1912-ben vagy akörül: „...a feudális rendőrállam hatalmi örjögése...” Emögött a brilliancy [remeklés] mögött, mely engem a lihegésig fascinált, nem rejlik-e valami nagyon széllébélt elképzelése az állami struktúráknak? Rád bízom. 4. Ugyanott, szintén akkortájt: „...Tisza István, a szolgabírói eszme plátói megtestesülése...” A tizenhét éves Auluskát (öt évvel a formula megalkotása után) ez is révületbe ejtette; de ez még nem garancia a filozófiaálműveltség-máz szerencsés voltára

¹²⁰¹ König Dénes (1884–1947): matematikus, egyetemi tanár.

¹²⁰² Jordán Károly (1871–1959): matematikus, egyetemi tanár, barlangkutató.

¹²⁰³ Oppenheimer, lásd a 107. l.-et.

¹²⁰⁴ Eugen Dühring (1833–1921): német szocialista filozófus, közgazdász. Engels könyve, az *Anti-Dühring* tette nevét szélesebb körben ismertté.

¹²⁰⁵ Gottfried August Bürger (1747–1794): német költő.

(Platónnak volt egy eszme- vagy inkább, mai nyelvszokás szerint, formafogalma – eidos, ha jól hangsúlyozom –; de hogy egy eszmének plátói megtestesülése lehetne, ilyesmi csak abból a Bakonyból vagy ugarból nőhetett ki, amely ellen Jászi Oszkár és kebelbarátja, Ady Endre – 'Jásziság az én ideálom' – annyit átkozódtak. Igazán művelt ember, pl. J. Viktor – akit Jászi igen sokra is becsült – ezt soha nem írta volna le. Azt hiszem, Ignó Hugó sem, sőt, úgy vélném, még Szabó Dezső sem; és egy ilyen pretenciózus [pöffeszkedő] 'tudományos' folyóiratban pláne szörnyen hat.) Nem nyelvi vagy iránybeli, hanem tárgyi kérdés az, hogy *eltalálja-e* a 'szolgabírói eszme' Tisza I. emberi és politikai lényegét. *Szerinted* aligha, mert Te nekem évek óta azt hangoztatod, hogy Tisza a magyar felsőosztály *iparbarát* szárnyát és fináncitőkés aspektusát képviselte, ami nem mondom, hogy kizárja a szolgabírói jelleget, de nem éppen annak tipikus 'megtestesítése'. Szerintem más okokból is ferde jellemzés (amivel nem azt akarom mondani, hogy *én* szerelmes volnék, visszatekintőleg, Tisza alakjába és elveibe). Tisza merevségét, csökönyös makacsságát (nem tudom, '*közepes* matematikus' volt-e) és sajátosan *düster* [komor] puritán gögjét, bármennyire ellenszenvesek is legyenek, azt hinném, csak olyan ember tarthatta jellegzetesen szolgabíróinak, aki Tisza lényét *egyszerűen nem értette meg*, amire pedig az ellenfélnek éppúgy szüksége van, mint a párthívnek. (Azt merném állítani: Mixát K. korrupt, szervilis magasztalása *közelebb férközik* Tisza István különös, rébarbatif [irritáló] mivoltához, mint a nagy szociológus megsemmisítő szitokszava.) Mit szólnál ahhoz (a példa sántíthat, de valahogy eszembe jut), ha én arra a kérdésre, ki és mi volt Lenin, röviden ezzel felelnék: 'Aljas hazaáruló, aki német pénzért és hatalmi ambícióból megdöntötte az orosz államiséget, és helyére saját zsarnokságát építette fel.' Ez tulajdonképpen hamisnak és rágalomnak nem nevezhető, de teljes egészébe *ferde*: azt bizonyítaná, hogy én Lenin lényegét abszolúte nem értettem meg – monstruózus voltának is félrevezető lekicsinylése, mintha mondjuk a tigris a hiéna egy speciesének nevezném. Tisza merevsége és komor gögje, sőt, erőszakossága más háttérűek, mint a szolgabíróitípus hamarosan és önkényesen elintéző, pasáskodó brutalitása. Milyen háttérűek? Ez messze vezetne és talán érdemes lenne erről még személyesen beszélgetni. De talán mégis ennyit: Tisza alakja és fellépése egy bizonyos – talán sajnálatos, talán szerencsétlen formájú és hatású – realisztikus, angstbetont [félelemhangsúlyos] áttörése az 1867-es, magyar urak-túlméretezett-diadalából-eredő eufóriának, persze nem a szubverzív, nem is a helyesen és bölcsen reformatorikus, de nem is *egészen* a kesergő-kuruc (mely merőben irreálisztikus volt) irányban. Tisza minden lépését az jellemezte, hogy az a magyar úri-liberális jogállam *veszélyben forgásának* (nem alaptalan) érzetéből fakadt. Nem tudok ebben sem *démoni gonoszságot* látni, sem a *kardlapozó és akasztató kényúr ordenáré kéjét*. Az *én távlatom és értékskálám*, for what it is worth [amennyire számít], *más*, mint az övé. (A *jogállam* eszméje azonban nemcsak nálam centrális, hanem eléggé lényeges Tisza Istvánnál is – vajon megengeded-e ezt? –; a képviselőknak a Házból való katonai kiverése szerintem nem tartozott Tisza legmélyebb vágykielégítései közé.) De azt hiszem, őt a szolgabíróval éppoly ferdén és félrevezetően intézném el, mint ő engem, ha még élne (vagy feltámadna), és véletlenül is tudomást venne létezéséről, a Habsburg-lakáj, románbérenc, hazaáruló vagy a demokrácia bálványimádója kifejezésekkel. Én nem értek egyet amaz állításoddal, hogy Tisza ki akart egyezni a románokkal (a kilátástalan

1914 eleji 'tárgyalásokra' a *német nyomás* kényszerítette: Berlinnek, mely nem volt teljesen *azonos* Tiszával, roppant fontosnak tűnt a *román szövetség valorizálása és kimélyítése*, melynek a 2,7 milliós magyarországi románság súlyos elnyomtatása legfőbb akadálya volt nemcsak Ferenc Ferdinánd, hanem Vilmos barátja szemében is; ez a két fejedelmi személy sem képezett teljes identitást, de Vilmos sem volt, s nem lehetett *elsősorban* magyar nacionalista). Mindazáltal Tisza nem volt 'vadkuruc', és nem volt Rákosi Jenő 'unokasógorom' obszcén álmainak képviselője sem az etnikailag homogén óriásmagyar tömbről. Ő a nemzetiségek etnikai (tehát félig-meddig politikai) autonómiájának megvalósítását elválaszthatatlannak érezte 1. a bécsi *összmonarchikus* hatalom megnövekedésének, azonban később 2. kifelé gravitáló, főleg román és délszláv *szeparatizmusnak* a veszélyétől. Én az 1-et nem bánám (mai szemmel), a 2-t *megkockáztatnám*, de Tiszát ez aggályai miatt sem sátánnak, sem hülyének nem minősíthetem. Inkább látok *naívságot*, nem mondom, hülyeséget, Jászi ama *biztos* meggyőződésében, hogy a 'becsületesen keresztültvitt' etnikai egyenjogúsítás és kulturális autonómia a nemzetiségeket gyorsan és véglegesen 'lojális magyarokká' fogja tenni.

Magyarországon *etnikai*, nemzetiségi elnyomás volt, igen súlyos, de *faji* egyáltalán nem volt. Az uralkodó magyar felfogás szerint, mely korántsem szorítkozott a mágánásokra, dzsentríre és polgári lakájaikra, 'aki Magyarországon él, és magyar kenyeret eszik, az legyen egyértelműen és egyszerűen magyar, punctum'. Ez azonban 1. Horvátországgal egy bizonyos kivételt tett, a báni terroridőszakok ellenére is; Horvátország el volt ismerve külön entitásnak, a voltaképpeni államnyelv a horvát volt, csodálatosképpen még a Jellacic-szobor is megmaradhatott (talán úgy 1905-ig?); 2. *nem* jelentette, hogy aki Magyarországon élni és esetleg érvényesülni is akar, az *törzsökös* magyar kell hogy legyen. Egy olyan tót, sőt, szerb, sőt, román, aki magát harsányan magyarnak vallotta, *befogadtatott* magyarnak, és tehetséggel, szerencsével és protekcióval még úriemberré és jómódúvá is lehetett, még akkor is – azt hiszem –, ha magyar beszédében megmaradt valami nemzetiségi akcentus, sőt, *talán* ha lokális feleségével otthon gyakran beszélt is, mondjuk, románul, sőt akár ha gyerekeit is megtanította néhány szót románul gagyogni, *de ezeket magától értetődően és 'örömmel' küldte magyar iskolákba*. Az persze ily esetben is ártott neki, ha *görögkeleti* volt, és megmaradt annak. Mindazonáltal azt hiszem, hogy a *faji üldözés* elve Széchenyitől és Kossuthtól egészen Tisza Istvánig, Apponyiig, sőt, Rákosi Jenő unokasógoromig a magyar nacionalizmusba *nem* vegyült bele. Ugyanekkor, benyomásom szerint, a Habsburg birodalmi politikába sem, legfeljebb a csehekkel szemben a Fehérhegyi csata után (de itt sem genuin [tisztán] faji üldözés, hanem protestánsüldözés); József germanizáló mániája is állami unitarizmus, és semmiféle szláv vagy román faji inferioritási eszmét sem tartalmaz.

Ami az 1917 utolsó hónapjaiban (budai választás, dec. 6.) fennálló helyzetet illeti: nem látom realiztikusnak az azon való töprengést, hogy milyen relatíve-baloldali és valahogy Berlin ellen forduló erők vállalkozhattak volna ekkor még akár a Habsburg Monarchia, akár az integer Magyarország megmentésére. Ehhez már késő volt, ez el volt mulasztva. A németek győzelme 1918 első felében nyilván megmenthette volna ezeket mint csatlós-

entitásokat. De ez egyrészt, mint Magad mondod, mind kevésbé népszerűvé vált nálunk, másrészt *ekkor*; Amerikával a lázas fegyverkezés állapotában, és tekintve, hogy a keleti hódítások megtartása még jelentős csapattömegeket kötött le, már nem is volt igazán valószínű. Tisza és számos hívei, sőt, Andrassy stb. ragaszkodtak hozzá, mint egyetlen reménysugárhoz. Én retrospektíve sem tudom kívánni, trotz allem [mindennek dacára].

Üdv: Aurél.

Kolnainak 1970. október 8.

*Dutourd*¹²⁰⁶ és *Hoffer*¹²⁰⁷ *Gedankenliferanten G.m.b.H.* [Gondolatszállítók Kft.]

Dutourd: Szellemes mű, majdnem minden sorával egyetértek. Ami gaullizmusát illeti, egy dolog kétségtelen: három államférfi akadt Európában 1945 óta, Adenauer, Gasperi, de Gaulle. A többinek semmilyen koncepciója, komoly nemzeti történelméből származó elve, lényegét érintő politikája nem volt, sem alapvető szociális elgondolása. A fentebbi három német, olasz, francia, a többit ide-oda lehetne tologatni, szakértők talán és ügyes adminisztrátorok, de nincs gyökerük sehol, nincs jellegük. Oly politikusok, mint a XVII. század néhány hadvezére volt. Egyik hadseregből átlépett (pl. Schomberg)¹²⁰⁸ a másikba mint haditechnikus, különösebb hűséget nem érzett sem egyik, sem másik királya iránt. (Ebben különbözött pl. Savoyai Jenőtől,¹²⁰⁹ Clerfayt F.-tól,¹²¹⁰ Lacy-tól¹²¹¹.) De Gaulle-ról annyi bizonyos, hogy személyes lojalitás kötötte hazájához, hogy francia; népének s különösen a francia intellektuelnak sok hibájával és egyoldalúságával.

A „Vive le Québec libre!” [Éljen a szabad Québec!]¹²¹² persze felesleges elszólás volt, olyan II. Vilmos-i burschikos [kb. kamaszos] gesztus. Ami Algériát illeti: a Tengerközi Szövetség megszervezése talán Nixonnak sikerül, talán Francónak, amerikai segítséggel. Megpróbálta azt de Gaulle is. De egyelőre nehéz arabot találni, aki erre hajlandó, kivéve talán Marokkó királyát és Burgiba¹²¹³ elvtársat. Azonban, hogy egész Afrika független lett, s nehéz Algériával kivételt tenni. Persze sok érték veszett el a francia kivonulással. De veszett sok érték azáltal is, hogy Prága teljesen elcsehesedett (a középkor legszebb német stílusú városainak egyike volt), hogy Kolozsvár teljesen román lett, hogy Breslau lengyel és Königsberg orosz. Kizárólag katonai eszközökkel tartósan nem lehetett Algériát megtartani. Különösen, amíg Amerika minden 'antikolonialista' ügyet támogat. Ezt talán Nixon nem teszi többé, de Johnson tette és Kennedy is. (Talán fel lehetett volna szólítani őket, hogy adják vissza Amerikát a vörösbőrűeknek, s őrítsék ki a 180 millió európai kolonialistát.) Hogy de Gaulle érzelmi beállítottsága a kommunizmussal szemben milyen, jól tudjuk. Ez iránt emlékiratai kétséget nem hagynak. Azonban nem képzelhető el európai hatalom, amely az állandó ellenségeskedés alapjára helyezkednék.

¹²⁰⁶ *Jean Dutourd (1920–2011): francia regényíró.*

¹²⁰⁷ *Eric Hoffer (1902–1983): amerikai filozófus.*

¹²⁰⁸ *Valószínűleg Frederick Schomberg (1615–1690), francia, portugál és angol szolgálatban egyaránt álló tábornokra gondol.*

¹²⁰⁹ *Savoyai Jenő (1663–1736): francia hadvezér, kiváló stratégia.*

¹²¹⁰ *François J. de Croix, Clerfayt grófja (1733–1798): vallon születésű osztrák hadvezér, idős kora ellenére is a legsikeresebb tábornok a francia köztársasági hadsereggel szemben.*

¹²¹¹ *Peter Lacy (1678–1751): az orosz birodalmi hadseregben szolgáló ír születésű hadvezér.*

¹²¹² *1967. július 24-én szólt de Gaulle a montreali Városháza erkélyéről a tömeghez. A mondat komoly diplomáciai vihart kavart.*

¹²¹³ *Habib Burgiba (1903–2000): Tunézia miniszterelnöke, később köztársasági elnöke.*

Ideiglenes, átmeneti közös érdekeket és együttműködést keresett Moszkvával 1918 óta Brockdorff-Rautzas,¹²¹⁴ Rathenau, Mussolini, Laval, Herriot,¹²¹⁵ Daladier, Churchill, még Fenyő Maxi¹²¹⁶ útján Bethlen István is. Eliminálni a basic ellentétet ez soha nem fogja, de éppen francia szempontból lehetetlen az állandó hostilitást [ellenségeskedés] rendszerré tenni. Katonai 'megoldása' az orosz kérdésnek nincs. Egyébként minden katonai megoldás, döntő csatával és hasonló jókkal, eddig csak akkor következett be, amikor egy hosszú, évszázados folyamat *csata* útján világossá és kézzelfoghatóvá, tömörre vált. Waterloo szimbolikus kifejezése volt egy 1700 óta fejlődő helyzetnek, ti. annak, hogy az első tengeri hatalom koalícióban a második és harmadik szárazföldi hatalommal az első szárazföldi hatalmat alávetheti. Waterloo még Napóleon történetében is csak epilógus volt a száz nap után, a francia hegemoniatörekvés történetében epilógus nem száz nap, hanem 125 év után. (Louis XIV óta.) Jön majd egy orosz alternatíva is, amint eljött a német alternatíva ideje – de mikor? A jó ég tudja!

Eric Hofferért kevésbé lelkesedem. Van sok igazság a műben,¹²¹⁷ de kissé szétesik a konklúzió. A tömegmozgalmak oka szerinte: 1) sok ember tehetségtelen, 2) sok más ember igen tehetséges, 3) a vezérek sokat csalnak és hazudnak, 4) a vezérek sok igazat mondanak – és így tovább. Ha ez így van, van-e egyáltalán jellemezhető tömegmozgalom? Minden háborúban van közös vonás, de a lényeges kérdés mégis csak az egyes háború konkrét célja, oka, tartalma, történelmi körülményei adott helyzetekben. Hogy a keleti fanatizmus zsidó-keresztény találmány, tipikusan liberális fél igazság. Volt Kelet–Nyugat háború jóval a kereszténység előtt is, Xerxes, Artaxerxes a görögök ellen, Hannibal, Mithridates, Iugurtha Róma ellen stb. És az ilyen háborúkban volt éppen elég fanatizmus: pl. Sophonisbe és hasonló esetek. Ideológia is volt, görög szabadságeszme a perzsa zsarnokság ellen; hogy Artaxerxes és a hozzá hasonló uralkodók mind liberálisok lettek volna, aligha hiszem. Talán még Batu kán sem volt az, sőt Dzsingisz sem, ámbar Dzsingiszt a zsidó-keresztény találmány még mohamedi verziójában sem érintette meg. De toleránsnak, demokratikusnak, liberálisnak politikája alig volt nevezhető. A többit Cosmoban, okt. 16. után!

Addig
Üdv! [B]

¹²¹⁴ Valószínűleg Ulrich von Brockdorff-Rantzau (1869–1928) német diplomatára, külügyminiszterre gondol Menczer.

¹²¹⁵ Édouard Herriot (1872–1957): francia politikus, Franciaország háromszoros miniszterelnöke.

¹²¹⁶ Fenyő Miksa (1877–1972): mecénás, író, a Nyugat főszerkesztője, országgyűlési képviselő.

¹²¹⁷ HOFFER, Eric (1951): *The True Believer*. New York: Harper and Brothers.

Vákát

Kolnainak 1971. április 1.

[...]

A midhursti tóban hattyúk úszkálnak. Ennek láttára, íme hattyúdalom Le Play Frigyes szociológiájáról, s annak burckhardti alkalmazásáról a historiográfiában, különös tekintettel Molmenti Pompeius velencés magánéletére (La vita privata dei Veneti).¹²¹⁸

Első ének

A természet úgy rendezte be az emberi emésztőszerveket, hogy az ember csak sült hízóállattal, kultivált növényfélékkel és oltott gyümölcsfajtákkal tud táplálkozni, a nyers hús, a ragadozó állat húsa, a vad gyümölcs ízetlen, sőt mérgező hatású, s az még a bolondgomba is. Tehát a *munkakényszer*, mégpedig a szervezett, *kooperációs* munka. Nem lehet több ember kooperációja nélkül házat építeni (azaz mesterségesen védekezni az éghajlati viszontagság ellen; sem kooperáció nélkül eledelt készíteni). Mármost a csak kényszerből végzett munka primitív marad. Magasabb minőséget *nem kényszerből* állítunk elő, hanem *jutalom* reményében. Kinek van egyébként joga kényszeríteni s kinek joga jutalmazni? Ez itt a kérdés! Nyilvánvaló, hogy egy nagyon izmos, erős ember tud egy nála gyengébbet fizikailag kényszeríteni, de ezer embert egy ember, legyen ő bármi erős, nem tud fizikai eszközzel fegyelmezni. Kényszeríteni tud ellenben egy ember sok más embert *erkölcsileg*. Esetleg egy felnőtt sok gyereket, egy parancsnok százezer katonát, egy rendőrfőkapitány egy egész város népességét. Történik itt valamilyen *konszenzus*, néha okos és helyes, néha rossz indokból, rendszerint része van az engedelmisségben a jutalom reményének. Kiválasztatnak tehát a kényszer jogára és jutalomosztás jogára egyéneket, esetleg családokat. Ez történik *delegáció* útján. A Legfőbb Lény delegálta hatalmát a főpapnak, és a delegáció hiteles voltát bizonyítja a főpap bölcsessége, tudománya, szenthez méltó élete, esetleg természetfeletti csodája. A főpap megtartja isteni eredetű mandátumát, de bírói, törvényhozói és végrehajtó hatalmát tovább delegálja a királynak, fáraónak, a felkentnek. Ez a király (vagy bárminek hívják) tovább delegál: törvényhozói hatalmát a szenátoroknak, ítélkező hatalmát a bírácoknak, végrehajtó hatalmát a tábornokoknak, főkapitánynak, vezérőrmesternek. Azok kineveznek pandúrokat, közjegyzőket, subaltern tiszteket – vagyis tovább delegálják saját kényszerítő és jutalmazó joguk egy részét. Létrejönnek továbbá önkéntes testületek; orvosi karok, ügyvédi kamarák, iparos céhek, OMKE [Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés], OMGE stb. Akit az ily kar, kamara, céh, gazdaegyesület stb. tagul felavat, az törvényesen működik mint orvos, ügyvéd, asztalosmester, boltos, mezőgazda és így tovább. Nem a főpap, nem a fáraó, nem a főtábornagy tesz valakit orvossá, ügyvéddé, mezőgazdává, hanem az egyén szabad

¹²¹⁸ Molmenti, lásd az 559. l.j.-et.

tevékenysége, amelyet – kompetencia szempontjából – felülvizsgál egy kar, egy kamara, egy önkéntes egyesülés. Tehát itt *a Szabadság a főérv és a főelv*. A pápa római herceggé tehet valakit, de patikussá senkit, akit a gyógyszerész kar nem tart erre alkalmasnak. A fáraó kinevezhet egy hadvezért, de asztalosmesterré valakit csak az asztalosmesterek céhe tehet, ama feltétellel, hogy az illető akar asztalos lenni és tud fúrni és faragni, a kollegák véleménye szerint.

Második ének

Van két szigorúan elkülönült és elkülönítendő szféra: a *köz és a magán*. A közszféra őrzőinek kötelessége mindent megtenni, amit a törvény *előír*. A magánszféra amaz embereké, akiknek joga és szabadsága mindent megtenni, amit a törvény *nem tilt*. Zsarnokság, amikor a közjog a magánjogba beleszól, de az is, amikor magánosok akarják gyakorolni a közhatalmat. Teljesen jogos, hogy a kereskedőt árujáért megfizessék. De nem lehet valaki egyidejűleg kereskedő és bíró, iparos és hadvezér. Esetleg lehet kereskedő és a törvényhozói testület tagja, de ez esetben már vigyázni kell törvényhozói függetlenségére, bizonyos esetektől tartózkodnia kell. Pascal úgy definiálta a zsarnokságot, hogy a *jogos igény jogtalan helyen*: „je suis beau, on doit me craindre, je suis fort, on doit donc m'aimer [szép vagyok, félni kell tőlem, erős vagyok, tehát szeretni kell engem].”¹²¹⁹ Ez Pascal szerint a zsarnokság, mert jogos az, hogy valakit szép testi és lelki tulajdonok miatt szeressenek, s az is jogos, hogy valakinek hatalma folytán mások alá vessék magukat. Sőt, Pascal ezt még helyeselte is: „Il a douze valits, je n'en ai qu'un seul. C'est évident et incontestable. Don c'est lui qui va passer premier par la porte. Si nous commençons à disputer ses mérites et les miens, aucun di nons ne passera pas la porte, las chacun de nous est sue du plus grand mérite.” [„Neki tizenkét inasa van, nekem csak egyetlen. Ez egyértelmű és vitathatatlan. Tehát ő megy át elsőként az ajtón. Ha vitatkozni kezdenék az ő és az én érdemeiről, egyikünk sem mehetne át az ajtón, hiszen mindketten meg leszünk győződve saját nagyobb érdemünkről.”]¹²²⁰ Persze más, szintén az érdemmel össze nem függő szempont is van. A húszéves fiatalember a hatvanévest előre engedi, holott nem érdem az, hogy valaki 1911-ben született, és nem 1951-ben. Klárikát, Kittyt vagy Marikát előre engedem az ajtón, holott nem az ő érdemük, hogy harminc-negyven évvel utánam, ők nőnek születtek; de az enyém sem, hogy előttük születtem és férfinak. Ellenben soha nem tudnánk az autóbá beszállni, ha respective [egyéni] érdemeinkről kellene vitatkoznunk a beszálláskor.

¹²¹⁹ *A forrást nem azonosítottuk.*

¹²²⁰ Menczer erre utalhat: „Milyen helyes gondolat volt, hogy az embereket külsejük alapján különböztessék meg egymástól, nem pedig belső tulajdonságaik alapján! Kettőnk közül melyik haladjon el az előbb? Melyikünk engedje át a helyét a másiknak? Amelyikünknek kevesebb joga van hozzá? De hiszen nekem is annyi van, mint neki, ezen késelem nélkül hajba kapunk. Neki azonban négy lakája van, nekem meg csak egy: ez szemmel látható – csak meg kell számolni; tehát nekem kell engednem, s ostobaság lenne tőlem, ha ezt kétségbe vonnám. Ily módon biztosítva van közöttünk a béke, a legnagyobb kincs a világon.” (*Gondolatok*, 319. Budapest: Gondolat, 1983: 156.)

Az önrendelkezési jognak vannak határai. Az élet legfontosabb része mindenki számára az, hogy mikor született, hol, mi az anyanyelve, mily környezetben nőtt fel, férfi-e vagy nő. Erről pedig senki nem szavazott le, *soha!* Esetleg fő jellemzője egy életnek egy testi sajátság, néha egy testi fogyatékoság. Izmos ököl nélkül senki sem lehet bokszbajnok, erős hang nélkül senkiből nem lesz operaénekes, repedt láberekkel nem lehet senki úrlovas vagy hivatásos zsoke. Az adottságok fejleszthetők, de az adottság hiánya nem pótolható. Márpedig életünk 15%-a adottság, és nem önrendelkezési aktus.

Harmadik ének

Minden korban fő kérdéseink egyike, hogy ki végezzen magasabb és ki alacsonyabb munkát. *Egyiptom*: minden munka tiszta és végzendő, *az ősök iránti kegyeletből*. Senki sem egészen *rabszolga*, senki sem egészen úr. Bármily nagyúr valaki, élete egy részét töltse szolgálai munkával (Hérodotosz). *Görög–római ókor*: a győztes fel van mentve a szolgaság alól, a vesztes elfogadja a szolgaságot, mint végzetet. A nagylelkű győztes felszabadítja olykor-olykor az érdemes szolgát. De örökké ez nem tarthatott. A szabadság sok embernek volt terhes. Sok ember végzett volna szolgálai munkát pénzért, mint *jutalomért*, ahelyett, hogy mint szabad ember – elvben szolgatartásra jogosított, *kiváltságos* – pénztelen legyen, és még szolgát se tudjon tartani, mert azt bár fizetni nem kellett, de élelmezni annál inkább. Viszont a pénzért (jutalomért) végzett munka magasabb minőségűnek bizonyult a szolgainál. És élvezete kisebb felelősséggel járt. A szabad munkást megfizetik, és mikor nem volt munkájára szükség, elbocsájtották. A rabszolgát köteles volt ura eltartani és élelmezni. *Középkor*: A földmívest, az iparost a kereskedő védi a nemes, illetve a katona. Ő tehát adót fizet a katonának (dux, comes, Markgraf, marquis). Sok volt a betörő ellenség, s föld és a város népe rászorult a védelemre, a védők osztálya tehát kiváltságos rend lett, s felmentetett minden szolgasági munka alól. A katonai rend a király egyik hatalmának, a végrehajtó és védőhatalomnak a delegáltja. De az a bíró is. Annak is tiltva van a pénzkereső foglalkozás, a lukratív [jövedelmet termelő] nyereszkesedés, és tőle sem vonható meg semmilyen *privilegium*, még gyermekeitől sem. A bíró felül kell hogy álljon minden kényszeren és minden jutalmon. Ez függetlenségének biztosítója. Tehát ő is *nobilis*. A polgár és a paraszt érdeke, hogy az legyen. A felek szenvednének, ha a bírót meg lehet avval fenyegetni, hogy szolgává fokozzák le, ha nem ítélt a hatalom ízlése szerint, vagy hogy igazgatói állással jutalmazza egy kereskedelmi vállalatnál, ha azt teszi. Így lett a *noblesse d'épée* [katonai nemesség] mellett a *noblesse de robe*, a jogásznemesség. De emez állapot sem tarthatott örökké. A szegény Kolumbusz felfedezte Amerikát (Nagy Endre dala, 1912: 'Szegény Columbus, ha tudta volna, dehogy fedezte volna fel!') A kereskedők ezentúl gazdagabbak a földadóból élő földesúrnál. A dux már csak akkor gazdag, ha gabonáját, borát, birtokán bányászott ércét a kereskedő értékesíti. A kereskedő viszont új katonai rendet kreál: a *condottiere* zsoldos rendet. Ennek nem jár adó és tisztelet. Ez fizetett alkalmazott. Ha megfizetik, harcol, ha rosszul fizetik, rabol. Szaktudomány lesz a háború, nem vitézi torna. Persze a nemesség ragaszkodik régi funkcióihoz. A királyi hercegek

(kevés kivétellel) katonai nevelésben részesülnek és magas katonai funkciókat töltenek be (van köztük igen tehetséges katona is). Ezt teszik a feudális nagy családok fiai is, de egyre kevésbé. Sokan részesítették előnyben a diplomáciát és a belső adminisztrációt. 1848–49-ben még herceg és gróf az osztrák tábornokok többsége (Windischgrätz, Radetzky, Kolowrat, Lichtenstein, három Schwarzenberg – csak Haynau volt fejedelmi *bastard*, bárósítva). 1859-ben Gyulay gróf (később ez a család Gyulay-Edelsheim) 66-ban még (Benedek mellett) nevek, mint Clam-Gallas, Liechtenstein. 1914-ben néhány főherceg még hadsereg- és arcvonal-parancsnok (Jenő, József, József Ferdinánd), néhány kisebb tábornok főnemes (Schönburg-Gartenstein altábornagy, Schwarzenberg vezérőrnagy. Stürgkli altábornagy – a miniszterelnök¹²²¹ fivére), de a főparancsnokok mind polgárok vagy kismemesek, egy-két nemzedékes bárók, Ritter von...-ok.

Negyedik ének (Carmen miserabile) [Panaszos ének]

A kényszer minden formáját tagadja a liberalizmus, a jutalmak adását az állam *kötelességének* hirdeti a szocializmus. Eltekintve a visszaélés százmillió lehetőségétől, az egyenlő jutalomadás már elvben is lehetetlen *totalitárius* állam nélkül. Mindenki köteles a közügyet szolgálni. Nincs *magánszféra*. Vagyis megszűnik a kényszer *enyhébb* és a jutalom *szerényebb* formája, amelyet gyakorolhat más, kisebb jogi személy mint az Állam. (Család, iskola, munkaadó stb.) Írtam 1952-ben (L. a Situación histórica del tiempo actual, Madrid, 1950), hogy a kommunizmus a *közösség* tagadása. Ami az enyém, megosztható mással, *közössé tehető*. De semmit sem adhat a proletár, akinek nincs semmije. És semmi nem *adható* senkinek. 'Minden a miénk!' Vagyis minden azé is, akinek én azt adni szeretném vonzalomból, tiszteletből, részvétből, szerelemből. 'Minden a miénk!' Vagyis szerény érdemeim szerény jutalma *sem az enyém*. 'Minden a mienk' = *Nincsen semmink*, sem Neked, sem neki, sem nekem. Talán még a midhursti bungalow sem a Heathfield Park sarkán!

Üdv! [B] ny. alhadnagy

[...]

¹²²¹ Stürgkh, lásd a 397. l.j.-et.

Kolnainak 1971. augusztus 22. – szeptember 1.

A bolygó hollandi bölcselő¹²²² margójára:

Kitűnő szerző, de kár, hogy elmés elmeművét nem írta montaigne-i elménc stílusban, hanem fegyverével barbároknak, egyetemi mű- és tolvajnyelven. A konklúzió elvész, ellaposodik, elsatnyul, ámbár a szellemes kezdet után egészen mást vártam volna.

Persze, hogy a 'higher' és 'lower' fontos és kikerülhetetlen kategóriák, ha a haladó demokraták ettől meg is pukkadnak. (Pukkadjanak is, ez a legjobb, amit tehetnek!) [...] De van más metafora is: pl. 'Veuillez agréer, Monseigneur, ma *profonde* estime (on ma *haute* considération.)' ['Kérem fogadja, nagyuram, mély megbecsülésem (vagy magas elismerésem).'] Mi a *profonde* [mély] ellentéte? *Superficiel* [felületes]. Ez sem mindig oly sértő, mint gondolnánk. Elvégre a bőr: *felület*, de az orvos helyesen teszi, ha gyógyítja a bőrbajt. Ép test nincs ép felület, azaz bőr nélkül. A földrajzban is fontos kérdés, hogy hány km²-t tesz ki az ország területe (*superficie* du territoire). Amit a német tanár keres (minden tudományban!), az az *Unterlage*, a téziséte megerősítő lelet, bizonyíték, okmány. A próféta *de profundis* clamavit ad te, Domine [a mélységből kiáltok, Uram, Hozzád]. Az évszázados szóhasználat bizonyítja, hogy a metafora el van fogadva; mi a fő dicséret, ami nőt érhet? 'Une *grande dame*' [nagyasszony, úriasszony]. 'Your Lordship' fordítása: 'Votre Grandeur', a régi diplomáciai okmányokban, ama korban, amikor az angol még nem volt hivatalos nemzetközi nyelv. A nagyúr pl.: Grande de España. Még a szabadkőműves hierarchiában is van *Grand Orient*, *Grand Conseil*. Még a szentek között is van Albertus *Magnus*, St Gregorio il *Grande*. Erdély fejedelmének címe: *Nagyságod*. Louis XIV. más néven: *Louis-le-Grand*. (Így hívják a lycée-t, amelyet ő alapított.) Aki tagadja ezt a szóhasználatot, futóbolond, *Laufnarr*. A nyelv azt tanítja, hogy az ember különbséget tesz *magas* és *aljas* között, valamint *nagy* és *kis* között, az előbbi javára. Számos svéd király volt Magnus, és ma ez Svédországban gyakori keresztnév. (Máskor is előfordul: *Magnus* Hirschfeld, német pszichiáter.) A Rector 'Euer *Magnifizenz*', Debrecenben ő a *Magnum Collegium* élén állt. Ha annak egy növendékét bevitte a pandúr a sötét börtönbe, lopás, sikkasztás, csalás stb. miatt, a növendékről azt mondta a Rector *Magnificus*, hogy *alávaló* fickó. Ha a képviselők elégedetlenek a miniszterrel, azt kiabálják, hogy 'Le vele!', ha tetszik nekik az államférfiú, azt kiáltják, hogy 'Hoch!', 'Arriba!' Ha jól beszélt a pasi, azt mondják róla, hogy szárnyaló a stílusa, vagy magasröptű a gondolkozása. De az összefüggés mindig fontos. A hang, ha *szoprán*, éppen annyi tehetséget mutathat, mint a *basszus* – a maga helyén. A cselló *mély* hangon játszik *D-dúr* szonátát, a hegedű itt-ott *magas* C-t ad ehhez: ez nem minőségkülönbség, hanem genre-különbség. Ezt összhangolni lehet. De nem lehet összhangolni a *magas*-rendűt az *aljassal* az *etikában*, sem a *nagy*lelkűt a *kicsinyessel*. Senkit nem lehet úgy jellemezni, hogy *great* gentleman volt s egyben *petty* thief [piti tolvaj], vagy hogy il

¹²²² *Vélhetően Menczer magára Kolnaira céloz. KOLNAI, Aurel (1971): The Concept of Hierarchy. Philosophy, XLVI, 203–222. Elképzelhető, hogy Kolnai részben a Menczerrel való korábbi levelezésből is ihletet merített hozzá.*

agissait toujours pas des motifs tres *élevés* dans sa *bassesse* [*aljasságában is* magasztos indítékok alapján cselekedett]. Egyébként minden értékek felforgatója, Vlagyimir Iljics Uljanov – Lenin, a világirodalom legtehetségtelenebb stilsztája, ebben az egyben alkalmazta a közbölcsességet: akit megvetett, azt *kispolgárnak* titulálta, akit sérteni akart, azt lakájnak nevezte. Még e buta és sötétlelkű forradalmár sem sértegetett avval, hogy egy ellenfelet nagyúrnak, előkelőnek, finom úriembernek jellemezzen; még az ő sértése is az volt, hogy valaki *kispolgár*, lakáj. Én Mussolini Benitót hiénának gondoltam huszonegy éven át, szónoklatát rikácsoló ordításnak éreztem, cselekedeteiben ama szagot véltem felfedezni, amely a hiénaketrec közelében üti meg orrunkat, pofájáról szerintem a hullarablás rítt le, szájának termékeiben dögszagot éreztem, élete és halála szerintem a levegőmérgezés két különböző, de egyaránt eltaszító neme volt. S miután az Egyház nem kívánja imánkat a Pokol elkárhozott lakóiért, felmentem magam az imádkozás alól Benitóért, aki szerintem a Pokolba kárhozott. De az oly gézengúzok, akik őt kedvelték, őt mégis *nagynak* nevezték. (Olykor butaságból, gyakrabban haszonlesésből.) Nem aljasnak, plebejusnak, útonállónak.

A szociológusok helyesen teszik, ha a nyelvet tanulmányozzák. Papái e tudomány-nak Le Play Frici és Pierre-Auguste Cochin báró voltak (az utóbbi fia Denys báró, de l'Académie Française, moderé miniszter a III. Köztársaságban, Ambassadeur de France speciális misszióval megbízva 1915-ben Konstantin görög királynál. Fő műve: *Louis-Philippe, Roi des Français*.¹²²³ Denys báró fia, Augustin Cochin, hősi halált halt Verdunnél¹²²⁴ 1916-ban, írta: *La libre-pencée et la Démocratie, Les sociétés de pencée et la Révolution* stb.¹²²⁵ Úttörője a szociológiai történetírásnak). Az atyaszociológusok szerint az *empirikus* tudomány, a társadalmi tények figyelése, módszere az *observatio*. Persze, hogy a nyelvet obszerválni kell, és a használat időszerű változásai társadalmi tünetek. De Le Play ragaszkodik *főtanához*, hogy a változásokban a legfontosabbak az *állandók*, mert egészen értelmetlen változás nincs, se nyelvi téren, sem a társadalomban, sem az etikában. A felforgatás nem állandósulhat, a szubverzív forradalomból is Állam lesz, a panteizmusból, sőt az ateizmusból is vallás. (Persze *inkább zsarnoki állam*, *inkább fanatikus, türelmetlen vallás* – mondotta 1849-ben Nicomedes Pastor Diaz;¹²²⁶ Juan-Maria Donoso Cortés; utánuk 1854-ben Eötvös József báró *Az uralkodó eszmékben* és Dessewffy Marcellus gróf: *Der politisch-soziale Radicalismus der Gegenwart*, Wien–Leipzig 1850; idézve B. M. Kaltenbrunnernél.)¹²²⁷ 'Constants psychologiques et moraux' [lélektani és erkölcsi állandók] a helyes kifejezés, amelyet Vilfredo Pareto¹²²⁸ olasz, de franciául író tanár tanított a Lausanne-i Egyetemen, 1890 és 1915 között.

¹²²³ Denys Cochintól lelhető föl Lajos Fülöppel kapcsolatos munkásság.

¹²²⁴ Pontosabban a *Somme*-nál.

¹²²⁵ A. Cochin több munkát is közzétett, Menczer ezek közül emlékezetből néhány címet idéz, kissé pontatlanul.

¹²²⁶ Nicomedes Pastor Diaz y Corbelle (1811–1863): spanyol politikus, államminiszter, író, újságíró.

¹²²⁷ A pontos cím: DESSEWFFY Marcell: Der politisch-soziale Radicalismus der Neuzeit. In seinen Doctrinen beleuchtet. [A jelenkor politikai-társadalmi radikalizmusa, saját doktrínái fényében.]

¹²²⁸ Vilfredo Pareto (1848–1923): olasz közgazdász, szociológus, filozófus.

Bár emez urak cirkuszlovarnő szeretőiről kevesebbet tudunk, mint Theodora úrhölgyről¹²²⁹ – talán nem is tartottak ilyent – lényegében ők *Justinianus Caesar* módszereit követték. Justinianus mondotta ki, hogy a törvény nem erkölcs, hanem *jogtudomány*, gyűjtése a szokásoknak, a tényeknek, s a bírói döntés a fennálló egyes konkrét esetekből általános alapelvek levonása és alkalmazása. Persze a jogtudomány nem ellenkezhetik a természetjoggal (etikával), de hozzáteheti a *ius civile ius regni* [az ország jogát, a magánjogot], a *ius gentium*ot [nemzetközi jogot], a megfigyelésből levonhat alapelveket, s azokat kifejezheti formális és *normatív*e kötelező törvényekben is. Hol kezdenek a szociológusok *normatív* tevékenységet, és mint viszonyul tudományuk az etikához? Ezt a bolygó hollandus nem mondja meg, de erre várja Uraságod választát az alulírott [B]

PS: A budapesti kutatónak megírtam, hogy mi volt „aljas a Kovácsban”¹²³⁰ (Kolnai, Wien 1924) és a Bereiben.¹²³¹ Azt kérték, hogy írjam meg ifjúságom történetét. Nem hallgathattam el ebben Berei stiklijeit, sem Gerőét, sem Illyését, sem Szegiét.¹²³² De odavágtam a marxistáknak! Azt írtam, ha úgy, ahogy azt én írtam, lenyomják, nincs kifogásom. Hogy hogyan kommentálják, az ő dolguk. Állítólag én ’vezető egyénisége’ voltam a ’progresszív ifjúsági mozgalomnak’. Tudsz Te erről? Ők ezt kutatják. Én vezettem Ács Tivadart,¹²³³ Markos Gyurit,¹²³⁴ Illyés Gyuszt, Szegi Palit a népi irodalom élén. Koczóh Lacit a Lipótmezőre.¹²³⁵ És még ki tudja, kit és hová? Szegi Pál már meghalt, mások még élnek, hacsak meg nem haltak. Szabó Kornélt,¹²³⁶ Demény Palit¹²³⁷ a komcsik ölték meg mint disszidens, antisztálinista forradalmárokat, ellenben Tabódy Kálmánt¹²³⁸ a nyilasok és a nácik. Szegi Pál nagy fiú volt néhány évig, aztán meghalt: A feltámadásra eztán vár, Kalotaszegi Szegi Pál.

Markos György 1956-ban csatlakozott a felkelőkhöz, azután lefeküdt, s most ismét egyetemi tanár. Ács Tivó pedig tovább írogat dédapjáról, Ács Gedeon 1848-as ev. ref. püspökről. Mindezeket én vezettem. Még Makay Miklóst¹²³⁹ is, aki 1945-ben mint polgári

¹²²⁹ Theodóra (kb. 500–548): bizánci császárné, Justinianus felesége.

¹²³⁰ Kolnai, Kovács György és Berei Andor *Menczer önéletrajza szerint szoros baráti társaságot alkottak. Az idézőjelet Menczer így használja, a hivatkozott forrást nem azonosítottuk.*

¹²³¹ Fodor Ilona (1975): *Menczer Béla Párizsban. Valóság, 18(10), 89–103. Az interjú postai úton készült, több szövegvariáns is létezik. Menczer részben ennek kibővítéseként írta meg a Bread Far From My Cradle című önéletrajzát – lásd a bevezetést. A megjelent interjú azért nem nevezhető kemény kritikának.*

¹²³² Szegi Pál (1902–1958): költő, irodalomkritikus.

¹²³³ Ács Tivadar (1901–1974): történész, újságíró.

¹²³⁴ Markos György (1902–1976): földrajztudós, egyetemi tanár, művész, újságíró.

¹²³⁵ Koczóh Lászlóról csak annyit tudtunk kideríteni, hogy 1903-ban született, és Menczerrel egy időben ült börtönben.

¹²³⁶ Szabó Kornél (1891–1948): A Nitrokémia vezérigazgatója. Gazdasági koncepciók perben ítélték halálra és végezték ki.

¹²³⁷ Demény, lásd a 73. l.-et.

¹²³⁸ A Tabódy-család ismert zalai familia, több tagja történelmi szerepet is játszott, de Kálmán nevű nem tudtunk azonosítani.

¹²³⁹ Makay Miklós (1900–1978): A Nitrokémia igazgatója. Jelentős szerepet játszott az antifasiszta ellenállás szervezésében. 1946-ban emigrált Nyugatra.

demokrata harmadmagával részt vett a Népfrontban. (A három egyike volt gróf Apponyi Albertovics György, aki elhunyt Brüsszelben 1968-ban vagy 69-ben.)¹²⁴⁰

Azonban most Téged akarlak vezetni a következő témára: *A szociológiai observatio viszonya a normatív etikához*. Kötelező-e a szokás; a *mores* és a *morál* között mi a viszony? Hol lesz a szokatlanból erkölcstelen? A legjobb pályamunkát éremmel tünteti ki az alulírott, ha az szept. 24-e előtt beérkezik. [...] Molnár Tamás¹²⁴¹ abban különbözik Sárközy Matyitól,¹²⁴² hogy nem rokona Molnár Ferencnek. Ismered? [...]

¹²⁴⁰ Ui. Tévedés: Gróf Apponyi György Saarbrückenben halt meg 1970-ben, Brüsszelben csak élt. Sz. 1895-ben Budán, atyja Verbőczy-utcai palotájában, a Várban. Az egyik Apponyi-unoka gróf Pálffy István, cambridge-i legény, ha jól tudom, elméleti fizikus. Ez egyben Ligne hercegi leszármazott is. *Semper linea recta*. [Az utóbbi információkat nem tudjuk megerősíteni.]

¹²⁴¹ Véltetően Molnár Tamás (1921–2010) magyar származású francia–amerikai filozófusról, eszméletörténésről van szó.

¹²⁴² Sárközy Máttyás (1937–): író, irodalomkritikus, szerkesztő.

Menczernek 1971. október 8.

Nagytiszteletű Kultúrbáró!

Örömmel hallom, hogy az út kellemes volt, és hogy Ujjork felvillanyozott. E tekintetben erős (persze jóindulatú) irigységet érzek; az előadásokra nézve nem (ha oly sikeresen ütnek is ki, mint kívánom). Három hetet elég kellemesen töltöttem Brüsszelben (valami 13 vasúti kirándulással), a rombolások és építések stb. – valamint számos hippik látványa – ellenére. [...] Amszterdam, ahol mindenekfölött Goudsblom János tanárral¹²⁴³ találkoztam, a legszörnyűbb hely, amelyet manapság ismerek: nem is beszélve a brüsszselinél is dühödtebb munkálatokról, s az isszonyatos gépkocsi-, kerékpár- és motocykli-tombolásról, úgy tűnik nekem, hogy ez ma (eltekinthetve talán az amerikai távolnyugattól, melyet sohasem láttam) a hippik világfővárosa. Szinte kívánságot kelt az emberben egy nagy adag masszív, egyenruhás, kőarcú és rendben marsírozó muszka katonaság iránt. Ha engem el is csípnek, és megérdemelt sorsomban részesítenek, akkor sem tudják bennem azt a hullámzó, végtelenül mély undort, a hányásba beleveszésnek azt a vágyát kelteni, mint az erkölcsi anarchia és permisszivizmus poloskabolyai. Itt nálunk a College diákmiliője sem étvágygerjesztő, de a mai Amszterdamhoz foghatót nem nyújt, s ilyet eddig seholsem láttam.

Ezzel szemben Goudsblom kitűnő benyomást keltett bennem; roppant lelkes, és azt hiszem, lángeszű fiatalember (38 éves, de 30-32-nek látszik), igen kedves is volt. A szöveg ellapulása alatt talán azt érted, hogy metodikai témákra megy át, melyek Téged kevésbé érdekelnek a metafizikai alapélménynél – ezt meg tudom érteni. Ő maga ellenkezőleg egyes részeket 'nem elég átvilágított' lát benne, és még erősen revideálni szándékszik a közlés előtt.

Vámbéry (Loló) nem egészen osztja az én mindent átfogó borúlátásomat, nem biztos Délkelet-Ázsia és Formosa [ma: Tajvan] 'teljes' feladásában stb., de ha közelebbről vakarja az ember, bőre körülbelül olyan fakónak tűnik, mint jómagamé. Azt szeretné, ha Nixon megnyerné a jövő évi választást (nálá jobb, akinek valamelyes kilátása lehetne, nem lévén), de erős kétségei vannak; leginkább az tart benne némi reményt, hogy a demokrata jelöltek közt egyet sem lát átütő politikai személyiségnek varázsos vonzerővel.

Itteni dolgokról nem szólok; valószínűleg amúgy is jobban vagy tájékozva, mint én. Nem bizonyos előttem, ki tudnak-e kényszeríteni a vörösök (vagyis a szocpárt uralomra jutott eleme) egy korai választást és kormányváltást, pl. az Európa-terv megbuktatásával vagy valamivel később sztrájkakciókkal és effélékkel. Valószínűbbnek érzem, hogy igen; de ha nem, akkor a párt balratolódása választáspolitikailag később még árthat is neki. Isten adná, ha az egész *res anglica* nem nagyon fontos is.

Április eleji és szeptember eleji leveleiden újraelmélkedve: a legtöbbet, amit mondasz, egyetértek, és a politika-szociológiai magot (munkamorál, kényszer és jutalom, osztályok funkcionális szerepe) igen jelentős témának tartom. Ezt rendszeresebben ki kellene

¹²⁴³ Johan Goudsblom (1932–2020): holland szociológus.

dolgoznod és publikálnod (mert a Rombach-könyvben¹²⁴⁴ megjelenendő tanulmányaid a magyar és a hispán konzervatívokról ezt nem tartalmazandhatják). Minogue¹²⁴⁵ kis könyvét¹²⁴⁶ a liberalizmus ellen, ha Minogue nem is fog Neked jellegzetes konzervatívnak tűnni, nagyon sokra becsülöm; ha talán nem ismernéd, majd kölcsönadhatom. Acton tanár *The Morals of Markets*je kitűnő etikai védelme a kapitalizmusnak, de ízlésem számára ő mégis kissé túlságosan be van zárva a liberalizmus kereteibe.¹²⁴⁷ Nem mintha én centrális őskonzervatív volnék (amit Te nem is hihetsz), de mégsem a szóhangzások miatt vallom magam inkább nyílt látókörű konzervatívnak, mint akármilyen liberálisnak, hanem mert a liberális mentalitásban valami esszenciális, gyógyíthatatlan, dogmatikus bornírtságot érzek: mintha a problémakör bensőbb, eleven idegzetéig, szóval velejéig el sem juthatna.

Egészségileg: távollétem alatt ezt az írógépet elég jól meggyógyították; méghozzá véletlenül ideszakadt magyarok cége a Fincslí-úton [Finchley Street].

Marjorie-nak kézcsókomat. (Milyen jól tud ő halat elkészíteni.) Sok sikert, látványt, élményt és minden jót! Bözsi részéről is. (Kéteshelyzetű értelmiségi libertinus)

Aurél bácsi

¹²⁴⁴ KALTENBRUNNER, Gerd-Klaus szerk. (1972): *Rekonstruktion des Konservatismus. Freiburg i. B.: Rombach.* Kolnai fontos tanulmánya: „*Konservatives und revolutionäres Ethos*” (95–136), Menczer fejezetei: „*Ungarischer Konservatismus*” (219–40), „*Spanischer Konservatismus*” (291–310). Valószínűleg ez az egyetlen publikáció, amelyben mindketten szerepeltek. A könyvet 2015-ben újra kiadták.

¹²⁴⁵ Kenneth Minogue (1930–2013): *ausztrál politikai gondolkodó.*

¹²⁴⁶ MINOGUE, Kenneth (1963): *The Liberal Mind. Indianapolis: Liberty Fund.*

¹²⁴⁷ ACTON, Harry Burrows (1971): *The Morals of Markets. An Ethical Exploration. London: Longman.*

1972

Menczernek 1972. havas 28.

[...]

Kedves Mester,

Ezt kezdem lapozgatni: E. L. Woodward, *Three Studies in European Conservatism: Metternich, Guizot, the Catholic Church in the Nineteenth Century*. New Impression: Frank Cass 1963. First Edition: Constable 1929.

[...]

Ellenvetéseidnek nagyobb részét deferálok [meghajlok]. Néhány apró klarifikálás, a lényegtelenebbtől a lényegesebb felé haladva:

1. Persze hogy Vilmos jól megfőzte Ferenc Ferdinándot. Egyrészt temperamentum-hasonlóságaik folytán: sajátos korjellemző vulgaritásuk (draufgängertum [vakmerőség rámenősség], baromi vadászataik stb.; bár Vilmos sokkal bolondabb és rosszízűbb volt; a vulgaritás egy némely rokonvonásai megvoltak Eduárdban¹²⁴⁸ és II. Lipótban is, noha sem III. Sándorban sem II. Miklósban). Másrészt azért, hogy (igen helyesen) tüntetően akceptálta [Chotek] Zsófiát [Ferenc Ferdinánd] hitvesét. Mégsem hiszem, hogy Ferenc Ferdinánd belső fenntartás nélkül bedőlt volna neki. Olyan jelentéktelen és olyan egyszerű ő nem volt. Nyilvánvaló, hogy belpolitikai terveit csak úgy gondolhatta keresztülvinni, hogy lehetőleg tompítja az ellentétet Oroszországgal és fenntartja a szövetséget Németországgal (*legalábbis* for the time being [egyelőre]), Vilmost az all-deutschen [nagy-németek] ellen hangolva, s benne azt a benyomást ébresztve, hogy egy föderalizált Ausztria enyhe, de *biztos* német előjelű lesz, s Németországnak megbízhatóbb szövetsége, mint a dualista tákolmány, s a szlávok millióival hadilábon álló (s *emellett* 'parlamentáris') Ausztria. A barátság igazi *is* volt, de mindkét oldalról ravasz számítás *is*. Hogy mi *történt* volna, ha pl. a szarajevói gyilkosság helyett Ferenc József már akkortájt meghal, és Ferenc Ferdinánd trónralép, azt nem tudom – kevesen tudhatják –, de hogy Ferenc Ferdinánd alatt nem *így* történtek volna a dolgok Szerbiával s a világgal, azt biztosan tudom. – Köztudomású, hogy a pánszerb nacionalisták őt nem *azért* igyekeztek láb alól eltenni, mert speciális szláv elnyomónak tekintették volna, hanem mert mint bizonyos értelemben szlávbarát volt veszedelmes *az ő* céljaik szempontjából. – Bilinszki vajjon miért nem vette komolyan Jovanovics intését? Itt valami nagyon lappang a sötétben. [...]

Korántsem lehet azt mondani, hogy ama Magyarország nem volt jogállam, és a benne uralkodó liberalizmust álliberalizmusnak nevezni szerintem nem helytálló és nem találó. Inkább elsatnyult, elzüllött, s a nacionalista ikon igájába senyvitett *liberalizmus*. A 'betyáruralom' olyasmiben áll, hogy ezek az urak (nem Szécsen, nem Eötvös, még Deák sem, többen mások sem; de ezek a hatalmat gyakorló urak általában),

¹²⁴⁸ VII. Edward (1841–1910): az Egyesült Királyság uralkodója, Viktória királynő fia és 1901-től utódja.

dzsentri-főispán-alispán-ispán-kasznár-tisztartó-csendőr-deres-díszmagyar rurális háttérükkel és életmodelljükkel *rendszeresen* be voltak állítva erőszakos és becstelen eszközök *ruchlos* [nemtörődöm], víg alkalmazására ott, ahol ez nekik konveniólt [megfelelt] – a zsarnokság megint más, a totalitarizmus épenséggel egészen más valami – saját törvényeik alkalmi és egy döntő pontban (nemzetiségi törvény) állandó felrúgását lelkiismereti zavarok nélkül végezték, komisz stiklikre mindig lehetett részükről számítani, az egymásköztiség és urambátyám-szolidaritás íratlan legfelsőbb törvényük volt (l. Mixát fantáziakarcolatát ifj. Andrássy Gy. szűzbeszédéről – regále- és adódolgok –, ha azt netán egy szimpla Gyulai András tartotta volna); ez az egész veret élesen, sajátlagosan elűtven pl. az osztrák abszolutista és arisztokratikus aspektusoktól, az osztrák parlamenti élet lármájától és álságától is, az osztrák közigazgatás szellemétől, nívójától, s nehézségeitől is. Hiszen Te a tárgyat jobban ismered, s mindezt sokkal jobban tudnád leírni, ha akarnád – amire nem vagy kötelezhető. Valami analógiái voltak a betyáruralmi vonásnak egyes más országokban is: a porosz junkervilágban, Spanyolországban, a Balkán-irányról nem is beszélve.

Érdekes pont a vonás előtérbe nyomulása, vagyis a közmorális színvonal *hanyatlása*, a 70-es évektől az 1910-es évek felé. Hiszen erről is sokkal többet tudsz, mint én. Szerepet játszanak: a liberális étosz gyengülése és elfajulása a *külvilágban is*, az 'imperializmus' fellépése, a tiszántúli dzsentri fokozatos előtérbe jutása a Dunántúl (és egyéb civilizáltabb övek) rovására (erre engem V. [Vámbéry] Rusztem figyelmeztetett), s az a történelemszociológiai alaptény, hogy ahol az esedékes reformok mereven elháríttatnak (mert ilyenek *vannak*, bármily kockázatos is történelembölcseleti elemzésüket megkísérelni), ott eltolódás *kell* hogy beálljon a megmerevedés és agresszív ellenhatás irányában. Voltaképpen ez egyszerű pszichológiai, vagyis mondhatnám pszichológiai szükségszerűség. Mai – még jóhiszemű, mintegy ártatlan – erkölcsi defektusaim holnap vagy (részlegesen) eltűntek légyen, vagy immár mint konok, kiélezett, önelégült, agresszív fonákságok jelennek meg. *Egyszerűen* kitérni a problémák elől, mintha nem léteznének, nem lehet; a kísérlet megbosszulja magát. Persze nagyon igaz: itt *circulus vitiosus* [örödi kör] is áll fenn az *ellenerők* (forradalmi, destruktív, külföldi-agresszív *magatartások*) veszélyességével. Jászi ama hite, hogy méltányos nemzetiségi politika minden irredentizmust hamarosan le fog szerelni, tipikus megszállott-áltudósi romantika volt. Ám szerintem áldott az, aki az átkos kört valahol komolyan megkísérti áttörni; s kockázat nélkül semmit sem lehet tenni, csak ellaposodni – majd elkomiszodni, meghibbanni és sokkal *végzetesebb* kockázatokat vállalni. Kulmináció: az ultimátum [Szerbiának] inkább betyárok műve mint Metterniché, sőt akár Schwarzenbergé lehetett volna! (Optimista nihilizmus: a magyar betyári s a bécsi udvaronci-heuriger [kb. bécsi kocsmá-] szellem közös nevezője?)

Egy példa a 19. sz. *első* feléből: a rabszolgatartó Dél, mely a század elején még nem tudta, csak úgy a 40-es évek felé fedezte fel, hogy a néger rabszolgaság s az ültetvényi rendszer *intrinsically* [önmagában véve] magasrendű, állandóan érvényes és Istennek speciálisan tetsző társadalmi létforma; nem 'egyelőre szükséges rossz', hanem abszolúte kívánatos.

Az a Téged elirtóztató követelés, hogy az Egyházat, s pláne még az Államot is (általában) szentek kormányozzák, az Utópiával azonos; örületbe vagy képmutatásba (annak súlyos, fojtó formája) és totaliter pokolzsarnokságba vezet. Lehet, hogy egy-két mondatom gyanútlan olvasóban azt a feltevést kelthette volna, hogy én a tévtant vallom. Mindenképpen irtózom tőle (nb: soha életben egy pillanatig sem csatlakoztam a pápa világi hatalma mint olyan fölött tájékozók nagyszámú csoportjához), már csak abban a tekintetben is, hogy az Egyházat s az Államot egyaránt kormányzó 'szentek' csak *ugyanazok* a szentek lehetnének. De Sangnier¹²⁴⁹ öskeresztény, tisztasági és demo-sekrestyési tévútjának mint kátyúnak felismerése nem jelenti Maurras pogány, nícse-római és neobarokk útvesztőjének igazolását. Más azt követelni, hogy a pápa az Egyház érdekeivel és kulcspozícióival nem törődő, szörcsuhát viselő, nyerskosztón élő szent legyen, és azt, hogy ne legyen pl. VI. Sándor, ne dühöngjön és erőszakoskodjék, mint a későbbi Pio Nono,¹²⁵⁰ s a katolikuság valóságos (authentique) erkölcsi figurájával és szellemi érvényességével *legalább* annyit törődjék, mint a rivális kereszténység szétbomlasztásával, az anyagi érdekekkel, s az Egyház pszichostratégiai fegyelmével stb. A katolicizmus nagy, szerves defektusa nem az, hogy nem kultiválta volna komolyan a szentté válás lehetőségeit is – enélkül meg sem ért volna ily magas kort! – hanem hogy mindig igen kevés érzéket mutatott az *erkölcsi minimumkövetelmények* (s ezt a szellemi szférába kihatóan is tekintve) problémájával szemben. *Itt* van a dolog gyökere. Talán várható ma valami javulás, mint ahogy *bizonyos* üdvös változásokat hozott, a megmerevedés, elzárkózás és szellemi szemérmertenség tendenciái mellett a Tridentinum is (utólagosai s a francia felfordulásra való reakcióival egyetemben). Nem utópia azt kifogásolni, hogy Hencz K. párbajban leszúrja gr. Keglevich Istvánt, s rá egy vagy másfél évvel államtitkár lesz, mint a klerikális párt képviselője. Ezt a magánélet és a 'Ne ítélj ... mind bűnösök vagyunk' síkjára tolni nem lehet. Azt sem, hogy szabad-e a Monarchia fejének irtózáttal elítélni és szubverciónak tekinteni a trónörökös tisztas keresztény házasságát, mert az ara nincs uralkodó vérből; vagy egy másik, egyébként különlegesen tiszta személyes életű, uralkodónak bolondos magánokokból birodalmát kiszolgáltató egy monstrózus korrupt, perverz, részeges és megszállott sarlatán kényének. (Mert a Keleti Egyház *a maga módján* még teljesebben kitért a kálvini *egy nagy vívmány* elől – vesztére.)

Szervusz, A.

¹²⁴⁹ Marc Sangnier (1873–1950): jogászprofesszor, parlamenti képviselő, (francia) baloldali katolikus politikus, a német-francia kiegyezés híve.

¹²⁵⁰ IX. Piusz pápa (1792–1878) beceneve, a pápa eleinte kifejezetten népszerű volt.

Kolnainak (kontextusból valószínűsíthető dátumozással)

Választöredékek

Was 'die Schuld' und 'die Sünden' Österreiches betritt, Ew. Majestät haben mich zu meinem Posten berufen, damit ich deutsche Politik treibe und für Preussen eine haltbare europäische Stellung finde. Für Strafrichter über feinde Staaten und für Polizeichef halte ich mich für ungeeignet, ich kenne nur politische Notwendigkeiten und preussische Staatsinteresse. [Ami Ausztria 'tartozásait' és 'bűneit' illeti: Felséged azért helyezett a posztomra, hogy német politikát formáljak, s Poroszország számára védhető európai pozíciót alakítsak ki. Nem vagyok alkalmas ellenséges államok fölött ítélkező bírónak, sem rendőrfőnöknek, csak politikai szükségleteket és porosz államérdekeket ismerek.] Bismarck, 1866.

Ekként kellett volna szólnia 1918–20-ban Clemenceau, Lloyd George, Tardieu,¹²⁵¹ Sir Arthur Nicolson stb. uraknak, ha Bismarckok lettek volna, s ha valaha ez 1944. júliusi katasztrófa emberei közül eme bismarcki józan észből valami szorult, az mégis Tisza István volt. I cannot help it. [Sajnálom, de így gondolom.] Nem állítom, hogy angyal volt, de volt némi bismarcki sütnivalója, ha annyi nem is, mint Bismarcknak magának. Semmi ismerete, sütnivalója stb.-je nem volt azonban a párizsi konferencia tagjainak.

Persze, hogy igazuk volt a nyugatiaknak abban, hogy a német támadást a Nyugat ellen le kellett verni. Az O–M. Monarchiának viszont igaza volt abban, hogy az orosz expanziót meg kellett állítani, és hogy a Balkán népei igazabb önállóságot érthettek el, ha nem állnak be orosz satellitának, és gazdaságilag, kulturálisan inkább a Monarchia felé orientálódnak – mint ezt gyakran tették, a szerbek Obrenovic Mihály reformfejedeleml¹²⁵² idején, a románok I. Károly alatt – a bolgárok később. A Monarchiának sem ereje nem volt az annexióra, sem szándéka. Boszniát annektálta ugyan, de itt csak önálló bosnyák állam lehetett volna az alternatíva – a horvátok szerb, a szerbek horvát rezsimet ott nem akartak, a muzulmánok sem szerb, sem horvát rezsimet. (1941-ben – ekkor már nem volt O–M. Monarchia – a horvátok és a szerbek között valóságos polgárháború volt Boszniában – a nácik be sem avatkoztak, őket csak a Görögország felé vezető út érdekelte Belgrádon át.) 1908-ban a magyar minisztertanács (főleg Andrássy) óvást emelt a bosnyák annexió ellen. 1911-ben Tisza István, többségi vezér, amaz álláspontot fejtette ki, hogy 'a balkáni függetlenség egész politikája csak akkor kezdődött, amikor Magyarország független befolyást nyert a külügyekre'. Ezt mondta az Egyesült Ellenzék szövege is 1912-ben, amelyet Apponyi szerkesztett. A horvát nacionalista történetírók fő kifogása Khuen-Héderváry ellen az, hogy nem a nagyhorvát törekvéseket támogatta, hanem a szerb–horvát koalíciót, vagyis az orthodox kisebbséget a katolikus horvát nacionalizmus ellen – ez lehetett jó vagy rossz politika, de magyar nacionalizmus, asszimilációs sovinizmus semmi esetre sem volt.

¹²⁵¹ André Tardieu (1876–1945): francia politikus, Franciaország háromszoros miniszterelnöke.

¹²⁵² Obrenović Mihály (1823–1868): szerb fejedelem.

Végül a németeknek is igazuk volt abban (Monts Antal gróf)¹²⁵³ hogy – minden hibája ellenére – O–M. Monarchia nekik és Európának kedvezőbb állapot volt az esetleges oroszbarát új nemzeti államoknál.

Azonban 1915-ben, 1916-ban már a jogos és értelmes célok el voltak érve. A német támadás ki volt védve, az orosz szintén. Elzász visszaadása és Lengyelország függetlenítése alapján, *lehetséges volt a béke*. Lengyelország és Románia semlegesítése ('keleti Belgium') lehetséges lett volna. Szerbia dinasztiát sem kellett volna változtasson, Sándor trónörökös letörte Apist és a Fekete Kéz-bandát – 1917-ben már kivégezték őket. Vagy legfeljebb más dinasztia kellett volna, pl. Nikita montenegrói király.¹²⁵⁴ Elzász német nyelvű volt ugyan, de Franciaországnak szüksége volt reá, mert rajnai kikötő kellett; egyébként francia tőke és német, rajnai vas és szén, i. e. német–francia ipari kollaboráció (Caillaux, id. Alfred Fabre-Luce, Sieghardt stb.) okos dolog lett volna s erre a két háború ellenére a végén mégis sor került, s ez ma, de Gaulle–Adenauer után, Európa egyetlen reménye.

A szerencsétlen, kétbalkezes IV. Károly, dilettáns módon és ügyetlenül ugyan (s végül a reákényszerített hazugsággal még az erkölcsi tőkét is megsemmisítve) mégis Európa *egyetlen államférfija volt 1916 végén és 1917 elején*, s ha neki sikerül, amit tervezett – sohase lett volna Lenin és Szovjet. Berchtold, Forgách, Hoyos & Co. minden bűne *eltörpül* ama Lloyd George-ok és mások bűne mellett, akik 1916 végén vagy 17 elején nem voltak hajlandók a háborút befejezni, sőt még értelmes hadicélokot sem megjelölni, mert a Demokrácia teljes és totális győzelmét akarták. Akik megszervezték a háborús pszichózist, amely éppen a német–osztrák oldalon már tűnőben volt, akik a szerencsétlen Oroszországot belelovallták a további háborúba, akik ama *marhaságot* készpénzül vették, hogy szláv és latin érzelmekből Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia németellenes erődök lesznek (38-ban Sirovy,¹²⁵⁵ Tiso, Durcansky, Antonescu s Horthyishívjakovics versenyt futottak Hitler ölelő karjaiba, míg Dollfuss, Schuschnigg, Teleki, Kállay legalább lelki ellenállást mutattak), akik az olasz nacionalizmus ostobaságainak felültek, és a Wilson maszlagjának is. Persze kíméletlen bűvárhajóharc nélkül az utóbbira nem került volna sor – de ez nem változtat azon, hogy a németeken is túltéve, angolszász dilettánsok szervezték ama 'tudományos propagandafegyvert', amelynek köszönhetjük Lenin győzelmét, Hitler létét és annak következményeit.

Akárhogy is legyen a dolog, Közép-Kelet-Európa még leginkább Bécs–Budapest súlyponttal lehetett úgy-ahogy önálló és egységes, és ez Európa szempontjából bizonyosan jobb volt az olasz fasizmus, a német náci és ma a moszkvai súlypontnál – a london-párizsi súlypont, a Beneš–Masaryk illúzió, csődöt mondott 1938. szeptemberben, az első teherpróbán.

Summa summarum: helyes volt a német támadás kivédése Nyugaton, az oroszé Keleten. De nem lehet a katonai eszköztől többet várni, mint amit az adhat. Katonai döntés

¹²⁵³ Monts, lásd az 576 lj.-et.

¹²⁵⁴ Nikita, Montenegró fejedelme, első és egyben utolsó királya (1841–1921). 1918 után száműzték, Montenegró pedig az új jugoszláv állam része lett.

¹²⁵⁵ Jan Syrový (1888–1970): csehszlovák tábornok, politikus, miniszterelnök.

nem változtathat azon, hogy Németország Nyugat ipari főhatalma, sem azon, hogy Oroszország emelkedő ipari hatalom volt. Még Conradnak is volt annyi esze, hogy kezdetől fogva azt tanácsolta, hogy Oroszországot a lengyel–román semlegesítés elérése után hagyják békében, s már '14 októberében óva *intett* minden *ukránista* marhaságtól (l. Redlich-napló). Ellenben semmi esze nem volt '18-ban Lucien Klotznak,¹²⁵⁶ sem 1943-ban Morgenthau-nak,¹²⁵⁷ akik reparációkkal és ipartalanítással akarták Németországot 'ártalmatlanná' tenni, a semminél is kevesebb esze volt amazoknak, akik 'szláv–latin' gyűrűt kívántak a németek köré fonni. Oly nagy szerencsétlenség ma német súlypontú nyugati közös piac? 1916-ra a németek a nyugati háborút elvesztették, a keletit csak félig nyerték meg, az olasz front *partie remise* [halasztott parti] volt. Oly nagy szerencsétlenség lett volna a német súlypontú keleti közös piac, Leipzig–Bécs–Budapest–háromszögben, ami egyébként már az 1840-i Zollunion óta empirikusan is létezett, s amely csakis a *Balkán javára* terjeszkedhetett ki a Balkánra is?

Oroszország ipari megszervezését még a bolsik sem tudták megakasztani, Németország súlyponthelyzetén két veszített háború sem változtatott. Ismétlem: a Berchtoldok, Forgáchok és Hoyosok esztelensége 1914-ben eltörpül a nyugati esztelenség 1916–18-as formái mellett, s ezt kevésbé szokás elmondani. Ezért térek el a szokványtól, és nem beszélek a kelletténél többet a Monarchia bűneiről, s többet a Nyugat esztelenségeiről, amelynek következményei még láthatóbbak, miután ma is csehül áll a Nyugat, *beneši* ideológiával remélve a koegzisztálást, és ismét *beneši* ideológiával (vagy nehruival) térve napirendre a magyar 1956 felett.

A magyar betyáruralom. Amit erről mondasz, a Redlich-Hantsch-Baerenreither¹²⁵⁸-féle nagyosztrák ideológia – van benne persze igazság is, de én nem mondhatom, mert különben Hantsch egyik stréberjének látszanék, aki Hantschon és a Donauraumon keresztül pl. Salzburgban akar katedrát kapni Franz-Ferdinandizmussal és magyarságkritikával. (Tegye ezt Gogolák Lajos,¹²⁵⁹ aki volt már szlovák is, kommunista is, most ő nagyosztrák, de amióta Hantsch öregszik, már kissé szocdem is a bécsi egyetemen.) Én *osztrák–német körben mozogva*, inkább e Redlich-Bärenreither-Hantsch teóriáknak szeretek ellentmondani.

Az igazság egyébként valóban más, mint e teória. Ha Kossuth meg sem születik, ha 1848 nem is lett volna, csak két állami apparátus lehetett a Monarchiában, a bécsi és a magyar – a cseh beolvadt a bécsibe, a lengyel *csak* lokális volt, a horvát *csak* katonai jellegű. A magyar valahogy – ez pusztá empiria – megőrizte önállóságát. Egy bizonyos fokú centralizáció a XIX. század alaptendenciája volt egész Európában. Oly helyi jog, mint a szerb település a Bácskában, az oláh határőrvidék Krassó-Szörényben, a primitív, naturalwirtschafti színvonalú határőrvidék, katonai adminisztráció alatt, a szász települési privilegium, a székely terület integritása stb. az iparosodó korszakban *nem maradhatott a régi*. Túl gyorsan, előkészületlenül történt a változás 1848-ban, de

¹²⁵⁶ Louis-Lucien Klotz (1868–1930): francia újságíró, politikus, pénzügyminiszter.

¹²⁵⁷ Henry Morgenthau Jr. (1891–1967): amerikai politikus, pénzügyminiszter.

¹²⁵⁸ Hantsch, lásd a 215. l-j-et.

¹²⁵⁹ Gogolák Lajos (1910–1978): történész, szlavista.

amiről szó volt, az nem magyar nacionalizmus volt, *hanem főleg centralizáció*. Ez csak magyar – vagy bécsi német – előjellel történhetett.

Az etnikai határok felolvadtak, eltolódtak. Ami addig fennállott, *úgy nem maradhat*. A bécsi adminisztráció jobban csinálta volna? Kétséges! A kremsieri alkotmány papírformái? De hiszen ezt Palacký és Ringer¹²⁶⁰ csinálták, a románoknak, horvátoknak, szerbeknek, szászoknak stb. *ebben még kevesebb részük volt*, mint a magyar alkotmányban. A kremsieri alkotmánynak csak az volt a célja, hogy arra való hivatkozással, hogy az osztrák császárállam népei nagyrészt nem-németek, visszautasítsa a frankfurti Reichstag német pretencióit az osztrák kormány irányítására. Praktikus, alkalmazható rendelkezései nem voltak, csak általános elvei. És ismétlem, csak a csehek és a németek egy része csinálták, a többiek nem, vagy alig!

Egyébként, ha szabad kérdezni, Skócia és Wales oly teljes autonómiával vannak-e felruházva, a múlt századi Írországról nem is szólva? És oly szörnyen jogfosztottak-e a bretonok, mert Nantes-ban francia az egyetem, a korzok, mert Ajaccióban nincs olasz lycée, a provenszáliak, mert a Mistral nyelvén csak műkedvelők írogatnak, és az aix-i prefektus nem? A baszkok, mert San Sebastianban és Bilbaóban kasztíliai hivatalos nyelv? Vallon betyáruralom van-e azért, mert Leuwent általában Louvainnek mondják, és ott franciául tanítanak? És oly szörnyű az a berni elnyomás Jura kanton felett? És hol vannak Dél-Tirol jogai az olasz demokráciában (holott a németek ott nem bevándoroltak, mint pl. a románok Biharban)? És oly bizonyos, hogy Québec elszakadása Kanadától jótétemény volna? Eötvös József 1868-ban *alaposan megvizsgálta a nemzetiségi iskolák kérdését*. Kiderült, hogy nem volt egyetlen tót vagy rutén tankönyv sem, és még húsz-harminc évig nem lehetett szó elég rutén és tót tanerőről. Az első román nyelv és irodalmi tanszék Kolozsvárott volt (1865-ben állították fel), az első horvát nyelv és irodalmi tanszék Zágrábban, 1868-ban. Az orthodox klérusnak sehol a világon nem volt egyeteme – *csak Bécsben és Csernovicban*. A magyar nyelv azért volt műveltebb, mert bencés, piarista, jezsuita, ciszterci stb. tudósok minden téren voltak, mert a kálvinista teológiát csakúgy megelőzte két évi filozófia (Platón és Arisztotelész), mint a katolikust, s így volt magyar tannyelv – míg az orthodox klérus nívója mindenütt jóval a katolikus, luteránus és kálvinista alatt maradt, és sokáig nem volt román vagy szerb tannyelv – Obrenović Mihály kénytelen volt szerbül tudó magyarokat és bácskai, magyar iskolát járt vagy bécsi Dr szerbeket importálni 1860 körül – másképpen nem lehetett volna Belgrádban egyetem. Aki e világos tényeket tagadja, *hazudik*. Nem a magyarosító kényszer, hanem a szerb, román stb. nyelvek fejletlensége, a nemzetiségi intelligencia alacsonyabb szintje volt az oka annak, hogy nem volt elég nemzetiségi iskola. Magyarra le volt fordítva a görög–római, a modern klasszikus irodalom, Shakespeare, Dante – a Balkán első egyetemét (1860-as években), magyarok alapították, s a román egyetemet erdélyi románok,

¹²⁶⁰ *Kremsier csehországi városában folytatta a tevékenységét 1848 októbere után a ciszlajtán területek parlamentje. Többek között a Monarchia belső szerkezeti reformjával is foglalkozott. A magyar történetírásban „olmützi oktrojált alkotmány” is a parlament által kidolgozott elképzeléseket követte a nemzetiségi alapon való birodalmi reform tekintetében, ugyanakkor Ferenc József ezt a parlamentet is feloszlatta.*

akik képzettségüket a magyar egyetemen szerezték – vagy az osztrákon, Csernovicban. Ezek voltak az 'elnyomottak'!

1848 & all that. Lamberg tábornok meggyilkolása és Latour tábornok hadügyminiszteré menthetetlen gaztettek és örületek voltak. Zichy Eugen grófot legalábbis főrendi bíróság elé kellett volna állítani – Magyarország királya nem viselhetett háborút saját horvát alkirálya ellen, s így Zichy talán lázadó főrend volt, mint Jellačić cinkosa, de nem az 'ellenség' kéme vagy titkos ügynöke. Háromszáz román és szerbet, vagy huszonöt-harminc százast akasztottak vagy lőttek föbe Csányi László kormánybiztos statáriális törvényszékei. Persze ezt kilencvennyolc magyar kivégzése nem tette jóvá, különösen nem a Batthyány Lajosé és a tizenhárom tábornoké. Ámbár a látszat B. L. gróf ellen szólt, mert az 1848. október 6-i felkelést Bécsben, amelynek főepizódja a Latour-gyilkosság volt, tényleg a bécsi magyar kancellária titkos alapjának pénzével szervezte (bár B. L. gróf háta megett) *saját bevallása szerint*, a szökésben lévő Pulszky Ferenc. Továbbá mind a tizenhárom felesküdt cs. kis. tiszt volt, tehát Windischgrätz felszólítása óta (1848. okt. 8.) lázadási állapotban. Ez pszichózis volt – senki se védi, 1850. júliusban az *öreg Metternich sürgetésére* Ferenc Jóska Haynaut visszahívta; az öregúr nem akart osztrák földre lépni, amíg Haynau menesztve nincsen, s hivatalt még azután sem vállalt, mert a magyar politika egész kezelését helytelenítette. Leghevesebben a királyhű magyarok tiltakoztak, azok, akiket 1851-ben F. J. nevezett ki a birodalmi tanácsba. Szögyény-Marich László vicekancellár, Majláth György országbíró, gróf Almásy Mór,¹²⁶¹ gr. Zichy Ferenc, gr. Szécsen Antal, Ürményi József táblai elnök, b. Jósika Sámuel erdélyi kancellár, Toperczer Károly, budai polgármester. RIP. A bécsi sajtó viszont a tiltakozó cikkeket közölhetőnek vélte, Bécsben nem volt cenzúra, írták gr. Dessewffy Emil, Falk Miksa, Somssich Pál. Nem akarom ezt náci vagy bécsi terrorhoz hasonlítani, de még a francia epuráció [tisztogatás] is rosszabb volt 1945-ben.

Az orosz intervenció nem volt 'önzetlen'. Ezt már megírtam (*Exil et Liberté*, Párizs, 1960). Komoly orosz érdek forgott kockán. 1. Bem Erdélyből támadásra készült az alduinai zónában a román oldalon álló orosz garnizon ellen. Incidenst akart provokálni, ami súrlódást okoz az angolok, franciák és oroszok között. Az 1834-i szerződés ugyanis megengedte a cárnak, hogy itt 10.000 főnyi katonaságot tartson a Konstantinápoly felé vezető főútszágon az európai kereskedők védelmére, de egy emberrel se többet. Ausztria szerződő fél volt, Angliával és Franciaországgal együtt. Bem a szerződés nem kötötte. Oroszország valósággal ultimátumot küldött Bécsbe: 'vagy el tudjátok intézni Bemet, vagy mi magunk intézzük el.' Bem számítása az volt, hogy a cár kénytelen lesz egy további hadosztályt küldeni, amire Anglia és Franciaország felmondják az 1834-es szerződést. Ebből haddelhadd lesz, s ez jó alkalom lesz a lengyel felkelésre. Bem apó mit sem törődött avval, hogy ez hány magyar honvédba kerül, neki Lengyelhon volt a fő gondja. Dembinszkinék¹²⁶² is. Ezért állt sarkára Görgey Dembinszki ellen. Bem apó ellen mit sem tehetett, mert – Dembinszki ellenében – Bem *igen tehetséges katona*

¹²⁶¹ Almásy Mór (1808–1881): helytartótanácsos.

¹²⁶² Henryk Dembiński (1791–1864): az 1848–49-es magyar szabadságharcban részt vett honvéd altábornagy.

volt, nélkülözhetetlen mint tábornok – s különben is önálló főparancsnok volt, akinek Görgey csapatai nem voltak alárendelve. 2. Orosz szempontból az is meggondolandó volt, hogy Ausztria a magyar háború következtében az egész német politikától kezdett távol maradni. Ennek folytán a porosz–német császárság gondolata 1849. februárban már konkrét formát öntött, és majdnem keresztül is ment – csak IV. Frigyes Vilmos¹²⁶³ feltétlen ellenzése hiúsította meg. E fordulat orosz szempontból nem volt közömbös. Evvel megszűnt a lehetősége annak, hogy I. Miklós a kis (rokon) német fejedelmeken keresztül befolyást gyakoroljon a német és nyugat-európai ügyekre. Poroszország, 1814 óta majdnem szatellita szövetséges, túl hatalmassá lett volna, és elszakad az orosz politikától. A 48-as német radikalizmus oroszellenes volt, miután a még köztársasági Franciaország ellen nem hirdethetett nemzeti szent háborút. Ezért Ausztriát kellett az orosz politikának megerősítenie. Ausztria gyengeségének fő katonai oka abban állott, hogy a komáromi erőd – Bécestől 120 km távolságra – magyar kézben volt. Ezt körül kellett zárni, de ehhez Windischgrätz hatvanezer katonája kevés volt, ha az ország közepén is operálni kellett. A német kérdés sürgőssége bírta Schwarzenberget arra, hogy Haynaut teljhatalommal küldje Windischgrätz helyébe, s ne várjon arra, amíg W. megegyezik Görgeyvel és (Szögyény-Marich útján) a magyar királyhú párttal – az autonómia *visszaállítása* alapján. Windischgrätz Jellačićot elejtette; 'ich will einen Sieg der Monarchie über Separatisten' ['a lázadók ellen akarom a Monarchia győzelmét'], mondá, 'keinen Sieg der Kroater über Ungarn, der auch die Königstreuen Ungarn abscheut, keinen Territorialraub der Kroaten an Ungarn, da ein Königreich Sr Maj. von einen anderen Königreich derselben Maj. nie etwas annektieren kann' ['nem a horvátok győzelmét a magyarok fölött, mivel őfelsége egyik országát egy másik országa nem annektálhatja']. A cár persze ezt is remélte, hogy Ausztria tehetetlenségében hozzá mint *arbiterhez* [közvetítőhöz] fordul. „Szatellitot jött hódítani a cár Ausztriában, nem Magyarországot akarta meghódítani” (Görgey István, bátyja életrajzában, 1877). Élesen oroszellenesek voltak Schwarzenberg liberális miniszterei (Bach, Bruck, báró Krauss Fülöp¹²⁶⁴). Maga Schwarzenberg is kitért az orosz indítvány elől jó néhány hónapon át. (Friedjung: *Österreich und der Krimkrieg*.)¹²⁶⁵ Azonban ha Haynau kénytelen a főseregtől Komáromhoz negyven-ötvenezer embert elvonni, ha délről és keletről nem lehet Bem apóhoz hozzáférni, a háború még egy évig tart, s közben a porosz császárság kész. Ezért kellett sietni. Paszkevic¹²⁶⁶ bejött júniusban, Komáromhoz küldött harmincezer orosz, ugyanannyival lezárta az erdélyi szorosokat és harmincezret küldött a Felvidékre, hogy elzárjon minden visszavonulási utat Görgey elől. Még így is jutott tíz-tizenötezer orosz a főhadsereghez, Haynauhoz, aki elindult Pozsony–Buda–Szeged–Temesvár irányban június 26-án, megérkezett Temesvárra augusztus 7-re, ott egyesülve Rukowin cs. kir. altábornaggyal,¹²⁶⁷ aki Temesvárt november óta tartotta. A főhadseregnél tíz-tizenötezer

¹²⁶³ IV. Frigyes Vilmos (1795–1861): porosz király.

¹²⁶⁴ Philip von Krauss (1792–1861): pénzügyminiszter 1848–1851.

¹²⁶⁵ FRIEDJUNG, Heinrich (1907): Der Krimkrieg und die österreichische Politik. Stuttgart: Cotta.

¹²⁶⁶ Ivan Fjodorovics Paszkevic (1782–1856): az 1848–49-es szabadságharcba beavatkozó cári hadserég főparancsnoka.

¹²⁶⁷ Georg Rukavina (1777–1849): altábornagy, majd táborszernagy, Temesvár parancsnoka.

orosz harcolt. Balga verzió, amely szerint Haynau tizenhatezer osztrákját a magyarok 'legyőzték', míg a tízezer orosz legyőzte őket; ilyen vitéz még Panyutyin¹²⁶⁸ tízezer oroszja sem volt! Márpedig a döntő szőregi és temesvári csatában (aug. 7–9.) ennyi osztrák és ennyi orosz volt jelen.¹²⁶⁹ Haynau Komáromnál amnesztiát adott, Aradon viszont az bőszítette fel, hogy az orosz főparancsnok úgy viselkedett, mintha ő arbiteri minőségben jött volna be, és nem mint a császár szövetségese. Meghívta a 'lázado' tisztikart, ivott 'Őfelsége az osztrák császárra és vitéz magyar népére, s mindkettő igaz barátjára, a cárra, aki e szerencsétlen viszálynak véget vetett és a békét helyreállította'. Közben még 'az a gyanú is felmerült, hogy Kossuth kétszínű játékot űzött' (Görgey). Átadta a hatalmat, de elvitte a Szentkoronát Erdélybe, Bemhez, 'ama szándékkal, hogy Bem főparancsnokkal a háborút folytassa'. Ha Görgey így gyanakodott, elképzelhető, hogy a brutális Haynaunak a gyanú elég ok volt arra, hogy 'kíméletlen megtorlást' rendeljen el, amnesztia helyett, amit Miklós cár ajánlott. Persze ez nem menti Haynaut, de az összefüggést megmagyarázza. Ezt már én sokszor megírtam és előadtam. Nem ismételhetem el mindig újra!

1855, 1859, 1866: Sok balgaság, ügyetlenség és ballépés történt. Azonban túl nehéz volt a dilemma is. Ausztriának választani kellett két kellemetlen lehetőség között: 1) szövetség Napóleonnal, kézfogás az olasz, német és keleti kérdés közös megoldására; 2) orosz szövetség a bonapartizmus ellen. Az első esetben az oroszoknak módja nyílt Ausztrián állani bosszút III. Napoleon minden akciójáért, és III. Napoleon segítsége nem lett volna hatályos. A második esetben az egykori metternichi 'Szent Szövetség' teljes szatellita viszonyra lett volna.

Azonban még mindez sem a lényeg. Engem ma a Habsburgok nem tehetnek meg Hofrat-tá, sem Horthy utódja nem tehet meg felsőházi taggá. Én ma csak avval szolgálhatnám saját előmeneteletem, ha utólag szidom őket. Viszont én utólag beállítom tetteiket a helyes összefüggésbe s legalább is annyit megállapítok róluk, hogy nagyrészt felértek pl. Lloyd George-al, Wilsonnal, Baldwinnal,¹²⁷⁰ Poincaré-val, sőt itt-ott többet is értek ezeknél. Valami igazuk *nekik is volt*. De ha minden agrárius szent és angyal lett volna is – akkor sem lehetett volna elkerülni, hogy ne váljék az agrárkérdés Európa számára tragikussá, Magyarország számára 1910 körül, Európa számára 1960-ban. Ezen semmi földreform nem tudott volna segíteni. Az agrárszegénységet Manin parasztpártja vagy Stambolsky¹²⁷¹ uralma alatt Románia és Bulgária se kerülték el. Sem a negyven évre – Vichy leszámításával – balra kormányzott Franciaország, amely ma sajtjáért és boráért küzd, s még Algír feladása árán sem tudja agrárgazdaságát megmenteni.

Ha Bismarck zsenije geometriai arányban növekszik a Wilhelmstrassén 1890 után, akkor is eljött volna a pillanat, amelyben a német fellendülést túlhaladja Amerika, mint ipari főhatalom – amint Amerikát is túlhaladja majd talán Argentína, talán Kína, talán

¹²⁶⁸ Fjodor Sz. Panyutyin (1790–1865): orosz tábornok, fontos szerepet játszott az 1849-es hadjáratban.

¹²⁶⁹ Bizonyosan téves adatok, jóval többen vettek részt mindkét csatában.

¹²⁷⁰ Stanley Baldwin (1867–1947): brit politikus, az Egyesült Királyság háromszoros miniszterelnöke a két világháború közti időszakban.

¹²⁷¹ Alekszandar Sztambolijcski (1879–1923): bolgár politikus, Bulgária miniszterelnöke, erős embere, a délszláv konfliktusok áldozata (puccsal távolították el, később meggyilkolták).

más. Ha szentek, angyalok és zsenik serege ül a Downing Streeten, akkor is elvész az 1900-as angol világpozíció, amelyet két nyertes háború sem mentett meg. Semmilyen alkotmányos rend nem tud oly dolgokat elkerülni, mint a flamand kérdés. Az embereket unalom ölné, ha ilyenek nem volnának. Norvégiát igazán nem nyomta el Svédország, mégis különvált, s ma a norvég írók fő foglalkozása, hogy norvégre fordítják Ibsent, aki szerintük túl dánosan írt, s nem tette elég önállóvá a norvég nyelvet. Ideálisabb ösdemokrácia, általánosabb választójog sehol nincs, mint Svájcban, s onnan is kivándoroltak a szegény hegyi parasztok Amerikába, százalékban annyian, mint a 'feudális' és 'elnyomó' Tisza-uralom alól 1875 és 1914 között. És Svájcban még a nőket is elnyomják, amennyiben a választójog-nélküliség elnyomás! (Mellékesen: 1900 előtt majdnem *sehol* nem volt általános választójog, 1918 előtt sehol nem volt női. Franciaország bevezette 1848-ban, s az III. Napóleon támaszának és talpkövének bizonyult, ami miatt az angol liberálisok jobban féltek tőle, mint Tisza István. Bismarck bevezette 1871-ben, hogy a szocdemekkel sarokba szorítsa Laskert¹²⁷² és Richtert,¹²⁷³ a porosz liberálisokat és a poroszbarát protestáns északkal a szeparatista katolikus dél-németeket. Később megbánta!) Polgárháború, éhínség és végül kommunizmus hazája lett a bölcs konfucianusok kínai birodalma.

Semmilyen politika nem állítja meg az enyészetet, a bukásokat, a katasztrófákat, amint semmilyen okos és egészséges magánélet nem kerüli el a halált, sőt semmilyen orvostudomány sem. Csakis arról van szó, hogy a bölcs ember az, aki életének tartalmát, jelleget, értelmet tud adni, a dőre az, aki ehhez nem ért. A nagy nemzet és annak nagy államférfija az, akinek népe adottságai, történelme, nyelve, kultúrája, jellege bizonyos eszméket és elveket adnak, amelyek néhány krízis átvészelésében, pszichózisok, őrjöngések leküzdésében erkölcsi segédforrások. A materiális, emberi számítása feletti tényeken (súlypontok mozgása Kelet és Nyugat között, technológiai változások) változtatni nem lehet, azokhoz csak alkalmazni lehet a politikát. Azonban az, hogy ez némi méltósággal, okossággal és bölcsességgel történik-e, vagy gyökértelen nullitással, talajtalan burschikosítással [hanyagsággal] (ami a mai stílus, főként Amerikában) vagy fanatizmust majmoló cinizmussal (aminek példaképei a bohóc Kruscsov és Nasser, Tito vagy a néger Nkrumah), vagy igazi, kegyetlen fanatizmussal (Mao), mégis nagyon fontos.

Senki nálam jobban nem ismeri a konzervatív államférfiak hibáit. A radikális szamaraknál azonban mégis többet értek ők, és a történelmi államalakulatnak (ámbar anomáliái igen nagyok!) nagy előnye a rögtönzött, jöttment állítólag nemzeti államocskával szemben, hogy pusztá létével a civilizált magatartás lehetőségét tartalmazza.

¹²⁷² Eduard Lasker (1829–1884): német liberális politikus, Bismarck jelentős ellenfele.

¹²⁷³ Richer, lásd a 46. lj.-et.

Vákát

1973

Menczernek 1973. április 1.¹²⁷⁴

Dear Sir Michael,
Kedves Béla, Hadúr!

Mindenesetre sok szerencsét kívánok angol knechtungodhoz (nemesítésedhez). Felséges Királynőnk tudja, mit csinál; neki is gratulálok. A Hadow nevet talán, bár ezt Neki aligha mondtad meg, a Vitézi Székre vonatkozó reminiscenciáid végett választottad. Milyen fiatalosan nézel ki; kissé lefogytál; remélem, orvosodat ez inkább megörvendezteti, mint aggasztja.¹²⁷⁵

Hallottál-e valaha G érandóról¹²⁷⁶ vagy Deg érandóról? Ha igen, annál jobb. Ha nem, a) Micsoda magyar ember vagy Te? b) Micsoda történész és szellemtörténész vagy? Én [...] e nevet először Acton Henrik B. tanár egy brit akadémiai előadásában hallottam 1959 végén vagy 60 elején (!), illetve egy néhány nappal későbbi magáncsevegésünkben; mert az én hallásom tudvalevőleg gyenge, Actont pedig nem alkalmaznám a francia kiejtés specialista tanárának: eredetileg úgy értettem, mintha Condillac,¹²⁷⁷ Destutt de Tracy¹²⁷⁸ és egyéb ideológok mellett létezett volna egy Dzsoaundő nevű, talán haitii eredetű is. A báró de G. család magyar kivirágzására nézve lásd főleg a Révai nagy lexikonát, de Berei imádott fővezérünk aggiornata [naprakész] ötkötetes Enciklopédiáját is. Én ezt csak most a napokban tudtam meg abból az alkalomból, hogy az említett Acton tanár sugallatára a Szent-Palibeli editora, Abril, melynek egyébként londoni ügynöksége is van, engem bízott meg egy általuk lefordítandó s kiadandó G.-szöveggyűjtemény kiválogatásával. (Nem sok munka, s névleg 200 USD, valóságban 50 USD brazil adó levonása után 150 USD üti a markomat: sajnos nekem ez is pénz, pl. ha netán elmennék a Jog- és Társadalombölcseleti Világkongresszusra – Madrid, szept. 5–12. –, körülbelül fedezné a szorosan vett vasúti költséget.)¹²⁷⁹

¹²⁷⁴ Kolnai két hónappal később, június 28-án elhunyt. Szinte torokszorító, hogy ebben a levélben Kolnai először tesz komoly említést saját elmúlásáról.

¹²⁷⁵ A német Knechtung szolgásgót jelent, viszont a szó angol változata, a „knighthood”, természetesen lovagi méltóságot (de persze a lovag az uralkodó szolgája, a szótó ugyanaz). Talán ilyesmire céloz Kolnai, ám semmilyen hivatalos dokumentumban nem találtuk nyomát ilyen kitüntetésnek, ami ráadásul Menczer esetében gyakorlatilag elképzelhetetlen is lett volna (brit alattvaló volt, de ebben a minőségben nem voltak különösebb érdemei). Talán más elismerésről van szó. Az említett fotó nincs meg.

¹²⁷⁶ Joseph-Marie De G érandó (1772–1842): olasz származású francia jogász, történetfilozófus, filantróp. Unokaöccse volt De Gerando Ágost (1819–1849), a magyar forradalom és szabadságharc ügye iránt elkötelezett francia nemes, újságíró-tudósító, Teleki Emma grófnő férje. Erdélyben telepedtek le. De Gerando megtanult magyarul és románul is, játszott némi szerepet Kossuth francia kapcsolatainak alakításában. Lehet, hogy Kolnai mindkét személyre utal.

¹²⁷⁷ Étienne Bonnot de Condillac (1714–1780): francia filozófus.

¹²⁷⁸ Antoine Destutt de Tracy (1754–1836): francia arisztokrata, filozófus.

¹²⁷⁹ A St. Paul's Bibliographies kiadványtársaság volt. Kolnai egyik utolsó munkája Joseph-Marie De G érandó műveiből készült válogatás volt egy brazil enciklopédia számára. Erről többet nem találtunk.

Erről lévén szó: ha az úti fáradtságok életembe kerülnének, ezt nem nagyon bánnám: szívesen oszlanék fel legszeretettebb honi földemben, bár az óriási nekropoliszt tartalmazó Carabanchel külváros, mint általában Madrid déli és délkeleti városszéle, kimagaslóan csúnya, rutább pl. Kensal Greennél. Mindegy, mégis spanyol föld. Nagyobb baj volna életben, s azután teljesen üres zsebekkel maradni. Az élőknek az élet nem pótolja a Pénzt, a halottnak a halál igen. Nagy csábítás az is, hogy igenlő esetben kapnék itt júliusban (ingyen) egy hagymáz (typhoid)-oltást, amit még sohasem élveztem: egy-két napi bágyadság, némi láz és főfájás, talán émelygés is, bár sajnos rózsácskák a mell vagy has bőrén nem, de ezek a kifejlett hagymázban is hiányozhatnak. Mmmm! kíváncsi volnék! Olyan láz, amely nem légzőszervi bántalomból származik! Nem is emlékszem, hány évtizede, hogy ilyenem volt, ha valaha volt. Te persze mint kiérdemült mocsárláz-alany ezen mosolyogsz. De, amint látod, az aquinói gróf [Szt. Tamás] tévesen mondja, hogy senki sem kívánhat sántaságot vagy effélét *per se*, bár durva önellentmondással azt is állítja, hogy aki 'a rosszat választja', az rosszul cselekszik, mert attól is visszariad (mint valamennyire keresztény), hogy a bűn nem létezik, vagy hogy pusztán 'tévedés' az, ami a gonoszság látszatát keltheti (mivel sem egyszerű szókratikus szofista, sem Christian Scientist nem volt, és nem állítja fel azt az elvet, hogy 'Nem szabad azt mondanom hogy főfájásom van, hanem csak azt, hogy azt képzelem, hogy főfájásom van').

Hogy az erkölcsi törvényeknek csak a természeti rend *keretében* van értelmük és súlyuk, ezt én is állítom; hogy természeti törvények vagy azok kifejeződései, ezt az otromba és félrevezető naturalizmust megvetéssel vetem el. Még mint keresztény, de sőt a skolasztika nevében is, mely szexuális téren élesen megkülönböztet *peccata secundum naturam* és *peccata contra naturam*ot [természet szerinti és természetellenes bűn]. Hogy az incesztust [vérfertőzés] joggal sorolja-e az *előbbieik* közé, az nagyon kérdéses, de jelen összefüggésben nem releváns. A lényeges az, hogy már az emberi természet olyan, hogy önmagát nemcsak kielégíteni, hanem transzcendálni is akarja (Hollis Kristóf¹²⁸⁰ ezt sokkal szebben fejezi ki), de ebből persze nem lehet összesen vezetni, hogy mily értelemben és hogyan, s még kevésbé azt, hogy az erkölcsi jó a természetnek mintegy tökéletes megvalósulása. Ha engem valaki tomistának vagy a *Summa Theologia* mindenáron való védelmezőjének és értelmezőjének nevezne, azzal szívesen vívnék kardpárbajt végkimerülésig. Mindamellet azt hiszem, hogy Te a tamási goromba naturalizmust (s nem első volnál, aki ezt teszi) még messze túltorzítóan értelmezed, s ez a gyanúm, hogy tomizmusodat nem annyira Aquinói, mint inkább Chaimowitzi Szt. Tamásból¹²⁸¹ merítetted (talán még *cooperantibus* Le Play, Schacht, Gentz), noha egyébként nem vagy a grófok engesztelhetetlen ellensége. Mikor a vitában a tamási önellentmondásra és konfúzióra való utalásomat azzal ütötted félre, hogy egy ötvenperces előadásban nem nyújthatod a *Summa* összefoglaló summáját (amire se nem vállalkoztál volt, sem bárki fel nem kért), ez egy olyan *hit below the belt* [övön aluli ütés] volt, melyre el kellett némulnom, mely azonban, mint az nem egészen ritkán történik, többet árt

¹²⁸⁰ Talán Christopher Hollis (1902–1977) brit konzervatív politikusról van szó. Waugh-hoz hasonlóan katolikus konvertita, esszéik, életrajzok, történeti munkák szerzője.

¹²⁸¹ Thomas Chaimowiczra utal. Lásd a 487. l.-et.

az ütőnek, mint a megütöttnek. Hogy a szabadságnak e szó minden értelmében (Te meg sem különböztetted eredetileg és világosan az akaratszabadságot a fizikai s a politikai szabadságtól) *határai* vannak, ezzel az eggyel lelkesen egyetérttek; hogy azonban a bűn nem éppúgy feltételezi az akaratszabadságot, tehát *annak* nem egyféle *gyakorlása* is, mint a jócselekedet, Tamás bátya e szálnalmas marhaságot (nyilván könnyen kimutathatóan) önmaga cáfolja meg más passzusokban (nincs szélesfogású, rendszerre aspiráló gondolkodó, aki ne követne el egy-egy főmunkán *belül* számos rikító önellentmondást), és nem az ő hibája, de nem is Vass atyáé¹²⁸² vagy R. Pistáé vagy az enyém, hogy Te éppen ezt tévtant helyezted *saját* kifejtésed gócpontjába: s ha már ezt teszed, felelős vagy érte, s nem szentesítheted annak hangsúlyozásával, hogy a *Summa* egész tartalmát elének tární (Isten óvjon!) nincs módodban, hanem két-három perces mondatban be kell ismerned, hogy *itt* önellentmondás és konfúzió van; vagy el kell árulnod, hogy a grófszent hol, hogyan vagy milyen irányban jelzi *valaminő* kulcsát *ennek* a rejtélynek (a *Summában* szó van ám még nagyon sok tárgyról, aminek ehhez semmi köze).

Sokat olvasok négy-öt nyelven nyelvről, írályról, levelezésről; több német könyv azt mondja: néha legyőzhetetlen vágyunk egy goromba levelet írunk, s akkor *írjuk is meg* (!) de *ne küldjük el* (!? nem loptam az időmet!), s egyik igen helyesen jegyzi meg, hogy a kitanító (belehrend) levél néha a goromba levélnél is jobban bosszantja a címzettet. Ez nem volt célom, s szerettem volna elkerülni, de végül úgy éreztem, a dolog ehhez elvileg túl fontos és *magis amica veritas* [az igazság nagyobb barát]. Átnéztem a *Kereszténység és kísérleti természettudomány* jegyzeteimet, s úgy érzem, hogy ezt az előadást szívesen tartanám meg akármikor, s volna néhány fiú, akit nem untatna. A Pax Romanában¹²⁸³ vagy anglus helyen; bármennyire csüggök Ausztrián és Szejcen, egy szorosabban német médiumban az ájulás környékez. (Vérnyomásom igen alacsony, talán veszélyesen az.)

Marjorie egyszer gyönyörűen magyarázta meg nekem (ami ugyan nem teszi jóvá, hogy a macskákat nem szereti), de tisztán vallási alapon s minden naturalista mártás nélkül, hogy miért bűn az öngyilkosság (halálunk időpontjának *ura* az Úr), és *nem* bűn életünket orvosi kezeléssel vagy óvatossággal (néha némi sikert érve el) meghosszabbítani *igyekezni*. (Persze kockára tenni pláne nem, érvényes okból.)

Főüdv!

A

¹²⁸² Valószínűleg Vass György (1928–2003) jezsuita dogmatikaprofesszorról van szó. Több egyetemen oktatott, köztük Oxfordban. Az Innsbrucki Egyetemről emeritált. Jelentős Karl Rahner-értelmező.

¹²⁸³ Pax Romana, lásd az 500. l.-et.

Vákát

Kolnai Aurél és Menczer Béla levelezéséből két ragyogó elme sok évtizedes párbeszéde bontakozik ki. Mindketten a régi Fasori Gimnázium, a ma már elsüllyedt Budapest, Magyarország, Monarchia, Közép-Európa és Európa polgárai voltak, rendkívüli műveltséggel, nyelvtudással, kultúrával, történelmi és bölcséleti ismerettel fölvértezve. Olyan korszak tanúi és cselekvő részesei, amelyben birodalmak buktak meg, világháborúk zajlottak le, világrendek váltották egymást. Kolnai, az Alpolgár, ahogy magát büszke fintorral nevezi, s Menczer, az Albáró, ahogy őt Kolnai szelíd gúnnyal illeti, az egyetemes erkölcsi rend, a politikai egyensúly, az igényes és pontos ítéletalkotás szigorú elkötelezettjei, egyúttal a játékosság, a halálig tartó iskolatársi ugratás bravúros stilsztái voltak. Magyarul írtak, de sosem zárták magukat a szűken vett magyar nemzeti szempontok karámjába; konzervatívok voltak, de sem radikálisok, sem tradicionalisták; meggyőződéses hívő katolikusok, de mindig távol a rosszízű klerikalizmustól és politikai katolicizmustól. Remélhetőleg az Olvasó élvezni fogja a szíporázó eszmecserét, a lenyűgöző tudást, az igényes és hajlékony körmondatokat, amelyekben egyszerre zúg a történelem és csobognak a mindennapok, hordozva mindazt a bajt és bájt, amelyet átéltek és amiben részük volt. S a végére az Olvasó talán másként látja majd a múltat is.

ISBN 978-615-6598-81-3

9

786156 598813